

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**EKOLOJİK EMPERYALİZM SORUNU OLARAK
GIDAYA TAHAKKÜM ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Doktora Tezi

Hakan REYHAN

Ankara-2011

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**EKOLOJİK EMPERYALİZM SORUNU OLARAK
GIDAYA TAHAKKÜM ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Doktora Tezi

Hakan REYHAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Aykut N.ÇOBAN

Ankara-2011

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

EKOLOJİK EMPERYALİZM SORUNU OLARAK
GIDAYA TAHAKKÜM ÜZERİNE BİR İNCELEME

DOKTORA TEZİ

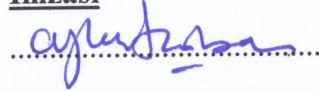
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Aykut ÇOBAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Aykut ÇOBAN

İmzası

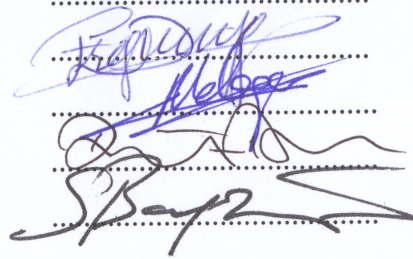

Doç. Dr. A. E. DUYGU

Doç. Dr. Argun AKDOĞAN

Doç. Dr. Bolent DURU

Y. Doç. Dr. Sema Bayramoğlu ÖZÜGÜRLÜ

Tez Sınavı Tarihi ..18.11.2011.....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../.....)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
TABLolar ve GRAFİKLER.....	iv
KISALTMALAR.....	v
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: EKOLOJİ VE EMPERYALİZM	
1.Kuramsal Birikim ve Yeni Bir Kuramsal Yaklaşım Gerekliliği	27
2.Emperyalizm Kuramları.....	34
3.Ekolojik Düşüncede Emperyalizm.....	53
3.1.Genel Ekolojik Yaklaşım ve Emperyalizm.....	54
3.2.Felsefi Ekolojik Yaklaşım ve Emperyalizm.....	59
4.Siyasal Ekolojik Yaklaşım ve Emperyalizm.....	70
4.1."Ekoloji ve Marksizm" Tartışmaları.....	73
4.2.Ekososyalist Yaklaşım.....	85
4.3.Murray Bookchin'in Sosyal Ekoloji Kuramı.....	94
İKİNCİ BÖLÜM: EKOLOJİK EMPERYALİZM KURAMININ ÇERÇEVESİ	
1.Disipliner Temel: Biyopolitikaya Odaklanan Yeni Siyaset Bilimi.....	105
2.Ekolojik Emperyalizmin Kuramsal Açıklaması.....	121
2.1.Tarihsel ve Kavramsal Çerçeve.....	121
2.2.Kuramsal Çerçeve.....	129
3.Ekolojik Emperyalizm Sorunları.....	155

3.1.Küresel Isınma ve İklim Değişimi.....	156
3.2.Suyun Metalaşması.....	158
3.3.Gıdaya Tahakküm.....	162

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: GIDAYA TAHAKKÜM SİSTEMİNİN KÖKENLERİ

1.Genel Olarak Gıda Sorunu.....	164
1.1.Kavramsal-Terimsel Açıklamalar.....	166
1.2.Küresel Gıda Krizi Bakımından Gıdaya Tahakküm.....	191
2.Gıdaya Tahakküm Sisteminin Kökenleri.....	209
2.1.Metalaşma Sürecinde Tarım-Gıda Sisteminin İlk Dönüşümü.....	210
2.2.Bir Metalaşma Projesi: Yeşil Devrim.....	216
2.2.1.Yeşil Devrime Giden Yol: Gıda Yardım Programları ve Amerikan Dış Politikası.....	218
2.2.2. Yeşil Devrimin Yol Haritası, Rockefeller Vakfı ve Metalaştırmacı Yeni Tarım Uygulamaları.....	221
2.2.3.Yeşil Devrimin Sonuçları.....	225
2.3. Gerileyen Köylülük ve Genişleyen Gıdaya Tahakküm.....	227

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM :

GIDAYA TAHAKKÜM SİSTEMİ: BİYOTEKNOLOJİ KAPİTALİZMİ

1.Biyoteknoloji Kapitalizmi Kavramı.....	236
2. Biyoteknoloji, Biyogüvenlik ve Kapitalizm.....	238

2.1.Biyoteknolojide Yeni Gelişmeler.....	238
2.2. GDO'lu "Biyoteknoloji Çağı"nda Tartışılan Biyogüvenlik.....	244
3. Biyoteknoloji Yatırımlarının Genişlemesi.....	276
 BEŞİNCİ BÖLÜM:	
GIDAYA TAHAKKÜM SİSTEMİNİN MİMARLARI: ÇOK ULUSLU GIDA ŞİRKETLERİ	
1.Çok Uluslu Şirketler Hegemonyası.....	293
2. Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmaları.....	306
Gıdaya Tahakkümün Hukuku Olarak TRIPS.....	313
3.Çok Uluslu Gıda Şirketleri.....	328
3.1.Tarımsal Kimyasal Girdi ve Tohum-Gıda Şirketleri.....	330
Monsanto Şirketi.....	336
3.2. İşlenmiş Gıda Şirketleri.....	342
Cargill Şirketi.....	349
3.3. Parakende Gıda Şirketleri.....	366
SONUÇ.....	381
KAYNAKÇA	391
ÖZET.....	417
ABSTRACT.....	418

TABLolar ve GRAFİKLER

Harita 3.1:

FAO Açlık Haritası.....195

Grafik 4.1:

Biyoteknolojik Ürün Yetiştirilen Bölgeler ve Artış Oranları.....287

Tablo 4.1.

En Büyük 10 Biyoteknoloji-İlaç Şirketinin Net Gelirleri.....278

Tablo 4.2.

Ülkelerin GDO Bitki Ekim Alanları..... 285

Tablo 4.3.

Dünyada En Çok Ekilen GDO-Bitkilerin Ekim Alanları ve Oranları.....286

Tablo 5.1:

En Büyük 10 Çok Uluslu Şirketin Gelirleri ve Bazı Ülkelerdeki GSYİH.....296

Tablo 5.2:

Dünyanın En Büyük 10 Tarımsal-Kimyasal Şirketi.....329

Tablo 5.3:

Dünyanın En Büyük 10 Tohum Şirketi.....331

Tablo 5.4:

En Büyük 15 Çok Uluslu İşlenmiş Gıda Şirketinde Gelir Artışı.....343

Tablo 5.5:

En Büyük 10 Çok Uluslu İşlenmiş Gıda Şirketi.....345

Tablo 5.6:

Varlıklarına Göre En Büyük 12 Çok Uluslu Parakende-Gıda Şirketi.....366

Tablo 5.7:

Dünyanın En Büyük 4 Parakende-Gıda Şirketinin Satışları.....367

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
a.g.e.	adı geçen eser
bkz.	bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
ev.	Çeviren
UGŞİ	ok Uluslu Gıda Şirketleri
DB	Dünya Bankası World Bank
Ed.	Editör
DDT	Dikloro Difenol Trikloroethan
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü World Trade Organization
DYY	Doğrudan Yabancı Yatırımlar
EFB	Avrupa Biyoteknoloji Komisyonu European Federation of Biotechnology
FAO	Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü Food and Agriculture Organization of the United Nations
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması General Agremenet on Tariffs and Trade
GDO	Genetiği Değiştirilmiş Organizma
Haz.	Hazırlayan
IMF	Uluslararası Para Fonu International Monetary Fund

ISAAA	Tarımsal Biyoteknoloji Uygulamaları İçin Uluslararası Hizmetler Servisi International Service for the Acquisition of Agri-biotech Applications
MAI	Çok Taraflı Yatırım Antlaşması Multilateral Agreement On Investment
PCT	Uluslararası Patent İşbirliği Antlaşması Patent Cooperation Treaty
THD	Tüketici Hakları Derneği
TRIPS	Ticaretle İlgili Fikri Mülkiyet Hakları Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights
UNCTAD	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü United Nations Conference on Trade and Development.
v.d.	ve diğerleri
WIPO	Dünya Fikri Mülkiyet Teşkilatı World Intellectual Property Organization
ZMO	Ziraat Mühendisleri Odası

GİRİŞ

Ekolojik emperyalizm (ecological imperialism) kavramı, dünyada ilk defa 1980'li yılların sonuna doğru, az sayıdaki ekolojist ve politik iktisatçı akademisyen tarafından -kavramın kuramsal çözümlemesi yapılmadan- daha çok çevre tarihi ve sömürgecilik analizleri çerçevesinde akademik gündeme getirilmeye başlandı. 2000'li yılların ilk yıllarından itibaren ise “ekolojik emperyalizm” terimi -yoğunlaşan ekolojik ve ekonomik krize paralel olarak daha sık kullanılmakla birlikte- bu kavram, yine de metodolojik-kuramsal bir bütünlük içeren çalışmaların temeline oturtulmadı; konjonktürel açıklamalara dayalı bazı ekolojik ve ekonomi politik saptamalarda bir genel isimlendirme olarak kullanıldı. Halihazırda, zaman zaman güncel ekolojik dil içerisinde yer bulmaya başlamış olsa da hâlâ bu yeni kavramın dünya ekosisteminin geldiği yeni durumu, yeni uluslararası iktisadi-siyasi ilişkileri, yeni toplumsal-ekolojik biçimlenişini, yeni tahakküm-iktidar sürecini açıklarken –olması gerektiği gibi- üzerinde durulan, derinlemesine açıklaması ve kuramsal birikim içerisinde çözümlemesi yapılan bir kavram olduğunu söylemek güçtür.

Bazı akademik değerlendirmelerde “yeşil emperyalizm” (green imperialism), “çevresel emperyalizm” (environmental imperialism), “çevresel kolonyalizm” (environmental colonialism), biyolojik emperyalizm (biological imperialism) ifadeleri de yer bulmaktadır. Bu tanımlamaları da -aralarında bazı ufak nüanslar olsa da- ekolojik emperyalizm tanımlamasıyla aynı kavramsal düzlem içerisinde değerlendirmek mümkündür. Ekolojik emperyalizm teriminin (ve aynı anlamı içeren diğer isimlendirmelerin) farklı disiplinler bilgi çerçevelerinde kullanılarak gündeme getirilmiş olması, kavramın farklı disiplinlerin kendi ilgi alanlarına uygun olarak büyük ölçüde o alanla sınırlı sorunsalları açıklamak gayretiyle dillendirilmiş, yazılmış olması; geniş anlamli ekosistem kavramının gerektirdiği gibi bütünsel-kapsayıcı kuramsal açıklamayı güçleştirmiş, şimdiye kadar bu kavram çerçevesinde zorunlu olarak yapılan çözümlemelerin bir ölçüde eksik olmasına yol açmıştır.

Elbette, ekolojik emperyalizm kavramıyla ilgili olarak mevcut olan bu kuramsal eksiklik, disiplinlerarası bir yaklaşımla ve bütünselci metodolojiyle çözülebilecektir. Bu yaklaşım, çalışmamızın ana odağı olan “gıdaya tahakküm” sürecini anlayabileceğimiz bir metodolojik, kuramsal temelin de oluşturabilmesini sağlayacaktır.

Her kuram, öncelikle o kurama anlam kazandıran sorunsal ve bu sorunsalı oluşturan birbirleriyle bağlantılı sorunlar kümesi belirlenerek, bağlantılı sorun veya sorunlar çözümlenerek oluşturulur. Problematik kavramının Türkçe karşılığı olarak tanımlanan sorunsal, henüz tam olarak çözümlenmemiş olan bir sorunla ilgilidir¹ ve kuram oluşturma öncesi kavramsal üst adlandırmayı dile getirmek için kullanılmaktadır. Sorunsal, her şeyden önce sorunu çözmek için ortaya atılabilecek soruların çerçevesini ve cevapların da alması gereken biçimlerini belirler.² Sorunu, sorunun görünmeyen yüzünü de anlamamızı sağlayacak doğru sorularla ortaya çıkarmak, hem o sorunun bağlı olduğu sorunsalı belirlememizi hem de gerçek bir çözüm için gerekli olan kuramsal berraklığa erişebilmemizi sağlayacaktır. Keleş, Hamamcı ve Çoban'ın *Çevre Politikası* kitabının giriş kısmında “sorunsal” kavramını açıklarken, “atık sorunsalı” ile ilgili olarak verdikleri aşağıdaki örnek; kuram, sorunsal ve sorun ilintisini daha anlaşılır kılacaktır:³

Örneğin bir katı atık politikası, evsel atıkları nasıl yok edebiliriz, yakmalı mıyız, gömmeli miyiz, gelişi güzel bir yerlere mi dökmeliyiz, dönüştürüm (recycling) etkili olur mu, organik ve organik olmayan atıkları ayrı torbalarda toplamak işe yarar mı, plastik alışveriş torbalarının kullanımını nasıl azaltabiliriz vb. sorulara yanıt oluşturan kuralları ve önlemleri içerecektir. Tüm bu sorular atık sorununun kimi belirtilerini ve öğelerini tanımlar; ama atık sorunsalı, sorulan sorularla verilen yanıtların anlamını da değerlendirmeye olanak verecek biçimde

¹ Orhan Hançerlioğlu, **Felsefe Ansiklopedisi**, Cilt: 6, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s.134.

² Ted Benton, “Sorunsal”, Çev. Bülent Peker, **Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü**, (Ed. William Outhwaite), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.686.

³ Ruşen Keleş-Can Hamamcı-Aykut Çoban, **Çevre Politikası**, İmge Yayınları, Ankara, 2009, s.32.

gerçek sorunla ilişki kurar. Atık sorunsalı, toplumsal yapılara gömülü nedenleriyle ve tüm yönleriyle birlikte, belirli bir bütünsellik kavrayışı içeren kuramsal bir çerçeveye dayalı olarak, bu kadar atığın üretiliyor olması sorunuyla ilgilenir. Kusurlu sorularla yola çıkıp, kusursuz çözümler üretmek olanaksızdır.

İncelenmeyi gerektiren bir sorunsalı belirlemek, o sorunsalı düşündüren sorunlarla mümkün olmakla birlikte aynı zamanda o sorunsalı tespit etmiş olmak o sorun için gündeme getirilmiş olan anlamlı sorulara bir cevap niteliği de taşımaktadır.⁴ Yani herhangi bir veya birkaç sorunu açıklamak üzere adı ortaya konan sorunsal aslında bir kavramsallaştırmadır ve bu kavramsallaştırma sorunun/sorunların neden ve sonuçlarını daha net biçimde anlamamızı sağlayacak kuramsal ilkelerin de başlangıcını oluşturmaktadır.

Bu ön açıklamadan sonra inceleme konumuz ile ilgili şöyle bir saptama yapabiliriz: Hali hazırda dünya, uzunca bir dönemdir, nedenleri tamamen iktisadi-siyasi sistemlere dayanan, -yani ekolojik döngünün, doğal bir sonucu/gereği olarak oluşmamış olan- küresel iklim değişikliği, suyun metalaşması ve gıdaya tahakküm sorunlarıyla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu sorunların en temel özelliği, dünya üzerinde yaşayan insanların (ve elbette diğer canlıların) çok büyük bir bölümünün doğal yaşam alanlarının kendilerinden kaynaklanmayan, dışarıdan gelen bir güç ile tahrip edilmesi ve bunun sonucu olarak yaşama olanaklarının zayıflatılmasıyla belirmiş olmalarıdır. Kapitalizmin sonucu olarak gelişen emperyalizmin, yeni yöneliminde iklim, su ve gıda gibi yaşamın gerekli temel unsurlarını etkileyecek şekilde yeni bir eşitsizlikçilik, yeni bir tahakküm ilişkisi doğurmasını “ekolojik emperyalizm sorunsalı” olarak adlandırmak mümkündür. Gıdaya tahakküm sorununu neden-sonuçlarıyla birlikte irdeleyerek kuramsal bir tartışma yürüterek saptadığımız ekolojik emperyalizm sorunsalını anlamlandırmaya; bunu yaparken de kuramsal bir sonuç çıkarmaya ve kuramsal bir temele bağlı kalarak gıdaya tahakküm

⁴ Y.a.g.e.

sorununun özelliklerini, işleyişini belirlemeye çalışmak çalışmamızın temel uğraşısını oluşturmaktadır. Özetle bu çalışma, ekolojik emperyalizm sorunsalının anlam bulduğu sorunlardan birisi olan gıdaya tahakküm sürecine odaklanarak hem bu sorununun neden ve sonuçlarını ortaya koymayı hem de bu açıklama sürecinde doğal olarak kuramın koordinatlarını da güçlendirmeyi hedeflemektedir.

Çalışmamızın sonucunda akademik literatüre yapılacağını düşündüğümüz olası katkıyı da ortaya koymak açısından başlangıçta söylemek gerekir ki, ekolojik emperyalizm kavramı, dünya kapitalist sisteminin; canlı yaşamını, dünyanın sürdürülebilirliğini tehdit eden topyekün yayılmacı, tahakkümcü yeni emperyalist yönelimini, ortaya çıkardığı yeni iktidar biçimlerini açıklayıcı-çözümleyici bir kuramsal çerçeve oluşturma imkanı vermekte ve ayrıca ekolojik emperyalizmin yarattığı totaliter tahakkümün, yeni totalitarizmin –ekosistem içerisindeki beşeri ilerlemeyi ve bireysel özgürlüğü de tamamen tehdit ettiği için- ortadan kaldırılmasının gereğini de bilimsel temele dayalı siyasal bir düstur şeklinde ortaya koyarak yeni bir demokratik ekolojik mücadele dinamiklerinin de nesnel olarak önünü açmaktadır.

Kapitalizmin geçirdiği farklı merhalelerden sonra (ticari, sınai, finans, küreselleşmeci, ulus ötesi vs.) insanın da içerisinde bulunduğu doğal yaşama alanlarının yeniden biçimlenişi ve bu biçimlenişin yeni bir egemenlik üretiminin, eskisinden çok daha kapsayıcı; yaşam alanlarını (değişik ekosistemler) ve bu alanlara bağlı olan yaşama unsurlarını (gıda, su, iklim, gen kaynakları vs.) temelden tahrip edici bir kapitalist ve/veya genel olarak metalaşmacı tahakküm zincirinin belirmeye başlaması konunun çok daha yeni ve bütüncül (holistik) bir yaklaşımla “ekolojik emperyalizm” adı altında tartışılmasını gerekli kılmaktadır. Elbette ilk önce bu yeni emperyalizm tanımının, kapitalizmin/emperyalizmin eski örgütlenme biçimlerine göre gerçekleştirilmiş kuramlarla karşılaştırılması, yeni argümanlarının, belirleyiciliklerinin aydınlatılması gerekmektedir. Bu çalışmamız ilk önce bu kuramsal tartışmayı açmayı ve emperyalizmin (kapitalist olarak adlandırılan

veya adlandırılmayan biçimlerinin) doğrudan doğruya ekolojik döngüye, yaşama nükseden yeni boyutlarıyla ilgili yeni bir kuramsal yaklaşım sergilemeyi hedeflemektedir.

Günümüzde ekolojik emperyalizm, her şeyden önce, son zamanlarda kapitalizmin ulusötesileşme süreciyle iyice hissettiğimiz ve “biyoteknoloji” gibi teknolojik aparatlarla (bu çalışmada “biyoteknoloji kapitalizmi” olarak adlandırdığımız sistem ile) gündelik hayatımıza da nüfuz eden, üstelik sadece yaşamın niteliği (yoksulluk, eşitsizlik vs.) için değil, yaşamın kendisi için de (ekolojik çöküntü, genetik hastalıklar, genetiğiyle oynanmış ürünler, tohumun ve diğer yaşamsal unsurların patentlenmesi vs. konularında görüldüğü gibi) tehdit olmaya başlayan -en genel tabirle- yaşam üzerine kurulan tahakküm ilişkisini ve bu tahakkümün neden-sonuç ilişkisini açıklamaya yardımcı olan bir kavramsal adlandırma olarak değerlendirilebilir. Yaşam üzerine tahakküm derken sınıfsal bir belirsizlik de söz konusu değildir. Zaten, ekolojik emperyalizmin genel olarak metalaşma (yaşamın topyekun metalaşması) ile beliriyor olması aslında emeğin metalaşma sürecinin daha da genişlemesi, yani emeğin, içinde var olduğu ekolojik sistem ile birlikte metalaşması anlamına gelmektedir.

Bilimsel literatürde, henüz, yeteri kadar, kendi anlam zenginliği derecesinde tartışılmayan ekolojik emperyalizm kavramının reel dünyadaki somut görünüşleri gün geçtikçe daha da fazla hissedilir olmuştur. Yani, ekolojik emperyalizm ile ilgili “fiili durum”, “kuramsal durum”un önüne geçmiştir, yahut somut gerçeklik henüz tam anlamıyla gerçeklik, kuram haline dönüştürülememiştir denilebilir. Bilim de zaten öncelikle bu amaç için, bu açıklığı sağlamak için, yaşamsal gerçeklikten kuramsal sonuçlar çıkarmak ve somut çözümler için değerlendirilebilir, kullanılabilir bilgi üretmek için vardır.

Ekolojik Emperyalizm, doğrudan doğruya yaşamın kendisini, canlıların ontolojik temelini etkilediği için, o başlık altında inceleme nesnesi olarak değerlendirilen olgular bakımından daha önceki emperyalizm tanımlamalarında ve kuramlarında belirlenen toplumsal gerçeklik

çözümlemelerine göre daha görülebilir, hissedilebilir, somut bir görünüm arz etmekte ve daha geniş, kapsayıcı -insanın da içerisinde yer aldığı ama insanla sınırlı olmayan- bütün canlı yaşamını ve biyosferi etkisi altına alan bir çerçevede değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bu çerçevede ekolojik emperyalizm sorunsalının anlaşılır kılınması açısından incelenmesi gereken temel sorunlar gündeme gelmektedir. Bu çalışmamızda ekolojik emperyalizmin sorunları olarak her bir sürecin diğeriyle bağlantısının olduğunu kabul ettiğimiz (1) gıdaya tahakküm sürecini, (2) doğal olmayan, ekonomi-politik nedenlere dayanan küresel ısınmanın ve onun sonucunda oluşan iklim değişiminin adaletsiz sonuçlarını, yani başka bir deyişle “iklim emperyalizmi” olarak adlandırılan olguyu ve (3) suyun metalaşmasını kabul etmekteyiz. Çalışmamızda, ekolojik emperyalizm sürecinin en temelden anlaşılmasını sağlayacağını düşündüğümüzden; odaklanacağımız temel sorun alanı *gıdaya tahakküm* olacaktır. Dolayısıyla gıda üzerindeki küresel kapitalist tahakküm ve bu tahakkümün özellikle siyasal boyutları ekolojik emperyalizmin kavramsal alanı içerisine dahil edilecektir. Bu temel gerçeklik (gıda), her şeyden önce ekolojik döngünün devamlılığı açısından ekosistemin canlılar açısından vazgeçilmez unsuru olarak önem kazandığı için, birbirinden hiç ayrı düşünölemeyecek olan ekoloji ve insan gerçekliği çerçevesinden hareket ederek, bu ekosistemin dengesinin bozulmasına, dolayısıyla insanın kendi yaşamsal geleceği ile birlikte içinde bulunduğu doğal düzenin de geleceğini bozan kapitalizm-doğa-insan etkileşimi de (emperyalizm olgusunun açıklanması vesilesiyle) bu çalışmamızda farklı siyasal görünömleriyle ele alınacaktır.

Ekolojik emperyalizmin ortaya çıkardığı en temel sorunun; ikamesi yaşam olan gıda üzerine kurulan tahakküm olduğu yukarıda belirtilmişti. Ancak, burada yinelemek gerekir ki, ekolojik emperyalizmin en kapsayıcı görünümü “gıdaya tahakküm” olmakla birlikte, gıdaya tahakküm süreci ile birlikte gelişen ve aynı şekilde yaşamsal öneme sahip olan suyun metalaşması ve küresel iklim değişimi ile bununla bağlantılı olarak “ormansızlaştırma”, “çölleştirme”, “su ürünlerini yok etme” gibi insanlığın ekolojik ayak izini büyüten etkiler de “ekolojik emperyalizm sorunları” başlığı

altında değerlendirilebilecek öneme sahip iktisadi, siyasal ve sosyal ekolojik gerçekliklerdir.

Her bir ekolojik emperyalizm sorununun, bu sorunu ortaya çıkaran beşeri süreçler ve bu sorunsalın ortaya çıkardığı hem doğal hem de beşeri sonuçlar açısından birbirleriyle bağlantısı söz konusudur. Burada hemen belirtmek gerekir ki, suyu da (ve hatta gıdanın uzantısı olan ilacı da) genel anlamda gıda kavramı içerisinde düşünmek gerekmektedir. Ayrıca, su konusunun daha değişik boyutlarda ele alınması gereken başka politik iktisadi ve stratejik özellikleri de (hidropolitik, stratejik su, su yönetimi, sınır aşan sular vs. gibi yaklaşımlarla) bilimsel-politik çevrelerde yeterince tartışılmaktadır.

Bu çalışmada gıdanın bir unsuru olarak suya, sadece dolaylı olarak değinilecektir. Ancak, elbette, bu çalışmada “ekolojik emperyalizm” ve “gıdaya tahakküm” çerçevesinde ortaya konulması hedeflenen kuramsal düşünceler, buna bağlanarak belirlenen, altı çizilecek somut gerçeklik çözümlemeleri, bunun felsefi-etik sonuçları ve siyasal çözüm mekanizması, geniş anlamda gıda kavramı içerisinde yer alan ve onun bir unsuru, tamamlayıcı olan su kavramı ve diğer ekolojik emperyalizm sorunları için de geçerli olabilecektir. Hatta, her şeyden önce “acil gıda” olarak nitelendirdiğimiz; yaşam ile olan nedensellik bağı ve bu anlamda etik sorumluluk düzeyi çok daha kuvvetli olan *ilaç* da bu kapsama dahil edilebilir. Yine tıbbî bitkiler kapsamında olup doğal ortamlarda yetişen ve/veya tarımı yapılan kaynaklar da bu kapsamda ele alınabilir. Ancak inceleme konusunun sınırları açısından burada, gıda kavramı, yukarıda belirtilen şekliyle en geniş anlamda ele alınmayıp, gündelik yaşamda yaygın olarak bilinen tanımına göre ve elbette sadece insanlar için değil (ekolojik döngü çerçevesinde) ekosistemin besin zincirindeki bütün canlılar için yaşamsal bir hak olduğu bilinciyle incelenecektir.

Gıda, bu temel yaşamsal işlevinden yola çıkılarak öncelikle ekolojik bir gerçeklik olarak ele alındıktan sonra, kapitalizmin yeni (en son) aşamasında

gıdaya tahakküm üzerinden hem “makro iktidar” hem de daha belirgin olarak “mikro iktidar” düzlemlerinde gerçekleşen yeni bir emperyal egemenlik inşası sürecinin de koordinatlarının çözülmesine, anlamlandırılmasına çalışılacaktır. Bu çerçevede, ekolojik emperyalizmin son derece yaygın, bütüncül bir iktidar zemini oluşturması nedeniyle biyopolitikaya⁵ odaklanan, dolayısıyla inceleme alanını “siyasal iktidar” ile birlikte “biyoiktidara” da doğru genişleterek yeni bir disiplinler tanımlanma içerisine girmek durumunda olan yeni siyaset bilimi argümanlarından da yararlanılması düşünülmektedir. Siyaset biliminin bu yeni yaklaşımlarından da destek alarak yeni iktidar, egemenlik, tahakküm ilişkileri ekolojik emperyalizmin bir biçimi, bir süreci olarak incelenecektir. Bu şekilde hem politik /ekolojik hem de felsefi/etik bir çıkış yolu ve yaklaşım denemesi ortaya koymak da bu çalışmanın odaklanacağı konulardan birisini oluşturacaktır.

Bu araştırma konusu, kapitalist emperyalizmin/teknodevlet emperyalizminin nitelik ve boyut değiştiren bu yeni veçhesinin, kuramsal içeriği henüz tam olarak belirginleşmemiş olan güncel “ekolojik emperyalizm” kuramı açıklanarak daha anlaşılabilir kılınabileceği ve bu emperyalizmin gelişim sürecinin de gıda üzerinde kurulmaya başlanan küresel kapitalist tahakküm olgusunun incelenmesi ve çözümlenmesiyle somutlaştırılabileceği ön tespitinden yola çıkılarak, bu çerçevedeki sorularla belirlenmiştir. Dünya kapitalizminin iyice kapsayıcı, yayılmacı olmaya başladığı 21.yüzyıl başlarında; yaşamın temel ögesi ve sürekliliğinin teminatı olan gıdanın, özellikle geleneksel yaşam biçiminin bir parçası olarak kültürel değeri olan Doğu ve Güney ülkelerinde yoğunlaşan biçimde, hem niteliksel olarak dönüştürülerek doğal belirleyiciliklerinden koparılması hem de çok uluslu gıda şirketlerinin kâr maksimizasyonu çerçevesinde dünya kapitalist sistemi içerisinde iyice metalaştırılması belirginlik kazanmaya başlamıştır. Bu durum,

⁵ Biyopolitika sürecinin sosyal bilim literatüründe konu edinilmeye başlaması yakın zamanlarda, modernleşme süreciyle birlikte beliren yeni iktidar ilişkilerini anlama doğrultusunda olmuştur. Kavram ilk halinde modernleşme sürecinde insan bedeni üzerinde kurulan, beden üzerinde etkili olan iktidar sürecini anlatmaktaydı. Zamanla anlam genişlemesine uğramış ve günümüzde bu çalışmada kabul edilmiş olan şekliyle bütün canlı yaşamına nükseden iktidar ilişkilerini ele alan geniş bir siyasal bilim disiplininin ana odağı olma sürecine girmiştir. Biyopolitikanın bu çalışma açısından değerlendirildiği ayrıntılar için bkz. **Birinci Bölüm.**

tarafları; tek biçimliliği ve pazar içiiliği dayatan *kapital* ile bütün maddi-
manevi kültürel değeri ve zenginlikleriyle *insan* olan yeni bir küresel iktidar
ilişkisi ve çelişkisi doğurmuştur. Bu süreçte, bu tahakküm ilişkisinin doğal
sonucu olarak beliren ve adeta kurumsallaşan küresel gıda yetersizliği
(yoksullaşma, mülksüzleşme ve köylülüğün geriletilmesiyle de paralel olarak),
ciddi bir açlık sorununu gündeme getirmiştir. Öte yandan yine bu tahakküm
ilişkisinin başka bir sonucu olarak gündeme gelen genetiği dönüştürülmüş
gıda tohum vs. ile birlikte yayılan biyoteknolojik tarım, GDO'lu üretim ve
tüketim sistemi⁶; (biyoteknoloji devriminin yol açtığı genel risklerle birlikte)
ciddi biçimde gıda güvenliği ve biyogüvenlik riskinin oluşmasına yol açarak
hem insani sağlık hem de doğal döngü açısından kaygılandırarak gelişmeleri
ortaya çıkarmıştır.

Elbette bütün bu tahakküm ilişkisinin politik yansımaları ve politik bir
çerçevesi de olacaktır. Bu politik çerçevenin demokrasi ile pek uyumlu
olmadığı, yaşamın üzerine kurulmaya çalışılan bir tahakküm olduğu için
faşizme, *totalitarizme*, en azından *otoritarizme* kapı araladığı da söylenebilir.
Bu süreçte, siyasal sürecin yeni yöneliminin “siyasal iktidar”dan daha geniş
bir alanı ifade eden, ekosistem merkezli iktidar ilişkilerini de açıklayıcı bir
zemin olan “biyoiktidar” olduğu da iyice belirginlik kazanmaya başlamıştır. Bu
durumda biyoiktidar temelinde kurumsallaşmaya çalışan ve faşizmin çok
daha kalıcı, yıkıcı olma ihtimali yüksek yeni bir türü olarak nitelendirilebilecek
bir “biyofaşizm”in gerçekleşmesinin de imkân dahilinde olduğu
görölebilecektir. Ayrıca, özellikle çok uluslu şirketlerin hegemonik bir güç
olmaya başladıkları ve bu yönelimlerini küresel örgütlerle ve antlaşmalarla
birlikte (Dünya Ticaret Örgütü, MAI, Küresel İlkeler Sözleşmesi vs.)

⁶ Çok uluslu gıda şirketlerinin, genetik teknolojisini tarımsal üretim ve gıdaya da uygulamaları
vasıtasıyla, genetiği değiştirilmiş organizma (GDO) çerçevesinde yeni bir kapitalizm türünün,
biyoteknoloji kapitalizminin güç kazandığı gözlemlenmektedir. Dünyanın ileri kapitalist
ölkelerinden dünyaya yayılan çok uluslu/ulus ötesi gıda şirketleri, genetik teknolojiyi
kullanarak, gıdanın genetiğini değiştirerek çoğaltarak gıda stoğunu artırdıklarını bu şekilde
“kapitalist olmayan”, “az gelişmiş”, “çevredeki” ölkelerin açlık sorunlarına çözüm bulduklarını
da söyleyerek asıl kâr amaçlı-tahakkümcü yayılma amaçlarını gizlemeye çalışsalar ve
biyoteknoloji kapitalizmini meşrulaştırmaya çalışsalar da GDO, küresel açlık sorununa
çözüm olamadığı gibi açlık ve dünyasal gelir dağılımı adaletsizliğini daha da derinleşmiştir.
Bu konuyu, bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde çeşitli detaylarıyla birlikte tartışacağız

kurumsallaştırmaya çalıştıkları 1990'lı yıllarda yurttaş kavramının içini boşaltan ve yurttaşlık aidiyetini şirket aidiyetine dönüştürmeye çalışan “şirket yurttaşlığı” kavramı da ciddi ciddi tartışılmaya açılmıştır.⁷ Bütün bu eğilimlere karşı, gıdaya tahakkümü geriletme mücadelesi veren (köylü örgütlenmeleri, sendikalar, ekolojistler, tüketici hareketi temsilcileri, anti-genetik mücadeleleri vs.) toplumsal mücadele yürüten kesimler; klasik demokrasiden daha kapsamlı olan, daha geniş ve zengin anlamlar içeren “biyodemokrasi”, “bütüncül demokrasi”, “ekosistem demokrasisi” (bu demokrasinin öznesi olarak ekolojik vatandaşlık) ve bunların doğal sonucu veya uygulama biçimi olabilecek olan “gıda demokrasisi” ve “gıda egemenliği” gibi yeni demokrasi ve siyaset biçimlerini gündeme getirmekte, tartışmaya açmaktadırlar. Ancak hemen ifade etmek gerekir ki, bu yeni demokrasi, yurttaşlık ve egemenlik tanımlamaları çok uluslu şirketlerin yaptığı gibi –büyük ölçüde diyelim- kavramların klasik anlamlarını dışlamamakta, bu kavramlar genellikle bir evrensel mücadele birliğine zemin oluşturan düşünce biçiminin üst başlıkları olarak benimsenmektedir.⁸

⁷ Şirket yurttaşlığı (corporate citizenship) kavramı, öncelikle çok uluslu şirketlerin üretim-pazarlama sürecinde ortaya çıkan olumsuz “çevresel” ve “sosyal” etkilere yönelik eleştirileri önleyici bir faktör olarak, şirket faaliyetlerini meşrulaştıracak şekilde “sosyal sorumluluk” ve “sosyal sermaye” projeleri çerçevesinde gündeme gelmiştir. Bu projelerle birlikte şirket verimliliğinin, kârının artırılması, şirket imajının ve şirket aidiyetinin sağlamaştırılmasıyla sağlanmaya çalışılmıştır. Ian W.Jones-Michael G.Politt-David Bek, **Multinationals in their Communities/A Social Capital Approach to Corporate Citizenship Projects**, Palgrave Macmillan Press, New York, 2007, s.5. Dev bilgisayar yazılım şirketi Microsoft'un 2005 yılında hazırladığı Yurttaşlık Raporu'ndan (Citizenship Report/2005) ve petrol şirketi Total'in aynı yıl hazırladığı Sosyal Sorumluluk Raporu'ndan (Corporate Social Responsibility Report/2005) bu yana terim, büyük çok uluslu şirketlerin değişik metinlerinde sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin BHP Billiton madencilik şirketinin ve Toyota otomobil devinin Sürdürülebilirlik Raporu'nda (Sustainability Report/2006) “corporate citizen” terimleri kullanılmıştır. Andrew Crane - Dirk Matten – Jeremy Moon, “The Emergence of Corporate Citizenship: Historical Development and Alternative Perspectives”, **Handbook of Research on Global Corporate Citizenship**, (Ed: Andreas Georg Scherer – Guido Palazzo), EE Press, UK-USA, 2008, s.27.

⁸ Örneğin, “gıda demokrasisi” denilince parlamenter demokrasinin, “ekolojik yurttaşlık” denilince ulusal temeldeki yurttaşlığın veya “gıda egemenliği” denilince ulusal egemenliğin reddedildiği bir durum söz konusu değildir. Elbette bu kavramları çok uluslu şirketlerin yaptığı gibi ulusal veya yerel temellerinden arındıran kesimler veya kişiler de bulunabilir. Ancak, gıda mücadelesi (ve su hakkı mücadelesi) genellikle yerelden/ulusaldan başlayan ve büyük ölçüde emperyalizme karşı “bağımsızlık” mücadelesi ile birlikte yürüyen bir yönelim olduğu için -Güney Amerika'da, Hindistan'da, Afrika'da bu anlayışı yansıtan mücadele örneklerinde de görüldüğü gibi- böyle bir durum söz konusu değildir. İleriki bölümlerde değinileceği gibi; Örneğin Hindistan'ın yerel/ulusal değerlerine sıkı sıkıya bağlı olan gıda hareketinin öncülerinden olan Vandana Shiva, “yeryüzü demokrasisi”, “gıda demokrasisi” düşüncelerini

Bütün bu toplumsal-siyasal ilişkileri, doğa içerisinde yer alan ve doğanın bir parçası olarak yaşamını idame ettirebilen insan gerçekliğinden yola çıkarak ancak ekolojik bütünlük içerisinde sağlıklı olarak anlamlandırmak mümkündür. Bu anlamda, çalışmamızda temel nirengi noktası “ekolojik gerçeklik” olacaktır. Bu ekolojik gerçeklik, en geniş anlamıyla yani bütün canlı yaşamını; kültürüyle, yapıp ettikleriyle birlikte insanı ve toplumsal sistemleri de kapsayan bir ekosistem çerçevesinde düşünülmektedir. Bu yüzden bu tahakküm zincirini ortadan kaldıracak bir çözüm üretirken de bakış açısı bütüncül olmalı, öncelikle ekolojik döngü ve ekosistem içerisindeki her bir değişikliğin, dönüşümün, dönüştürülümün, zincirleme etkileşimlerle ekosistemin tamamını etkilediği gerçeğinden yola çıkılmalıdır. Bu durumda geniş kapsamlı, değişik boyutları içeren bir kuramsal çözümleme ve kuramsal-reel çözüm çerçevesi çizmek araştırmanın amacı açısından önemli görülmektedir.

Özellikle 20.yüzyılın ikinci yarısında hız kazanmaya başlayan genetik bilimindeki gelişmeler ve bu süreçte başlayan biyoteknoloji devriminin kapitalizmin boyut değiştirmesine yol açtığı görülmektedir. “Yaşam teknolojileri” olarak adlandırılan biyoteknoloji biliminin sürekli olarak artan şekilde, özellikle gıda üzerinden gerçekleşen bir kâr maksimizasyonu için kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bu durum, 21.yüzyılın başında adeta kurumsallaşmaya başlamış olup kapitalist merkezlerin, sanayileşmesini tamamlayamamış “pazar” ülkeleri ve bu ülkelerin doğal yaşam alanları (ekosistemleri, habitatı) üzerinde bir tahakküm kurmasına da yol açmıştır. Bu yeni dönemde kapitalizm, dolayısıyla emperyalizm de sadece siyaset bilimi, sosyoloji veya iktisat bilimi çözümlemeleriyle anlaşılamayacak olan yeni bir boyut kazanmaya başlamıştır. Yeni, karmaşık bir boyut ve çok değişik bilimsel alanları ilgilendiren bir içerik kazanmasına rağmen emperyalizmin bu

ortaya atarken, -bütün eylemlerinden ve söylemlerinden açıkça anlaşıldığı gibi- demokrasi fikrine alternatif getirmeyi değil, küresel gıda totalitarizmine karşı fikri anlamda bir evrensel mücadele zemini inşa etmeyi amaçlamıştır. Yine Bolivya’da, Venezuela’da, Brezilya’da gıda egemenliği mücadelesi feodalizme ve emperyalizme karşı özellikle köylülerin yürüttüğü ulusal egemenlik fikri ile birlikte geliştirilmiştir. Hatta, Güney Amerika’da gıda egemenliği hareketinin dayandığı tarihsel fikirlerden biri Bolivarcılık’tır. Simon Bolivar, Güney Amerika’daki sembol ulusal kahramanlardan biri, hatta en önemlisidir.

yeni veçhesiyle ilgili olarak, -kısmi ve dolaylı kuramsal çözümlemeler yapılmakla birlikte- henüz resmin tamamını gösterecek disiplinlerarası bir incelemenin yapılmamış olmasının günümüzün anlaşılması açısından sosyal bilimlerin önemli bir eksikliği olduğunu ileri sürmek abartılı olmayacaktır. Bu çalışmanın başlatılması amaçlarından birisi de bu eksikliği bir ölçüde gidermek üzere yapılan çalışmalara küçük de olsa bir katkı sunmak olmuştur. Son dönemde nesnesini arama sürecinde olup bu yöndeki gelişim ivmesi artan, sosyal ve doğa bilimleri metodolojilerini kullanma eğilimi ile farklılaştırılmış “iki kültür” konseptini aşarak bütünsel gerçekliği anlamada daha gerçekçi bir bilimsel zemin oluşturmaya başlayan “sosyal çevrebilimleri” bu eksikliği giderebilecek bir akademik araştırma alanı olmaktadır. Bu özellikleri ile de burada sunulan incelemenin metodolojik doğrultusunu sağlıklı, gerçekçi bir zemine oturtmaya elverişli görünmektedir.⁹

Emperyalizmin, “ekolojik emperyalizm” olarak adlandırdığımız ve henüz tam anlamıyla tanımlanmamış yeni veçhesini eksiksiz olarak sadece sosyal bilim (toplumsal gerçeklik) değil, doğa bilimleri (doğal gerçeklik) birikiminden de (örneğin biyoeoloji¹⁰ ve evrim kuramları) faydalanarak

⁹ Konuyla ilgili olarak yazdığı makalesinde Ahmet Mutlu da, henüz, Türkiye akademik müfredatında sınırlı şekilde yer bulan “Sosyal Çevre Bilimleri” disiplininin özel bir yeri olduğunu belirtirken bu disiplinin temel argümanlarını ve özelliklerini şöyle belirtmiştir: “Sosyal Çevre Bilimleri Programı’nın temel amacı; çevrenin sosyal, biyolojik, fiziksel, kültürel ve politik boyutunu bir bütün olarak ele almak ve çevre konusuna bütüncül bir yaklaşım modeliyle ulaşmaktır. Bu amaçla, çevre ve ekoloji konusu ders programında tüm boyutlarıyla ele alınmaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda, “Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı” çevre sorunlarına bütüncül ve disiplinler arası bir bakış açısıyla, akılcı ve sürdürülebilir çözümlerin üretilmesine yönelik ulusal ve uluslararası niteliklere sahip temel araştırmaların yapılabilmesine olanak sağlamayı; çevre bilimleri alanlarında araştırma-irdeleme yapabilen, doğru karar verme yetisine ulaşmış bireyler yetiştirmeyi ve bilimsel bilgi üretmeyi hedeflemektedir. Ahmet Mutlu, “Türkiye’de Çevre Sorunları Literatürünün Baskın Niteliği ve Sosyal Bilimler Yaklaşımının Gerekliliği”, **Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, Ankara, 2009, s.78.

¹⁰ Ekoloji, bilimsel disiplin olarak, ilk kez Biyoloji’nin bir alt disiplini olarak gelişmeye başladığı 19.yüzyıl başlarından günümüze kadar ciddi bir disipliner genişleme sürecinden geçmiştir. Ekoloji, günümüzde, artık, sadece biyolojinin bir alt dalı olarak görülmemekte, aynı zamanda insan, toplum ve doğa etkileşiminin de incelendiği, dolayısıyla sosyal bilim argümanlarıyla da var olan bir bilimsel araştırma alanına denk düşmektedir. Yani günümüzde ekolojik araştırmalar, hem klasik dönemde olduğu gibi sadece biyolojik süreç temel alınarak; hem de toplumsal-siyasal-iktisadi süreç temel alınarak gerçekleştirilmektedir. İlkin, yani sırf biyoloji bilimiyle temellenen ekoloji alanını “biyoeoloji” (ya da biyolojik çevre bilimleri) olarak, ikincisini yani sosyal bilimlerle temellenen ekoloji alanını da “sosyoeoloji” (ya da “sosyal çevre bilimleri”) olarak nitelemek bu yüzden daha uygun olacaktır.

açıklamak daha gerçekçi olacaktır. Öncelikle bunu yaparak her iki bilimsel alanda gerçekleştirilmiş kuramsal analizlerden yararlanarak yeni bir kuramsal yaklaşım ortaya koyarak inceleme nesnemizin daha anlaşılır olabileceğini düşünmekteyiz. Bu çerçevede, daha özel olarak mercek altına alacağımız “gıdaya tahakküm” konusunu irdelerken ekoloji, politik iktisat ve siyaset bilimindeki ilgili kuramsal tartışmaları; biyoteknoloji kapitalizminin bulgularını, ekolojist siyasal sosyolojik hareketleri ve etik yaklaşımları bütüncül bir metodolojik bakış ile birlikte değerlendirmek, bu çalışmamızın inceleme nesnesinin belli bir kuramsal bütünlük çerçevesinde sağlıklı olarak ele alınmasını kolaylaştıracaktır.

Biyoteknoloji devrimi olarak adlandırılan genetik müdahalelerin yaşam üzerindeki etkilerinin görünmeye başlaması; çok uluslu şirketlerin kâr hırsıyla şekillenen bu durumun yaşamın geleceği açısından risk oluşturma emareleri göstermesi bir vakıa olarak önümüzde durmaktadır. Bu çerçevede, (1) gıdanın metalaştırıldığı ve petrol kadar değerli olarak kabul edilerek, yaşamın sıradan, doğal bir parçası olmaktan çıkarıldığı; (2) bütün bu kapitalist tahakküm ilişkilerinin hem bütünüyle doğayı hem onun bir parçası olan insan yaşamını hem de siyasal-toplumsal düzenleri dönüştürücü etkisinin hızlı bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Bu iki temel tespitten hareketle bu karmaşık dönemde meydana gelen olayların sosyal bilim olgusu olarak anlaşılabilmesi için çok boyutlu (ekolojik, siyasi, felsefi, insan hakları vs.), yeni bir kuramsal çözümlemenin gerektiği anlaşılmaktadır. Bu açıdan, genel olarak “ekolojik emperyalizm sorunsalı” başlığı altında ele aldığımız bu yeni süreç ile doğrudan veya dolaylı bağlantılı olan tarihsel/güncel kuramsal çözümlemelerin yeniden okunarak, geliştirilerek yeni bir açıklayıcı çerçevenin belirlenmesi ve buna uygun bir çözüm modelinin tartışılması önem kazanmaktadır.

Yaşama alanına doğru uzanan emperyalizm-tahakküm ilişkisini açıklayıcı bir kuramsal çözümlemenden sonra bu kuramsal çerçevenin içerisini dolduracak somut bir olgu olarak; gıda ve biyoteknoloji ilişkileri ile bu ilişkileri kendi ekonomi politik amaçları doğrultusunda kullanan çok uluslu şirketlerin

tarımsal yapılar, bağımlı ekonomiler üzerinden insana ve doğaya nüfuz eden tahakküm sistemi çerçevesinde gıda olgusuna odaklanmanın, araştırmamızın sonucunda yeni bir kuramsal felsefi yaklaşımın, metodolojik katkının oluşmasına yol açabileceği düşünülmektedir. Elbette, bütün bu sonuçların, geleceğe ilişkin bir öngörü ve çözüm mekanizmasını da beraberinde getirmesi mümkündür. Çalışmanın aynı zamanda, doğal ve toplumsal gerçeklik bütünlüğü çerçevesinde felsefi düzlemde yeni bir ekolojik-etik; siyaset ve hukuk düzleminde de yeni bir iktidar ve insan hakları konseptini de tartışmaya açması veya bu bağlamlarda zaten yapılmakta olan tartışmalara değişik argümanlarla ve bulgularla katkı sunması umulmaktadır.

Araştırmamızda benimseyeceğimiz yöntem, gerçeğin öğelerini tümlükleri içinde değerlendiren ve açıklayan diyalektik yöntem¹¹ olacaktır. İncelememizin nesnel zeminini oluşturan “ekolojik gerçeklik” ancak böylesine bir kapsayıcı yöntem ile anlaşılır olabilecektir. Zira ekolojik gerçeklik, hem insanların bilinçli olarak yapıp-etmeleriyle meydana gelen, bu özelliğinden dolayı aynı zamanda tarihsel olmak zorunda olan “toplumsal gerçeklik”i hem de verili olan “doğal gerçeklik”i aynı bütünlük içerisinde anlamlandıran, ifade eden bir gerçekliktir. Zaten günümüzün teknik-iktisadi yayılmacılığında doğal gerçekliğin de ne kadar “doğal” olarak kalabildiği tartışma konusudur. Bertell Ollman’ın diyalektik araştırma süreci ile ilgili olarak aşağıdaki değerlendirmesi, “ekolojik gerçeklik” olarak beliren bütünsellikten/tümlükten yola çıkan çalışmamızın metodolojik çerçevesine de uygundur:¹²

Diyalektik olmayan bir araştırmadan beklenebileceği gibi küçük bir parçayla başlayıp, onun diğer parçalarla olan ilişkisine bakmak suretiyle daha genel olan bütünü yeniden inşa etmektense, diyalektik bir araştırma önce bütünle, sistemle ve bu bütünle ne anlaşılıyorsa onunla başlar. Daha sonra da yavaş yavaş parçayı, onun bütün içinde

¹¹ Doğan Ergun, **Sosyoloji ve Tarih: Sosyolojide Yöntem Sorunu**, İmge Yayınları, Ankara, 2005, s.28.

¹² Bertell Ollman, **Diyalektiğin Dansı: Marks’ın Yönteminde Adımlar**, Çev. Cenk Saraçoğlu, Yorsam Yayınları, İstanbul, 2006, s.33.

nasıl bir yer tuttuğunu, nasıl işlediğini araştırır ve sonunda buradan da başlangıç noktası olan bütüne ilişkin daha net bir kavrayışa ulaşır.

Buradan bilimsel bir çalışmada bütünlüğü anlamak açısından, hele bu çalışma bütün öğeleriyle birbirlerine bağlı olan “ekolojik sistem”e odaklanıyor ve bu sisteme yönelmiş/yöneltirilmiş “etki”leri (ekolojik emperyalizm) inceliyorsa, tümdengelimci yöntemlerin tümevarımcı yöntemlerden daha açıklayıcı olanaklar sunduğu da anlaşılmaktadır. Zira, Doğan Ergun’un belirttiği gibi;¹³

Tümdengelim, tümevarımdan daha önemlidir ve tümdengelim temeldir. Çünkü, bilim, her şeyden önce, genel yasalar/genel kurallar bulmayı amaçlar. Ve bilim, bir genelleme çabası olarak tanımlanır. Başka bir deyişle, bilim, her şeyden önce, genel belirleyicileri araştıran, bulan, açıklayan bir çaba olmalıdır. İşte bu genel yasalar/genel belirleyiciler, yalnız şimdiki zaman olguları üzerindeki gözlemler yaparak ve tümevarıma öncelik vererek asla ve asla araştırılmaz, bulunamaz ve açıklanamazlar. ...Oysa, tümdengelim, bütünlük kavramını/kavramlarını içerir. Ve tümdengelim, bütünlük kavramına doğrudan doğruya bağlı olduğu için, bu bütünlükten/bütünlüklerden gelerek/kaynaklanarak bir sonuç çıkarmayı öngören bir akıl yürütmedir; yani tümdengelim bir çıkarımdır. Bu sonuç çıkarma, bilimsel açıklama olarak kendisini gösterir. Bütünlük kavramları, önceden bilinen, bilinmesi gereken kavramlardır. Bu bütünlük kavramları, kısımsal ve özgül bütünlükler de olabilirler. Örneğin, toplumsal yapılar, toplumsal sınıflar bütünlük kavramlarıdır. Oysa, tümevarım, adı üstünde bir varımdır; yani gözlemlerle yapılan bir toplamdır; tümevarım bir biriktirmedir. Oysa, bilim, yalnız gözlenen olguların ya da matematik formüllerin biriktirmesi değildir.

Ergun, tümdengelimci yöntemleri bir bilimsel çalışma için en temel yaklaşım biçimi olarak kabul etmekle birlikte tümevarımın da işlevsiz

¹³ Doğan Ergun, “Bilimsel Yöntem ve Bütünlük”, **Cumhuriyet Bilim ve Teknik Dergisi**, Temmuz, 1996.

olduğunu düşünmez. Ona göre; “tümevarım, tümdengelimin emrindedir; tümevarım tümdengelimci bir yöntem için somut dayanaklar, destekler oluşturur; tümevarım, tümdengelimin somut yardımcısıdır.”¹⁴ Tümdengelimci kavrayış, gerçeklikleri, o gerçekliğin belirttiği bütünlüklerden yola çıkarak incelemek demektir. Ancak, bu bütünlük önceden (aşkın bir güç tarafından) belirlenmiş, verili, durağan bir yapı değil, tarihsel süreç içerisinde diyalektik bir yönelimle gelişerek oluşmuş ve gelişmesini devam ettiren bir bütünlüktür. Dolayısıyla, bu çalışmada tarihsel süreç içerisinde, tarihsel dinamiklerle birlikte gelişen, başkalaşan (başkalaştırılan); yani kısaca maddesel, doğal ve kültürel unsurlarıyla birlikte “tarihsel bir devinim” halinde olan bir “ekolojik gerçeklik” alanı incelenmekte olduğu için elbette benimsenen diyalektik yöntem, Hegelci anlamda nesneden soyutlanarak aşkınlaştırılmış ve dolayısıyla donuklaştırılmış bir yöntem değildir. Bu çerçevede, diyalektik yöntemden anlaşılması gereken nesneyi sabitlikler ve değişmezlikler sürecinde ve sadece biçimiyle değil, belirgin bir tarihsel-sosyolojik gelişim sürecinde içeriğine, iç dinamiklerine öncelik vererek ele almaktır ki, bu da maddeci diyalektik olarak nitelendirilmektedir.¹⁵ Ergun’a göre de diyalektiğin maddeci olarak belirlenmesi öncelikle hareketin ve gelişmenin ilk önce maddede gerçekleştiğinin bilinmesinden kaynaklanmaktadır. Diyalektik yöntem, düşüncenin hareketine bağlı olarak değil, maddenin hareketine bağlı olarak gerçekleşir. İnsanın da içinde bulunduğu, maddesel olarak parçası olduğu doğada şekillenen bir ilk “doğa diyalektiği” vardır. Bütün gerçeklikler gibi “insan düşüncesi” de bu doğa diyalektiği çerçevesinde doğar, değişir ve gelişir.¹⁶ Ancak, burada Ergun’un açıkladığı “maddeci diyalektik yaklaşım”ın; sadece Hegelci idealist diyalektikten değil, aynı zamanda, tarihsel süreci determinist bir kurgu olarak algılayan dogmatik “resmi Marksizm”in “tarihsel maddeci diyalektik” anlayışından da farklı olduğunu vurgulamak gerekir.

¹⁴ Y.a.g.e.

¹⁵ Henri Lefebvre, **Diyalektik Materyalizm**, Çev. Barış Yıldırım, Kanat Yayınları, İstanbul, 2006, s.71. Ekolojik siyasal düşünceye (özellikle Marksizm-Ekoloji ilişkisine ve “ekolojik emperyalizm” olgusuna yönelik çözümlemeleriyle) önemli katkıları olan John Bellamy Foster’e göre de, “sonuna dek götürülmüş bir ekolojik tahlil aynı anda materyalist ve diyaletik olan bir dayanak noktası gerektirir.” John Bellamy Foster, **Marks’ın Ekolojisi/Materyalizm ve Doğa**, Çev. Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, Ankara, 2001, s.33.

¹⁶ Ergun, **Sosyoloji ve Tarih**, s.156-157.

Çünkü, Ergun'un belirttiği gibi; söz konusu olan, doğa ile toplum (insan) arasındaki diyalektik ilişkilerdir. Maddeci diyalektik, bu yüzden doğa diyalektiktir.¹⁷ Bu çerçevede gelişen doğa diyalektiğinin ilkelerini, toplumların tarihsel gelişim sürecine de uyarlamaya kalkmanın ve tarihsel-toplumsal gerçekliği (determinist bir algılamayla) öngörülebilir bir gerçeklik olarak belirlemeye çalışmanın “dogmatik” bir düşünce yapısını doğurduğunu belirten Ergun’a göre yapılması gereken; “doğa diyalektiği olan diyalektik maddeciliğin ilkelerini toplum diyalektiği olan tarihsel maddecilikle toplumlara aynen uygulamak yerine, tarihsel maddeciliği ‘tarihsel özgüllük’ ilkesine göre uygulamak olmalıdır.”¹⁸ Ergun’a göre bu yapıldığında hem dogmalardan kurtulmak hem de bilimsel anlayışı geliştirmek mümkün olacaktır.¹⁹

Bütün bu metodolojik saptamalar, ekolojik emperyalizm sorunsalını kuramsal bir çerçeveye oturtmak ve bir ekolojik emperyalizm sorunu olarak kabul ettiğimiz gıdaya tahakkümü bu kuramsal bütünlük içerisinde belirlemeye çalışmak açısından önemli görülmektedir. Zira, hali hazırda etkisinin somut olarak hissedilmeye başladığını düşündüğümüz ekolojik emperyalizm sorunsalı ancak diyalektik süreç içerisinde, bütüne odaklanılarak, bütünselden hareket edilerek sağlıklı olarak anlaşılabilir. Elbette bu da her şeyden önce, incelediğimiz bütünselliği (ekolojik sistemi, ekolojik emperyalizmi) parçalara ayırarak doğa bilimlerinin veya sosyal bilimlerin veya bu bilimlerin alt dallarının inceleyeceği alanlar olarak bölmemeyi gerekli kılmaktadır.

Mevcut bilimsel yaklaşımların ve bilim-araştırma kültürünün bu yeni ve hızlı süreci bütünüyle algılamaya yeterli olmadığını söylemek mümkündür. Akademik sistemimizde hakim olan mevcut bilimsel araştırma anlayışı ile “ekolojik emperyalizm” ve “gıdaya tahakküm” gibi çok boyutlu konuları sadece bir yönüyle anlamak mümkündür. Konuyla doğrudan ve dolaylı olarak alakalı olan her uzmanlık alanı kendi bakış açısına ve kendi disiplinler sınırlılıklarına göre bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Örneğin bir genetikçi

¹⁷ Y.a.g.e., s.28.

¹⁸ Y.a.g.e.

¹⁹ Y.a.g.e.

bakış açısıyla iktisatçının bakış açısı, mühendisin bakış açısı; siyaset bilimcinin bakış açısıyla biyoloğun bakış açısı, tespit ve çözümleri farklı olabilmektedir. Sonuçta her bir çalışmadan olumlu, katkı sağlayıcı ancak yine de bir yönüyle “eksik” çözümler ortaya çıkmaktadır. Elbette konunun bilimsel olarak incelenmesinde sınıfsal/ideolojik/iktisadi bağlılıktan dolayı görüş farklılıklarından kaynaklanan zorluklar da vardır. Bu zorlukların üstesinden gelmenin en kolay yolu ise ekolojik emperyalizm olgusuna kuramsal birikim, yeni kuramsal yaklaşım ve gıda çerçevesinde gelişen somut gerçeklikler ışığında nesnel yaklaşımla, bilim gözlüğü ile ve konunun özelliği dolayısıyla ekolojik ve felsefi/etik duyarlılıkla bakmaktan geçmektedir. Daha önce de değindiğimiz gibi, mesele öncelikle bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalı ve teknik çözümlerden önce felsefi/teorik/metodolojik çerçeve sağlam bir şekilde oturtulmalıdır.

Gıda sorunu (suyu da kapsayan), günümüzde ne yazık ki, genel olarak, öncelikle teknik bir mesele olarak ele alınmakta ve tek tek bulgulardan felsefi bir sonuç çıkarılmaya çalışılmaktadır. Yani tümevarımsal bir yöntem izlenmektedir. Oysa yinelemek gerekir ki, canlı yaşamının (yani tümelliğin) özü olarak nitelendirilen ekolojik meseleleri incelerken yöntemin “bütüncül yöntem” olması kaçınılmazdır. Aksi takdirde inceleme konusunu, konunun tamamını kapsayıcı bir şekilde anlamak mümkün değildir. Bunun için de öncelikle nesnel gerçekliğe “sadece sosyal bilimler” ve “sadece doğa bilimleri” gözlüğüyle bakan farklılaştırılmış “iki kültür” yaklaşımını sorgulamak gerekmektedir.

İnsan bilgisini, birisi sosyal ve beşeri disiplinleri ima eden edebi, felsefi kültür, diğeri doğa bilimlerini (ya da pozitif bilimleri) ima eden bilim kültürü diye ayıran iki kültür tabiri, C.P.Snow tarafından 1959 yılında ortaya kondu. Snow’un bahsettiği iki kültür, ona göre “edebi entelektüller”in ve “doğa bilimcilerin” kültürüydü. Bu iki kültür arasındaki derin karşıtlık, karşı kültüre olan güvensizlik iyice müzminleşen dünya sorunlarının çözümünü

zorlaştırıyordu.²⁰ Kaba hatlarıyla sosyal bilimler ve doğa bilimleri olarak, bilimsel paradigma içerisinde keskin biçimde bölünen bilim kültürünün tekliğini savunan görüşler, iki kültür anlayışına karşı çıkmışlardır/çıkmaktadırlar. Bilimler veya bilimsel çalışma alanları içerisinde, yapısı ve gelişimi dolayısıyla belki de zorunlu olarak, bu “iki kültür” ayrımına en temel eleştiri, en azından kendi inceleme nesnesi açısından ekoloji ve/veya çevrebilimden gelmiştir.²¹

Günümüzde ekolojik sorunların iyice çetrefilli, grift sorunlar yumağı şeklinde görünen bir hale dönüşmesinden kaynaklanıyor olsa gerek, hali hazırda hangi bilimin/bilimlerin “ekolojik gerçekliği” inceleme nesnesi olarak ele aldığı, incelediği hâlâ tam bir netliğe kavuşmamıştır. Ekolojik meselelerle ekoloji bilimi ve/veya çevre sorunlarıyla çevre bilimi ilgilenir demek sorunu en basite indirgemek, daha doğrusu çözümsüzlüğe itmek demektir. Zira; (1) ekolojik sorunların kaynağını doğal ekosistemin kendi doğal sürecinde değil, sosyal sistemlerin ekosistemler üzerindeki bozucu etkileri çerçevesinde değerlendirmek gerekir. (2) Biyolojinin bir alt dalı olarak bilinen ve ilk olarak o şekilde sistematize edilen ekoloji, yani biyoekoloji; günümüzün karmaşık ekolojik meselelerinin incelenmesinde, -ekolojik gerçekliğin temel bilgisinin anlaşılması anlamında hâlâ başat konumda olmakla birlikte- yeterli değildir. Çünkü, klasik ekoloji bilimi olarak biyoekoloji (çağdaş ekolojinin aksine) toplumsal gerçekliği araştırma dışı bırakmaktadır. (3) Bazı bilimcilerin, kirletilerek, tahrif edilerek dönüştürülmüş olan dünyanın üzerindeki “yapay” izleri ifade etmek için kullandıkları “ekolojik ayak izi”²² tanımlamasından yola çıkılarak söylenebilir ki; çevre sorunları çerçevesinde, iz bırakılan yer kadar (doğal dünya, ekosistem), iz bırakan ayak (kentleşme, sanayileşme, teknoloji düzeni vs.) ve ayağın sahibi olan insan (ideolojisi, iktisadi ve sosyal sistemi,

²⁰ Bkz. C.P.Snow, **İki Kültür**, Çev. Tuncay Birkan, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2005.

²¹ Richard E. Lee-Immanuel Wallerstein, “Giriş: İki Kültür”, **İki Kültürü Aşmak-Modern Dünya Sisteminde Fen Bilimleri ile Beşeri Bilimler Ayrılığı**, (Ed.Richard E.Lee-Immanuel Wallerstein), Çev.Aysun Babacan, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s. 14.

²² Genel olarak insanın, insan faaliyetlerinin, daha özel olarak da kapitalist sistemlerin ve teknodevletlerin ekosistem üzerinde bıraktığı telafisi mümkün olmayan etkilerin ölçümü çerçevesinde ortaya atılan “ekolojik ayak izi” adlandırımı özellikle modern dünyanın “risk toplumu” ile bağlantılandırılmakta, riskin düzeyini açıklamak üzere günümüz “çevre sosyolojisi” araştırmalarında sıklıkla kullanılmaktadır. Bu türden bir çalışma için Bkz. Eugene A. Rosa (Ed. vd.), **Human Footprints on Global Environment**, MIT Press, London, 2010.

hukuk düzeni, felsefesi, ahlakı/etiği) da pay sahibidir. (4) Bu yüzden konu sadece temel bilimlerin (biyoloji, biyoekoloji) ilgi alanına girebilecek bir konu değil, özellikle sosyal bilimlerin de (siyaset, hukuk, iktisat, felsefe, etik, sosyoloji, kamu yönetimi) üzerinde düşünmesi gereken çetrefilli bir konu olmaktadır. (5) Birbirlerinden keskin çizgilerle ayrılmış olan, birbirleriyle iletişim içerisinde olmayı asla tasvip etmeyen iki bilimsel alanın, fen bilimlerinin ve sosyal bilimlerin, bu şekilde kalın çizgilerle ayrıldıklarını ifade etmek için kullanılan, bilim felsefesindeki “iki kültür” konseptinin temelden yıkıldığı/yıkılması gerektiği, “iki kültür”ün aşıldığı/aşılması gerektiği ve iki kültür arasında “disiplinlerarası” bir iletişimin inşa edildiği/edilmesi gerektiği geniş bir inceleme alanı ile kaşı karşıya bulunmaktayız.

Konuyu özetle şöyle toparlamak gerekir: Biyoekoloji, “olmazsa olmaz” bir konumda olmakla birlikte terimsel olarak bu geniş kapsama cevap verebilecek içeriğe sahip değildir. Çünkü, çevre sorunlarının merkezinde bulunan ‘sosyal gerçekliği’ çözümleyebilecek disiplinler argümanları mevcut değildir. Sosyal Bilimler de, yine “olmazsa olmaz” bir konumda bulunmakla beraber (pratikte hiç de öyle algılanmaz aslında) sorunların vücut bulduğu ‘doğal gerçekliği’ çözümleyebilecek disiplinler argümanlara sahip değildir. O halde her iki gerçekliği de, doğal gerçekliği ve sosyal gerçekliği, aynı bütünsellik içerisinde çözümleyebilecek bilimsel argümanlara ve iki kültürü birleştiren bir metodolojiye sahip bulunan, ama sırf disiplinlerarası yaklaşımla da yetinmeyecek olan, kapsayıcı bir terime gereksinim vardır. Biz bu açıdan gerekli bilimsel yaklaşımın, “çevrebilimleri” veya konunun anlaşılabilmesi için şimdilik “sosyal çevre bilimleri” olarak kabul edilen disiplinler alanda vücut bulabileceğini düşünüyoruz.²³ Elbette metodolojik teklik sağlandığında ve inceleme nesnesi tam bir belirginliğe kavuştuğunda “çevrebilimleri”

²³ İnsan ve çevre etkileşiminin belirleyiciliklerini irdelleyerek gerçekleştirdiği eserinde “biyoloji” ve “sosyal bilim” kuramlarından ve kavramlarından yola çıkarak “sosyal çevre bilimleri” perspektifi oluşturan bir çalışma için bkz. Emilio F.Moran, **Environmental Social Science**, Wiley-Blackwell Publishers, UK-USA, 2010. Yine sosyal çevre bilimleri alanında oldukça az sayıda olan metodolojik çalışmalara bir katkı olmak üzere değişik makalelerden derlenmiş özgün bir çalışma için bkz. İsmail Vaccaro-Eric Alden Smith-Shankar Aswani (Ed.), **Environmental Social Sciences: Methods and Research Desing**, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

terimindeki “ler” eki de kalkacak ve sadece “çevrebilimi” olarak bu bilim dalı yetkinliğine kavuşacaktır.²⁴

Peki, hali hazırdaki durum nedir? Yani ülkemizde, az önce bahsettiğimiz bilimsel terimler, bilim çevrelerinde, üniversitelerde nasıl algılanmakta, nasıl bir içerikle ve metodolojiyle sunulmaktadır? Ülkemizdeki bilimsel tartışmaların büyük ölçüde bu kapsamın dışında yürütüldüğünü söylemek gerekir. Genel olarak, konu, sanayileşmenin-kapitalizmin-empyrializmin neden olduğu ekolojik ve sosyal sorunlar yumağı çerçevesinde ekolojinin/biyoekolojinin bilimsel gelişim, disiplinler genişleme serüveni (ve sosyal bilimlerin de aynı süreç içerisinde ekolojik problemlere olan ilgisinin giderek artmasını da hesaba katarak) içerisinde ele alınmaktan öte “çevre mi, ekoloji mi”²⁵ gibi sorularla başlayan isim tartışması kısırlığında tartışılmaktadır. Bugün üniversitelerde “ekoloji” ve/veya “çevre” konularını tamamen veya kısmen inceleme nesnesi olarak ele alan fakülteler, enstitüler, bölümler, bilim dalları, anabilim dalları, araştırma merkezleri birbirleriyle neredeyse tamamen iletişimsiz bir şekilde bulunmakta, büyük ölçüde farklı bilimsel meselelerle ilgilenip farklı metodolojiler takip eden karışık bir

²⁴ Burada şunu da aktarmak gerekir: Genel olarak “ekolojistler”, özellikle de derin ekolojistler rasyonel aklın ürünü olan “bilim” paradigmasıyla ekolojik gerçeğin açıklanamayacağını iddia etmektedirler. Evrensel bir doğrunun(daha doğrusu bilimsel gerçeğin) olamayacağını iddia eden “rölativist” post modern felsefe ile örtüşen görüşler öne sürmekte olan bu ekolojistler, bilimi ve akıllı sorgulamakta bilimin “tek doğru” mantığıyla doğadaki biyoçeşitliliğin açıklanamayacağını iddia etmekte ve şöyle söylemektedirler: “Bilimin öngördüğü temel değer sistemleri patriarkal dünya görüşünden ve sömürü değerlerinden başka bir şey değildir. Yeni yeni gelişmekte olan ve ekolojiyi model disiplin olarak kabul eden dünya görüşünde eğitim ve bilgi üretimi doğal olarak çeşitli disiplinleri kapsayıcı bütünleştirici bir nitelik taşıyacaktır.” Bill Devall, “Ekoloji Politikası”, **Derin Ekoloji**, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994. Elbette bize göre de tek boyutlu, uzmanlaşmış, parçalanmış pozitivist epistemoloji bütüncül olması gereken inceleme nesnemizi, tümel gerçekliği açıklamaz. Ama bu bütünsel gerçeklik, bu ekolojistlerin yaptığı gibi bilimi dışlayarak değil, bizatihi aslında evrensel gerçeği arama arayışı olan bilimle birlikte yapılır. Aksi görüşü savunan “Ekolojistler” hem kozmolojik bütünlüğü savunup hem de evrensel hakikat kavramını eleştirerek çelişkiye düşmektedirler.

²⁵ Bkz.Tahir Çalgüner, **Çevre mi Ekoloji mi?**, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2003. Çalgüner bu çalışmasında, Murray Bookchin’in, bir sonraki bölümde ele alacağımız, eleştirel görüşlerine katılarak Çevrebilim’in, konformist ve teknokratik bir çevrecilik ve çevre mühendisliği yaklaşımı olduğunu belirtmekte (s.95) ve bütüncül yöntem (holistik) daha elverişli olan ekolojist bilim ekolünü olumlayarak “ekoloji” kavramını savunmaktadır. Biz de mühendislik/teknik yaklaşımının ekolojik gerçekliği anlamada yeterli olmadığını ve bütüncül yaklaşımın önemli olduğu görüşüne katılmakla birlikte konunun terimsel değil, kavramsal/kuramsal bir mesele olduğunu savunmakta ve “çevre” mi “ekoloji” mi diyelim şeklinde tezahür eden nominalizm (adıcılık) fetişizminin de gerçekliği anlamaya engel olduğunu düşünmekteyiz.

görünüm arz etmektedirler. Üstelik buralarda yapılan çalışmalarda (Ankara Üniversitesi sosyal çevrebilimleri programını ayrı tutabiliriz)²⁶ bütünsel yaklaşım, iki kültür arasında (fen bilimleri ve sosyal bilimleri) disiplinler arası yaklaşım ve tek bir metodoloji oluşturma gayreti bulunmamaktadır. Bunun böyle olduğunun en önemli göstergesi de, bu bilim çevrelerinden bu alan ile ilgili olarak bilim felsefesi ve metodoloji çalışmalarının son derece sınırlı olması, hatta hemen hemen hiç olmamasıdır. Aynı kısırlığı, hatta daha fazlasını, sadece pratik çevre sorunlarına odaklanan ve daha çok eylemliliklerle uğraşan ‘sivil’ çevre örgütlerinde de görmekteyiz. Oysa, gerçek şu ki, bir sorunlar kümesini algılamak ve çözüme kavuşturmak ancak koordinatları tam anlamıyla belirlenmiş olan bilim ile mümkündür. Bilim ise ilk önce metodolojisiyle tanımlanır. Metodolojisiz olan zihni çabayla bilim üretilmez, bilgi hamallığı yapılır. Her bilimin esas amacı açıklamak, nesnesini nesne ve o yapan belirleyicilikleri ortaya çıkarmaktır. Yine, doğanın ve toplumun üzerinde belirleyici olan toplumsal gerçeklik farklı toplumsal özneler arasındaki güç ilişkileri çerçevesinde belirlendiğine, bu güç ilişkileriyle toplum ve doğa üzerine kurulan egemenlik ilişkileri arasında paralellik olduğuna göre sadece mevcut toplumsal-doğal fotoğrafı çekmekle yetinmek bilimsel bir faaliyet değil, mevcut egemenlik üretimini meşrulaştıran bir hegemonik ideoloji işlevi görür. O halde, bilim, sırf “betimleme” değil, “açıklama” da yapmak, gerçeğin özünü bulmaya çalışmak durumundadır.²⁷ Bu da elbette

²⁶ Gerçekten de ülkemizde son dönemlerde akademik çerçevede bu eksikliği giderecek bir takım atılımların olduğunu söylemek de mümkündür. Ekolojik gerçekliği, gıda konusunu ve biyoteknolojiyi, disiplinlerarası bir yaklaşımla, sosyal bilim metodolojisi ve sosyal bilim felsefesi çerçevesinde bilimsel araştırma konularından birisi olarak kabul eden bilim dalları yavaş yavaş kurumsallaşmaya başlamıştır. Örneğin Türkiye’de sadece Ankara Üniversitesi’nde bulunan “Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı”, geliştirilmeye muhtaç olmakla birlikte, şimdilik bu açığı kapatabilecek düzeyde eğitim müfredatına sahip gibi görünmektedir. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne bağlı olarak 1994-1995 eğitim döneminden bu yana yüksek lisans ve doktora eğitimi veren Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı’nın temel amacı şöyle belirtilmiştir: “Programın amacı; çevre konusunun sosyal, biyolojik, fiziksel, kültürel ve politik boyutunu bir bütün olarak ele almak ve Çevrebilime bütüncül bir yaklaşım modeliyle yaklaşmaktır. Bu amaçla, lisansüstü eğitim programında çevre ve ekoloji konusu disiplinlerarası yaklaşımla ele alınmaktadır.” http://sosbilens.ankara.edu.tr/?bil=anabilim&durum=5&menu=1&ens_birim=3800, Erişim Tarihi: 23.06.2011

²⁷ Kadir Cangızbay, **Sosyolojiler Değil, Sosyoloji**, Ütopya Yayınları, Ankara, 1999, s.9. Örneğin, betimleme düzeyinde bir “bilim” yapılmaya başlandığında ekolojistlerin genel bakış açısıyla ekolojik çöküntünün insanın doğa üzerindeki hakimiyetinden kaynaklandığı söylenebilir, çünkü görünen olgusal süreç bu gözlemi doğrulamaktadır. Ancak, zihinsel

gerçekliğin yarısını değil, tamamını kapsamına alan bir metodolojik yaklaşımla olanaklı olabilir.

İnceleme yaptığımız disiplinler alan olan ekoloji veya çevre bilimleri açısından şu ifadeye katılmak mümkündür: Ekoloji, biyolojinin dallarından biri olmaktan çıkıp doğa bilimlerini sosyal bilimlere bağlayan disiplinler arası bir inceleme alanı, bir nevi köprü bilimidir.²⁸ Bu bilimsel yaklaşım açısından köprü'nün her iki yakası da -her iki kültür de- önem kazanmaktadır. Son yıllarda dünyada bilimsel araştırmaların /çözümlemelerin, -bilimsel betimleme değil, açıklamaların- eksiksiz olarak gerçekleştirilebilmesi için -neredeyse iki asra yakın bir süredir iki kültür olarak ayrıştırılan- sosyal ve doğa bilimleri ayrımının aşılması gerektiği ve her iki dünyanın bilgi, bulgu, birikimlerini bütüncül bir şekilde toparlayacak disiplinlerarası yöntem ve tekniklerin geliştirilmesi çalışmalarının başlatılması doğrultusunda gerçekleşen bir akademik eğilim de söz konusudur. Bu eğilimin önde gelen savunucularından Immanuel Wallerstein'a göre modern dünyanın yarattığı hegemonik bir yanılsama olan "iki kültür" fikri bilgi yapımızı derinden etkileyen hiyerarşik bir düşüncedir. Bu hiyerarşide fen bilimlerinin her zaman üste yer alması da aslında dünya ekonomisinin/kapitalizmin gelişim süreciyle alakalı bir olgudur. Bu hiyerarşik bilgi sistemi İkinci Dünya Savaşı'ndaki kapitalizmin yeniden yapılanma sürecinde -teknik bilgiye yüklenen misyonla birlikte- soğuk savaş dönemi boyunca askeri teknolojiye verilen önem ve dolayısıyla iktisadi büyümeye dayalı üstünlük yarışı çerçevesinde doruk noktasına ulaşmıştır. Ancak Wallerstein'e göre bu süreç, 1960'larda dünyayı saran mevcut sisteme yönelik başkaldırı eylemleri, toplumsal hareketler, öğrenci protestolarının yarattığı protest hava içerisinde sorgulanmış ve bilgi düzeyinde de yeni

çözümleme mekanizmasını devreye sokarak bir "açıklama"ya girildiğinde Murray Bookchin'in belirlediği gibi insanın doğa üzerindeki tahakkümünün insanın insan üzerindeki tahakkümünden kaynaklandığı sonucuna varmak mümkündür. Bkz. Muray Bookchin, **Ekolojik Topluma Doğru**, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.

²⁸ Sunaryo, "Çevre ve Ekoloji: Kavramlar ve Hareketler", **İki Kültürü Aşmak** (Ed:Richard E.Lee-Immanuel Wallerstein), Çev. Aysun Babacan, Metis Yayınları, Ankara, 2007, s.237.

yaklaşımlara, yeni bir bilimsel kültür için uzlaşmaya yol açacak toplumsal/ideolojik zemin de oluşmaya başlamıştır.²⁹

Bu aşamada şu gerçeğin de altının çizilmesi gerekmektedir: Küreselleşme sürecinde kapitalizmin hegemonik gücünün etkili olduğu bir dönemde ideolojiden, sınıfsal ilişki biçimlerinden arındırılmış bir bilimsel etkinlikten bahsetmek zor görünmektedir.³⁰ Her şeyden önce, bilimin iktidar sürecinde belirleyiciliği vardır.³¹ Son dönemlerde özellikle çok uluslu şirketlerin etkisiyle/dayatmasıyla benimsetilmeye çalışılan bilim paradigması çerçevesinde “yaşam bilimi” olarak nitelendirilmeye başlanan biyoteknoloji bilimi bu tespiti doğrulayacak önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Özünde gerçekten yaşamın sürekliliğini sağlayabilecek, yaşamın niteliğini artıracak teknolojik birikimin bir sonucu olması gereken biyoteknolojinin, uygulamada yaşam üzerine kurulan bir tahakküm ilişkisini doğurabilecek, yaşamın temeli olan gıdayı metalaştıracak bir sürecin tetikleyicisi olduğu da görülebilmektedir. Elbette, burada şu cümleye katılmamak mümkün değildir:

²⁹ Immanuel Wallerstein, “Sonuç”, **İki Kültürü Aşmak** (Ed. Richard E.Lee-Immanuel Wallerstein), Çev. Aysun Babacan, Metis Yayınları, Ankara, 2007 s.263-264. Öte yandan Wallerstein’in öncülüğünü yapmış olduğunu Gulbenkian Komisyonu Raporu’nda iki kültürcü hiyerarşiyi daha da derinleştirecek başka bir olgunun da genetik ve biyoteknolojik gelişmelerle ortaya çıktığını söylemiş sosyal bilimlerin biyolojik bir yönelime girmesini sağlayan bu tür bir “genetik determinizm”in sosyal bilimleri geriye götürdüğünü vurgulamıştır. Elbette bu, genetik de dahil her türlü ütopyanın sosyal bilimlerin konusu olması gerektiği gerçeğinin göz ardı edilmesini engellememelidir. **Gulbenkian Komisyonu Raporu** (Immanuel Wallerstein Ed.), Sosyal Bilimleri Açın, Çev. Şirin Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul, 1996, s.75.

³⁰ Son dönemlerde ülkemizde bilimin merkezi olması gereken üniversitelerin küresel kapitalizm ve piyasa aktörleri tarafından nasıl algılandığını ve bilimsel sürecin nasıl bir iktidar ideolojisinin aracı haline getirmek istendiğini Doğan Özlem şöyle ifade etmektedir: “Dünya Bankası’nın Türkiye gibi çevre ülkeler için ABD’nin, İngiltere’nin birinci sınıf üniversitelerinde verilen türden bir yüksek öğrenimi uygun bulmadığı, bizzat bu bankanın raporlarında, tam bir pervasızlıkla belirtilmektedir. Bizim gibi ülkelerde üniversitelerden beklenen, merkezde üretilen bilgiyi ithal edip çevreye taşımak, bilim ithalciliği yapmak ve en önemlisi, sanayi ve ticaret dünyasının ihtiyacı olan “liberal düşünceli”, “girişimci” insan tipini yetiştirmektedir.” Doğan Özlem, “Doğa Bilimleri-Sosyal Bilimleri Ayrımı Üstüne”, **Toplum ve Bilim**, Bahar, 1998, s.37

³¹ Federico Mayor-Augusto Forti, **Bilim ve İktidar**, Çev.Mehmet Küçük, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2008, s.105

“Daha yoksul ülkeler, biyoteknolojiden kazanacak pek çok şeyleri olmasına rağmen, böyle bir bilimsel ‘ticaret savaşı’nda yitiren taraf olacaktır.”³²

Dünyada “yaşam bilimleri” olarak adlandırılan temel bilim dallarından biyoloji, genetik, tıp ve biyoteknoloji gibi bazılarının siyaset ve sosyal bilimler içerisinde incelenmesi çabaları artık akademik gündemin konularından birisi olmuştur. Biyopolitika ve genel olarak sosyal çevre bilimleri çalışmaları, böyle bir disiplinler arası gelişim sürecinin sonuçları olarak bilimsel alan içerisindeki yerlerini almaya başlamışlardır. Aslında gidişat yaşam bilimlerinin sosyal bilimlere doğru kayması yönünde olmaktadır. Hatta tıp biliminin bir sosyal bilim olduğunu iddia eden görüşlere bile rastlanmaktadır.³³ Elbette yaşam bilimlerinin sosyal bilimlere doğru dönüştürülmesi tek taraflı olmamakta aynı zamanda “sosyo-politik dünyanın fennileşmesi” olarak adlandırılan bir süreç de yaşanmaktadır.³⁴ Fennileşen sosyo-politik dünyada hangi bilimsel ve teknik çalışmanın hangi amaca hizmet ettiği meselesi, tezimizde üzerinde duracağımız bir biyopolitika meselesidir. Elbette bu çalışmaların çok büyük bir kısmı, yaşamın temelini oluşturan gıda üzerine kurulacak dünyasal hakimiyetin sürekli hale getirilmesi doğrultusunda kullanılmakta ve gıdanın

³² Y.a.g.e., s.183. Ülkemizde son dönemlerde akademik çerçevelerde biyoteknoloji konusunu teknik bir alan olmaktan öte ideolojik-politik bir çerçevede inceleyerek bu konudaki disiplinler eksikliği giderecek bir takım atılımların olduğunu söylemek de mümkündür. Gıda konusunu ve biyoteknolojiyi, disiplinlerarası bir yaklaşımla, sosyal bilim metodolojisi ve sosyal bilim felsefesi çerçevesinde bilimsel araştırma konularından birisi olarak kabul eden bilim dalları yavaş yavaş kurumsallaşmaya başlamıştır. Ankara Üniversitesi Biyoteknoloji Enstitüsü’nde “Sosyo-Ekonomik Gelişme ve Biyoteknoloji” adıyla bir lisansüstü programının başlatılmış olması ve aynı üniversitenin Sosyal Bilim Enstitüsü’nde “Biyoteknolojinin Ekonomipolitigi” adıyla bir doktora dersinin açılması bu açıdan umut vericidir.

³³ Senegal’in (tıp doktoru olan) Fransa Büyükelçisi 2008 yılı Ocak ayında Fransız televizyonu TV 5’te katıldığı bir panelde bu görüşü açıkça dile getirmiştir. Tıp bilgisinin biyoiktidarın oluşturulma sürecindeki hayati rolünü bilimsel tartışma gündemine sokan Michel Foucault’un düşünceleri bu sava ciddi dayanaklar sağlamaktadır. Zira, Foucault, Tıp bilgisinin biyolojik ve organik süreçler (yani nüfus ve beden) üzerindeki bilimsel etkiler arasındaki kurduğu bağla- özellikle modern disiplin toplumlarında- özel iktidar etmenleri olan siyasal bir tekniğe dönüşmesinden bahsetmektedir. Ona göre Tıp, “hem bedeni ve nüfusu, hem organizmayı ve biyolojik süreçleri konu alan ve böylece disiplinci etmenlere ve düzenleştirici etmenlere sahip olacak bir bilme iktidarındır” Michel Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, Çev.Şehsuvar Aktaş, Yapı Kredi yayınları, İstanbul, 2008, s.258.

³⁴ Kaan H.Ökten, “Sosyo-Politik Dünyanın Fennileşmesi”, **Biyo-Politikanın Temelleri ve Sınırları Üzerine**, Çev. Kaan H.Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004 s.124.

egemenliğine inanmış kapitalizm dışı toplumsal yaşamı, bütün ekolojik özüyle birlikte ortadan kaldırmaya yönelik olmaktadır. Ortaya çıkan sonuç, gıda güvenliğinin ve gıda güvencesinin olmadığı; binlerce yıllık bir tarihsel-kültürel birikimi yansıtan gıda egemenliğinin yerini bu birikimi kapitale dönüştürmeye yönelik olarak gıdaya egemenliğin, gıdaya tahakkümün aldığı bir dünya tablosudur.

Bu çalışmamızda konuyu, yukarıda ana argümanlarını ortaya koyduğumuz çerçevede bir sosyal bilim ve siyaset bilimi meselesi olarak ele alacak ve alt disiplin olarak biyopolitika merkezli bir yaklaşım sergileyerek disiplinlerarası bir araştırma ve çözümleme denemesi gerçekleştirmeye çalışacağız. Bu yüzden, “araştırma ışığımız” olarak kabul ettiğimiz ekolojik emperyalizmin kuramsal çerçevesini öncelikle ele alacak ve akabinde biyoteknoloji kapitalizminin özellikle tarım ve gıda sistemi üzerindeki etkisini, ideolojik çözümlemesini, yasal gelişim sürecini inceleyeceğiz. Yani gıdaya tahakküm sürecini, politik, iktisadi, hukuki ve felsefi-etik sonuçlarıyla irdelleyeceğiz. Bilimin temeli yöntemdir diyen Doğan Ergun’a göre:³⁵

Yönetimin özü de felsefi inançtır. Başka bir deyişle, bir yöntem hangi felsefi inanca bağlanmışsa, o felsefi inanç yöntemin özüdür. Örneğin, felsefi tümdengelim inancına bağlı olan diyalektik yöntemin özü, bütünlük kavramıdır; felsefi tümevarım inancına bağlı olan deneysel yöntemin özü ise gözlemdir.

Ekolojik emperyalizm ve gıdaya tahakküm sürecini inceleyeceğimiz bu çalışmada, ekolojik gerçekliği temeline aldığı için bütünlük kavramı dışında konumuzun anlaşılması mümkün olmadığına göre, felsefi bütünlük ilkesine bağlı diyalektik bir metodolojik bakış açısı içerisinde olmakla birlikte özellikle gıdayla ilgili ampirik bulgulardan ve gözlemlerden de yararlanılacaktır.

³⁵ Doğan Ergun, **Yöntemi Bulmak**, İmge Yayınları, Ankara, 2006, s.22.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKOLOJİ ve EMPERYALİZM

1.Kuramsal Birikim ve Yeni Bir Kuramsal Yaklaşım Gerekliliği

Ekolojik Emperyalizm kuramının çerçevesini çizebilmek için öncelikle, “emperyalizm” ve “ekolojik gerçeklik” kavramlarının tarihsel ve kuramsal olarak temel belirleyiciliklerini, her iki kavramsal tanımlamanın birbirleriyle olan ilintilerini, sebep-sonuç ilişkilerini irdelemek gerekmektedir. Bunu yaparken, anlamsal olarak “ekolojik gerçeklik” veya daha genişletilmiş anlamıyla “ekosistem” kavramının önceden verili bir durumu ve bu verili duruma uygun bir doğal gelişim sürecini, “doğal döngü”yü; “emperyalizm” kavramının ise verili durumu, doğal döngüyü bozacak yönde gelişen bir “beşeri gerçekliği” çağrıştırdığını vurgulamak gerekir. Yani emperyalizm kavramıyla birlikte düşünüldüğünde, ekolojik gerçeklik; “değiştirilen edilgen” bir durum ve nesne olarak³⁶, emperyalizm ise “değiştirici etken” bir durum ve özne olarak anlam kazanmaktadır. Ekolojik emperyalizm kavramı, bu özne-nesne (değiştiren-değiştirilen, bozan-bozulan) ilişkisinin fiili durumunu yansıtmaktadır. Hemen belirtmek gerekir ki, bütün unsurlarıyla canlı yaşamı düşünüldüğünde, emperyalizm sürecinin sorumluluğu, doğal gerçekliği beşeri gerçekliğe dönüştürebilme yetisine sahip yegane varlık olan “insan”a aittir. İnsan, aynı zamanda doğal gerçekliğin de bir parçası olduğu için insanı,

³⁶ Elbette burada, “doğa” kavramını durağan bir gerçeklik alanı olarak düşünmemek gerekir. Zaten “doğal döngü” ifadesiyle kastedilen de bu durağan olmama halidir. Ama, bu döngü doğanın kendi olağan gelişim sürecine uygun yine bir “doğal evrim”i anlatmaktadır. Murray Bookchin’e göre de “Doğa, giderek genişleyen çok uzun bir farklılaşma süreci olarak görülmesi gereken evrimsel bir gelişimdir. ... Doğa, cansızdan canlıya ve nihayet toplumsal olana doğru birikerek çoğalan evrimsel bir süreçtir.” Murray Bookchin, **Özgürlüğün Ekolojisi** Çev.Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, s.31. Bookchin, bu evrimsel aşamaları dikkate alarak önce “insani” olan sonra da “insani olmayan” doğa sürecinden bahsetmektedir. **Y.a.g.e.** İnsan da, kendi fizyolojisi ile doğal gerçekliğin bir parçası olduğuna göre her iki kategori de –nesnel olarak- ekolojik gerçekliğe uygun ve ekolojik, doğal döngüyle uyumlu kategoriler olabilme özelliği taşımaktadır. Bu uyumu bozan toplumsal gerçeklik, tarihten günümüze kadar boyut değiştirerek gelen tahakkümcülük, sömürgecilik, emperyalizm, kapitalizm ve ekolojik emperyalizmdir.

ekolojik gerçeklik ve emperyalizm zıtlığı (antagonizması) çerçevesinde hem etken hem de edilgen, hem maruz kalan hem de maruz bırakan bir konumda da değerlendirmek gerekir. Burada sosyolojik çözümlemelerde önemli bir ayrım (dikotomi) olan doğal gerçeklik-toplumsal gerçeklik farklılaşmasını yeniden ele aldığımızda etken-emperyalizm ve tahakküm sürecinin toplumsal gerçeklik alanına; edilgen-ekolojik gerçeklik sürecinin de doğal gerçeklik alanına tekabül ettiğini söyleyebiliriz. Ancak, hemen önemle belirtmek gerekir ki, emperyalizm veya tahakküm süreci toplumsal gerçekliğin kaçınılmaz sonucu değildir. Üstelik, toplumsal gerçeklik, öncelikle “insanın kendi dışından verilmiş belirleyicilikleri geriletmediği veya ertelediği, onların egemenliğini kırabildiği sürece/ölçüde varlık kazanır; insan özgürlüğüne tekabül eder”.³⁷ Yani toplumsal gerçeklik, belli sınıfsal toplumsal kesimlerin çıkarıcı-bencil istemleri doğrultusunda gerçekleşmediği ölçüde, aslında ekolojik gerçekliği de dönüştürücü bir süreç sonucunda gerçekleşmiş olsa da, ekolojik gerçekliği yok edici, tahakkümcü ekolojik emperyalist bir zemine de oturmaz.

Ancak, tarihsel gelişim süreci içerisinde, esas itibarıyla doğa karşısında zayıf olan insanın, doğal belirleyicilikleri daraltarak özgürleşmesi sürecini yansıtan toplumsal gerçeklik zemininde aynı şekilde bir egemenlik üretimi, bir tahakküm zincirinin de oluşması sosyolojik olarak mümkün olabilmektedir, zira; “insanlar, gerek bireysel, gerekse kolektif özneler olarak doğa, dolayısıyla birbirleri karşısında eşit belirleme gücüne sahip değildir. Doğa karşısında insanın özgürleşmesine tekabül eden toplumsal gerçeklik, kendi içinde, bazı insanların diğer bazı insanlara göre daha fazla özgür, onlardan daha fazla belirleme gücüne sahip, onlar üzerinde egemen olacakları şekilde biçimlenir.”³⁸ Belirleme gücüne daha fazla sahip olan “bazı insanlar” (onların örgütlü-ideolojik gücü olan kapitalizm, ya da teknokratizm vs.) sadece toplumsal gerçeklik alanında değil, onunla birlikte doğal gerçeklik alanında da egemenlik üretmektedir. Üstelik bu sistematik egemenlik üretimi, dünya düzleminde total/totaliter iktisadi faaliyetler yürüten tek bir merkezin

³⁷ Kadir Cangızbay, **Sosyolojiler Değil Sosyoloji**, Ütopya Yayınları, Ankara, 1996, s.9.

³⁸ **Y.a.g.e.**, s.10.

lehine, dünyanın diğer toplumsal ve doğal gerçeklik alanlarının (sanayileşmemiş/post-kolonyal çevrenin, Doğunun, Güneyin) ekolojik döngüsünü, yaşama alanlarını (habitatını), Gurvitch'in deyimiyle, "morfolojik ve ekolojik düzey"³⁹ ortadan kaldıracak şekilde daha fazla sömürülmesine yol açmakta ve bu küresel sömürü, doğal olarak sistematik bir emperyal-tahakküm ilişkisini de doğurarak, özgürlük alanlarının da giderek iyice daralmasına yol açmaktadır. İşte, ekolojik emperyalizmin kuramsal çerçevesini oluştururken bu şekilde genel bir kavramsal sosyolojik-ekolojik çözümlemeyle işe başlamak gerekmektedir. Bununla bağlantılı olarak ekolojik emperyalizm kuramının somut veçhesi/görünümü olarak inceleme nesnesi olarak ele aldığımız "gıdaya tahakküm sürecini" sağlıklı olarak tanımlayıp bir sonuç çıkarmak için de her şeyden önce incelemeyi kuramsal yaklaşımla temellendirmek önem kazandırmaktadır. Bu açıdan, ekolojik emperyalizm kuramının çerçevesini çizmek, yeni bir kuramsal yaklaşım ortaya koymak açısından emperyalizm ve ekoloji kuramlarının, ekolojik düşüncenin, kapitalizm-emperyalizm veya daha geniş anlamda tahakküm ilişkileri çerçevesinde ortaya çıkardığı tartışmaları ele almak, eleştirmek ve kuramsal birikimden –esas olarak ekolojik emperyalizmin temel bir sorunsalı olan gıdaya tahakküm sürecine odaklanarak- yararlanmak önemlidir.⁴⁰

³⁹ Georges Gurvitch, **Sosyoloji ve Felsefe** (Haz.Kadir Cangızbay), Ütopya Yayınları, Ankara, 1999, s.135.

⁴⁰ Kimyabilimci James B.Conant'ın "bir kuram ancak daha iyi bir kuram tarafından devrilebilir" ifadesi doğa bilimleri akademik çevrelerinde yaygın olarak kullanılan bir söz olarak anlamlıdır. (Kenneth Waltz-George H.Quester, **Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyasal Sistemi**, Çev.Ersin Onulduran, SBF Yayınları, Ankara, 1982, s.6.) Ancak, yine diyalektik bakış açısının da gereği olarak devrilen her kuram yeni kuramın içerisinde yer alacak, kuram bir birikim olarak değer kazanacaktır. Aslında kuramların gelişim süreci de böyle olmuştur. Doğan Ergun'a göre kuram yöntemin yöntem de bilimin temelidir. Kuramın özü ve oluş nedeni ise genelliği (tümeli, bütünü) açıklamak ve genel belirleyicilikleri bulmaya çalışmaktır. Kuramın bir özü vardır, gerçeğin özüne de bu kuramsal özle ulaşılır. Ergun, **Yöntemi Bulmak**, s.21. Biz de bu çalışmamızda inceleyeceğimiz "ekolojik emperyalizm", "gıdaya tahakküm" olgularını bir kuram çerçevesinde ele alacak ve bunun için de her şeyden önce kuramsal birikimden yararlanarak somut gerçekliklere bakışımızı bilimsel bir temele oturtmaya çalışarak gerçeğin özüne ulaşmaya çalışacağız.

19.yüzyıl sömürgeciliğinden 20.yüzyıl emperyalizmine ve 21.yüzyıl'daki küreselleşme sürecine kadar emperyalizm, kapitalizmin yeni özelliklerine bağlı olarak önemli niteliksel değişimler geçirmiştir. Bütün bu evrimsel süreç içerisinde ekolojik emperyalizm, olgusal olarak yüzyıllardır mevcut olmakla birlikte, kuramsal olarak açıklamak için gerekli doneler ve aşağıda ele alacağımız/yapacağımız kuramsal birikim (emperyalizm kuramları, ekoloji kuramları vs.) henüz yeni ortaya çıkmıştır. Aslında, yaşam üzerine doğrudan etkili olan bazı önemli gelişmeler yeni ve daha kapsamlı, bütüncül bir emperyalizm kuramı oluşturma gerekliliğini ortaya koymaktadır. Örneğin biyoteknoloji alanındaki devrim olarak nitelendirilen (genetik devrimi) gelişmelerle birlikte gıdanın metalaştırılması süreci, suyun ticarileşmesi, ilaç endüstrisindeki tekelleşme, ileri sanayi toplumlarının (tüketim toplumunun) neden olduğu küresel iklim değişikliğinin yol açtığı küresel adaletsizlikler ve bu çerçevede gerçekleşen yeni emperyal ilişkilerin yaşam alanlarında ve toplumsal sistemler içerisinde, insanın da yaşama özgürlüğünü yok edecek tehlikelerle beliren yeni tahakküm ilişkilerini doğuruyor olması, ekolojik emperyalizm kavramını klasik (ve ardıllarındaki) emperyalizm kuramlarının kavramsal koordinatlarıyla açıklamanın yetersizliğini ortaya çıkarmıştır. Ekolojik emperyalizmin kuramsal içeriğini, yeni kavramsal koordinatları yeni somut gerçekliklerle besleyerek oluşturmak gerekmektedir.

Ekolojik emperyalizm kuramının çerçevesini ve içeriğini oluşturmaya çalışırken (1) genel olarak; bir ülkeye, bölgeye, ekosisteme, o ülkenin, bölgenin, ekosistemin kendi toplumsal belirleyiciliklerinin dışında başka bir toplumsal öznenin hakimiyet kurması çerçevesinde açıklanan emperyalizm kuramları; (2) emperyalizm olgusunun daha kapsayıcı olarak, siyasi, iktisadi ve kültürel olarak her toplumsal-bireysel alana, yaşamın tamamına nüfuz eden başka bir veçhesini açıklayan biyopolitika/tahakküm kuramları ve (3) bu tahakküm ilişkilerinin toplumsal ve doğal gerçekliği aynı anda dönüştürdüğünü ifade eden, emperyalizmin, ekosistemin ve ekolojinin temel yasalarıyla nasıl çeliştiğini, doğal döngüyü nasıl bozduğunu ortaya koyan genel, felsefi, siyasal, ekolojik düşünce çözümlemeleri ufuk açıcı bir birikim

oluşturabilecek ve katkı sağlayabilecektir.⁴¹ Bu kuramsal birikimin, özellikle, gün geçtikçe boyutlanan gıdaya tahakküm sürecini açıklamak ve yeni süreci açıklayan yeni bir iktidar çözümlemesinin gerçekleşmesini sağlayıcı katkıları da olacağı muhakkaktır.

Bütün kuramsal birikimin ötesinde gittikçe gelişen ve genişleyen bir süreç olan ekolojik emperyalizm gerçekliğinin kuramsal olarak temel oluşturabilecek gerçekliklerden/sorunsallardan en somut ve açıklayıcı olanı “gıdaya tahakküm” sürecidir. Ancak elbette yinelemek gerekir ki; “kuramsal temel” (ekolojik emperyalizm) ile “yaşanan gerçeklik” (gıdaya tahakküm) birbirlerini tamamlayan iki süreçtir. Bizim incelememizin esas amacı ise yaşanan gerçekliği çözümlemek ve çözüme yönelik olarak bir “yaklaşım çerçevesi” sergilemektir. Ekolojik emperyalizm kuramının çerçevesini ortaya koymak gıdaya tahakküm sürecini açıklamak açısından önem taşımakla birlikte, gıdaya tahakkümün neden ve sonuçlarıyla birlikte anlaşılması, çözümlenmesi de ekolojik emperyalizm kuramını somut olarak anlaşılmasını sağlayacak bir nirengi noktası olabilecektir. Üstelik bu açıklama gerçekleştiği ölçüde ekolojik emperyalizmin birbirleriyle bağlantılı olan ve aynı nedenlerle ortaya çıkan diğer somut sorunları da (suyun metalaşması, iklim emperyalizmi vs.) daha anlaşılır hale gelecektir.

⁴¹ Bu kuramların/açıklama modellerinin/yasaların çoğu birbirleriyle bağlantılı olup bazıları açıklama sadeliğine ulaşılması açısından ayrı başlık altında ele alınmıştır. Yine bu kuramların bazıları kuramsal bütünlüğe ulaşmış ve tarihsel süreç içerisinde somut olgularla doğrulanmış olmakla birlikte bazıları aslında –burada öyle adlandırılrsa da- tam anlamıyla kuram olmaktan ziyade bir bilimsel çözümleme ya da yaklaşım şeklinde ele alınması gereken kavramsal açıklamalardır. Ayrıca her bir ana kuram başlığının altında farklı yaklaşımlar, birbirlerini tamamlayan veya eleştiren yaklaşımlar da olabilmektedir. Ayrıca, biyoteknoloji biliminin kapitalizmin hizmetine sunulmasıyla birlikte emperyalizmin doğal ve toplumsal gerçeklik üzerindeki tahrip gücünü çok daha fazla arttıran bizim “biyoteknoloji kapitalizmi” olarak adlandırdığımız yeni kapitalizm olgusu üzerine getirilen açıklama modelleri; ekolojik emperyalizmin ve bu emperyalizmin günümüzdeki somut görünümlerinden birisi olan gıdaya tahakkümün her şeyden önce ciddi bir etik sorun ortaya çıkardığı gerçeğinden hareketle bu süreci çevre etiği yaklaşımları çerçevesinde açıklayan, sorgulayan yeni felsefi-etik yaklaşımlar da ekolojik emperyalizm sürecini çözümlerken ve eleştirirken önemli bulgular sunmaktadır. Bununla birlikte; emperyalist-kapitalist sürecin ekosistemin doğal döngüsünü bozmak pahasına doğrudan doğruya karşısına aldığı biyoekoloji ve evrim yasaları da-çalışmamızın sınırları içerisinde doğrudan yer almamakla birlikte- bu konuda aydınlatıcı/açıklayıcı kuramsal katkılar sunmaktadırlar.

Tarihsel süreç içerisinde sınıflı toplumların oluşmaya başladığı zamanlardan bu yana gıdanın denetim altında tutulmak istendiği; kölecî, feodal, sömürgeci iktisadi-toplumsal sistemlerde sistematik bir “gıda gaspı”nın söz konusu olduğu bilinmektedir. Ayrıca gıda emperyalizminin, klasik emperyalizm döneminin vazgeçilmez sonuçlarından birisi olduğunu söylemek de mümkündür. Ekolojik emperyalizm döneminde ise gıda üzerinde gerçekleşen tahakkümün etki derecesi genişlemiş, değişik biyoteknolojik yöntemlerle ve bu yöntemlerin metalaşma için (kâr maksimizasyonu) kullanılmasına olanak sağlayan “hukuk sistemi”nin (gıdanın patentlenmesi, TRIPS antlaşması) olanaklarıyla genetiği değiştirilen tohumla birlikte, “gıdanın ontolojik mülkiyetinin dönüştürülmesi” olarak nitelendirdiğimiz yeni bir emperyalizm (ekolojik emperyalizm) ve gıdaya tahakküm süreci başlamıştır. Gıdanın ontolojik mülkiyetindeki bu dönüşüm; daha doğrusu bu mülkiyetin köylülerin/çiftçilerin kolektif mülkiyeti olmaktan çıkarılarak çok uluslu gıda şirketlerinin (biyoteknoloji kapitalizminin) tekeline geçmeye başlamasıyla birlikte, “biyoteknoloji çağı”nda bireyin, bireylerin oluşturduğu toplumsal öznelerin ve genel olarak yaşamın üzerinde de bir denetleme ve tahakkümün oluşması durumu söz konusu olmuştur. Bu şekilde gıdanın varlığının temelini (tohumun), dolayısıyla bütünüyle yaşamın mülkiyet konusu olması kavramı yeni ve çok daha kapsayıcı bir totalitarizmin de yapı taşlarını oluşturmuştur.

Gıdanın ontolojik mülkiyeti (patentler, biyoteknoloji gücü vs. aparatlarla somutlaşan) üzerinden siyasal iktidar ilişkilerinin ve yeni bir toplumsal-sınıfsal hiyerarşinin oluşmaya ve bu minvalde küresel emperyal sistemin kurumsallaşmaya başlaması, kapitalist iktidar aygıtlarının yeniden örgütlenmesini de sağlamakta olduğu için aslında “gıdaya tahakküm” konusu bir ziraat mühendisliği ya da tarım meselesinden öte, bir siyaset bilimi sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Elbette bu yeni iktidar çözümlemesinde, -yeni iktidar biçimleri, yeni bir emperyal-tahakkümcü dünya ideolojik-iktisadi sistemin eseri olduğuna göre- yeni emperyalizm ile ilgili çözümlemelerden, özellikle Marksist kuramlar ve bağımlılık kuramları olmak üzere eski ve yeni emperyalizm kuramlarından, bu kuramların eksikliklerini de içerecek şekilde

değerlendirmek faydalı olabilir. Bu çerçevede bize Foucault'nun kavramsallaştırdığı ve daha sonra çeşitli kuramsal katkılarla anlamı genişleyen “biyopolitika” ve “biyoiktidar” kavramları özellikle yardımcı olacaktır. Yine iktidar ilişkilerini makro iktidardan mikro iktidara yayılan kapsayıcı bir süreç olarak, biyopolitika çerçevesinde ele alan Negri ve Hardt'ın (düşüncelerine yönelik olarak ortaya konulan sınıfsal eleştirilerle birlikte) “imparatorluk” kuramları⁴², Bookchin'in ekolojik temelli ve yaşama nüksetmiş olarak nitelendirdiği tahakküm hiyerarşisi/hakimiyet epistemolojisi kavramları ve bu çerçevede geliştirmiş olduğu “sosyal ekoloji” düşüncesi; dünyasal iktisadi, sosyal adaletsizliğin, eşitsizliğin ekolojik krizle paralel olarak derinleştiğini iddia eden ve hem ekolojik hem de sosyalist/sınıfsal bir perspektif ortaya koyan Joel Kovel ve Michael Löwy'nin öncülüğünü yapmakta olduğu ekososyalist düşünceler ve bütün bu siyasal tartışmalarla birlikte mutlaka üzerinde durulan farklı çevre etiği yaklaşımları, ekolojik emperyalizm ve gıdaya tahakküm sürecini iktidar ilişkileri bağlamında incelerken yardımcı kuramsal temeller olarak önem kazanmaktadır.⁴³ Aşağıda ele alınacağı üzere, bütün bu kuramsal çalışmalar kapitalizmin yeni ve kapsamlı en son aşamasının doğal sonucu olarak beliren ekolojik emperyalizmin kuramsal temellerini oluşturmaya ve bu kuramla anlatılmak

⁴² Negri'nin geliştirmiş olduğu imparatorluk kuramıyla ilgili olarak-sınıfsal ilişkilere yeterince önem vermediği için-sonraki bölümlerde ele alacağımız bazı haklı eleştiriler söz konusudur. Ancak çalışmamız açısından, kuramsal bir çerçeve oluşturmaya çalıştığımız için bizim için burada Negri'nin, imparatorluğun klasik emperyalizmden farklı, daha geniş bir alana tekabül ettiğini düşünmesi önemlidir. Zira, “Negri ve Hardt imparatorluk kavramını, emperyalizm kavramına karşıt bir ruh içinde kullanırlar. Emperyalizm kavramını, kapitalist gelişmenin özgül bir sürecinde ortaya çıkan siyasal ve ekonomik bir oluşum olarak görürler. Onlara göre emperyalizmin ayırt edici özelliği, kapitalist merkezin *yayılaçağı* bir *dışarısının* varlığına ilişkin ön gereksinimidir. Oysa İmparatorluk artık dışarısının kalmadığı ve sınırların önemini yitirdiği ve temelde uzamsız bir egemenlik biçimini anlatır.” Ahmet Aytaç, “İmparatorluk: Bir Manifesto Çağrısı”, **SBF Tartışma Metinleri**, No:48, Haziran, 2002. Bu yaklaşım ekolojik emperyalizm kuramının çerçevesine uygundur.

⁴³ Ayrıca tahakküm/emperyalizm ilişkisinin sosyal kültürel olarak meşrulaştırılması sürecini ele alan hegemonya (Gramsci, Cox vs.) ve kültürel/psikolojik emperyalizm (Edward Said, Frantz Fanon vs.) kuramları da -bu incelememizin sınırları dışında olsa da- ekolojik emperyalizm olgusunu bütün boyutlarıyla anlamayı sağlayacak bir geniş çerçeve çizirken yararlanılması gereken kuramlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

istenen gerçekiğin en somut görünümü olan gıdaya tahakkümün bütün boyutlarıyla anlaşılır kılınmasına yardımcı olabilecektir.

2.Emperyalizm Kuramları

Emperyalizm olgusunun öncelikle, kapitalizmin sermaye birikimi arayışı içerisinde geliştirdiği bir dış istila, talan veya yağma şeklinde tezahür eden ve gelişim süreci içinde ilk defa kapitalizmin merkantilist dönemine tekabül ederek başlayan sömürgecilik siyasetinin bir devamı olarak reel politik ve yönetsel çerçevede ele alınması gerekmektedir. Nitekim 19.Yüzyıl'ın son çeyreğinde İngiltere Başbakanı Benjamin Disraeli, İngiliz sömürge imparatorluğunu güçlendirme ve geliştirme politikalarını tanımlamak için emperyalizm terimini kullanmıştır. Bu aşamada, sömürgecilikle emperyalizm eş anlamlı olarak ifade edilmiştir. Ancak bu tanımlamada emperyalizm, bir yönetsel gereklilik ve büyük ülkelerin doğal hakkı olarak kabul edilmektedir.⁴⁴ Yine 19.yüzyılda İngiliz iktisadi yayılmacılığını inceleyen iktisat tarihçileri John Galagher ve Ronald Robinson bu yayılmacılığı “serbest ticaret emperyalizmi” olarak nitelendirmişlerdir. Daha sonra bu konuda kuramsal çalışma yapan John Hobson'un görüşleriyle de bir ölçüde paralellik taşıyan bu tarihçilere göre, “modern zamanların ekonomik genişlemesinin devam eden gerçekliğı” olarak kabul edilmesi gereken 19.yüzyıl İngiliz serbest ticaret emperyalizmine sömürgecilik denemez.⁴⁵

Emperyalizmi bugün anladığımız anlamda olumsuz olarak algılayarak, ilk ayrıntılı çözümlemeyi ve bilimsel çalışmayı yapan, liberal siyasal kuramcı John Hobson olmuştur. Hobson, 1902 yılında yazdığı **Emperyalizm Üzerine Bir Çalışma** adlı eserinde ilk kez emperyalizm olgusunu eleştirel bir bakış açısıyla inceledi. Ancak Hobson'un kuramsal yaklaşımında emperyalizm ile kapitalizm arasında doğrudan bir bağlantı kurulamıyor, emperyalizm daha

⁴⁴ H. Emre Bağce, “Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, sayı 28, Mart 2003, s. 63-79.

⁴⁵ John Bellamy Foster, **Emperyalizmin Yeniden Keşfi**, Çev. Çiğdem Çıdallı, Devın Yayınları, İstanbul, 2005, s.27.

çok yanlış iktisadi siyasi sistemlerin sapmasından kaynaklanan bir hastalık olarak ele alınıyordu. Daha doğrusu emperyalizm, kapitalizmin zorunlu gerektirmesi değil, kapitalist iktisadi sisteminin bir seçimi, tercihiydi. Yani Hobson'a göre emperyalist olmayan bir kapitalist sistem de pekâlâ mümkün olabilirdi.⁴⁶ İlk kez Lenin, emperyalizm olgusuyla kapitalizm arasında doğrudan doğruya bir illiyet bağının olduğunu hatta daha ötesinde emperyalizmin kapitalizmin en yüksek aşaması olduğunu açıklarken finans kapitalin dünyasal yönelimi çerçevesinde bir kuramsal analiz ortaya koydu.⁴⁷ Lenin, kuramını oluşturduğu dönemi "eski kapitalizmin yeni kapitalizme, genel olarak sermaye egemenliğinin mali sermaye egemenliğine dönüştüğü bir dönüm noktası"⁴⁸ olarak nitelendiriyordu. Tabii, bu arada Lenin ve ardılları tarafından "dönek Kautsky" olarak nitelendirilen Karl Kautsky'nin aynı yıllarda çözümlemesini yaptığı "ultra emperyalizm" kuramını gözden uzak tutmamak gerekir. Kautsky'ye göre sermayenin dünya üzerindeki etki alanını genişletmesi, finans kapitalin endüstriyel sermayeye iyice hakim olmaya ve tekelleşmeye başlamasıyla birlikte daha önce devletlerarası toprak paylaşım rekabeti olarak gelişen emperyalist süreç, merkezi bir sermaye gücünün büyümesine paralel olarak aşılmaktadır. Eski emperyalist süreç yerini, her yere/mekâna yayılan ve tek bir dünya tekeline doğru giden finans kapitalin belirleyiciliğinde gelişen bir "ultra-emperyalist" sürece bırakmaktadır. Kautsky, bu durumun sosyalizm için daha elverişli koşullar yaratacağını da ummuştur.⁴⁹ Kautsky'nin bu bütüncül, kapsayıcı emperyalizm yaklaşımı,

⁴⁶ John A. Hobson, **Imperialism: A Study**, J. Nisbet, Londra, 1902.

⁴⁷ Burada eserlerinde "emperyalizm" kavramından bahsetmemekle birlikte Avrupa kapitalizminin sömürgecilik siyasetinin iktisadi politik analizini yapan, kapitalist sömürgeciliğin kölelik ve vahşet doğurduğunu belirten ancak sanayi kapitalizminin yayılmasıyla beliren sömürgeciliğin genel olarak kapitalist olmayan ülkelere yönelmesi ve o ülkelerin feodal üretim ilişkilerini de ortadan kaldırması çerçevesinde bir "ilerlemeci" yönünün de olduğunu söyleyen Karl Marks ve Friedrich Engels'ten de bahsetmek gerekir. K.Marks-F.Engels, **Sömürgecilik Üzerine**, Çev.Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1997, s.330.

⁴⁸ Vladimir İ.Lenin, **Kapitalizmin En Yüksek Aşaması: Emperyalizm**, Çev.Olcay Geridönmez, Evrensel Yayınları, İstanbul, 2008, s.118.

⁴⁹ Giovanni Arrighi, "Emperyalizm", (Maddeyi) Çev. Alev Erkilet Başer, **Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü**, (Ed.William Outhwaite), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.225. Lenin, Kautsky'nin ultra-emperyalizm kuramını somut gerçeklikten uzak anlamsız bir soyutlama olarak nitelendirmektedir. Lenin şöyle söyler: "Salt ekonomik bakış açısından, "salt" bir soyutlama anlaşılıyorsa, bu konuda söylenebilecek her şey şu teze çıkar: Gelişme, tekellere doğru ilerlemektedir, yani tek bir dünya tekeline, tek bir dünya tröstüne. Bundan kuşku yoktur, ama bu, tıpkı "gelişme" besin maddelerinin laboratuvarlarda üretilmesine "doğru

günümüzde emperyalizmin (bir biyopolitik süreç olarak) her yere içkin olduğunu iddia eden Hardt ve Negri'nin imparatorluk kuramlarını, emperyalist etki alanı anlamında, bir ölçüde önceleyen bir kuramsal yaklaşım olmakla birlikte “proleteriyayı ve ezilenleri uyuşturma teorisi” olarak da nitelendirilmektedir.⁵⁰

Lenin'den daha önce emperyalizm olgusuna eğilmiş (ve Lenin ile birlikte klasik emperyalizm kuramları başlığında değerlendirilen) üç önemli Marksist çalışma Rosa Luxemburg'un **Sermaye Birikimi** (1913), Nikolay I. Buharin'in **Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi** (1914) ve Rudolf Hilferding'in **Finans Kapital** (1910) adlı eserleriydi. Luxemburg'a göre kapitalist sistemin aşırı üretim şeklindeki doğal özelliği onu bu fazlalığını akıtacağı kapitalist olmayan ülkelere ve yeni pazarlara yöneltmiştir. Emperyalizmin doğuşunu kapitalist olmayan ülkelere yönelik olarak gelişen bu doğal yayılma ile açıklayarak sermayenin uluslararasılaşmasını kapitalizmin pre-kapitalist toplumlara bağlayan Karl Marks'tan etkilendiğini göstermektedir. Ancak Luxemburg da Marks gibi kapitalist ülkelerin kendi aralarındaki sermaye hareketliliğini dikkate almamıştır.⁵¹ Buharin'e göre ise sermayenin uluslararasılaşma eğilimi kadar ulusallaşma eğilimi de vardır. Ulusal devletler arasındaki mücadelelerle şekillenen bir “dünya ekonomisi” kavramını ortaya atan Buharin, emperyalizm kuramında ulusal ekonomik bölgelerin dünya ekonomisiyle olan emperyal ilişkilerine dikkat çeker. Buharin'e göre ulusal ekonomilerin her biri dünya ekonomisinin bir parçasıdır.⁵² Hilferding de finans kapitalin yayılma özelliğine, özellikle de bankalara ağırlık vermiştir. Hilferding, Lenin ve Buharin emperyalizm sürecini tekeli kapitalizmle

ilerliyor” açıklaması gibi anlamsızdır. Bu bakımdan, bir “ultra-tarım teorisi” ne kadar saçma olacaksa, ultra-emperyalizm “teorisi” de o kadar saçmadır.” Lenin, **a.g.e**, s.125.

⁵⁰ Bu nitelemeyi yapan Sungur Savran, Kautsky'nin kuramının Lenin'in emperyalizm kuramıyla karşılaştırmakta ve şöyle söylemektedir: “Kendinizi 1915 yılına ışınlayın. Karşınızda iki teori var: Lenin'in emperyalizm teorisi ve Kautsky'nin ultra-emperyalizm teorisi. Biri, kapitalizmin girdiği yeni aşamanın insanlığı sürekli bir savaş ve barbarlık tehlikesi karşısında bıraktığının söylüyor. Öteki ise barışçı bir emperyalizmin mümkün olduğunu.” Sungur Savran, **Kod Adı Küreselleşme: 21.Yüzyıl'da Emperyalizm**, Yordam Yayınları, İstanbul, 2008, s.246.

⁵¹ Şebnem Oğuz, “Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Mekansal Farklılaşmalar ve Devletin Dönüşümü”, **Kapitalizmi Anlamak**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, s.164.

⁵² Nikolay Buharin, **Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi**, Çev. Uğur Selçuk Akalın, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005, s.21.

açıklamışlar ve klasik Marksist emperyalizmin kuramlarının öncülüğünü yapmışlardır.⁵³

Klasik emperyalizm kuramcıları, temel olarak Marks'ın mirasını güncel koşullara uyarlamaya çalıştılar ve kapitalizmin serbest rekabetçi evreden tekelci evreye doğru kayarak yayılmaya başladığını vurgulayan çözümler yaptılar.⁵⁴ Klasiklere göre kapitalizm, en ileri aşamasına gelerek devrini doldurmuştur, yıkılması an meselesidir. Klasik kurama göre tekelci kapitalizm, ülke içinde ve dışında gerici politikalara yönelir, finans kapital özgürlük değil tahakküm ister. Emperyalist evresinde kapitalizm, bu gerici politikalarla kendi sonunu hazırlamaktadır. Bu açıdan tekelci kapitalizmin serbest rekabetçi kapitalizmden daha ileri bir iktisadi formasyon olduğunu bile dile getirmişlerdir. Zira tekelci koşullarda, üretimin toplumsallaşması ile sosyalizmin maddi olanağı ve zorunluluğu ortaya çıkmıştır.⁵⁵ Ancak, durum elbette böyle olmamıştır: tekelci kapitalizm sosyalizmi değil, faşizm ve totalitarizmi doğurmuştur. Bu yüzden daha sonraki emperyalizm kuramcıları, emperyalizmin düz bir çizgi olarak gelişerek kendisinin sonunu hazırladığı şeklindeki klasik şematik kurguya karşı çıkmışlar, emperyalizmin dünya kapitalizminin sürekli değişken yönelimine göre sürekli boyut ve içerik değiştirdiğini, farklı boyutlarda, farklı tahakküm ve sömürü ilişkileri içerisinde kendisini sürekli olarak yeniden ürettiğini belirlemişlerdir.

Yukarıda bahsettiğimiz genel Marksist emperyalizm kuramları⁵⁶ çizgisinin dışında, sömürgeler dünyasında beliren bağımsızlık hareketleriyle de paralel olarak yine Marksist ve/veya milliyetçi/milliyetçi sol bir perspektifle geliştirilen emperyalizm kuramları da ortaya atılmıştır. Doğu-Batı, merkez-çevre, metropol şehir bölgeleri-kırsal/tarımsal bölgeler ikilemleri içerisinde

⁵³ Özgür Öztürk, "Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması", **Kapitalizmi Anlamak**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, s.221.

⁵⁴ Y.a.g.e., s.221.

⁵⁵ Y.a.g.e., s.226.

⁵⁶ Marksist emperyalizm kuramlarının ve kuramcılarının detaylı bir incelenmesi için bkz. Anthony Brewer, **Marxist Theories of Imperialism/A Critical Survey**, Routledge, London, 2001.

dünya üzerindeki genel eşitsizliklere dikkat çeken, emperyalizmin doğasını anlamayı hedefleyen, azgelişmişlik durumunu açıklamaya çalışan ve dünya üzerindeki mevcut eşitsiz ilişkilerden kurtulmayı hedefleyen bu kuramlar genel bir nitelikle (farklı içeriklere sahip olmakla birlikte) “Bağımlılık Kuramları” (Samir Amin, Immanuel Wallerstein, Andre Gunder Frank vs.)⁵⁷ ve “Bağımsızlık (Kurtuluşçu) Kuramları” (Mahatma Gandi, Sultan Galiyev, Partice Lumumba vs.) adıyla anılmıştır.⁵⁸ Marksist ideolojiden beslenen bağımlılık kuramcıları, öncelikle “Üçüncü Dünya” olarak adlandırılan çevre ülkelerinin kalkınmak için Batılı toplumlarla aynı yolu izlemeleri gerektiği düşüncelerine (modernleşme kuramcılarına) karşı çıktılar. Politik-kültürel kurumlara ağırlık veren modernleşme kuramcıları Batı etkisini Üçüncü Dünya ülkeleri için faydalı bulurken bağımlılık kuramcıları Afrika, Asya ve Latin Amerika’yı sömürgeci güçler için ucuz yiyecek ve hammadde haline getirenin, öncelikle Batılı sömürgeciliği ve emperyalizmi olduğunu savunarak az gelişmiş ülkelerin ekonomik bağımlılığının, o ülkeleri politik açıdan da bağımlı hale getirdiğini dile getirdiler. Bağımlılık kuramcıları ayrıca ekonomik gelişme kavramının yeniden tanımlanmasına da yardım ettiler. Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilgili ilk çalışmalar yoğun bir şekilde ekonomik büyümeye odaklanmışken, bağımlılık kuramcıları ekonomik dağılımın önemine de dikkat çektiler. Öyle ki, bağımlılık kuramcılarından etkilenen Dünya Bankası’nın bile büyüme ve yeniden dağılımla ilgilenmeye başladığı dile getirilmiştir.⁵⁹ Özellikle modernleşme kuramlarının dış emperyalist etkileri görmezden

⁵⁷ Birgül Ayman Güler, **Türkiye’nin Yönetimi: Yapı**, İmge Yayınları, Ankara, 2010, s.48. Güler’e göre 20.Yüzyıl’ın başlarından itibaren emperyalizmin doğasını anlamaya odaklanan kuramların en etkilileri Hobson, Hilferding, Lenin, Varga, Nikrumah, Baran-Sweezy, Magdoff’un çalışmalarında ortaya konmuştur. Güler, 20.Yüzyıl’ın ikinci yarısından itibaren az gelişmişlik sürecini açıklarken “dünya sistemi” yaklaşımını benimseyen, dünya sisteminin üçüncü dünya ülkelerini zorunlu olarak az gelişmişliğe mahkum ettiğini söyleyen kuramcıları da (Raul Prebisch/Liberal İktisat Kuramı, Andre Gunder Frank/Az Gelişmişlik Kuramı, Immanuel Wallerstein/ Dünya Sistemi Yaklaşımı) Bağımlılık Okulu içerisinde değerlendirmiştir.

⁵⁸ Güler, **a.g.e.**, s.49.Güler’e göre, bağımsızlık kuramları; “çözmek istedikleri sorunun yalnızca o ülkenin ‘kendisi’yle değil, tersine ‘dünya sistemi’ ile bağlantılı olduğu için geniş bir analiz alanına sahiptir. Örneğin çağdaş toplumlarda İngiliz ya da Alman yönetim sistemi üzerine çalışan biri doğrudan ve yalnızca o ülkeyle sınırlanmış bir çalışma alanı çizebilirken, Hindistan’ı temel alan bir kurtuluş kuramcısı İngiltere’yi, Cezayir’de Fransa’yı, Latin ülkelerinde İspanya’yı ve ABD’yi analiz dışında bırakamaz.” s.51.

⁵⁹ Howard Handelman, **Üçüncü Dünyanın Meydan Okuyan İlerleyişi**, Çev.Kerim Kaya ve Saadet Yıldız, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2004, s.42-45.

gelen, genel olarak kapitalist sistem çerçevesi içinde kalan yaklaşımlarını eleştiren bağımlılık kuramcıları, Marksist emperyalizm kuramlarından etkilenmiş olmakla birlikte, bu kuramcılardan öncelikle odaklandığı alanlar açısından farklılaşmışlardır. Zira, Marksist emperyalizm kuramları ağırlıklı olarak emperyalist merkezlerin yapısına, işleyişine odaklanırken bağımlılık kuramları, dünya emperyalist sisteminin az gelişmiş ülkelere/çevreye olan etkilerini çözümlemeye çalışmışlardır.⁶⁰ Bağımlılık kuramcılarının dünya sistemindeki, emperyalizmden kaynaklanan eşitsizliği irdelerken dünyanın belli bölgelerini özel olarak inceleyerek, bu çözümlemelerden elde ettikleri bulgular ve ortaya koydukları tespitlerle global sistem çözümlemesi yaptıkları görülmektedir. Örneğin “dünya sistemi” kuramı çerçevesinde merkez ülkeler, çevre ülkeler ve yarı çevre ülkeler sınıflandırmasını yaparak Amin’in merkez-çevre tezine bir tampon üçüncü alanı (“yarı çevre”) ekleyen ve dünya kapitalizminin bu şekilde dengeli olarak işletildiğini iddia eden Wallerstein’in Afrika kıtası özelindeki ilk çalışmaları önemlidir.⁶¹ Yine metropol ülkeler-uydu ülkeler ilişkisi üzerinden az gelişmişliği açıklayan⁶² Andre Gunder Frank, özellikle Güney Amerika ve Doğu’ya/Asya’ya⁶³ odaklanmış çalışmalar yaparak teziyle ilgili bulgular elde etmiştir.

Bu kuramlar dışında (bazıları bu kuramların içinde), özellikle küreselleşme sürecinin başlamasıyla birlikte çok uluslu şirketlerin dünya üzerindeki faaliyetlerini, kurumsal yapısını, şirketlerin çevre ülkelerdeki yatırımlarını odağına alarak şirket merkezli çözümlemeler yapan yeni

⁶⁰ Zafer Cirhinlioğlu, **Az gelişmişliğin Toplumsal Boyutu**, İmge Yayınları, Ankara, 1999, s.170.

⁶¹ **Y.a.g.e.**, s.162.

⁶² Frank’a göre metropol-uydu ilişkisi uydu devletlerin kendi içerisinde de mevcut bulunmaktadır. Frank, metropol ülkelerin/Batı’nın, kolonileştirdikleri bölgelerde kendileriyle doğrudan bağlantılı bölgeler oluşturduklarını, bu bölgeler aracılığıyla bağımlılığın sürekli hale getirildiğini düşünmektedir. **Y.a.g.e.**, s.141.

⁶³ Andre Gunder Frank, **Yeniden Doğu**, Çev.Kâmil Kurtul, İmge Yayınları Ankara, 2010. Frank’a göre; Avrupa, öncelikle yeni keşfedilmiş bakir Amerika topraklarından elde ettikleri kaynaklarla birlikte güç toplamış ve (Avrupa merkezci tarihçilerin -ve hatta dünya sistemi kuramcısı Wallerstein’in de- yanlış olarak aktardıkları gibi) 1800’li yıllara kadar hiç de Avrupa’dan geri durumda olmayan Asya’nın denetim altına alınması için bu güç kullanılmıştır. Frank, Avrupa’nın yükselişinin Doğu’nun sırtına basarak olduğunu söylemektedir. **Y.a.g.e.**, s.298-300.

kurumsalcı uluslararası politik iktisat kuramlarını⁶⁴ ve daha çok uluslararası siyasi sürece odaklanan ve bağımlılık kuramları kapsamında da ele alınan dünya sistemi yaklaşımlarını⁶⁵ ve uluslararası ilişkiler kuramlarını⁶⁶ da zikretmek gerekir. Ancak, uluslararası politik iktisat ve uluslararası siyaset kuramlarında analizlerin odak noktası genellikle ulus ötesi sermaye ve devlet ilişkisi/çelişkisi ile devletin görünen/yüzeysel hakimiyet alanındaki çelişkiler çerçevesindedir. Bu kuramsal çözümlemelerde hem işçi sınıfının üretim sürecindeki rolü/sermaye sürecindeki belirleyiciliği (sermaye karşısında) daha az önemsenmiş (uluslararası siyaset kuramlarında ise hemen hiç dikkate alınmamış) ve genellikle bir soyutlama yapılmış hem de daha da önemlisi, bütün bu üretim-sermaye-devlet ilişkilerinin somut mekansal zemini olan doğal gerçeklik -üretim faktörü olma özelliği dışında- ekosistem bağlamında hemen hiç dikkate alınmamıştır. Aynı eksiklikleri (esas olarak kalkınmacılığı merkeze aldığı için) daha anlaşılır olmakla birlikte, bağımlılık kuramlarında da görmek mümkündür. Ancak, bağımlılık kuramcılarının dünya emperyal sisteminin yapısal özelliklerini, etkilerini belirlemek üzere özel olarak ilgilendikleri bölgelerdeki (mesela Güney Amerika, Kuzey Afrika, Hindistan) doğal kaynaklar ve tarım sistemi üzerindeki emperyalist etkileri incelemeleri - ekolojik gerçeklik üzerinden değil, sadece iktisadi-siyasi duyarlılıklarla ele alınmakla birlikte- ekolojik emperyalizmin anlaşılması sürecinde katkı sağlamıştır.

⁶⁴ Uluslararası Politik İktisadın temel perspektifleri ve tarihsel /güncel ilgi alanlarıyla ilgili kapsamlı olarak bilgi edinebilecek eleştirel bir kolektif çalışma için bkz. Jeffry A. Frieden-David A.Lake(Ed.), **International Political Economy/Perspectives on Global Power and Wealth**, Routledge, London and New York, 2003. Günümüzde egemen olan küresel emperyal iktisadi sistemin 19.Yüzyıl boyunca devam eden ve 20.Yüzyıl başlarında da kendisini hissettiren klasik emperyal iktisadi sistemden farklılaştığını, 19 Yüzyıl'da hammaddeler üzerinde egemenlik kurmak isteyen sömürgeci-emperyalist güç merkezleri arasında bir rekabet söz konusu iken günümüzde Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Örgütü gibi küresel kapitalist örgütlerin koordinatörlüğünde hedef noktası yine Güney'in, Doğu'nun az gelişmiş ülkelerinin hammaddeleri ve pazarları olacak şekilde bir nevi emperyalistler arası işbirliğine dayanan kolektif bir emperyalizm oluşturulduğunu ve bu kolektif emperyalizmin ulus ötesi şirketlerin özneliğinde gerçekleştiğini tespit eden bir çalışma için bkz. Erinç Yeldan, **Küreselleşme Kimin İçin**, Yordam Yayınları, İstanbul, 1998.

⁶⁵ Bkz.Immanuel Wallerstain, **Modern Küresel Sistem**, Çev.M.Kürşad Atalar, Pınar Yayınları, İstanbul, 2005.

⁶⁶ Bkz.Torbjon L.Knutsen, **Uluslararası İlişkiler Teorisi**, Çev.Mehmet Özay, Açılım Kitap, İstanbul, 2006.

Emperyalizmin yeni yayılmacı özelliklerini dikkate alarak toplumsal yaşama nüfuz eden tahakkümcü, kapsayıcı boyutlarını açıklayan ve bu çerçevede ekolojik emperyalizmin kuramsal alanını da zenginleştiren bakış açısı -sosyal bilim incelemelerinde genellikle emperyalizm kuramları içerisinde değerlendirmemekle birlikte- biyopolitika ve biyoiktidar kavramlarında mevcut bulunmaktadır. Modern zamanların, Batı modernizminin⁶⁷ doğurduğu siyasal-toplumsal formasyonun ve bu formasyonla şekillenmiş toplumsal emperyal-tahakkümcü siyasal sistemi ve toplumsal yaşamın ortaya çıkardığı sorunlar çerçevesinde gündeme getirilen biyopolitika kavramı siyaset kuramının da ihmal ettiği bir alana; yaşam üzerine kurulan iktidar ve kontrol tekniklerinin baskın etkisine dikkat çekmesi açısından önemli görülmektedir. Biyopolitika, bireysel yaşamı, yaşam düzenini doğrudan etkileyen siyaset aygıtına veya sürecine verilen bilimsel adı ifade etmektedir. “Beden siyaseti” tabiriyle açıkladığı biyopolitika konusunda en fazla kafa yoran siyaset kuramcısı ve filozof Michel Foucault, “biyopolitik” deyince, nüfus olarak ortaya çıkan bir canlılar topluluğuna özgü fenomenlerin (sağlık, sağlık koruma, doğum, uzun yaşam, ırklar) hükümet uygulamalarının karşısına çıkardığı sorunların nasıl akılsallaştırılmaya çalışıldığını anlamaktadır.⁶⁸ Biyoiktidar ise, temelde kamusal alanda gerçekleşen hukuksal egemenlik paradigmalarından farklı olarak yaşamın tamamı üzerine tesis edilen bir iktidardır. Egemenlik, bu çerçevede yaşamın tümünü kapsayan bir ilişki biçimi olarak algılandığından ekolojik, ekonomik, siyasal, ideolojik ve kültürel düzey arasındaki ayrım da anlamsızlaşmaktadır. Üretim/yeniden üretim, altyapı/üstyapı ikiliklerinin oluşturmuş olduğu klasik

⁶⁷ İnceleme konumuz çerçevesinde ele aldığımız “emperyalizm” olgusu da, esas itibarıyla 19.yüzyıl’da kurumsallaşmaya başlayan kapitalist-pozitivist “ilerlemecilik” düşüncesi ile biçimlenmiş ve Batılı değerlerle çevrili şekilde kapitalist ihtiyaçlara göre belirlenerek “teknolojist-modernist” ideolojik önermelerle gelişen “modernleşme tarihi” açısından yeni bir süreci ifade etmektedir. Bu yeni emperyalizmin yeniden biçimlenmesinde ve meşrulaştırılmasında pozitivist-modernist düşünce havuzu ile bu havuzdan beslenen “teknolojik devrim” sürecinden epeyce yararlanıldığını da burada belirtmek gerekir.

⁶⁸ Bkz. Michel Foucault, **Ders Özetleri (1970-1982)**, Çev. Selahaddin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 1995.

açıklama modeli biyopolitika ve biyoiktidar kavramının iktidar ilişkilerinin temel siyasal çerçevesi olarak sunulmasıyla birlikte aşılmaya çalışılmaktadır.

Michel Foucault'ya göre biyoiktidar, bir iktidar ve siyaset teknolojisidir. Bu siyaset teknolojisinin ayırt edici özelliği ise bütün toplumun, nüfusun kontrol edilmesine izin vermesidir. Terim, tam anlamıyla bedenler (canlıların cismani görünüşleri) üzerine kurulan iktidarı ifade etmektedir. Foucault, biyoiktidarlar sayesinde iktidarın yeni bir sürece girdiğini belirtir. Foucault'nun "düzenleştirici yaşam teknolojileri" adını verdiği teknolojiler sayesinde (ki, bu teknoloji esas olarak biyoteknolojidir aslında) iktidar tek tek bedenlerde var olur, tek tek insanlar, bedenler (varoluş, yaşam biçimi, biyolojik özne vs.) üzerine kurulan bu iktidar, dışarıdan içeriye değil, içeriden dışarıya doğru yayılır. Bu aşamada yinelemek gerekir ki, biyoiktidar beden, biyolojik varlık ve elbette bütün veçheleriyle birlikte (yeme, içme, sağlık, cinsellik, gıda vs.) yaşam üzerine kurulan iktidardır.⁶⁹ Bu yaklaşıma göre her ilişki biçimi siyasi bir ilişki biçimidir, güç ilişkileri ve bunu belirleyen iktidar her yerdedir. İktidar her yerde olduğu için onun tek kaynağı da devlet değildir.⁷⁰ Bu açıdan, Foucault'nun bir mikro-iktidarlar analizcisi olduğunu söylemek mümkündür.⁷¹ Bu mikro iktidarı belirleyen, biçimlendiren süreç ise genel, kapsayıcı (emperyal) bir iktidar biçimlenişi olarak değerlendirilmektedir. Foucault'un biyopolitik çözümlemesinde, modern zamanların kolayca tanımlanabilir, kurallı "disiplin toplumu"ndan, her yere nüksettiği için kolayca tanımlanamayan (ancak mikro iktidar analiziyle çözümlenebilecek olan) yaşam üzerindeki tahakküm gücü, baskısı çok daha geniş olan günümüzün post-modern "kontrol toplumu"na geçişin dinamikleri, argümanları ortaya konulmaktadır. Siyasal iktidarın biyo-iktidara doğru evrildiği bu toplumsal

⁶⁹ Judith Revel, **Michel Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi**, Çev. Kemal Atakay, Otonom Yayınları, İstanbul, 2005, s.146.

⁷⁰ Michel Foucault, **İktidarın Gözü**, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2007, s.111-112.

⁷¹ Taner Timur, **Felsefi İzlenimler**, İmge Yayınları, Ankara, 2005, s.73.

yapının temel işlevi ise yaşamı bütün yönleriyle kuşatmak ve yaşamı yönetmektir.⁷²

Foucault'nun iktidarın klasik yukarıdan aşağıya doğru hiyerarşik biçimde değil de, yaşamın bütün kılcal damarlarına kadar nükseden bir yaygınlık, içkinlik taşıdığı, iktidarın gündelik eylemin, söz ve yaşamın bir parçası olduğu tezi Hardt ve Negri'nin daha sonra geliştirecekleri İmparatorluk çözümlemelerini beslemekle birlikte Edward Said gibi "anti-kolonyalist" bazı yazarlar, bu iktidar çözümlemesini "böyle bir iktidar kavramının; toplumsal tahakkümü yeniden kavramsallaştırmak açısından faydalı olup olmadığı ya da iktidar kavramını her şeyi kapsar hale getirmesi yüzünden iktidara kafa tutulmasını zorlaştırıp zorlaştırmadığı" açısından sorgulanmasının gerekliliğini düşünmüşlerdir.⁷³ Bütün unsurlarıyla yaşama sirayet etmiş iktidar çözümlemesi ("biyoiktidar çözümlemesi"), benzer kavramsal anlamlar içeren "ekolojik emperyalizm kuramı" açısından oldukça katkı verici argümanlar sunabilecektir. Ancak Foucault'un iktidarın belirlenim yeri olarak merkezi güçleri neredeyse tamamen dışlayıp "iktidarın her yerde olduğu" anlayışıyla iktidarın kaynağı olarak tabir yerinde ise "elle tutulamayan, gözle görülemeyen", kapsamı, sınırı belli olmayan ve sadece etkileriyle hissedilen yerel unsurları –daha doğrusu her şeyi- göstermesi "emperyalizm" gibi, merkezi bir güce, merkezi bir iktidar biçimlenişine dayalı olarak gerçekleşen, ortaya çıkış nedenleri ve sonuçları tespit edilebilecek somutluklar gösteren bir olguyu -ister istemez- çözümleme dışına itmesine yol açmıştır. Halbuki, Foucault'nun Batılı modernleşme ve biyoiktidar eleştirileri, aslında kapitalizmin ve emperyalizmin mikro toplumsal alanlardaki iktidar biçimlenişlerinin eleştirisi olarak da değerlendirmek mümkündür.⁷⁴ Ancak Foucault, iktidar ve tahakküm konusundaki bu eleştirel çözümlemelerini çok daha anlamlı kılacak şekilde tahakkümcü iktidar ilişkilerini belirleyen sürecin nedeni olan "emperyalist iktidar"ı göz ardı

⁷² Michael Hardt - Antonio Negri, **İmparatorluk**, Çev.Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2008,s.48.

⁷³ Ania Loomba, **Kolonyalizm ve Postkolonyalizm**, Çev.Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s.71.

⁷⁴ Timur, **a.g.e.**, s.77.

etmiştir. Bu şekilde iktidar fikrinin belli bir merkeze bağlı olmaksızın her yere yayılmış şekilde açıklanması ise, iktidarın somut olarak kavranılmasını ve dolayısıyla bu iktidara karşı mücadeleyi de zorlaştıracı bir belirsizlik doğurmaktadır.⁷⁵

Emperyalizm kuramı tartışmalarında son zamanlarda sıklıkla adı geçen Michael Hardt ve Antonio Negri'nin İmparatorluk çözümlemesi bu çerçevede biyopolitik bir niteliğe sahip olan ve biyoteknoloji kapitalizmi ile güçlenen şimdiki emperyalist sistemin içeriğiyle/mahiyetiyle ilgili çok fazla belirgin olmasa da "kalıbı"/"kapsamı" hakkında bir fikir veya çağrışım uyandırmaktadır. Hardt ve Negri, yeni emperyalist süreci ve bu çerçevede imparatorluk kuramını açıklarken Foucault'un biyopolitik kuramından, onun "kontrol toplumu" ve "biyoiktidar" çözümlemesinden yararlanmışlardır. Onlara göre; "kontrol toplumu ve biyoiktidar kavramlarının ikisi de İmparatorluk kavramının temel özelliklerinin anlaşılması için anahtar kavramlardır. "İmparatorluk kavramı, öznelerin yeni her-yönlülüğünün (omniversality) anlaşılması için gerekli çerçeveyi sağlar ve yeni iktidar paradigmasının bizi götürdüğü yerdir. İşte bu noktada, (ister sözleşme temelli isterse BM biçimiyle) uluslararası hukukun çeşitli eski kuramsal çerçeveleriyle emperyal hukukun yeni gerçekliği arasında tam anlamıyla bir uçurum ortaya çıkar."⁷⁶ Kısacası, Hardt ve Negri'ye göre; Foucault'nun eserleri, (özellikle de biyopolitika çözümlemesi) emperyal yönetimin maddi işleyişine ilişkin bir araştırma zemini oluşturmaktadır.⁷⁷ Negri, günümüzde kapitalist sömürünün biyopolitik bir nitelik kazandığını düşünmektedir. Bütün yaşam sermayeye tabi kılınmış, bütün toplumsal ve yaşamsal ilişkiler üretim ilişkilerine dahil edilmiş, buna paralel olarak da sömürünün çelişkileri bütün toplumsal dokuya nüfuz etmiştir. Bu süreç biyoiktidar ile belirlenen, katmerlenen (ve doğrudan gözlemlenmesi zor olan), sürekli kontrol/denetim altında tutulan toplumsal öznelerin zihinsel ve canlı boyutlarını boyunduruk altına alacak şekilde

⁷⁵ Loomba, **a.g.e.**, s.63.

⁷⁶ Hardt-Negri, **a.g.e.**, s.50.

⁷⁷ **Y a.g.e.**, s.47.

derinlemesine bir emperyal tahakkümü doğurmaktadır.⁷⁸ Negri, yeni emperyal tahakkümün biçimlerini şöyle sınıflandırmıştır: (1) Bedenleri disipline etme şeklinde tezahür eden politik süreç sermayenin tahakküm etme doğrultusunda takip ettiği ilk yoldur. Küresel kapitalizm, emperyalist egemenliği sürekli olarak yeniden üretmek için bütün var oluşu (yaşamı) denetleme (yaşamın kontrolü/kontrol toplumu) gereğini hissetmektedir. (2) Küreselleşme süreciyle birlikte (sınırları, nesnesi belirsiz, daha doğrusu her yer/her mekan olan) tahakkümü içselleştiren İmparatorluk, alışlageldik ulusal ve sınıfsal biçimlenişi değiştirmiş ve bir “yersiz yurtsuzlaştırma” süreci başlatmıştır. Ancak yeni kapitalist aristokrasinin, çok uluslu şirketlerin dünya üzerindeki geniş denetim mekanizmasıyla ortaya çıkan bu yersiz yurtsuzlaştırma, önceki dünya sisteminin temel (mücadele) unsurları olan uluslar ve sanayi işçileri sınıfının hakim olduğu dünyadan daha çelişkili bir dünya görünümü ile birlikte belirginlik kazanmıştır. Bu yeni dönemde; “Sayısız denetim noktası ortaya çıkmış, keza sayısız başka çelişki noktası kendini dayatmıştır. İşçinin antagonizması çokluğun antagonizması haline gelmiş. Sınıf mücadelesi direniş mücadelesine dönüşmüştür”.⁷⁹ Negri, eski direniş paradigmasını da dönüştüren bu yeni emperyal tahakkümcü küresel yönetim sürecinde ulusal ve sınıfsal mücadelenin etkisizliğini de vurgulamıştır. Ona göre bu durumun nedeni; içinde bulunduğumuz zamanda modernitenin sona erişi ile post-modernitenin açılım kazanması arasında, “ulus-devletin tükenişi ile İmparatorluğun kuruluşu arasında, bir ara dönemi” yaşıyor oluşumuzdur. Buna mukabil, Negri ulus-devlet yapılanmasını İmparatorluk yapılanmasının alternatifi olarak görmez, sermayenin evrimsel sürecinin İmparatorluk öncesi bir ön aşaması olarak kabul eder.⁸⁰

Hardt ve Negri’ye göre, geleneksel ulusal anayasa sistemi çöktüğüne göre artık yapılacak iş öncelikle iktidarın ulus-üstü düzlemde nasıl kurumsallaştığını, yani İmparatorluk kuruluşunun nasıl biçimlenmeye

⁷⁸ Antonio Negri, **İmparatorluktaki Hareketler: Geçişler ve Görünümler**, Çev. Kemal Atakay, Otonom Politika Yayınları, İstanbul, 2005, s.20.

⁷⁹ Y.a.g.e., s.53-54.

⁸⁰ Y.a.g.e., s.105.

başladığını çözümlmek ve buna göre yeni bir mücadele şekli belirlemektir.⁸¹ Emperyalizm ve İmparatorluk çözümlmesi yaparken “disiplin” toplumuyla biçimlendirilen modern dönemden (emperyalizm dönem) “kontrol” toplumuyla (biyoiktidar) biçimlendirilen günümüzün post-modern dönemine (imparatorluk dönemi) geçiş sürecini “iki başlı kartal” metaforuyla açıklayan yazarlara göre; günümüzün İmparatorluk dönemi her bir başın diğerine düşman olduğu iki başlı emperyal kartala benzetilebilir. Emperyal kartalın birinci başı küreselleşme sürecinde biyopolitik komuta makinesi tarafından inşa edilmiş bir tüzel yapı ve kurulu iktidardır. Öteki baş ise, “bu uçsuz bucaksız ummanda gemisini yüzdürmeyi öğrenen küreselleşmenin üretici ve yaratıcı öznelerinden oluşan çokluktur”.⁸² Yani imparatorluğun kendisini ortaya koyduğu küresel süreç ona yönelik mücadelenin de dinamiklerini sağlamakta bir nevi imparatorluğun yarattığı küresel tesir ona karşı yürütülecek küresel mücadeleyi de (“sistem karşıtı hareketler”) belirlemekte, genişlemesini sağlamaktadır. Negri, biyopolitik iktidarla biçimlenen İmparatorluk tahakkümüne karşı, eskiden olduğu gibi ulusal, yerel ve sınıfsal mücadele yöntemlerinin geçerli olmadığını vurgularken artık bu yeni emperyal yönetime karşı çoklukla mücadele edileceğini belirtmiştir. Ona göre, her ne kadar geleneksel “sanayi sınıfı” konseptine uymasa da, “çokluk da öncelikle bir sınıf kavramıdır. Daha doğrusu, yayılma halinde olan, genişleyen bir sınıftır; bu şekilde bir sınıf deneyimidir. Yani, eski işçi sınıfı kavramının ifade ettiğinden daha yaygın, daha geniş, daha kapsamlı bir sınıf söz konusudur. Gerçekten de çokluk, ev işiyle uğraşan kadınları, hizmet sektöründe çalışan işçileri, tarım işçilerini, öğrencileri ve araştırmacıları, vb. içine alır.”⁸³ Negri’nin, çokluk olarak belirlediği mücadele alanı ve bu çerçevede inşa edilen yeni sınıfsal mücadele, eskiden olduğu gibi; mekanı/sınırları belli olan bir toplumsallık (“fabrika”) düzeyinde değil, çerçevesi çok daha geniş olan “ekolojik fabrikada” meydana gelir. Çünkü toplumsallığı belirgin olan işçi açısından toplum artık ekoloji tarafından kurulur; çünkü artık “ekoloji toplumsal işçinin fabrikasıdır.” Negri, burada insan-doğa ilişkisinden meydana gelen ekolojik yıkımdan ironik

⁸¹ Hardt-Negri, **a.g.e.**, s.322.

⁸² Hardt-Negri, **a.g.e.**, s.85.

⁸³ Negri, **a.g.e.**, s.147.

olarak olumlu sonuçlar çıkarmaktadır. Ona göre, doğayı dokunulmaz bir “insan dışı” varlık olmaktan çıkaran olgu da doğaya sermaye aracılığıyla nüfuz edilmesiydi. Kendince “insan merkezci” bir metafor geliştiren Negri’ye göre, kapitalist devrimden sonra, eğer doğa, kendisini insancılaştırılmış şekilde sunmasaydı ekolojik mücadele de olanaklı olmayacaktı. Bu durumda doğa kendiliğinden insana bir şey öğretemeyecek, kendisini kapitalizmin yıkıcı etkisinin ortasında bile bir “canavar” ya da “dokunulmaz tanrı” olarak sunacaktı. Yani aslında ironik bir şekilde doğayı –bir makineye dönüştürerek- insana dönüştüren sermaye olmuştur. Esas mesele bu makinenin denetimini kapitalistten geri almaktır. İşte bu yüzden mücadele sınırlarını genişletip ekolojiye doğru yönelmek gerekmektedir. Kapitalizmin içinde bulunduğumuz zaman diliminde, yaşamı bütünüyle metalaştırma doğrultusunda ilerlediği, dolayısıyla sömürü mekanizmasının sadece mekânı belli fabrikalarla/üretim bölgeleri ile sınırlı kalmayıp bütün ekolojik sistemi, dolayısıyla sadece işçiye değil, bütün insanları kapsadığı, aslında yaşayan her insanın da bu “sömürücü” “ekolojik fabrika” içinde “işçileştiği” şeklindeki (ekolojik emperyalizm kuramının çerçevesiyle de paralellik taşıyan) bir çözümlemeye uygun olarak Negri tarafından belirtilen bu düşünceler⁸⁴, doğal olarak onda

⁸⁴ Antonio Negri, **Yıkıcı Politika/21.Yüzyıl İçin Bir Manifesto**, Çev. Akın Sarı, Otonom Yayınları, İstanbul, 2006, s.115. Negri, klasik olarak (dar alandaki üretim koşullarında/fabrikada) tanımlanmış olan “kitlese işçi”den, “toplumsal işçi”ye geçişin söz konusu olduğunu belirtirken toplumsal işçinin ayırt edici özelliği olarak “işçinin toplumsal olanın üretim ve yeniden üretim koşullarının bütünü üzerinde etkili olması”nı göstermektedir. Negri’ye göre bu bütün/bütünlük, sermaye tarafından şekillendirilmiş olan ve toplumsal işçi tarafından yeniden insanileştirilmesi gereken “ekoloji” ve “ekolojik sistem”dir. Negri, herhalde Murray Bookchin’den esinlenerek, bu bütünlüğü “ikinci doğa” olarak da tanımlamaktadır. **Y.a.g.e.**, s.106. Negri’nin “sermaye tarafından şekillendirilmiş olan ekolojik sistem” tespiti, sermaye ile emperyalizm arasındaki bağlantıyı dikkate alırsak, ekolojik emperyalizm kuramı ile de uygunluk göstermektedir. Ancak, Negri; (1) bu ekolojik sistemin hangi emperyalist iktidar ilişkileriyle belirlendiğini somut olarak göstermemekte ve bu son “ekolojik durum”u sanki kaçınılmaz bir sürecin zorunlu durağıymış gibi algıladıklarını düşündürmekte; (2) insani yapıp-etmelerin/toplumsallığın olmadığı bir ekolojik sistemin söz konusu olamayacağı şeklinde çevrebilimlerine aykırı bir düşünceye sahip olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Oysa mesela bir toplumsal sistem olarak kapitalizm, ekosistemin zorunlu bir unsuru değil, bizzat ekolojik sistemin kendi doğal gelişim sürecini ve dengesini bozucu bir unsurdur. Yani ekolojik sistem ona yapılan toplumsal müdahalelerle birlikte gelişen bir sistem değildir, ekolojik sistem, toplumsal sistemlerden önce vardır ve onu kapsar. Yine, bir sonraki başlıkta (“ekolojik düşüncede emperyalizm” konusunda) ele alacağımız gibi, çevrebilimine göre, dünya da kendi bütünlüğü içerisinde bir ekosistemdir, ancak bu ekosistem içinde birbiriyle bağlantılı çok değişik başka ekosistemler de vardır. Bkz. Duygu, **Çevre**, s.5-6. Dolayısıyla her bir ekosisteme yönelik farklı emperyalist etkiler ve farklı anti-emperyalist mücadele biçimleri söz konusu olabilir.

“sınırı çizilmiş” her toplumsal alana/olguya (ulusal devlete, klasik işçi sınıfına vs.) karşı bir ihtiyatsızlık düşüncesi doğurmuş, bu yüzden mücadele biçimini “çokluk”, mücadele zeminini “imparatorluk” olarak belirlemiştir. Bu, her şeyi kapsayan ama sınırları belli olmayan siyasal tasarımın onda (ve elbette Hardt’ta da) kaçınılmaz olarak metafizik bir yanılsamaya yol açtığını söylemek mümkündür. Çünkü sınırları belli olmayan bir sömürü alanında, yönetim mekanizması görünmediği ve sınırı olmadığı için (ya da her yer olduğu için) soyut olmak durumunda olan bir (küresel) İmparatorluk’a karşı sınıfsal/toplumsal/yerel bağlarından kopmuş bir “çoklukla” mücadele etmek ilkel çağlardaki “kudreti bilinemez” tanrıların kendi aralarındaki savaşlarına benzemektedir ki, ilkel insanın zihninde meydana gelen bu savaşların sonunda sonuç hep tanrıların insanlar üzerindeki mutlak otoritesi olmuştur. Negri’nin bu düşüncelerinin gereği olarak elbette somut bir içeriği olan “emperyalizm” kavramını da yadsımaktadır. Çünkü, emperyalizmin en belirgin özelliği olan özne-nesne netliği bu çözümlemede belirsizleşmiştir. Maruz bırakan emperyalist özne, belli/belirli bir merkezi (veya merkezleri) olan bir emperyalist proje (veya projeler) dahilinde işleyen bir süreç değil de sanki kendiliğinden gerçekleşen, ne zaman ne ölçüde ve nereye yöneleceği belli olmayan bir nevi “aşkın güç” gibi algılanmaktadır. Emperyalizme maruz kalan “nesne” (veya “nesneler”) de aynı şekilde –her şeyi kapsadığı için– belirsizleştirilmiştir. Bu bağlamda tanımlanan yegane büyük emperyal özne olan İmparatorluk’a yöneltilen mücadele biçimi olarak “çokluğun çeşitliliği”, bu çeşitliliğin bileşenlerini tanımlayan “formlar ve içerikler” ve çeşitliliği üreten ve/veya azaltan güçler açıkça tanımlanmadığı/belirtilmediği için havada kalmaktadır.⁸⁵ Bu durum da Negri ve Hardt’ın, ister istemez yegane somut gerçeklik olarak belirlediğini tespit ettikleri küreselleşme sürecini, işleyen yegane toplumsal olgu ve mücadele alanı olarak, çözümlemelerinin merkezine oturtmaları sonucunu doğurmaktadır.

⁸⁵ Samir Amin, **Kapitalizmden Uygurlığa/Sosyalist Perspektifi Yeniden İnşa Etmek**, Çev. Yağmur Dönmez-Naim Atabağsoy, Özgür Üniversite Yayınları, Ankara, 2010, s.206.

Hardt ve Negri'nin, küreselleşme sürecinde, küreselleşmenin getirdiği yeni iktisadi, siyasi ilişkiler bütünü içerisinde inşa edildiğini düşündükleri İmparatorluk'un çözümlemesini yaparken küreselleşme sürecini de bir olgu olarak kabul etmeleri, yeni küresel mücadele içerisinde devleti ve büyük ölçüde işçi sınıfını devre dışı bırakırken küreselleşme sürecinin çokluğun özgürleşme potansiyelini geliştirdiğini vurgulamaları ve bir nevi "küreselleşmeye karşı alternatif küreselleşme" ya da "demokratik küreselleşme" yaklaşımı ortaya koymaları, ayrıca İmparatorluk'un sınıfsal ve ulusal/yerel daha doğrusu toprak ile doğrudan bağlantısı olmayan, ya da onları aşan, sanki "kendinde mevcut" aşkın bir tahakküm silahı ile donatılmış olduğunu düşünmeleri sorunlu, çelişkili olarak değerlendirilmiştir. Negri ve Hardt'ın küreselleşme ile ilgili yaklaşımlarının sorunlu olduğunu düşünenlerden birisi olan Aykut Çoban'ın aktardığına göre Hardt; Porto Alegre'de toplanan Dünya Sosyal Forumu'nda küreselleşme karşıtı iki duruşun olduğunu vurgulamıştır. Bunlardan birincisi; ulusal egemenlik/ulus-devlet savunusu şeklinde tezahür eden küreselleşme karşıtlığıdır; ikincisi ise herhangi bir egemenlik fikrine dayanmadan sermayeye karşıtlığını içeren "demokratik küreselleşme"dir, ki Hardt'e göre, çözümü burada aramak gerekir.⁸⁶ Çoban, Hardt'ın çözüm olarak sunduğu ikinci yaklaşımı çelişkili bulurken şöyle bir değerlendirme yapmıştır: "Hardt'ın yaptığı gibi eğer ikinci duruş sermaye karşıtı olarak nitelendirilebilirse, başkaları yanında sermayenin yayılması olgusuna da karşılık gelen küreselleşme demokratikleştirildiğinde, bu duruş hâlâ, sermaye karşıtlığına dayalı gerçek bir alternatif olarak görülebilir mi? Sermaye, demokratikleştirilmiş bir çerçeveye yayılımını sürdürürken, alternatif küreselleşmenin sermaye karşıtı olduğunu ileri sürebilir miyiz?"⁸⁷ İmparatorluk kuramında toprağa bağlı olmayan, sınırı-mekanı olmayan, devleti olmayan bir sermaye tahakkümünden bahsedilmesi, ekonomik ve siyasal olarak bütünleşmiş bir küresel sistemin territoryal sınırların önemini ortadan kaldırdığı, dolayısıyla devleti ortadan kaldırdığı argümanlarının da sağcı küreselleşme tezleriyle

⁸⁶ Aykut Çoban, "Küreselleşmeye Karşı Olanaklar: Olanaklar ve Sınırlılıklar", **Praksis Dergisi**, Sayı: 7, Yaz, 2002, s.129.

⁸⁷ **Y a.g.e.**, s.130.

benzer doğrultuda olduğunu söyleyen Çoban'a göre; bu yaklaşım devletin sermaye birikimindeki rolünü dolayısıyla kapitalist-imparatorluk çerçevesindeki işlevini görmezden geldiği gibi dünya pazarının kapitalist sistemin işleyişindeki rolünü abartmaktadır.⁸⁸ Çoban, İmparatorluk kuramının sırf küresel düzlemdeki mücadeleleri olumlayan ve yerelci hareketleri dışlayan yaklaşımını da çelişkili bulmaktadır. Çoban'a göre; "(İmparatorluk yaklaşımında), eğer ileri sürüldüğü gibi, bir dışarısı kalmamışsa ve sömürünün ve tahakkümün belirli bir yeri yoksa ve her yere sömürüye karşı yerel-tikel mücadeleler de aslında 'küresel' değil midir?"⁸⁹ Çoban, Negri ve Hardt'ın İmparatorluk çözümlemesindeki bu tür çelişkileri Seattle'daki direnişle simgelenen küreselleşme karşıtı eylemlerin değerlendirilmesindeki kimi çelişkili tutumlarla benzeştirmektedir. Zira, çeşitli yerel coğrafyalardan gelerek Seattle'de çok uluslu şirketlere karşı mücadele veren eylemcilerin Seattle'deki eylemleri alkışlanırken aynı grupların aynı çok uluslu şirketlere karşı kendi yerel alanlarında mücadele vermeleri "yerelci" olarak nitelendirilerek önemsenmemiştir. Çoban'ın belirttiği gibi; "Tayvan'ın bir kasabasında Nike şirketinin oradaki sömürüsüne karşı, yerel talepler çerçevesinde, yerel grupların yaptığı eylemi yerelci ilan etmek, buna karşılık Seattle'da alışveriş merkezi önünde eylem yapmayı küresel eylem olarak olumlamak açıkça paradoksalıdır."⁹⁰ Sonuçta Çoban, Negri ve Hardt'ın İmparatorluk yaklaşımlarını, günümüzün değişen global iktisadi-siyasi-toplumsal ilişkilerini açıklayan bir emperyalizm kuramı çerçevesinden öte, küresel kapitalizmin demokratikleşmesini arzulayan reformist bir siyasal program olarak nitelendirmektedir.⁹¹

İmparatorluk yaklaşımının, kapitalizmin günümüzdeki teknolojik/biyoteknolojik yayılma sürecinde gözlemlenebilecek olan, her yeri kapsayan, her yere (yaşam alanlarının derinliklerine) sızan tahakküm çözümlemesi, ekolojik emperyalizm sorunlarını (suyun metalaşması, gıdaya tahakküm vs.) kuramsal olarak açıklamak anlamında metodolojik bir çerçeve sunması

⁸⁸ Y.a.g.e., s.132-133.

⁸⁹ Y.a.g.e., s.152.

⁹⁰ Y.a.g.e., s.153.

⁹¹ Y.a.g.e.,s.156.

bakımından yararlıdır. Ayrıca Foucault'un biyopolitika kuramını daha bir global siyasal düzleme uyarlayarak genişletmesi de ekolojik emperyalizm kuramının daha anlaşılır olması açısından katkı sağlamıştır. Ancak, Çoban'ın belirttiği gibi İmparatorluk çözümlemesinde toprak ile tahakküm arasındaki bağın belirsizleştirilmesi, özgürlükçü hareketin neredeyse ve topraktan, mekândan ayrılma ile ("küresel mücadele") mümkün olabileceğinin varsayılması, tahakkümün, özellikle gıda üzerine kurulan tahakkümün en çok ve derinden hissedildiği "toprağa bağlı yerellik" in dışlanması ve tahakküm sürecinin sanal, belirsiz bir çokluğa indirgenmesi⁹² ekolojik emperyalizm kuramıyla uyuşmayan savlardır.

Emperyalizm kuramlarını genel olarak üzerinde durdukları temel olgular ve ekolojik emperyalizm sorunsalı ile olan bağlantıları çerçevesinde irdelediğimiz bu ara başlığın sonunda özet olarak değerlendirme yaparsak; önceki (eski) emperyalizm kuramlarında aktarılan emperyalizm olgusu ile ilgili çözümlemelerin bir sonraki bölümde kuramsal açıklamasıyla birlikte ele alacağımız (yeni) ekolojik emperyalizm sürecini anlamadaki eksikliklerini şöyle sıralamak mümkündür: (1) Yeni (ekolojik) emperyalist yönelim, sadece ekolojik sistemin içinde yaşayan canlı ve cansız varlıkları değil, ekolojik sistemin kendisini, ekolojik döngüyü de tahrip edecek bir tahakküme yol açmaya başlamıştır. Bu çerçevedeki ve genişlikteki bir çözümleme eski emperyalizm kuramlarında yoktur ya da çok dolaylı olarak ele alınmış, kuramsal bir temele oturtulmamıştır. (2) Eski emperyalizm kuramları daha çok "ekonomi politik" verilerle çözümleme yapmış "ekoloji politik" veriler –bu alandaki bilimsel çalışmaların henüz yeni olmasından da kaynaklanan nedenlerle- genellikle dikkate alınmamıştır. (3) Eski emperyalizm çözümlemelerinde ve kuramlarında ("biyoteknoloji kapitalizmi" daha yeni kurumsallaşmaya başladığı için) biyogüvenlik tartışmaları, biyogüvenlik sorunları hiç yer almamaktadır. Oysa biyoteknoloji kapitalizmi ve biyogüvenlik sorunları, bu çalışmada da görüleceği gibi, ekolojik emperyalizm sürecinde en çok tartışılan konulardandır. (4) Eski emperyalizm kuramlarındaki tartışmalarda, bizim bu çalışmada ekolojik emperyalizm sorunları olarak

⁹² Timothy Bewes, **Şeyleşme**, Çev. Deniz Soysal, Metis Yayınları, İstanbul, 2008, s.304.

değerledirdiğimiz iklim değişikliği, suyun metalaşması ve gıdaya tahakküm konuları hemen hiç yer edinmemiştir. Küresel ısınmaya bağlı olarak beliren iklim değişimi sorunu zaten son zamanlarda görüldüğü için hiç değinilmeyen bir konudur. İleride belirteceğimiz gibi, su ve gıda sorunu ise –tarihsel döneminin de gereği olarak elbette- bunların ontolojik mülkiyetine yönelik bir emperyalist tahakküm sistemi (suyun özelleştirilmesi, tohumun patentlenmesi vs.) çerçevesinde değil, emperyalist/sömürgeci sistem veya baskı içerisinde emekçilerin/mazlumların su kaynaklarından ve gıdadan yoksun bırakılmaları çerçevesinde değerlendirilmiş ve bu da kuramsal tartışmaların temeline oturtulmamıştır. Oysa ekolojik emperyalizm kuramında su ve gıda sorunu, su ve gıdanın ekolojik sistem içerisindeki belirleyici konumunun dönüştürülmesi ile de ele alınmaktadır. Ekolojik emperyalizm kuramında gıdaya tahakküm, her şeyden önce gıdanın ontolojik mülkiyetinin ekolojik sistemden kapitalist sisteme aktarılması sürecini tanımlamakta ve gıdaya tahakkümün bir sistem olarak kurumsallaşmaya başladığı dönemi açıklamaktadır. Bu çerçevede daha önceki emperyalizm kuramlarından farklı olarak, bu sistemin mimarları olarak biyoteknoloji kapitalizmine ve çok uluslu gıda şirketlerine de özel bir yer verilmektedir.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, içinde bulunduğumuz ekolojik emperyalizm döneminin yeni bir emperyalist süreci ifade ettiğinin saptanması daha önceki emperyalizm kuramlarında belirtilen emperyalist ilişkilerin geçerliliğini yitirdiği anlamını taşımamaktadır. İleride de değineceğimiz gibi, ekolojik emperyalizm, özellikle 20.yüzyıl'ın sonlarında –müzminleşmeye başlayan ekolojik krize paralel olarak- kendisini hissettirmeye başlayan yeni bir emperyalist biçimleniştir. Ancak, ekolojik emperyalizm kendisini hissettirmeye başlarken emperyalizmin klasik biçimlenişleri de⁹³ elbette varlığını sürdürmektedir.

⁹³ Örneğin petrol kaynaklarının kapitalist sistemin denetimi altına alınması için gerçekleştirilen Irak'ın işgali süreci, içerisinde eski emperyalizm kuramları çerçevesinde açıklanabilecek olguları barındırmaktadır. Nitekim Irak, daha önce de bu tür emperyalist işgallere maruz kalmıştır. Ancak bu yeni işgal süresince Iraklıların yaşamlarının devamlılığını sağlayacak olan su ve tohum kaynaklarının ontolojik mülkiyetinin de dönüştürülmeye başlaması süreci (işgalin hemen sonrasında tohumların patentlenmesi ile

3.Ekolojik Düşüncece Emperyalizm

Ekolojik düşünce açısından emperyalizm konusunu tartışmaya başlarken ekolojik düşünceyi temel olarak üç ayrı çerçevede ele almak, ekolojik düşüncenin üç ayrı görünümünü değerlendirmek faydalı, daha doğrusu kolaylaştırıcı olacaktır. Detaylardaki farklılıkları veya benzerlikleri bir kenara bırakırsak ekolojik düşünceyi en genel olarak aşağıda incelenecek olan üç farklı kategoride değerlendirmek mümkündür:

Bunlardan birincisi; bilim olarak ekolojiyi irdelleyen, ekolojik metodolojinin çözüm yaklaşımlarını ortaya koyan, ayrıca ekoloji biliminden beslenerek ekolojik krize veya çevre sorunlarına daha çok iktisat veya sosyoloji ağırlıklı korumacı çözümler öneren genel ekolojik yaklaşımdır. İkincisi; ekolojik çöküntünün arka planındaki felsefi-etik düşünce sistemini sorgulayan, genel olarak yeni bir felsefi ve etik bakış açısının dünyaya hakim olması ile ekolojik çöküntünün önlenebileceğini düşünen, bu çerçevede yeni bir bilimsel-toplumsal paradigma oluşturmaya çalışan felsefi ekolojik yaklaşımdır. Üçüncüsü de sorunun her şeyden önce siyasal olduğunu vurgulayan; siyasal belirleyiciliklerin, siyasal sistemlerin, siyasal ideolojilerin belirleyici olduğu siyasal iktidarlar ekolojik çöküntüye neden olduğu için çözümü de öncelikle siyasal mücadelelerde, yeni siyasal düzenlerde, ekolojik tabanlı siyasal sistemlerde arayan siyasal ekolojik yaklaşımdır. Her üç yaklaşım başlığında ortaya konan farklı ekolojik düşünce biçimlerinin, “emperyalizm” konusu irdelenirken ortaya konan argumanlar çerçevesinde, tartışılabilir, katkı sağlanılabilecek veya eksikliği bakımından eleştirilebilecek noktaları vardır.

ilgili bir yasa çıkmıştır. Bkz. Dipnot 599.) Irak'ın aynı zamanda ekolojik emperyalizm tehdidi altında olduğunu da göstermektedir.

3.1.Genel Ekolojik Yaklaşım ve Emperyalizm

Alman zoolog Ernst Haeckel tarafından eski Yunan dilinde ev, barınak, korunak, yuva anlamına gelen “oikos” kelimesinin bilimsel çalışma, inceleme (study), genel ifadeyle “bilim” anlamlarına gelen “logos” kelimesinin birleştirilmesiyle -1869 yılındaki çalışmaları sırasında- ilk defa isimlendirilen ekolojinin⁹⁴, klasik anlamda genel geçer tanımı, “canlılarla çevrelerini ve bu iki varlığa ait öğelerin karşılıklı etkileşim ve ilişkilerini araştıran bilim”⁹⁵ olarak yapılabilir. Klasik tanımlama çerçevesinde ekoloji, ekosistem kavramıyla anlam kazanır. “Ekolojik sistem” olarak da nitelendirilen ekosistem, değişik organizmalarla, onların cansız çevrelerinin karşılıklı ilişki içerisinde oluşturduğu ve bir bütün olarak ele alınabilen (Orman ekosistemi, Beyşehir gölü ekosistemi, Karadeniz ekosistemi, akvaryum ekosistemi vs.) çok farklı birimlerdir.⁹⁶ Ekoloji, ilk gelişme safhasında biyoloji biliminin alt dalı iken günümüze kadar disipliner ilgi anlamında oldukça genişlemiş (ekosistem kavramı da genişlemiş) ve sosyal bilim argümanlarından da yararlanan disiplinlerarası, karmaşık bir araştırma dalı olmaya doğru evrilmeye başlamıştır. Türk Dil Kurumu, ekoloji teriminin Türkçe karşılığı olarak “çevrebilim” kelimesinin kullanılmasını önerse de “insan merkezci” bir yaklaşımın yansıması olan bu terimin “doğa merkezli” bir yaklaşımın yansıması olan ekoloji kelimesinin içeriğini karşılamadığı çeşitli bilim çevrelerinde, bilimsel yapıtlarda dile getirilmiştir.⁹⁷ Bununla birlikte, Can Hamamcı ve Ruşen Keleş’in Çevrebilimi kitaplarında ifade ettikleri gibi “ekoloji” ve “çevrebilimleri” olarak ayrılan alanları birleştirmek ve tek bir “çevrebilimi”nden söz etmek de mümkündür. Yapıtlarının isminden de anlaşılacağı gibi, çevrebilim terimini benimsemiş olan bu yazarlar, buna rağmen, biyolojinin bir dalı olarak algılanan ekolojinin insan türünün geleceğini güvence altına alma çabalarına katkıda bulunması, geleceğin

⁹⁴ Anubha Kasuhik-C.P.Kaushik, **Perspectives in Environmental Studies**, New Age Publishers, New Delhi, 2004, s.65.

⁹⁵ Necmettin Çepel, **Çevre Koruma ve Ekoloji Terimleri Sözlüğü**, TEMA Yayınları, İstanbul, 1996, s.64.

⁹⁶ Mine Kışlalıoğlu-Fikret Berkes, **Ekoloji ve Çevre Bilimleri**, Remiz Kitabevi, İstanbul, 2003, s.26

⁹⁷ Ergin Duygu, **Çevre El Broşürü**, Çankaya Belediyesi Yayınları, Ankara, 2007.

bilimi olarak görülmesi halinde,-yani daha insan merkezci olması halinde-, çevrebilimden farkı kalmayacak, yöntem ve ilke ortaklığı da sağlandığında ekolojinin çevrebilimin dışında kalması anlamsızlaşacaktır.⁹⁸

Ekoloji ve çevrebilimi terimleri etrafında yapılan tartışmalar, aslında genel ekoloji düşüncesinin emperyalizm olgusuna bakışı çerçevesinde de anlamlı olmaktadır. Zira, 20.yüzyıl boyunca gelişen iktisadi sistemlerin, genişleyen pazar ekonomisinin, küreselleşmecî büyüme ekonomisinin, adaletsiz ve dengesiz sanayileşmenin etkisiyle boyut değiştiren ve etki olarak oldukça genişleyen, küresel tahribatı daha da artıran emperyalizm süreci sadece yüzeysel olarak insani sistemleri değil, doğrudan doğruya genişleyen anlamıyla ekolojik sistemi (ekosistemi) tahrip ederek yeni ve kalıcı, yaşamın devamlılığını tehdit altına alan bir tahakküm zinciri oluşturmaktadır. Dolayısıyla içinde bulunduğumuz süreçte emperyalist yayılma (expansion) eskiden olduğu gibi sadece bir ülkenin veya dünyanın bir bölgesinin (ekosistemin bir yüzünü gösteren) siyasi ve iktisadi yapısına değil, siyasi ve iktisadi yapının da içerisinde olduğu ekosisteme, yani yaşam alanının (habitatın) köklerine, yaşamın kendisine yönelmiştir. İşte bu yüzden emperyalizm çözümlemeleri yaparken, emperyalizm kuramlarını ortaya koyarken sadece siyaset bilimi veya iktisat verilerini/bilgilerini değil, özellikle ekoloji verilerini/bilgilerini ve elbette metodolojisini de dikkate almak gerekmektedir. Elbette bu çerçevede yapılacak ilk iş de ekolojinin temel kanunları ile emperyalizmin nasıl çeliştiğini ortaya koymaktır. Mine Kışlalıoğlu ve Fikret Berkes'e göre Ekoloji'nin temel ilkeleri özetle şu şekildedir: (1) Doğa bütündür ve doğada her şey birbirine bağlıdır.⁹⁹ (2) Doğa sınırlıdır, doğal

⁹⁸ Ruşen Keleş-Can Hamamcı, **Çevrebilim**, İmge Yayınları, Ankara, 1998, s.38.

⁹⁹ Aslında emperyalist yayılmanın nasıl bir tahribata yol açtığı/açabileceği, ekosistemi dağıttığı/dağıtabileceği gerçeğini "doğada her şey birbirine bağlıdır" ekolojik ilkesinden anlamak mümkündür. Zira emperyalizm, bir ekosisteme, doğal bütünlüğe yöneltmiş en şiddetli/sistematik saldıdır. Dolayısıyla bu saldırının ekosistemdeki yıkıcı etkisi de o derece yaygın olacaktır. Çünkü, Rachel Carson'un **Sessiz Bahar**'da söylediği gibi ekoloji, karşılıklı ilişki ve karşılıklı bağımlılık sorunudur. Biz akarsulardaki mayıs sineklerini zehirleriz ve som balığı sürüleri küçülür ve ölür. Biz göldeki tatarcıkları zehirleriz ve zehir, besin zincirinin bir halkasından diğerine geçer ve kısa sürede göl kıyılarındaki kuşlar onun kurbanı haline gelir..." Rachel Carson, **Sessiz Bahar**, Çev.Çağatay Güler, Palme Yayıncılık, Ankara, 2004, s.389. Ayrıca ekosistemin kendi döngüsünü bozacak, ekolojinin temel kurallarını dikkate almadan gerçekleştirilecek bu müdahaleler, yayılma, ekosistemin ya da habitatın kendi içinden değil de dışarıdan, tamamen "yabancı" biyolojik unsurlardan ise yerel ekosistemin,

kaynaklar tükenmez değildir. (3) Doğa, ekolojik bir sistem olarak, bir ekosistem olarak düşünülmelidir. (4) Doğa, içerisinde milyonlarca değişik türün var olduğu bir çeşitlilik özelliğine sahiptir (biyoçeşitlilik). (5) Doğada hiçbir şey yok olmaz, doğaya salıverilen hiçbir madde yok olmaz, başka bir şekle dönüşerek karşımıza çıkar (Birinci Termodinamik Yasası) (6) Doğaya karşı yapılan her müdahalenin, doğadan elde edilen her kazancın bir bedeli, sonucu vardır ve bu sonuçlar mutlaka görülür (İkinci Termodinamik Yasası). (7) Doğanın kendi gelişim çizgisi vardır. Doğal gelişim süreci içerisinde kuşaktan kuşağa geçen bir genetik/biyolojik birikim, miras vardır. Doğaya insan eliyle yapılan her müdahale belli bir risk taşır, doğal döngünün bozulmasına, genetik mirasın kaybolmasına, dolayısıyla yaşamın tehdit altına girmesine yol açabilir. (8) Diğer canlı varlıkların evrim süreci, genetik birikimi yanında insanların nesiller boyunca kendi deneyimleriyle geliştirdikleri uyumlar vardır. Bunlar da ekolojik uyumdur ama biyolojik evrimle değil, kültürel evrimle ortaya çıkar. Yani “kültür” de ekolojik bir unsurdur. (9) Özellikle tarımın sürdürülebilirliğinin, yaşamın devamlılığının sağlanabilmesi için, (“gıda egemenliği” için) insanın doğa ile birlikte gitmesi gerekir.¹⁰⁰

Ekolojinin bu temel ilkeleri, ekolojik emperyalizm sürecini de daha anlaşılır kılan bir ilkeler bütünüdür. Şunu söylemek gerekir ki, tarihsel olarak geldiği son nokta açısından ekolojik gerçekliği de tehdit etmeye başlayan yeni emperyalizm süreci her şeyden önce yukarıda belirtilen bütün temel ekoloji kurallarını ortadan kaldıracak arızı bir süreç olarak işlemektedir. Örneğin herhangi bir ekosisteme veya habitata yönelik olarak dışarıdan gelen her türlü emperyal etki öncelikle, yukarıda bahsedilen bütün ekoloji ilkelerinin bir bütün içerisinde olmalarını sağlayan veya bu ekolojik ilkelerin

habitatın dönüşümü daha yıkıcı olabilmektedir. Örneğin, ileride değineceğimiz, çoğu çevre tarihi araştırmasının tespit ettiği gibi daha önce Batı dünyası ile hiçbir teması; ticarî alış veriş, ürün paylaşımı, ortak ortam (ekosistem) içerisinde yaşamışlığı bulunmamış olan Amerika yerlilerinin ve Avustralya yerlilerinin yaşadıkları yerler Batılı sömürgeciler tarafından istila edilince yerli halkın nüfusu ile birlikte o bölgede yaşayan diğer canlıların sayısı da orantısız şekilde azalmaya başlamıştı. Bunun nedeni sadece sömürgecilerin yaptıkları vahşi soykırım uygulamaları değildi, aynı zamanda bu sömürgecilerin istila ettikleri ekosisteme taşıdıkları genetik özelliklerin bu ekosistemin canlı varlığı, doğal döngüsü üzerinde yapmış olduğu tahribattı.

¹⁰⁰ Mine Kışlalıoğlu-Fikret Berkes, **Çevre ve Ekoloji**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s.20-26.

bütünlüğünden kaynaklanan “ekolojik döngüyü” bozabilecektir. Doğadaki ekolojik öneme sahip olan maddelerin, ekosistem içerisindeki canlılar ile cansız çevre arasında alınıp verilmesiyle ortaya çıkan dolaşım anlamına gelen ekolojik döngünün¹⁰¹ temelinde, ekolojik ilkelere göre sınıflandırılmış olan yenilenebilir ve yenilenemez kaynakların ekosistem içerisinde dengeli dağılımı vardır.¹⁰² Doğal dengenin tümüyle ideal denge olduğu iddia edilemezse de değiştirilmesine neden olan etkilerin de hiç beklenmeyen sonuçlara yol açabileceğinin göz önünde tutulması gerekir. Yenilenebilir kaynaklar, belli sınırlar içerisinde kendi kendini yenileme özelliği olan ve ekolojik döngü ve ekolojik ilkeler sürdüğü sürece tamamen tüketilmesi mümkün olmayan, kendi kendisini yenileyebilen doğal kaynaklardır. Örneğin toprak ve su ekoloji ilkelerine uyumun söz konusu olduğu bir ekolojik sistemde doğal yaşam içerisinde tüketilseler bile belli ölçülerde kendi kendilerini yenileyebilme özelliğine sahiptirler. Yine güneş enerjisi ve rüzgar enerjisi belli bir zaman dilimi için tam anlamıyla tükenmez doğal kaynaklardır. Buna karşılık milyonlarca yıl boyunca toprağın derinliklerinde gömülü halde birikmiş olan bitki artıklarından, fosillerden oluşmuş olan petrol, doğal gaz, kömür, linyit yenilenemez niteliğe sahip, sınırlı doğal kaynaklar olarak nitelendirilmektedir.¹⁰³ Bu sınırlı kaynaklara biyoçeşitlilik zenginliği de eklenebilir, çünkü tümüyle kaybolan türler geri getirilemez.

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz yenilenemez (sınırlı) kaynaklar, sanayi devriminden sonra, özellikle sanayi-üretim sürecinde, entansif tarımda, konut ısınmasında ve ulaşımda aşırı derecede kullanılmaya başlamış ve günümüzün tüketim toplumlarında artık kapasite sınırlarına ulaşmıştır. Toprak, su gibi yenilenebilir unsurlar ise canlı yaşamının varoluşundan beri tüketim sürecine dahil edilmiş olsalar bile bu tüketim, genel olarak ekolojik döngü çerçevesinde gerçekleşmiş ve bu kaynaklar yenilenebilir özelliklerini korumuşlardır. Ancak, içinde bulunduğumuz metalaşma çağında yenilenemeyen kaynaklar tükenmekte olduğu gibi artık su ve toprak gibi

¹⁰¹ Kışlalıoğlu-Berkes, **Ekoloji ve Çevre Bilimleri**, s.119.

¹⁰² **Y.a.g.e.**, s.123.

¹⁰³ **Y.a.g.e.**

yenilenebilir kaynaklara yönelik ekolojik dengeyi bozacak derecede ciddi bir baskının olduğu ve bu kaynakların da bu yenilenebilir özelliğinin kaybolma tehlikesi altında bulunduğunun belirtileri görölmeye başlamıştır. Örneğın yer altı su kaynaklarının, değışen iklimin, ya da erozyonla kaybedilen toprakların geri kazanımı tüm baskı kalksa dahi çok zor ve uzun süreli olacaktır. Çünkü, ekolojik döngü, ekolojinin temel ilkelerini işlemez hale getiren ciddi bir metalaştırmacı-emperyalist baskı altında bulunmakta, bu şekilde dünya üzerinde kendi doğal döngüsünü muhafaza eden ekolojik sistemler veya habitatlar dönüştürölmeye, bozulmaya başlamaktadırlar.

Burada, konumuzla da ilgili olarak, özetle şu değerdendirmeyi yapmak uygun olur: Özellikle 18.yüzyıldan başlayıp 20.yüzyılın sonlarına kadar devam eden emperyalist süreç, genellikle dünya üzerindeki yenilenemez kaynaklar üzerinde bir tahakkümü ifade ediyordu. Şimdi içerisinde bulunduğumuz ekolojik emperyalist dönemde ise sadece yenilemez kaynaklar üzerinde değil, aynı zamanda ekolojik döngüyü ve ekolojik yasaları tamamen ortadan kaldırma potansiyeli taşıyan boyutlara erişmiş, yenilenebilir kaynaklar üzerinde de tahakküm oluşmaya başlamıştır. Elbette birinci tahakküm süreci, ikinci tahakküm sürecinin doğmasına yol açan ilk tahribatı yapmıştır. Hâli hazırda her iki tahakküm süreci de birlikte gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Buna en çarpıcı örnek toprak, tohum ve bitki üzerine kurulan emperyalist baskıdır. Önceleri, emperyalist sistem için çiftçi emeğı ile topraktan elde edilen tarımsal ürüne el koymak yeterliydi; 20. Yüzyıl'ın sonlarına doğru ise hem kimyasal ilaçların kullanıldığı endüstriyel tarım uygulamalarıyla hem de gen teknolojisinin kullanıldığı biyoteknolojik tarımla ürünün verimi artırılmak istendi ve toprağın yapısı bozulmaya, sularla birlikte kirlenmeye başladı; tohumun genetik yapısına yapay yollardan müdahale edildi ve yenilenebilir olan tohumun yapısı da bozulmaya başladı. Yani gıda ile birlikte gıdayı var eden yenilebilir iki kaynak toprak ve tohum da kendi doğal döngüsünden uzaklaştırıldı. Ayrıca mikroskopik canlılar ile böcek ve hayvanların genetik yapılarına da müdahale edilerek yapay canlılar yaratıldı. Sonuçta ekolojinin temel ilkeleri hiçe sayılarak ekosistem ciddi bir kriz içerisine sokulmuş oldu. Oysa, Ergin Duygu'nun belirttiğı gibi; "çok karmaşık

bir düzene sahip olan canlılar, ekosistemler, duyarlı dengeleri olan, bu dengelerini zorlayan koşullarda bozulan düzenlerdir.”¹⁰⁴ Bu nedenle ekosisteme yönelik olarak en sistematik ve şiddetli zorlayıcılık öğelerini taşıyan “emperyalizm” ile “ekosistem” kavramları, elbette ki sosyolojik olarak antagonik, zıt kavramlardır.

3.2.Felsefi Ekolojik Yaklaşım ve Emperyalizm

Ekolojik düşüncenin felsefi yaklaşımı; temel olarak, dünyanın içerisinde bulunduğu ekolojik çöküntü sürecini “etik”¹⁰⁵ bir sorun olarak değerlendiren ve ayrıca ekolojik dengenin korunması amacıyla yeryüzü için “reel siyaset ötesi” bütüncül felsefi bir bakış açısının geliştirilmesini, yaşam sürecine bakış zihniyetinin temelden değişmesi gerektiğini savunan bir makro yaklaşımı tanımlamaktadır. Ancak bu ekolojik yaklaşım çerçevesinde ortaya konan görüşlerde “emperyalizm” olgusuna hemen hemen hiç değinilmemiş, genel bir felsefi-etik duyarlılığın, sorunun asıl kaynağı olan insan topluluklarınca içselleştirildiği ölçüde ekolojik krizin de ortadan kalkacağına inanılmıştır. Ekolojik düşünce literatüründeki “çevre etiği” tartışmaları ve bu çerçevede yapılmış olan etik sınıflandırmaları konuyu aydınlatıcı yaklaşımlar sunmaktadır. Örneğin literatürde genel olarak etikten, “çevre etiği”nden

¹⁰⁴ Ergin Duygu, “Küresel Isınma ve Küreselleşme Çağında Türkiye”, **Mülkiye Dergisi**, Sayı, 259, Yaz, 2008, s.54.

¹⁰⁵ Felsefi sınıflandırma içerisinde “ahlak felsefesi” olarak adlandırılan etik, “iyi olan nedir?”, “ne yapmalıyız?” gibi sorular çerçevesinde ahlaki olanın özünü, köklerini araştıran ve bir insani değerler sistemi ortaya koymayı amaçlayan bilim dalı olarak nitelendirilebilir. Bedia Akarsu, **Felsefi Terimler Sözlüğü**, Savaş Yayınları, Ankara, 1984, s.62. Kesinlik arayışı içerisinde olan ve muğlak değer yargılarını “nesnellik” imkanı olmadığı için inceleme dışında tutma eğiliminde olan *bilim* ile normatif yargıların, ahlaki değerlendirmelerin esas olarak incelendiği *etik* arasında ilk etapta bir zıtlık varmış, etiğin bilim konusu olması söz konusu olamazmış gibi görünse de gerçekte bu böyle değildir. Zira etik de; kişiye, zamana, koşullara göre değişen ahlaki ölçütler ortaya koymamakta her yerde ve durumda geçerli olan insanlık, canlılık değerlerini bulmaya, geliştirmeye çalışmaktadır. Etik, insanın doğal, toplumsal yaşama, tarihsel birikime karşı sorumlulukları çerçevesinde evrensel ahlak ilkelerini belirlemek üzere çalışmalar ortaya koyan bir bilim dalıdır. Yani, etik çalışmaları evrensellik, genellik, bağlayıcı ilkesellik arayışları bakımından bilimsel nesnellik ile çelişen bir durum arz etmemektedir.

bahsedilirken, her şeyden önce başlı başına etik bir sorun olan “emperyalizm” olgusuna hemen hemen hiç gönderme yapılmaması ilginçtir.

Ekolojik sistemin tahrip edilmesinde, yaşamın devam ettirilmesinin risk altına girmesinde etik açıdan sorumluluk sahibi varlıkların “insan” ve “insan toplulukları” olarak görülmesi “insanlar ile doğal çevreleri arasındaki ahlaki ilişkilerin sistemli olarak incelenmesi”¹⁰⁶ olarak tanımlanan çevre etiğini gündeme getirmiştir. İnsanın doğal dünya ile ilişkilerine onun ahlaki yapısının, temel felsefi bakış açısının, zihinsel yapısının yön verdiği varsayımıyla çözümlemeler yapan ve insan ile doğa arasındaki olması gereken ahlaki ilkeleri ortaya koyan çevre etiği içerisinde genel olarak üç ana yaklaşım vardır: (1) Düşünce merkezine insanı alan insan merkezci (antropocentrism) etik yaklaşım, (2) insan ile birlikte bütün canlı varlıkları temel alan canlı merkezci (biocentrism) etik yaklaşım ve (3) sadece canlı varlıkların değil, cansız varlıkların da içsel değeri olduğunu söyleyen çevre merkezci (ecocentrism) etik yaklaşım.¹⁰⁷ Bu etik yaklaşımları ortaya koyanların “emperyalizm” olgusunu çözümleyecek bir bakış açısı getirip getirmediikleri sorusunu kısaca ele almak, her üç etik yaklaşımın hali hazırda çevreci hareketleri ve yeşil siyasal düşünceyi de etkileyen etkin bir paradigma oluşturmuş olduğunu dikkate aldığımızda, etkin olan ekolojik felsefe içerisinde “emperyalizm olgusunun” nasıl algılandığını anlamamız açısından –emperyalizm sürecinin ne ölçüde dikkate aldığını göstermesi bakımından– yararlı olacaktır. Şunu da ifade etmek gerekir ki, aslında çevre etiğindeki en temel ayrım insan merkezci yaklaşımlarla insan merkezci olmayan yaklaşımlar arasındadır. Bu anlamda canlı merkezci yaklaşım ve çevre

¹⁰⁶ Joseph R. Des Jardins, **Çevre Etiği: Çevre Felsefesine Giriş**, Çev.Ruşen Keleş, İmge Yayınları, Ankara, 2006, s.46.

¹⁰⁷ Bu yaklaşımların dışında insan merkezci, daha doğrusu insanın canlı yaşamı içerisindeki özgünlüğüne önem ve ağırlık veren bir bakış açısı olmakla birlikte kaba (vulger) insanmerkezciliği de eleştiren, insan merkezciliğin yeniden gözden geçirilerek canlı merkezlikle bağdaştırılmasını savunan etik yaklaşımlar da vardır. Bu yaklaşımlar “canlı merkezci insan merkezcilik” (“biocentrik anthropocentrism”) olarak adlandırılmıştır. Bkz. J.Claude Evans, **With Respect for Nature/Living as Part of the Natural World**, State University of New York Press, New York, 2005, s.133. Murray Bookchin’in sosyal ekoloji yaklaşımı da buna benzer bir sentezi ortaya koymakla birlikte Bookchin’de ibre “canlı merkezcilik”ten yana daha ağır basmaktadır. Bu anlamda kavramsallaştırma yapacak olursak Bookchin’in sosyal ekoloji yaklaşımını; “insan merkezci canlı merkezcilik” (anthropocentric biocentrism) olarak nitelendirmek daha doğru olur.

merkezci yaklaşımı –insan merkezciğe karşı, onu eleştiren bir etik çerçeve çizimleri açısından- aynı başlık altında değerlendirmek de mümkündür.

İnsan merkezci çevre etiği yaklaşımı, artık insani yaşamı da tehdit eder noktaya gelen ekolojik çöküntünün yine insanın esenliği için durdurulması gerektiğini düşünen, insanı canlı yaşamının bir parçası olarak değil de, “efendisi” olarak gören etik yaklaşımdır. Bu yaklaşımın savunucuları, doğaya, doğanın kendine has, insandan bağımsız bir manevi, özel etik kimlik yüklemeseler de doğanın saygınlığına inanırlar.¹⁰⁸ Doğa özünde tanrısal ya da insani saygınlık ile anlamlıdır, bu yüzden, Tanrı için veya insan için ekolojik denge korunmalı, doğaya saygı gösterilmelidir. İnsan merkezli etik yaklaşımı daha anlaşılır kılmak için John Passmore’un geliştirdiği “kâhyalık”(stewardship) metaforuyla ortaya koyduğu etik yaklaşımı açıklayıcı olacaktır. Passmore’a göre insanlar, doğanın kahyalarıdır, sahibi değildirler. Doğal dünyayı bir çiftlik olarak düşünürsek, bu çiftliğin (doğanın) sahibine karşı olan sorumluluklarımızı her zaman dikkate almalıyız. Bu, doğal dünyayı “israf” etmeden, aşırıya kaçmadan, sorumluluk bilincinden uzaklaşmadan kullanma anlamına gelmektedir. İnsanın doğal dünya üzerindeki hakimiyeti, ancak tanrısal veya doğal sorumlulukla sınırlıdır.¹⁰⁹ Passmore’un karakterize ettiği “kâhya insan”, doğaya karşı sorumluluklarını yerine getirmelidir. Ancak bu sorumluluk doğanın içsel değerinden değil insana verilen tanrısal değerden, dolayısıyla insanın özelliğinden, değerinden kaynaklanan bir sorumluluktur.¹¹⁰

Bu başlık altında birbirinden görece farklı değerlendirme biçimleri de olmakla birlikte insan merkezci yaklaşım, genel olarak Batı’nın aydınlanma devriminin düşünsel kalıpları içerisinden, özellikle de hümanizm düşüncesinin etki alanından çıkmayan bir etik yaklaşım ortaya koymaktadır. Aydınlanma felsefesinin doğurduğu ilerlemecilik, sanayi uygarlığı, teknolojik devrim vs.

¹⁰⁸ Leslie Paul Thiele, **Environmentalism for a New Millennium**, Oxford University Press, Oxford, 1999, s.173.

¹⁰⁹ Luc Hens-Charles Susane, “Ethics and Environmental Sciences”, **Observatorio Medioambiental**, no: 1, Servicio de Publicaciones, Universidad Complutense. Madrid, 1998, s.45-46.

¹¹⁰ Birol Ertan, **Çevrebilim Açısından Canlı Hakları**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998, s.14.

olgular ekolojik çöküntünün nedenleri olarak kabul edilse bile; ekolojik sorunların yine insan zihninin ileri bir aşamasını temsil eden Batılı düşünce birikimiyle çözüme kavuşturulabileceğini savunan bu etik anlayış; insanın doğaya egemen olduğu bir zihniyeti olumlayan dinsel düşünceden, insanın canlı yaşamı içerisindeki öznelğine vurgu yapan Hümanizm'den ve doğanın insan tarafından insani/toplumsal gelişim açısından dönüştürülmesini meşrulaştıran modern doğa bilimlerinden beslenmektedir.¹¹¹ Mevcut reel kapitalist sistemin (ayrıca reel sosyalist sistemlerin de tabii) de eleştirisini yapan bu yaklaşımlar, nüfusun azaltılması, sürdürülebilir kalkınma vs. gibi “çevre koruma” odaklı, teknik çözüme dayalı düzen içerisindeki çevre politikası yaklaşımlarıyla uyumlanmaktadır. Batı kapitalizminin ve Batılı değerler sisteminin, çevreyi tahrip eden politikalarını, dünyanın geleceği açısından taşıdığı risklere atıf yaparak eleştiren bu etik yaklaşım, yerleşik Batılı ekonomik-toplumsal sistemin (kapitalizmin veya büyüme ideolojisinin) dünyanın bütünü (dünya ekosistemi) açısından ortaya çıkardığı “adaletsiz” sonuçları temelden sorgulamadığı için doğal olarak, en somut etik sorun olan “emperyalizm” eleştirisine hemen hiç girmemiş, dünyayı Batı'dan ibaret sayan modern-pozitivist değerler sisteminin çerçevesinde Batı merkezci bir etik hassasiyetle ekolojik sorunların olabildiğince çözülebileceğini düşünmüştür.

İnsan merkezci yaklaşımın tamamen zıddı olan ve büyük ölçüde insan merkezci felsefenin eleştirilmesine dayalı olan canlı merkezci çevre etiği yaklaşımı ise, en azından dünya fotoğrafını bütüncül olarak gösterme eğilimi içerisinde olması nedeniyle emperyalizm olgusunun daha anlaşılır kılınabileceği argümanlar sağlamaktadır. Canlı merkezci yaklaşıma göre insanın evren içerisinde herhangi bir önceliği, özelliği ve ayrıcalığı yoktur. İnsan da, hayvan ve bitki gibi doğal yaşamın bir parçasıdır. Canlı yaşamının içindeki bütün unsurlarıyla birlikte içsel bir değeri vardır.¹¹² Canlı merkezci etik yaklaşımın en önemli temsilcilerinden James Lovelock'un ortaya attığı Gaia Hipotezi'ne göre (Gaia, Yunanca Yer Tanrıçasının adı); dünyadaki tüm

¹¹¹ Selim Kılıç, **Çevre Etiği**, Orion Yayınları, Ankara, 2008, s.59.

¹¹² Ertan, **a.g.e.**, s.30.

yaşam üniteleri, insan vücudunda olduğu gibi, optimum düzeyde işleyen bir çevrenin sürüp gitmesini sağlayacak biçimde birbiriyle işbirliği yapar. Dünyamız, rastgele bir araya gelmiş yaşam biçimleri topluluğu olarak değil; kendi kendini idare eden koskoca bir organizma olarak görülmektedir. Lovelock’a göre, balinadan ufacık planktonlara kadar yeryüzünde yaşayan tüm organizmalar birbirine bağlı ve birbirini destekleyen katkılarda bulunmaktadır. Dolayısıyla etik anlayışımız, çevresel sorumluluğumuz bu bütünlükçü çerçevede şekillenmelidir.¹¹³ Canlı merkezci çevre etiği temel olarak özellikle “ekolojik emperyalizm” sürecinin daha iyi anlaşılmasını, sorgulanmasını sağlayan bir düşünce biçimi ortaya koyabilmektedir. Zira ekolojik emperyalizm; Batılı/sanayileşmiş ülkelerde konuşlanan ulus ötesi sermayenin fetişleştirilmiş “kâr maksimizasyonu” zihniyetiyle, artık doğrudan doğruya yaşamsal unsurlara yönelerek yaşamsal unsurları geri dönülmez ölçüde tüketerek, yaşam alanlarını (habitatlari) bütün canlı unsurlarıyla tahrip ederek, dönüştürerek yeryüzünün bütünüyle ekolojik sistemini çökerttiği yeni emperyal tahakkümcü (gıdaya tahakküm süreci bunun en somut göstergesi olmuştur) yönelimini açıklamaktadır. Dolayısıyla evreni/dünyayı canlı varlıklarıyla birbirleriyle bağlı bütün olarak, canlı bir ekosistem olarak değerlendiren canlı merkezci etik, bu bütünsel ekolojik sistemi ortadan kaldırmaya, parçalamaya yönelmiş olan “ekolojik emperyalizm” sürecini ahlaki/etik açıdan sorgulamayı gerektirecek yeni bir kapsayıcı muhalif tavrın da argümanlarını sunabilmektedir. Ancak, bu etik yaklaşımın bilinen savunucularının –metodolojik çerçevelerinin genişliği bir olanak sağlasa da- emperyalist süreci doğru okuduklarını, değerlendirdiklerini söylemek mümkün değildir. Emperyalizm eleştirisi konusunu, sadece insan merkezci çevre etiği yaklaşımları değil, insan merkezci yaklaşımı eleştiren etik yaklaşımlar da (canlı merkezi ve çevre merkezci) büyük ölçüde es geçmişlerdir. Bir çevre felsefesi paradigması oluşturma bakımından çok daha etkili olan çevre merkezci etik yaklaşımı ve bu yaklaşımın en bilinen ekolü Derin Ekolojistleri ele aldıktan sonra ileride bu konuya tekrar değinilecektir.

¹¹³ Bkz. James Lovelock, **The Vanishing Face of Gaia**, Basic Books, New York, 2008, s.159-172.

Temel olarak canlı merkezci etik yaklaşımın argümanlarıyla uyum içinde olmakla birlikte, canlı merkezci etiği daha da genişleten ve cansız varlıklara da etik bir değer yükleyen çevre merkezci etik yaklaşımı irdellemek –canlı merkezci etik anlayışını da kapsamı açısından– konumuzun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu yaklaşımın tipik örneklerinden birisini çevre etiği kuramının öncülerinden olan Amerikalı çevrebilimci Aldo Leopold'da (1887-1948) görmek mümkündür. Yeryüzü etiği ya da toprak etiği olarak da nitelendirilen etik yaklaşımın öncüsü olarak kabul edilen Leopold'e göre toprağı salt bir nesne olarak, insanların arzu ettikleri her şekilde kullanıp biçimlendirdikleri bir varlık olarak değil, yaralanmış ya da öldürülmüş canlı bir varlık olarak görmek gerekir. Toprak sadece arazi değildir; arazi, bitki ve hayvanların da içinde yer aldığı çemberden akan enerji çemberidir. Bu tanıma toprak mikrobiyolojisini de eklemek gerektiği açıktır. Etik düşünce alanının genişletilmesini savunan Leopold'a göre yeryüzü etiği, toprağı, suyu, bitkileri ve hayvanları da içerecek şekilde kapsayıcı bir etiktir. İnsanlar da canlı varlığının ve yeryüzünün ekolojik, biyotik yurttaşlarıdır. Her canlı varlık çeşitli besin zincirleriyle birbirine bağlıdır. Toprak etiği yaklaşımında toprak, yaşayan canlı bir varlıktır ve su da bu canlı varlığın bir parçasıdır.¹¹⁴

Bu etik yaklaşımın anlaşılmasını sağlayacak en etkili görüşleri ise Arne Naess'in temellendirdiği “Derin Ekoloji”de (Deep Ecology) görmek mümkündür. Dünya'daki yeşil siyasal hareketlerin temel siyasal ideolojik programları üzerinde de önemli etkileri olmuş olan Derin Ekoloji'nin temel ilkeleri özetle şöyledir: (1) Yeryüzündeki bütün insanların ve insan olmayan yaratıkların içsel bir değeri vardır. (2) Yaşam biçimlerinin zenginliği ve çeşitliliği bu değerlerin gerçekleşmesine katkıda bulunur. Ayrıca bu çeşitliliğin kendi başlarına bir değerleri vardır. Değeri insan değeri olarak görmek ırkçı bir önyargı ifadesidir. Yaşamın çeşitliliği, onun doğruluğunu kanıtlamaya gerek duyulmaması gereken bir temel öncüdür. Bitki türleri korunmalıdır çünkü onların da değerleri özlerindedir. (3) İnsanların kendi hayati gereksinimlerini gidermekten öte bu çeşitliliği ve farklılığı azaltmaya hakları

¹¹⁴ Joseph R. Des Jardins, **Çevre Etiği: Çevre Felsefesine Giriş**, Çev: Ruşen Keleş, İmge Yayınları, Ankara, 2006, s.356-357.

yoktur. Kaynak sadece insan için değil, tüm yaşam için kaynaktır (4) İnsanların ve kültürlerin rahatça gelişebilmesi için insan nüfusunun ciddi biçimde azalması gerekir. Dünya nüfusundaki artış, ekosistemi tehdit etmektedir. (5) Bugün insanlar, insan dışındaki dünyaya aşırı derecede müdahale etmekte ve durum gittikçe daha da kötüleşmektedir. (6) Bu kötü gidişe dur demek için politikaların değiştirilmesi gerekmektedir. Değişen politikalar temel ekonomik, teknolojik ve ideolojik yapılarımızı etkileyecektir. (7) Davranışlarımızdaki değişiklikler, yaşam standardımızı durmadan yükseltmek için uğraşmaktan vazgeçip yaşam niteliğinin değerini anlamamızı sağlayacaktır.¹¹⁵

Bu ilkelerden de anlaşılacağı gibi temel ekoloji yasalarına tamamen uyum içinde olacak bir ekolojik (doğal) düzeni arzulayan Derin Ekolojistler, çıkış noktaları insan merkezci, reformcu olduğu için Yüzeysel Ekoloji veya Sığ Ekoloji (Shallow Ecology) olarak adlandırdıkları ekolojik yaklaşımları eleştirerek, hatta sorgulayarak kendi felsefi bakışlarını temellendirmişlerdir.¹¹⁶ Yüzeysel Ekolojistler, ("reformcu çevreciler" demek daha doğru olabilir aslında), doğadaki çeşitliliğin insan için değerli olduğunu düşünürler, oysa Derin Ekolojistler, doğadaki çeşitliliğin kendi kendisi için bir değer taşıdığını düşünmektedirler. Yüzeysel Ekolojistlere göre çevre kirliliği ancak ekonomik büyümeyi de tehdit eder noktaya geldiyse durdurulmalıdır. Derin Ekolojistler ise ekolojik kirliliği önlemenin büyümeden, ekonomik gelişmeden önce geldiğini söylerler. Yüzeysel Ekolojistlere göre sonradan kalkınmaya başlayan Üçüncü Dünya ülkelerinin hızlı nüfus artışı ekolojik dengeyi tehlikeye sokmaktadır. Derin Ekolojistlere göre ise dünya nüfusunun hızlı bir şekilde artıyor olması ekolojik dengeyi bozucu bir etki yaratsa bile bu tehlike, sanayileşmiş, gelişmiş ülkelerin nüfuslarının ve aşırı tüketime odaklı bu nüfusun davranışlarının ekolojik denge açısından yarattıkları risklerin, tehlikelerin yanında çok sönük kalır. Yüzeysel Ekolojistler, insanların mevcut yaşam standartlarının köklü bir şekilde gerilemesine razı olamayacakları için

¹¹⁵ Arne Naess, "Derin Ekolojinin Temelleri", **Derin Ekoloji**, (Der. Günseli Tamkoç), Ege Yayınları, s.14-16.

¹¹⁶ Arne Naess, **Life's Philosophy: Reason and Feeling in a Deeper World**, (Harold Glasser, "Introduction") The University of Georgia Press, Athens and London, 2002, s.xxv.

onlara göre çevre reformları bu durum dikkate alınarak yapılmalıdır. Derin Ekolojistler ise sadece gelişmiş refah toplumlarının (tüketime odaklı) yaşam standartlarının düşmesine değil, genel yaşam niteliğinin düşmemesine odaklanılmasını gerektiğini düşünmektedirler. Sonuç olarak Yüzeysel Ekolojistler, insanın (ve elbette onun yarattığı Batılı-kapitalist toplumsal/ekonomik sistemlerin) ekolojik sistem üzerine baskı, tahakküm kurmasını bir ölçüde kabul eden, hatta meşrulaştıran şu formülü savunmuşlardır: Doğa zalimdir ve böyle olması da gerekir. Derin Ekolojistlerin bu sava karşı verdikleri (verebilecekleri) cevap ise, çevre merkezci etik anlayışlarının da yansıması olarak, kendi duruşlarını açık bir şekilde göstermektedir: Zalim olan doğa değil, insandır ve böyle olması da gerekmez.¹¹⁷

Yukarıdaki temel “reformcu” yaklaşımlar değerlendirildiğinde; Yüzeysel Ekolojistlerin, hem insana hem de insanın da içinde yer aldığı doğaya tahakküm kuran hali hazırdaki emperyalist ilişkileri sorgulayıcı bir yönlerinin olmadığı anlaşılmaktadır. Üstelik Yüzeysel Ekolojistlerin mevcut Batı merkezci reformist “çevre koruma” düşünceleriyle emperyalist sistemi de restore etme gayreti içerisinde olarak bir ölçüde emperyalizmi, şimdiki yönelimiyle ekolojik emperyalizmi meşrulaştırdıkları da söylenebilir. Zira “insan merkezci” Yüzeysel Ekolojistlerin ekolojik duyarlılıklarının, herhangi somut bir emperyalizm eleştirisi getirmediği için, genel olarak insanlık için olduğu da şüphe uyandırmaktadır. Zira emperyalist süreç, hem ekolojik çöküntüyü hızlandırmakta hem de dünyanın az bir bölümünde yaşayan insanların (Batı-Kuzey) refahının dünyanın diğer büyük bölümünde yaşayan insanların yoksullaşması, bir kısmının yaşam alanlarının (habitatlarının) ortadan kalkması pahasına sağlandığı bir tahakküm sistemini kurumsallaştırmaktadır. Demek ki, bu türden yüzeysel, sığ ekolojik duyarlılıkta söz konusu olan değerli insan, bütün dünya insanları da değil, sadece sanayileşmiş ülkelerinin ve kalkınan, hatta geri kalmış ülkelerin üst gelir gruplarını oluşturan zümrelerin “müreffeh, iyi tüketici insanı” olmaktadır.

¹¹⁷ Günseli Tamkoç, Derin Ekolojinin Genel Çizgileri, **Birikim Dergisi**, Sayı 57-58, Ocak-Şubat 1994, s.89.

Bu küresel azınlığın kullanımının dahi yerküre'nin taşıma kapasitesinin dramatik şekilde aşılmasına yol açtığı gene sanayileşmiş ülkelerin ilgili kurumlarınca, bilimcilerince açıklanmaktadır.¹¹⁸

Çevre merkezci bir bakış açısına sahip olan Derin Ekolojistler'in emperyalizm olgusuna bakışı –en azından kuramsal olarak- elbette Yüzeysel Ekolojistler gibi olmayacaktır. Derin Ekolojistler'in Dünya'daki emperyalist süreçten somut olarak bahsetmeleri, bakış açısı itibariyle mümkün iken, böyle bir metodolojik avantajları varken, ekolojik çöküntü ile emperyalizm arasında doğrudan bağlantı kurduklarını söylemek mümkün değildir. Bu durum da büyük bir eksiklik olarak kabul edilebilmelidir. Ancak, Derin Ekolojistler'in ortaya koydukları bütüncül ekolojik yaklaşım ve duyarlılık ister istemez emperyalizm olgusunun da ekolojik düşünce ve hareket içerisinde dikkate alınabileceği bir zemin de oluşturmaktadır. İnsan merkezci yüzeysel ekoloji yaklaşımlarında ve –en eleştirel olanından en ılımlısına kadar- büyük ölçüde bu yaklaşımdan beslenen siyaset/iktisat düşüncelerinde (Bazı Yeşil siyasal partiler, yeni Malthusçuluk, sürdürülebilir kalkınma, yeşil işletmecilik vs.) Batı/Avrupa merkezci (Eurocentric) bir “çevre koruma” anlayışıyla öncelikle sanayi ülkelerinin, Batı'nın/Batılıların yaşam alanlarının, mevcut refah düzeylerinin, “iyi yaşam” (ekolojik çöküntüyle birlikte mümkün olamayacak olan iyi yaşam) olanaklarının korunmasını, gelecekte oluşabilecek yaşamsal risklerin önlenmesi amaçlanırken, Derin Ekoloji yaklaşımında bütüncül bir bakış açısı olduğu için Dünya'nın da Kuzey/Güney; Batı/Doğu diye ayırım yapılmadan ekolojik gözlemden geçirilmesi, dolayısıyla ekolojik çöküntünün oluşmasında en sorumlu olan “unsurlar” ile en mağdur olan “unsurlar”ın anlaşılması, yani emperyalizm olgusunun farkına varılması kolay olabilecektir.

Derin Ekoloji'nin, Arne Naess tarafından dile getirilen ve yukarıda aktarılmış olan temel ilkelerinden birisi “yeryüzündeki bütün insanların ve insan olmayan yaratıkların içsel bir değerinin olduğu”dur. Bu yaklaşım, insanı

¹¹⁸ Bkz. Nathan Fiala, Measuring Sustainability: Why the Ecological Footprint is Bad Economics and Bad Environmental Science, July 15, 2008, <http://www.nathanfiala.com/Measuring%20Sustainability.pdf> , Erişim Tarihi: 12.12.2010

da doğal yaşamın doğal bir unsuru olarak görmesi açısından hem insana, hem de insanın içinde var olduğu ekolojik sisteme yönelen bütüncül tahakkümü sağlıklı olarak algılayabileceğimiz, sorgulayabileceğimiz bir açılım sağlamaktadır. Yine bu ilkeler bütün (ya da deklarasyonu) içerisinde yer alan “insanların kendi hayati gereksinimlerini gidermekten öte bu çeşitliliği ve farklılığı azaltmaya haklarının olmadığı, kaynakların sadece insan için değil, tüm yaşam için kaynak olarak değerlendirilmesi gerektiği” düşüncelerini öne çıkartmaktadır. Bu şekilde de ekolojik emperyalizmin bütüncül, öncelikle Doğu’nun/Güney’in görece bakir kalmış olan habitatlarına, biyoçeşitliliğine, gıda kaynaklarına yönelik olarak gelişen ve daha sonra toplumları da kapsayan “genişletilmiş tahakküm süreci”nin boyutlarının gündeme getirilmesini sağlamaktadır. Nitekim Derin Ekoloji yaklaşımlarından birisinin, sanayileşmemiş olan kültürlerin sanayi toplumlarının işgalinden korumak olduğu, üstelik sanayileşmiş Batı toplumlarının yaşam biçimlerinin (tüketim toplumunun) sanayileşmemiş, kırsal ağırlığını görece korumuş toplumlarda bir iyileşmeye yol açmayacağı da vurgulanmıştır.¹¹⁹ Derin Ekolojik yaklaşımda, Batı’nın bilimsel-teknolojist zihni dayatmaları eleştirilmiş, Doğu’nun doğayla barışık geleneksel felsefesi ise olumlanmıştır.¹²⁰

Derin Ekolojik yaklaşımın veya genel olarak çevre merkezci (ayrıca canlı merkezci) felsefi/etik düşüncenin; yüzeysel ekolojik yaklaşımlardan, genel olarak insan merkezci düşüncelerden “emperyalizm”, “ekolojik emperyalizm” veya “gıdaya tahakküm” sürecinin anlaşılması veya ahlâki olarak sorgulanması açısından daha güçlü argümanları, en azından bütüncül bir metodolojik bakış açısını ortaya koyduğunu kabul etmek gerekir. Bununla birlikte bu ekolojik düşünce tarzının savunucularının emperyalizm sürecinin

¹¹⁹ Keleş-Hamamcı-Çoban, **a.g.e.**, s.264.

¹²⁰ Bu anlamda Derin Ekolojistleri eleştiren Murray Bookchin’e göre de insan-doğa zıtlığı çerçevesinde bir kurgulama yapan ve insanı bir bitki veya hayvan konumunda değerlendiren, insanın aklını ikinci plana iten Derin Ekolojistlerin yürekleri Doğuludur. Toplumsal varlığı da doğal bir varlık olarak kabul eden ve toplumsallığın eleştirilmesini insanın aklıyla elde ettiği birikimlerin reddedilmesi anlamına geldiğini düşünen dolayısıyla bütüncül ekolojist yaklaşım içerisinde toplumsallığa ve insan aklına ayrı bir önem veren Bookchin, Derin Ekolojistlerin post-modernizmden ve Doğu felsefesinden etkilenecek akıl karşıtlığını, mistismi, animizmi yüceltmelerini eleştirmiş ve bu düşünce tarzını ekolojist düşünce içerisinde başka bir sapma (“kaş yapayım derken gözü çıkarmak” da diyebiliriz) olarak nitelendirmiştir. Bookchin, **Özgürlüğün Ekolojisi**, s. 27.

neden ve sonuçlarını açıklamak, bir çözüm çerçevesi oluşturmak açısından eleştirilmesi gereken eksikliklerinin olduğu da açıktır. Örneğin, Dünya'nın içerisinde bulunduğu ekolojik çöküntünün nedenlerinin her şeyden önce ekonomi-politik sistemlerde ve doğal olarak da siyasal bir çerçevede aranması gerekir. Derin Ekolojistler ise global anlamda emperyal-tahakkümcü yönelimin somut öznelerini, ulusal-yerel düzlemde de bu yönelimin "siyasal iktidar" mücadeleleriyle ortaya çıkan görünümünü somut olarak ele almayı ihmal etmişler, genellikle bireysel ahlak veya zihniyet değişikliğine odaklanan, soyutlamacı-genellemeci önermeler ortaya koymuşlardır. Yani, Derin Ekolojistler, ortaya çıkan ekolojik krizin ahlâki sorumluluğunu "insan" denen varlık üzerine atarken, insanın doğaya karşı acımasız tutumunu eleştirirken, emperyalist--sınıfsal bir çözümleme yapmayarak, bu şekilde gerçek "sorumlu-özne"nin (kapitalizmin-tahakkümcü siyasal-iktisadi sistemlerin) kategorik olarak sorunlu, hatta günahkâr olarak kabul edilen "insan" varlığı içerisinde gözden kaybolmasına bir şekilde rıza göstermiş olmaktadır. Bu yaklaşımın doğal mantıksal sonucu olarak da (sorumlu özne açık bir şekilde tarif edilmediği için) emperyalist tahakkümün muhatabı olanların, üzerlerindeki tahakküm zincirlerini ortadan kaldıracabilecekleri bir "hesaplaşma" veya "karşı koyma" ihtimalleri de söz konusu olamayacaktır. Sonuçta da Dünya'nın bütün insanları, toplumları ortaya çıkardıkları "ekolojik ayak izi"nin büyüklüğüne bakılmaksızın içinde bulundukları doğaya karşı suç işleyerek sorumlu olan "insan" gerçekliği içerisinde aynı sorumluluğu hakkaniyetsiz biçimde paylaşacaklardır. Zaten Batı çevreci hareketlerin ideolojisine de etki yapmış olan bu yaklaşım ekolojik çöküntüde daha az sorumlu olmalarına rağmen aynı yükümlülükleri paylaşmak istemeyen Üçüncü Dünya ülkelerinin tepkisini çekmiştir. Ayrıca derin ekolojistlerin somut olarak belli olan bir çevre politikası/çevre yönetimi yaklaşımları, bir siyasal programları, iktisadi çözümleri de olmadığı için bir ahlak öğretisi olarak değerlendirilmişlerdir. Ancak bütünüyle ekolojik sisteme yönelen emperyalizm olgusunun anlaşılmasında bir ahlaki-etik çerçeve oluşturmaları açısından yine de önemli katkıları olmuştur.

Özetle belirtmek gerekir ki; bütün felsefî yaklaşımların, en can alıcı etik sorunsal olması gereken emperyalizm olgusunu doğrudan doğruya açıklamamış olmaları, emperyalizmin tarihsel süreç içerisindeki değişik veçhelerine değinmemiş olmaları bir eksiklik olsa da bu etik yaklaşımların canlı yaşamı, ekolojik gerçeklik ve insan/insan toplulukları, insani sorumluluklar çerçevesinde ortaya koydukları temel ahlâki-etik bakış açısının emperyalizm sürecini, özellikle de ekolojik emperyalizm sürecine yönelik olan toplumsal tepkinin daha anlaşılır ve meşru olmasını sağladığı da açıktır.

4.Siyasal Ekolojik Yaklaşım ve Emperyalizm

Siyasal Ekolojik yaklaşım, ekoloji düşüncesi içerisinde ekolojik gerçeklikle ilgili sadece bilimsel çözümler, bilimsel-teknik çözümler yapmak veya bireysel-toplumsal zihniyetin eleştirilmesi bağlamında ahlâki-etik değerlendirmeler ortaya koymakla yetinmeyip ekolojik düşüncenin siyasi süreçte belirleyici olmasının kaçınılmaz olduğuna vurgu yapan ve hem kuramsal hem de reel politik önermeleri olan, özünde bir siyasi bilim ve/veya “yeşil siyasi düşünce” yaklaşımıdır. İngiltere’deki Yeşil Parti (Green Party) içerisinde de yer alan, akademisyen siyasi bilimci Andrew Dobson; ekolojik, yeşil siyasi düşünce içerisindeki yaklaşımları, siyasi programlarında ekolojik gerçekliğe verdikleri önemin niteliğine göre genel olarak politik ekolojist/”çevreci” (radikal) ve “çevreselci” (reformist) olarak ikiye ayırarak bir sınıflandırma yapmıştır. Özellikle 1960’lardaki dünya üzerindeki kitlesel politik hareketler içerisinde önemli bir muhalif hareket olarak beliren –çok farklı boyutları olmakla birlikte- genel olarak hem kapitalist Batı düzenine hem de Sovyet düzenine aynı ekolojik duyarlılıkla muhalif olan yeşil siyasi düşünce akımları, Dobson’a göre en kaba anlamıyla ekolojist yaklaşım, daha radikal bir dönüşümü gerektirir ve ideolojik ekolojik bir perspektif içerisinde anlam bulur. Dobson, düşünce koordinatları daha dar ve daha tanımlanmış olan bu düşünceye yakın olanları, kısaca ekolojik argümanları geniş biçimde benimsemiş ve ekolojik toplum düzenini savunan düşünce sahiplerini

“maksimalistler” olarak tanımlar. Buna karşılık, Dubson’a göre çevreselcilik; ‘düzen içi’, revizyonist çevre politikalarından yana olan, ekolojizmi başlı başına bir ideoloji değil de kendi ideolojileri içerisinde bir olumlu argüman olarak (örneğin liberal iken çevreci olmak) kabul edenlerin düşüncelerini yansıtmaktadır ki, Dubson bunları “minimalistler” sınıfında değerlendirir.¹²¹ Elbette değişik siyasal ekolojik yaklaşımlar içerisinde emperyalizm olgusu konusunda politik olarak en duyarlı olanlar Dubson’un sınıflandırması çerçevesinde, “çevreselci minimalistler” değil, “çevreci/ekolojist maksimalist”lerdir. Zira, dünyanın içerisinde bulunduğu ekolojik krizin, tarihsel olarak az ya da çok sorumluluklarını üzerlerinde taşıyan farklı egemen (kapitalist, modernist, bürokratik, emperyalist vs.) siyasal düşüncelerin/programların revize edilerek bir çevreselci yaklaşım ortaya konulmaya çalışılması özellikle Doğu’nun/Güney’in doğal kaynaklarının aşırı olarak tahrip edilmesi ve sanayi devrimi yaşamadığı için görece korunmuş olan ekolojik varlığının tehdit edilmeye devam edilmesi açısından pek bir değişiklik ifade etmeyecektir. Simonnet’in sınıflandırması çerçevesinde söylersek; siyasal çözümlemelerde sırf “ekonomi-politik” argümanlar yerine doğayı ve toplumu, bireyi ve topluluğu karşılıklı ilişkiler içerisinde ekonomik politikla uzlaştırmayı öneren, yani ekonomi politik yaklaşımı da ihmal etmeyen “ekoloji-politik” argümanlar¹²² hakim olmadığı sürece, “Dünya’nın geleceği” perspektifi göz ardı edilecek ve gene sanayileşmiş ülkelerin

¹²¹ Andrew Dobson, **Green Political Thought**, Taylor & Francis e-Library Publications, New York, 2007, s10-13. Çevreselciler/Minimalistler, siyasal düşüncelerini başlı başına ekolojik gerçeklik, ekolojik sorunlar ve ekolojik çözüm mekanizmaları üzerine oturtmayıp herhangi bir siyasal ideoloji veya siyasal program (çevreselci dozajı farklı olmakla birlikte liberal, muhafazakar veya sosyal demokrat programlar) içerisinde genellikle “sürdürülebilir kalkınma” çerçevesinde bir çevre programı veya çevre yaklaşımı ortaya koymaktadırlar. Aykut Çoban’ın belirttiği gibi; “çevreselciliğe özgü pek çok özellik başka siyasal ideolojilerle ve parti programlarıyla geçişkenliğe sahiptir. Örneğin, çevreciliğin savunduğu toptan bir dönüşüm yerine siyasal-yönetimsel teknikleri gözden geçirme, teknolojinin sorgulanması yerine ekonomik etkinlik ve verimlilik, eko-merkezci yaklaşım yerine insan merkezci yaklaşım, insansal amaçlardan bağımsızlaşmış değer anlayışı yerine araçsal değer, ekolojik/sürdürülebilir toplum yerine sürdürülebilir kalkınma çevreselcilik ile sosyal demokrat muhafazakar partilerin ideolojisinin ortak paydası olabilmektedir.” Aykut Çoban, “Çevreciliğin İdeolojik Unsurlarının Eklemlenmesi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 57-3, s.11.

¹²² Dominique Simonnet’e göre; “Ekonomi-politik, soyut, ekonomideki işlevlerine göre parçalanmış ekonomik insanlar ve sosyal alışveriş topluluklarıyla ilgilenir. Ortaklaşmanın ve karşılıklı ilişkilerin başladığı yerde ise ekonomi politik durur. Ekoloji-politik ise, ekolojik çevredeki somut insanla, ekolojik insan ve küçük topluluklarla ilgilenir. Ekonomik hesap ve faaliyetlerin durduğu noktadan sonra onun ilgi alanı başlar.” Dominique Simonnet, **Çevrecilik**, s.60-61.

“ekonomik-teknolojik üstünlüğünün” sürdürülebilirliği temel hedef olarak önem kazanacaktır. Nihayetinde, yine Dünya’nın küçük bir bölümünün hakim olduğu, eşitsizliğe dayalı statükoyu devam ettirme sonucunu doğuracak olan bu bakış açısı incelememizde ele aldığımız ekolojik emperyalizm olgusunu anlamayı ve bunu değiştirmeyi baştan imkânsız kılacaktır.

Ayrıca ifade etmek gerekir ki, “Dünya merkezli” bir siyasal yaklaşımı benimsemekle birlikte ekoloji-politik ya da çevreci, ekolojist siyasal duruş ortaya koyan bütün yeşil siyasal düşünce akımları emperyalizm olgusuna vurgu yapmışlardır. Bizim inceleme alanımız çerçevesinde önemli olduğu şekilde; (1) derinleşen emperyalist-tahakkümcü yeni sosyal, ekolojik, politik ilişki biçimlerini temel alan; (2) yani nihayetinde ekolojik gerçekliği yorumlarken insana, insani ilişkilere, insanın insanı ve doğayı sömürmesine vurgu yapan; (3) bu temel yaklaşımdan yola çıkarak sanayileşmiş merkez/metropol ülkelerin bağımlılaştırılmış, bağımlı çevre ülkelerinin ekosistemleri ile birlikte halklarının yaşam olanaklarını da ortadan kaldıracak bir emperyalist yönelime girdiğini, ekosistemi, habitatları yok etmeye doğru giden bu yeni yönelimin sadece bağımlı çevre ülkelerin değil, merkez ülkelerin de yaşamsal varlıklarını tehdit ettiğini; bu bağlamda yeni, geniş tahakküm zincirleri doğurduğunu açıklayan ve açıklanmasına katkı sağlayan ekolojik siyaset yaklaşımları ile “emperyalizm” gerçekliğini politik yaklaşımlarında hiç görmeyen veya önemsiz, ikinci derecede görenlerden ayırmak gerekmektedir. Bu anlamda genel olarak “Yeşiller” olarak tanımlanan siyasal örgütlenmeleri ve Greenpeace tarzı küresel sivil toplum eylemci yeşilciliğini, söylem, program ve eylemlerinde “sömürgecilik” veya “emperyalizm” vurgusu yeterince olmaması açısından incelememize katkı sağlayacak ekolojik siyasal düşünce şekilleri içerisinde değerlendirmek güçtür. Buna mukabil, yeşil siyasal düşünceler içerisinde, düşünce biçiminde –vurgusu az ya da çok olmakla birlikte- doğa ile toplumsallığın birlikte olabildiği eko-sosyalizm ve sosyal ekoloji siyasal düşünceleri/siyasal hareketleri, ayrıca öncelikle bu düşünceleri doğrudan veya dolaylı etkilemesi bakımından “Ekoloji ve Marksizm” tartışmaları ekolojik emperyalizm ve

gıdaya tahakküm sürecini anlamamıza katkı sağlayacak unsurlar içermesi açısından önemlidir ve üzerinde ayrıntılı olarak durmayı gerektirir.

4.1. “Ekoloji ve Marksizm” Tartışmaları

Karl Marks’ın ortaya koyduğu teorik çerçevede, bu çerçeve kapsamında beliren politik eylem felsefesinde ve bu teorik-pratik bütünlükle kurgulanan klasik Marksizm’de, ekoloji düşüncesinin olup olmadığı, ekoloji düşüncesinin sadece bir argüman olarak mı var olduğu, yoksa ekolojik perspektifin nihai amaç mı olduğu, ya da (hatta) anti-ekolojik bir yaklaşımın mı söz konusu olduğu yeşil siyasal düşünce literatüründe epeyce tartışılmıştır. Bazı yazarlar Karl Marks’ın siyasal düşüncesinde, döneminin koşulları gereği, ekolojik bir perspektifin olmadığını veya eksik olduğunu söylerken, bazıları Marks’ın metodolojik bakış açısının ekolojist olduğunu dolayısıyla siyasal düşüncesinde “ekolojik gerçeklik” kavramı ismen pek yer bulmasa da onun metodolojisinin günümüzdeki ekolojik krizi çözümlemeye de önemli bir çerçeve sunduğunu dile getirmişler, daha az sayıdaki bazı sosyalist yazarlar da Karl Marks’ın düşüncesinin tamamen ekolojist bir düşünce olduğunu ifade etmişlerdir. Bu konuda fikir üretmiş olan yeşil siyasal düşünce yazarlarının hemen hepsinin ortak görüşü ise Sovyet modeli olarak bilinen reel Marksizm’in (Sovyet sosyalizminin) ekolojik bir düşüncesinin olmadığı, aksine; aşırı büyümeci yönelimiyle, ekolojik krizin oluşmasında kapitalist sistemden aşağı kalmadığıdır. Ekolojik Marks tartışmaları yeni sosyalist hareketlerin biçimlenmesinde de önemli bir zemin oluşturmuştur. Kendilerini öncelikle reel Marksizm’den ayıran ve klasik Marksist gelenekten de farklılaştıran sosyalistler, özellikle eko-sosyalistler; temel argümanlarını bu tartışma zemininde oluşturmuşlardır. Marks’ın ekolojik perspektifte yeniden tartışmaya açılması da sosyalist ve yeşil siyasal düşünce tartışmalarına yeni bir zenginlik katmıştır.

Karl Marks, yaşadığı dönemde ekolojik bozulmanın günümüzdeki kadar vahim durumda olmaması ve insan sömürsünün doğa sömürsünden

ön planda görülmesi nedeniyle ekolojik kaygıları toplumsal modelinin ve praksisinin ana noktasına yerleştirmemişti. Ancak onun doğa-emek-toplum bileşkesinde vücut bulan bütüncü metodolojik yaklaşımının, ekolojiyi de kapsayıcı bir nitelik arz ettiği söylenebilir. Öyle ki, Marks, erken dönem yazılarında doğayı insanın “inorganik bedeni” olarak tanımlamış¹²³, bu görüşüyle aslında bir ölçüde bugün ekososyalistlerin savunduğu şekilde “canlı merkezilik” ile “insan merkezicilik” aynı ekolojik gerçeklik bütünü içerisinde birleştirmiştir. Bugün gelinen noktada ekolojik çöküntü, insanlığın/doğanın geleceği açısından (hatta günümüzdeki durumu açısından) artık gözle görülür bir tehdit oluşturmaktadır. Bu yüzden günümüzde eşitlikçi, sınıfsal toplumsal hareketlerin sınıfsal talepleri doğayla uyumlu yaşam talepleriyle, yani ekolojik taleplerle bütünleşmediği ölçüde eksik kalacağı düşünülmekte ve Marksizm ile ekolojizmi birleştirme gayretleri günden güne artmaktadır.

Paul Burkett, Marks’ın ekolojik bir düşüncesi olduğunu söyleyen “ekolojist Marks” yaklaşımının bir temsilcisidir. Ona göre Marks’ın ekoloji anlayışı, toplumların, yaşamlarını sürdürebilmeleri için üretmeleri gerektiği ve insani gereksinimleri karşılamaya yönelik olan bu üretim sürecinde emeğin ve doğanın (doğal kaynaklar) başat unsurlar olduğu düşüncesine dayanır. Marks’ın kapitalizm çözümlemesi, benimsediği “doğanın diyalektiği” felsefesi çerçevesinde, ekolojik duyarlılığı da içermektedir. Bu araçsal bir duyarlılık değil, kapitalizm ile ekolojik çöküntü neden-sonuç ilişkisi içerisinde olduğundan, zorunlu bir ele alıştır. Dolayısıyla, kapitalizmi ortadan kaldırmak veya işçi sınıfı üzerindeki kapitalist tahakkümü sona erdirmek üzere gerçekleştirilen sınıfsal bir hareket aslında aynı zamanda (organik olarak) ekolojik harekettir de. Bu durumda, birbirinden farklı sınıfsal/toplumsal hareketler olarak beliren, gelişen (‘kırmızı’) sınıf hareketleri ile (‘yeşil’) ekolojist/çevre hareketlerinin birlikte düşünülmesi; özellikle sınıfsal/sendikal

¹²³ Karl Marks; “doğa insanın inorganik bedenidir” derken şunu kastetmektedir. İnsan doğadan yaşar, doğa onun bedenidir, bu yüzden insanın doğayla sürekli bir diyalog sürdürmesi gerekmektedir. İnsanın fiziksel ve zihinsel hayatının doğaya bağlı olduğunu söylemek, doğanın kendi kendisine bağlı olduğunu söylemektir, çünkü insan doğanın bir parçasıdır. Doğa, insan bedenin bir yayılmasıdır. Foster, **Marks’ın Ekolojisi**, s.117.

hareketlerin yeşil bir perspektifle de birlikte yürütülmesi gerekmektedir. Burkett'e göre, Marks'ın yaklaşımı, kapitalizmin meydana getirdiği ekolojik kriz; bu kriz sürecinde gerçekleşen ekolojik mücadelelerle sınıf mücadeleleri arasındaki ilişkiler ve doğa ile toplumun sağlıklı sürdürülebilir şekilde birlikte evrimi hakkında özgün, kullanışlı öngörüler içermektedir.¹²⁴ Burkett, Marksist iktisat teorisinin, ekolojik sürdürülebilirlik için disiplinler arası bir yaklaşımla ortaya atılmış olan "ekolojik iktisat teorisi" yaklaşımını besleyen, ekolojik iktisadın daha sağlam temel kazanmasını sağlayan unsur olduğunu da savunmaktadır.¹²⁵

Marksist kuramı ekolojik siyasal düşünce içerisinde değerlendiren ve bu minvalde öncelikle sosyalist düşünce perspektifleri ile yeşil düşüncenin birlikteliğinin nasıl sağlanabileceğinin (pozitif bir yaklaşımla) tartışmasını yürüten Ted Benton'a göre Marksist paradigmanın en temel iki felsefi dayanağından birisi olan tarihsel materyalizm aslında ve özünde ekolojik bir düşüncedir. "İnsan topluluklarının ekolojisi olarak tarihsel materyalizm, hiçbir çarpıtma yapmaksızın, ekolojinin özel bir alanı olarak, insan türünün ekolojisi olarak temsil edilebilir."¹²⁶ Benton, bu şekilde yeşil düşünce ile sosyalist düşüncenin bir araya gelebilecekleri zemin olan "metodolojik" ortaklıkları (tarihsel materyalizm) ortaya koymaktadır. Ona göre, tarihsel materyalizm düşüncesinin temelleri ancak ekolojik bir bakış ile anlaşılabilir. Tarihsel materyalizmin, bu çerçevede (ekolojik bakış açısı çerçevesinde), iki önemli özelliği üzerinde durur: Birincisi, bu düşüncenin doğalcılığı. Yani, Marks ve Engels'in belirttikleri gibi; doğal-maddi belirleyiciliklerin insani-toplumsal yaşamı belirlemesi. İkincisi, insan yaşamı üzerinde, insanın siyasal ve sosyal

¹²⁴ Paul Burkett, **Marks ve Doğa/Al-Yeşil Bir Persepektif**, Çev. Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, Ankara, 2004, s.15.

¹²⁵ Paul Burkett, **Marxism and Ecological Economics: Toward a Red and Green Political Economy**, Brill Leiden, Boston, 2006, s.1. Burkett'e göre ekolojik iktisadın çok disiplinli olması onun doğal çevre ve ekonomik sistem arasında bir bağlantı kurma arayışında olmasının doğal sonucudur. Bu bağlamda ekolojik iktisat hem iktisat gibi sosyal bilim argümanlarını hem de fizik, biyoloji, jeoloji, kimya gibi fen bilimi argümanlarını bir arada değerlendirmek durumundadır. Burkett, ekolojik sürdürülebilirlik için gerekli olan ekolojik iktisatı geliştirmenin disiplinler arası yaklaşımla ve bu çerçevede metodolojik çoğulculukla mümkün olabileceğini belirtmiştir. **Y.a.g.e.**, s. 2.

¹²⁶ Ted Benton, "Marksizm ve Doğal Sınırlar: Ekolojik Eleştiri ve Bir Yeniden İnşa Denemesi", Çev. Tuncay Birkan, **Birikim Dergisi**, Sayı 57-58, Ocak-Şubat 1994, s.136.

yaşam biçimleri çerçevesinde gerçekleşen tarihsel dönüşümlerin ve coğrafi değişikliklerin toplumlar ile doğa arasında meydana gelen değişik ilişki biçimlerine göre gerçekleşmesidir.¹²⁷ Buna mukabil Benton'a göre Marksist düşünce (ve daha doğrusu Marksist kuram ve reel sosyalizm), devraldığı (ve eleştirdiği) ekonomi politikten (bu ekonomi politik mirası yeterince radikal bir şekilde eleştiremediğinden) etkilenmekten de kendisini kurtaramamış, aslında bu yüzden tarihsel materyalist düşüncenin ekolojiye yönelik bir açılım yapmasının da önüne set koymuştur. 19.yüzyıl endüstriyalizmin "iktisat kültürü" Karl Marks'ı da etkilemiş ve bu etki reel sosyalizme de sirayet etmiştir.¹²⁸ Benton, yeşil düşünce ile sosyalizm düşüncesini birleştirebilmek açısından yeşil bir tarihsel materyalizmin metodolojik olarak geliştirilmesini önerirken kapitalizmin bütün ekolojik felaketlerin tek nedeni olmadığını da açık bir şekilde vurgulamıştır. Ona göre; yeşil, ekolojist bir perspektif olmayınca devletçi sosyalist sistemler de ekolojik çöküntüye neden olabilirler/olmuşlardır. Sosyalist bloktaki ekolojik felaketler bu tezi doğrulayıcı ampirik bir bilgi olarak tarihsel hafızada yerini almıştır.¹²⁹

Karl Marks'ın fikri bütünlüğü içerisinde ekolojik gerçekliğin nereye oturduğu günümüz Marksistleri tarafından tartışılmış, irdelenmiş ve şöyle bir ortalama sonuca ulaşılmıştır: "Bir araştırma konusu ve bir kriz olarak ekoloji (kronolojik nedenlerle) Marks'a hemen hemen tamamıyla yabancıydı. Ancak, bugün ekolojik olarak tanımlanan yetersiz beslenme, hava kirliliği, su kirliliği, nüfus artışı Marks döneminde proletaryanın sorunlarıydı ve Marks bunları çok iyi analiz etti."¹³⁰ Aslında bu çerçevede şunu söylemek gerekir ki,

¹²⁷ Jonathan Hughes, **Ecology and Historical Materialism**, Cambridge Press, UK, 2000, s.92.

¹²⁸ Benton'a göre Marks ve Engels'in geliştirdikleri "tarihsel materyalizm" düşüncesi ekoloji düşüncesi ile uyum içindedir ve bu anlamda "insan topluluklarının ekolojisi" olarak tanımlanabilir. Buna mukabil Marks ve Engels'in iktisadi çözümlemeleri Benton'a göre, ekolojik perspektiften uzaktır. Onların felsefe ve tarih kuramlarındaki materyalist öncülleri ile iktisadi kuramlarının bazı temel kavramları arasında dikkate değer bir kopukluk söz konusudur. Benton, bu kopukluğun dönemin ekonomi politik kurmacılarının Marks ve Engels tarafından yeterince radikal bir şekilde eleştirilmemesinden kaynaklandığını düşünmektedir. Benton, **a.g.e.**, s.137.

¹²⁹ **Y.a.g.e.**, s.145. Ayrıca bkz.Peter Hill, "Environmental Problems Under Socialism", **Cato Journal**, Vol.12, No,2, 1992.

¹³⁰ Gunnar Skirberkk, "Marksizm ve Ekoloji", **Marksizm ve Ekoloji** (Der. Göksel N.Demirer vd.), Öteki Yayınları, Ankara, 2000, s.51.

Marks'ın kuramsal çözümlerlerinde klasik anlamda "ekoloji" konusu yer bulmasa da bir şekilde, adını koymamakla birlikte, "ekolojik emperyalizm" sorunları Marks'ın gündemindeydi. Zira, örneğin Marks'ın üzerinde fazlasıyla durduğu "beslenme" ve/veya "gıda"nın (tezimizde de belirginleştirmeye çalıştığımız gibi) bir ekolojik sorun olduğu artık kabul edilmektedir. Marks'ın bu doğrultudaki temel eksikliği; gıda ile ilgili olarak özellikle emek sömürüsü ile birlikte belirginleşen sorunların esas kaynağını üretim ilişkileri çerçevesinde açıklarken bu üretim ilişkilerinin emek ile birlikte doğaya da baskı yaptığını çözümlerlerinin temeline oturtmamış veya net olarak ortaya koymamış olmasıydı. Yine Marks, aynı şekilde endüstrileşme sürecinin yol açtığı sömürü ilişkilerini açıklarken bu sürecin temelde emeğin de var olduğu doğayı nasıl tahrip ettiğini açıklamamış, bir şekilde endüstrileşme olgusunun kendisini sorgulamaktan ziyade yol açtığı sonuçları sorgulamıştı. Elbette, Marks'ın çözümlerindeki "ekolojik boyut" eksikliğin döneminin ekolojik krizin henüz belirginleşmemesinden ve ekoloji ile ilgili bilim ve araştırma koşullarının henüz yeterli düzeyde olmamasından dolayı ekolojik krizin henüz öngörülebilir olmamasından kaynaklanan anlaşılır nedenleri olduğunu bir kez daha vurgulamak gerekir. Buna rağmen, Marks'ın beden, dolayısıyla emeğin doğanın bir uzantısı olduğu şeklinde özetlenebilecek olan inorganik beden tezi, aslında ekolojik bir çıkarım yapmasını kolaylaştırıyordu. Ancak Marks, doğanın dönüşümü üzerine düşünmekten çok emek sömürüsü ve emeğin, üretim ilişkilerinin kapitalist dönüşümü üzerine odaklandığı için -ve zaten yaşadığı dönemdeki ekoloji bilgisinin de henüz bu çıkarımı sağlayacak bir düzeyde olmadığı için- kuramsal çalışmalarına ekolojiyi dahil etmemiştir. Ayrıca onun bir eksikliği de sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan ekolojik sorunların Batı'nın sınırları dışında, emperyalist bir tahakküme doğru evrildiğini görememesi, eleştirel olmakla birlikte inceleme alanı olarak "Batı merkezci" bir çerçevede kalmış olmasıydı. Sonuç olarak Marks'ın, kuramının temeline üretici güçleri ve üretim ilişkilerini koymuş olması, sabit olarak kabul ettiği doğal koşulları –esasla emek ile birlikte düşündüğü halde, yani güçlü bir değer attığı halde-- bu kuramsal analizlerine dahil etmemesi onun kuramından beslenen Marksizm'in de esas olarak "ekonomik", "teknik

ilerlemeci” belirleyiciliklerle inşa edilmesine ve ilk Marksist siyasal düşünce biçimlerinde “ekolojik gerçekliğin” ihmal edilmesine yol açmıştır. Bu durumun Marksizm geleneğinin ideolojisi ile kurulan ve bu doğrultuda örgütlenen reel sosyalist rejimleri (Sovyetler Birliği, Çin vs.) de etkilediğini, bu rejimlerin ekolojiyi dikkate almayan (kapitalist sistemle rekabet doğrultusunda gelişen) büyüme ideolojilerine de dayanak oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, Marks’ın ve Engels’in doğanın diyalaktığı, inorganik beden gibi tezlerle ortaya koyduğu “metodolojik ufuk”, ekolojik bir perspektif de sunmaktaydı, Marksist olduğunu söyleyen bazı kuramcılar veya ideologlar Marks’ın düşüncesinde var olan bu ekolojik perspektifin üzerinde düşündüler, onu geliştirdiler ve Marksizm’le ekolojiyi bütünleştirmeye gayret ettiler. Diğer bazı Marksistler ise onun bu perspektifini hiç dikkate almadılar ve bu şekilde oluşturdukları Marksist düşünce ile ekoloji ile barışık olmadığı bir görüntü ortaya çıkardılar.

Karl Marks ve Fredrich Engels’in, her ne kadar kapitalizmi kökten eleştirseler ve serbest piyasa ekonomisine karşı olsalar da, ekoloji ile ilgili düşünceleri çerçevesinde klasik ekonomi kuramcılarından hiç de arta kalır yanlarının olmadığını söyleyenlere de sıklıkla rastlanılmaktadır. Bunlardan birisi olan çevre tarihçisi Clive Ponting’e göre Marks, doğanın yalnızca insanların ihtiyaçları bağlamında bir anlamı olduğunu benimsemiş (insan merkezci), Engels ise daha da ileri giderek, doğanın denetim altına alınıp insanın hizmetine sunulması gerekliliğinden bahsetmişti. Ponting bu konuda klasik Marksizm’e yönelik eleştirilerini daha da arttırarak şunları söylemiştir:¹³¹

Marks, Engels ve özellikle de Lenin, mutluluğun, toplumdaki tüketimi azaltarak ve daha basit, daha uyumlu bir yaşam arayarak arttırılabileceğini ifade eden, daha fazla özgürlük taraftarı sosyalist düşünceleri tümüyle reddettiler. Aksine ilk hedeflerinin, işçi sınıfını on dokuzuncu yüzyıl Avrupa’sındaki burjuvaların ulaştığı tüketim düzeyine getirmek olduğunu belirttiler.

¹³¹ Clive Ponting, **Dünyanın Yeşil Tarihi: Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü**, Çev. Ayşe Başçı, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.158-159.

Ponting, burada Marksist iktisadi sistemlerin de, işçi sınıfının refahını, yaşam olanaklarını arttırma amacını güttüğünü ve bu çerçevede kapitalist sistemle büyüme rekabeti içerisinde olan sosyalist ülkelerin tüketim toplumu yaratarak ekolojik dengeyi bozma konusunda kapitalist ülkelerden geri kalmadığını vurgulamaktadır. Ancak Ponting, böyle bir değerlendirme yaparken teorik ve reel sosyalizm ayrımı yapmamış, teorik olarak da Marksizm'in –işçi sınıfının refah seviyesini yükseltme eğilimi taşıdığı için- tüketim toplumunu olumlayarak, ekolojik siyasal düşünceye uzak bir siyasal düşünce olduğunu vurgulamıştır. Ponting, çalışmalarında genel olarak uygarlıkların çöküşü, ekolojik çöküntü ve aşırı tüketim arasında bir bağlantı kurmuştur. Metropol ülkelerin sürekli olarak artan tüketim talebinin, bu ülkelerin ekolojik sistemini çökerttiğini, dünya ekonomisinin günümüzde artan tüketim için gerekli olan rezerv kaynakların hali hazırda yüksek olduğu bağımlı çevre ülkelere daha fazla yoğunlaştığını, bu çerçevede çevre ülkelerinin ekolojik tahribatının da tehlike sinyalleri vermeye başladığını Ponting'in çalışmalarından okumak mümkündür. Ponting, metropol ülkelerin artan tüketim talebinden bahsederken kapitalist-sosyalist ayrımı yapmamış, genel olarak 10 bin yıl önceki insan eylemleri ile başlayan, endüstrileşme ile birlikte hız kazanan ve günümüzde iyice boyutlanan, nihayetinde dünyanın yağmalanmasının¹³² son halkasını oluşturan ekosistemi bozucu global bir tüketim toplumunun kökleşmeye başladığını düşündüren sosyolojik-ekolojik çözümlemeler yaparken bu yağmalama sürecinin en yoğun olarak gerçekleştiği 20.Yüzyıl'daki esas tetikleyicileri olarak günah galerisi içerisine hem kapitalist hem de sosyalist rejimleri hem liberalizmi hem de Marksizm'i yerleştirmiştir. Burada, Ponting'in tarihsel ve güncel çözümlemelerinden yola çıkarak eklemek gerekir ki, Ponting'in çözümlemesinde nasıl ki, Marksist iktisat teorisinin işçi sınıfının tüketim seviyesini burjuvazinin tüketim seviyesine çıkarma hedefi taşıması ekolojik denge açısından bir tehlike sinyali ortaya koyuyorsa, aynı şekilde bağımlı çevre ülkelerinin kapitalist pazara dönüşmeleri sonucunda düşük tüketim seviyelerinin çevre ülkelerinin

¹³² Y.a.g.e., s.165.

seviyesine çıkarılması süreci bir ekolojik emperyalizm sürecini doğurmakta ve daha derin bir ekolojik çöküntü ortaya koymaktadır.

Marksizm geleneğinden gelmekle birlikte Sovyetler Birliği hegemonyasında şekillenen Resmi Marksizm'i eleştiren ve "varolan sosyalizmin" reel Marksizm'in ekolojik kayıtlarının kapitalizmindeki kadar acı olduğunu¹³³ söylemekle birlikte Eko-Marksist bir düşünce geliştiren Jean-Paul Deleage'den de burada bahsetmek gerekir. Deleage'nin Marksist ekoloji düşüncesinde hem kapitalist ve sanayi uygarlığı biçiminde şekillenmiş olan "Dünya ekonomik sistemi" eleştirilmiş, hem de bu sistemin yol açtığı ekolojik çöküntü ve emperyalist etkiler birlikte düşünülerek bir ölçüde ekolojik emperyalizm sürecini de sorgulayan bir yaklaşım ortaya konulmuştur. Deleage, Marksistlerin sadece emek gücünü sömürmekte olan mekanizmaları değil, aynı zamanda türümüzün gelecekteki maddesel garantisi olan doğayı yok eden mekanizmaları parçalamaları gerektiğini düşünmektedir. "Dünya Ekolojisi" olarak adlandırdığı ekolojik yaklaşımında klasik Marksistlerin aksine ciddi bir sanayi uygarlığı eleştirisi geliştiren Deleage, sanayi uygarlığının antik yerel ve bölgesel ekolojik dengeleri alt üst ettiğini de söyleyerek, adını koymasa da ekolojik emperyalizm olgusunu eleştirmiş olmaktadır.¹³⁴

Karl Marks'ın siyasal düşüncesinin ve ekonomi politığının "ekoloji" ile olan ilintisi üzerine "Ekolojik Marks" nitelendirmesi çerçevesinde düşünce üreten en etkili kuramcılardan birisi John Bellamy Foster'dir. Ekolojik

¹³³ Yeşil siyasal düşünce literatüründe reel Marksizm'in ekolojik düşünceye karşıtlığı irdelenirken genelde Sovyetler Birliği sistemi (büyük-ağır sanayileşme, nükleer silah denemeleri, Aral, Çernobil vs.) örnek gösterilmiştir. Marksizm ideolojisine bağlı diğer büyük güç olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin anti-ekolojik uygulamalarını inceleyen çalışmalardan birisi için bkz. Judith Shapiro, **Mao's War Against Nature: Politics and the Environment in Revolutionary China**, Cambridge University Press, 2001. Shapiro bu çalışmasında Mao'nun, devriminin her ne kadar emperyalizme ve feodalizme karşı olduğunu söylese de aslında bu devrim ile aynı zamanda doğaya karşı bir savaş gerçekleştirildiğini belirtmiş ve Çin'in devrim uygulamalarının ekosisteme verdiği tahribatı irdelenmiştir. **Y.a.g.e.**, s.102.

¹³⁴ Deleage, "Ekonomi-Politiğin Eko-Marksist Eleştirisi", **Marksizm ve Ekoloji**, s.80-81. Marks'ın ekolojik bir yanı olduğunu, ekolojik bir katkı sağladığını ancak onun teorisinde bütüncül, saf bir ekolojik düşüncenin yer almadığını söyleyen eleştirel bir makale için bkz. Ahmet Mutlu, "Ekolojik Marks'ın Eleştirisi", **Çevre ve Politika/Başka Bir Dünya Özlemi**, (Ed.Ayşegül Mengi), Ruşen Keleş'e Armağan, İmge Yayınları, Ankara, 2007, s.191.

Emperyalizm kuramının oluşmasında önemli katkıları olan Foster'e göre; geride bıraktığımız yirmi yıl içinde yapılan araştırmalar, klasik Marksizm'de güçlü bir ekolojik perspektifin mevcut olduğunu göstermiştir. Foster, bu savını şu tespitlerle temellendirmiştir: (1) Marks'a göre, insanın dünya ile ilişkisinin dönüşümü feodalizmden kapitalizme geçiş için gerekli bir önkoşul olduğundan, doğayla metabolik ilişkinin akılcı bir şekilde düzenlenmesi de kapitalizmden sosyalizme geçişin gerekli bir önkoşuludur. Marks ve Engels, kapitalizm ve genelde sınıflı toplumdan kaynaklanan ekolojik sorunlara ve bu sorunları sosyalizm aracılığıyla çözme ihtiyacına dair ayrıntılı yazılar yazmışlardır. Bunların içinde Marks'ı doğa ile toplum arasındaki yeni ilişki biçimiyle birlikte ortaya attığı "metabolik yarık" (metabolik çatlak / metabolik gedik) teorisini geliştirmeye iten 19.yüzyıl'daki toprak krizi tartışmaları da vardır. Alman kimyager Justus von Liebig'in çalışmasına dair analizine dayanarak Marks, toprak besleyicilerinin (nitrojen, fosfor ve potasyum) topraktan koparılacak suyu ve havayı kirletecekleri ve işçilerin sağlığını kötüleştireceklerine ve suyun yüzlerce binlerce mil uzaklıktaki şehirlere taşınması sorununa dikkat çekmiştir. Marks'a göre doğa ile toplum arasında bulunması zorunlu olan metabolik döngüdeki bu kırılma, "sonraki kuşaklar"ın iyiliği için ekolojik sürdürülebilirliğin "restorasyonu"nu zorunlu hale getirmişti. (2) Buna ek olarak, Marks ve Engels, insan toplumunun temel ekolojik sorunlarını da dile getirmişlerdi: Şehir ve köy ayrımı, toprak bozulması, endüstriyel kirlilik, çarpık kentleşme, işçilerin sağlığının bozulması ve sakatlanmaları, yetersiz beslenme, toksik atıklar, parselleme, kırsal yoksulluk ve izolasyon, ormansızlaşma, insan etkisi kaynaklı sel ve taşkınlar, erozyon ve çölleşme, kuraklaşma ve susuzluk, bölgesel iklim değişimleri, doğal kaynakların tükenmesi (kömür dahil), sanayi artık ve atıklarının geri dönüştürülmesi ihtiyacı, türler ve çevreleri arasındaki karşılıklı ilişkilerinin bozulması, aşırı nüfusun tarihsel koşullardan kaynaklanan sorunları, kıtlık sebepleri, bilim ve teknolojiadaki rasyonel istihdam sorunu.¹³⁵

¹³⁵ John Bellamy Foster, "Ekoloji ve Kapitalizmden Sosyalizme Geçiş", **Montly Review Dergisi**, Ocak 2010, Sayı 22, s.50.

Foster'e göre, sanayileşmeyle birlikte olağanüstü ölçüde hızlanan kentleşme sürecinde dünya nüfusunun büyük bir kısmının kırsal alandan, topraktan, yani kendi doğal koşullarından ayrılmasıyla iyice derinleşmeye başlayan kır-kent farklılığı, toprağından kopmuş insanın kentlerdeki "yabancılaşmasının" yarattığı ekolojik sorunlara (örneğin tüketim toplumuna dönüşüm) ilk dikkat çeken Marks olmuştur. Foster'e göre Marks; bu metabolik yarığın bir sürdürülebilirlik sorununu temsil ettiğini kabul ediyordu. Kapitalizmin, servet birikiminin hiç bitmeyen kaynaklarının, toprağın ve işçinin hayatını bitirdiğini anımsatıyordu. Metabolik yarık sorunu yalnızca toprakla da sınırlı değildi. Marks, toprak beslenme çevrimi, kirlenme, sağlık koşulları, ormansızlaşma, seller, çölleşme, iklim değişimi, sanayi atıklarının yeniden çevrimi, türlerin çeşitliliği, türlerin metalaştırılması ve öteki başlıklardaki konuları doğrudan doğruya işaret eden bir sürdürülebilirlik kavramı geliştirdi.¹³⁶ Hatta Marks'ın düşüncesine göre, toplumsal çerçevede kent ile kır arasındaki zıtlık ile birlikte ortaya çıkan "metabolik yarılma", daha küresel bir düzlem için de geçerlidir. Foster'in, ekolojik emperyalizm tezlerini de besleyen bir düşünce olarak kabul edilebilecek olan, bu konudaki tespitleri şöyledir.¹³⁷

Bütün sömürgeler, ülkelerinin, kaynaklarının ve topraklarının sömürgeci ülkelerin sanayileşmesini desteklemek üzere ellerinden alındığını görmüşlerdir. Marks, 'Büyük Britanya'nın bütün ülkelerin verimlilik koşullarını soyduğunu' ileri süren ve buna uç bir örnek olarak İrlanda'yı gösteren Liebig'i izleyerek, 'İngiltere, bu toprağı işleyenlere tükenmiş toprağın oluşturunca unsurlarını yeniden yerine koymak için gerekli araçları bile vermeyerek, dolaylı olarak İrlanda'nın toprağını ihraç etmiştir' diye yazmıştı. Bu yüzden, kapitalist tarım ve insanla toprak arasındaki doğaca konulmuş ilişkilerde ortaya çıkan metabolik yarılma hakkındaki görüşünün Marks'ı daha geniş bir ekolojik

¹³⁶ John Bellamy Foster, "Marks ve Küresel Çevre Tartışması", **Montly Review Dergisi**, Ekim 2008, Sayı, 19, s.196.

¹³⁷ Foster, **Marks'ın Ekolojisi**, s.231.

sürdürülebilirlik kavramına götürdüğü sonucundan kaçınmak olanaksızdır.

Foster, Benton'un Marksizm'in –eleştirmekle birlikte- kapitalist ekonomi politiğin etki alanında olduğu tezini de reddetmiştir. Ona göre Benton, artan nüfus ve yeryüzünün doğal limitleri arasındaki bağlantı konusunda kapitalist bir mantık içerisinde olan Malthus'a Marks'tan daha fazla önem vermiş ve Marks ve Engels'in üretimin doğal koşullarına verdikleri önemi ve sürdürülebilir bir ekonominin küresel anlamda doğa ile sürdürülebilir bir ilişki gerektirdiği konusundaki özgün düşüncelerini anlayamamıştır. Foster'e göre, örneğin Marks'ın, toprağı soyan kapitalist tarımın sürdürülemezliğine ilişkin savları ekolojik bir perspektif sunar. Foster, "Marks'ın doğal varlıkların içsel değerini önemsemediği" düşüncesine de karşı çıkmıştır. Ona göre Marks'ın "kapitalist değer ilişkileri doğal değerleri kendisine sunulmuş bedava bir hediye olarak görür" şeklindeki saptaması doğal varlıkların içsel değerini de önemsemediğini göstermektedir.¹³⁸

Foster'e göre, Marks (ve Engels), esas olarak kent ile kırsal arasındaki, kapitalizmin yarattığı çelişkiler üzerinde yoğunlaşmış ve bu bağlamda (başta metabolik yarıklık teorisi olmak üzere) ekolojik düşünceye önemli katkılar sunmuş olsalar da geliştirdikleri "materyalist doğa kavrayışı" ve ciddi bir sorun olarak ele aldıkları "ormansızlaştırma" tespitleri de ekolojik perspektiflerini yansıtmaktadır.¹³⁹ Ayrıca, Marks'ın yabancılaşma, metalaşma üzerinde özellikle durması; Malthus'u eleştirmek üzere geliştirdiği temel bir argüman olarak aşırı nüfus artışının (nüfus-doğa dengesinin bozulmasının) nedenlerinin doğal değil, tarihsel olduğu yönündeki tezleri ve evrim teorisi üzerine yapmış olduğu çalışmalar Foster'e göre, Marks'ın düşüncesinde ekolojik bir perspektifin önemli olarak yer aldığını göstermektedir.¹⁴⁰

¹³⁸ John Bellamy Foster, "Marks ve Çevre", Çev. Göksel N. Demirer, **Marksizm ve Ekoloji**, (Der.Göksel N.Demirer-Metin Duran-Gökçer Özgür), Öteki Yayınları, Ankara, 2000, s.158-161.

¹³⁹ Foster, **Marks'ın Ekolojisi**, s.233.

¹⁴⁰ Foster, **Emperyalizmin Yeniden Keşfi**, s.288.

Eko-sosyalist düşüncenin önderlerinden Joel Kovel de Karl Marks ve Marksizm ile ekoloji arasındaki ilinti üzerine eko-sosyalizm düşüncesinin temel koordinatlarını da anlamamızı sağlayacak özgün düşünceler öne sürmüştür. Eko-sosyalist ufkunun can alıcı bir boyutunun Marksist doktrinin kökenlerinden esinlendiğini söyleyen¹⁴¹ Kovel'e göre; Marks, ekolojik ilkelerin adını koymasa da, özellikle **1844 El Yazmaları**'nda Marks'ın siyasal düşüncesini -komünizmi insanın "tür" varlığını, yani kendi hakiki doğasını ve doğayla ilişkisini bulma olarak tasavvur ettiği için- ekolojik düşünce içerisinde kabul etmek gerekir. Ona göre Marks, erken yazılarındaki (**1844 El Yazmaları**'nda) komünizmin eksiksiz bir doğalcılık olduğu vurgusuyla ekolojik ilkeyi başka bir isim altında ileri sürmüş, bu düşünceleriyle ekolojik düşüncenin geleneksel olarak ortaya koymuş olduğu sınırların bile ötesine geçmiştir. Öte yandan Kovel, genç Marks'da yoğun olarak hissedilen ekoloji düşüncesinin olgun Marks'da giderek donuklaştığını ancak asla kaybolmadığını da vurgulamıştır. Kovel, Marks'tan sonra şekillenen Marksizm'in ise –olgun Marks'ı da etkileyen Yahudi/Hristiyan düşüncesinin insan merkezçiliğini ve aydınlanma düşüncesini miras alarak- genç Marks'daki ekoloji düşüncesinden farklı bir mecraya girdiğini de eklemektedir.¹⁴²

Yukarıda Marks'ın genel ve ekoloji düşüncesi bağlamında ele alınmış olan farklı görüşleri değerlendirdik. Ponting gibi bazı yazarlar, Marks'ın işçi sınıfının refah düzeyini arttırmayı, dolayısıyla tüketim düzeyini egemen sınıfların temsilcilerinin düzeyine yükseltmeyi hedefleyen düşüncesiyle birlikte Marksizm ve ekoloji arasında derin duvarların örüldüğünü iddia ederken Foster gibi diğer bazı yazarlar ise Marks'ın, insan-doğa diyalektiği bağlamında ortaya attığı tezlerin tamamen ekolojik bir temele dayandığını ve sonraki kuşakları da etkilediğini savunmuşlardır. Kovel, Löwy ve takipçileri ise Marks'ın hem ekoloji düşüncesini besleyen hem de ona aykırı olan görüşlerinin olduğunu ifade etmişler ve ortalama bir düşünceyi

¹⁴¹ Stefo Benlisoy, "Joel Kovel'le Söyleşi: Ekolojik Krizin Nedeni Kapitalizmin Ahlaksızlığıdır", **Mesele Dergisi**, Ağustos 2008, Sayı 20, s.30.

¹⁴² Y.a.g.e., s.31.

benimsemişlerdir. Bize göre de Karl Marks'ın düşüncesinde, ekolojik yaklaşımı besleyen, destekleyen metodolojik bir perspektif bulmak mümkündür. Ancak, Marks, belki içinde yaşadığı rasyonalist-ilerlemeci çağdaş Avrupa kültürünün etkisi altında kalmış ve sanayileşme büyüsüne kapılmış olduğu için, bu elverişli metodolojik perspektifini “ekolojik çözümleme” için değil, “ekonomik çözümleme” için kullanmıştır. Ancak yine de Karl Marks'ın diyalektik metodolojiyle çerçevesini çizmiş olduğu sosyalist tezler, eleştirel kapitalizm çözümlemeleri ve elbette emek sömürsü ile ilgili değerlendirmeleri, daha sonra, ekoloji düşüncesi ile sosyalizm düşüncesini birleştiren ekososyalist siyasal düşüncenin de temel referans kaynaklarından olmuştur.

4.2. Ekososyalist Yaklaşım

Ekososyalist akım, yeşil siyasal düşüncenin hâlen güncel politik alanda etkinliğini sürdüren önemli bir akımıdır. Her ne kadar günümüzde oldukça farklılaşmış, “evrilmiş” bir siyasal hareket halini almış olsa da ekososyalizmi, ideolojik köken olarak Marksizm'e hatta, daha da gerilere, ütöpik sosyalistlere kadar götürmek mümkündür.¹⁴³ Genel olarak, kapitalist mülkiyet biçiminin hakim olduğu bir toplumsal-iktisadi düzen içerisinde emek ve doğa sömürsünün birbirlerini tamamlayan, besleyen süreçler olduğu fikrinden yola çıkan; mülkiyeti fetişleştiren maddiyatçılığı, toprak ve suyun mülkiyetinin özel mülkiyet haline dönüştürülmesini, yabancılaşmayı, merkeziyetçiliği, ayrıca bu minvalde gelişen emperyalist ve devletçi

¹⁴³ Joel Kovel, 19.yüzyılın başlarında, modern kapitalist sanayi uygarlığına ilk ciddi eleştirileri getiren sosyalistlerden birisi olan William Morris'i ekososyalizmin gerçek atası olarak kabul ederken onun “ortaçağ komününün erdemlerini yeniden kazanmaya temellendirdiği” sosyalizm anlayışından övgüyle bahsetmiştir. Kovel'e göre ekososyalist hareketin diğer büyük atası kendiliğindenlik, radikal demokrasi, evrensel değerler, hayvan hakları gibi temel ekososyalist duyarlılıkları sosyalizm anlayışına yerleştiren Rosa Luxemburg'dur. Ekososyalist hareketin Frankfurt Okulu'ndan da (özellikle Adorno, Horkheimer, Marcuse) esinlendiğini düşünen Kovel, çağdaş ekososyalizmin (kendisi ve Michael Löwy'den önceki kuşak) öncülerinden olarak da “Capitalism, Nature, Socialism” dergisinin kurucusu James O'Connor'u (özellikle “müştereklik” kavramı üzerindeki analizleriyle) ve ekofeminist Maria Mies'i göstermiştir. Stefo Benlisoy, “Joel Kovel'le Söyleşi: Ekolojik Krizin Nedeni Kapitalizmin Ahlaksızlığıdır”, **a.g.e**, s.32.

tahakkümü eleştiren ekososyalistler; “işçi denetimi” ve “özyönetim” de denilebilecek fikirleri çerçevesinde kamusalılığı, kooperatifçiliği, adem-i merkeziyetçiliği savunmuşlardır¹⁴⁴. Bu anlamda Marksist gelenekten epeyce beslenmiş olsalar da bütün siyasal yaklaşımlarına, siyasal programlarına “ekolojik temel”i yerleştirdikleri için farklı bir sosyalist çizgi geliştirerek, bu çizgiyi siyasal sürece aktarmaya çalışmışlardır. Ekososyalistler hem kapitalizmin dünya üzerinde yayılması, dolayısıyla da emperyalist etkileri üzerinde kafa yormuşlar, hem de üçüncü dünya ülkelerinin sömürgeleştirilme sürecine eğilerek bu ülkelerdeki ekolojik çöküntünün emperyal etkenlerini de bir ölçüde de olsa irdeleyen, yansıtan düşünceler ortaya atmışlar ve bu anlamda ekolojik emperyalizm sürecinin anlaşılmasına da katkı sağlamışlardır. Halen de bu fikirlerini çeşitli siyasal zeminlerde ve daha çok network ağları (uluslararası ekososyalist ağ) ile tartışarak yetkinleştirmeye çalışmaktadırlar.¹⁴⁵

Ekolojik perspektifle Marks yeniden okunarak, Marksizm, kapitalizmin yeni boyutları, siyasetin yeni konuları ve ekolojik krizin nedenleri çerçevesinde yeniden değerlendirilerek, yer yer Marksizm’in ekolojik gerçeklik konusundaki yetersizlikleri eleştirilerek, yeni bir sosyalist bakışın, sosyalist siyasal düşüncenin doğması sağlanmıştır. Bu düşünce, daha yeni gelişme gösteren, tam anlamıyla ideolojik önermeleri ayrıntısıyla ortaya konmamış olsa da hem siyasal ekoloji düşüncesinde, yeşil siyasal düşüncede hem de sosyalist siyasal düşünce içerisinde etkin olmaya aday olan Ekososyalizm’dir. Kendilerini 20.Yüzyıl’daki ilk dönem sosyalizmlerinin inkârcısı değil, onların özgürleştirici amaçlarının ekolojik kriz koşullarındaki takipçisi olarak gören Ekososyalistler, hem sosyal demokrasinin yumuşatılmış, reformist hedeflerini, hem de Sovyet ve Çin deneyimlerinde görüldüğü gibi, sosyalizmin bürokratik biçimlerinin “üretimci” yapılarını reddetmekte, sosyalist üretimin yolunu ve amacını ekolojik bir çerçevede yeniden tanımlamanın üzerinde düşünmektedirler.¹⁴⁶ Esas olarak fikri ve

¹⁴⁴ Keleş-Hamamcı-Çoban, a.g.e., s.293.

¹⁴⁵ Bkz. www.ecosocialistnetwork.org

¹⁴⁶ Joel Kovel - Michael Löwy, Ekososyalist Bir Manifesto, 2005, Çev: Emre Ergüven, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=77> , Erişim Tarihi: 21.12.2005.

pratikteki öncülüklerini Marksist gelenekten gelen Joel Kovel ve Michael Löwy'nin yapmakta olduğu ekososyalizm siyasal düşüncesinde, emperyalizm olgusu ile birlikte ekolojik emperyalizm sorunları (iklim adaleti, suyun ve gıdanın metalaşması vs.) sıklıkla yer almaktadır.

Joel Kovel'in ekososyalist yaklaşımında emperyalizm vurgusu çok belirgindir. Hatta Kovel'in ekolojik emperyalizm kuramına da katkı olabilecek görüşleri vardır. Örneğin incelememizde de bir ekolojik emperyalizm sorunu olarak kabul etmiş olduğumuz, metalaştırıcı/kapitalist üretim ve tüketim sisteminin bir sonucu olarak "iklim değişimi" olgusu, Kovel'in ekososyalist düşüncesinde de emperyalizmin bir türü olarak kabul edilmiştir. Kovel yaptığı emperyalizm tanımlaması ile de emperyalizmin yönelimiyle ilgili açıklamalarını ekolojik bir temele oturtmuştu: "Emperyalizm, sürekli genişleyen bir örüntüydü. Varlığını siyasi ve uluslararası her alanda belli ediyordu. Ama büyüdükçe büyümek isteyen bu sermaye aynı zamanda, atıklarıyla güneş enerjisini atmosferde hapseden sanayi sisteminin hem denetçisi hem de düzenleyicisiydi... İklim değişikliği aslında emperyalizmin başka bir türüydü..."¹⁴⁷

Kovel ve Löwy'nin 2001 yılında birlikte kaleme aldıkları **Ekososyalist Bir Manifesto**'da da emperyalizme ve "kavramsal olarak" ekolojik emperyalizm sürecine gönderme yapan vurgular vardır:¹⁴⁸

Ekolojik üretimin sosyalist koşullar altında yaygınlaştırılması, mevcut krizlerin alt edilmesi için uygun bir zemin sağlayabilir. Özgür bir biçimde ortaklık kuran üreticilerden oluşan bir toplum kendi demokratikleşmesini sağlamakla yetinmez, aynı zamanda tüm varlıkları özgürleştirmeyi ilke ve amaç olarak vurgular. Böylece emperyalist dürtüyü hem öznel hem de nesnel olarak yenilgiye uğratır. Böyle bir amacı gerçekleştirerek bütün egemenlik biçimlerini alt etmek için mücadele eder... Doğayla, mevcut koşullar altında tasavvur edilemeyecek ölçüde bir ekolojik uyum içinde bir dünya toplumunun

¹⁴⁷ Joel Kovel, **Doğanın Düşmanı**, Çev. Gürol Koca, Metis Yayınları, İstanbul, 2005, s.8.

¹⁴⁸ Kovel-Löwy, Ekososyalist Bir Manifesto, Erişim Tarihi: 21.12.2005.

pratik bir sonucu, örneğin sanayi kapitalizminin ayrılmaz bir parçasını oluşturan fosil yakıtlara olan bağımlılığın yok edilmesi şeklinde ifade edilir. Ve bu daha sonra, petrol emperyalizminin boyunduruk altında tuttuğu toprakların serbest kalmasının maddi temelini oluştururken, ekolojik krizin diğer dertleriyle beraber küresel ısınmanın denetim altına alınmasını sağlayabilir.

Görüldüğü gibi, bizim de bu çalışmamızda ekolojik emperyalizmin sorunlarından birisi olarak kabul ettiğimiz küresel ısınma sonucu “iklim değişimi” ile “emperyalizm” arasındaki bağ eko-sosyalizm düşüncesinde güçlü bir vurgu olarak yer almaktadır. Yine Kovel, Löwy ve Angus’un 2008 yılında kaleme aldıkları 2.Ekososyalist Manifesto’da da aynı şekilde iklim koşullarındaki değişikliğin, özellikle de Güney ülkelerinin doğal koşullarını değiştiren, yaşam olanaklarını etkileyen iklim değişikliklerinin, özünde emperyalizm sürecinin bir sonucu olduğu şu şekilde ifade edilmiştir: ¹⁴⁹

Basıboş bırakıldığı takdirde, küresel ısınmanın insan, hayvan ve bitki hayatı üzerinde felaketle sonuçlanan etkileri olacak. Ürün rekolteleri sert bir düşüş yaşayacak, ki bu da geniş çaplı açlığa yol açacak. Yüz milyonlarca insan bazı bölgelerde kuraklık, bazı bölgelerde de okyanus seviyelerinin yükselmesi sonucu yerlerinden olacak. Düzensiz, tahmin edilemez hava artık normal kabul edilir hale gelecek. Sıtma, kolera ve hatta daha ölümcül hastalıkların salgınları her toplumun en fakir ve en savunmasız üyelerini vuracak. Bu durum en yıkıcı etkisini emperyalizm tarafından pek çok kez tahrip edilenler- yani Asya, Afrika, Latin Amerika halkları ve tüm yerli halklar- üzerinde gösterecek. İklim değişikliği haklı olarak zenginlerin fakirler üzerinde gerçekleştirdiği bir tecavüz şekli olarak anılıyor.

Kovel, eko-sosyalistler olarak küresel ısınma sürecinde mücadele eksenlerini 1) iklim karbonunu yeryüzünde tutmak ve 2) bunu emeği özgürce birleştirecek ve ekosantrik değerleri geliştirecek bir şekilde yapmak olarak

¹⁴⁹ Joel Kovel- Michael Löwy- Ian Angus, Belem Ekososyalist Manifesto Taslağı, Çev: Ekoloji Kolektifi, www.ekolojistler.org, Erişim Tarihi: 28.06.2008.

belirlerken, kuzey-güney eşitsizliği üzerinde özellikle durmuş, bu çerçevede petrol şirketlerinin ulusallaştırılmasından, otomobil şirketlerinin kontrol altına alınmasından, örgütlü emeğin bu anlayış doğrultusunda harekete geçirilmesinden ve yerli hareketleriyle dayanışmadan bahsetmiştir.¹⁵⁰

Ekososyalist hareketin hem kuramcılarından hem de aksiyonerlerinden bir diğer önemli isim olan Michael Löwy'nin de ekososyalizm düşüncesinin açıklarken emperyalizm olgusuna, küresel eşitsizliğe yer verdiğini görmekteyiz. Löwy'ye göre ekososyalizm iki temel argüman üzerinde inşa edilmiştir. Bunlardan birincisi; Dünya üzerinde egemen olan emperyalist kapitalist devletlerin dünyanın üretim ve tüketim sürecini belirlemesi, Kuzeyin (başta ABD olmak üzere) kapitalist ülkelerinin aşırı tüketiminin hem Güneyin aleyhine mutlak bir eşitsizlik düzenini kurması hem de bunun ciddi, büyük bir ekolojik krize yol açmış olmasıdır. İkincisi, kapitalist büyümenin ve pazar ekonomisinin aşırı tüketime dayalı uygarlığı, orta vadede insan türünün var olmasını tehlike altına sokmaktadır. Bu yüzden çevrenin korunması aynı zamanda hümanist bir zorunluluktur.¹⁵¹ Löwy, bu düşünceleriyle ekososyalist mücadelenin “insan merkeziliği” ve “çevre merkeziliği” bütünleştiren bir düşünce tarzı ortaya koyduğunu göstermektedir. Löwy, bu çerçevede ekososyalistleri “insan merkezci” (antroposentrik) olarak niteleyerek eleştiren derin ekolojistlerin anti-hümanist tavırlarını eleştirmiştir.¹⁵² Löwy, ekolojik siyasal düşünce içerisinde oldukça yaygın olan insan merkeziliğin eleştirisini beyhude olarak nitelendirirken “tür etiği” kavramının altını çizmiş ve ekolojik krizin insan türünün de dahil olduğu bütün ekolojik varlığı tehdit ettiğini ifade etmiştir. Bu çerçevedeki düşünceleriyle ekososyalist düşüncenin de temel felsefesini net bir biçimde ortaya koymaktadır.¹⁵³

¹⁵⁰ Stefo Benlisoy, “Joel Kovel’le Söyleşi: Ekolojik Krizin Nedeni Kapitalizmin Ahlaksızlığıdır”, **a.g.e.**, s.35.

¹⁵¹ Michael Löwy, “What Is Ecosocialism?”, **Capitalism Nature Socialism**, Volume 16, Number 2, June, 2005, s.18-19.

¹⁵² **Y.a.g.e.**, s.17.

¹⁵³ Michael Löwy, “Eko-Sosyalist Bir Etik İçin”, Çev. Uraz Aydın, **Yeni Yol Dergisi**, Kış, 2006, s.128.

Ekolojik kriz, çevrenin doğal dengesini tehdit ederek, yalnızca bitki örtüsünü ve hayvan türlerini değil, aynı zamanda, ve de özellikle türümüzün sağlığını, yaşam koşullarını, bizzat hayatta kalışını tehlikeye sokmaktadır. Dolayısıyla biyo-çeşitliliğini veya nesli tükenmekte olan hayvan türlerinin savunusunda etik ve siyasi bir gereklilik görmek için hümanizme veya “insan-merkezciliğe” karşı savaşa girmeye gerek yok. Çevreyi kurtarmak için mücadele etmek, ki bu mecburen bir uygarlık değişimi için mücadeledir, hümanist bir zorunluluktur. Şu veya bu toplumsal sınıfın yanı sıra, bireylerin tümünü ilgilendirir.

Görüldüğü gibi Löwy, her şeyden önce bir “çevre etiği” temeline oturtmuş olduğu ekososyalizmin ideolojik nesnesini “sınıf” kavramını da kapsayan, ancak onu daha da genişleten “tür” kavramıyla açıklayarak geleneksel sosyalist ideolojinin sınıfsal perspektifli yaklaşımını (önemini yadsımadan) genişletmiştir. Bu argümanları savunan Löwy’ye göre ekososyalizm, Marksizm’in temel kazanımlarını kapsayan, ancak tekno-bürokratik-otoriter “reel sosyalizm” uygulamalarının ekolojik düşünceyle bağdaşmadığını tespit eden bir ekoloji akımıdır. Löwy, ekososyalizmin “işçi hareketinin hakim akımlarının ideolojisini eleştirmekle birlikte, emekçilerin ve örgütlerinin sistemin radikal bir dönüşümü için temel bir güç olduğunu bilen bir akım”¹⁵⁴ olduğunu söylerken mevcut Kuzey-Güney eşitsizliğini önceleyecek toplumsal örgütlenmenin de bu düşünsel zeminde gerçekleşeceğinin altını özellikle çizmiştir.¹⁵⁵

Saral Sarkar da kapitalizmin genişleyen sürecini “ekokapitalizm” olarak nitelendirmiş ve ekososyalizmi de bu sürece karşı mücadelenin adı olarak belirlemiş ve mücadelenin aslında dünya nüfusunu kontrol eden, özellikle de üçüncü dünyaya tahakküm kurmayı hedefleyen ve ekolojik diktatörlüğe doğru

¹⁵⁴ Y.a.g.e., s.125.

¹⁵⁵ Y.a.g.e., s.128.

evrilmeye başlayan yeni emperyal “barbarizm” ile “ekososyalizm” arasında geçtiğini belirlemiştir.¹⁵⁶

Ekososyalist siyasal düşünceyi ele alırken –bu düşünce içinde gösterilmemekle birlikte- uygarlık, kapitalizm, emperyalizm ilişkileri ve bu ilişkilerden doğan ekolojik sorunlar ve adaletsizlikler üzerine yaptığı dikkat çekici eleştirileriyle genel olarak sol/sosyalist yeşil siyasal düşünce üzerinde etkili olan Rudolf Bahro’ya da kısaca değinmek yerinde olacaktır. Siyasal çizgisinin gelişim sürecinde katı Marksist, yeşil politika ve ekososyalist olduğu gözlemlenen Bahro, en son olarak ekolojist harekete manevi, sezgisel bir çerçeve çizmeye çalışmış ve bu anlamda “mistik ekoloji” denebilecek bir düşüncenin de öncülüğünü yapmıştır.¹⁵⁷ Bahro, dünyanın zengin kuzey ve yoksul güney olarak adaletsiz olarak ikiye bölünmüş olması üzerinde durmuştur. Ona göre ekolojik sorunların nedeni sanayileşmiş kuzey ülkelerinin, çarpık iktisadi modellerinin sonucu olarak dünyaya dayattıkları yanlış üretim ve tüketim sistemidir. “Ona göre gelişmiş Kuzey ülkeleri “yanlış” malları, özellikle silahları ve lüks tüketim mallarını aşırı derecede çok üretmekte ve tüketmektedirler. Kuzey ülkeleri bu aşırı üretim ve tüketim politikalarından vazgeçmelidir. Eğer bu sağlanırsa, az gelişmiş ülkelere yönelik aşırı hammadde baskısı da azaltılacak ve az gelişmiş ülkelerinin ekolojik döngüsü bu baskıdan dolayı daha fazla zarar görmeyecektir. Ekolojik

¹⁵⁶ Bkz. Saral Sarkar, **Eco-Socialism or Eco-Capitalism?**, Zed Books, Londra, 1999.

¹⁵⁷ Rudolf Bahro, ekolojik çöküntüye neden olan etmenler içerisinde psikolojik faktörleri ve ruhani-manevi çözümleri ön plana çıkarmasıyla ekoloji düşünceleri içerisinde özgün bir yer edinmiştir. Bahro’nun düşüncesinde, bütün mistik görüşlerde görüldüğü gibi aynı yapı, aynı organizma içerisinde iyi ve kötü birlikte barınmaktadır. Ancak, Bahro’nun diyalektik dizgesi Hegel idealizminde ve Marks materyalizminde olduğu gibi ilerlemeci bir iyimserlik içerisinde algılanmaz. İyi-kötü arasındaki diyalektik çelişki genelde kötünün ağır bastığı bir sonuca götürür. Ekolojik problemlerin çözülmesinde de bu anlayış görülmektedir. Uygarlık ile ekolojik çöküntünün atbaşı gitmesi arasında bu çerçevede doğrusal bir bağlantı kurulmamaktadır. Burada bozucu “kötü özne” insanın egoyla tanımlanan bencil doğası olarak tespit edilmektedir. Bu bozuculuktan kurtulmanın yolu da yine insanın iç dünyasına yönelerek kendini manevi olarak gerçekleştirmesidir. Bu anlamda insanın bencil egosu olduğu süreç medeniyetin olmadığı toplumlarda da ekolojik problemlerin görülebileceği Polinezyalılar örnek gösterilerek ortaya konmuştur. Kapitalist maddi uygarlığa, sanayi uygarlığına yönelik ciddi eleştiriler getiren Bahro, öte yandan ekolojik bunalımın insanın kendi doğasına dönmesini, Tanrı ile olan iletişimin yeniden kurulabilmesini, dolayısıyla ekolojik gerçekliğin daha iyi anlaşılması açısından uyarıcı bir niteliğinin de olduğunu düşünerek bir nevi tasavvufi bir ekolojik yaklaşım da sergilemektedir. Bkz. Rudolf Bahro, **Nasıl Sosyalizm, Hangi Yeşil, Niçin Tinsellik**, Çev.Tanıl Bora, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996, s.176-196.

bunalım, Kuzey ülkelerinin sanayilerinin aşırı büyümesinden kaynaklanmaktadır. Bu büyüme durdurulmalı, Güney ülkeleri de bu büyümeyi taklit etmemeli, ekolojik sistemle uyum içerisinde olabilen geleneksel üretim sistemlerini, tekniklerini geliştirmelidirler.¹⁵⁸ Bahro'nun Dünya'nın kuzey-güney olarak –emperyal/sömürgeci siyaset ve iktisat etkisiyle adaletsiz olarak ikiye bölünmüş olması üzerine yapmış olduğu gözlemler ekososyalist düşünce içerisinde etkili olmuştur. Üçüncü dünyanın sömürülenleri ve ezilenleri üzerinde özellikle duran Bahro, Üçüncü Dünyacı kalkınmacı hareketin aksine mazlumluktan kurtulma yolunun Batı'nın egemen tüketim kültürüne öykünmekten ve büyümekten geçmediğini de belirtmiş, Londra, Washington, Paris ölçülerini tasarlamayı reddeden bir eylem alanının oluşturulması için mücadele edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Bahro'ya göre yapılması gereken Batı gibi olmak değil, alternatif hayat ve çalışma bağamlarını inşa etmeye çalışmaktır. Bahro, Batı metropollerindeki yaşamın sürdürülebilirliğine ilişkin zorlukların itmesiyle Batılıların çoğunun zaten böyle bir alternatif yaşam planlamasına yönelmek durumunda oldukları, esas olarak başka seçenek ortada olmadığı için kalkınmayı Batı "refah toplumu"na benzemek olarak algılayan Üçüncü Dünya ülkeleri için böyle bir alternatif yaşam sisteminin inşa edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁵⁹ Sosyalizm ve ekoloji düşüncesini kendi düşünce biçimi çerçevesinde bütünleştirerek manevi bir sosyalist ekoloji kuramı ortaya koyan Bahro, Kuzey-Güney farklılığı şeklindeki dünyasal eşitsizliğe, ekosistemi tahrip eden emperyal ilişkilere vurgu yapması bakımından eko-sosyalistlerle aynı fikir düzlemi içerisinde olmakla birlikte, hem maneviyata yüklediği başat anlam dolayısıyla tarihsel materyalizm dışında kalması hem de işçi sınıfının belirleyiciliğini ihmal etmesi açısından eko-sosyalistlerden ayrılmış ve bu çerçevede eleştirilmiştir.¹⁶⁰

Sonuç olarak emperyalizm sürecinin gelişimi ve Dünya üzerindeki genişlemesi ile ilgili çözümlemelerde Marksist-sosyalist düşüncenin evrimiyle

¹⁵⁸ Keleş-Hamamcı-Çoban, **a.g.e.**, s.294.

¹⁵⁹ Bahro, **a.g.e.**, s.123.

¹⁶⁰ Bkz. Hillel Ticktin, "Rudolf Bahro: A Socialist Without a Working Class", **Critique: Journal of Socialist Theory**, Volume 10, Spring 1979, p. 133-139.

birlikte değişen değerlendirmeler çerçevesinde ekososyalizm ile ilgili şöyle bir tespit yapılabilir: Kapitalizm veya Batılı sanayi uygarlığı emperyalizm aşamasındayken Marksizm ve/veya sosyalizm önemli bir mücadele aracı ve alternatif çözüm modeli olarak kabul edilmekteyken, kapitalizm veya Batılı sanayi uygarlığının 20.yüzyılın sonuna doğru, girmeye başladığı çok daha boyutlu, tahakkümcü emperyalizm aşamasında geçerli olan alternatif eleştirel yaklaşım büyük ölçüde ekososyalizm çerçevesinde geliştirilmektedir. Ekososyalist hareket, bu yeni emperyalizm süreciyle paralel olarak iyice kendisini hissettirmeye başlayan ekolojik krizin, en fazla, sanayi ölkelerinin fakir toplumsal sınıfları (işçi sınıfı) ile Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın yerli halkları üzerinde etkisini gösterdiği üzerinde durmaktadır. İan Angus, Joel Kovel, Michael Löwy tarafından 2007 yılında kurulan bir komitenin hazırladığı ve değişik taslaklar üzerine yapılan çalışmalardan sonra son hali 2009 yılının Ocak ayında Brezilya'daki Dünya Sosyal Forumu'nda dağıtılan Belem Ekososyalist Bildirgesi'nde de bu vurgu belirginlik kazanmaktadır. Bu bildirmede yer alan şu ifadeler, ekososyalist hareketin adını koymasına da ekolojik emperyalizm olgusunu göz ardı etmediğini göstermektedir.¹⁶¹

Ekolojik krizin etkisi, hayatları emperyalizm tarafından tahrip edilen Asya, Afrika ve Latin Amerika'da yaşayan insanlar tarafından özellikle ağır şekilde hissediliyor ve dünyanın her yerinde yerli halklar, özellikle savunmasız bir konumda. Çevre tahribatı ve iklim değişikliği, zenginlerin fakirlere karşı bir saldırı eylemini oluşturuyor... Kent ve kır emekçileri, Küresel Güney ve tüm dünyadaki yerli halklar ekolojik ve toplumsal adaletsizliğe karşı yürütölen bu mücadelenin en ön saflarında sömüren ve kirleten çokuluslulara, zehirleyen ve haklardan mahrum eden işletmelere, yayılan genetiği değiştirilmiş tohumlara, bugünkü gıda krizini derinleştiren biyoyakıtlara karşı kavgaya vermektedirler. Bizler bu toplumsal çevre hareketlerini ilerletmeli ve Kuzey ve Güney'deki antikapitalist ekolojik hareketler arasında birlik kurmalıyız.

¹⁶¹ Joel Kovel- Michael Löwy- İan Angus, Belem Ekososyalist Manifestosu, Çev: Ekoloji Kolektifi, www.ekolojistler.org, Erişim Tarihi: 12.03.2009.

Özetle Ekososyalistler, bu çalışma çerçevesinde ekolojik emperyalizm sorunları olarak kabul ettiğimiz küresel iklim değişikliği, su ve gıda adaletsizlikleri üzerinde durmuşlardır. Üstelik bu sorunlarla ilgili olarak sistematik bir çerçevede (manifestolar, uluslararası network çalışmaları, küresel eylemler vs.) bir evrensel muhalif hareket örgütlemişlerdir. Dahası bu sorunları emperyalizm-kapitalizm, kuzey-güney eşitsizliği olgularına yönelttikleri radikal eleştirilerle birlikte tartışmaya açmışlardır. Bu yüzden Ekososyalistlerin/ekososyalist düşünürlerin, “ekolojik emperyalizm” adı altında bir kuramsal tartışma yürütmeseler de, “ekolojik emperyalizm sorunları” çerçevesinde oluşturmaya çalıştıkları “praksis” ile önemli bir katkı sağladıklarını söylemek mümkündür.

4.3. Murray Bookchin’in Sosyal Ekoloji Kuramı

Ekolojik (yeşil) siyasal düşünce akımları içerisinde doğrudan doğruya emperyalizm olgusuna gönderme yapmasa da, esasında bu olguyla bağlantılı olarak tahakküm sürecini –kendine has bir bakış açısıyla- çözümleyen, bu çerçevede bir siyasal tasarım da ortaya koyan bir başka etkili siyasal ekoloji yaklaşımı da “sosyal ekoloji”dir. Sosyal ekoloji kavramı ilk olarak Murray Bookchin’in temellendirdiği; ekolojinin sosyal bir boyutunun olduğunu, sosyal gerçeklikle ekolojik gerçekliğin aynı bütünsel gerçekliğin parçaları olduğunu vurgulayan bir ekolojik siyaset kuramı yaklaşımıdır. Bookchin, bu kuramın argümanlarını öncelikle ekolojik düşünce literatüründeki “çevre” ve “ekoloji” ayrımının altını çizerek belirlemiştir. Bookchin, bir doğal mühendislik yaklaşımının uzantısı olarak kabul ettiği “çevre” ve “çevrecilik” terimlerine karşıdır. İnsanın da bütünsel ekolojik sistemin bir parçası olduğunu düşünür. Ancak, bu ekolojik gerçekliği anlatmak üzere “ekoloji” teriminin de yalnız başına kullanıldığı takdirde insan faktörünün dışlanması durumunun tehlikelerine de işaret eder. Zira o yüzeysel ekolojistlerin, “çevrecilerin” sırf “çevre korumacı” insan merkezçiliğine de, Derin Ekolojistlerin ekolojik gerçekliği tasvir ederken

ortaya koyduklarını düşündüğü insansal olmayan (“non-human”) merkeziliğe de karşıdır. Oysa, ekoloji bilimi gelişim süreci içerisinde insanı, insani faktörleri de bilimsel kapsam içerisine alan bir gelişim sergilemiştir. Bookchin, bu yüzden, yeni gereksinimlere de cevap verebilecek ve anlam-terim uyumsuzluğunu ortadan kaldırabilecek çağımıza özgü –pragmatik çevreciliğin dışında- “sosyal ekoloji” adıyla bir disiplin formüle ettiğini belirtmiştir.¹⁶² Ona göre bu disiplinin iyice anlaşılması için de öncelikle çevre, çevrecilik gibi terimlerin ekolojiden farklılığının ortaya konulması gerekmektedir. Bookchin’e göre “çevrecilik”; doğayı, sadece insan kullanımı açısından daha yararlı hale getirilmesi gereken hayvanlar, bitkiler, madenler ve benzeri nesnelerden oluşan edilgin bir doğal çevre olarak gören mekanist, araçsal bakışı ifade etmektedir. Terim, bu şekilde ele alındığında çevreciliğin “doğal kaynaklar”, ya da “ham maddeler”in depolama ambarı faaliyetleri olarak algılanması gerekmektedir. Doğayı ve insanı keskin biçimde ayıran bu yaklaşımda amaç sadece insandır. Ancak, sosyal ekoloji, insanlık ve doğanın ayrılmasının eleştirisini yapmakla kalmaz, insanlığı ve doğayı aynı bütünlük içerisinde değerlendirerek insanlığı ve doğayı iyileştirme gereksinimini ortaya koyar.¹⁶³

Sosyal ekoloji, doğal ve toplumsal gerçekliğin bilimsel incelemesini, aynı bütünlüğün değişik görüntüleri olduklarından hareketle yapan bilimdir. Bookchin’e göre sosyal ekoloji, insanın doğa üzerindeki tahakkümünü yok etmek için insanın insan üzerindeki tahakkümünü ortadan kaldırmayı hedeflerken, çevrecilik doğayı sadece pasif bir yaşam ortamı, insanın kullanımına, bu kullanımın ne olduğuna bakılmaksızın, “hizmet edebilecek” bir dışsal nesneler ve güçler yığını olarak gören “araççı” ya da teknik bir eğilimi yansıtmaktadır. Bu anlamda Bookchin’e göre çevrecilik, aslında çevre mühendisliğinden başka bir şey değildir. Mevcut toplumun temel kavramlarını, özellikle de insanın doğaya hükmetmesi düşüncesini sorgulamaz. Tam tersine, tahakkümün yol açtığı hasarı azaltacak teknikler

¹⁶² Bookchin, **Özgürlüğün Ekolojisi**, s.23, 101.

¹⁶³ Y.a.g.e., s.102.

geliştirerek bu tahakkümü kolaylaştırmayı amaçlar.¹⁶⁴ Bu açıdan sosyal ekolojinin emperyalizm sürecini en temelden, felsefi argümanlarla sorguladığını, emperyalizmi yadsıdığını söylemek mümkündür. Hatta, bu açıklama modelinin, yaşamın bütün katmanlarına nükseden tahakküm ilişkilerini açıklayan ekolojik emperyalizm kuramı için de ufuk açıcı olduğunu söylemek doğru olur. Bookchin'in ekolojik kriz ile kapsayıcı tahakküm ilişkileri açısından ortaya koyduğu doğrudan bağlantı da bu değerlendirmeyi haklı kılmaktadır.

Murray Bookchin'in sosyal ekoloji düşüncesinde çağımızdaki ekolojik çöküntüyü ortadan kaldırmak ve ekolojik toplumu kurmak sosyal ekolojist hareketin düşünsel ve eylemsel stratejisini oluşturmaktadır. Bu yüzden öncelikle ekolojik krizin nedenleri üzerine bir çözümleme yapmak gerekmektedir. Sosyal ekolojistlere göre çağımızın ekolojik krizinin tehlikesi ve özü, Bookchin'in de belirttiği gibi günümüzdeki toplumun (tüketim toplumunun), organik evrimi geçmişteki tüm toplumlardan çok daha fazla bozuyor olmasıdır. Ona göre insanlık, hayatın dokusunun bir parçasıdır. Bu aşamada insanlığın geleceği, hayatın çeşitliliği ve karmaşıklığına bağlıdır ve insanın gelecekte varlığını sürdürebilmesi de organizmaların uzun dönemde giderek karmaşıklaşan ve karşılıklı bağımlılığın arttığı yaşam biçimlerine evrilmesine dayanmaktadır. Ona göre hayatın karmaşık bir ağ haline gelmesi, ilksel hayvan ve bitkilerin son derece çeşitli biçimler alması, insanlık ve doğanın evrimi ve hayatta kalması için bir ön koşuldur.¹⁶⁵ Burada da ifade edildiği üzere sosyal ekoloji, ekolojik sorunlara kısa vadede ve pragmatist yaklaşan reformcu çevrecilikten tamamen farklı olarak ortaya radikal bir bakış açısı koymaktadır. Bookchin'e göre,¹⁶⁶ (ekolojik krizin kökenini bulmak istersek),

tek başına teknik, demografik, büyüme ve marâzi gelişme bolluğuna bakmamamız gerekir. Bunun yerine, bakışlarımızı sadece burjuva,

¹⁶⁴ Murray Bookchin, **Ekolojik Bir Topluma Doğru**, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, 1996, s.78.

¹⁶⁵ **Y.a.g.e.**, s. 40.

¹⁶⁶ **Y.a.g.e.**, s.44-45.

feodal ve daha eski toplumlara ya da genel olarak sınıflı toplumlara değil; bizzat uygarlığın şafağındaki, hiyerarşi ve tahakkümü doğuran insan toplumunun derinlerinde yatan kurumsal, ahlâki ve tinsel değişimlere çevirmemiz gerekir.

Bu noktadan hareketle sosyal ekoloji, insanın doğaya hükmetmesi ve sömürmesi gerektiği şeklindeki varsayımın insanın insana hükmetmesi ve onu sömürmesinden kaynaklandığını savunmaktadır. Sosyal ekoloji düşüncesi ekolojik sorunların, reformcu çevreciliğin önerdiği çözümlerle önlenemeyeceğini, bir zihniyet değişikliğinin gerektiğini vurgulamaktadır. Murray Bookchin'e göre, artık doğal çevreyi korumak ve güçlendirmek için yeni tekniklerden dem vurmamak yetmemektedir. İnsanlığın yaşama bakışını değiştirmek ve doğayı kabile toplumlarından beri çarpıtan özel mülkiyet engellerini tanımayan bir insan kolektifi gibi, komünal olarak yeryüzüyle ilgilenmek gerekir. Kentler, topluluklara ya da eko-topluluklara ayrılmalı, içinde yaşadıkları eko-sistemlerin kapasitesine uygun olarak nicelik ve ustalıkla tasarlanmalıdır. Teknoloji, eko-teknolojilere uyarlanmalı ve geliştirilmeli, en az hatta hiç kirlenme yaratmayacak biçimde yerel enerji kaynakları ve maddelerinden yararlanmak üzere incelik ve ustalıkla düzenlenmelidir. Aynı zamanda günümüzün tüketim toplumunun anlayışından farklı olarak yeni bir ihtiyaç anlayışı geliştirmek gerekmektedir; bu, medyanın dikte ettiği "ihtiyaçlar"a değil, sağlıklı bir yaşamı destekleyen ve bireysel isteklerin ifadesi olan ihtiyaçlara dair bir anlayış olmalıdır. Toplumun yönetiminde doğrudan kişisel ilişkiler dolayımı yerine çevrede ve toplumsal ilişkilerde insan ölçeğini hayata geçirmek önemlidir. Toplumsal ya da kişisel, tüm tahakküm tarzları kendimize, içinde yaşadığımız topluluğa ve doğamıza ilişkin düşüncelerimizden atılmalıdır.¹⁶⁷ Bookchin, sorunların temel nedenlerinin toplumsal ilişkilerde --kapitalizmde, ulus-devlette-- ve her şeyin ve tüm ilişkilerin metalaştırılmasında yattığını düşünmektedir. Pür teknoloji karşıtlığını da reddeden Bookchin'e göre eğer toplum kooperatif ve insancıl doğrultuda

¹⁶⁷ Y.a.g.e, s.47.

örgütlemiş olsaydı, teknoloji, sorunların en önemli çözüm yollarından birisi olabilirdi. Şu cümleler onundur:¹⁶⁸

İlkelciler bizim çok fazla uygarlaştığımıza inanıyorlar. Bense yeterince uygarlaşmadığımıza inanıyorum. Hatta bazı ilkelciler 'toplum'a bile karşı, ama ben toplum olmadan insanın olmayacağını düşünüyorum. Onlar kişisel özerkliğe, bense toplumsal özgürlüğe inanıyorum. Onlar uygarlığın zehirlediği bir 'doğal insana', 'bozulmamış ego'ya inanıyor gözüküyorlar. Ben rekabet, sınıfsal ve hiyerarşik ilişkilerin toplumu çürüttüğüne; ve kooperatif bir uygarlığa ihtiyacımız olduğuna inanıyorum. İnsanların yönetilmesinin yerini şeylerin yönetilmesi almalıdır.

Murray Bookchin, kentlerin ortaya çıkmasının, doğal ve toplumsal evrim süreci içerisinde önemli bir aşamayı ifade ettiğini düşünmektedir. Kentlerin ortaya çıkmasının önemli etkiler yarattığını düşünen Bookchin'e göre kentin yarattığı geniş toplumsal düzenleme kabile ve erken köy yaşamı şeklinde beliren organik ve medeniyet öncesi toplumsallık biçimlerini ortadan kaldırdı ve bu süreçte toplumsal mülkiyete yerini özel mülkiyete bıraktı. Yine, geleneksel statüye bağlı hiyerarşi sınıfsal sömürü sistemine dayalı olan ekonomik hiyerarşiye bıraktı ki, bu durum hiyerarşik toplumun kurumsallaşmasını ve kendisini sürekli olarak genişleterek yeniden üretmesini doğurdu.¹⁶⁹ Bookchin, böyle bir hiyerarşik kurumsallaşmanın ardından kentlerde kaçınılmaz olarak doğayı talana uğratacak kapitalizmin doğduğunu belirttikten sonra şöyle söyler : “(bu sürecin sonunda -kentlerde kapitalizmin olduğu zamanlarda-) bu tarihte ilk defa rekabet sağlıklı, ticarete serbest bir şey olarak bakılıyor. Biriktirme tutumluluğun, bencillik ise kamu yararının hizmetinde olan gizli bir el gibi işleyen öz çıkarın belirtisi

¹⁶⁸ David Vanek, “Murray Bookchin ile Söyleşi”, Çev. Anarşist Bakış, <http://www.anarkismo.net/article/9870> , Erişim Tarihi: 13.05.2009.

¹⁶⁹ Murray Bookchin, **Toplumu Yeniden Kurmak**, Çev. Kaya Şahin, Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s.88.

sayılıyordu.”¹⁷⁰ Bu yanlış değerlendirme/anlamlandırma ise yalnız doğanın değil, insanın da yağmalandığı bir sonun başlangıcı oldu.¹⁷¹

Murray Bookchin’in sosyal ekoloji felsefesinde doğa, cansızdan canlıya ve nihayetinde toplumsallığa doğru giden evrimsel bir süreçtir.¹⁷² Bookchin’e göre ekolojik toplum oluşturulduğunda bu evrimsel süreç nihai iyiye doğru ulaşma doğrultusunda önemli bir mesafe kat etmiş olacaktır. Bookchin, “birinci doğa” ve “ikinci doğa” düşüncesini ortaya atarak felsefesinin koordinatlarını belirlemiştir. Birinci doğa el değmemiş doğadır. İnsanın doğayla uyum içerisinde olduğu, doğal gerçekliğin bir parçası olduğu doğadır. İkinci doğa, insanın doğayı değiştirerek oluşturduğu doğadır. Ancak, birinci ve ikinci doğa birbirlerinden kopuk süreçler değildir. Tersine ikinci doğa birinci doğadaki evrimin sonucunda ortaya çıkmıştır. İnsanlık, birinci doğaya bilinçli şekilde müdahale etmiştir ve ikinci doğa olarak adlandırılan kültürel, toplumsal ve politik bir doğaya yol açmıştır.¹⁷³ Bookchin, “sosyal ekoloji” çerçevesindeki siyasal düşüncelerini “birinci doğa” ve “ikinci doğa” tezine göre temellendirmiş ve tezini şöyle açmıştır: ¹⁷⁴

İnsanlık açısından birinci doğadaki kendi evriminden ikinci doğayı yaratmak çok doğaldır. İkinci doğa derken eşsiz insan kültürünün, büyük çeşitlilikle kurumsallaşmış insan topluluklarının, etkili insâni tekniklerin, zengin simgesel dillerin ve özenle işletilen beslenme kaynaklarının gelişimini anlatmak istiyorum. Bütün boyutlarıyla ikicilik (dualism), bu iki doğayı karşıtlar olarak karşı karşıya getirmiştir. Buna karşılık, ister liberalizm, ister faşizm ya da daha güncel olan ve insan sevmez bir karşı insancılığa çok yaklaşan canlı merkezcilik olsun, biriciklik (monism) bir doğayı diğeri içinde yok etmiştir. Bu birici ideolojiler temelde birbirlerinden birinciyi mi ikincide, ikinciyi mi birincide eritmek istediklerine göre ayrılırlar. Bu ikicilik ve biriciliklerin

¹⁷⁰ Y.a.g.e., s. 97.

¹⁷¹ Y.a.g.e.

¹⁷² Bookchin, **Özgürlüğün Ekolojisi**, s.49-50.

¹⁷³ Murray Bookchin, **Toplumsal Ekolojinin Felsefesi/Diyalektik Doğacılık Üzerine Denemeler**, Çev. Rahmi Ögdül, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 49-50.

¹⁷⁴ Y.a.g.e., s.136.

ortak yanları, egemenliği kabul edişlerdir. Klasik olarak insanın doğa üzerinde egemenlik kurmasının karşılığı, doğanın insan üzerinde egemenlik kurmasıdır. Tıpkı Marksçılık ve liberalizmin bunlardan ilkinin ikinciden çıkan bir gereklilik olarak görmesi gibi, doğal yasa savunucuları da ikinciyi bir olgu olarak kabul edip ilkinin gerçekleştirme çabalarını suçlamaktadırlar.

Her iki doğa bir bütünselliğin parçasıdır. Birbirinden farklıdır ancak aynı değildir. Bookchin'in idealize ettiği ekolojik toplum da aynı doğal gelişim sürecinin üçüncü aşaması olarak, yani kendisi dillendirmese de, bir nevi üçüncü doğa olarak nitelendirilebilir. Bookchin, bu kuramına "diyalektik doğacılık" adını vermiştir.

Murray Bookchin, "diyalektik doğacılık" düşüncesini ekolojik problemlerin nedenlerini ortaya koymak ve çözümü de bulmak doğrultusundaki çabalarının sonucunda geliştirmiştir. Bu çerçevede yine akıl üzerine yoğunlaşmakta ve akıl yürütme sürecini, kendi felsefesi doğrultusunda ikiye ayırmaktadır: "uzlaşımsal akıl" ve "diyalektik akıl". Bir görüngünün sadece kendisi olabileceği ve olduğundan başka bir şey olamayacağı ilkesine dayanan uzlaşımsal akıl, olma süreçlerini ve gelişim evresindeki potansiyellerin nasıl yapılandırılabileceğini incelemeyi. Buna karşılık diyalektik akıl bir görüngünün olduğundan başka bir şey de olmasını öngörmesiyle gerçekliğin gelişimsel doğasını incelemektedir.¹⁷⁵ Buna mukabil Bookchin, Hegelci diyalektiğin mutlaklığına da, Marksist diyalektiğin determinist kaba maddeciliğine de karşı çıkmıştır. Aslında "diyalektik doğacılık" tezi, her iki diyalektik düşünceden de yararlanarak üçüncü bir yol, yeni bir düşünce tarzı oluşturma çabasıdır. Bookchin, doğal ve toplumsal evrim sürecini, insan aklının da doğallığını açıklayıcı bir felsefî kurgu olarak belirlediği bu düşünce tarzının bütünselci bir düşünce olduğunu, bu şekilde doğanın geçmişi ve geleceği yanında bu ânı kapsayan birikimsel, mantıksal ve nesnel sürekliliğin parçası olduğunun tespit edilebileceğini dile

¹⁷⁵ Y.a.g.e, s.27.

getirmektedir.¹⁷⁶ Bu çerçevede, ona göre diyalektik doğalcı düşünce tarzı, doğal görüngüleri belirleyen olumsallığı kendiliğinden açığa çıkarıp, olanın ötesinde, olması gerekeni de deşifre etmek isteyecek ve gerçekliğin sınırlarını, onu doğrudan yaşamış bugünün ötesine genişletmeye çalışacaktır.¹⁷⁷

Murray Bookchin'e göre toplumsallığın, toplumsal yaşamın öznesi, inşa edeni her halükârda yine insandır. Toplumsal yaşam ise asla kötü değil, olumlu bir aşamadır. Cansızlıktan ve ilkelikten ileri bir durumu temsil eder. Bu anlamda, bu yaratıcı özelliğiyle insan, bitki ve hayvanlardan farklıdır. İnsanı, bitki ve hayvan derecesinde düşünen derin ekolojistlere yönelttiği eleştiri burada anlam kazanmaktadır. Bookchin, insan aklını yadsımamakla birlikte, akıla modern Batı epistemolojisi ile de bakmaz. Ona göre, akıl da doğal ve toplumsal evrimin bir sonucu olarak gelişir.¹⁷⁸ Batı biliminin akılı doğadan, toplumsallıktan kopararak ona aşkın bir güç vermesini ve doğal gelişim sürecini akılı doğadan ayırarak doğaya yön verme doğrultusunda, hiyerarşik bir süreç olarak algılanmasını eleştirmiş ve bu anlamda akla verdikleri değer bağlamında iki uç noktayı temsil eden Marksistler ile Derin Ekolojistleri benzeştirmiştir. Murray Bookchin, özellikle derin ekolojistlerin sırf özne "insan" eleştirisine karşı çıkmıştır. Zira, var olan yegâne özne insandır. Dolayısıyla, problemin kaynağı olduğu gibi çözümün kaynağı da insandır.¹⁷⁹ Bookchin'in Derin Ekolojistlerle ilgili aşağıdaki görüşleri onun "toplumsallık" duyarlılığını da yansıtmaktadır:¹⁸⁰

Toplumu doğaya yabancı, onunla düşman olarak görmek doğa-toplum ikiliği şeklinde tezahür eden modernist-mekanik görüşün bir yansımasıdır. Derin ekolojistler de insanı doğanın düşmanı olarak addederek bu yanılgıya başka bir şekilde düşmektedirler. Derin Ekoloji, insan türünü de diğer canlı türlerinden biri olarak ele almakta, alelâde bir parçası saymakta, bitki, hayvan gibi değerlendirmekte,

¹⁷⁶ Y.a.g.e., s.42.

¹⁷⁷ Y.a.g.e., s.42-43.

¹⁷⁸ Y.a.g.e. 99.

¹⁷⁹ Bookchin, **Özgürlüğün Ekolojisi**, s.25.

¹⁸⁰ Y.a.g.e., s.117-118.

üstelik onlardan daha tehlikeli gibi algılamaktadır. Bu son derece sağlıklı bir yaklaşımdır. Halbuki insanlık doğadan ayıramayacağı gibi toplumsal alan da ekolojik alandan ayrılamaz.

Sosyal ekoloji taraftarlarının ve derin ekolojistlerin ortaklaştıkları nokta insanın doğaya egemen olma anlayışının eleştirilmesidir. İki düşünce arasındaki farklılıkları ise şöyle özetlemek mümkündür: Derin ekolojistler ekolojik çöküntünün kaynağında insanın olduğu vurgulamakta ve çözüm olarak biyomerkezciliği, insanın doğal yaşama adaptasyonunu göstermekteyken; sosyal ekolojistler sorunun kaynağının insan olduğunu kabul etmekle birlikte çözümün de insandan, toplumsal örgütlenmeden doğacağını düşünmekte, sosyal ekoloji kuramını insanın ve doğanın madde-enerji ve enformasyon alışverişiyle sürekli etkileşimi çerçevesinde geliştirmektedirler.¹⁸¹ Ayrıca Bookchin'e göre, insanın doğayı tahakkümü altına alması, insanın insanı tahakküm altına alması durumundan soyutlanamaz. Bu yüzden Bookchin, insan-doğa ikilemine karşı çıkmıştır. Bu çerçevede hakimiyetin/tahakkümün ve hiyerarşinin her toplumsal/ekolojik alanda olduğunu düşündüğü ve bu açıdan Foucault'un biyoiktidar çözümlemesine benzeyen bir görüşü benimsediği anlaşılmaktadır.

Her iki temel ekolojik düşünce yaklaşımı açısından da şunu söylemek doğru olur: Hem derin ekolojistler hem de sosyal ekolojistler ortaya koydukları bütüncül doğa tasarımı açısından ekolojik emperyalizm olgusunun ekoloji düşüncesi içerisinde anlaşılabilceği bir metodolojik zemin, perspektif açmışlardır. Ancak, her iki düşünce de somut olarak dünya ekonomik ve siyasal sisteminin somut emperyal yönelimini ve bu yönelimin ortaya çıkardığı ekolojik çöküntüyü ve bu çöküntünün neden olduğu küresel adaletsizliği ve onun da ekolojik sisteme baskı yaparak bir kısır döngü oluşturması sürecini eleştirmekten ziyade, daha genellemeci-kavramsal/felsefî bir sorgulamayı yeterli görmüşlerdir. Ancak, sosyal ekolojistlerin özellikle tahakküm ve hiyerarşi kavramları üzerinden felsefî bir model oluşturması ve insana, toplumsal gerçekliğe verdiği önem ile ekolojik

¹⁸¹ Nizami Mamedov, "Toplum ve Doğanın Karşılıklı Etkileşimi: Sosyal Ekoloji", **Ekoloji Dergisi**, Sayı, 21, Ekim-Kasım-Aralık, 1996, s.13.

emperyalizmin anlaşılmasına çok daha can alıcı katkılar sağladığını söylemek mümkündür. Bu nedenle gıdaya tahakküm sürecini incelemekte olduğumuz bu araştırmamızda Bookchin'in tahakküm ve hiyerarşi çözümlemeleri de yol gösterici olacaktır. Zira, Bookchin; belli bir "sınıfsal", "cinsel", "geleneksel", "siyasal" vs. hiyerarşi içerisinde bütün ekolojik sisteme, dolayısıyla toplumsal alana ve bireysel alana yayılan (âdeta nüfuz eden)¹⁸² tahakküm ilişkilerinden bahsetmekte ve sosyal ekoloji kuramını da bu hiyerarşi ve tahakküm çerçevesine oturtmaktadır:

Ekoloji, benim açımdan, hep sosyal ekoloji oldu: Yani, doğa üzerinde tahakküm kuramının insanın insan üzerinde, hatta erkeğin kadın, yaşlıların gençler, bir etnik grubun diğer, devletin toplum, bürokrasinin birey, bir sınıfın diğer sınıflar ve sömürgeci güçlerin sömürge halkları üzerinde tahakkümünden kaynaklandığına inanıyorum.¹⁸³

İşte bu bütüncül tahakküm çözümlemesi esasında ekolojik emperyalizm kuramının da zeminini oluşturmaktadır. Ancak bununla birlikte hemen belirtmek gerekir ki, Bookchin'in sosyal ekoloji kuramında "emperyalizm"den çok "tahakküm" süreci işlenir ve tahakkümün küresel, "emperyalist" ve "sınıfsal" bir kaynağının olduğu gerçeği göz ardı edilir.¹⁸⁴

¹⁸² Sosyal Ekolojistlere göre bu tahakküm ilişkisini, komünal örgütlenme biçimiyle var edilecek olan sosyal ekoloji düzeni ile ortadan kaldırmak mümkündür. "Sosyal ekoloji düzeni, farklı yüzeylerdeki tahakküm ilişkilerinin ve hiyerarşinin ortadan kaldırılmasıyla tam olarak oluşturulabilir. Bunlar; (1) biyolojik kimlik, (2) aileler, (3) okullar, (4) cemaatler(community), (5) cemaatlerin cemaatleri (communities of communities) ve (6) doğal ekosistemdir. Edward T.Wimberley, **Nested Ecology: The Place of Humans in the Ecological Hierarchy**, The Johns Hopkins University Pres, Baltimore-Maryland, 2009, s.48.

¹⁸³ Bookchin, **Ekolojik Topluma Doğru**, s.76.

¹⁸⁴ Bookchin'in sosyal ekoloji düşüncesine göre, toplumdaki en moleküler iktidar ilişkilerini ve hiyerarşik statüleri (kadın-erkek, yetişkin-çocuk, beyaz-diğer ırklar, vs.) kaldırmadıkça toplum; sosyalist düşünce bağlamında "sınıfsız" ve "sömürsüz" hale gelse de tahakküm var olmaya devam edecektir. **Y.a.g.e.**, s.77. Bu türden, tahakkümün köklerini oluşturan toplumsal hiyerarşilerin olduğu sürece siyasal iktidarın değişmesi, devletin dönüşmesi ve elbette emperyalizmin yok edilmesi de bir işe yaramayacaktır. "Hiyerarşi var olduğu sürece, tahakküm, insanları bir elitler sistemi etrafında örgütlediği sürece doğaya hükmetme projesi de devam edecek ve gezegenimizi kaçınılmaz bir yok oluşa götürecektir" **Y.a.g.e.** Bookchin, toplumsallığın bütün katmanlarına nüfuz etmiş olan bu hiyerarşik düzenin ve tahakkümün öncelikle en alt düzeyde gerçekleşen, "komünalizm" adını verdiği toplumsal örgütlenmelerle, emek sömürsüsüyle birlikte işleyen üretim sürecindeki hiyerarşiyi önlemek üzere geliştirilen "ekoteknoloji" ile ve hiçbir hiyerarşik statünün olmadığı "eko-cemaatler" ve "komünal demokrasi" ile ortadan kaldırılabilceğini ve gerçek anlamda bir özgürleşmenin sağlanmasıyla ekolojik toplumun kurulabileceğini söylemiş olsa da (**Y.a.g.e.** s.72). toplumsallık içindeki hiyerarşi ve tahakkümü besleyen ve yeniden üreten sınıfsal ve

Dünya çerçevesinde, fakat genellikle somut egemen emperyalist sistemle bağlantılı olmayan şekilde toplumların kendi içerisindeki tahakküm çözümlemeleri yapılır. Bu açıdan genel olarak emperyalizm ve bizim incelememiz açısından ekolojik emperyalizm kuramlarında anahtar argümanlardan birisi olan; Batının/Kuzeyin, Avrupa merkezci kapitalist/emperyalist merkezlerin Doğunun/Güneyin kapitalistleşmemiş, sanayileşmemiş, tarıma dayalı, ucuz emek merkezi ülkelerin habitatları üzerindeki sömürgeci faaliyetleri Bookchin'in siyasal ekolojik yaklaşımında es geçilmiş gibi görünmektedir.¹⁸⁵

emperyal sömürü ilişkilerine öncelik vermediği için görüşleri biraz ütöpik kalmıştır. Aslında Bookchin'in kuramında "devlet"ten ve "sınıf"tan bağımsız bir tahakkümün de olabileceğini belirtmesi, emperyalizmin canlı yaşamının bütün unsurlarına yayılan bir tahakküm sürecini açıklayan ekolojik emperyalizm kuramıyla örtüşmektedir. Ancak, bu emperyal süreci, tahakkümü besleyen "merkezi" ideolojik, siyasal, ekonomik "odak"ı es geçmesi ekolojik emperyalizmin sağlıklı olarak anlaşılmasını engelleyebilecektir.

¹⁸⁵ Şu sözler Bookchin'e aittir: "Eğer benim yaklaşımım çok fazla 'Avrupa-merkezci' görünüyorsa, okuru uyarmalıyım ki, Asya "merkezciliği" daha büyük bir belâdır." Bookchin, **Toplumsal Ekolojinin Felsefesi**, s.118. Bu açıdan Derin Ekolojistler, en azından felsefi olarak "Batıyı sorgulayıcı ve "Doğucu" durmaktadırlar. Zira, Derin Ekolojistlerin felsefi yaklaşımlarına göre sanayileşmemek, kalkınmamış olmak Batının ekolojik çöküntü içerisindeki uygarlık düzeyine göre çok daha olumlu bir durumdur. Derin Ekolojistler, bu açıdan Batının sanayici/tüketimci felsefesinin/toplumunun alternatifini ortaya koyduklarını düşündükleri Doğu felsefesini (özellikle Budizm'i, Şamanizm'i ve Taoculuğu) ve "mütevazı" Doğu yaşam tarzını de yüceltmişlerdir. Bookchin Derin Ekolojistlerin genel olarak medeniyet karşıtı olmalarını, insani gelişim sürecini sorgulamalarını eleştirmiş ve onların ekolojiyi ıllkelliğe övgüden ibaret bir animizme dönüştürmeye çalıştıklarını da belirterek Doğu felsefesini de eleştirmiştir. **Y.a.g.e.**, s.120.

İKİNCİ BÖLÜM

EKOLOJİK EMPERYALİZM KURAMININ ÇERÇEVESİ

Dünyanın halihazırda içerisinde bulunduğunu düşündüğümüz ekolojik emperyalizm sürecini ve elbette ekolojik emperyalizmin ortaya çıkardığı “gıdaya tahakküm” gibi sorunları anlayabilmemiz için çalışmamıza ışık tutabilecek kuramsal bilgiyi öncelikle, emperyalizmin daha önceki biçimlerini ele alan emperyalizm kuramlarından ve ekolojik gerçekliği çözümleyerek düşünce ortaya koyan ekoloji kuramlarından yararlanarak elde etmek mümkün olabilmektedir. Bir önceki bölümde bu konulara değindikten sonra, şimdi ekolojik emperyalizm kuramının çerçevesi için ön şart olan tarihsel/kuramsal birikimden beslenerek ve bu birikimi eleştirerek yeni bir kuramın disipliner sınırlarına da ulaşmış, ekolojik emperyalizmle ilgili yeni bir kuramsal açıklama yapabilecek duruma gelmiş bulunmaktayız. Bu bölümde, esas olarak bir önceki bölümde irdelenmiş olduğumuz kuramsal birikimle ve bu birikimi eleştirdikten sonra şekillenecek olan yeni disipliner zeminle birlikte kuramsal açıklama yapılarak ekolojik emperyalizm kuramının çerçevesi çizilmeye çalışılacaktır.

1. Disipliner Temel: Biyopolitikaya Odaklanan Yeni Siyaset Bilimi

Aşağıda irdeleneceği üzere özellikle 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünyadaki hızlı sosyo-ekonomik değişim ve bu değişimle birlikte somutlaşan yeni iktidar biçimlenimleri, yeni toplumsal sorunlar, yeni toplumsal özneler; önceleri siyasal sistemle ve siyasal iktidarla sınırlı olan siyaset biliminin disipliner sınırlarını, inceleme nesnesini, “siyasal alandan” “toplumsal alana” doğru genişletmiştir. Klasik dönemde, daha çok “anayasa hukuku” ve “kamu hukuku” çerçevesindeki araştırmaların ağırlık kazandığı, 1968’deki yoğun toplumsal hareketlerde somutlanan değişim sürecinde ise

“sosyoloji” ile iç içe girmeye yani “makro iktidar” alanından “mikro iktidar” alanına doğru genişlemeye başlayan siyaset bilimi, 1970’lerde inceleme nesnesi olarak yeniden bir genişleme sürecine girmiştir. Bu genişlemeye neden olan yeni olgu, 1970’li yıllarda artık tehlike sinyalleri vermeye başlayan “ekolojik kriz” olmuştur. Bu dönemde yoğunlaşan çevreci hareketlerin de bu ilgiyi besleyen bir toplumsal hareketlilik doğurduğunu söyleyebiliriz. Yine, aynı dönemlerde başlayan ekolojiyi dikkate almadan, kapitalizm için tarımsal verimliliği artırmayı hedefleyen “Yeşil Devrim”in¹⁸⁶ (gelişmiş ülkelerin tarımsal alanlarında da olumsuz etkileri olmakla birlikte) özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinin ekolojik dengesinde, geleneksel tarımsal sisteminde ortaya çıkardığı tahribat; ortaya çıkan yeni iktidar ilişkileri, siyaset biliminin ilgi alanını daha da genişleterek “biyoloji” ve “ekoloji” verilerinin de siyaset bilimi içerisinde değerlendirilmesini gerekli kılmıştır.¹⁸⁷ Son olarak da genetik devrimin yaşandığı ve biyoteknolojiyi kullanan gıda tekellerinin yeni bir küresel iktidar ve tahakküm zinciri oluşturmaya başladıkları, bireysel özgürlük ve daha da ötesi “bireysel yaşam”/“bireysel güvenlik” alanının iyice daraltıldığı bir süreçte siyaset biliminin biyopolitikaya odaklanmaya

¹⁸⁶ En çok Hindistan köylüsü üzerinde yıkıcı etki yaratmış olan “Yeşil Devrim”, ekoloji düşüncesi içerisinde özellikle Ekofeminist çevre (gıda, su vs.) aktivisti Hindistanlı Vandana Shiva tarafından eleştirilmiştir. Shiva’ya göre, yaşamın idamesi (sürdürülmesi) ilkesi temelinde gerçekleşen geleneksel tarım sistemleri yeşil devrim ile birlikte yok edilmiştir. Shiva’ya göre; Yeşil devrim, gıda sisteminin denetimini köylü kadınlardan alıp Batılı çok uluslu tarım şirketlerine devretmiş olduğu için doğal süreçleri yerle bir eden Batılı, patriyarkal bir doğa karşıtı tarım modelidir. Shiva’nın bu görüşlerine katılan bir diğer ekofeminist sosyalist Mary Mellor da, Güney’deki açlık durumunu Kuzey’in tahakkümcü düzenini ortadan kaldırmaya yönelik Güneyli bir devrimin önünü kesmek için yapıldığını düşündüğü yeşil devrimin Kuzey-Güney eşitsizliğini ve kadın üzerindeki tahakkümü daha da katmerli hale getirdiğini söylemiştir: Mellor’a göre; “(yeşil devrimin sonunda) dünya çapındaki yiyecek üretimi 50 milyon ton kadar arttı, ancak bu süreç, yiyecek üretiminin Güney halklarının, özellikle kadınların ellerinden alınıp Batı’nın ağırlıklı erkek bilimcileri, agronomları ve tarım işverenlerine devredilmesiyle sonuçlandı.” Mary Mellor, **Sınırları Yıkarak: Feminist, Yeşil Bir Sosyalizme Doğru**, Çev.Osman Akınhay, Ayrıntı yayınları, İstanbul, 1993, s. 158-159. Ayrıca bkz. 3.Bölüm

¹⁸⁷ Yeni bilimsel ve teknolojik gelişimin doğurduğu mevcut karmaşık toplumsal-siyasal inceleme alanını, ekolojik gerçekliği ve yeni bilimsel paradigmaları dikkate alarak Biyoloji, Ekoloji ve Siyaset Bilimi’nin kuramsal ilişkilerini inceleyen Blank ve Hines bu çerçeveyi kapsayıcı bir isimlendirme olarak benimsedikleri “ekopolitik” düşüncüyü siyasal teorisinin bir meydan okuması olarak tanımlamışlardır. Robert H.Blank and Samuel M.Hines, **Biology and Political Science**, Routledge, London and Newyork, 2002, s.134.

başladığını ve inceleme alanını ekolojik gerçekliğe/ekosisteme doğru genişlettiğini gözlemlemek mümkündür.¹⁸⁸

Modern çevre bilimi ile siyaset biliminde kullanılan bazı modellemelerin birbirlerine benzediklerini veya birbirlerinden etkilendiklerini de burada belirtmek gerekir. Örneğin siyaset bilimci David Easton'un siyasal sistemin işleyişine ilişkin bir açıklama modeli olarak ortaya attığı "sistem analizi teorisi" ile klasik çevrebilimdeki "ekosistem" çözümlemeleri ve çağdaş çevrebilimde sıkça kullanılan "madde akışları ve toplumsal metabolizma teorisi" benzerlik taşımaktadır. Easton'un siyasal sistem analizinde sistemin muhatabı olan çevreden (muhatap kesimler, halk) gelen "istemler" ve "destekler" siyasal sistemin "girdi" ve "çıktı" dönüşümü çerçevesinde o sistemin devamlılığını sağlamakta veya sonunu hazırlamaktadır.¹⁸⁹ Bu modelde siyasal sistemin sürdürülebilirliği o sisteme verilecek uyumlu destekle mümkün olabilecektir.¹⁹⁰ Klasik çevrebilimcilerin ekosistem analizi de aynı şekilde ekosistemin devamlılığı, (sürdürülebilir çevre) için ekosisteme yönelik baskıların (ekolojik ayak izi) belli bir denge içerisinde yürütülmesi gerekmektedir. Easton'un siyasal sistem analizini geliştirirken biyoloji ve onun alt dalı olarak gelişen ekoloji biliminin ana inceleme alanı olan "ekosistem" yaklaşımından esinlendiği bilinmektedir.¹⁹¹ Bununla birlikte çağdaş sosyal çevrebiliminin doğa-toplum etkileşimini ifade etmek üzere kullandığı modellerden birisi olan "Madde Akışları ve Toplumsal Metabolizma" kuramında bir nevi Easton'un siyasal sistem analizinin "sosyal ekolojik sistem"e uyarlanmış hali söz konusudur.

¹⁸⁸ Birçok çevre bilimcinin ve bazı siyaset bilimcilerin paylaştıkları ortak bir görüş şudur: Yeni siyaset biliminde ve siyasal çalışmalarda -daha eski siyasal çalışmalarda ağırlıklı bir yer tutan coğrafi ve iktisadi perspektiften daha fazla çağdaş çevre tartışmalarının (özellikle de "çevre tarihi" bakışı içerisinde) gündeme alınması söz konusu olmaktadır/olacaktır. Petra J.E.M van Dam and S.Wybren Verstegen, "Environmental History: Object of Study and Methodology", **Principles of Environmental Sciences**, (Ed.Jan J.Boersema-Lucas Reijnders), Springer, Amsterdam, 2009, s.25.

¹⁸⁹ Kemali Saybaşı (Der.), **Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar**, Doruk Yayınları, Ankara, 1999, s.45-46.

¹⁹⁰ Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s.101.

¹⁹¹ Robert H.Blank and M.Hines, **a.g.e.**, s.53.

Genellikle felsefî, kuramsal, etik, soyut bir çerçevede irdelenen toplum ve doğa ilişkisinin teknik, sayısal, somut boyutunu da görmemizi sağlayan metodolojik ve teknik bir yaklaşım/inceleme tarzı olarak “Madde Akışları ve Toplumsal Metabolizma Teorisi” ortaya atılmıştır. Bu teori, özellikle, incelenen toplumsal/doğal alanın ‘ekolojik bozulma’ (ekolojik ayak izi) durumunu net olarak ortaya koymaya çalışarak ve insan -doğa etkileşiminden doğan ‘sosyal ekolojik’ görüntüyü sadece kavramsallaştırmakla yetinmemektedir. Aynı zamanda onu sayısallaştırarak “sosyal çevrebilim” adıyla oluşabilecek bir bilimsel disiplin için olması gereken kesinlik/somutluk sürecine önemli bir katkı sağlamış bulunmaktadır. Metabolizma, canlı organizmanın içsel süreçleridir. Organizma, varlığını sürdürebilmek için çevresiyle sürekli olarak madde-enerji alış verişinde bulunmak zorundadır. Sosyal metabolizma da sosyal sistemleri bu şekilde değerlendirmektedir. Bu çerçevede sosyal ekonomik sistemin kendisi bir metabolizma gibi düşünülmektedir. Bu sistemler dünyadan maddî unsurlar alırlar ve onları dönüştürerek bir çıktı (yapıntı) meydana getirirler. Sonra bu çıktılar artık ve atık olarak yeniden doğaya döner ve başka biçimde yine bu sistemin içerisine dâhil olurlar. Sistem, tıpkı fabrikasyon sistemi içerisindeki bir çark gibi işler. Bu çarkın dönüşünden kaynaklanan bir takım sonuçlar vardır. Bu sonuçları bilmek ve değerlendirmek, insan-doğa etkileşiminin olası sonuçlarını görmemizi sağlayacak bir projeksiyon işlevi sağlayabilecektir. Sosyal metabolizmanın iki yönü vardır: (1) Madde akışları, kilogram veya ton cinsinden ölçülür. (2) Enerji akışları, jül cinsinden ölçülür. Madde akışları çerçevesinde örneğin yetişkin bir insanın gündelik ortalama tüketimi hesaplanır. Tüketim ve üretim sürecinin gerçekleşmesi için enerjiye ihtiyaç vardır. Sosyo-ekonomik sistem enerji akışlarıyla varlığını idame ettirir. Bu enerjinin kaynağı fosil yakıtları olabilir; güneş enerjisi olabilir; jeotermal enerji olabilir; nükleer enerji olabilir. Sosyal ekolojik sistem içerisinde yer alan bütün bu tüketim, üretim ve enerji akışı süreci sosyal metabolizma hesaplamalarına dahil edilir. Ortalama bir insanın günlük ortalama enerji ihtiyacı ile nüfusu çarparak toplam enerji sarfiyatını bulmak mümkündür. Bütün bu sosyal

metabolizma süreci içerisinde sosyal ekolojik sistemin kaynakları, üretim tarzı ve nüfus artışı belirleyicidir.¹⁹²

İnsanın doğa ile olan etkileşimiyle meydana gelen “sosyal ekolojik” sistemde insanın/toplumun sistemden aldığı girdiler ve sisteme verdiği çıktılar vardır. Çevreden; su, hava ve topraktan oluşan alıcı ortamdan alınanlar belli bir enerji akışı çerçevesinde yine alıcı ortama verilmektedir. “*Madde Akışları ve Toplumsal Metabolizma Teorisinin*” esas varsayımı ise sosyal ekolojik sistem içerisindeki bütün girdilerin ve çıktılarının hesaplanabilir olduğudur. O halde, toplumun metabolizması bilinebileceğinden geleceğe yönelik ekolojik önlemler almak ve geleceği planlayabilmek de mümkün olabilecektir.¹⁹³ Easton’un siyaset bilimi kuramı olarak sistematize ettiği “sistem yaklaşımı”nın çevrebilimlerine uyarlanmış hâli diyebileceğimiz bu yaklaşım, bir ekonomik sosyal sistem içerisindeki enerji ve madde akışlarının istatistiklerinin gerçekçi olamayacağı açısından eleştirilebilir. Ayrıca, bu yaklaşımın Dünya üzerindeki kapitalist-sanayileşmiş coğrafyalar (Kuzey-Güney, Batı-Doğu, metropol halklar-çevre halklar) ile diğerleri arasındaki eşitsizliği ve Dünya üzerindeki ekolojik emperyalizm akışını görmezden gelmesi ile de eleştirmek mümkündür. Buna rağmen emperyalizmin ve biyoiktidarın işleyiş şekli ile ilgili olarak sunulan bu model, bütüncül ve somut bir sistem analizi özelliğiyle yeni siyaset biliminin genişleyen iktidar çözümlemesinde metodolojik katkı sağlayabilecek argümanları da içermektedir.

Genişleyen iktidarın yaşamın üzerine inşa edilen bir “genişlemiş biyoiktidar” halini almaya başladığı için artık siyaset biliminin inceleme nesneleri arasına, her biri ayrı bir iktidar ilişkisi doğuran genetik mühendisliği, biyoteknoloji ve GDO ile gıda, su, iklim vs. gibi konular girmiş bulunmakta veya girmek zorundadır. Aksi takdirde iktidar çözümlemesi eksik kalacaktır. Ekolojik emperyalizm sürecinin somut sorun alanları olarak kabul ettiğimiz bu yeni inceleme nesneleri elbette her şeyden önce “bilim”/“bilgi” ile “iktidar” ve

¹⁹² Aykut Çoban, **Sosyal Çevrebilime Giriş Dersleri**, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 2008.

¹⁹³ Bkz. Heinz Schandl - Niels Schulz, “Using Material Flow Accounting to Operationalize the Concept of Society’s Metabolism. A preliminary MFA for the United Kingdom for the Period of 1937 – 1997”, **University of Essex ISER Working Paper**, 2000-3.

daha özel olarak tahakküm arasındaki ilintiyi de ortaya koymuştur. Daha doğrusu, Michel Foucault'un ifadesiyle bir "Dünya toplumu" haline almış olan "Batı toplumu"nun ürettiği hakikatin iktidar üzerindeki belirleyicilikleri gittikçe daha belirgin hale gelmiştir. Foucault'un bu çerçevedeki iktidar çözümlemesi, ekolojik emperyalizmin ortaya çıkardığı derinlemesine tahakküm ilişkilerinin Batı bilim ve bilgi (enformasyon) merkezlerince nasıl meşrulaştırdığını da anlatmaktadır.¹⁹⁴

Batı toplumu gibi bir toplumun, artık buna dünya toplumu diyebiliriz, her an ürettiği hakikat etkileri vardır. Hakikat üretilir. Bu hakikat üretimleri iktidardan ve iktidar mekanizmalarından ayrı değildir, çünkü hem bu iktidar mekanizmaları bu hakikat üretimlerini mümkün kılar, bunlara yol açar, hem de bu hakikat üretimlerini kendinde bizi bağlayan, birleştiren iktidar etkileri vardır. Beni ilgilendiren şey, hakikat/iktidar, bilgi/iktidar ilişkileridir.

Foucault, hakikat üretme ve bilme ile iktidar arasındaki karşılıklı ilişkiyi de ortaya koymuştur. Ona göre konuşma yetkisine sahip olma bilme (ve "hakikat üretme") sürecine, dolayısıyla iktidar sürecine etki eder. Bu duruma "bilme/iktidar eklemlenmesi" diyen Foucault'a göre; "Konuşma bir bilme konumunu kesinleme anlamına geldiği anda, konuşan kişi iktidar elde eder"¹⁹⁵ Bu çerçevede Foucault'un biyopolitika yaklaşımını imparatorluk kuramının temeline oturtan Antonio Negri de yeni bir siyaset sözlüğünün oluşturulması gerekliliğini belirtmiş, bu yeni sözlüğün temel siyasal terimlerini ise çokluk, maddi olmayan emek, genel zekâ, farklılık, tekillik olarak sıralamıştır. Siyasal dilin onu konuşan dilin gücü ile belirlendiğini ifade eden Negri, imparatorluk ile çokluk arasında geçen yeni iktidar savaşımının biyopolitik bir zeminde gerçekleştiğinin, yeni siyaset dilinin bu savaşım ile belirlendiğinin altını çizmiştir.¹⁹⁶ Ona göre, biyopolitik doku, kapitalizmin yaşamı kuşatmasına tanıklık eder; ama aynı zamanda, emek gücünün,

¹⁹⁴ Foucault, **İktidarın Gözü**, s. 173.

¹⁹⁵ **Y.a.g.e.**

¹⁹⁶ Negri, **İmparatorlukta Hareketler**, s. 235-240.

yaşamın kendisinin, sermayeye karşı direnişine ve tepkisine de tanıklık eder.¹⁹⁷

Sonuç olarak yeni biyopolitik doku üzerinde şekillenen yeni emperyalist-tahakkümcü güç ilişkileri/mücadeleleri, klasik emperyal dönemden daha geniş bir çerçevede inşa edildiği ve yaşamı tamamıyla kuşattığı için “iki kültür” bilim konseptini (sosyal bilimleri-fen bilimleri ayrımını) aşan bir bilimsel bakış ile anlaşılabilir. Burada şu çıkarımı eklemek gerekir: Andrew Dobson’un belirttiği şekilde siyasal teoriye yeşil bir perspektif verilmesi ve yeşil bir siyaset kuramı oluşturulması çabalarının da ilerleyen teknoloji, hızlı toplumsal değişim dinamikleri çerçevesinde ve yeni iktidar ilişkilerini belirleyen ekolojik krizin iyice belirginleşmeye başlaması nedeniyle politik teorinin inceleme alanına sokulmasına duyulan ihtiyaçtan kaynaklandığı söylenebilir.¹⁹⁸ Bütün bu gelişim süreci, içerisinde biyoloji ile siyaset bilimi ve sosyoloji arasındaki ilişkiyle belirlenen yeni bir disiplinler arası yaklaşımı zorunlu kılmıştır. Elbette bu çerçevedeki disiplinlerarası yaklaşımdan siyaset bilimi analizlerinde biyoloji verilerinin de kullanılması anlaşılmalıdır. Yoksa, siyasal ve sosyal süreci de bir biyolojik sürece indirgeyen kaba determinist yaklaşım biyopolitik olguları sosyobiyolojik kesinlikle açıklamak olur ki, bunun adı Sosyal Darwinizm ve onun siyasal uzantısı olan biyofaşizmdir. Bugün canlı yaşamı üzerinde ve daha özel olarak gıdanın üretimi sürecinde biyoteknolojik müdahaleyi sınıfsal bir amacın (büyüme/kapitalist büyüme) aracı haline getiren ve bu çerçevede siyasal ve toplumsal alanda da bir tahakküm hiyerarşisi oluşturan yeni emperyalist sistem söz konusudur. Böylesine bir biyofaşizm sistemi ortaya çıkarmak üzere de piyasa için disiplinlerarası çalışmalar yürütülmektedir denebilir. Elbette bu biyofaşizm sürecini anlamak için de yine “biyopolitik doku”ya odaklanmak disiplinlerarası bir metodolojik bakış açısı ile bilim üretmek gerekmektedir.

¹⁹⁷ Y.a.g.e., s.124.

¹⁹⁸ Andrew Dobson-Paul Lucardie(Ed.), **The Politics of Nature: Explorations in Green Political Theory**, Routledge, London and New York, 2003, s.234.

Biyoteknoloji devriminin yaşama eskisinden çok daha fazla nüfuz eden, daha kapsayıcı yeni bir iktidar biçimlenişini güçlendirdiğini; bu sürecin de iktidarı, biyoteknolojiyi kullanan emperyalist ve/veya kapitalist merkezlerin lehine kurumsallaştırıcı bir işlevi olduğunu söylemek abartılı olmaz. Çünkü, bu süreçte yaşam bütünüyle iktidarın nesnesi haline gelmiştir. İktidar ilişkilerinin yaşam üzerindeki iktidarlar haline gelmeleri kamusal/özel ayrımının anlamsızlaşmasına, dolayısıyla da iktidar alanının genişlemesine yol açmıştır.¹⁹⁹ Yaşam alanında genişleyen iktidar ise bunu en çok bir ironi olarak “yaşam bilimleri” içinde değerlendirilen biyoteknoloji biliminin kapitalizmin/emperyalizmin hizmetine sunulmasına borçludur. Bilim ve bilginin, bu süreçte yeni biyoteknoloji anlayışını meşrulaştırma, daha doğrusu biyoteknolojinin yaşamı tehdit eden ve iktidarı besleyen yönünü saklama doğrultusunda nasıl kullanıldığını anlayabilmek için yeni bir bilimsel yaklaşımı benimsemek gerektiğinin altını bir kez daha çizmek gerekir. Mayor ve Forti, bu konudaki disipliner eksikliği şöyle dile getirmiştir:²⁰⁰

Bizler bugün hâlâ 18. yüzyılın felsefi, ekonomik ve politik terimleri bazında-kapitalizmden sosyalizme-konuşuyor ve düşünüyoruz ve yeni toplumsal gerçekliklerin bundan böyle bu kategoriler içerisinde özümsememeyeceğini fark etmiyoruz. Oysa 18. yüzyılın ideolojik kavramsal çerçevesi eskidi. Bilim, bilimsel bilgi ve uygulamalı bilim olarak teknolojinin toplumsal ve politik iktidarın yeni çehreleri olduğunun farkına varılması gerekiyor.

Bu çerçevede biyoteknoloji yöntemleri ile üretim ve tüketim sürecine müdahale edilen gıdanın sadece ziraat mühendisliği veya tarım sorunu değil aynı zamanda bir biyoiktidar veya emperyalist tahakküm sorunu olarak ele alınması da önem kazanmaktadır. Gıdayı, doğal köklerinden kopararak bir “tekno-meta” haline dönüştüren ve kapitalist sistem içerisinde bir tahakküm ilişkisi ortaya çıkardığı gibi aynı zamanda genler üzerine etki yaparak evrim zincirini bozan ve gelecek kuşaklar için ciddi riskler ortaya çıkaran bu tür

¹⁹⁹ Revel, **Michel Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi**, s. 153.

²⁰⁰ Federico Mayor-Augusto Forti; **Bilim ve İktidar**, Çev.Mehmet Küçük, Tübitak Yayınları, Ankara, 2008, s.55.

biyoteknolojik uygulamalarla ortaya çıkan genetiği değiştirilmiş organizmalar (GDO), biyopolitik sürecin somut veçhesi olması açısından önemle üzerinde durulması gereken konulardan birisi olmaktadır. İşte bütün bu özelliklerinden dolayı kapitalizmin veya genel olarak tekno-metalaşmanın hizmetine sunulmuş olan biyoteknoloji, gıdaya tahakküm sürecini adeta kurumsallaştırma işlevi gördüğü için, bu yönleriyle sadece fen bilimleri/teknik bilimlerin gündeminde yer almamakta, büyük ölçüde eleştirel bir çerçevede siyaset bilimi ve sosyoloji alanında da incelenmektedir. Ayrıca, yaşamın niteliğini, niceliğini ve geleceğini dönüştürme işlevi olan biyoteknolojik uygulamalar, etik sorunlar doğurduğundan felsefenin de konusu olmaya başlamıştır.²⁰¹

Hâli hazırda güncel tartışmalarda da sıklıkla yer almakta olan GDO sorunu son dönemlerde birçok akademik çalışmada “sosyal bilim” sorunu olarak incelenmiştir. Örneğin konuyu bir sosyoloji sorunu olarak irdeleyen sosyolog Anthony Giddens’e göre hiç kimse GDO’lu ürünlerin risk taşımadığını kesin olarak söyleyemez. Bu konudaki görüşlerini bir sosyoloji çalışmasında fen bilimleri otoritesi gibi net bir şekilde söyleyen Giddens’e göre genetik yapı değişikliğinin pek çok faydası olsa da taşıdığı riskler önceden kestirilemez ve hesaplanamaz. GDO’lu ürünler çevreye yayılır yayılmaz gözlemi ve denetimi zor zincirleme etkiler yaratabilirler. Bu yüzden ihtiyat ilkesinin de gereği olarak yeni değişikliklerin yol açacağı olası risklere ilişkin kuşkuvarın olduğu yerde, mevcut ilkeleri değiştirmektense onlara daha sıkı yapışmak en doğrusu olacaktır.²⁰² Yine çoğu çalışmasında biyoteknoloji eleştirisi yapan, gen mühendisliğindeki ilerlemelerin insanlık türü kavramını etkilediğini belirten, biyoteknolojik sürecin insanı araçsallaştırmasını sorgulayarak siyaset bilimi çözümlemelerini biyopolitik bir çerçeveye de

²⁰¹ Bu çerçevede biyoteknolojik uygulamaların yarattığı etik sorunları ele alan kolektif bir çalışma için bkz. Anthony Dyson and John Harris(Ed.), **Ethics and Biotechnology**, Routledge, London and New York, 1994.

²⁰² Anthony Giddens, **Sosyoloji**, (Haz. Cemal Güzel), Ayraç Yayınları, Ankara, 2005, s.619-620. Giddens, sadece GDO konusunu değil, ortaya çıkardığı tehlikeler, risk faktörü, politik tartışmalar bağlamında küresel iklim değişimi konusunu da, incelemesinde meteorolojik verileri dikkate alacak şekilde, bir Sosyoloji veya Siyaset Bilimi meselesi olarak ele alan, inceleyen ve oldukça kapsamlı bir çalışma yapan ilk (ve hâlâ sayılı) Sosyal Bilimcilerden de olmuştur. Bkz. Anthony Giddens, **The Politics of Climate Change**, Polty, USA, 2009.

oturtan Habermas'ı burada zikretmek gerekir.²⁰³ Bu konuyla ilgili olarak vurgulamak gerekir ki: Biyoteknoloji yoluyla doğal evrim sürecinin genetik halkalarına müdahale etmenin doğal evrimsel gelişim çerçevesinde telâfisi zor sonuçlar doğuracağını düşünmemek mümkün değildir. Zira, bu müdahalenin ileride nelere yol açabileceğini, ekolojik döngü üzerindeki tesirlerini, nasıl bir etik mesele ortaya çıkarabileceğini kestiremeyiz. Ayrıca, nasıl ki, “nükleer teknoloji”yle “nükleer silahlar” arasında bağlantı olduğu biliniyor ve bu açıdan nükleer teknolojinin geliştirilmesi bile ciddi kaygılarla izleniyorsa; aynı şekilde, insanlık açısından faydalı olabilme ihtimali yüksek olan “biyoteknoloji”nin geliştirilmesi ile de “biyolojik silahlar” arasında bağlantı kurmak ve bu çerçevede bu alanla ilgili gelişmeler açısından, tıpkı nükleer konularda olduğu gibi, şüpheli olmak normal karşılanmalıdır. Biyoteknolojinin değiştirme gücü “şeylerin maddi dünyasında değil, canlıların biyolojik, doğal yaşam alanlarındadır. Dolayısıyla insan tümüyle şeyleştirilmediği ölçüde biyoteknoloji tartışma konusu olmaya devam edecektir.”²⁰⁴ Elbette sorgulanan, şüpheyile bakılan olgu, biyoteknolojinin/veya herhangi bir teknolojinin kendisi değildir. Sorgulanan, bu teknolojinin toplumsal değil, bireysel-sınıfsal (kapitalist) amaçlar için kullanılma sürecinde²⁰⁵ ortaya çıkabilecek risk faktörüdür. Daha da önemlisi sorgulanan; tarım ticareti, devletler, önemli tarımsal araştırma enstitüleri, bazı bilim adamları, yardım ajansları ve özel hayır vakıflarından oluşan bir çıkarlar kompleksi tarafından sürdürülmekte olan “biyoteknoloji projesi” yoluyla yeni bir egemenlik, tahakküm hiyerarşisinin inşa edilmesi ve özellikle sanayiye değil, tarıma

²⁰³ Aykut Çoban, “Biyoteknoloji, Habermas ve Kendimiz Olmak”, **Mülkiye Dergisi**, Sayı 242, Kış, 2004, s.237-253.

²⁰⁴ **Y.a.g.e.** s.237. Yaşamın en temel unsurlarını şeyleştirme, metalaştırma doğrultusunda kullanılan ve ciddi ideolojik belirlenmişliği olan biyoteknolojinin (çok uluslu şirketlerin ve onlarla rekabet halindeki teknodevletlerin güdümündeki biyoteknolojinin) biyopolitikaya odaklanan yeni siyaset biliminin ana konularından birisidir.

²⁰⁵ Bkz. Jürgen Habermas, **İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim**, Çev. Mustafa Tüzel, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

dayalı topluluklar üzerinde etkisini hissettiren tahakkümcü bir biyoiktidar sisteminin güçlendirilmesidir.²⁰⁶

Vurgulamak gerekirse, 21.yüzyıla damgasını vuran ve temel metodolojik doğrultusu iki kültür konseptini aşmış olan yeni siyaset biliminin -klasik unsurları da önemini yitirmemekle birlikte- ana unsurları artık biyoteknoloji, GDO, biyoçeşitlilik kaybı, küresel iklim değişimi, ekolojik emperyalizm, gıdaya tahakküm gibi konuların olması kaçınılmazdır. Çünkü, ideolojik ve sınıfsal belirleyiciliklerin önemli bir etmen olduğu bu olgular da bir “iktidar” ilişkisi sonucunda belirmektedir. Ancak bu yeni siyaset biliminin temel olarak odaklandığı alan siyasal iktidar ve siyasal süreç değil, yeniden biçimlenen biyoiktidar ve biyopolitik süreç olmaya başlamıştır. Elbette, kapsayıcı, yaşama nükseden yeni iktidar ilişkilerini, tahakkümü temel inceleme nesnesi olarak alan yeni siyaset bilimi yaklaşımı, doğal olarak demokrasi ve vatandaşlık tanımlamalarını da farklılaştıracak, daha geniş bir çerçeveye oturtacaktır. Ekolojik duyarlılığın, ekolojik temelli yeni iktidar ilişkilerinin hakim olmaya başladığı bir dönemde, kapitalist/modern “maddi dünya”nın (sanayi toplumu ve enformasyon toplumunun) değerleri üzerine inşa edilmiş klasik ve/veya modern “demokrasi” ve “vatandaşlık” kuramları da sorgulanmış, anlam genişlemesine uğramış, ekosistem merkezli yeni demokrasi ve vatandaşlık tanımlamaları yapılmaya başlanmıştır. Ekolojik vatandaşlık bilinciyle ortaya konan küresel eylemlerle birlikte esas amacı küresel çevresel adaleti gerçekleştirmek olan bir ekolojik siyasal hareket artık yeni siyaset biliminin çalışmalarının odak noktasına girmeye başlamıştır ve bu çalışmalarda üzerinde tartışılan esas argüman “yeni bir demokrasi” kavramı olmuştur.²⁰⁷ Yeni demokrasi ve vatandaşlık tartışmalarının son çeyrek asırdır iyice yoğunlaşmasında elbette küresel iklim değişiminin yarattığı ekolojik krizin ve bu krizin artık güncel toplumsal ve siyasal yaşamda hissedilir bir etkiye ulaşmasının payı büyüktür. Zira, meydana gelmesinde

²⁰⁶ Rachel Shurman-William Munroe, “Yerel Eylemcilik ve Biyoteknoloji Projesi”, **Teknoloji ve Toplum**, (Ed.Guido Ruivenkamp vd.), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2010, s.84.

²⁰⁷ Çevresel adalet fikriyle temellenen ekolojik vatandaşlık ve ekolojik demokrasi önerilerinin tartışıldığı bir çalışma için bkz.Sarah Wilks(Ed.), **Seeking Environmental Justice**, Rodopi, Amsterdam-New York, 2008.

egemen iktisadi-siyasi-ideolojik sistemin rolü artık tartışmasız bir şekilde kabullenilmiş olan iklim değişikliğinin yol açtığı sıkıntılar zaten mevcut olan küresel adaletsizliği daha da derinleştirmiştir. Bu süreçte “adalet” kavramı genişlemiş “iklim adaleti” ve “atmosferik adalet” gibi kavramlar etrafında kümelenen yeni siyasal hareketler ve siyasal sistem önerileri gündeme gelmeye başlamıştır. Bu yeni olgu da artık siyaset bilimi perspektifi ile ekoloji perspektifini birleştirmeye başlamıştır ve siyaset teorisinin hareketlerinin kaçınılmaz olarak bir yeşil siyaset teorisi halini almaya başladığının göstergeleri olmuştur.²⁰⁸

Siyaset bilimindeki bu kuramsal yenilenme, ekolojik emperyalizm ve gıdaya tahakküm gibi yeni emperyalist ilişkilerin iktidar biçimlenmesini değiştirmesinden (yeni bir global biyoiktidar sisteminden) kaynaklandığı için siyaset bilimi ile siyasal ekoloji düşüncesinin inceleme nesneleri açısından gittikçe bütünleşmeye, hatta aynılaşmaya başladığını söylemek mümkündür. Bu kuramsal anlayışla günümüzde ekolojik mücadelelerin doğrudan doğruya bir siyasal iktidar mücadelesi halini almaya başlaması ve ana hedefin bütüncül tahakkümü geriletmek, daha doğrusu tahakkümsüzlük olması kaçınılmaz olmaktadır. Bu yüzden yeni siyaset biliminin ve elbette ekolojik siyaset kuramının ana inceleme konusu “tahakküm süreci” olacaktır ki, bizim inceleme konumuz olan gıdaya tahakküm süreci de bunun bir parçasıdır.

Ekolojik emperyalizm sürecinin somut bir veçhesi olan ve yeni bir kapsayıcı iktidar ile (“biyoiktidar” ile) varlık kazanan “bütünsel tahakküm” (gıdaya tahakküm olgusu da bunun yansımasıdır) sürecinin yeni siyaset biliminin (biyopolitika biliminin) inceleme nesnesi olarak ele alınmaya başlanması, bu tahakküme karşı ekolojik gerçeklik temelinde geliştirilen siyasal yaklaşım modellerini de gündeme taşımıştır. Daha önceleri neredeyse ütöpik düşünceler başlığı altında ortaya konan bir çok siyasal tasarım modelleri veya siyasal kavramlar, yeni sosyal ekolojik gerçekliğin

²⁰⁸ Bu doğrultudaki tartışmaların yer aldığı, ekoloji temelli yeni bir adalet ve siyaset tarzının önerildiği bir çalışma için bkz. Steve Wanderheiden, **Atmospheric Justice/A Political Theory of Climate Change**, Oxford University Press, New York, 2008.

(ekolojik krizin) çağrıştırdığı yeni bakış açısı içerisinde artık yeni siyaset biliminin somut konuları olmaya başlamışlardır.

Ekoloji çerçevesinde ortaya konan yeni vatandaşlık tariflerinin ortak noktası insana ve insanın da içinde yer aldığı genel olarak ekosisteme yöneltilmiş bütüncül tahakküme karşı direnmekle yani bir mücadelecilik ile anlam bulmaktadır. Bu ekolojik mücadelenin sonunda elde edilmeye çalışılan amaç tahakkümün olmadığı bir düzeni (“tahakkümsüzlüğü”²⁰⁹), yani Vandana Shiva’nın deyimiyle bir yeryüzü demokrasisini ve/veya gıda demokrasisini inşa etmek olarak değerlendirilebilir. Bu amaçla, böylesine bir mücadelenin öznesi olmak üzere farklı ekolojik düşüncelere sahip farklı ekolojik, çevresel vatandaşlık ve demokrasi tanımlamaları geliştirilmiştir. Örneğin ekosistemin dengesini bozmaya yönelik tahakküm zincirine karşı, 19.yüzyıl toplum sözleşmeleri modelinden esinlenen yeni bir “ekolojik sözleşme” modeli önerilmiştir. Bu sözleşme ile eskiden olduğu gibi sadece insanlar arasında değil, insan ile doğa arasında da bir denge kurmanın zorunluluğu dile getirilmiştir.²¹⁰ Ekolojik sözleşme ile benzer anlam taşıyan “Yerküre sözleşmesi” ifadesini kullanarak bu sözleşmenin temel ilkelerini açıklayan Sovyetler Birliği son Devlet Başkanı, şimdilerde uluslararası faaliyetlerde

²⁰⁹ Elbette burada belirtmek gerekir ki, tahakküme karşı durma ve akabinde bir tahakkümün olmadığı bir özgürlük düzeni inşa etme mücadelesi sadece ekoloji düşüncesinde/hareketlerinde yer bulmamıştır. Bir siyasal felsefe olarak anarşizm, (zaten başlı başına tahakkümcü) bütün kurumsal yapıları ortadan kaldırmayı temel düstur olarak kabul etmiştir. Keza, sosyalist düşüncenin değişik varyasyonları hem sermaye tahakkümünden hem de bürokratik tahakkümden kurtulmayı ideolojilerinin temelinde oturtmuşlardır. Ayrıca, bu düşüncelerin ekolojik düşünceye eklenmesi de kolay olmuştur. Örneğin anarşizmden sosyal ekoloji; sosyalizmden ekososyalizm doğabilmiştir. Yine, genellikle modernizm ile özdeşleştirildiği için ekoloji ile mesafeli olarak görünen cumhuriyetçi siyasal düşüncede bile “tahakkümsüzlük düsturu” kabul görebilmiş, “tahakkümsüzlük” bu düşüncenin bazı mensuplarının siyasal yaklaşımlarının temelini oluşturduğu için doğal olarak ekoloji ile de bu çerçevede bir bağ kurulabilmiştir. Örneğin cumhuriyetçilik kuramının öncülerinden olan Philip Pettit’e göre “Cumhuriyetçi yurttaşlık, bağımsızlık ve tahakkümsüzlük anlamında özgürlük gerektirir...”s.12. İnsan ve çevrenin birbirinden ayrılmaz parçalar olduğunu, Cumhuriyetçi devletin çevresel kaygılar taşıması gerektiğini düşünen Pettit’e göre; “Çevreye, yani alt grupların, bir bütün olarak toplumun ya da yeryüzündeki bütün toplumların çevresine verilen zarar en azından tahakkümsüz seçim imkânlarımızın ufkuna yapılan bir saldırı anlamına gelir. ...Bizim öngördüğümüz devlet, kendini tahakkümsüzlük olarak özgürlüğü ilerletmeye adanmış devlet olmaya, kabaca çevre davası diye tanımlayacağımız davayı benimsemeye mecburdur... Cumhuriyetçi devlet, çevrecilerin kendilerini evlerinde hissedecekleri bir politik yapı olacaktır.” Philip Pettit, **Cumhuriyetçilik: Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi**, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s.186.

²¹⁰ Keleş-Hamamcı-Çoban, a.g.e., s.254.

bulunan çevreci örgüt Yeşil Haç'ın (Green Cross) başkanı Mihail Gorbaçov'un –eleştirilmesi gereken bazı küreselleşmeciler tezlerini bir kenara bırakırsak- “İnsanlık devamlı gelişim gösteren geniş bir kâinatın parçasıdır. Yuvamız olan Yerküre aynı zamanda canlıdır ve canlı varlıklardan oluşan tek bir toplumu barındırır” ifadesiyle ekolojik sözleşme düşüncesinin felsefi zeminini özetlemektedir.²¹¹ “Canlı merkezci” bir felsefe ile kurgulanan “ekolojik sözleşme”, modern Siyaset Bilimi'nin temel tartışma alanları olan “meşruiyet”, “egemenlik” ve “demokrasi” kavramlarına da yeni anlamlar yüklemektedir. Buna göre siyasal iktidarın meşruiyeti sadece yönetilen halkın rızası veya iradesi temel alınarak değil, “ekolojik sözleşme” temel alınarak sağlanabilecektir. Egemenlik sadece toplumsal sözleşmeye dayalı olan “halk egemenliği” veya “ulusal egemenlik” olarak algılanmayacak bu egemenlik kavramlarından çok daha geniş kapsamlı olan “ekolojik egemenlik” ve “gıda egemenliği” kavramı önem kazanacaktır. Bu çerçevede nasıl ki, siyasi, iktisadi, dini tahakküme karşı ulusal egemenlik mücadelesi veriliyorsa aynı şekilde ekolojik emperyalizme, gıdaya tahakküme karşı ekolojik egemenlik ve gıda egemenliği mücadelesi verilecektir ve bütün bu mücadeleler, klasik demokratik mücadelen içerdiğinden daha geniş bir anlam taşıyan ekolojik demokrasi, gıda demokrasisi mücadelesi olacaktır.

Bu düşüncelere paralel olarak, bir önceki bölümde ele aldığımız gibi, ekoloji ve siyaset zemininde siyasal ekolojik tespitler ve tahayyüller ortaya koyarken insanın doğa üzerindeki tahakkümünün insanın insan üzerindeki tahakkümünün bir sonucu olduğu temel tezinden yola çıkan Bookchin, her türlü siyasal ve toplumsal tahakkümün ve hiyerarşinin ortadan kaldırıldığı, özgür yurttaş temeline dayanan, kendi kendine yeten, özyönetimci, komünalist (ekocemaatler) demokrasiyi içeren bir ekolojik toplum modeli önermiştir.²¹² Bookchin'in “anarşizme” yakın, “komünal yurttaşlık” modelinin dışında, globalleşme sürecinin doğurduğu çevresel tahribata, bağımlılığa karşı bir meydan okuma olarak gündeme gelen, devlet fikrini dışlamasa da

²¹¹ Mihail Gorbaçov, **Yerküre Manifestom**, Çev. Ömer Faruk Turan, bky Yayınları, İstanbul, 2003, s.115.

²¹² Bookchin, **Ekolojik Topluma Doğru**, s.22.

ulus-devlet merkezli vatandaşlığın yeniden tanımlanmasını gerektiren “ekolojik vatandaşlık” (ecological citizenship) ve “homo ecologicus” kavramları da global tahakküm zincirine karşı bir ekolojik demokrasi unsuru olarak gündeme getirilmiştir.²¹³ Yine, Vanada Shiva’nın, çok uluslu şirketlerin totalitarizminin inşası olarak değerlendirdiği yeni emperyalist-tahakkümcü sürecin, özellikle de gıdaya tahakkümün (ve onun bir parçası olan suyun metalaştırılmasının) ortadan kaldırıldığı düzen “yeryüzü demokrasisi” olarak adlandırılmıştır. Shiva’nın yaşamın temeli olarak kabul ettiği gıda egemenliği (ve su hakkı) temelinde oluşturulan ve evrensel çerçevede olmasına rağmen yerel renkleri ve yerel hassasiyetleri (yerli haklarını) de içerisinde barındıran Yeryüzü demokrasisinin temel ilkeleri özetle şöyledir: (1) Tüm türlerin, halkların ve kültürlerin kendilerine has değerleri vardır. Kültürlere ait bilgiler mülk konusu olamaz. (2) Yeryüzü topluluğu tüm yaşamın demokrasisidir. Hiçbir insan (toplum, sistem), diğer insanların (toplumların) ve türlerin ekolojik yaşam alanına (habitatına) tecavüz etme hakkına sahip değildir. (3) Doğadaki çeşitlilik ve kültürel çeşitlilik savunulmalıdır. (4) Tüm insanlar dahil olmak üzere yeryüzü topluluğun tüm fertleri, idame hakkına-gıda, su, güvenli ve temiz bir ikamet ve güvenli ekolojik uzay hakkına sahiptir. Yaşamın idamesi doğal bir haktır. (5) Yeryüzü demokrasisi ekonomik demokrasiye dayanır. Ekonomik sistemler ekosistemleri bozmaz, onların bütünlüğünü korur. (6) Yeryüzü demokrasisi, ulusal ve küresel ekonomileri destekleyen kuvvetli yerel ekonomilere dayanır. Yeryüzü kaynaklarının tükenmemesi yerel ekonomilerin güçlendirilmesine bağlıdır. (7) Yeryüzü demokrasisi yaşayan bir demokrasidir. Tüm yaşamın ve günlük hayatın demokrasisine dayanır. Öz-

²¹³ Peter Christoff, “Ecological Citizens and Ecologically Guided Democracy”, **Democracy and Green Political Thought** (Ed. Brian Doherty-Marius de Geus), Routledge, New York, 2005, s.156. Bu bağlamda, dünyanın ekolojik kriz içerisinde olduğu bu dönemde ekolojik duyarlılıkla donatılmış ve bir erdem olarak kabul edilmiş ekolojik vatandaşlığın vatandaşlara haklardan öte sorumluluklar yüklediğini de belirtmek gerekir. James Connelly, “The Virtues Of Ecological Citizenship”, **The Environmental Responsibility Reader** (Ed. Martin Reynolds vd.), Zed Books, London, 2009, s.69. Ruşen Keleş de yurttaşlığa bu anlamda çevreci bir anlam yüklemiş ve yurttaş sorumluluğunu özellikle vurgulamıştır: “Yurttaş, hem iyelik (mülkiyet) hakkının sahibi olarak, hem de yaşadığı çevrenin, yaşam ortamının (habitat) değerlerini koruma yükümlülüğü altındaki bir kişi olarak, önemli bir sorumluluk sahibidir.” Ruşen Keleş, “Çevre, Yurttaş, Sorumluluk”, **İnsan Çevre Toplum**, (Haz. Ruşen Keleş), İmge Yayınları, Ankara, 1997, s.416. Elbette bu yurttaş sorumluluğu, kendiliğinden, ekolojik emperyalizm sürecine karşı demokratik bir direnişi de gündeme getirmektedir.

yönetim ve öz-yönetişim yeryüzü demokrasisinin temelidir. (8) Yeryüzü demokrasisi yaşayan kültürler dayanır. Yaşayan kültürler yaşamı besler. Tüm yaşamın, insanın ve insan olmayanların tüm toplumsal cinsiyetlere ve kültürler ait insanların, şimdiki ve gelecek kuşakların haysiyetine ve bunlara saygı duyulmasına dayanır. (9) Yeryüzü demokrasisi savaş yerine barışı; açlık, eşitsizlik ve tüketim toplumuna karşı şefkat, adalet ve sürdürülebilirliği küreselleştirir.²¹⁴ Shiva'nın anlamlandırdığı "demokratik mücadele" öncelikle gıdaya tahakküm sürecine yöneltilen, entansif tarımın ve biyoteknolojinin kapitalizme sunulmasıyla ortaya çıkan bağımlılık/yoksulluk ilişkisine karşı özellikle Doğu/Güney coğrafyanın tarımsal üretime bağlı halklarının mücadelesi olarak anlam kazanmaktadır. Somut olarak biyoteknoloji uygulamalarıyla GDO'ların yaygınlaştırılması ve GDO'lu tohumların patentlenmesi amaçları açısından gözlemlenen temel gerçeklik, bir avuç çok uluslu şirketin tüm gıda zincirini kontrol altına alarak diğer alternatifleri yok ettiği gıdaya tahakkümün en ileri safhasını açıklayan bir "gıda totalitarizmi"ni düşündürmektedir. Buna (faşizme, soyguna) karşı biyoçeşitliliği merkezine alan, ekolojik sürdürülebilirlik ve sosyal adaleti hedefleyen "gıda demokrasisi"ni yeşertmek gerektiğini dillendiren değişik ekoloji hareketleri/yaklaşımları dünyayı bu konuda uyarmaktadırlar.²¹⁵ Ayrıca onun algılamasına göre, tahakküm sürecini en somut olarak hisseden kadınların mücadelesi, (buna ek olarak daha fazla ezilen Güney ve Doğu kadınlarının özgürlüğünü sağlayacak ekofeminist hareket) gıda demokrasisini de içeren yeryüzü demokrasisinin gerçekleşmesini sağlayacak en önemli direniş alanıdır.²¹⁶

Görüldüğü gibi genel olarak ekolojik emperyalizm süreci ve ekolojik emperyalizm sürecinin biyoteknolojik devrimle birlikte şekillenen en somut sorunlarından birisi olarak gıdaya tahakküm süreci, klasik siyaset biliminin demokrasi ve vatandaşlık kavramlarını da dönüştürmüş veya genişletmiş; bu

²¹⁴ Vandana Shiva, **Yeryüzü Demokrasisi**, Çev. Ali K.Saysel vd., bgst Yayınları, İstanbul, 2010, s.22-25.

²¹⁵ Vandana Shiva, **Çalınmış Hasat-Küresel Gıda Soygunu**, Çev. Ali K. Saysel, bgst Yayınları, İstanbul, 2006, 28-29.

²¹⁶ **Y.a.g.e.**, s.91-92.

süreçte ekoloji ve demokrasi ile ekolojik vatandaşlık kavramlarının tartışıldığı yeni bir siyasal bilim literatürü oluşmaya başlamıştır²¹⁷. Ekolojik emperyalizm sürecini anlayabilmek ve bir kuramsal çerçeve oluşturabilmek için artık siyaset biliminin iyice genişlemiş olan yeni disiplinler sınırları içerisinde değerlendirmeler, çözümlemeler yapmak elzem olmuştur.

2.Ekolojik Emperyalizmin Kuramsal Açıklaması

2.1.Tarihsel ve Kavramsal Çerçeve

V.İ.Lenin'in günümüzden yaklaşık yüz yıl önce yazdığı Emperyalizm adlı kitabında kapitalizmin en yüksek aşaması olarak emperyalizmi göstermesi kapitalizmin o dönemdeki yayılma koşullarında, kapitalizmle emperyalizm arasındaki organik bağı ayrıntılı olarak ortaya koyan ilk ciddi eser olması açısından önemliydi. Ondan sonraki emperyalizm kuramlarında da, bir kaç milliyetçi “uluslararası ilişkiler kuramı” dışında, doğrudan veya dolaylı olarak hep kapitalizm ile emperyalizm ilişkisi üzerine yoğunlaşıldı. Küresel kapitalizmin dünya yüzeyinde bütünsel olarak kurumsallaşmaya başlaması; sadece görünürdeki siyasi, iktisadi emperyal “egemenlik” gücünü değil, kültürel “hegemonya”²¹⁸ gücünü ve doğrudan yaşama ilişkin

²¹⁷ Ekolojik ve/veya çevresel vatandaşlık kavramının yeni siyaset bilimi argümanları, ekolojik sorunlar ve yeni toplumsal hareketler çerçevesinde farklı siyasal düşüncelerin yaklaşımları açısından detaylı olarak incelendiği bir çalışma için bkz. Mark J. Smith-Piya Pangsapa, **Environment and Citizenship**, Zed Books, London-Newyork, 2008. Ayrıca ekoloji ve demokrasi ilişkisini, yeni demokrasi argümanları ve yeni ekolojik düşünce perspektiflerinin birbiriyle olan ilintisi, ayrıca global politikalar çerçevesinde inceleyen farklı sosyal bilimcilerin yer aldığı bir derleme çalışması için bkz. Freya Mathews(Der.), **Ecology and Democracy**, Frank Cass, London, 2005.

²¹⁸ Gramscian çözümlemelerde “hegemonya” kavramı, “egemenlik” kavramından farklı bir anlamda ifade edilmiştir. Egemenlik, zora dayalıyken, hegemonyada kültürel/zihni çerçevede bir nevi rıza ve/veya kabullenmişlik durumu da söz konusudur. Bu kabullenmişliği sağlayan ekonomik/sosyal ortam da elbette zora dayalı bir şekilde oluşturulmuştur. Ancak, hegemonyanın esas belirleyiciliği, egemenlik ilişkisi içerisindeki, söz konusu ‘egemenlik/bağımlılık ilişkisi’ durumunun genellikle farkında bile olmamalarında yatmaktadır. Egemenlik, çeşitli ideolojik aygıtlar vasıtasıyla yaşam sistemi içerisine nüsketmiştir ve bu nüsketme süreci emperyal ilişkileri legalize eden, bu anlamda “meşrulaştıran” bir süreçte kendisini hissettirir. Bu yanılsama durumunu, ekolojik emperyalizmin gelişme safhalarında açık bir şekilde gözlemlemek mümkündür. Özellikle kapitalizme uygun olarak geliştirilen biyoteknolojik uygulamalarının, gıdaya tahakküm aracı olarak kullanılmasına rağmen, açıklıkla,

tahakkümcü belirleyiciliğini de hissettirdiği, merkezden öte yerinden iktidar ilişkilerini kullanarak, yerinde bir hakimiyet ideolojisi, hakimiyet epistemolojisi²¹⁹ oluşturarak adeta bir tahakküm zinciri kurduğu/kurmaya çalıştığı son zamanlarda daha fazla ve daha farklı boyutlarda gözlemlenmektedir. Sadece elle tutulur, gözle görülür veya hesabı tutulabilir üretim-finans sürecine değil, her türlü yaşamsal alana nüfuz eden, her türlü yaşamsal unsuru metalaştırma doğrultusunda hareket eden ve her yerde olan kapitalizmin (veya daha genel bir ifadeyle maddiyatçılığın²²⁰) günümüzdeki hal ve koşullarında “kapitalizmin en yüksek aşaması emperyalizmdir” gibi makro iktisat ve siyaset tezleri ortaya atarak çözümleme yapmak yeterli görünmemektedir.

Günümüzde kapitalizmin en yüksek aşaması yine emperyalizmdir, ancak kapitalizmin en yüksek aşaması Lenin’in tahayyülünü bile aşacak bir boyuta ulaşmıştır. Bu aşama; bütün hayatı, ekosistemi kapsayacak bir aşamadır ki, bu aşamanın emperyalizmini sadece “emperyalizm” olarak nitelendirmek yeterli görünmemekte, “ekolojik emperyalizm” olarak adlandırmak daha makul olmaktadır. Gelineen noktada

yoksullukla boğuşan az gelişmiş coğrafyalarda bir kurtarıcı rolüne büründürülerek o coğrafyadaki halkların da kabullendiği bir “iyi uygulama” şekline dönüştürülebilmesini kültürel çerçevede hegemonik bir durum olarak kabul etmek gerekir.

²¹⁹ Bookchin, **Özgürlüğün Ekolojisi**, s.181.

²²⁰ Felsefi olarak “maddecilik” ile zıt bir anlamı ifade eden “maddiyatçılık” tabiri, kapitalizm karıştı bir ideolojik söylem içerisinde olmakla birlikte, yaşam sisteminin inşası sürecinde meta-insan ilişkilerine bakışı kapitalizmin büyüme paradigması ile aynı düzleme oturan bürokratik merkezîyetçi (reel) sosyalist rejimlerin özellikleri ile de uyum içerisinde olduğu için- hem kapitalist hem de bu anlamdaki reel sosyalist uygulamaları da kapsamı açısından- daha kullanışlı bir tabirdir. Biz de bu çalışmamızda; özel bir ideolojik, iktisadi sisteme ve özel bir siyasi-iktisadi coğrafyaya (neo-liberalizm, kapitalist blok, Batı Bloku, kuzey ülkeleri vs.) gönderme yapmadığımız sürece “kapitalizm” terimini böyle bir geniş anlamda (“maddiyatçılık” şeklinde) kullanmaktayız. Burada konunun kavramsal olarak daha net biçimde anlaşılması açısından vurgulamak gerekir ki, kapitalizm derken kastettiğimiz sadece soğuk savaş döneminde “Batı Bloku” içerisinde yer alan ülkelerin iktisadi sistemleri değildir. Kapitalizm, bizim görüşümüze göre maddiyatçılıktır, bir metalaştırma sistemi ve ideolojisidir. Üretim sisteminin toplumun genel ihtiyacından fazla üretime odaklanması; üreten emekçinin ürettiğine yabancılaşması; üretim sürecinin yapıldığı doğal ortamın bir “sınırsız kaynak” olarak anlaşılması; doğanın ve emeğin sömürülmesi pahasına kitle üretiminin sağlanması eğilimlerine dayalı sistem kapitalist üretim sistemidir. Bu anlamda bunu gerçekleştirenin çok uluslu şirket veya devlet olması fark etmez, temel ihtiyaçlar karşılandığında üretim fazlası vermeyi ve bunu satmayı hedefleyen, meta-üretim ve tüketim sistemi olarak gerçekleşen her üretim-tüketim sistemi kapitalist sistemdir. Bu anlamda kapitalizm derken politik sistemden bağımsız, üretim sistemi temelinde bir tanımlama yapıyoruz ki, bu tanımlama çerçevesinde – sınıfsal ilişkiler, üretim boyutu, emperyalist etki açısından farklar olmakla birlikte, eski Doğu Bloku ülkeleri ve şimdilerde mesela Çin de pekâla “kapitalist” olarak addedilebilecektir.

emperyalizm/tahakküm, klasik emperyalizm kuramlarının açıkladığı ve öncelikle üzerinde durduğu gibi kolektif öznelere, toplumsal, iktisadi, siyasi sistemler üzerindeki emperyal ilişkilerden, makro iktidar sürecinden bizzat insanın yaşadığı doğasını, beslenmesini, su kaynaklarını, havasını, yani bireyin kendisi, bedeni üzerindeki tahakküme doğru genişlerken makro iktidar, mikro iktidar alanlarını da içine alacak bir boyuta ulaşmıştır.²²¹ Bu durum aslında, ironik bir şekilde hem kapitalizmin üstesinden geldiği feodal-dinsel iktidar ilişkilerinin yeni bir formülasyonla dönüştürülerek diriltilmesi hem de bütün mikro iktidar biçimlerini merkezi kontrolüne alan imparatorluk paradigmasının²²² kavramsal açıdan işlevselleşmesi anlamına da gelmektedir. Bazı ülkelerde özelleştirilmeler sonucunda suyu, gıdası elinden alınan ve bir nevi serfleştirilmeye çalışılan köylüler bu durumun en çarpıcı görüntüsünü, belirtirlerini bize vermektedir. Burada açıklamasını yapmaya çalıştığımız ekolojik emperyalizm kuramı bu açıdan önem kazanmaktadır. İçerisinde hem çokuluslu/ulus ötesi şirketleri hem de rekabetçi tekno-devletleri ve devlet kapitalizmi uygulayan “post-sosyalist devletleri” barındıran küresel kapitalizmin geldiği mevcut aşamayı belirlemek hem de bu aşamanın nasıl ifade edileceği konusunda yeni bir kuramsal önerme ortaya atarak, gıdaya tahakkümü nirengi noktası olarak almak uygun olacaktır.

Çalışmanın Giriş bölümünde de bahsettiğimiz gibi, genel olarak literatürde çok az sayıdaki çalışmada, yeni bir isimlendirme olarak kullanılan ekolojik emperyalizm (ecological imperialism) ifadesi, bazı çalışmalarda da yeşil emperyalizm (green imperialism) ya da çevresel emperyalizm (environmental imperialism) şeklinde –odaklandıkları olgular bazı farklılıklar taşısa da- aşağı yukarı aynı anlamlarda kullanılmışlardır. Ancak, burada olası kavramsal-terimsel karışıklığı önlemek açısından şu konuya da değinmek gerekir: 1970’li yıllarda etkili olmaya başlayan çevreci yaklaşımların “sıfır büyüme” tezlerinin (örneğin 1972’de yayınlanan ve dünya ülkelerinin “sıfır büyümesi” önerisini getiren “Büyümenin Sınırları” Raporu) o dönemde yeni kalkınma sürecine girmiş olan Üçüncü Dünya ülkelerinin tepkisini çekmişti.

²²¹ Foucault, **İktidarın Gözü**, s.110.

²²² M.Hardt-A.Negri, **İmparatorluk**, s.50.

Üçüncü Dünya olarak adlandırılan sanayileşmemiş ülkelerin “kalkınmacı” iktidarları, Batıda gelişen çevreci hareketin, hızlı sanayileşmeden dolayı ekolojik dengesi bozulan dünyanın, bütün ülkelerin büyüme ekonomilerinden vazgeçmeleriyle dengeli, yaşanılabilir bir hale gelebileceğini salık vermelerini şiddetle eleştirmişler, bu “çevreci” tutumu Batının yeni bir adaletsizliği olarak değerlendirmişlerdi. Zira, ekolojik dengenin bozulmasının nedeni Batının aşırı tüketime ve sömürüye dayalı, kapitalist refah toplumuydu. Hiçbir ayırım yapmadan, yoksul Üçüncü Dünya ülkelerini de kapsayan bir “sıfır büyüme” tezinin ortaya atılması, Üçüncü Dünya ülkelerinin az gelişmişliğini sürekli hale getirmek, dünyasal adaletsizliği kurumsallaştırmaktan başka bir anlam taşııymıyordu. İşte Üçüncü Dünya ülkelerinde bu çerçevede gelişen tartışmalar içerisinde sanayileşmiş “metropol Batı”nın sömürgesi olma durumundan yeni kurtulduğu için henüz sanayileşme sürecine ve tam anlamıyla bağımsızlaşma sürecine girmiş olan ülkeler üzerindeki emperyalist ilişkileri durduracak olan bu tür kalkınma aleyhtarı çevreci hareketler de “çevre emperyalizmi”, (daha doğrusu “çevreci emperyalizm”) adıyla adlandırılmış ve günümüze kadar devam eden bu algılamada çevre emperyalizmi, “koloniciliğin 21. Yüzyıl’daki yeşil biçimi” olarak tanımlanmıştır.²²³ Bu süreçte özellikle çevre ile ilgili raporların, konferansların yoğunluk kazanmaya başladığı 1970’li yıllarda üçüncü dünya ülkelerinin sözcüleri, Batının sanayileşmiş ülkelerin yoksul üçüncü dünya ülkelerini, bir yandan ekonomik varlıklarını sömürüp insanların yoksullaşmasına yol açarken aynı zamanda tüketim çöplüğü haline getirildiklerinden yakınmışlardır.²²⁴ Böyle bir durum söz konusuysa,

²²³ Ayşegül Kaplan, **Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s.67.

²²⁴ Küresel çevre bozulmasının büyük ölçüde Kuzey/kapitalist ülkelerin aşırı tüketiminden veya bu ülkelerin ürettiği, gelişmekte olan ülkelere pazarladığı “fazla tüketim ürünleri”nden kaynaklandığı bir gerçektir. Küresel tüketici sınıfının her geçen gün artması, henüz işlenmemiş hammadde kaynakları açısından zengin olan çevre ülkelerin ekolojik yapısına daha büyük bir baskı yapmakta, ayrıca büyük ölçüde doğal döngü içerisinde şekillenmiş olan geleneksel tüketim alışkanlıklarının “dünya pazarı” konsepti çerçevesinde ulusal/yerel sınırların aşılmasıyla doğal olmayan bir yöne doğru dönüşmeye başlamasıyla birlikte bu baskı katmerlenirken bu ülkelerin “az gelişmişlik” sarmalını da yeniden üretmektedir. Öyle ki, bu süreçte rekor düzeydeki gıda arzına rağmen açlık sorunu daha da görünür hale gelmiş, az gelirli yoksulların gıdaya ulaşması daha da zorlaşmıştır. Tüketim harcamalarındaki muazzam artış ile yoksulluk arasında gözle görülür bir paralellik olduğunu, yani tüketim toplumunun yoksulluğu ve açlığı önleme şöyle dursun, gelir dağılımı adaletsizliğini daha da derinleştirdiğini ortaya koyan çok sayıda araştırma mevcuttur. Örneğin, bu araştırmalardan

Batıda siyasal yaşamda etkili çevreci hareketin, ekolojik kirlenmede hiçbir payları olmamasına rağmen yoksulluklarını giderecek yegane çaba olan kalkınmacı uygulamalarını engellemek üzere çalışma yapması iki yüzlülük olarak nitelendirilmiştir.²²⁵ O dönemin önemli Üçüncü Dünya sözcülerinden olan Hindistan Başbakanı Indira Gandhi'nin, 1972'deki Stockholm Çevre Konferansı'ndaki şu sözleri o dönemdeki üçüncü dünya ülkelerinin yeni gelişen çevreci hareketin kalkınma karşıtı temel yaklaşımlarını nasıl eleştirdikleriyle ilgili önemli ipuçları vermektedir. Gandhi buradaki konuşmasında şöyle söylemişti:²²⁶

Yoksulluk ve karşılanmayan insan gereksinimleri, en önemli kirlenme biçimleri değil midir? Köylerimizde ve gecekondularımızda yaşayan kitlelere, yaşamlarının kaynağında mikroplar içerisinde bulunurken havayı, denizleri ve akarsuları temiz tutmanın zorunluluğunu nasıl anlatabiliriz? Çevreyi, yoksulluk koşulları içerisinde iyileştirmek imkânsızdır.

Gandhi'nin yaklaşımı, 1970'li yıllarda kalkınma sürecindeki Üçüncü Dünya ülkelerinin, kalkınma karşıtı çevreci harekete karşı olan ortak eleştirilerini dile getirmek açısından önem taşımakla birlikte aslında ekolojik emperyalizm kuramının argümanlarına da uzak değildir. Zira, ekolojik emperyalizmin kuramsal açıklamasına göre de; günümüzde emperyalizmin

birisinden çıkan sonuca göre; yeme-içme alışkanlıkları genellikle doğal/geleneksel olan Hindistan'da bu doğallığın tüketim toplumu (Mc.Dünyalaşma) dayatması ile birlikte dönüşmeye başlaması sonucunda kapitalist tüketimin sembolü olan "fast food" sanayii yılda yüzde 40 büyüme kaydederken Hindistan nüfusunun dörtte biri yetersiz beslenmeye devam etmektedir. Gary Gardner-Erik Assadourian-Radhika Sarin, "Günümüzde Tüketim", **Worldwatch Enstitüsü Dünyanın Durumu : Tüketim Toplumu/2004**, TEMA Yayınları, İstanbul, 2004, s.7-8.

²²⁵ Aynı dönemlerde "Yeni Malthusçu" çevreci akımların çevre sorunlarının en önemli nedeni olarak nüfus artışını göstermeleri de eleştirilmiştir. Örneğin Amerikalı Barry Commoner; bu yaklaşımı, yukarıda bahsi geçen "çevreci emperyalizmi" kavramını çağrıştıracak şekilde "yeni barbarlık" olarak nitelendirmiştir. Nüfusa vurgu yapılmasının "emperyalizm" nedenini, çok uluslu şirketlerin ekolojik krize yol açan etkilerini gözden kaçırma amacını taşıdığını düşündüren Commoner'e göre çevreyi kirleten olgu nüfus artışı değil, teknolojinin niteliği, çağdaş teknolojinin üretmekte olduğu doğal olmayan ürünlerdir. Bunun dışında; nüfus artış hızının daha çok yoksul üçüncü dünya ülkelerinde olduğu ve Batılı sanayileşmiş ülkelerde nüfusun artış hızının iyice azaldığı dikkate alındığında daha çok Batı'nın dışındaki halkları "sorun kaynağı" olarak gören bu yeni Malthuscu yaklaşım "eko faşist" yaklaşım olarak da değerlendirilmiştir. Keleş-Hamamcı-Çoban, **a.g.e.**, s.289.

²²⁶ **Y.a.g.e.**, s.257.

tahakkümü altında bırakılan çevre ülkelerinin/halklarının (üçüncü dünya ülkeleri) bütün ekosistemleriyle birlikte doğal kaynakları ve insanları (emeğini) kâr maksimizasyonu anlayışıyla sömürülmekte, bu şekilde bu ülkelerdeki yaşamın -hem ekolojik denge olarak hem de tarımsal kaynaklar açısından- sürdürülemezliği söz konusu olmakta ve üçüncü dünya/çevre ülkelerinde yaşayan insanlar/emekçiler daha da yoksullaşmaktadır. Gandi'nin bu yaklaşımındaki, "ekolojik emperyalizm kuramı açısından", tek eksiklik ekolojik gerçekliği es geçip daha çok yoksulluğa vurgu yapması ve kapitalizm dairesi çevresindeki bir "iktisadi kalkınma"nın yoksulluğu gidereceği yanılgısı içerisinde olmasıdır. Yoksullukla ekolojik çöküntünün birbirlerini besleyen bir süreç olduğu gerçeği, sonraki yıllarda, özellikle 1980 sonrasında gelişen neo-liberalizm ve küreselleşme sürecinde daha iyi anlaşılacaktır. Gandi'nin ve benzer Üçüncü Dünyacı muhaliflerin –son derece haklı bir karşı duruş sergilemelerine karşın- o dönem için temel eksiklikleri, eleştirilerini çevreci yaklaşımlara yönelterek ve onların bu yaklaşımlarını emperyal niyet olarak değerlendirerek, kendilerini yoksullaştıran esas süreci, Batı'nın büyüme ekonomisini eleştirmekten görece imtina etmiş olmaları, hatta o ekonomik modele bir ölçüde öykünür gibi görünmeleri idi. Oysa, yapılması gereken kapitalizmi utangaç bir şekilde sorgulayan bu çevreci yaklaşımları, daha köklere inmeleri ve yoksulluğun da gerçek nedenlerini ortaya çıkaracak olan "ekolojik emperyalizm" sürecini algılamasını sağlamalarıydı. Nitekim çevreci hareketin gelişim sürecinde, radikal gruplar ve yaklaşımlar bu sorgulama işine girişeceklerdir.

Az gelişmiş ülkelerdeki sanayileşme süreci, Batılı sanayileşmiş ülkelerde gözlemlendiği gibi yüzyıllık birikime ve yoğunluğa dayanmadığı, bu ülkelerdeki üretim ve büyüme potansiyeli Batılı ülkelerdeki kadar köklü olmadığı için, kısacası çoğunluğu sömürgelikten yakın zamanlarda kurtulmuş olan az gelişmiş/Üçüncü Dünya ülkeleri, sanayileşme sürecine daha yeni başladıkları için, teorik olarak, bu ülkelerde ekolojik çöküntünün yaşanmamış olabileceği düşünülebilir. Bu saptama, görece doğru olmakla birlikte, yani az gelişmiş ülkelerin ekolojik yapısının en azından Batılı sanayileşmiş ülkelerin ekolojik yapısından daha az bozulmuş olduğu doğru olmakla birlikte Üçüncü

Dünya ülkelerinin maruz kaldıkları değişik görünümelerde ve mahiyetlerde hala devam etmekte olan üç olgunun ekolojik tahribata da yol açtığı genellikle kabul edilmiştir. Bu olguların birincisi sömürgecilik ve emperyalizm süreci; ikincisi yoksulluk ve açlık süreci; üçüncüsü de Batı kapitalizminin, artık kullanmaktan vazgeçtiği, eski, kirli üretim teknolojisi/makinesi/sistemi aracılığıyla hızlı bağımlı kapitalist büyüme modelini benimsemiş olmaları ve bununla birlikte bir “kirlilik ihracı”nın muhatabı olmalarıdır. Bunlardan üçüncü olgu, yeni bir olgudur, son 30-40 yıldır gelişmekte olan/az gelişmiş ülkelerin sanayileşme, büyüme çabalarına ve gelişmiş/metropol ülkelerin çevre maliyetlerini azgelişmiş/gelişmekte olan ülkelere aktarma politikalarına tekabül etmektedir.²²⁷ Birinci ve ikinci olgu ise çok daha eskilere dayanmaktadır: Batı’nın Üçüncü Dünya ülkelerindeki zengin gen kaynaklarına, biyoçeşitliliğe yönelen yeni sömürgeci-emperyalist yönelimleri²²⁸ bu ülkelerin hem üretim sürecini hem de yaşam alanlarını kendi

²²⁷ Kaplan, **Y.a.g.e.**, s.87. Kaplan’a göre çevre kirliliği ve çevre zararlarının sanayileşmiş Kuzey ülkelerinden az gelişmiş Güney ülkelere doğru ihracı üç şekilde gerçekleştirilmektedir. (1) Çevre hukukunun ve buna bağlı denetimin görece zayıf olmasının itici gücüyle çevreyi kirlüten tehlikeli sanayi dallarının gelişmiş ülkelerce özellikle az gelişmiş ülkelerde kurulması. (2) Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde çevreye zarar vereceği şüphesiyle ve endişesiyle yasaklanan tüketim maddelerinin üçüncü dünya ülkelere ihraç edilmesi. (3) Sanayileşmiş Kuzey ülkelerinin sanayi çöplerini ve zehir atıklarını üçüncü dünya ülkelerinin coğrafyalarına taşımaları. **A.g.e.**, s.87-88. Kirlitici endüstrilerin sıkı bir yasal düzenlemenin olmadığı üçüncü dünya ülkelere aktarılması iktisat literatürüne de “kirlilik cennetleri” argümanını getirmiştir. Bu argümana göre; “gelişmiş ülkelerde uygulanan yüksek çevre standartlarının artırdığı ekonomik maliyetin etkisi altındaki kirlilik-yoğun endüstriler, düşük çevre standartlarının bulunduğu gelişmekte olan ülkelerin vaat ettiği ‘kirlilik cennetleri’ne yönelmektedir.” Aykut Çoban, “Çok Uluslu Şirketler-Ekolojik Zarar İlişkisinin Ekonomi Politikası”, M.C.Marin-U.Yıldırım(Ed.), **Çevre Sorunlarına Çağdaş yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetişel Perspektifler**, Beta Yayınları, İstanbul, 2004, s.278. Jan Mansvelt Beck de endüstriyel devletlerin “kirli sanayi yatırımları” ile bütün dünyanın ve özellikle de üçüncü dünya’nın ekosistemini kirlitmelerini “çevre soysuzlaşması” tabiriyle tanımlamıştır. Beck, okyanusların kirlenmesini, DDT’nin dünya çapında yaygınlaştırılmasını ve büyük barajların yapılmasını çevre soysuzlaşmasının belirgin veçhelerinden bir kısmı olarak nitelendirmiştir. Ayrıca ona göre; “Üçüncü Dünya’daki kirlenme gelişmiş ülkelerle temasın sonucu olarak ortaya çıkmakta ve temelinde endüstriyel üretim, zengin ülkelerin kütleli tüketimi ve zengin ülkelerde geliştirilmiş teknolojilerin Üçüncü Dünya’daki uygulaması yatmaktadır.” Jan Mansvelt Beck, **Çevre ve Üçüncü Dünya**, Çev. Kadir Canatan, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1990, s.83-85.

²²⁸ Foster’in ifadesiyle; “gelişmiş ülkelerin değerli tropikal bitki türlerinin transferini koordine ederken kullandıkları eski botanik bahçeleri sisteminin yerini, şimdi Dünya Bankası’nda karargâh kurmuş olan Uluslararası Tarımsal Kaynak Merkezleri, IARC’lar, Üçüncü Dünya’nın bitkisel gen kaynaklarını gelişmiş kapitalist devletlerin gen bankalarına transfer eden mekanizmalar olarak hizmet etmektedirler.” John Bellamy Foster, **Savunmasız Gezegen-Çevrenin Kısa Ekonomik Tarihi**, Çev.Hasan Ünder, Epos Yayınları, Ankara, 2002, s.107. Foster, bu ekolojik emperyalizm sürecinde Üçüncü Dünya kaynaklarının sistematik olarak gasp edildiğini ve bu gaspa karşı Hindistan gibi böyle bir emperyalizm sürecini yoğun bir

“doğal” gelişim süreçleri içerisinde kullanamamaları sonucunu doğurmuş, bu bağımlılığın sonucunda meydana gelen yoksulluk ve açlık ise aynı zamanda ekolojik sisteme ek bir baskı yaptığı için bu döngü içerisinde emperyalizm ve yoksulluk kaynaklı bir ekolojik bozulmaların olduğu görülmüştür. Yine ikinci olgu aslında üçüncü olgunun da meydana gelmesine yol açmıştır. Yani yoksulluk ve açlık sorununun kökten çözmek isteyen üçüncü dünya ülkelerinin kalkınmacı iktidarları hızlı bir büyüme seferberliğine girmişler, bu hızlı süreçte, aslında Batının sanayileşme -ekoloji ilişkisi içerisinde edindiği tecrübelerden yararlanma imkanları da olmakla birlikte- Batının (Burada Sovyet Bloku’nu da Batı içerisinde değerlendirmek gerek) kalkınmacı-büyüme iktisadi-sosyal kalıplarına uygun (tüketim toplumunu da doğuracak) Batı benzeri bir düzen inşa etmeye çalıştıkları için zaten daha önce emperyalizm ve yoksulluğun doğurduğu ekolojik bozulma, tıpkı Batı’daki ülkeler gibi ekolojik krize doğru evrilmeye başlamıştır. Ancak hala şunu söylemek doğru olur ki, azgelişmiş ülkelerdeki ekolojik kirlenme bir emperyalizm ve yoksulluk kirlenmesidir.²²⁹ Emperyalizm ve yoksulluğun etkisi ortadan kaldırıldığında ekolojik kirlenmenin de ortadan kaldırılması kolay olacaktır. Ancak, hâli hazırda az gelişmiş ülkelerin önündeki en büyük tehdit yoksulluk ve açlık sorununu çözmek için Batının elden çıkarmaya çalıştıkları eski teknolojiyle “bağımlı büyüme” arayışına girmeleri ve açlık sorununa çözüm olarak geliştirildiği söylenen biyoteknoloji kapitalizminin (GDO vs.) çözüm paketine uygun, özellikle Afrika’nın ve Doğu’nun yok olmamış, su kaynaklarını, zengin gen kaynakların, biyoçeşitliliğini kapitalist kâra dönüştürmeye çalışan çok uluslu şirketlere²³⁰ adapte edilmiş bir iktisadi

şekilde yaşamakta olan Üçüncü Dünya ülkelerinde geleneksel ekolojik yaşam kültürünü yeniden idame etmeyi hedefleyen, anti-ekolojist kapitalist tüketim kültürünü de sorgulayan ciddi bir “çevresel adalet” hareketinin de başlamakta olduğunu belirtmiştir. **Y.a.g.e.**, s.160.

²²⁹ Keleş-Hamamcı-Çoban, **a.g.e.**, s.287.

²³⁰ Dünyanın biyolojik ve genetik zenginliğinin yüzde 90’ının üçüncü dünya ülkelerinde olmasına karşın Dünya’daki biyolojik telif haklarının(gen, tohum patenleri vs.) da yüzde 90’dan fazlasının çok uluslu dünya tekellerinin elinde bulunması Üçüncü Dünya ülkelerinin maruz kaldığı yeni emperyalizmin bir ekolojik emperyalizm süreci olarak işlediğini ve kurumsallaşmaya başladığını göstermektedir. Çokuluslu şirketlerin bu ekolojik emperyalizm sürecinde Üçüncü Dünya ülkelerine yönelik adeta bir “biyolojik korsanlık” denilebilecek bir yönelime girdiği düşünülmektedir. Fikret Başkaya’nın dikkat çektiği gibi, örneğin; “23 çokuluslu şirket, pestisit üretiminin yüzde 90’ını gerçekleştiriyor. Bu zehirlerin kullanımı sonucu sayısız hastalıklar ortaya çıkıyor. Birçok pestisit, ABD ve Batı Avrupa ülkelerinde yasaklanmış olmasına rağmen, üçüncü dünyaya ihraç edilmeye devam ediyor... Dünya’da

programı benimsemiş olmalarıdır. Bu olduğu takdirde yüzyıllardır emperyalizm etkisi altında kaldıkları için kurtulamadıkları açlığı ve yoksulluğu ortadan kaldırmak uğruna başka bir emperyalizmin; çok daha kalıcı, ekolojik açıdan çok daha yıkıcı, üstelik siyasal olarak da tahakkümcü bir sonuç doğuracak olan ekolojik emperyalizmin etkisi altında kalacakları öngörülebilir. Bu durumda sonuçta Üçüncü Dünya ülkeleri için değişmeyen tek olgu bu az gelişmişlik, yoksulluk ve gıda yetersizliği olacaktır. Üstelik bu ekolojik emperyalizm döneminde, daha önceleri yoksulluğun sonucu olarak oluşan ekolojik kirlilik, şimdi yine yoksulluğun ve emperyalizmin baskısıyla artık (ekolojik sistem tahrip ettiği için düzelmesi çok zor olan) ciddi bir ekolojik krize de dönüşmeye başlamıştır ve dönüşüm hızı da giderek hızlanmaktadır.

2.2.Kuramsal Çerçeve

Şimdiye kadar ortaya konan emperyalizm kuramlarında emperyalist ilişkiler genellikle bir yönü ile ele alınmaktaydı. Birbirleriyle ilintili olması gereken biyoekolojik, politik, iktisadi, kültürel, biyoteknolojik düzlemde gerçekleşen emperyalist, hegemonik ve tahakkümcü süreç, özellikle 21.yüzyıl şartlarında, birlikte ele alınması gereken yeni boyutlar kazanmış olmasına rağmen, hep farklı toplumsal düzlemlerde, farklı boyutlarıyla ele alındığı için emperyalizm ve tahakküm gerçekliğini bütünüyle görmek mümkün olamadı. Oysa “Ekolojik Emperyalizm Kuramı” ile birlikte bütün bu olguları kapsayacak biçimde; yaşamın makro kapsayıcı alanı olan ekolojik

üretilecek ilaçların yarısından fazlası üçüncü dünyadaki bitkilerden, sebzelerden, vb. sağlanıyor. Üçüncü dünya yerli halklarının, ürettiği, koruduğu, geliştirdiği bitkiler ve onlardan üretilen, nesilden nesile taşıdıkları ilaçlara, şifa araçlarına çokuluslu şirketler el koyma telaşında...Üçüncü dünya toplumlarını tehdit eden bir şey de, genetik manipülasyondur. Canlı organizmaların, bitki ve hayvanların vb. genetik yapıları üzerinde oynanarak, bu yapılar değişikliğe uğrattılıyor. Bu tür müdahaleler özellikle agro-endüstri firmalarının elinde hem yüksek kârlar sağlamasını, hem de korumasız üçüncü dünya köylülerinin, çokuluslu tarımsal tekelere daha da bağımlı hale gelmesini sağlıyor. Geleneksel tarımı, bin yılların mirası olan tarımsal üretim yöntemlerini yok ediyor...” Fikret Başkaya, **Çığırından Çıkış Dünya**, Özgür Üniversite Yayınları, Ankara, 2006, s.213-215. Bu emperyalist süreç Guattari’nin “Üçüncü dünyanın vahşi yersiz yurtsuzlaştırılması” olarak ifade ettiği yaşam sisteminin de dönüştürülmesi, hatta yok edilmesi sonucunu doğuracak bir sürece tekabül etmektedir. Felix Guattari, **Üç Ekoloji**, Çev.Ali Akay, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, s.31. Bkz. Bölüm 4.

sistem ve yaşamın temeli olan gıda sistemi (mikro alan) çerçevesinde “yerel düzeyde” etkisini gösteren nesnel gerçeklikleri de kapsayan bütüncül bir çözümleme yapılacağı için gerçekliğin tamamı göz önüne getirilebilecek ve eksiklik kalmayacak, böylelikle emperyalizm, egemenlik, tahakküm, hegemonya ilişkilerinin bütünüyle anlaşılabilmesi kolaylaşabilecektir. Bu şekilde bütün boyutlarıyla bir inceleme ve çözümleme yapıldığında, sürekli olarak “yararlı”, “iyi” olduğu konusunda yerleşmiş bir kanı uyandırılan bilimsel-teknolojik gelişmeler, nesnel olarak “olumlu”, “hayatı kolaylaştırıcı” bir durumu ifade etse de, çok uluslu gıda şirketlerinin “şirket politikalarının” aracı haline getirilmiş olan bilim ve teknolojinin (biyoteknolojinin) aslında her zaman “iyi” olamayabileceği, bilimin neye hizmet ettiğinin tek başına sınıfsal olmayan bir açıklamayla anlaşılamayacağı, özellikle “yaşambilimleri” adı altında gösterilerek olumlanan kapitalist biyoteknoloji (“biyoteknoloji kapitalizmi”) dikkate alındığında net bir şekilde ortaya çıkacaktır.²³¹ Bu aşamada hem emperyalizmin yeni yüzünü, hem gıdaya tahakküm zincirini hem de ekolojik gerçekliğin toplumsal gerçekliği de içine alacak biçimde geniş ölçüde algılandığı yeni ekosistem tanımlanması çerçevesinde doğa-toplum ilişkilerini ve bu ilişkiden doğan üretim-tüketim sürecini, bu sürecin devamlılığını sağlayan makro düzlemde *emperyalizm*, mikro düzlemde *tahakküm* ve doğal sonuç olarak kültürel düzlemde *hegemonyayı* çözümlemek, nihayetinde insanın da içinde bulunduğu topyekûn yaşamın nasıl sömürüldüğünü belirleyerek, bu sömürü çarkından çıkış yollarını aramak, bunun için de mevcut kuramsal birikimden ve olgusal gerçeklikten yararlanarak yeni bir metodoloji ve yeni bir bilimsel yaklaşımın, yeni bir siyaset ve ekoloji felsefesinin temel argümanlarını ortaya koymak da önem kazanmaktadır.

²³¹ Biyoteknolojinin veya reel gerçeklik dikkate alındığında son derece çarpık, çelişkili bir ifadeyle genel olarak “yaşam bilimleri” olarak adlandırılan “bilimsel araştırma ve buluş”ların (biyoteknolojinin) kapitalizmin gelişme, büyüme, ekolojik emperyalizm sürecinde nasıl sınıfsal bir tahakküm aracı olarak kullanıldığını Afrika’daki açlığa götüren pratik sonuçlardan yola çıkarak gösteren, biyoteknoloji kapitalizminin nasıl işlediğiyle ilgili de tespitlerin yer aldığı bir çalışma için bkz. Robert Paarlberg, **Starved for Science/How Biotechnology is Being Kept out of Africa**, Harvard University Press, London, 2009.

Ekolojik emperyalizmi, kuramsal çerçevesi ve içeriği günümüzde yeni yeni şekillenmeye, somutlaşmaya başlayan bir disiplinlerarası inceleme konusu olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu çerçevede ekolojik emperyalizm sürecinin, müzminleşmiş ekolojik sorunların yaşamın sınırlarını zorlamasıyla birlikte günümüzde olgunlaşmaya başlasa da, esas olarak, yakın gelecekte kemâle ereceğini söylemek mümkündür. Biyoteknoloji devriminin kapitalizmi yeni bir yönelime soktuğu; suyun, gıdanın metalaştığı; kâr amaçlı çok uluslu şirketlerin doğal, yerel zenginlikler üzerindeki hâkimiyet alanlarının iyice genişlemesinin sürdürülebilir yaşamı tehdit ettiği bir dönemde, yani Michael Parenti'nin deyimiyle “çevreye karşı emperyalizm”²³² belirginlik kazandığı bir zaman süreci içerisinde bu kuram daha anlaşılır bir hale gelmektedir.

Burada tartışmakta olduğumuz ekolojik emperyalizm kuramının çerçevesini oluşturmak üzere şu açıklamayı da yapmamız gerekmektedir: Ekolojik emperyalizm kuramının ortaya konulması, veya daha bir açıklığa kavuşması ile birlikte; emperyalizmin yeni yönelimi dikkate alındığında bir ülkeye/bölgeye, o ülkenin/bölgenin iktisadi olarak bağlı olduğu egemen sistemlerin, başka devletlerin, egemen güçlerin, çok uluslu/ulus ötesi şirketlerin en genel tanımlamayla kendi sınıfsal-toplumsal-siyasi çıkarlarına dayalı olarak müdahale etmeleri, o bölgenin ekolojik döngüsünü, yaşamsal sistemini tahakküm altına almaları, o bölgede yaşayan insanların yaşama hakları üzerine baskı kurmaları ekolojik emperyalist süreç içerisinde değerlendirilebilecektir. Burada ekolojik emperyalizm, emperyal süreç ile yeniden şekillenen, bozulan, başkalaşan, sömürülen ekosistemi açıklamak üzere kullandığımız bir kavramdır. Özellikle insanın da içinde bulunduğu canlılar dünyasının devamlılığı için “olmazsa olmaz” unsurları ifade eden, yani olmadığında ortaya çıkan sonuç yaşamın sonu demek olan su, gıda, tohum ve gen kaynakları üzerine kurulan emperyalist tahakkümü açıklayan bir kavramdır. Bu yüzden sadece emperyalizm değil, özellikle ekolojik emperyalizm kavramını kullanıyoruz. Burada şunu da vurgulamak gerekir: Bir

²³² Michael Parenti, **İmparatorluğa Karşı**, Çev. Özcan Buze, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996, s.65.

ülkenin/bölgenin ekolojik (yaşamsal) varlıklarının sadece niceliksel olarak ortadan kaldırılması (örneğin gıda stokunun kapitalist merkezlere aktararak yok edilmesi) değil, niteliksel olarak dönüştürülmesi, başkalaştırılması (örneğin organizmaların genetiğinin değiştirilmesi, biyoteknolojik yöntemlerle genlerin evrim zincirinin ortadan kaldırılması vs.) ve yaşamsal sağlığın emperyal çıkarlar uğruna riske sokulması süreci ekolojik emperyalizm kavramı içerisinde değerlendirilecektir/değerlendirilmelidir.

Ekolojik emperyalizm konusu (ekonomi politik bakış da getiren Monthly Review çevresini saymazsak) genellikle sömürgecilikle birlikte gelişen “biyolojik yayılma”yı açıklamak için kullanılmış ve daha çok bir “çevre tarihi” alt disiplininde incelenmiştir. 20.yüzyıl’ın ikinci yarısından itibaren yaygınlık kazanmaya başlayan çevre tarihi araştırmalarında genellikle insan topluluklarının çevre üzerindeki tahribatı üzerinde durulmaktadır.²³³ Hem bu türden tarihsel araştırmalarda hem de çağdaş ekoloji, sosyal çevrebilim araştırmalarında teknik ilerlemeyle ve sınıfsal ilişkilerle bağlantılı olan toplumsal-siyasal-iktisadi örgütlenme biçimlerinin çevre üzerine yaptığı farklı etkileme düzeylerinden bahsedilir.²³⁴ “Ekolojik Emperyalizm” terimini ve

²³³ Çevre tarihi araştırmaları, esas olarak, 1960’larda başlayan ve 1970’lerde yoğunlaşan “çevreci hareket” içerisinde “insan yaşamında doğanın rolü”nün kökenlerinin sorgulanması sürecinde başladı. İnsan eylemleri ve çevresel değişim (çevreci entelektüel zeminde insan merkezci yaklaşımların sorgulandığı ve çevre merkezci felsefenin popülerlik kazandığı bir döneme tekabül eden bir süreç) arasındaki doğrudan bağlantı o dönemde tarih ve siyaset araştırmalarında bir yenilik olarak “çevre tarihi” araştırmalarının doğmasına yol açtı. Stephan Mosley, **The Environment and World History**, Routledge, London and New York, 2010, s.2. Yine Annales Okulu geleneğini sürdüren tarihçilerin “coğrafya” temelli tarihsel araştırmalar ortaya koymaları (Braudel vs.), 1960’lı yıllarda antropolojistlerin ilgisinin “ekolojik antropoloji”ye doğru kayması, ekosistemlerin, ekolojik uyum sürecinin, habitatlarının evriminin inceleme konusu yapılmaya başlaması, ayrıca ekoloji, botanik, zooloji, bakteriyoloji, tıp, jeoloji, kimya ve coğrafya gibi çok sayıda bilimsel disiplinin kendi bilim alanlarıyla ilgili tarihsel araştırmalar yapmaları çevre tarihi disiplinin oluşması için gerekli bilimsel doneleri sağlamış ve ekolojik emperyalizmin de tarihsel gelişim sürecinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak “Çevre Tarihi” gibi bağımsız disiplinlerarası bir bilimsel alanın doğmasına yol açmıştır. **Encyclopedia of World Environmental History**, Volume 1, Routledge, USA, 2004, s.ix-xiv.

²³⁴ Ekosistem üzerindeki “insan” etkisi bilimsel ilgiyi bir yandan çevre tarihi araştırmalarına ve ekolojik emperyalizm sürecinin anlaşılması amacına doğru yöneltirken öte yandan bu etkinin ve halen devam etmekte olan ekolojik emperyalizm kaynaklı tahribatın günümüzde ve yakın gelecekteki olası sonuçlarının da daha detaylı olarak ortaya konulduğu bir araştırma metodolojisinin de doğmasına yol açmıştır. Genel olarak insanın doğa üzerindeki etki derecesini, daha özel olarak da ekonomik sistemlerin ekolojik sistemlerde bıraktığı bozucu izleri ölçmeyi amaçlayan ve bu yüzden “Ekolojik Ayak İzi” çözümlemesi olarak adlandırılan bu araştırma metodolojisi ile yapılan çoğu araştırmada ayak izinin oluşmasına katkısı

kavramını bu çerçevede daha çok “çevre tarihi” disiplini içerisinde biyoekolojik bir açıklamayla ilk kez dile getiren araştırmacı Alfred Crosby’dır. **“Ekolojik Emperyalizm: Avrupa’nın Biyolojik Genişlemesi 900-1900”** adlı çalışmasında sömürge ülkelerindeki zengin biyoçeşitliliğin Batının sömürgecilik sürecinde nasıl yok edilmeye başladığını, Doğu-Batı arasındaki gen transferinin nasıl bir ekolojik yıkıma yol açtığını ayrıntılı olarak belirterek bu emperyal süreci “ekolojik emperyalizm” adıyla kavramsallaştıran Crosby, özellikle Eski Dünya’dan (Avrupa ve Asya’dan) Yeni Dünya’ya (Amerika ve Avustralya kıtasına) sömürgecilik yoluyla taşınan mikropların/genlerin, bu mikroplara/genlere karşı bağışıklığı olmayan yerlilerin ve yerli habitatların kırılmasına yol açtığını; bu süreçte yeni, alışılmadık hastalıklara maruz kalan yerli yaşamının orijinal genetik özelliklerinin kaybolduğunu; bu biyolojik yayılmanın ekolojik emperyalizmi doğurduğunu-çeşitli tarihsel ampirik bulgulara dayanarak- vurgulamıştır.²³⁵ Crosby’ye göre 1492’de Kolomb tarafından başlatılan Amerika’nın fethi sürecinde Avrupalıların beraberlerinde getirdikleri mikroplar en büyük sömürgecilik/emperyalizm silahlarıydı. Mikrop ve genlerin “Kolombcu değiş tokuşu” ona göre ekolojik emperyalizmin de başlangıcını oluşturuyordu. Üstelik Kolombcu gen değiş tokuşu sadece insanlarla sınırlı olmamış, Avrupalılar, fethettikleri “Yeni Dünya” topraklarına çok sayıda bitki ve hayvan türünü de götördükleri için bu gen aktarımı ekosistemin bütün canlı varlıklarını aynı şekilde etkilemiş-günümüzdeki genetiği değiştirilmiş organizmaların (GDO) etkisine benzer şekilde- genetik evrim zinciri değişikliğe uğrayarak yerli yaşam (habitat) dönüşüme uğramış ve emperyal gen merkezlerine bağımlı hale getirilmiştir. Çalışmalarında benzer tespitler ortaya atan William Mc Neill de sömürgeci ülkelerin

açısından Kuzey/Güney, gelişmiş/azgelişmiş, Doğu/Batı gibi herhangi bir ayrım söz konusu olmadığı için eleştirilmiştir. Bu eksiklik ortadan kaldırıldığında ve ekolojik ayak izi paylarına göre sınıflandırılmış bir araştırma yapıldığında- ekolojik ayak izi, günümüzde Üçüncü Dünya ülkelerine yönelik olarak beliren “ekolojik emperyalizm” sürecinin ve “global risk toplumu”nu daha da belirginleştirmeye başlayan global çevresel değişim sürecinin somut olarak anlaşılmasını sağlayacak bir metodolojik bakış açısı sunabilmesi açısından önemli görülmektedir. Ulrick Beck, “World Risk Society as Cosmopolitan Society: Ecological Questions in a Framework of Manufactured Uncertainties”, **Human Footprints on the Global Environment**, (Eugene A.Rose-Andreas Diekmann v.d. Ed.), The MIT Pres, London, 2010, s.55.

²³⁵ Alfred W.Crosby, **Ecological Imperialism the Biological Expansion of Europe, 900-1900**, Cambridge University Press, UK, 1991, s.197-199.

beraberinde getirdikleri mikroplarla birlikte Karayipler'deki yerli halkın yarısının elli yıldan az bir zaman içerisinde yok olduğunu, mesela emperyalistlerin yeni kıtaya taşıdıkları çiçek mikrobusunun işgalci ordulardan çok daha hızlı, daha içirilere ve daha yıkıcı biçimde ilerlediğini vurgulamıştır.²³⁶ Crosby ve onu izleyen çevre tarihçileri, sömürgeciliğin biyoçeşitlilik ve biyolojik ortam üzerindeki etkisini ele almışlar ancak Foster'ın deyimiyle politik-ekonomik bir olgu olarak emperyalizmle doğrudan bir bağlantı kuramamış, yüzeysel bir bakış açısı sergileyerek kapitalist dünya sisteminin egemen kapitalist merkezler dışındaki ülkeler üzerindeki egemenlik üretmesinin ya da farklı kapitalist güçler arasındaki rekabetin ekolojiyle nasıl ilişkili olduğunu hesaba katmamışlardır.²³⁷

Yukarıda genel olarak bahsettiğimiz ve “Crosby geleneği” olarak adlandırabileceğimiz çevre tarihi yaklaşımı, her ne kadar -Foster'ın eleştirdiği gibi- sınıfsal bir çözümleme düzeyi zayıf olsa da insanın, insani/toplumsal sistemlerin (sömürgeci sistemin) “özne”, dolayısıyla esas “sorumlu” ve “belirleyici” olduğu bir emperyalist süreci açıklamıştır. Bizim incelememizde üzerinde durmakta olduğumuz “ekolojik emperyalizm ve gıdaya tahakküm süreci” de temel olarak, insanın, insan unsurlarının özne, dolayısıyla sorumlu; çevre, çevre unsurlarının nesne, dolayısıyla edilgen alan olarak kabul edildiği (kanıksanmış) bu üst varsayım üzerine kurulmuştur. Ancak çevre tarihi çözümlemelerinde, çevre tarihi araştırmalarında, ekolojik emperyalizm olgusunu açıklarken “çevre koşulları”na esas belirleyicilik payı yükleyen ve emperyal süreci bu çevre koşullarıyla açıklayan araştırmalara da rastlanmaktadır. Örneğin Jared Diamond, başlangıçta tamamen aynı niteliklere, aynı dil ve kültürlerle ve aynı toplumsallık düzeylerine, aynı iktidar biçimlenişe sahip olan Polinezya (farklı adalardan oluşan) topluluklarının farklı çevre koşullarına göre toplumsal sistem anlamında nasıl ayrılmaya başladıklarını, çevre koşullarının ekonomiyi, teknolojiyi, siyasal örgütlenmeyi, savaş becerilerini kısa sürede nasıl etkilediğini gözlemleyerek çevre

²³⁶ Andre Gunder Frank, **Yeniden Doğu/Asya Çağında Küresel Ekonomi**, Çev.Kamil Kurtul, İmge Yayınevi, Ankara, 2010, s.84.

²³⁷ Foster, **Emperyalizmin Yeniden Keşfi**, s.205.

koşullarının tarihin yönünü çizmede belirleyici bir yönü olduğunu vurgulamıştır. Diamond'un belirttiğine göre, tamamen aynı özelliklere, aynı gelişim düzeyine sahip, aynı topluluğun üyeleri olan insanların parçalanarak yeni ve farklı coğrafi özelliklere sahip adalara yayılıp yeni toplum kümelerine ayrışmasından sonra çok kısa sürede çıkan tablo şudur: "...siyasal örgütleniş açısından bağımsız kabile ya da köy birimlerine bölünmüş olan adalar da vardı, başka adaları istila ve fetih savaşları için sürekli ordu besleyen, çok sayıda adayı birleştiren "imparatorluklar" da, kişisel kap kacak üretiminden öteye geçememiş topluluklar da vardı, kocaman taş anıtlar diken topluluklar da. Bunca farklılık nasıl açıklanabilir?" Diamond'un bu soruya verdiği cevap "çevre koşulları", özellikle de "iklim etkisi"dir. Diamond, bu temel tespitten ve varsayımından yola çıkarak Dünya tarihinde Batılı sömürgecilerin de fethettikleri yerlerin öncelikle çevre koşullarını değiştirerek kalıcı olduklarını/olabildiklerini düşünmektedir.²³⁸ Diamond'a göre bu çerçevede sömürgecilerin hizmetindeki üç değiştirici araç tüfek, mikrop ve çeliktir ki, bu araçlar özellikle Amerikan yerlilerinin Batılı sömürgeciler tarafından dize getirilmesinde fazlasıyla kullanılmış ve başarılı da olmuştur. Örneğin Crosby'nin gözlem, tespit ve çözümlemeleriyle paralel bir şekilde Diamond'a göre Batılı adam öncelikle mikroplarını Yeni Dünya'ya taşıyarak Amerika'daki yerli yaşam ortamının (habitatinın) yapısını bozmuş ve yerliler direnme güçlerini kaybetmişlerdir.²³⁹ Diamond'un, sömürgecilerin kalıcı olmalarını, yerleşmelerini sağlayan en temel nedenlerinden birisinin sömürge alanının çevre koşullarının dönüştürülmesi, ekosistemin tahrip edilmesi olduğu şeklindeki tespitleri Crosby'nin "ekolojik emperyalizm" kuramı ile uyum içerisindedir. Bu şekilde bir "çevre tarihi" çalışması ve "sömürgecilik-ekoloji" ilişkisi düzlemine oturan bazı çalışmalarda da "ekolojik emperyalizm" ile aynı anlamda "yeşil emperyalizm" (green imperialism) ya da "çevresel

²³⁸ Jared Diamond, **Tüfek, Mikrop, Çelik**, Çev. Ülker İnce, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2008, s.58-59.

²³⁹ Y.a.g.e., s.273.

emperyalizm” (environmental imperialism)²⁴⁰, “biyolojik emperyalizm” (biological imperialism)²⁴¹ tabirleri de kullanılmıştır.

Bu tür çalışmalardan birisini, yine “çevre tarihi” yaklaşımı içerisinde, kapsamlı bir “yeşil emperyalizm” analizi yapan Richard H.Grove tarafından ortaya konmuştur. Ancak Grove da günümüzdeki anlam genişliği içerisinde bir ekolojik emperyalizm kuramını oluşturma gayreti içerisine girmemiş, daha çok 19.Yüzyıl sanayi devrimi sürecinde, kolonyalizmin, emperyalizmin çevre üzerine yaptığı baskılar, çevreyi tahrip etme potansiyelini-özellikle Eden adlarındaki- ampirik verilerle, gözlemlerle incelemiş, emperyalizmin ekolojik sistemi tahrip etmeye yönelik ideolojik kökenlerinden bahsetmiş ve bu tahribatı önlemek üzere aynı dönemlerde “çevre politikaları” yaklaşımının ve çevreciliğin kökenlerinin nasıl doğduğunu da açıklamış, yine bir çevre tarihi çözümlemesi yapmış, günümüzün gerçekliğine uyum gösterecek bir

²⁴⁰ “Yeşil Emperyalizm” ve “Çevresel Emperyalizm” tabirleri, genel olarak ve bu çalışmada, “Ekolojik Emperyalizm” tabirleri ile aynı kavramsal anlamları ifade etmek için kullanılmaktadır. Ancak, en basit anlamda yerli (özgün) ekolojik sistemi dönüştüren emperyalizm olgusunun bu tabirlerle tanımlanması kelime benzerliklerinden kaynaklanan bazı karışıklıklar da yaratmaktadır. Çünkü, daha önce üzerinde durmuş olduğumuz gibi, 1970’li yıllardaki sanayileşmiş ülkelerde gerçekleşen yeşil/çevreci hareketin Dünya’nın geleceği adına duydukları kaygıdan yola çıkarak Üçüncü Dünya’nın kalkınmacı politikalarından vazgeçmelerini salık vermeleri de Üçüncü Dünya temsilcileri tarafından emperyalist bir tutum olarak tanımlanmış ve bu yaklaşımları tanımlamak için “yeşil emperyalizm”, “çevre emperyalizmi” gibi ifadeler kullanmışlardır. Oysa buradaki kullanımın “ekolojik emperyalizm”in eş anlamlısı olan “çevresel emperyalizm” ile alakası yoktur. Ancak bu karışıklık bir terim, dolayısıyla kavram karmaşası doğurabilmektedir. Nitekim, Bazı bilimsel kaynaklarda “çevre emperyalizmi”, “çevreci emperyalizm” anlamında kullanılmıştır. Örneğin bkz. Kaplan, **a.g.e.**, s.123. Kaplan’ın bu çalışmasında yer verdiği kaynaklardan da anlaşıldığı gibi, çevre emperyalizminin, Üçüncü Dünya ülkeleri sözcülerinin, sanayileşmiş ülkelerin küresel çevre koruma çabalarını ifade etmek üzere kullanılması kelime benzerliği yüzünden bir kavram kargaşası yaratmakta, yanlış değerlendirmelere yol açabilmektedir. Bu yüzden, bu kargaşayı ortadan kaldırmak üzere, yapılması gereken esas olarak, “çevresel emperyalizm”, “yeşil emperyalizm” gibi “çevre emperyalizmi”, “çevreci emperyalizmi”, “yeşil(lerin) emperyalizmi” kavramlarını çağrıştıran terimler yerine “ekolojik emperyalizm”, (veya ona benzer şekilde “biyolojik emperyalizm”) terimini kullanmaktır. Çünkü ekolojik emperyalizm ifadesinden “ekolojik sisteme müdahale” anlamını net olarak çıkarmak mümkündür. Tıpkı “iktisadi emperyalizm”in iktisadi sisteme, “siyasi emperyalizm”in siyasi sisteme, “kültürel emperyalizm”in kültürel sisteme(yapıya) müdahale anlamının çıkması gibi.

²⁴¹ Sandra Bamford, **Biology Unmoored/Melanesian Reflections on Life and Biotechnology**, University of California Press, London, 2007, s.12. Bu çalışmada teknolojik olarak gelişmiş Kuzey ülkelerinin ulus ötesi şirketlerinin kâr maksimizasyonu güdüsüyle geliştirdikleri biyoteknolojik uygulamaların Güney’in azgelişmiş ülkelerinin kırsal yapısı, genetik çeşitliliği üzerindeki emperyalist tahribatı “biyolojik emperyalizm” olarak adlandırılmaktadır.

kuramsal çerçeve oturtmamıştır.²⁴² Ancak, ihmal edilmemesi gereken gerçek şudur ki, bütün bu çevre tarihi araştırmaları ekolojik emperyalizm kuramının tarihsel temellere oturtulması açısından önemli bulgular sunmaktadır.

Alfred Crosby ve Richard Grove gibi çevre tarihi araştırmacıları sömürgecilik ve sanayi devrimi dönemlerinde özellikle biyoçeşitlilik ve daha özel olarak tarım sistemi üzerindeki olumsuz sömürgeci etkileri inceleyerek günümüzde iyice boyutlanan ekolojik emperyalizm ve gıdaya tahakküm olgusunun tarihsel nedenlerinin daha anlaşılmasına katkı sağlamışlardır.²⁴³ Sömürgecilik ve ekoloji ilişkisini, günümüzü de kapsayan bir kuramsal temele oturtmamakla birlikte, kavramsal olarak “ekolojik emperyalizm” veya “yeşil emperyalizm” olarak nitelendirerek önemli bir katkı sağlayan Crosby ve Grove dışında, çözümlemelerini ne kavramsal ne de karşılaştırmalı kuramsal bir temele oturtan ancak ampirik açıklamalarıyla önemli katkıları olan çevre tarihçilerinden de bahsetmek gerekir. Örneğin, çevre tarihi, daha doğrusu insanlığın çevre üzerindeki tahribatlarının tarihi üzerine kapsamlı çalışmalar yapan Clive Ponting, günümüzde yaşanan çevre sorunlarının temellerinin 1500 yılından itibaren dünyada şekillenmeye başlayan sömürgeler düzeninde, o dönemdeki dünya ekonomisinin işleyişinde yattığını vurgulamıştır. Çevre tarihi araştırmaları çerçevesinde elde ettiği bulgulara göre “Dünya piyasası”nın 1500 yılından sonra gerçekleştirildiğini, bu tarihten itibaren gelişen sömürgecilik düzeninde, yıllar geçtikçe (sanayi devriminden sonra iyice kurumsallaşan bir süreçte) dünyanın bir bölümünün (Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve beyazların sömürgeleri) “gelişmiş”, diğer bölümünün ise

²⁴² Bkz. Richard H.Grove, **Green Imperialism**, Cambridge University Press, New York, 1995.

²⁴³ Crosby’nin ve Grove’nin, “sömürgecilik-ekoloji” zıtlığı çerçevesine, bozucu öznenin ideolojik-ekonomik özelliklerinden ziyade ekosistemdeki bozulmalara odaklanan ekolojik emperyalizm modeli, çevre tarihi çalışmalarının üzerinde büyük etkileri olmuştur. Bu tür çalışmalardan birisi de temel dayanağını global çevresel değişikliklerin emperyalizm ile doğrudan bağlantısı olduğu varsayımına oturtan Beinart ve Hughes’in kaleme aldıkları “**Çevre ve İmparatorluk**”tur. Bu çalışmada, sömürge imparatorlukların dikkate değer ölçüde çevresel değişimi hızlandırdığından (s.12), daha özel emperyalizm çözümlemeleri yaparak, örneğin sanayileşme dönemiyle birlikte ciddi bir hareketlilik oluşturan insan seyahatlerinin (imperial travelers) ekolojik emperyalizmin büyük bir parçası olduğundan (s.33), emperyalizmin çevresel dengenin bozulmasını iyice hızlandırdığından (s.199) bahsedilmektedir. Bkz. William Beinart-Lotte Hughes, **Environment and Empire**, Oxford University Press, Toronto, 2007.

“az gelişmiş” olarak nitelendirilmesini gerektirecek adaletsiz dünya ilişkilerinin gerçekleşmeye başladığını ifade eden Ponting’e göre 1500 yılından sonra yaratılan sömürgeci dünya piyasasında merkezi ülkelerin kendisine bağımlı olan sömürge ülkelerinden büyük oranda ürün fazlası ve doğal kaynak elde etmeleri şeklinde oluşan dengesiz kalkınmanın sonucunda dünya giderek artan bir adaletsizliğin inşa edildiği bir alan olmaya başladı.

Clive Ponting’in bu tespitleri genel geçer sömürgecilik çözümlemelerinden çok farklı olmasa da onun şu tespitleri, sömürgecilik-çevre bağlantısını ortaya koymasıyla, ekolojik emperyalizmin tarihsel olarak ne zaman, hangi koşullarda kurumsallaşmaya başladığını gösteren bir cümle olarak önemlidir:²⁴⁴

Sanayileşmiş ülkeler, ellerinde bulunan kaynakların sınırlaması olmadan yaşayabiliyorlardı. Sanayi üretimi için hammaddeleri hazırdı, hızla artan nüfusu besleyecek gıdalar ithal edilebiliyordu. Bu imkânlar, tüketimdeki büyük artışın ve dünyada görülmüş en yüksek maddi standartların temelini oluşturuyordu. Bu gelişmelerin bedelinin büyük bölümü sömürü, yoksulluk ve acı biçimde, dünyanın geri kalan halkları tarafından ödeniyordu. Giderek artan bu adaletsizliğin yarattığı çevre sorunları da zenginler ile yoksullar arasında eşit dağılmadı. Bugün yaşadığımız çevre sorunları ancak, 1500 yılından bu yana ekonomisinin yarattığı yapı incelenince anlaşılabilir.

Clive Ponting’in yaklaşımı özetle çevre tahribatının insanlığın yerleşik hayata geçişiyle başladığı,²⁴⁵ uygarlaşma süreciyle hızlandığı, sömürgeci dönemde ve sanayileşmeyle birlikte iyice ayyuka çıktığı şeklinde özetlenebilir. Ancak, Ponting sömürgecilik ve sanayi devrimi öncesindeki çevre tahribatıyla sonraki çevre tahribatının görünümü, sebep ve sonuçları, ortaya çıkardığı etkilerin Dünya düzlemindeki adaletsizliği kurumsallaştırması gibi konuları açıklayıcı bir unsur olan emperyalizm boyutunu çözümlemesinin

²⁴⁴ Ponting, **Dünyanın Yeşil Tarihi: Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü**, s.240-241.

²⁴⁵ Clive Ponting’e göre insanın ekosistem üzerindeki tahribatı 10 bin yıl öncesine, yerleşik hayata ilk geçildiği dönemlere kadar uzanmaktadır. **Y.a.g.e.**, s.165.

odak noktasına koymamış, çevre tahribatının düz bir çizgi halinde insani gelişime paralel olarak arttığı şeklinde genellemeci bir yaklaşım sergilemiştir. Bütün bu “çevre tarihi” temelinde yükselen coğrafyacı yönü ağır basan yaklaşımlar, ekolojik emperyalizm sürecini, daha önceki bölümlerde değinmiş olduğumuz şekliyle emperyalizm kuramlarına bağlamaktan, bu birikimden yararlanmaktan imtina etmişler, bütüncül çerçevede birbirleriyle bağlantılı olguları bir kuramsal senteze dönüştürecek şekilde genel kuramsal açıklama yapmaktan ziyade daha çok odaklandıkları “sömürge alanı” çerçevesinde kalarak çözümleme ve tanımlama yapmışlar, elde ettikleri bulgulardan envanter sonuçlar çıkarmışlardır. Dolayısıyla, “Crosby geleneği” olarak adlandırabileceğimiz bu türden ekolojik emperyalizm çözümlemeleri günümüzde, yeni emperyalizmin çok farklı boyutlara varması, iyice genişlemesiyle somutlaşan ekolojik emperyalizm için gerçekleştirilmesi elzem olan kuramsal çerçeveyi doğrudan değil, dolaylı olarak destekleyecek bulgular, yaklaşım örnekleri ortaya çıkarmaktadır.

Ekolojik emperyalizm terimini/tabirini, bilimsel disiplinler alana ilk defa taşıyan Alfred Crosby de emperyalizm olgusunun iktisadi, siyasi ve dini çerçeveden başka ekolojik yaşama ilişkin bir normunun da olduğunu vurgularken aslında bu tür ekolojik yapıya etkisini hissettiren bir emperyal süreci insanoğlunun ilk kitlesel göç hareketlerine kadar götürmüştür. Crosby, her göçmen kitlenin-bilerek veya bilmeyerek- göç ettiği bölgeye ana vatanından tarım ürünleri, hayvan, hastalık, mikrop vs. kendi habitatına ilişkin baskın yaşam unsurlarını da taşıdığı için bu göçmenlerin gittikleri bölgenin ekolojik yapısını değiştirerek yerli habitatı yok ettiğini vurgulamış ve 1500’lü yıllardan bu yana dünya üzerinde tahakkümünü kurumsallaştırmaya başlayan emperyalistlerin bunu sistemli olarak kullandıklarını belirtmiştir.²⁴⁶ Bu yüzden Crosby’nin yaklaşımına göre “ekolojik emperyalizm” temelinde yapılamayan bir emperyalizm kuramı eksik olacaktır. Ancak, Crosby ve Crosby geleneği de emperyalizmin kurumsallaşması sürecinde siyasal ve iktisadi süreci (dolayısıyla siyaset bilimi ve politik iktisat bilimini) ihmal etmiş

²⁴⁶ Alfred W.Crosby, “Ecological Imperialism”, **Encyclopedia of World Environmental History**, s.368-370.

olduğundan aslında her geçen gün gelişen, yeni bir veçheye bürünen siyasi ve iktisadi (elbette sınıfsal) biçimlenişin yol açtığı “ekolojik emperyalizm”in yeni çözümlemesini yapmada eksik kalmıştır. Crosby’nin ve “Crosby geleneği” olarak adlandırdığımız “çevre tarihi” yaklaşımının günümüzün ekolojik emperyalizm olgusunu (ve bunun en önemli görünümü olan gıdaya tahakküm sürecini) açıklamada metodolojik bir referans kaynağı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak, bu çevre tarihi yaklaşımını günümüzün insanın soluduğu havadan bedenine kadar sirayet eden karmaşık, derin tahakküm ilişkilerini anlamamızı sağlayacak bir biyopolitika ve biyoiktidar çözümlemesi ile yani, daha önceki bölümlerde ifade ettiğimiz gibi, yeni siyaset bilimi argümanlarıyla tamamlamak gerekmektedir.

Klasik ve çağdaş emperyalizm kuramlarının bu süreci açıklamaya katkısının da dolaylı olduğunu daha önce belirtmiştik. Emperyalizm olgusunu, bilinen emperyalizm kuramlarında olduğu gibi sadece emperyalizme maruz kalan ülkelerin üretim sürecine, emek değerlerine, maden kaynaklarına, siyasal coğrafyasına yönelik bir baskıcı-sömürücü eğilim şeklinde değerlendirmeyip (elbette onları da kapsayacak şekilde) yukarıda argümanlarını belirttiğimiz gibi, doğrudan yaşama, yaşamın unsurlarına yönelmiş olan yeni veçhesiyle yani “ekolojik emperyalizm” olarak ele alan çalışmalar son derece sınırlıdır. Bu çerçevede doğrudan doğruya ekolojik emperyalizm kavramını açıklamak üzere sistematik kuramsal-metodolojik bir bakış açısı geliştirmemiş olmakla birlikte en azından ekolojik emperyalizmle ilgili somut konuları/sorunları (su, iklim, biyoçeşitlilik, gıda vs.) irdeleyerek son zamanlarda yeni bir yaklaşım sergileyen **Monthly Review** dergisi çevresi ve özellikle bu çevre içerisinde doğrudan doğruya *ekolojik emperyalizm* terimini kullanan bir araştırmacı olarak John Bellamy Foster dikkat çekmektedir.

Dünyada ekolojik emperyalizm adından bahseden az sayıda araştırmacıdan birisi olan John Bellamy Foster, “çevre tarihi” disiplini içerisinde (Crosby geleneği) çözümleme yapan araştırmacılardan iktisadi sürece ve ekonomi politiğe daha fazla yer vermesi açısından daha farklı bir

ekolojik emperyalizm yaklaşımı sergilemektedir. Foster, Crosby'nin (ve genel olarak Crosby geleneği olarak nitelendirilebilecek "çevre tarihi" yaklaşımlarının) toplumsal üretim ilişkilerine ve bu çerçevedeki tarihsel açıklamalara yer vermemesini ve ekolojik emperyalizm sürecinin bir "biyolojik karşılaşmalar" ile biyolojik güç olarak işlediğinin belirtilmesini açık bir şekilde eleştirirken bu konudaki kendi tavrını da ortaya koymuştur.²⁴⁷ Zira, emperyalizm çözümlemesi yaparken Crosby'den de (en azından kavramsal-terimsel olarak) etkilendiği bir gerçek olan Foster, biyolojik süreci ve üretim ilişkilerini (Marks'ın etki dairesinde) birlikte düşünerek aslında ekolojik emperyalizm kuramını da daha anlaşılır bir makro çözümleme haline getirme doğrultusunda güçlü bir katkı sağlamıştır.

Bellamy Foster'e göre ekolojik emperyalizm, merkezin ihtiyaçlarını karşılamak için periferinin (Batı sisteminin çevresi) ekolojisinin, ekosisteminin dönüştürülmesi şeklinde başladı. Avrupa botanik biliminin periferinin tropikal tarımından yararlanmak amacıyla organize edilmesi bu süreci hızlandırmıştı. Şeker, kahve, çay, pamuk, kinin ve kauçuk gibi sömürgelerin tropikal ürünleri, merkezin yüksek taleplerini karşılamak için, bu ürünlerin "ekolojik ortamı"na özen gösterilmeden Batı merkezlerine aktarılıyordu.²⁴⁸ Yani, ekolojik emperyalizm daha başlangıçtan bu yana "gıdaya tahakküm" süreci ile birlikte gelişmişti. Ekolojik emperyalizmin ilk meydana gelme sürecini bu şekilde açıklayan Foster'in yaklaşımında "ekolojik emperyalizm" ile "sömürgecilik" büyük ölçüde eş anlamda kullanılmıştır. Zira, kapitalizmin merkantilizm döneminde başlayan sömürgecilik de sömürge haline getirdiği ülkelerin kaynaklarını kendi ülkelerine aktarırken elbette o ülkelerin ekosistemlerini ve yaşama alanlarını da olumsuz yönde dönüştürmüştür.²⁴⁹ Şunu söylemek

²⁴⁷ Foster, **Emperyalizmin Yeniden Keşfi**, s.302.

²⁴⁸ Foster, **Savunmasız Gezegen**, s.104.

²⁴⁹ Clive Ponting'e bakarsak, insanın çevre, ekosistem üzerindeki "sistematik emperyalist" tahribatı, yani bu konudaki günah galerisi sömürgecilik döneminden sonra başlamıyor, dünyanın yağmalanmasının 10 bin yıllık geçmişi var. Ponting'in belirttiğine göre; "Yerel ölçeklerde doğal ortamların azalması ve canlı türlerinin tükenmesi, ilk insan yerleşimleriyle başladı. Nil Vadisi'nde ekili alanların genişletilmesi, bataklıkların kurutulması ve hayvanların avlanması sonucunda, eskiden bu bölgenin yerli canlıları olan türlerden birçoğu yok oldu. Eski Krallık dönemine gelindiğinde (M.Ö.2950-2350) vadide fil, gergedan ve zürafa gibi hayvanlar kalmamıştı. Akdeniz çevresinde yerleşimlerin yayılması da aynı sonucu doğurdu; bu kez yıkım besin zincirinin üst basamaklarındaki hassas hayvanlar üzerinde yoğunlaşmıştı.

doğru olur ki; ekolojik emperyalizm süreci, Foster'ın yukarıda tanımlamasında ortaya çıkan meotodolojik bakışında belirgin bir şekilde görüldüğü gibi sadece ekoloji veya iktisat biliminin verileriyle değil, özellikle yeni siyaset biliminin yeni iktidar ve tahakküm ilişkilerine odaklanan çözümlemesi biçimiyle anlaşılabilir bir süreçtir. Nitekim Foster de başka çalışmalarında bu yaklaşıma benzer şekilde tahakküm ilişkilerine daha fazla vurgu yapan açıklamalar da getirmiştir. Örneğin Joseph Needham'ın; “doğanın fethinin insanın fethine dönüştüğü” ve “doğanın tahakkümü için kullanılan teknolojik aygıtların toplumsal tahakküm mekanizmalarında niteliksel bir dönüşüm yarattığı” tespitlerine katılan Foster, şöyle bir ek değerlendirme de yapmıştır:²⁵⁰

Bu tahakküm ve yıkım diyalektiğinin artık gezegensel çapta kontrolden çıktığı konusunda şüphe yoktur. İktisadi anlamda, dünya sisteminin çevre ve merkez ülkeleri arasındaki toplam eşitsizlik her bir kapitalist devletteki sınıfsal eşitsizliğin yoğunlaşması ile birlikte artmaktadır. Ekolojik anlamda, dünyanın iklimi ve bütün yeryüzünün yaşam destekleyici sistemleri giderek artan bir küresel ısınma süreci tarafından dönüştürülmektedir.

Marksist olan ve ekolojik düşünce ile Karl Marks'ın felsefesini birleştirmeyi çabalayan, daha doğrusu Marks'ın düşüncesinin zaten ekolojik

M.Ö. 200 yılında Yunanistan'daki ve Anadolu'daki aslan ve leoparlar tükenmiş, kurt ve çakal nüfusu da uzak dağlık bölgelerle sınırlı kalmıştı. Yunanistan'ın kuzeyindeki kunduzların tuzakla yakalanması sonucunda bu hayvanlar da tükenme noktasına geldi. Romalıların av partilerinde bilinçli olarak yabani hayvan öldürmeleri ve diğer gösteriler de bu katliamı artırdı. Roma'daki açık hava tiyatrosunun 100 gün süren kutsanma törenleri sırasında 9000 hayvanın ve Traianus'un yeni Dacia eyaletini fethini kutlamak için de 11.000 hayvanın kurban edilmesi, Roma İmparatorluğu'nda kalabalıkları eğlendirmek için yüzyıllar boyunca aralıksız olarak verilen zararın ölçeğini açıkça gösteriyor. Milattan sonraki dönemin ilk yıllarına gelindiğinde Kuzey Afrika'da fil, gergedan ve zebraların; Aşağı Nil'de su aygırının ve Pers ülkesinin kuzeyi ile Mezopotamya'da kaplanın nesli tükenmişti.” Ponting, **y.a.g.e.**, s.165-166. Alfred Crosby'nin de, bu anlamda (emperyalist bir bilinç ile yapılmaya da) ilk kitlesel insan göçleriyle, bir yerden başka bir yere insan yerleşmeleriyle beraber insanın doğa üzerindeki emperyalist tahribatının başladığını, hatta (bizim de bu çalışmada üzerinde durduğumuz) çağdaş sömürgecilik dönemindeki anlamında olmasa da ekolojik emperyalizm sürecinin de ilk defa bu göçmen yerleşimlerinin sonucu oluştuğunu düşündüğünden daha önce bahsetmiştik. Bkz. **Dipnot 183.**

²⁵⁰ Foster, “Ekoloji ve Kapitalizmden Sosyalizme Geçiş”, **Montly Review**, s.53.

bir düşünce olduğunu düşünen Foster, Marksist çözümleme biçimini ekolojik çözümlemelerinde kullanmış ve bu şekilde “ekolojik materyalist”²⁵¹ olarak adlandırdığı bir metodolojiyle günümüzün ekolojik emperyalizm sürecini açıklamaya çalışmıştır. Ekolojik materyalist anlayışını Marks’ın, en genel anlamıyla insanın yaşadığı topraklardan koparılması, yaşam yuvalarının ortadan kaldırılması, kentlere göç vs. gibi sosyolojik süreçlerle birlikte beliren ve doğanın inorganik uzantısı olan insanın yaşadığı doğadan koparılması, bu şekilde toprağın nesneleşmesi ve insanın yabancılaşması sonucunda ortaya çıkan “metabolik yarık” adı verilen çözümlemesine dayandıran Foster’e göre günümüzde boyutlanan ekolojik emperyalizm de günümüzde küresel bir metabolik yarığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sonuç olarak Foster’e göre ekolojik emperyalizm; (1) Bazı ülkelerin kaynak zenginliğinin başka bazı ülkeler tarafından yağmalanması ve bu devletlerin, ulusların bağlı olduğu ekosistemlerin dönüşümü; (2) ekolojik kaynakların emperyal merkez tarafından çevreden merkeze aktarılmasıyla birlikte gelişen kitlesel nüfus ve emek hareketleri; (3) emperyalist denetimi güçlendirmek ve devamlı hale getirmek için toplumların ekolojik olarak savunmasız olmalarının istismar edilmesi; (4) ekolojik atıkların (sanayileşmiş) merkez ve (az gelişmiş-gelişmekte olan) çevre arasındaki uçurumu genişletecek şekilde boşaltılması, sanayileşmemiş çevre ülkelere aktarılması ve genel olarak da, (5) kapitalizmin çevreyle olan ilişkisini tanımlayan, ama aynı zamanda kapitalist gelişmeyi sınırlayan küresel bir “metabolik yarığın” ortaya çıkması şeklinde göstermektedir.²⁵²

Foster’in Ekolojik Emperyalizm olgusunu büyük ölçüde Crosby geleneğinin terminolojisi ve kavramsal çözümlemeleri ile Marks’ın, tarihsel materyalist metodolojisi “ekonomi politik” eleştirileri ve metabolik yarık teorisinin sentezlendiği ve bu sentezlemenin genel ekolojik düşünce temeline oturtulduğu bir yaklaşım biçimiyle açıklamaya çalıştığını söylemek mümkündür. Foster, bu özgün metodolojik yaklaşıma Karl Marks’ın felsefi çözümlemelerinden, “Ekolojik Marks”tan yola çıkarak “ekolojik materyalizm”

²⁵¹ Foster, **Marks’ın Ekolojisi**, s.12.

²⁵² Foster, **Emperyalizmin Yeniden Keşfi**, s.303.

adını vermiştir. Bu yaklaşım ise, çalışmamızın esas olarak odaklandığı gıdaya tahakküm sürecini de anlamak ve bir sonuç çıkarmak açısından, iktisadi sürecin sınıfsal belirleyiciliklerini (iktisadi sistem çözümlemesini) büyük ölçüde es geçen Crosby geleneğine göre daha açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır. Bununla birlikte, ekolojik emperyalizm süreci ile belirginlik kazanan, biyoteknolojik uygulamalarla biçimlenen yeni iktidar ilişkilerini (biyoiktidar-biyopolitikayı), yeni tahakküm-hegemonya sürecini ve buna uygun olarak biyoloji, ekoloji, sosyal çevrebilimleri gibi disiplinlerden de yararlanarak inceleme nesnesini genişleten, bu çerçevede her geçen zaman da biyopolitikaya daha fazla odaklanan yeni siyaset bilimi argümanlarını ihmal ettiği için bu yaklaşım da eksik kalmıştır.

Ülkemizde de ekolojik emperyalizmin kuramsal çerçevesine uygun çalışmalar az da olsa yapılmıştır. Bunların içerisinde, inceleme konumuzla da doğrudan bağlantılı olan “gıda emperyalizmi”, “gıda güvenliği”, “biyopolitika” gibi Türkiye’de ancak –oldukça kısır bir şekilde- 1990’lardan sonra akademik ilgi konusu olabilmiş kavramları daha 1960’lı yıllarda –Dünya’daki tartışmalarla paralel şekilde- kavramsal olarak tartışmaya açan ve bu konuyla ilgili epeyce ampirik çalışması olan Osman Nuri Koçtürk’ten öncelikle bahsetmek gerekmektedir. 1960’lı yıllarda emperyalizm ve beslenme süreci (gıda emperyalizmi) üzerine önemli çalışmalar yapan, bir nevi o dönemlerin Türkiye koşullarında bir “gıda aktivisti” olarak nitelendirebileceğimiz Koçtürk, örneğin ekolojik emperyalizm kuramı çerçevesinde önemini yukarıda ele aldığımız biyopolitika kavramını daha o zamanlarda neredeyse günümüzdeki anlamıyla tartışmaya açmıştır. Koçtürk, çalıştığı dönemde henüz bir ziraat mühendisliği, gıda mühendisliği, daha genel anlamda iktisat meselesi olarak incelenen gıda konusunu bir siyaset bilimi sorunsalı olarak ele almış, üstelik çalışmalarını biyopolitik çerçeveye oturatarak oldukça özgün bir çözümleme ortaya çıkarmıştır. Öyle ki, Koçtürk; emperyalist güçlerin ve bu güçlerle işbirliği içerisinde bulunan yerli egemenlerin halkın üzerindeki hegemonyasının temelinde çoğu zaman biyopolitik uygulamalar bulunduğunu söyleyerek ve bu emperyal/biyopolitik uygulamaların da esas itibarıyla gıda/beslenme sürecine müdahale ederek belirginlik kazandığının da altını

çizerek dönemindeki emperyalizm kuramlarının ilerisinde bir görüş veya bakış açısı ortaya koymuştur. Koçtürk'ün çözümlemesinin genel çerçevesinin biyopolitikaya odaklanması, biyopolitik gözlemlerle siyasal süreci okumaya çalışması, dönemi için oldukça özgün sayılabilecek bir siyaset dili ve yeni bir siyaset analizi ortaya koymasını sağlamıştır. Şu cümleleri biyopolitik çözümlemeyle nasıl bir siyasal okuma yaptığını-günümüz açısından da değerli olabilecek- bir açıklıkla ortaya koymaktadır:²⁵³

İnsanların biyolojik temel ihtiyaçlarını ele alarak toplumu midesinden yakalayan ve güle oynaya ölüme kadar götürerek kitle halinde yok etmeyi amaç edinen (gıda/besin ile ilgili) bu uygulamaları anlayabilmek için biyopolitika sözcüğünün ifade ettiği manayı anlamak ve çağımızın olaylarını bu açıdan eleştirmek gerekir.

Biyopolitik bir bakış açısı içerisinde çalışmalarını yürüten Koçtürk, her ne kadar kuramsal temeli zayıf olsa ve yer yer (kendisi sosyal demokrat bir siyasal düşünce içerisinde yer almakla birlikte) “muhafazakâr-milliyetçi” olarak adlandırılabilir duygusal tepkiler çalışmalarının bilimsel değerini zaman zaman düşürse de Türkiye için görece erken bir tarihte az gelişmiş ülkelerin gıda stokuna yönelmiş olan çağdaş sömürgeci politikaları sorgulamıştır. Açlık ve yoksulluk olgusuyla birlikte gündeme getirdiği gıda emperyalizmi konusunu sadece gıda kaynaklarının azaltılması çerçevesinde değil, gıda güvenliği ve sağlık meselesi olarak da ele almıştır. Üstelik Koçtürk, Batı'nın besin maddelerini kontrol ederek Batı dışı toplumlar üzerinde bir tahakküm oluşturmayı metodolojik olarak uyguladığını söyleyerek gıda üzerinden kurulan siyasal hiyerarşiyi de çözümleyebilmiştir.²⁵⁴ Koçtürk, İkinci Dünya Savaşı sonrasında “tarımsal verimliliği arttırmak ve tarımsal ürünleri zararlılardan korumak” amacıyla dünyada yaygınlaştırmaya başlanan ancak özellikle az gelişmiş ülkelerin doğal tarım özelliğini, toprak yapısını dönüştüren tarım ilaçlarıyla ve bu ilaçları üreten çok uluslu şirketlerle de ilgili olarak ciddi eleştiriler ortaya

²⁵³ Osman Nuri Koçtürk, **Açlık Korkusu**, Ata Yayınları, Ankara, 1969, s.9

²⁵⁴ Bkz.Osman N.Koçtürk, **Yeni Sömürgecilik Açısından Gıda Emperyalizmi**, Toplum Yayınevi, Ankara, 1966.

koyarken emperyalist sistemin gıdaya tahakkümü ile genel olarak tarım ilaçları, özel olarak bilinen ismiyle “DDT” (Dikloro Difenol Trikloroethan) arasındaki bağı, bilimsel bulgulara ve ekonomi politik arka planına dayanarak ortaya koyan ve bu eleştirilerini adeta bir “misyon”a dönüştüren Türkiye’deki az sayıdaki bilim adamından biri olmuştur. Koçtürk’ün, özellikle DDT “tarım ilacı”nın Türkiye’nin toprak özellikleri, tarımsal ürünleri üzerindeki olumsuz etkileri üzerine yaptığı araştırma ve çözümlemelerle; “ilacın” yaygınlaştırılmasının ülkenin gıda sisteminin çok uluslu şirketlerin denetimine nasıl soktuğunu irdeleyen uyarılarıyla ülkemizde “biyogüvenlik” konusunda ilk sistematik eleştirel çalışmaları yaptığını söylemek mümkündür. Koçtürk, 1960’lı yıllarda yapmış olduğu araştırmalardan yola çıkarak DDT’nin etkisi ile ilgili olarak ekoloji biliminin temel ilkelerini dikkate alarak örneğin şöyle bir tespit yapmıştır:²⁵⁵

Bilim adamları DDT’nin büyük şehirlerin havasından suyundan başka, vahşi hayvanlara kadar bütün çevreyi kirlettiğine ve her yerde rastlanabileceğine kanidirler. Bilgisizlik ve bu çeşit ilaçları imal eden firmaların işgüzarlıkları, dünyanın en ücra köşeleri ile en masum yaratıklarını bile DDT’nin toksik etkilerine maruz bırakmıştır. Bugün soğuk bölge olduğu için bu çeşit ilaçların hiç kullanılmadığı kutuplarda ve bu bölgenin yerli hayvanları olarak tanımlanan penguenlerde bile DDT’ye rastlıyoruz. Bu zehirli ilaç tarımsal üretim sahalarından kutuplara kadar hava ve su cereyanları ve hatta balıklar tarafından taşınmıştır. Aslında suda çok az eriyen DDT, kristaller halinde ve sel suları ile denizlere sürüklendikten sonra, alkalar ve bu bitkilerin ihtiva ettikleri yağlı kısımlarda tesebbüt etmekte ve buradan da besin zinciri vasıtasıyla balıklara ve balıkla beslenen hayvanlara intikal etmektedir. Bazı tarım bölgelerinde uçakla havadan püskürtülen tarım ilaçlarının önemli bir kısmı hiç yere düşmeden hava cereyanları ile binlerce kilometre uzaklara taşınmakta ve bu bölgede yaşayan vahşi hayvanları ve insanları zehirleyebilmektedir...

²⁵⁵ Osman Nuri Osman Nuri Koçtürk, **Sessiz Savaş**, Ararat Yayınevi, Ankara, 1968, s.356.

Aynı dönemde, yine DDT ilacının ekolojik sistemi tahrip eden etkilerini dünya kamuoyunun gündemine taşıyan Rachel Carson'un "**Sessiz Bahar**" adlı kitabı da ekoloji düşüncesinde bir çığır açmış ve daha sonra dünyayı politik olarak sarsacak çevre hareketinin ve çevreci düşüncenin de ilk referans kitaplarından birisi olmuştur.²⁵⁶ Hemen hemen aynı dönemde yayınlanan (1960'lı yıllar) iki kitaptan Carson'un **Sessiz Bahar**'ı, esas olarak "biyogüvenlik"/"çevre güvenliği" sorunlarına odaklanırken Koçtürk'ün **Sesiz Savaş**'ında (ve yazarın diğer kitapları), aynı zamanda biyopolitik bir çerçeve içinde, bir şekilde "anti-ekolojik emperyalizm" diyebileceğimiz mücadeleye çağrı unsuru ağır taşımaktaydı. Buna rağmen bilimsel tespitlerini, uyarılarını çok daha ajitatif bir dille ortaya koyan **Sessiz Savaş**, Türkiye'deki herhangi bir toplumsal hareketin gelişiminde etkili olamazken çok daha ılımlı bir dille yazılmış olan ve sadece bilimsel tespitleri uyarıları etkili bir dille belirtmekle yetinen, içeriğinden herhangi bir toplumsal hareket çağrısı okunmayan **Sessiz Bahar**, Batıda 1960'lı yılların sonunda iyice belirginleşmeye başlayan çevreci hareketin adeta ilk işaret fişeği olarak algılanmıştır. Bu durumun nedenini Türkiye'de o yıllarda "gıda" konusu ile "çevre" konusu arasında henüz herhangi bir bağlantı kuramayan dönemin cılız toplumsal hareketinin ideolojisinde aramak gerekir.

Osman Koçtürk; sanayileşmiş ülkelerin dünya üzerinde, özellikle de az gelişmiş ülkelerde- sistematik olarak "nüfus kontrolü" dayatması içerisine girmelerini yeni bir "emperyalist plan" olarak değerlendirmiş²⁵⁷, bu anlamda bazen "çevreci hareket" içerisinde de kendisini gösteren "Neo-Malthuscu" üçüncü dünya ülkelerinin nüfus yoğunluğunun azaltılmasını talep eden

²⁵⁶ Bkz. Rachel Carson, **Sessiz Bahar**, Çev. Çağatay Güler, Palme Yayıncılık, Ankara, 2004.

²⁵⁷ Türkiye'de 1960'lı ve 1970'li yıllarda "nüfus kontrolü"nü biyopolitik emperyalist sistem içerisinde değerlendiren araştırmalar yapan nadir bilim adamlarından birisi olan Osman Nuri Koçtürk'ün görüşlerinin o dönemler için hiç de yabana atılmayacak tespitler içerdiğini günümüzdeki birçok Batılı araştırma doğrulamaktadır. Nüfus kontrolü ile emperyalizm arasında sadece kavramsal değil, tarihsel olarak da ciddi bir bağlantının olduğunu iddia eden, emperyal nüfus kontrolü sürecinin sömürge sonrası ülkelerde (post-kolonyal toplumlarda) bir emperyalist/sömürgeci plan dahilinde başlatıldığını ("World Population Plan of Action"), nüfus kontrolünün emperyalizmin yeni bir biçimi olduğunu dile getiren bir çalışma için bkz. Matthew Connelly, **Fatal Misconception/The Struggle to Control World Population**, Harvard University Press, London, 2008, 312, 378. Ayrıca Bkz. **Üçüncü Bölüm**.

yaklaşımları şiddetle eleştirmiştir. Nüfuslar üzerindeki emperyalist kontrolü Michel Foucault'un da ("post modern kontrol toplumu") görüşlerini çağrıştırır şekilde biyopolitik bir mesele olarak ele alan Koçtürk'e göre; emperyalistler, nüfuslar üzerine gerçekleştirdikleri biyopolitik kontrolü "açlık korkusu"nu yaygınlaştırarak gerçekleştirmektedirler. Ona göre açlık, emperyalist ülkelerin elinde (ekolojik emperyalizm veya gıdaya tahakküm için) çok iyi bir emperyalist gerekçe malzemesidir.²⁵⁸

(Aslında Maltusyen "ırkçı" kaygılarla yaygınlaştırılmaya çalışılan) doğum kontrolü (emperyalistlere göre) gelecekteki açlığı önlemek için uygulanır. ABD boş kalori kaynaklarını, tahıl veya diğer üretim artıklarını geri ülkelere açlığı önlemek için ihraç eder ve parasını tahsil ederek, bu ülkedeki çevirdiği fırladıkları bu parayla döndürür... Geri ülkenin tarım ve ekonomi uygulamaları açlığı önleme gerekçesi ile altüst edilir. Açlık korkusunun ortama hakim olması çok işe yaramakta ve böylece her saldırı bir yardım gibi gösterilmektedir.

Koçtürk, yaşadığı dönemde; bilinen bütün ihtiyaç maddelerinin ve temel ihtiyaç maddesi olan besinin (gıdanın), emperyalizmin aracı haline getirilmekte olduğunu, bu şekilde ülkenin (bütün Üçüncü Dünya ülkelerine yönelik olarak geliştirilen) bir proje biçiminde takip edilen kapsamlı bir "gıda emperyalizmi" dayatması ile karşı karşıya olduğunu, gıda emperyalizminin ise Batı'nın üçüncü dünya ülkelerine yönelik olarak kurumsallaştırmaya çalıştığı sömürgecilik sisteminin topa, tüfeğe gerek kalmadan "barış ortamı" içerisinde devamını sağladığını hemen her çalışmasında vurgulamıştır.²⁵⁹ Ona göre; temel yaşam unsuru olan gıda üzerinden gerçekleştiği için bu yeni emperyalist süreç daha yıkıcı ve kuşatıcı olmaktadır. Zira; "insanın biyolojik yapısı ile davranışlarını böylesine etkileyen ve sömürgeciliğe böylesine elverişli başka bir silah yok gibidir."²⁶⁰

²⁵⁸ Koçtürk, **Açlık Korkusu**, s. 198-199.

²⁵⁹ Koçtürk, **Yeni Sömürgecilik Açısından Gıda Emperyalizmi**, s.88.

²⁶⁰ Koçtürk, **Barış ve Emperyalizm**, s.24.

Koçtürk, esas olarak “gıda emperyalizmi” ile belirttiğini düşündüğü yeni sömürgecilik sisteminin ancak ciddi bir biyolojik ve sosyolojik araştırmalarla sağlıklı şekilde anlaşılabilceğini düşünmektedir. Hemen bütün çalışmalarında -kuramsal temelleri zayıf olsa da- biyopolitik süreçten bahsetmekte ve sosyoloji, siyaset, iktisat, biyoloji, ziraat mühendisliği verilerini çalışmalarında birlikte kullanarak, (metodolojik olmamakla birlikte), disiplinlerarası bir yaklaşım sergilemektedir. Bütün bunlar onun yaşadığı dönemdeki ekolojik emperyalizm sürecini çözümleyebilecek o döneme göre oldukça ileri bir bakış açısı olduğunu göstermektedir. Ancak Koçtürk, yine çağında dünyada ve ülkemizde etkili olan tepkici/savunmacı “üçüncü dünyacı” ideolojik söylemden de etkilenmiş ve aslında özünde haklı olan bu “savunmacı refleks”ten dolayı oldukça naif, “bilim dışı” sayılabilecek bazı tespitler de yapmıştır. Örneğin Türkiye’nin “tohum bağımlılığı” üzerine günümüzün GDO tartışmalarında son derece haklı olduğu anlaşılan bir öngörüyle sağlam bilimsel tespitler ve uyarılar ortaya koyarken öte yandan örneğin emperyal ülkelerin ve tekellerin Türkiye’deki hesaplarını irdelerken yer yer “naif tepki” sayılabilecek görüşler de dile getirmiştir. Örneğin şu cümleler onundur: ²⁶¹

Geri kalmış ülkelerde ekim sahalarının önemli bir kısmı, şeker ve tahıl gibi boş kalori kaynaklarının üretimine tahsis edilecek ve bu ülkeler halkı bu yiyeceklerle beslenerek sağlıkları bozulacaktır. Sağlığı bozulan ve karbonhidratlardan zengin yiyeceklerle beslenmekte bulunan bu toplumlarda entelektüel gelişme mümkün olamayacak ve insanlar hastalıkla uğraşmaktan yurt sorunlarına ve milletlerarası ilişkilere zaman ayıramaz olacaklardır. Bu hale gelmiş olan topluluklar ne kadar kalabalık olurlarsa olsun, kaynaklarına el atmak ve onları silah patlatmadan işgal altına alarak, sömürmek kolay bir iştir.

Bu cümleler, “besin alışkanlıkları” ile “insan davranışları” arasında doğrudan bir bağlantının olduğu tezini savunan Koçtürk’ün genel düşünceleriyle tutarlı olsa da bu bağlantının emperyalistler tarafından da

²⁶¹ Y.a.g.e., s.40.

bilinerek bilinçli bir proje dahilinde uygulandığını düşünmesi, tespitler “sonuç” olarak doğru olsa da, kapitalizmin esas iktisadi-siyasi-kültürel bağımlılaştırma özelliğini (yani sınıfsal analizi) es geçen oldukça naif bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Ülkemizde yakın zamanlarda ekolojik emperyalizm kuramının argümanlarını dikkate alan bir çalışma örneği olarak Fikret Başkaya'nın **“Çığrından Çıkmış Bir Dünya”** adlı kitabını da gösterebiliriz. Başkaya da bu çalışmasında, klasik sömürgecilikten günümüz küreselleşme sürecine kadar olan zaman dilimini kuramsal açıdan irdelemiş ve günümüzde çokuluslu şirketlerin güdümünde gelişen, boyutlanan yeni emperyalizmin çevre ülkelerinde ekolojik düzeyi nasıl kötüleştirdiğini, felakete doğru sürüklediğini, sömürgeciliğin, kapitalizmin ve emperyalizmin insan ve doğa ilişkilerini nasıl bozduğunu, doğayı nasıl metalaştırdığını tarihsel kökleriyle birlikte belirtmiştir. Başkaya'ya göre, “ekolojik düzeydeki kötüleşme, sosyal yoksulluğa ve sefaletle de kaynaklık etmektedir. Ekolojik-çevresel bozulmayla toplumsal yoksulluk ve sefalet birbirlerini karşılıklı olarak besleyip yeniden üretmektedir. Dolayısıyla bir kısır döngü söz konusudur”²⁶² Başkaya, çözümlemelerinde klasik emperyalizm olgusu ile yeni emperyalizm olgusunun doğal etki derecesinin farklılığının da altını çizmiştir. Başkaya'ya göre tarihten günümüze kadar insan toplumları her zaman doğal çevreyi aşındırmışlardır. Ancak bu etki belli bir coğrafi alanla sınırlı kalmaktaydı. Ona göre;²⁶³

Kapitalist üretimin dünyanın en ücra köşelerine kadar her şeyi etkilediği, toplumsal ve doğal yaşamın her veçhesini sömürgeleştirdiği, dejenere etmediği tek bir gözenek bırakmadığı ‘küreselleşme çağı’nda’ artık durum farklıdır. Şimdilerde çevreye verilen zararlar, tüm gezegeni ve tüm toplumları angaje ediyor. Kapitalizm, toplumsal ve ekolojik kötülükleri de küreselleştirmiş durumdadır.

²⁶² Fikret Başkaya, **Çığrından Çıkmış Bir Dünya**, Özgür Üniversite Yayınları, Ankara, 2006, s.334.

²⁶³ Y.a.g.e., s.333.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Başkaya, kapitalizmin doğal sonucu olarak düşündüğü emperyalizm meselesini ekolojik ve etik sorunlarla birlikte alarak, -bizim de bu çalışmamızda önemle dikkate aldığımız şekilde- etik konusunu bir ölçüde emperyalizm kuramlarıyla birlikte düşünebilmiştir. Başkaya, bu çalışmasında Crosby geleneği olarak adlandırdığımız “çevre tarihi” yaklaşımının ekolojik emperyalizmin kökenleriyle ilgili çözümlemelerine uygun tespitler de ortaya koymuştur. Nitekim tıpkı Crosby, Grove ve onlardan farklı yaklaşım sergileyen Foster gibi Başkaya da; bugünkü emperyalist sistem ve ekolojik krizin kökenlerini 1492 yılında Kristof Kolomb’un Amerika’yı keşfine kadar götürmektedir. Sosyalist/sınıfsal bakış açısıyla Foster’e daha yakın duran Başkaya’nın şu ifadeleri ekolojik emperyalizmin tarihsel gelişim sürecini özetlemesi açısından bizim çalışmamızın temel bakış açısıyla da uyum içerisindedir:²⁶⁴

...Bugün karşı karşıya olduğumuz durum, esas itibariyle Kristof Kolomb’un lânetli macerasıyla başlayan sürecin sonucudur. Bu bakımdan 1492, sadece insanlığın değil, doğanın tarihi bakımından da bir kırılma noktasıdır. O tarihten sonra, Avrupalılar Dünya’yı sadece ekonomik, ticari, askeri, siyasi, kültürel, ideolojik, etik bakımdan değil, ekolojik olarak da yağmaladılar ve bu yağma ve tahribat, bugün de yoğunluğunu arttırarak devam ediyor.

Başkaya, Kristof Kolomb’un Amerika’ya ulaşmasıyla başlayan sömürgecilik sürecinde insan-doğa ilişkilerinin de dönüşüme uğradığını ve metalaşmayla birlikte kapitalizmin de başladığını düşünmektedir. Başkaya’ya göre;²⁶⁵

Kristof Kolomb’la başlayan süreç, 17. Yüzyıl’dan sonra ivme kazandı. 17.Yüzyıl’da İngiltere’de başlayan kamusal toprakların özel mülke dönüştürülmesi demek olan çitleme, sömürgecilik ve emperyalizm sonucu, giderek tüm dünyaya yayıldı. Bu süreçle birlikte, insan-insan ilişkisi ve insan toplumunun doğayla ilişkisi alt-üst oldu. Toprağın bir

²⁶⁴ Y.a.g.e., s.328.

²⁶⁵ Y.a.g.e., s.333.

meta kategorisine indirgenmesi, o zamana kadar geçerli kamusal yaşam tarzını dönüşüme uğratıp, kamusal karşısında özeli yüceltti.

Günümüzde ekolojik emperyalizm sürecini doğuran temel etmen de kapitalizmle başlayan bu metalaşmanın bütün yaşam sistemini kapsamaya başlamasıyla oluştuğunu söyleyebiliriz.

Yukarıda ayrıntılı olarak irdelediğimiz, literatürdeki bütün bu tespitler ve kuramsal birikim ışığında bizim de “ekolojik emperyalizm” derken neyi kast ettiğimizi; bu çerçevede sorgulamasını yapacağımız tarihsel süreci ve toplumsal olguyu nasıl değerlendirdiğimizi şu şekilde açıklamak mümkündür: Bize göre ekolojik emperyalizm, en genel tanımlamayla; tarihin başlangıcından itibaren toplumsal/siyasal/iktisadi yaşam üzerine baskı kurarken elbette doğal gerçekliği de kendi yönelimi doğrultusunda dönüştüren emperyalist yayılmacılığın, içinde bulunduğumuz dönemde yeni bir boyut içerisine girerek doğal gerçekliğin, doğanın her şeye rağmen kendi diyalektiği içerisinde sürdürülebilir olan yasalarını da dönüştürecek bir duruma gelmesidir. Örneğin tarihin her dönemindeki emperyalist yayılma, maruz kalan toplumların gıda stokunu azaltmış o toplumların açlık veya yoksulluğa sürüklenmesine neden olmuştur. Yine tarihsel olarak sömürgecilik, Amerika’nın veya Afrika’nın sömürgeleştirilmesi sürecinde görüldüğü gibi, sömürgeciliğe maruz kalan toplumlarla birlikte o toplumun içerisinde bulunduğu biyolojik varlıkların, biyoçeşitliliğin de zarar görmesine neden olmuştur. Elbette bu tür tarihsel olaylar da, “ekolojik emperyalizm” olgusu içerisinde incelenmeyi gerekli kılmaktadır.²⁶⁶ Ancak, bu örneklerde emperyalizmin/sömürgeciliğin toplumsal-iktisadi sistemleri kökten dönüştürdüğü (Kızılderili uygarlığının yok edilmesi, Maya kültürünün ortadan kaldırılması, Afrika kabilelerinin köleleştirilmesi vs.) görülmekle birlikte doğal sistemlerin sadece dengelerinin bozulduğu; ciddi tahribatlara uğratıldığı ancak doğanın, biyolojik varlıkların (genetik yapılarının da değiştirilmeleriyle birlikte) kökten dönüştürülmesinin söz konusu olmadığı görülmektedir.

²⁶⁶ Bu çerçevede yapılmış bir çalışma için bkz. Robert H.Nelson, Environmental Colonialism: “Saving Africa from Africans, **The Independent Review**, v.VIII, n.1, Summer 2003, s.65-86.

Ancak, 19. ve 20.yüzyılda kurumsallaşan ve küreselleşen kapitalizmle birlikte görülen emperyalizm olgusunun doğal gerçekliği dönüştürme boyutu daha da genişlemiştir.²⁶⁷

İçinde bulunduğumuz dönemde bilim, iktidar ve sermayenin iç içe girmişliğiyle hızlanan biyoteknoloji devrimiyle birlikte ortaya çıkan yeni süreçte ise “biyoteknoloji kapitalizmi” diye adlandırdığımız yeni bir kapitalizm (ya da metalaşma) formasyonu karşılı karşıya bulunduğumuz görülmektedir. İşte kapitalizmin (metalaşmanın) bu en yüksek aşamasının doğurduğu yeni emperyalizm de yaşamı kökten kapsayıcı bir hal alan ekolojik emperyalizm adıyla anılmayı gerekli kılmaktadır. Doğal gerçekliği sadece niceliksel olarak (ormanların yakılması, tarımsal alanların yağma edilmesi, bizon sürülerinin katledilmesi vs gibi örneklerde olduğu gibi) değil, niteliksel olarak da (genleriyle oynanmış organizmalar, tohumun patentlenmesi, metalaştırma yoluyla gıdanın, suyun doğal döngüsünün bozulması vs.) kökten değiştirmeyi, doğanın diyalektik yasalarını, evrim dizilimini dönüştürmeyi, canlı yaşamının temel hakkı olan gıdayı sadece fiilî olarak değil, kavramsal olarak da “mallaştırmayı/metalaştırmayı” hedefleyen yeni bir emperyalizm biçimi söz konusudur. Bu yüzden eski tarihlerdeki yayılmacı-tahakküm ilişkilerinde görüldüğü gibi tanım olarak sadece emperyalizm demek yeterli olmamakta, bu süreci özellikle “ekolojik emperyalizm” olarak adlandırmak gerekmektedir. İşte ekolojik emperyalizmin hakim olmaya başladığı, küresel kapitalizmin piyasa kültürüyle dünyanın her bölgesine yayıldığı günümüzde “doğal gerçekliğin” doğallığının artık söz konusu olmadığını söylemek mümkündür. Ancak, elbette doğal gerçekliğin de bir nevi toplumsallaştığını söylemek doğanın doğal diyalektik yasalarının da

²⁶⁷ Petra J.E.M. van Dam ve S. Wybren Verstegen, çevre bilimi ile ilgili metodolojik çalışmalarında; tıpkı Aydınlanma Devrimi dönemi veya Sanayi Devrimi dönemi gibi günümüzün değişen koşullarının “ekolojik emperyalizm dönemi”ni doğurduğunu belirtmişlerdir. Ancak, ekolojik emperyalizm algısı açısından Crosby’nin “çevre tarihi” yaklaşımına katılmakta olup incelememiz açısından önemli olan siyasal bilim ve ekoloji yaklaşımı birlikte düşünülmediğinden bu çalışmada, inceleme nesnemiz olan “gıdaya tahakküm süreci”ni de açıklayacak bir yeni ekolojik emperyalizm algılamasına ulaşamamıştır. Petra J.E.M. van Dam and S. Wybren Verstegen, “Environmental History: Object of Study and Methodology”, **Principles of Environmental Sciences**, (Ed. Jan J. Boersema-Lucas Reijnders), Springer, United Kingdom, 2009, s.27-28.

kaybolduğu anlamına gelmemelidir. Zaten ekolojik emperyalizmi geriletmek demek bu yasaların yeniden çalışması anlamına gelecektir. Çözüm, esas olarak burada yatmaktadır.

Konuyu burada bağlarken ekolojik emperyalizm kuramının net olarak açıklanabilmesi açısından göz ardı edilmemesi gereken bir konuyu daha netleştirmek faydalı olacaktır: Ekolojik emperyalizm kuramı oluşturulurken, doğal döngünün bozulması sürecine fazlasıyla odaklanarak; kapitalizm-emperyalizm ilişkisi çerçevesinde ele alınması elzem olan sınıfsal çözümlemeyi ikinci plana düşürme tehlikesi de söz konusu olabilmektedir. Gerçekten de, şimdiye kadar ekolojik emperyalizm kuramına katkı verdiğini düşündüğümüz kuramsal açıklamaların çoğunda, genellikle doğayla birlikte emeğin de metalaşmasını içeren sınıfsal çözümleme ya tamamen görmezden gelinmiş ya da ikinci plana itilmiştir. Bu eksiklik aslında ekolojik emperyalizm sürecinin hala ayrıntılı kuramsal bir açıklamasının yapılmamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıntılı kuramsal çalışma, inceleme nesnesine yani, o kuramın açıklamasını gerekli kılan sorunlara odaklanılarak yapılır. Konumuz açısından bu yapıldığında, ekolojik emperyalizmin kaçınılmaz olarak emek sömürüsüne ve emeğin değerini ortadan kaldıran “mülksüzleşme” sistemi ile birlikte, köylülüğün geriletilmesi, emeğin genel olarak değersizleştirilmesi ile birlikte gelişmekte olduğunu, tespit etmek mümkün olacaktır. Daha doğru bir ifadeyle; ekolojik emperyalizm hem doğal yaşam alanlarının hem de bu yaşam alanlarının bir parçası olan insanın, dolayısıyla insan emeğinin üzerine kurulan bir tahakküm sistemi anlamına gelmekte ve bu “tahakküm sistemi”nin işletilmesi de büyük ölçüde, kapitalist merkezlerin çıkarları doğrultusunda gerçekleşen bir emek sömürüsü ile sağlanmaktadır. Ekolojik emperyalizm ile birlikte boyutlanan, bu sömürü ilişkilerini ancak sınıfsal bir çözümleme ile anlamak mümkün olacaktır. Örneğin, ekolojik emperyalizm kuramının açıklaması yapılırken ele alınan suyun metalaşması, küresel iklim değişikliği, gıdaya tahakküm gibi sorunlar esasında bir sınıfsal ilişkiyle ortaya çıkmış olan, doğa tahribatı ile birlikte emek sömürüsünü de hiyerarşik bir tahakküm mekanizmasıyla kurumsallaştıran sorunlardır. Aslında sorun genel bir metalaşma sürecidir. Bu

metalaşmanın boyutları, teknolojinin giderek daha fazla kullanılmasıyla birlikte iyice genişlemektedir. Toplumsal yaşam ile birlikte doğal yaşam da metalaşmakta, aslında doğanın metalaşması toplumsal yaşamın metalaşmasının doğal sonucu olarak kendisini göstermektedir. Bu süreçte “emek sömürüsü” ile “doğanın sömürüsü”, Marks’ın inorganik beden tezini yeniden hatırlatarak birbirlerinin zorunlu şartı olarak belirlemektedir. Ekolojik emperyalizmin aşağıda bahsedilen sorunlarından herhangi birine , örneğin bu çalışmada üzerinde ayrıntısıyla duracağımız gıdaya tahakküm sürecine -bu şekilde sınıfsal ve ekolojik bir perspektifle- odaklanmak hem yaşamı topyekun metalaştırarak gerçekleştirilen doğa-emek sömürüsünün temel belirleyiciliklerini ortaya çıkaracaktır hem de ekolojik emperyalizm kuramının üzerine inşa edildiği somut bileşenlerle (sorunlarla) kuramsal bağlantısının kurulmasını sağlayacaktır.

3.Ekolojik Emperyalizm Sorunları

Daha önce de (bkz. Giriş bölümü) belirtmiş olduğumuz gibi, her kuram “sorunsal”ı ile anlam bulur. Sorunsal ise, kuramın anlaşılmasını sağlayan nesnel gerçekliklerle, pratiği kurama bağlayan somut göstergelerle ortaya çıkar. Bizim, bu çalışmada bir sorunsal olarak ele aldığımız ve kuramsal bir temele oturtmaya çalıştığımız ekolojik emperyalizmin ortaya çıkardığı veya kendisinin görünmesini sağladığı sorunlarla anlaşılır olabileceğini daha önce belirtmiştik. Bu çalışmada inceleme nesnesi olarak odaklandığımız “gıdaya tahakküm” sorunu ile birlikte “ekolojik emperyalizmin sorunları” olarak kabul ettiğimiz, hâlihazırda iyice derinleşmeye başlayan ekolojik krizin ve bu krizle birlikte ortaya çıkan, Batı/Kuzey-Doğu/Güney adaletsizliğinin makasını iyice açan, yeni tahakkümcü iktidar ilişkilerinin de en somut göstergeleri olan “küresel iklim değişikliği”, “suyun metalaşması” gibi gelişmeler de temel inceleme konumuz ile yakından ilişkilidir. Bu çerçevede gıdaya tahakküm ile ilgili olarak yapılan çözümlemeci-eleştirel incelemeler ve bu çerçevede ortaya konan “küresel adaletçi” ekolojist yeni toplumsal hareketler ve akademik

çözüm önerileri ekolojik emperyalizm kuramının anlaşılması açısından ciddi referanslar ortaya koymuştur. İklim adaleti, çevresel adalet, atmosferik adalet, gıda egemenliği gibi ifadelerle ortaya konan bu yeni yaklaşımlar ekolojik emperyalizm ve yeni tahakküm ilişkilerini anlaşılır kılan ilkeler bütünüdür.

3.1.Küresel Isınma ve İklim Değişimi

Küresel iklim değişikliğinin²⁶⁸ dünyadaki halklar arasında yeni adaletsiz sonuçlar doğurduğu, mevcut global iktisadi eşitsizliği daha da derinleştirdiği ve özellikle az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerin sorumlu olmadıkları bir ekolojik kriz ile baş başa kalmalarına sebebiyet verdiği düşünülmektedir.²⁶⁹ Küresel iklim değişimi, genel olarak çevresel bozulmayı, canlı türlerin kaybını hızlandırmasının ötesinde özellikle yoksullar dünyasının (Güney'in) ekolojik emperyalizm süreciyle maruz kaldıkları tehlikeleri (çölleşme, susuzluk, açlık, çevre sağlığının bozulması vs.) daha da derinleştirmekte üstelik zaten yetersiz olan ekolojik emperyalizme karşı mücadele mekanizmaları üzerindeki baskıları da artırmakta²⁷⁰, yani siyasal olarak da tahakkümcü bir yapının da inşa edildiği sürecin yolunu açmaktadır.

Bu süreçte küresel iklim değişimine neden olan sanayileşmiş/kapitalist ülkeler ve tabii kapitalizm/büyüme ideolojisi ve “egemen iklim değişimi

²⁶⁸ Dünyanın karşılaştığı olduğu en büyük ekolojik tahribat olarak adlandırılan küresel iklim değişikliği son yıllarda nedenleri ve sonuçları ile birlikte değişik bilim çevrelerinde tartışılmaktadır. Sınırlı fosil yakıtlarının aşırı olarak tüketilmesi, aşırı sanayileşme, yanlış arazi kullanımı, çarpık kentleşme, tüketim ekonomisi, bitki örtüsünün, ormanların ve su kaynaklarının, tahrip edilmesi sonucunda atmosferdeki sera gazlarının özellikle de karbondioksit oranının artması (sera etkisi) küresel ısınmaya bağlı olarak küresel iklim değişimine yol açan etmenler olarak nitelendirilmektedir. Küresel ısınmanın iklim dengesini bozacağı; bir yandan buzulları eriterek su seviyesinin yükselmesine ve buna bağlı olarak, su taşkınlarının, sel felaketlerinin oluşmasına yol açacağı öte yandan güney yarım kürede, Akdeniz Havzası'nda kuraklığa ve çölleşmeye neden olacağı belirtilmektedir. Duygu, **Çevre**, s.21.

²⁶⁹ Ergin Duygu, “Küresel Isınma ve Küreselleşme Çağında Türkiye”, **Mülkiye Dergisi**, Sayı, 259, Yaz, 2008, s.65.

²⁷⁰ Ambika Chawla, “İklim Adaleti Hareketi Güçleniyor”, **The Worldwatch Institute Dünyanın Durumu 2009: Isınmakta Olan Bir Dünyaya Bakış**, Çev.Ayşe Başçı, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.210.

ekonomisi”²⁷¹ sorgulanmakta ve küresel iklim değişiminden kaynaklanan adaletsizliğe karşı başlayan “iklim adaleti hareketi” gibi politik karşı duruşlar küresel iklim değişiminin yarattığı olumsuz sonuçları ve buna neden olan kapitalizmi sorgularken yeni bir siyasal/toplumsal demokratik ve ekolojik sistemin de yerleştirilmesini salık vermektedir. Ekolojik emperyalizm sorunu olarak küresel iklim değişiminden kaynaklanan global adaletsizliğe, bu adaletsizlikle birlikte kurumsallaşmaya başlayan yeni tahakküm mekanizmalarına karşı son zamanlarda yeni bir global toplumsal hareket olarak başlayan iklim adaleti hareketinin temel mücadele ilkeleri ve çözüm programı özetle şöyle belirlenmiştir: (1) Fosil yakıtları toprakta bırakmak ve yerine aynı verimliliğe denk, güvenli, temiz ve kamu inisiyatifindeki enerjilere yatırım yapmak; (2) Öncelikle Kuzey’de ve sonra Güney’de seçkin sınıfa, aşırı tüketim konusunda radikal sınırlamalar getirmek; (3) Kuzeyden güneye, iklim borçlarının tazminatı ve demokratik kontrol hususunda yüklü bir maddi transferin sağlanması; (4) Yerli halkın toprak üzerinde haklara sahip olması ve insanların enerji, ormanlar, toprak ve su üzerinde tasarrufunun olmasını teşvik eden hak tabanlı kaynak muhafazası; (5) Sürdürülebilir aile çiftlikleri ve balıkçılığın teşviki; insanların yiyecek üzerinde tasarrufunun olması²⁷² Görüldüğü gibi iklim adaleti hareketinin bu temel amaçları her şeyden önce

²⁷¹ John Bellamy Foster-Brett Clark-Richard York, “Ekoloji: Karar Anı Bir Giriş”, **Monthly Review**, Sayı, 19, Ekim, 2008, s.31. Çevre Problemi denilen şeyin bir ekonomi politik problemden başka bir şey olmadığını düşünen Foster’e göre; “İklim değişimini ele alan en cesur ekonomik yaklaşımlar bile yeryüzünü korumaktan çok uzaktır. Çünkü kapitalizm dahilindeki tüm bu planları belirleyen ana tema üretim ve kârların sürekli ve hızlı büyümesi gerekliliğidir.” **Y.a.g.e.**, s.30. Aykut Çoban da küresel iklim değişikliğinin yol açtığı sorunların kapitalizm dairesinde çözülemeyeceğini düşünmektedir. Çünkü zaten sorunun kaynağı kapitalizmdir. Çoban’a göre; “İklim değişmesi sorununu çözüme kavuşturmanın yolu, kapitalist üretim tarzını yıkmaktır. Bunun nedeni, yapılacak bir yasal düzenlemeyle, tek tek insanların, örneğin, enerji tasarrufu vb. gibi önlemleri kitlesel biçimde uygulamalarını sağlamanın beyhude bir çaba olacağını ileri sürüyor olmamla ilgili değildir. Kabul etmek gerekir ki, bu gibi önlemler az da olsa işe yarayabilir. Ama sorunu çözmez. Çünkü kapitalizm, üretimi ve tüketimi sürekli olarak artırmaya dayalı bir düzendir. Böyle bir yapıda, şurada karbon salımı tasarrufu sağlasanız bile başka yerde, salımı arttıran başka bir etkinlikte bulunmaya devam edersiniz. Sermaye birikiminin kesintisiz sürmesine dayalı bir yapı, bunu gerektirir. Böyle olduğu içindir ki, bir yandan kapitalizmi korurken beri yandan sorunu gerçekten çözecek bir iklim politikasının araçlarını ortaya çıkarıp uygulamak birbiriyle çelişecektir. Hem kapitalizme hem de iklim sorununun çözümüne, bunların ikisine birden ayna anda sahip olamayız.” **www.350gram.blogspot.com**, “Aykut Çoban ile Çevresel ve Siyasal Adalet Üzerine Bir Söyleşi”, Erişim Tarihi: 14 Ocak 2010.

²⁷² Stefo Benlisoy, “Çözüm İklim Adaleti Hareketi”, **www.ekolojistler.org**, Erişim Tarihi: 19 Aralık 2009.

ekolojik emperyalizm sürecini geriletmeyi hedefleyen amaçlardır. Özellikle 3.maddede belirtilen ve Kuzey'in Güney'e, iklim değişikliğine en büyük etkisi olan sanayileşmiş ülkelerin sanayileşmemiş ülkelere "ekolojik borç"u²⁷³ olarak nitelendirilen "iklim adaleti" ilkesi her şeyden önce ekolojik emperyalizm sorunu çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2.Suyun Metalaşması

Yaşam açısından alternatifi olmayan, ikamesi bulunmayan suyun metalaşması ve buna dayalı bir ideolojik paradigma olarak ortaya çıkan "su kıtlığı" söylemi ile suyun ticarileşmesi/özelleştirilmesi²⁷⁴, içinde bulunduğumuz yüzyılın en önemli ekolojik emperyalizm sorunlarından birisidir. Önümüzdeki yıllarda petrolden daha büyük bir önem kazanacağı tahmin edilen su kaynakları için savaşların meydana gelebileceği bile söylenmektedir.²⁷⁵ Dünya Gıda Örgütü (FAO) rakamlarına göre şu anda Dünya'da 30'a yakın ülke su sıkıntısı çekmektedir ve bu ülkelerin 20 tanesi

²⁷³ J.Timmons Roberts-Bradley C Parks, **A Climate of Injustice:Global Inequality, North-South Politics, and Climate Policy**, The MIT Press, London, 2007, s.21.

²⁷⁴ Su kıtlığı söylemi ile suyun metalaşması süreci arasındaki ilişkiyi ekonomi politik bir perspektiften inceleyen bir çalışma için bkz. Gaye Yılmaz, **Suyun Metalaşması/Kıtlığın Nedeni Kıtlığa Çare Olabilir Mi?**, Sav Yayınları, İstanbul, 2009. Dünyadaki toplam su miktarının ancak yüzde 2,5'u içilebilir, sulamada kullanılabilir tatlı sulardan oluşmaktadır. Geri kalan kısmı tuzlu deniz ve okyanus sularıdır. Tatlı suların da yüzde 70'i Antartika ve Grönland'da buz kütlesi halindedir. Yani içilebilir değildir. Yine tatlı suların önemli bir kısmı yer üstünde değildir, erişimi zor olan yer altı suyudur. Bu durumda şu tespiti katılmak doğru olur: Yeryüzündeki su kaynaklarının sadece yüzde 1'i insanlar tarafından kullanılabilir ve yaşamın olmazsa olmazı olan su kaynakları sınırlı kaynaklardır. USİAD, **Su Raporu**, (Ed.Dursun Yıldız), Ankara, 2007, s.15. Ancak bu sınırlılık, kıtlık anlamına gelmemektedir. Zira, kıtlık ancak ihtiyaç ile kaynaklar arasındaki orantısızlık durumunda söz konusu olabilir. Hâli hazırda böyle bir orantısızlık söz konusu değildir. Yani dünyanın mevcut toplam su kaynakları mevcut nüfusun ihtiyaçlarını karşılayabilecek yeterliliktedir. Yeterli olmayan, suya erişebilirlik imkanları konusundaki eşitsizliktir. Aslında, suyun bir hak olduğu kabul edildiği sürece çok kolay bir şekilde çözülebilecek olan "suya erişim yetersizliği" suyun metalaştırıldığı, ticarileştirildiği globalleşme sürecinde uydurulmuş bir "kıtlık söylemi" ile sürekli olarak yeniden üretilmiş ve doğal bir hak olması gereken suya erişim üzerinden biyoiktidarar dayalı olan dolayısıyla daha kapsayıcı ve köklü olan yeni bir tahakküm sistemi kurulmaya çalışılmaktadır.

²⁷⁵ Bkz. Vandana Shiva, **Su Savaşları**, Çev. Ali Kerem, Arama Yayınları, İstanbul, 2003. Ayrıca bkz. İsmail Kapan, **Dünyayı Su Savaşları Mı Bekliyor?/Suyun Stratejik Dalgaları**, bky Yayınları, İstanbul, 2007.

mutlak bir “su kıtlığı” içerisindeydir.²⁷⁶ Dünya’da 2025 yılından itibaren 3 milyardan fazla insanın su kıtlığı sorunuyla karşılaşacağı belirtilmektedir.²⁷⁷ Her geçen gün artan tüketim baskısı da tüketim ürünlerinin de suya bağlı olarak, yoğun su tüketilerek imal edildiği gerçeği göz önüne alındığında su kıtlığını besleyen temel unsurlar arasında gösterilmektedir. Öyle ki, 2050 yılına gelindiğinde nüfus 3 milyar arttığında tüketimi karşılamak için su kaynaklarının tüketiminin de yüzde 80 artması beklenmektedir.²⁷⁸ Bunlara ek olarak iklim değişiminin yağış rejimlerini bozarak neden olduğu sel ve taşkınlar yıllık yağış ortalamalarının düşmesiyle birlikte erozyona, toprak verimliliği kaybına neden olmakta, gıda üretimini kısıtlamaktadır.²⁷⁹ Günümüzde “su kıtlığı” söylemiyle birlikte suyun metalaşması süreci hız kazanmakta ve suyun etik değeri olan kamusal bir hak olmaktan öte piyasa değeri olan bir mal olduğu ve su meselesini çözüme kavuşturmak için ticarileşmesinin, özelleştirilmesinin gerekliliği kabul ettirilmeye çalışılmaktadır. Oysa yaşamın temeli olan, bununla birlikte on binlerce yıllık tarihsel-kültürel kolektif değere sahip bulunan suyun her şeyden öte canlı yaşamı için bir hak olduğunu vurgulamak; bu yüzden ticarileştirilmemesi, kamu hizmeti sayılması gerektiğini savunmak son dönemlerdeki küresel ve yerel su hakkı mücadelelerinin temel yaklaşımları olmuştur.

Bugün suya erişim hakkının önündeki en büyük engel suyun metalaşması sürecidir.²⁸⁰ Dünyada suyun metalaşması, suyun ekonomik bir mal olarak değerlendirilmesi şeklinde tezahür etmiş ve uluslararası ekonomi

²⁷⁶ John Madeley, **Herkese Gıda**, Çev. Ali Ekber Yıldırım, Çitlembik Yayınları, İstanbul, 2003, s.73.

²⁷⁷ Kapan, **a.g.e.**, s.71.

²⁷⁸ Maude Barlow, **Mavi Sözleşme/Küresel Su Krizi ve Su Hakkı Mücadelesi**, Çev. Barış Cezar, Yordam Yayınları, İstanbul, 2008, s.21.

²⁷⁹ Bkz. United Nations Environment Programme, **Natural Disasters and Desertification**, tarihsiz, http://postconflict.unep.ch/publications/sudan/03_disasters.pdf, Erişim Tarihi: 19.05.2011.

²⁸⁰ Dünyada suyun ticarileştirilmesi, metalaştırılması süreci ve bu sürecin az gelişmiş ülkelere yansması ile ilgili olarak detaylı ve bütünsel iki “ekonomi politik” analiz için bkz. Gaye Yılmaz, “Su Sorununa Eleştirel Bir Yaklaşım: Üretimin Bir Faktörü Olarak Su”, **Toplum ve Hekim Dergisi**, TTB (Türk Tabipleri Birliği) Ocak-Şubat 2008 ve Filiz Kartal, “Suyun Metalaşması, Suya Erişim Hakkı ve Sosyal Adalet”, **Su Politikaları Kongresi**, 2. Cilt, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, Ankara, 2006.

politik ilişkiler içerisinde “su kıtlığı” söylemiyle paralel olarak geliştirilmiş, bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilmeye çalışan en önemli araç ise suyun özelleştirilmesi çalışmaları olmuştur. Suyun yerinden edilmesi ve boru hatlarına hapsedilerek fiyatlandırılması ile başlayan metalaşma süreci su özelleştirmeleriyle doruğa ulaşmıştır. Su, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler metinlerine göre bir ihtiyaç maddesi olarak tanımlanmaktadır. Su, bu şekilde bir “ihtiyaç maddesi” olarak tanımlanınca diğer ihtiyaç maddeleri gibi kâr-zarar maliyet analizi hesabı çerçevesinde ele alınan bir iktisadi mal olarak değerlendirilmesinin ve piyasa konusu haline getirilmesinin önü açılmış olmaktadır.²⁸¹ Azalmakta olan ve “mavi altın” olarak nitelenmeye başlanan suyun ancak özelleştirme sonucunda mülk sahiplerinin suyu değerlendirmesiyle koruyabileceği, başka çıkış yolu olmadığı ileri sürülmektedir.²⁸²

Ciddi bir küresel su pazarının oluşmaya başlaması, suyun metalaştırılması, pahalı hale getirilmesi, akarsuların bile özelleştirilmesi çalışmaları etik olarak sorgulanması gereken birçok konuyu gündemimize getirmektedir. Elbette bu durum, getirdiği sistemle yaşamı metalaştırmaya

²⁸¹ Her ne kadar “yararcı” bir felsefeyle kendisini konumlandırırsa da, suyun ticarileşmesini “kıtlık söylemi”yle meşrulaştırmak, suyun küresel piyasada bir ticari meta haline gelmesini sağlamak ve dünyadaki bütün yerel su kaynaklarını “küresel su piyasası” havuzunda bütünleştirerek su üzerinden yeni bir sermaye birikimi yaratmak üzere dünya kapitalist örgütlenmelerinin ve global kapitalist su tekellerinin etkin olarak yer aldığı, hatta bu şirketlerin koordine ettiği Dünya Su Konseyi 1996’da kurulmuştur. Konsey’in eşgüdümünde olmak üzere üç yılda bir Dünya Su Forum’ları düzenlenmeye başlamıştır. İlki 1997 yılında Fas’ta düzenlenen (2000’de Hollanda’da, 2003’te Japonya’da ve 2006’da da Meksika’da düzenlenmişti.) bu forumların sonuncusu da 16-22 Mart 2009’da İstanbul’da gerçekleştirilmiştir. Resmi olarak amacı “dünya halklarının geleceğini tehdit eden su kıtlığına çözüm aramak” olduğu söylenen bu forumların asıl amacını Dünya Su Konseyi Başkanı’nın düşüncelerinden anlamak mümkündür. Aynı zamanda global bir su şirketinin de genel müdürlüğünü yapmış olan Dünya Su Konseyi Başkanı Loic Fauchon dünyanın içerisinde bulunduğu su sıkıntısının çözümüne ilişkin olarak aynen şu ifadeleri kullanmıştır: “*İnsanlar su faturalarına cep telefonu kadar ödeme yapmaya razı olursa hiçbir sıkıntı kalmayacak.*” Bu anlayışın özeti suya erişimin bir kamu hizmeti olmaktan çıkarılıp piyasaya havale edilmesi, yani suyun özelleştirilmesi yolu ile meta haline getirilmesidir.

²⁸² Bkz. www.foodandwaterwatch.org/water/films/blue-gold/, Erişim Tarihi: 12.06.2011.

doğru götüren küresel kapitalizmi de sorgulamayı gerektiren bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Su ile ilgili durumun bir başka boyutu da suyun başka bir yaşamsal unsur olan gıda güvencesi ile olan bağlantısıdır. Zira su kıtlığı aynı zamanda besin kıtlığı demektir. Suyun yerini tutabilecek başka hiçbir madde söz konusu olmadığı gibi besin üretmek için de yeterli derecede suya ihtiyaç vardır. Ayrıca küçüklü, büyüklü tüm gıda sanayileri de önemli su tüketicileridir. Son dönemlerde nehirlerin kuruması veya debilerinin iyice azalmasıyla birlikte tarım arazilerinin sulanması için yeraltı suları da kullanılmaya başlanmıştır. Bu, hem toprağın dengesinin bozulmasına hem de tarımsal sulama için, kuraklık zamanlarının sigortası olan yeraltı sularının da giderek tükeneceği bir sürecin başlamasına yol açmıştır. Bu durum, Dünyanın en büyük nüfuslarına sahip olan ve en büyük tarım üreticisi konumunda olan ülkelerinin (Çin, Hindistan ve ABD, Kanada, Avusturalya ve Brezilya ile Rusya) su düzeylerinin giderek düşmesine yol açmaktadır. Küresel ısınma ile erozyon ve çölleşme tarımsal sulama, nüfus artışı da tarımsal ürün gereksinimi yanında sanayileşme ile kentleşmeyi arttırdığından su temini ile ihtiyacı arasındaki makas giderek açılmaktadır.²⁸³ Bu durumu, söz konusu ülkelerin tarımsal geleceği için, gıda güvencesi açısından, -hatta bu ülkelerin büyüklüğüne bakacak olursak- dünyanın, yoksul halkların gıda ihtiyacı açısından çok ciddi risklerin taşıdığı bir döneme doğru gidildiğinin kanıtı olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu noktada göz önüne alınması gereken hassas bir denge de, hepsi sürekli yeni pazar arayışı içinde olan irili ufaklı firmaların aynılaştırdıkları üretim ve tüketim kalıpları ile ekolojik dengeleri gözetmeyen gelişmelere yol açmalarıdır. Aynı riskler Türkiye için de söz konusudur. Konya Karapınar'daki obruklar, GAP'daki çoraklaşma iyi bilinen örneklerindendir. Konunun ilginç bir yönü de su konusundaki kısıtların artışının da teknoloji sahibi ülkelere yeni bir pazar yaratması, nükleer enerji

²⁸³ Lester R.Brown, **Dünyayı Nasıl Tükettik**, Çev.M.Fehmi İmre, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.92.

de dahil olmak üzere deniz suyu arıtımı tesislerinin gündemdeki ağırlığının artışıdır.²⁸⁴

En doğal yaşam maddesi olan suyun abartılmış/çarptırılmış bir “kıtık söylemi” ile birlikte metalaştırılması; ticari mülkiyet konusu haline getirilmesi, milyarlarca insanın en temel insan hakkı olan suya erişim olanaklarından mahrum durumda bulunması; sağlıklı su tüketmek zorunda bırakılması; sadece insanlar için değil, ekosistemin bütün varlıkları için elzem olan kirlenmemiş suyun gittikçe azalmaya başlaması durumu söz konusudur. Yaşam sisteminin devamlılığını tehdit eder hale gelen, suya erişimde çok ciddi bir adaletsizliğin doğurduğu su hakkı etrafında ortaya çıkan küresel mücadele²⁸⁵ son dönemlerde siyaset ve çevrebilim tartışmalarının merkezine oturmuş ve akademik gündemde de yoğunlukla yer almaya başlamıştır. Bu süreçte, su kıtlığı açısından tehlike çanlarının iyice duyulmaya başladığı Türkiye ve benzer ülkelerde de “su hakkı”nın toplumsal/insani bir mesele olarak ekolojik emperyalizm kuramının sorun alanlarından birisi olarak akademik düzeyde incelenmesi gerekmektedir

3.3.Gıdaya Tahakküm

Ekolojik emperyalizm sürecinin (elbette suyun metalaşması sorunu ile birlikte) en hissedilir, somut sorunu olarak kabul edilebilecek; dolayısıyla da ekolojik emperyalizm kuramının daha da anlaşılır olmasını sağlayacak olgu olarak genel anlamda “gıda sorunu” ve daha özel anlamda “gıdaya tahakküm sistemi”ne odaklanmak doğru olacaktır. Çünkü bütün diğer ekolojik emperyalizm sorun alanlarını etkileyen, kapsayan gıda (ve su), doğrudan

²⁸⁴ Bkz. www.springerlink.com/index/TN6P53281480M28J.pdf - [Similar ve www.nuclearcompetitiveness.org/.../Council_123_White_Paper-Final.doc](http://www.nuclearcompetitiveness.org/.../Council_123_White_Paper-Final.doc)

Erişim Tarihi: 13.04.2011.

²⁸⁵ Dünyanın değişik coğrafyalarındaki su hakkı mücadeleleri ve değişik su politikası yaklaşımlarının farklı akademisyenler tarafından karşılaştırmalı olarak, tarihsel süreç içerisinde incelendiği bir çalışma için bkz. Joseph W.Dellapenna-Joyeeta Gupta(Ed.), **The Evolution of The Law and Politics of Water**, Springer Press, Netherlands, 2008.

doğruya bütün canlıların (insanın da içinde olduğu) yaşamına ilişkindir, canlı yaşamının sürdürülebilirliği için yegane unsurdur. Vandana Shiva'nın dediği gibi anna (gıda) yaşamın temelidir; dünyada var olan her şey anna'dan doğar, anna'yla yaşar ve sonunda anna ile buluşur.²⁸⁶ Bu yüzden gıda (anna) üzerinden/gıdaya yönelik olarak gerçekleştirilen emperyalist tahakküm herhalde en derinden hissedilen tahakküm olacaktır. İçinde bulunduğumuz zaman diliminde emperyalizmin boyut değiştirerek ekolojik emperyalizm adını almasının en önemli nedeni de herhalde budur. Çalışmamızın ana konusu olan gıdaya tahakküm sürecinin neden ve sonuçlarıyla irdelenmesi, çözümlenmesi, ekolojik emperyalizm kuramını somutlaştıracak için diğer ekolojik emperyalizm sorunlarının da netleşmesini sağlayacak ve ekoloji temelli bir çözüm mekanizmasının da sağlıklı olarak tartışılmasına yol açabilecektir

²⁸⁶ Shiva, **Çalınmış Hasat**, s.12.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GIDAYA TAHAKKÜM SİSTEMİNİN KÖKENLERİ

1.Genel Olarak Gıda Sorunu

Önceki bölümlerde, içerdikleri anlam itibariyle birbirleriyle temelden karşıtlık içerisinde olan “ekoloji” ve “emperyalizm” kavramları/olguları üzerinde durmuştuk. Emperyalizm ve ekoloji kuramlarının/çözümlemelerinin bu iki karşıt olguyu nasıl ele aldıklarını irdeledikten sonra bu kuramsal birikimi de dikkate alarak, mevcut ekolojik krizi ve yeni emperyalist süreci ilişkilendirerek, içinde bulunduğumuz zamanın “ekolojik emperyalizm çağı” olduğunu vurgulamıştık. Yine kuramsal çerçevesini ayrıntılı olarak çizmeye çalıştığımız ekolojik emperyalizm sorununun en somut görünümlerinden birisinin gıdaya tahakküm süreci olduğunu da belirtmiştik. Günümüzde çeşitli uluslararası platformlarda ortaya konan bildiri metinlerinde, çeşitli akademik çalışmalarda, değişik yasal düzenleme gerekçelerinde ve buna benzer “ekonomi politik” değerlendirme raporlarında genel olarak bir “gıda sorunu”nun olduğu, bu sorun giderilmediği takdirde öngörülen bir gelecek zaman dilimi içerisinde ciddi bir toplumsal (veya “insani”) küresel krizin söz konusu olabileceği ve bu krizin belirtilerinin şimdiden dünyanın bazı “yoksul” bölgelerinde görülmeye başladığı belirtilmiştir. Gıda sorununun bu genel görünümü hemen her toplumsal-iktisadi-siyasi platform/birliktelik (veya sınıf) tarafından kabullenilmiştir. Örneğin Birleşmiş Milletler (BM), Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü (FAO), Avrupa Birliği (AB) gibi küresel-bölgesel kuruluşlar içerisinde; hatta aslında gıdaya tahakküm sürecinin önemli mimarlarından olan Dünya Bankası (DB), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) benzeri küresel sermaye kuruluşlarında bile, önlem alınmadığı

takdirde krize yol açabilecek genel bir gıda sorununun olduğu sık sık dillendirilmektedir.²⁸⁷

Ancak, mevcut gıda sorununa hangi ekonomi politik sistemin ve uygulamaların yol açtığı ve çözümün ne olabileceği konusunda birbiriyle tamamen zıt fikirler vardır. Hatta sorunun nedenleri ve çözümü konusunda birbirleriyle çatışan toplumsal-siyasal sınıflar/örgütlenmeler söz konusudur. Bizce de dünyada artık kronikleşmeye ve hem nitelik hem de nicelik olarak iyice genişlemeye başlayan bir gıda sorununun, gıda krizinin varlığı tartışmasız bir şekilde kendisini göstermekte, kendisini hissettirmektedir. Ancak bu gıda sorunu, genellikle liberal iktisatçıların, genellikle güncel çözümlemelerinde vurguladıkları gibi; finansal veya benzeri konjonktürel iktisadi krizlerin bir yansıması olarak birden bire, dönemsel olarak ortaya çıkmış olan bir sorun değil, belli bir tarihsel sürece tekabül eden ekolojik emperyalizm sorununun bir yansımasıdır. Temel neden ise tarihsel/toplumsal dinamikleri olan gıdaya tahakküm ve bu tahakkümü besleyen gıdanın metalaşması olgusudur. Dünya Ticaret Örgütü ve bu çatı altındaki global (veya ikili) antlaşmalarla somutlanan, kurumsallaşmaya başlayan ve esas olarak da devasa büyüklüklere erişmiş olan çok uluslu şirketlerin lokomotifliğinde hareket eden yeni ekonomik düzen, bu metalaşma ve tahakküm sürecini sürekli olarak ve genişleterek yeniden üretmektedir. Yani, dünyadaki gıda sorununu ve/veya gıda krizini belirleyen süreç, sadece iktisadi göstergelerle, ülkelerin büyüme kapasiteleriyle veya iklim şartlarının dönemsel elverişsizliği ile açıklanamayacak kadar tarihsel, sınıfsal nedenlere dayalı olan ekolojik emperyalist bir süreçtir. Sorunun eksik bir çözümleme ile kavramsal koordinatlarını tam olarak ortaya koyamadan tartışılması sorununun tam olarak anlaşılması için en büyük engeli teşkil etmektedir. Bu yüzden öncelikle gıda sorununun ne şekilde kendisini gösterdiğini, farklı kesimlerce nasıl tanımlandığını ve tezimiz çerçevesince sorunun asıl kaynağı

²⁸⁷ Elbette özellikle DTÖ ve DB çevrelerinde; çok uluslu gıda şirketlerinin gıda üzerinden elde ettikleri tahakkümü/hegemonyayı meşrulaştıracak şekilde, deyim yerindeyse, propagandaya yönelik yapay bir “gıda sorunu” söylemi dillendirilmekte ve ileride üzerinde durulacağı gibi, “gıda sorunu, ancak sermaye (piyasa) çözümü ile ortadan kaldırılır” düsturu hâkim bir paradigma olarak benimsetilmeye çalışılmaktadır.

olarak gördüğümüz ekolojik emperyalizm sürecinde gıdaya tahakkümün, (tarım-gıda alanındaki “yeşil devrim” ile birlikte ivme kazanan ve “ikinci yeşil devrim” olarak nitelendirilen genetik devrimle birlikte iyice boyutlanan) gıdanın metalaşma sürecinin nasıl geliştiğini incelemek gerekmektedir. Ama ondan da önce konuyla ilgili farklı yaklaşımlar olduğunu, gıda sorunu ile ilgili kavramlara farklı anlamlar yüklendiğini dikkate alarak ve gıdaya tahakküm konulu incelememizin de daha anlaşılır olmasını sağlayacak şekilde bir kavramsal-terimsel açıklama ile işe başlamak aydınlatıcı olacaktır.

1.1.Kavramsal-Terimsel Açıklamalar

İçinde bulunduğumuz ekolojik emperyalizm süreci içerisinde gıda sorununu anlayabilmek için öncelikle gıda kavramını tanımlamak ve gıdanın genel olarak bütün canlı yaşamının ve onunla bağlantılı şekilde özel olarak da toplumsal yaşamın sürdürülebilirliği için önemi üzerinde durmak gerekmektedir. Gıda konusunu ekosistemdeki gıda/besin²⁸⁸ ilişkileri açısından incelemek ekolojinin en önemli konularından birisidir. Bu çerçevede ekoloji literatüründe üzerinde durulan önemli bir kavram (ekolojik) gıda zincirleri kavramıdır.²⁸⁹

Bitkilerde birincil net üretim şeklinde biriken kimyasal enerji beslenme yoluyla bir hayvandan diğerine zincirleme olarak geçer. Bu geçiş sırasında bitkiyi oluşturan organik maddelerle inorganik maddeler, onları yiyen hayvanların vücutlarına aktarılmış olur. Böylelikle ekolojideki adıyla besin zinciri ortaya çıkar. Bitkiler, etobur ve otobur hayvanlar bu beslenme zincirinin birbirini izleyen halkalarını oluşturur.

²⁸⁸ Gıda (food, nutrition, nutriment) ve besin (nutrition, nutriment, food) kelimeleri İngilizce ve Türkçe literatürde genellikle eşanlamlı kelimeler olarak kullanılmakta, cümlelerin içeriğine ve özel kuruluşuna göre bazen besin bezen de gıda kelimesi kullanılmaktadır. Bazı durumlarda besin ve gıda kelimeleri arasında kullanılışından kaynaklanan kimi farklılıklar olmakla birlikte çalışmamızda genellikle besin kelimesinin eşanlamlı kelimesi olarak “gıda” kelimesi tercih edilmekte, alıntı cümlelerde ise hangi kelime geçmişse o kelime aynen alınmaktadır.

²⁸⁹ Kışlalıoğlu-Berkes, **Ekoloji ve Çevre Bilimleri**, s.85.

Gıda zincirleri, bir silsile halinde bir araya gelerek birlikte geniş, karmaşık bir ağ oluşturmaktadırlar ki, buna da gıda ağı (food web) adı verilmektedir.²⁹⁰ Çalışmamızda bazı durumlarda “gıda zincirleri” bazı durumlarda da “gıda ağları” kavramları kullanılacaktır. Ancak aslında her iki kavramla da anlatılmak istenilen gerçeklik aynıdır: Ekolojik sistem içerisinde, kendi ekolojik-evrimsel döngüsü içerisinde gelişen bir “enerji-gıda ilişki biçimi” vardır ve bazen basit bazen karmaşık şekilde kendisini gösteren bu ilişki biçimini oluşturan her bir öge birbirine bağlı olarak hareket eder. Burada hem “gıda zincirleri” hem de “besin ağları” kavramlarını ifade eden ortak anahtar kelime “bağlılık/bağlantılılık”tır. Ekolojik sistem içerisindeki gıda zincirleri ve/veya gıda ağları modelinin öğeleri –her biri diğeriyle bağlantılı şekilde- üreticiler, tüketiciler ve ayrıştırıcılar şeklinde sınıflandırılmıştır. Bitkisel ve hayvansal kökenli ölü organik maddeleri basit bileşiklere ayrıştıran organizmalar olan bakteriler ve mantarlar ayrıştırıcılardır.²⁹¹ Üreticiler, biyolojik kütleleri üretme veya değiştirme yeteneğine sahip organizmalardır.²⁹² İnsanın da içerisinde yer aldığı tüketiciler ise, bir ekosistemdeki otobur, etobur ve parazit olarak yaşayan organizmaları nitelemektedir.²⁹³ Yaşamlarının devamı için gerekli olan enerjiyi doğrudan bitkilerden alan tüketicilere birincil tüketici, birincil tüketicileri yiyen et oburlara ise ikincil tüketici denir.²⁹⁴ Esas olarak ekosistemdeki yeşil bitkileri temsil

²⁹⁰ **Dictionary of Agriculture**, A&C Black Publishers, London, 2006, s.105. Ernest Callenbach, besin zincirleri ve bu zincirlerin farklı boyutlarda genişlemesi ile meydana gelen besin ağlarının karmaşıklığını şöyle bir örnekle açıklamıştır: “Bitkiler tohum üretir, fare bu tohumların bir kısmını yer, kartal tilkiyi yer. Bu bir besin zinciri hikayesidir. Ama olaylar görüldüğü kadar basit değildir. Ve aslında yeme ve yenme ilişkilerinin sonsuz bir karmaşası vardır. Bitkiler yaprak, dal ve tohum üretir. Tırtıllar ve diğer otobur hayvanlar bu yaprakları yer. Bu yapraklar yere düştüğünde böcekler ve mikroplar tarafından tüketilir; bu canlıların atıklarındaki besinler de diğer bitkiler tarafından kullanılır. Kuşlar tırtılları ve kimi zaman da kelebekleri yer. Rakunlar kuşların yumurtalarını yer. Fareler tohumları, başka küçük memeliler de bitkilerin dallarını yer. Solucanlar, kınkanatlılar ve diğer böcekler kuşların ve farelerin atıklarını yer ve onların atıkları da mikroplar tarafından ayrıştırılır. Kuşlar kınkanatlıları yer. Tilki fareleri yer. Çakallar da fare yer, ara sıra tilki yavrularını yer. Ölen tilki ve kartalların yenmeden bırakılmış kısımlarını sinek larvaları, böcekler ve küçük organizmalar bitirir. Sonra onların besinleri de geri dönüşüme girer. Daha karmaşık olan bu hikaye ise besin ağını anlatır.” Ernest Callenbach, **Ekoloji**, Çev. Egemen Özkan, Sinek Sekiz Yayınları, İstanbul, 2010, s.21.

²⁹¹ Necmettin Çepel, **Çevre Koruma ve Ekoloji Terimleri Sözlüğü**, TEMA Yayınları, İstanbul, 1996, s.12.

²⁹² **Y.a.g.e.**, s.176.

²⁹³ **Y.a.g.e.**, s.172.

²⁹⁴ Kışlalıoğlu-Berkes, **Çevre ve Ekoloji**, s.49.

etmesi nedeniyle yaşamın sürdürülebilirliğinin temeli olarak kabul edilen üreticiler²⁹⁵; büyük çoğunlukla hayvan türlerinden (ayrıca insanlardan) oluşan tüketiciler²⁹⁶ ve genellikle bakteri türlerinden oluşan ayrıştırıcılar²⁹⁷ aynı zamanda ekosistemin canlı öğelerini oluşturmaktadırlar.²⁹⁸

Burada, nitelik olarak hem birincil hem de ikincil tüketici sınıfı içerisinde yer alan insanın/insan topluluklarının ekosistemdeki gıda zincirleri/ağları çerçevesinde “tüketici” fonksiyonuna özellikle değinmek gerekmektedir. Yüz binlerce yıl diğer tüketiciler gibi doğal ortamda bulduğu ile yetinerek beslenen insan, belli bir tarihsel dönemde -özel evrimsel gelişiminin sonucu olarak- kendi gıdasını biçimlendirecek bir eğilim ve eylem içerisine girmiş ve bu çerçevede bazı bitki ve hayvan türleri üzerinde hakimiyet kurmasına olanak sağlayan “tarım”ı icat ederek ekolojik gıda ağlarında belirleyici unsur olmuş, gıda ağlarına olan bağımlılığını azaltmış, gıda zincirlerini kendi çıkarına göre biçimlendirmeye başlamıştır.²⁹⁹ Bu durum, bir tüketici olan insanı gıda ağlarını yönetme kabiliyeti dolayısıyla en üst konuma yerleştirmiştir. Milattan önce 10 binli yıllarda Bereketli Hilâl denilen (Doğu Akdeniz, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya civarı) verimli topraklarda başlayan bu yeni dönem, -tarıma geçiş dönemi-³⁰⁰, gıda

²⁹⁵ Ekosistemin vazgeçilmez ögesi olarak tanımlanan üretici yeşil bitkiler diğer bütün canlılar için gerekli olan kimyasal enerjiyi, yani besin enerjisini güneş yardımıyla üretirler ve canlılığın devamlılığı için ekosistem içinde dağılmasını sağlar. **Y.a.g.e.**, s.48.

²⁹⁶ Ekolojistlerin özellikle amiyane dille “hazır yiyiciler” olarak niteledikleri tüketicilerin varlığı ekosistem içerisinde teorik olarak “olmazsa olmaz” bir kategori değildir. Yani her ekosistemde tüketiciler bulunmakla birlikte bir ekosistemin devamlılığı için tüketicilere ihtiyaç yoktur. **Y.a.g.e.**, s.49. Bununla birlikte tüketiciler (özellikle de bilinçli müdahale yeteneği olan insanlar), ekosistem içerisindeki gıda zincirinin doğal sürecini bozacak yegane etken unsuru yansıtmaktadırlar.

²⁹⁷ Olmadığı takdirde ekosistemde yaşamın olamayacağı düşünülen ayrıştırma sonucunda bitki ve hayvan hücrelerinin yapısındaki kimyasal maddelerin doğaya geri dönüşü sağlanmaktadır. **Y.a.g.e.**, s.50.

²⁹⁸ **Y.a.g.e.**, s.26. Ekosistemin cansız öğeleri ise inorganik maddeler, organik maddeler ve fiziksel koşullardır. **y.a.g.e.**, s.27.

²⁹⁹ **Y.a.g.e.**, s.96.

³⁰⁰ Cıvalı Taş Devri’nde (Neolitik Çağ) yerleşik tarımın uygulanmaya başlandığı ve hayvanların da ehlileştirildiği ilk tarım bölgesi olan Fırat, Dicle ve Nil nehri boyunca uzanan “Bereketli Hilal” bölgesinin dışında özellikle büyük nehirlerin oluşturduğu vadilerde de aynı dönemlerde tarıma geçildi. Dönemin diğer önemli tarım bölgeleri; Hindistan’daki İndus Irmağı Vadisi, Çin’deki sarı Irmak Vadisi ve Orta Amerika’daki vadilerdi. İlk defa, Ortadoğu’dan Hindistan’a kadar uzanan tarım havzalarında buğday ve arpa; Hindistan ve Çin arasındaki tarım kuşağında pirinç ve Orta Amerika’da da mısır, -artan nüfusun gıda ihtiyacını karşılamak üzere- yetiştirilmeye başlandı. Bu dönemin başlangıcıyla birlikte toplayıcı-avcı

zincirlerine/ağlarına insan müdahalesini doğurduğundan biyolojik bir kavram olarak “gıda”dan sosyolojik bir kavram olarak “gıda”ya geçişin de (ve tabii gıdayı metalaştırmaya doğru götürecektir ilk teknik devriminin de) başlangıcını oluşturmaktadır.

İnsan için gıdanın üretim kaynağı olan tarım özel bir ekosistemdir. Çünkü tarım, tür çeşitliliğinin çok yüksek olduğu doğal ekosistemlerden farklı olarak insanın kendi toplumsal/biyolojik özel ihtiyaçlarına göre belirlediği/seçtiği ve bu çerçevede geliştirdiği biyolojik türler üzerinden yürütülmektedir. Yani insanın, bizzat müdahale ederek sistemin tür zenginliğini basitleştirdiği, tekdüzeleştirdiği, ancak verimli hale getirdiği bir sistemdir.³⁰¹ Aslında bu anlamda tarım devrimi, ekolojik sisteme yönelik ilk sistematik sömürünün başlangıcı olarak da nitelendirilebilir. Dolayısıyla tarım alanlarının genişlemesi çoğunlukla doğal ekosistemler aleyhine, dolayısıyla o tarım ekosistemi çerçevesinde biyoçeşitliliği azaltıcı bir şekilde gerçekleşmiştir.³⁰² Oysa ekolojik denge ve ekolojik süreklilik biyoçeşitlilik sayesinde olabilmekte, bu sürekliliğin temel etkeni olan madde dolaşımı ve enerji akışını ekosistemdeki biyoçeşitlilik sağlamaktadır. “Bir ekosistemde bitkiler ve toprak mikroorganizmalarına ait biyolojik zenginlik ne kadar çok olursa ebedi yenileyiciler adı verilen ekolojik çevrimler o derece güvence altında olur.”³⁰³ İşte bu yüzden tarım, (insana özgü) özel bir ekosistemdir ve

dönemindekinden çok daha fazla bir artı ürün elde edilmeye, tarıma uygun bir yeni teknolojik üretim gerçekleştirilmeye (örneğin saban) başlandı ve buna bağlı olarak da toplumsal işbölümü ve toplumsal üretim ilişkileri biçimi de değişti; toplumsal cinsiyet anlamında erkeğin, toplumsal gruplar anlamında belli başlı büyük ailelerin belirleyici olmaya başladığı yeni bir toplumsal örgütlenmenin tohumları da atıldı. İlk kez tarımın başladığı yıllardan yaklaşık altı bin yıl sonra, köleci-sömürücü bir toplumsal-ekonomik örgütlenmenin gelişimi ile birlikte artan tarımsal artığın üretime bağlı olmayan bir sınıfı (kentli sınıfı) beslemeye yetmeye başladığı dönemde kentlerin de kurulmaya başladığı görülmektedir. Bu süreci destekleyen diğer gelişmeler ilk kez özel mülkiyet gücünü yansıtan tarımsal faaliyetleri yürütecek köle sahipliği (savaşlarda elde edilen esirlerle başlamıştı) ve hayvan sürüleri sahipliği idi. Sömürü ilişkileri, sınıflı toplum, bürokrasi de bu dönemde kendisini belli etmeye başlamıştı. En basit olarak gıda üretiminin ve tüketiminin belirleyici özne ve nesnelerinin konuşlandığı merkezler olarak “kent”-“köy” ayrımının temelleri de bu süreçte atılıyordu. Oya Köymen, **Kapitalizm ve Köylülük**, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s.19-20.

³⁰¹ Kışlalıoğlu-Berkes, **y.a.g.e.**, s.97.

³⁰² Öte yandan kitlesel üretim/tüketim sistemiyle biçimlenen piyasaya yönelik olarak “tek tipleştirici” bir meta üretimi (metalaşma) doğrultusunda gerçekleşmeyen tarımsal etkinliklerin yeni türlerin geliştirilmesi nedeniyle biyoçeşitliliğin artmasına da katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür.

³⁰³ Duygu, **Çevre**, s.42.

genellikle sınırlı sayıdaki biyolojik tür üzerinden belli bir verimlilik çerçevesinde “gıda üretimi” amacıyla yapılır, dolayısıyla tarım ekosistemlerinde birkaç tür lehine bir özel çalışma vardır ve elbette bu “özel çalışma” en azından tarımsal üretimin yapıldığı alanlarda diğer türlerin gelişiminin aleyhine yürütülmektedir.

Aslında insan topluluklarının tarıma geçmeden önceki yaşam biçimi olan avcılık-toplayıcılık, gıda elde etme seçenekleri konusunda insana tarımın getirdiği olanaklardan çok daha fazlasını sunmaktaydı. İnsanlar, tarımın sınırları dışında kalarak uzunca bir dönem çok daha zengin seçenekler arasından yabani bitki ve yabani hayvan tüketerek yaşamlarını sürdürdüler. Tarım döneminde sonuçta bir seçicilik söz konusuydu; tarımsal faaliyet çok daha az sayıda bitki ve hayvan türüyle yapılıyordu, Üstelik bu faaliyet, ciddi bir zahmet gerektiriyordu.³⁰⁴ Buna rağmen avcı-toplayıcı biçiminde de yaşamlarını sürdürebilecek “teknik-bilgisel” donanımına sahip olan insan toplulukları, hem içinde yaşadıkları ekosistemin biyolojik çeşitliliğini hem de kendi tüketim seçeneklerini daraltacak bir sonuç doğuran tarıma neden geçmişlerdir? Bu soru üzerinde düşünen Ponting, bunu iki nedene bağlamıştır: (1) On binlerce yıllık bir süre içinde, bazı bölgelerdeki insan nüfusu yavaş yavaş artmış ve avcılık-toplayıcılık uygulamaları ile mevcut teknolojinin destekleyebileceği en üst düzeye ulaşmış olabilir. (2) İklim değişikliklerinin de, rahatça kullanılabilen alanları küçülterek bu süreci beslemiş olması mümkündür.³⁰⁵ Nüfusu artan, yaşam alanı daralan insan topluluklarının -diğer canlılardan (tüketicilerden farklı olarak) hayatta kalma güdüsünün ötesinde bilinci de oluşmaya başladığı için- besin ağlarına müdahalesi, çevrilmiş/belirlenmiş topraklarda az sayıda türden çok miktarda ürün elde etmeye çalışması, yani tarıma geçmesi kaçınılmaz olmuştur.

Bu şekilde özel bir ekosistem çerçevesinde daraltılmış bir biyoçeşitlilik zemininde başlayan tarımsal üretim süreci yüzlerce yıl sadece insanın geçimlik tüketimine hizmet ettiği için kendi ekosistem sınırları içerisinde

³⁰⁴ Clive Ponting, **Dünyanın Yeşil Tarihi/Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü**, s.50.

³⁰⁵ **Y.a.g.e.**, s.51.

biyolojik çeşitliliğe zarar verse de yine de genel ekosistemin biyolojik çeşitliliğini azaltıcı ve genel ekolojik döngüyü bozucu bir etki yaratmamıştı. Ancak tarımsal üretim süreci bu şekilde devam etmedi: insanlar/insan toplulukları/yönetimler; kendi yaşam alanlarının dışındaki tarımsal bölgelere müdahale etmeye, buralardan zora dayalı olarak veya pazarlıkla elde ettikleri tarımsal ürünleri belli bir coğrafi alana yayarak gıdanın mekânsal dolaşımını sağlayarak gıdanın ticarileştirilmesinin/metalaştırılmasının tohumlarını ektiler, Aynı zamanda emek-toprak sömürü mekanizmasının da temelleri atıldı. Bu süreçte; genel sömürü/sömürgecilik sistemi içerisinde tarım alanları sömürgeleştirilmeye, tarım ürünleri (üretilmiş gıda) piyasa malı haline getirilmeye ve emek-toprak sömürüsü sistematik bir şekilde genişletildikçe genişletilerek kâra yönelik üretim artırılmaya başlandı. İşte o zaman, ekosistemin bütünü çerçevesinde biyoçeşitliliğin zarar görmesine, ekolojik döngünün dengesinin bozulmasına eşlik eden bir metalaşma ve tahakküm zincirinin oluşması kaçınılmaz oldu. Kökleri bu şekilde sömürgecilik sisteminin ilk kuruluşuna kadar götürülebilecek olan gıdanın metalaşması, sanayi devrimi ve kapitalistleşme ile birlikte dünya genelinde hissedilmeye başlandı, tarım/gıda çoğaltma mekanizmalarını geliştiren biyoteknolojik gelişim süreci içerisinde yeşil devrim ve genetik devrimle birlikte ise zirve noktasına ulaştı. Bütün bu gelişim sürecinde biyoçeşitlilik sürekli olarak gerilerken gıda ağlarının dengesi de insanın (daha doğrusu sermayenin) lehine olağanüstü bir biçimde değişmeye başladı.

Elbette gıda ağlarının kendi doğal döngüsünün değişmeye, bozulmaya başlaması, yukarıda bahsettiğimiz, uzunca bir sürece tekabül etmekle birlikte esas olarak (aslında ironik bir şekilde “gıda sorunu”na çözüm olarak sunulan) yeşil devrim ve genetik devrim uygulamalarından sonra bir kronik sorun şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Gıda zincirleri ve gıda ağları boyunca gerçekleştirilen müdahaleler (örneğin kimyasallar, hibrit tohumlar, genetiği değiştirilmiş organizmalar) ekosistemin güvenliğini tehdit etmektedir.³⁰⁶ Bu durum, sonuçta biyolojik varlığıyla ekolojik sistemin bir parçası olan/olması

³⁰⁶ Kışlalıoğlu-Berkes, **Çevre ve Ekoloji**, s.85-86.

gereken insanın da gıda güvenliğini ve gıda yeterliliğini tehdit eden bir yönelime girmiş, sadece “gıda arzı yetersizliği” ve “buna bağlı açlık” olarak sınırları çizilen “insani gıda sorunu”na getirilen metacı çözüm (yeşil devrim ticareti, GDO pazarı vs.) tüm canlılar için bir “gıda sorunu” ve genel anlamda bir “biyogüvenlik sorunu” ortaya çıkmaya başlamıştır.

Ekoloji biliminin ortaya koyduğu gerçeklik, gıdanın canlıların varoluşsal bir ihtiyacı, dolayısıyla hakkı olduğunu belirtmektedir. Gıda hakkı kavramını, ikincisi birincisinin kapsamı içerisinde olmak üzere, ekolojik ve sosyolojik olarak tanımlamak mümkündür. Ekolojik, yani en genel anlamıyla gıda hakkı, ekosistem içerisindeki bütün canlıların dahil olduğu (ekolojik) gıda ağlarının doğal gelişiminin sürmesi ile mümkün olabilmektedir. Sosyolojik olarak gıda hakkı ise, gıda ağları içerisinde özel bir konumu olan insanın biyolojik yaşamını eksiksiz olarak devam ettirebileceği bir beslenme ortamına ve düzeyine sahip olmasıdır. İnsanın gıda ihtiyacını karşılayabilmesi ekosistemin doğal döngüsünün devam etmesine bağlı olduğuna göre sosyolojik gıda hakkının olabilmesi temelde ekolojik sistemin bütün canlı unsurlarının gıda ihtiyacının karşılanması anlamında bir ekolojik gıda hakkının var olabilmesine bağlıdır. Ekosistemde besin/gıda zinciri üzerindeki bu hakkı ortadan kaldırmaya yönelik herhangi bir “insani” müdahale özel olarak “gıdaya tahakküm” genel olarak da “ekolojik emperyalizm” olarak adlandırdığımız sürecin yansımasıdır. Sosyolojik olarak gıda hakkını gerileyen süreç ise yine sosyolojik olarak ortaya çıkan eşitsizlikçi-sınıfsal müdahaleler ve bu çerçevede inşa edilen toplumsal-siyasal düzenlerdir. Dolayısıyla, bu tür tahakkümcü/emperyalist müdahaleler sosyolojik olarak gıda hakkını engellediği gibi ekolojik sistemi tahrip etme doğrultusunda geliştirildiği için ekolojik döngü çerçevesinde olması gereken gıda hakkını da ortadan kaldırmaya yönelik bir süreci doğurmaktadır. Bizim de, ekolojik emperyalizm ve gıdaya tahakküm sürecini incelemeye odaklandığımız için esas olarak üzerinde duracağımız konu bu yüzden (sosyolojik) gıda hakkı olacaktır. Zaten içinde bulunduğumuz gıda sorunu da esas olarak gıda hakkının ortadan kaldırılmasıyla, dolayısıyla gıda güvensizliğiyle, gıda yetersizliğiyle, biyogüvenlik sorunuyla hissedilen bir tablo olarak karşımızda

durmaktadır. Bu yüzden, içinde bulunduğumuz gıdaya tahakküm sürecinin ve gıda sorununun anlaşılması ve kavram karmaşasını da önlemek açısından bu kavramlar üzerinde durmak gerekmektedir.

Herhangi bir toplumsal sistem içerisinde bireyin gıda hakkını edinmesini sağlayan sürecin genel olarak nasıl gerçekleştiği üzerinde duran Mahir Gürbüz'ün sınıflandırmasını³⁰⁷ temel alarak gıda hakkının var olabilme koşullarını şöyle açıklayabiliriz: (1) Öncelikle gıdanın var olması gerekir. Bu zaten yaşamın sürdürülebilirliğinin temeli olan gıda zincirlerinin/gıda ağlarının işleyişinin gereğidir. Yaşam bunun üzerine kurulmuştur. (2) Gıda üretiminin sürdürülebilmesi gerekir. Yani artan insan nüfusuna paralel olarak, gıdanın da artırılması gerekir. İnsan toplulukları bu yüzden gıda toplayıcılığından, gıda üretimine yani tarıma geçmiş ve sürekli olarak gıda stokunu artıracak yeni üretim yöntemleri geliştirmiştir. (3) Gıdanın var olması, gıda üretiminin artırılması da yetmez; gıdanın bireye (devlet ya da toplumsal mekanizma yoluyla) veya bireyin gıdaya (gıda fiyatlarını bireyin satın alma gücünün altında tutarak) erişebileceği olanakların sağlanması gerekir. Burada kastedilen “gıdaya erişebilme yeteneği” bireyin gıdaya fiziki olarak ulaşabilmesini de kapsamaktadır. Yani insanın temel gıda ihtiyacını kendi yaşadığı ortamda elde edebileceği bir gıda sisteminin oluşturulması gerekir. (4) Gıda hakkının varlığından söz edebilmek için sadece bireyin gıda ile buluşması da yeterli olmaz, bireyin sağlıklı gıdaya erişebilmesi, sağlıklı gıda tüketmesi gerekmektedir. Örneğin sağlık açısından risk taşıyan genetiği değiştirilmiş gıda tüketerek beslenen bir bireyin hiçbir açlık sorunu yaşamasa dahi gıda hakkının var olduğunu söylemek mümkün değildir.

Aslında bu liste dikkate alınarak, yetersiz ve sağlıksız tüketim sorunuyla karşılaşan az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde; üretimi yeterli olan ama sağlık riski taşıyan gıdanın tüketildiği bazı gelişmiş ülkelerde yaşayan milyarlarca bireyin gıda hakkından yoksun olduğunu tespit etmek mümkündür. Ayrıca şunu da düşünmek gerekir: Bu saydığımız dört gıda

³⁰⁷ Mahir Gürbüz, “Gıda Hakkı Temasının Hukuksal Boyutta İncelenmesi”, **Gıda Hakkı Sempozyumu(19-20 Ekim 2007) Kitabı**, Payda Yayıncılık, Ankara, 2008, s.31-32.

hakkı koşulunun tamamının sağlandığı bir bölge veya ülke kalmış mıdır? Gıdayı çoğaltma mekanizmasına sahip olan büyük teknolojik olanaklar kullanılarak, gelişmiş ülkelerde bu sağlanmaya çalışılsa da bu “teknolojik olanaklar”ın, uygulandığı zaman bizatihi sağlık riski doğuruyor olması, nihayetinde yine gıda hakkını ortadan kaldıracak bir sonuç doğurabilecektir. Oysa bu dört temel ilke daha yakın sayılabilecek bir dönemde, örneğin sanayi devriminden önce, kapitalist/sömürgeci yayılmadan önce dünyanın neredeyse tamamında gerçekleşiyordu. En azından nesnel (teorik) olarak gerçekleşme imkânına sahipti. Gıda yetersizliği dönem dönem sadece iklim, savaşlara ya da yönetimlere bağlı olarak gerçekleşebiliyordu. Ama, yine de her birey içinde yaşadığı özel ekosisteme uygun bir beslenme biçimi geliştirebiliyor, bu dört ilke bir ölçüde yerine getirilebiliyordu. Elbette bu haktan, eşitsizlikçi toplumsal düzenler içerisinde insanların tamamı aynı düzeyde ve kolaylıkla yararlanamıyordu. Yine dönem dönem bu hakkın kullanılmasını engelleyen savaşlar, istilalar, kuraklığa bağlı dönemsel kıtlıklar, zorba hükümdarlıklar veya yönetimler olabilirdi ancak bu durum da her zaman için geçici bir durumdu, teorik olarak toplumlar veya kişiler her an için koşullarını değiştirebilecek duruma gelebilmekteydiler.

Günümüzdeki ekolojik emperyalizm süreci içerisinde; ileriki bölümlerde ayrıntılarına değineceğimiz; (1) Çok uluslu gıda şirketlerinin (ÇUGŞİ) Güney’in/Doğu’nun/yoksul dünyanın tarım alanlarında, gıda üretim/tüketim sisteminde hakimiyet alanı iyice genişlediği için; (2) bu süreçte küçük çiftçiliğin şirket tarımcılığı lehine küçülmesiyle birlikte yerel gıda stokları yerel ihtiyacı karşılamaktan öte küresel piyasa metaı haline geldiği için ; (3) yani gıdanın metalaşması (ve pahalılaşması) daha fazla hissedilmeye başlandığı için; (4) bütün bunlar olurken gıdanın var olduğu ekolojik ortam da tahrip edildiği için; (5) gen nakli yapılmış tohumla üretilen gıdanın patentlenmesi vs. uygulamalarla gıdanın ontolojik mülkiyeti de değiştirilerek metalaşma doruğa ulaştırıldığı için; (6) megamarket, hipermarket zincirlerinin hakim olduğu tüketim toplumu içerisinde bireyin tükettiği gıdanın da genetiği değiştirilmiş olma ihtimali yüksek olduğu için, bu yüzden en azından besin değerinin değiştiği ve sağlık riski taşıması açısından biline gelen doğal “gıda”

olmayabileceği için; özetle “gıdaya tahakküm” olarak nitelendirdiğimiz bu görünüm çerçevesinde günümüzün kapitalist iktisadi-toplumsal düzeni içerisinde yukarıda bahsettiğimiz genişlikte bir gıda hakkından bahsetmenin zor olduğunu, hatta neredeyse imkansız olduğunu söylemek mümkündür. Bu yüzden olsa gerek, günümüz literatüründe, gıda ile ilgili temel metinlerde gıda hakkı kavramı (bahsettiğimiz geniş anlamı çerçevesinde) hemen hiç geçmezken “gıda güvenliği”, “gıda güvencesi”, “biyogüvenlik” gibi gıda hakkı kavramından görece daha iddiasız sayılabilecek kavramlar üzerinde durulmaktadır.

Hakim paradigma çerçevesinde genellikle “gıda sorunu” derken, ekolojik emperyalizm ve gıdaya tahakküm sürecinin, metalaşmanın yarattığı temel bir gıda hakkı veya daha da geniş bir kavram olan gıda egemenliği yoksunluğundan değil de kapitalist metalaşma sisteminin bazı “sürdürülemez” unsurlarının zorunlu hale getirdiği “biyogüvenlik”, “gıda güvenliği” veya “gıda yardımı” politikalarıyla kapitalist sistemin işleyişini bozmadan çözülebilecek konjonktürel sorunlardan bahsedilmektedir. Bu kavramların Dünya Ticaret Örgütü’nden IMF ve Dünya Bankası’na hatta çok uluslu şirketlerin kurduğu veya desteklediği vakıf ve derneklere kadar küresel kapitalist merkezlerin metinlerinde de sık sık geçmeye başlaması³⁰⁸ bu

³⁰⁸ Gıda güvenliği terimi günümüzde ÇUGŞI’ler tarafından da sıklıkla kullanılmaktadır. Örneğin Türkiye’de 2003 yılında Gıda Güvenliği Derneği kurulmuştur. Cargill, Coca Cola, Mcdonalds, Nestle, Uniliver, Carrefour gibi dev gıda tekelleri bu derneğin üyeleri arasındadır. Bu derneğin vizyonu ve misyonu özetle şu şekilde ifade edilmektedir: (1) Gıda güvenliği bilincinin geliştirilmesi... (2) Gıda sektöründe çalışan büyük küçük tüm şirketleri, kişi ve kurumları gıda güvenliği ortak paydası altında toplamak. (3) Gıda güvenliği kavramının tüm toplumda benimsenmesini ve yaygınlaştırılmasını sağlamak...vs. Yine Derneğin Tüzüğü’nün 3.maddesinde derneğin amacı: “ ülkemizde gıda güvenliği bilincinin geliştirilmesinde üretimden tüketime yön verici, organize edici, yaygınlaştırıcı faaliyetlerde bulunmak sureti ile gıda güvenliği ile ilişkili olarak insan sağlığının korunmasının hedeflenmesi, kaliteyle bütünleşmiş bir gıda güvenliği kavramının üretimden tüketime tüm toplumda benimsenmesi, gündemde tutulması ve yaygınlaştırılması, gıda ile doğrudan veya dolaylı şekilde tüketici sağlığını ilgilendiren diğer konularda tüketicinin bilinçlendirilerek güvenli ürün ve hizmetleri talep etmesinin sağlanması” olarak belirtilmiştir. Türkiye Yem Sanayicileri Birliği’nden değişik üniversitelerinin öğretim üyelerine ve bazı tüketici örgütü (Tüketiciler Birliği-Tüder) temsilcilerine kadar farklı kesimlerden gelen bir Danışma Kurulu’na sahip olan dernek, International Association for Food Protection (IAFP) ve Tarım Bakanlığı ile birlikte 9-10 Aralık 2010 tarihinde İstanbul’da bir Gıda Güvenliği Kongresi toplamıştır. Bu Kongre’nin sponsorluğunu da Coca Cola, McDonald’s, Real, Ülker, Eti gibi gıda şirketleri yapmıştır. Başka ilginç nokta da Uluslararası Gıda Koruma Derneği IAFP’nin Türkiye temsilcisi olduğunu söyleyen Gıda Güvenliği Derneği’nin bağlı bulunduğu derneğin kullandığı şekliyle

açından manidardır ve bu şekilde bu kelimelerin, kelime öbeklerinin veya terimlerin kavramsal/etimolojik kökenlerinden uzaklaştırılmış, bir anlamda daraltılması (daha doğrusu çarpıtılması) durumu söz konusu olmuştur. Aslında gıda hakkı kavramı hem gıda güvenliği, hem biyogüvenlik hem de gıda güvencesi kavramlarını kapsayan en geniş tanımlama olduğu için, esas olarak üzerinde durulması gereken kavramdır. Ancak, genellikle metinlerde gıda hakkı bir bütün olarak ele alınmamış, gıda sorununa çözüm -kavramsal içeriği daraltılarak- “gıda güvenliği” veya “biyogüvenlik” kavramları çerçevesinde ele alınmıştır. Böylelikle gıda sorununun da bütünüyle anlaşılması zorlaştırılmıştır. Bu yüzden bu kavramların üzerinde de kısaca durmak gerekmektedir.

Günümüzde gıda ile ilgili resmi küresel tartışmalarda gıda sorunu ele alındığında ekolojik gıda hakkı kavramı üzerinde hemen hiç durulmazken sosyolojik gıda hakkı kavramının içeriğinde yer alan “gıda güvenliği” ve/veya “biyogüvenlik” bazen de “gıda güvencesi” kavramları genellikle daraltılmış, yani konjonktürel iktisadi-iklimsel nedenlere dayalı olarak sağlıklı beslenememe veya yoksulluk düzeyi ile sınırlandırılan bir çerçevede ele alınmıştır. Gıda sorunu -hali hazırda kullanılan yaygın kavramsal ifadelerle ele almak gerekirse- belli bilimsel istatistiksel kıstaslara göre değerlendirilen yoksulluk düzeyinin ve açlık sınırının altında yaşama hali olarak beliren “gıda güvencesizliği” ve buna bağlı olarak sağlıksız beslenme ile kendisini gösteren “gıda güvensizliği” durumunun uzun süreli olarak geniş insan topluluklarını etkisi altına alması hali olarak anlaşılmaktadır. Dikkat edileceği gibi bu tanımlama ekolojik döngü çerçevesinde bütün canlıların gıda hakkını dikkate alan ve ekolojik sistemin tamamını kapsayan geniş gıda hakkı (ekolojik gıda hakkı) kavramından uzaktır. Özellikle resmi metinlerde, genellikle

“gıda koruma” ifadesi yerine “gıda güvenliği” ifadesini kullanmasıdır. Üyelerine, destekleyicilerine, faaliyet alanına ve amaçlarına bakıldığında derneğin, Türkiye’de faaliyet yürüten (çoğu aslında gıda güvenliği açısından sorunlu olan, hatta bu konuda hukuki süreçle muhatap olan) gıda üreticilerinin/gıda tekellerinin vizyonu çerçevesinde bir örgüt olmasına rağmen “gıda güvenliği” adını alması, bu ve ilgili diğer kavramlar/terimler konusunda nasıl bir anlam karmaşasının olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Dernek ile ilgili bilgiler için bkz. <http://www.ggd.org.tr>, Erişim Tarihi: 18 Şubat 2011.

sadece sağlıklı beslenme sürecine indirgenen “gıda güvenliği” kavramı üzerinde durulmakta “gıda güvencesi” kavramına ise ayrıca konjonktürel iktisadi bir sorun olarak ele alınan yoksulluk tartışmalarında gönderme yapılmaktadır. Yine her iki kavram bazen birbiriyle eş anlamda kullanılmakta bazen de ayrı ayrı değerlendirilmektedir.

Akademik literatürde –özellikle son zamanlarda genetik mühendisliği uygulamalarının kapitalist gıda üretim ve tüketim sürecine dahil olmasının yarattığı sakıncaların giderek daha fazla hissedilmeye başlamasıyla birlikte- daha gerçekçi tanımlamalar da yapılmıştır. Örneğin bu çerçevedeki çalışmalardan birinde gıda güvenliği, tüketilen gıdaların güvenli olması, insan ve toplum sağlığına karşı olumsuz etkisinin bulunmaması olarak tanımlanmış ve gıda güvenliğinin temel unsuru, insan ve doğadaki diğer canlılar için en iyi bilinen ve en güvenilir tarımsal ve diğer üretim uygulamalarının sonucunda ulaşılan yaşam kalitesi olarak belirlenmiştir.³⁰⁹ Gıda güvencesi ise, her insanın sağlıklı yaşayabilmesi ve faaliyetlerini sürdürebilmeleri için her zaman yeterli ve dengeli gıdaya erişme hakkıdır. Gıda güvencesinin temel dayanağı, gıdanın bulunabilirliği ve elde edilmesi, yani satın alınabilirliğidir.³¹⁰ Benzer bir ayrım yapan Gökhan Günaydın, gıda güvenliği terimi yerine -aynı anlamı ifade etmekle birlikte- “gıda güvenilirliği” terimini kullanmayı tercih etmiş ve gıda güvenilirliği (gıda güvenliği) ve gıda güvencesi kavramlarının farklılığını izah ederken her iki kavramsal terimin İngilizce karşılıkları çerçevesindeki Türkiye’deki kullanımından örnek vermiştir. Ona göre de “gıda güvenilirliği” teriminin İngilizce karşılığı “food safety”, “gıda güvencesi” teriminin İngilizce karşılığı ise “food security”dir. Gıda güvencesi (food security), gıda arzının kesintisiz ve sürekli olmasını ifade ederken, gıda güvenilirliği (food safety), üretilen gıdanın sağlıklı bir

³⁰⁹ Tuba Kılıç-Victor Ananias, “Ekolojik Tarım, Doğa Koruma ve Gıda Güvenliği”, **Gıda Güvenliği ve Güvenilirliği Sempozyumu(20-22 Ekim 2005)/Bildiriler Kitabı**, Biyologlar Derneği Yayınları, Ankara, 2006 s.298

³¹⁰ Yavuz Cevger-Cengiz Yalçın-Yılmaz Aral, “Türkiye’de Hayvansal Üretimde Gıda Güvencesi ve Hayvancılık Politikaları”, **Gıda Güvenliği ve Güvenilirliği Sempozyumu(20-22 Ekim 2005)/Bildiriler Kitabı**, Biyologlar Derneği Yayınları, Ankara, 2006, s.274.

şekilde tüketici sofrasına ulaştığı durumdur.³¹¹ “Gıda güvenliği” terimi ile “gıda güvenilirliği” terimlerini farklı anlamlarda kullanan başka araştırmacılar da vardır. Örneğin Mustafa Kaymakçı’ya göre; bireylerin, toplumların ve ülkelerin sağlıklı ve dengeli beslenmeleri açısından yeterli besin maddelerine sahip olmaları “gıda güvenliği” kavramıyla; gıdaların insanlarda hastalığa neden olmayacak yapısal özelliklere sahip olması ise “gıda güvenilirliği” kavramıyla açıklanabilir.³¹² Bize göre; Türkiye’de özellikle gıda şirketlerinin “gıda güvenliği” tanımlaması “gıda güvenilirliği” tanımlamasıyla örtüştüğü için böyle bir ayırım yapmanın pek pratik yararı olmayacaktır. Onun yerine geniş anlamda gıda güvenliği veya gıda güvencesi (food security) ile dar anlamda gıda güvenliği (food safety) ayrımı üzerinde durmanın daha aydınlatıcı

³¹¹ Gökhan Günaydın, “Açılış Konuşması”, **Dünya Gıda Günü 2009/Küresel Kriz, Türkiye ve Gıda Güvencesi Sempozyumu (15 Ekim 2009)/Bildiriler Kitabı**, TMMOB Kimya Mühendisleri Odası ve Ziraat Mühendisleri Odası Yay., Ankara, 2010, s.12. Günaydın, bu kavramsal tanımlamasıyla “food security”nin karşılığı olarak kullandığı gıda güvencesi kavramının “food safety” ifadesiyle karşılanması gereken gıda güvenliği kavramından farklı olduğunu vurgularken son zamanlarda Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı’nın (TKİB) gıda güvenliği kavramını “food security” karşılığıyla kullanmasını da eleştirmektedir. **Y.a.g.e.** Gıda güvenilirliği terimini (zaman zaman “gıda güvenliği” teriminin yerine) kullanan Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı’na göre güvenilir gıda; “her türlü bozulma ve hastalığa yol açan etkenlerden arı, sağlık açısından sakınca oluşturmayan, tüketime uygun ve besin değerini kaybetmemiş gıda maddesidir.” Bu tanımlama çok uluslu gıda şirketlerinin, örneğin Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı’nın yukarıdaki tanımlamasına uygun faaliyetlerde bulunduğunu ve bulunacağını söyleyen Cargill’in de (gıda güvenliğinin dar anlamı çerçevesinde) –ilke olarak- benimsediği bir tanımlamadır. **Cargill Haberler**, Kasım 2009, s.19. Ancak Cargill, gıda güvenliği ve/veya gıda güvenilirliği terimini (her ne kadar şirketin GDO’lu üretim sürecinin bu dar anlama da uygun olmadığı açık olsa da) dar anlamda kullandığı ve geniş anlamda “gıda güvenliği”, “gıda güvencesi” kavramının zaten kendi şirket gücüyle bütünüyle çeliştiği açıkça görüldüğü için İngilizce karşılığı “food safety” terimi olan gıda güvenliği/gıda güvenilirliği tanımını benimsemiştir. Nitekim Cargill’in konuyla ilgili kuruluşunun adı, kendi bünyesindeki şirketlere her yıl en iyi gıda güvenliği uygulaması ödülü veren “Cargill Corporate Food Safety”dir. Cargill, metinlerinde-söyleminde “food security” terimini kullanmamaktadır. **Cargill Haberler**, Mart 2010, s.6. Başka bir örnek de Türkiye’den verilebilir. Daha önce hakkında bilgi vermiş olduğumuz Gıda Güvenliği Derneği, 4 Aralık 2009’da İstanbul’da, bağlı olduğu üst kuruluş olan IAFP’nin de katıldığı ve Türkiye gıda sektörünün/şirketlerinin derneklerinin (Ambalaj Sanayicileri Derneği, Türkiye Gıda İşverenleri Sendikası, Beyaz Et Sanayicileri ve Damızlıkçılar Birliği, Türkiye Yem Sanayicileri Birliği, Yumurta Üreticileri Merkez Birliği vs.) desteklediği 1.Gıda Güvenliği Kongresi’ni gerçekleştirirken İngilizce tanıtımını “1st. Food Safety Congress” şeklinde yapmıştır. Yani “food security” terimin değil, “food safety” terimini kullanmıştır. Gıda Güvenliği Derneği Başkanı Samim Saner’in kongre açılış konuşmasında gıda güvenliğini bir halk sağlığı uygulaması olarak algıladıklarını söylemesi de “food safety” terimin dar anlamına uygun bir açıklama olmuştur. **Dünya Gıda Dergisi**, Sayı, 2009-12, Aralık, 2009, s.56. TKİB’in “gıda güvenliği”/“gıda güvenilirliği” terimlerinin karşılığı olarak Cargill ve diğer gıda şirketleriyle aynı dar anlamı benimsemiş olmasına rağmen (ki zaten Cargill, Türkiye’de gıda güvenliği kavramını kullanırken TKİB’nin kavramsal açıklamasını referans olarak almıştır.), geniş anlamda gıda güvenliği veya gıda güvencesi teriminin karşılığı olabilecek “food security” ifadesini kullanmaya başlaması gerçekten de bir çelişkidir.

³¹² Mustafa Kaymakçı, “Gıda Egemenliği Açısından Türkiye Hayvancılığı”, **Gıda Hakkı Sempozyumu(19-20 Ocak 2007)/Bildiriler Kitabı**, Ankara, 2008, s.69.

olacağını düşünmekteyiz. Ayrıca bazı yazarların gıda güvenliği terimini “gıda güvencesi” olarak nitelendirdiğimiz geniş anlamda kullanmakta olduklarını da belirtmek gerekir. Bu anlamda özellikle Türkiye’deki kullanım sürecinde kavramsal/terimsel bir netlik olmadığı açık bir şekilde görülmektedir. Bu çerçevede bütün bu terimleri, “içlem” ve “kaplam” ilişkisi içerisinde değerlendirmek, dar anlamda gıda güvenliği/gıda güvenilirliği ile başlayan ve geniş anlamda gıda güvenliği/gıda güvencesi, biyogüvenlik/biyogüvence ve daha çok alternatif bir sistem önerisi ile birlikte geliştirilen gıda egemenliğine kadar uzanan bir terimler silsilesi içerisinde değerlendirmek daha uygun olacaktır. Bu anlamda dar anlamda gıda güvenliği (food safety), geniş anlamda gıda güvenliğinin, gıda güvencesinin (food security) içinde yer almaktadır. Gıda güvencesi kavramı da gıda hakkı kavramını da içerisinde barındırmaktadır. Nitekim, başka bir çalışmada gıda güvencesi, her insanın bedensel ve ruhsal sağlığı için gereken yeterli ve dengeli gıdaya erişme hakkı olarak tanımlanarak³¹³ “gıda hakkı” kavramıyla bağlantı kurulmuştur. Aynı kaynakta gıda güvencesinin sağlanabilmesi için esas olarak tarımsal üretimin yeterli ve dengeli beslenmeyi sağlayacak düzeyde ve nitelikte olması gerektiği³¹⁴ belirtilerek gıda güvencesi kavramının kapsamı açısından hem tarıma hem de dolaylı olarak “gıda güvenliği” kavramına gönderme yapılmıştır. Bazı akademisyenler, “gıda güvenliği” (food security) kavramının her iki tanımı da kapsayacak genişlikte olduğunu belirtmekte ve bu tanımlamayla gıdaya tahakküm sürecinin yarattığı geniş tahribatı daha anlaşılır hale getirmektedirler. Örneğin Barreclough’un tanımına göre gıda güvenliği, “bütün toplumsal gruplar ve bireylerin besinsel gereksinimlerini karşılayabilecek derecede yeterli miktar ve kalitede yiyeceğe sürdürülebilir bir şekilde ulaşabilme kapasitesidir.”³¹⁵ Buna göre bir iktisadi-sosyal sistemin gıda güvenliğini sağlamak için şu koşulları yerine getirmesi gerekmektedir: (1) Bütün grupların temel gereksinimlerini karşılayabilecek ölçüde yiyecek üretebilmek, depolayabilmek ve ithal edebilmek kapasitesi. (2) Uluslararası

³¹³ Nevin Demirbaş – Elif Atış, “Türkiye Tarımında Gıda Güvencesi Sorununun Buğday Örneğinde İncelenmesi”, **Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, Sayı 42, 2005, s.179.

³¹⁴ **Y.a.g.e.**

³¹⁵ Zülküf Aydın, “Genetik Mühendisliği, Azgelişmiş Ülkelerde Yoksulluk ve Gıda Sorunu”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı, 85, Yaz, 2000, s.110.

dalgalanmalardan ve siyasi dayatmalardan en az etkilenmeyi sağlayacak olan maksimum düzeyde kendine yeterlilik. (3) Yiyecek elde etmeyi engelleyecek mevsimsel ve periyodik tehlikeleri asgari düzeyde indirebilecek bir güven ortamı. (4) Ekolojik sistemin kendini koruma ve yenilemesine olanak sağlayacak bir sürdürülebilirlik. (5) Güvenilir bir şekilde bütün grupların yiyecek elde etme olasılığını sağlayan asgari düzeyde bir gelir adaleti.³¹⁶ Bunlara çiftçinin tarımsal üretimin sürekliliğini sağlayacak bir tohum kapasitesinin olmasını; evrensel tüketici haklarına³¹⁷ uygun sağlıklı bir üretim–tüketim sisteminin oluşturulmasını da ekleyebiliriz. Gıda güvenliği teriminin ifade ettiği anlamın bu kadar geniş çerçevede ele alınması literatürde pek rastlanılan bir durum değildir. Buna benzer bir geniş çerçeve, özellikle eleştirel metinlerde genellikle “gıda egemenliği”(food sovereignty)³¹⁸

³¹⁶ Aydın, **a.g.e.**, s.110. Gıda Güvenliğinin bu şekilde tanımlanması gerekirken, 19. Dipnotta da ifade ettiğimizi gibi, kavramın çekiciliğinden olsa gerek, Türkiye’deki gıda şirketlerinin derneği olan Gıda Güvenliği derneği -faaliyetleri ve felsefeleriyle tamamen tersine bir konumda olmalarına rağmen- bu kavramı epeyce tahrif ederek kullanmaktadırlar. Oysa bu derneğin bağlı olduğu uluslararası kuruluş olan International Association for Food Protection (IAFP) daha doğru (dürüst de denilebilir) bir yaklaşım sergileyerek “gıda güvenliği” kavramını değil, “gıda koruması” kavramını kullanmaktadırlar ki, iki kavram arasında sadece etimolojik olarak değil, anlayış açısından da çok fark vardır. Bkz. Dipnot 19.

³¹⁷ 1985 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda ve Türkiye’nin de onaylamış olduğu Evrensel Tüketici Hakları ana başlıklarıyla şöyledir: (1) Temel ihtiyaçların karşılanması hakkı, (2) sağlık ve güvenlik hakkı, (3) bilgi edinme hakkı, (4) örgütlenme ve temsil edilme hakkı, (5) eğitime hakkı, (6) seçme hakkı, (7) tazmin edilme hakkı, (8) ekonomik çıkarların korunması hakkı, (9) sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı. Tüketici Hakları Derneği, **Tüketici Hareketi**, Ankara, 1998, s.38-39.

³¹⁸ Gıda Egemenliği, genel olarak gıdaya tahakkümün olmadığı bir ekolojik-sosyolojik düzeni betimlemek üzere, en büyük ve etkili uluslararası köylü örgütlenmesi olan Via Campesina’nın (Köylü Yolu) ilk defa 1996 yılında ortaya attığı “halkların ve ülkelerin kendi gıda ve tarım politikalarını demokratik bir tarzda kendilerinin belirleme ve kendi topraklarında ihtiyaç duyulan gıdaları halkın kültürel değerleriyle uyumlu ve çevreyi koruyan bir şekilde kendilerinin üretme hakkı”nı ifade eden bir kavramdır. Sinan Koont, “Küba’nın Gıda Güvenliği Mücadelesi”, **Monthly Review Dergisi**, Haziran 2008, Sayı, 18, s.169. 1993 yılında kurulan Via Campesina, 79 ülkede, (aralarında Türkiye’den Çiftçi-Sen ve en etkili köylü hareketi olan Brezilya Topraksızlar hareketinin de olduğu) 150’den fazla köylü örgütünü/örgütlenmesini bünyesine alarak küresel çerçevede gıda egemenliği (gıda bağımsızlığı) hareketini devam ettirmektedir. Via Campesina’nın Belçika’nın Mons şehrinde açıklandığı için Mons Bildirisi olarak bilinen kuruluş bildirisinde küçük çiftçilerin kendi kırsal bölgelerinde yaşamlarını sürdürme haklarından; bütün insanların sağlıklı gıda hakkından ve ulusların kendi tarımsal politikalarını belirleme hakkından bahsedilmekteydi. Bunu sağlayabilmek içinse iki temel hedefin altı çiziliyordu: (1) Neo-liberalizme karşı, bu düzeni değiştirmeye kadar mücadele etmek ve (2) gıda egemenliğinin sağlanacağı alternatif tarım-gıda sistemlerini inşa etmek. Eric Holt-Gimenez, “Gıda Krizinden Gıda Özerkliğine: Sosyal Hareketlerin Meydan Okuması”, **Monthly Review Dergisi**, Ocak 2010, Sayı 22, s.176. Via Campesina’nın Mons Bildirisi’nde deklere ettiği ilkeler, gıda egemenliği hareketinin yönünü çizen ve gıda egemenliği kavramının içeriğini belirleyen temel ilkeler olmuştur. Via Campesina, Dünya Ticaret Örgütü antlaşmalarına ve toplantılarına (özellikle Seattle ve

terimiyle ifade edilmektedir. FAO bünyesinde hazırlanan metinlerde de “gıda güvenliği” (food security) kavramının –yukarıda aktardığımız kadar olmamakla birlikte- geniş bir çerçevede tanımlandığı görülmektedir. Örneğin FAO çalışmalarından birisinde gıda güvenliği (food security) kavramının; kullanılabilir gıda (food availability), erişilebilir gıda (food accessibility), yararlanılabilir gıda (food utilization), dengeli ve istikrarlı bir gıda sistemi (food system stability) olmak üzere dört boyutu olduğu belirtilmektedir.³¹⁹

Son zamanlarda, modern biyoteknolojik uygulamaların yaygınlık kazanmasıyla birlikte gıda güvenliğinden (foodsafety) daha geniş çerçevede anlam bulan bir “güvenlik” (tehlikeyi, riski önleyicilik anlamında güvenlik) alanını kapsamak üzere “biyogüvenlik” (biosafety) kavramının sıklıkla kullanılmakta olduğu gözlemlenmektedir. Ancak bu terimde daha geniş bir “güvenlik” anlamı olmakla birlikte genellikle kelimenin kullanım şeklinde yeterli gıdaya ulaşabilmeyi ve tarımsal üretimin devamlılığı vs. ilkeleri de içeren “güvence” anlamı bulunmamaktadır. Burada İngilizce literatürde biyogüvenlikten daha geniş bir kavramsal alanı kapsayan “biyogüvence” olarak karşılanabilecek “biosecurity” kelimesi de kullanılmaktadır. Biyogüvenlik (biosafety) – biyogüvence (biosecurity) ayrımının daha önce değindiğimiz gıda güvenliği – gıda güvencesi ayrımına denk düştüğü söylenebilir.³²⁰ Türkçede “biosafety” ve “biosecurity” terimleri genellikle tek bir kelimeyle “biyogüvenlik” kelimesiyle karşılanmaktadır. Birebir çeviri anlamında “safety” ve “security”nin eş anlamlı olduğunu “güvenlik”

Cancun toplantıları) karşı protesto hareketleri ile beliren ve “küreselleşme karşıtı hareketler” olarak anılan “yeni toplumsal hareketler” içinde ve çok uluslu şirketlerin egemenliğine karşı gelişen küresel direnişler içinde “gıda egemenliği” misyonu ile etkin bir şekilde yer almıştır. Abdullah Aysu, **Küreselleşme ve Tarım Politikaları**, Su yayınları, İstanbul, 2008, s.222.

³¹⁹ FAO, **Climate Change and Food Security: A Framework Document**, Rome, 2008, s.1.

³²⁰ Sözleşme ve mevzuat metinlerini dikkate alarak biyogüvence ve biyogüvenlik kavramlarının gıda güvencesi ve gıda güvenliği kavramlarından daha geniş bir anlam taşıdığını söylemek de mümkündür. Örneğin gıda ile ilgili güncel idari/politik tartışmalarda, uluslararası ve ulusal mevzuatta yaygın kullanım şeklini dikkate alarak şu değerlendirmeyi yapabiliriz: Biyogüvenlik kavramı, gıdanın sadece tüketim sürecinde yaratacağı riskler üzerinden bir kavramsal tanımlama ortaya koymaz, aynı zamanda tarımsal üretim sürecindeki (genetiği değiştirilmiş tohum kullanımı gibi) risk faktörünü de kapsar. Gıda güvenliği kavramı ise, genellikle gıda sanayi ve tüketim sürecindeki sağlık riski çerçevesinde anlamlandırılmıştır. Yine biyogüvence kavramı, ekolojik sistemin sürdürülebilirliği çerçevesinde bir “biyolojik yeterlilik” ve ekolojik bir gıda yeterliliği anlamını da içerirken gıda güvencesi derken daha çok insanın bireysel gıda ihtiyaçlarına ulaşabilme kapasitesi anlaşılmaktadır.

kelimesiyle karşılanması gerektiğini düşünmek yaygın Türkçe kullanımda isabetli olarak kabul edilmekle birlikte bu şekilde tek kelimeyle çeviri, konunun anlaşılması açısından bazı sorunlar doğurmaktadır.³²¹ Yukarıda da bahsettiğimiz gibi her iki kelimenin kullanım sürecinde içerdiği anlam farklılığını göz önüne alarak “biosafety” teriminin daha dar ve teknik bir güvenlik; “biosecurity” teriminin daha geniş ve ekolojik yaşamın sürdürülebilirliğini, güvencesini dikkate alan bir güvenlik (“güvence”) anlamı çağrıştırdığını, hatta bu farklılığın konuyla ilgili değişik uluslararası platformlarda özellikle dikkate alındığını söylemek mümkündür. Örneğin FAO metinlerinde her iki kelimenin farklılığı üzerinde özellikle durulmakta, “biosafety”, daha geniş bir anlam içeren “biosecurity”nin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bu metinlerde biosafety anlamında biyogüvenlik kavramı büyük ölçüde modern biyoteknolojiden, özellikle de GDO’ların kullanımından kaynaklanan risk faktörü ile sınırlı olarak anlaşılmaktayken; biosecurity anlamında biyogüvenlik gıda ve tarımla ilgili biyolojik riskleri daha bütüncül (geniş) bir çerçevede ele almaya odaklanan bir kavram olarak görülmekte bu kavramın kapsamı çerçevesine sürdürülebilir tarım ve gıda boyutu da dahil edilmektedir.³²²

FAO’nun organlarınca kabul edilen “Biosecurity Çerçevesi”nde de (Biosecurity Framework) biosecurity kavramı, bütüncül, kapsayıcı bir bakış ve strateji çerçevesinde ele alınmakta; insan, bitki, hayvan yaşamı ile riskler, biyoçeşitliliğin devamı, sürdürülebilir tarım ve gıda üretimi, gıda güvenliği, çevre koruma ve GDO’ların yarattığı riskler bu kavramın kapsamı dahilinde değerlendirilirken biosafety ile ifade edilen güvenlik kavramının biosecurity ile ifade edilen güvenlik anlamının sadece bir parçası (biyoteknolojik uygulamaların yarattığı riskler) olduğunun altı çizilmektedir.³²³ 2000 yılında imzaya açılan ve Türkiye’nin de 2003 yılında tarafı olduğu Cartagena

³²¹ Biosafety ve biosecurity terimlerindeki “safety” ve “security” kelimelerinin bazı ülkelerde aynı kelimeyle çevrilmesinin yarattığı sakıncalar Avrupa Birliği metinlerinde de dikkat çekilmiştir. Bkz. **BTWC 6th Review Conference 2006/EU Paper**, Germany, 19th September 2006.

³²² FAO’s Experience and Outlook, **Building Biosafety Capacities**, FAO Publications, Rome, 2009, s.5

³²³ **Y.a.g.e.**, s.4.

Biyogüvenlik Protokolü'nde ise biyogüvenlik tanımı daha dar kapsamlı olarak özel olarak biyoteknolojik uygulamalarının yarattığı risklere odaklanarak ele alınmış ve bu sözleşmede "biosafety" kelimesi kullanılmıştır. Nitekim bu sözleşme; insan sağlığı ile birlikte biyoçeşitliliğin korunmasını da öngörerek, yukarıda bahsetmiş olduğumuz dar anlamdaki "gıda güvenliği" konseptinden daha geniş bir "güvenlik" kavramı (biyogüvenlik) benimsemiş olmakla birlikte kapsam alanı biyoteknolojik uygulamaların (genetiği değiştirilmiş organizmaların) yarattığı risk faktörü ile sınırlı tutulmuştur. Ülkemizde, bu sözleşmeye dayanarak hazırlandığı belirtilen ve 2010 yılında yasalaşarak yürürlüğe giren Ulusal Biyogüvenlik Yasası'ndaki "biyogüvenlik" ifadesi de aynı dar çerçevede (biosafety) tanımlanmıştır. Bu yasaya göre de biyogüvenlik; "insan, hayvan ve bitki sağlığı ile çevre ve biyolojik çeşitliliği korumak için GDO ve ürünleri ile ilgili faaliyetlerin güvenli bir şekilde yapılması"dır. Yani ülkemizin konuyla ilgili en üst yasal mevzuat metninde de kapsam alanı GDO'larla sınırlı olan "biyogüvenlik" kavramı benimsenmiştir. Türkiye'de daha önceki metinlerde geçen biyogüvenlik tanımlamaları da benzer özellik taşımaktadır. Örneğin, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Biyoteknoloji ve Biogüvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda biyogüvenlik şöyle tanımlanmıştır:³²⁴

Biyogüvenlik, modern biyoteknoloji tekniklerinin, uygulamalarının ve modern biyoteknoloji ürünlerinin insan sağlığı ve biyolojik çeşitlilik üzerinde oluşturabileceği olumsuz etkilerin belirlenmesi sürecini (risk değerlendirme) ve belirlenen risklerin meydana gelme olasılığının ortadan kaldırılması ya da, meydana gelme durumunda oluşacak zararların kontrol altında tutulması için (risk yönetimi) alınan tedbirleri ifade eder.

Bu tanımlama da Cartagena Biyogüvenlik Protokolü'nün getirdiği anlam sınırı çerçevesinde yapılmıştır. Görüldüğü gibi, "Cartagena çıkışlı metinler" olarak nitelendirebileceğimiz her üç metinde de gıdaya tahakküm

³²⁴ DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Biyoteknoloji ve Biyogüvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2000, s.16.

sürecinin tipik göstergelerinden birisi olan biyoteknolojik uygulamaların yarattığı risk faktörüne odaklanan bir biyogüvenlik açıklaması yapılmıştır. Ancak bu tanımlamalar, çalışmamızın odaklandığı temel alanlardan birisi olmakla birlikte, bir ekolojik emperyalizm sorunu olarak beliren gıdaya tahakküm sürecinin sadece bir kısmıyla, özellikle (insan ve çevre sağlığı anlamında) “güvenlik” boyutuyla ilgilidir.³²⁵ Oysa gıdaya tahakküm sürecinde “güvenlik” kavramı sadece “sağlıklılık” çerçevesinde değerlendirilmemektedir. Aynı zamanda başlangıçta belirtmiş olduğumuz şekliyle ekolojik ve sosyolojik gıda zincirlerinin devamlılığının güven altında, daha doğrusu güvence altında olması önemlidir. Gerçi “Cartagena çıkışlı metinler”deki biyogüvenlik tanımlamalarında biyoçeşitliliğe de özel bir vurgu yapılmaktadır. Hatta Cartagena Protokolü, esas olarak 1992’de Rio’da düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda kabul edilen Biyoçeşitlilik Sözleşmesi’ne bir ek olarak kabul edilmiştir. Ancak burada da biyoçeşitliliğin biyoteknolojik uygulamalardan zarar görmemesi daha doğrusu asgari düzeyde zarar görmesi üzerinde durulurken örneğin GDO tekellerinin veya genel olarak biyoteknoloji kapitalizminin biyoçeşitlilik üzerindeki tahribatı veya tahakkümü, az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerin habitatlarındaki ekolojik emperyalizme bağlı olarak ortaya çıkan ekolojik kriz, gıda yetersizliği üzerinde hiç durulmamakta bu süreci önleyici herhangi bir hukuki mekanizma ve yaptırım söz konusu olmamaktadır. Bu durumda bu çalışmamızın odaklandığı sorunlar açısından mevcut haliyle biyogüvenlik (biosafety) tanımlaması yeterli görülmemektedir. Bu yüzden, daha kapsayıcı olması açısından biyogüvenlik yerine biyogüvence terimini kullanmak yada “biyogüvence” kavramını da içeren bir biyogüvenlik (biosecurity) tanımlaması yapmak uygun olacaktır.³²⁶ Bizim tanımlamamızda biyogüvence kavramı,

³²⁵ Aslında bilimsel olmaktan ziyade, çok uluslu şirketlerin biyopolitik yaklaşım çerçevesine uygun olarak geliştirilen bu tanımlamalar, “biyogüvenlik” teriminin sözlük anlamının çağrıştırdığı “güvenlik” tanımından uzaklaşmaktadırlar. Çünkü, hem Cartagena Biyogüvenlik Protokolü’ndeki hem de Türkiye’deki Ulusal Biyogüvenlik Yasa’sındaki biyogüvenlik tanımlamalarında GDO’ların varlığı sorgulanmadan veri olarak kabul edilmekte bir ölçüde GDO meşrulaştırılmaktadır.

³²⁶ FAO metinlerinde de, “FAO’nun biyogüvenlik (biosafety ve biosecurity) sorumluluğunun yoksulluğu azaltmak ve açlığı yok etmek” olduğu belirtilmektedir. FAO’s Experience and Outlook, **Building Biosafety Capacities**, s.11. Bu çerçevede, bizim bu çalışmada

gıda güvenliği, gıda güvencesi ve biyogüvenlik kavramlarının her birinin özgün anlamlarını da içermektedir. Bütün canlıların gıda ağlarının güvenliği, sürdürülebilirliği anlamında bir kavramsal genişliğe sahiptir. Yani ekolojik gıda hakkı kavramı ile uyum içerisindedir. Bu çalışmamızda da bu perspektif belirleyici olacak ve gıdaya tahakküm ile ilgili köklü sorunlar sosyal ve hukuki düzlemde ele alınırken biyogüvence perspektifli bir biyogüvenlik tanımı ön plana çıkarılarak değerlendirme ve çözüm mekanizması ortaya konulmaya çalışılacaktır.

İçinde bulunduğumuz ekolojik emperyalizm döneminde “gıda sorunu”nu, genellikle uluslararası resmi toplantılarda ve metinlerde dile getirildiği gibi konjonktürel iktisadi sorunların veya iklim değişimi sorunlarının bir yansıması olarak veya endüstriyel sistemin işleyişindeki güvenlikle ilgili bazı aksamaların sonucu olarak kabul ederek geçiştirmek, sorununun esas yapısal nedenlerini görmemek anlamını taşıyacaktır. Çünkü, bu gün gıda sorunu her şeyden önce gıdanın metalaşması ve gıdaya tahakküm süreciyle ortaya çıkan bir eşitsizlik sorunudur ve bu tahakküm sistemi kendisini çok ciddi biçimde biyoteknoloji kapitalizminin doğurduğu biyogüvenlik (biosafety-biosecurity) ve/veya biyogüvence sorunları ile hissettirmektedir. Gıda sorunu ile ilgili gündeme gelen kavramlar ve terimler ile ilgili olarak, değişik sınıfsal konumlara göre belirlenen uygulama ve anlamlandırma farklılığı konuyla ilgili gerçekçi bilimsel tespitler yapılmasını ve buna göre bir çözüm mekanizması geliştirilmesini sınırlandırmakta, zorlaştırmaktadır. Bu yüzden (çalışmamızda) –bazı durumlarda dar anlamda bazı durumlarda geniş anlamda kullanıldıkları dikkate alındığında- gıda sorunu ile ilgili yukarıda açıkladığımız terimleri hangi kavramsal genişlikte ele aldığımızı baştan belirlemek gerekmektedir. Bu belirleme, esasında gıdaya tahakküm sorununa bizim bakış açımızın başka (hakim paradigma çerçevesindeki) değerlendirme çerçeveleriyle olan farklılığını ortaya koymak açısından da önemlidir. Yaptığımız incelemelerden ve değerlendirmelerden yola çıkarak, özetle, “gıda sorunu” veya “gıdaya tahakküm sorunu”nun ortaya çıkmasıyla gündeme gelen, birbirinden farklı

terimleştirdiğimiz “biyogüvence” kavramına (tam olmamakla birlikte) daha yakın bir biyogüvenlik konseptidir.

(dar veya geniş) kullanım biçimleri olan dört terimi birbirinden ayırmak gerektiği ortaya çıkmaktadır. (1) Bazı şirket merkezli metinlerde çok dar (teknik) anlamda (“sağlıklı gıda”) kullanılan, bazı düzenleyici metinlerde (“sağlıklı gıda” hakkına da vurgu yapacak şekilde) biraz daha geniş anlamda kullanılan, bazı eleştirel metinlerde ise (sağlıklı gıda ile birlikte herkesin ulaşabileceği yeterli gıda vurgusu yapan) “gıda güvencesi” kavramını kapsayacak şekilde, hatta bir ölçüde “biyogüvence” ve “gıda egemenliği” anlamlarına da yakın anlam genişliğinde kullanılan “*gıda güvenliği*”; (2) bazı durumlarda insanların yeterli beslenebilme hakkına vurgu yapılarak kullanılan (“sosyolojik), bazı durumlarda da bütün canlıların besin ağlarının döngüsüne vurgu yapılarak kullanılan (“ekolojik”) “*gıda hakkı*”; (3) uluslararası ve ulusal “hukuki” metinlerde “biosafety” kelimesinin karşılığı olarak (daha çok biyoteknolojik süreçle sınırlı bir güvenlik) veya “biosafety” kelimesinin ifade ettiği anlamdan daha kapsayıcı bir kelime olan (bizce “biyogüvence” terimi ile karşılanabilecek) “biosecurity” kelimesine karşılık olarak kullanılan “*biyogüvenlik*” ve son olarak (4) gıda güvenliği, biyogüvenliği ve gıda hakkı kavramlarını da içerecek bir geniş anlam çerçevesi olan “*gıda egemenliği*”.

Bu değerlendirme ve sınıflandırma çerçevesinde, çalışmamızın odaklandığı kavramların da daha iyi anlaşılması açısından, şöyle bir ayrım daha yapmak gerekmektedir: gıda güvenliği ve biyogüvenlik terimleri, genel olarak mevcut kapitalist (ya da endüstriyel) sistem içerisinde bu sistemin bir şekilde süreceği/sürmesi gerektiği varsayımına dayalı olarak, mevcut sistemin doğurduğu ekolojik, tarımsal ve gıda ile ilgili riskleri azaltmak veya en aza indirmek şeklinde ortaya atılan görüşler ve düzenlemeler çerçevesinde gündeme getirilen terimlerdir. Elbette mevcut sistem içerisinde bu terimler kullanılırken dahi yaklaşım farklılıkları vardır. Örneğin daha önce bahsettiğimiz gibi gıda güvenliğinden sadece insan sağlığına zarar vermemeyi (daha doğrusu zararı en aza indirmeyi garanti eden) bir gıda üretim mekanizmasını gerçekleştirmeyi anlayan “sanayi çevreleri” de vardır. Gıda güvenliğinin bizzat bu “sanayi çevreleri” tarafından tehdit edildiğini ifade eden ancak yine “gıda güvenliği” terimini aynı (sağlıklılık) anlamında kullanan kesimler de söz konusudur. Öte yandan –yukarıdaki bazı tanımlamalardan

da anlaşıldığı gibi- gıda güvenliği kavramını neredeyse “gıda egemenliği” kavramına yakın bir anlam genişliğinde anlayan eleştirel kesimler (veya bilim insanları) da vardır. Aynı farklı değerlendirme şekilleri, yukarıda bahsettiğimiz gibi, biyogüvenlik teriminin kullanımında da söz konusudur. Bazı biyogüvenlik tanımları biyoteknolojik uygulamaların yarattığı risklerle sınırlıyken bazı tanımlamalar sadece biyoteknolojik uygulamaların değil, bütün kâra yönelik/metacı faaliyetlerin biyolojik çeşitlilik (ve ekolojik sistem) üzerindeki yarattığı riskleri de kapsar. Son tahlilde her iki terimin (gıda güvenliği ve biyogüvenlik) kullanımında da bir homojenlik olmadığı gibi bu terimler zaman zaman mevcut sistem paradigmasına da uyarlı hale getirilmişlerdir. Genel olarak gıda sorunu ve gıdaya tahakküm sürecinde gündeme gelen diğer iki terim olan gıda hakkı ve gıda egemenliği terimleri ise ancak mevcut metalaşmacı iktisadi-sanayi sisteminin olmadığı, ekolojik ilkelerin dikkate alındığı, yani ekolojik emperyalizmin ve gıdaya tahakkümün geriletildiği yeni bir iktisadi-toplumsal-siyasi düzenin içerisinde tam olarak söz konusu olabilecek bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Bu yüzden her iki terim de sadece ekolojik emperyalizme ve gıdaya tahakküme karşı mücadele sürecinde oluşan metinlerde ve eleştirel akademik çözümlemelerde kullanılmaktadır. Örneğin geniş bir köylü-çiftçi örgütlenmesi olarak başlayan ve devam eden “gıda egemenliği hareketi” sadece şirket tarımına karşı köylü tarımını savunma hareketi olarak algılanmamaktadır. Kavramı ilk kez gündeme getiren örgüt *Via Campesina*, gıda egemenliğini endüstriyel kapitalist tarıma (ve elbette kapitalizme) bir alternatif ekolojik-sosyolojik-politik bir sistem olarak değerlendirmektedir. Artık kronikleşmeye başlayan bir ekolojik krizin yaşanmakta olduğu ve gıda sorunun da bu krizin bir parçası olarak düşünüldüğü, gıda güvensizliğinden ve yetersizliğinden, çarpık tüketim toplumunun değişik ve karmaşık boyutlarından kaynaklanan genel bir sağlık sorununun belirginleşmeye başladığı ve bu sorununun esas nedeninin de ekonomi politik bir sistem tercihinin kaçınılmaz yansıması olarak (en azından aktivistler tarafından) algılandığı dünyada bu anlamda gıda egemenliği mücadelesi, sadece köylülerin maddi anlamda gıda için gerçekleştirmekte oldukları dar anlamda bir mücadele değildir; köylülerle birlikte çevrecilerin,

tüketicilerin, sağlıkçıların ve küçük üreticilerin (elbette genel olarak emekçilerin) içerisinde bulunduğu geniş bir mücadele zemini söz konusudur.³²⁷ Bu hareket içerisinde her şeyden önce “kâr için değil, insanlar için gıda” sloganından hareket ederek “insan merkezci” bir yaklaşım da sergilenmekte ancak aynı zamanda herkes için yeterli, güvenli ve ekolojiye duyarlı bir gıda sisteminin de altı çizilmektedir.³²⁸ Gıda egemenliği fikrinin gıdaya tahakküm sürecini geriletecek, hatta ortadan kaldıracak tek alternatif gıda politikası düşüncesi olması, gıda egemenliğinin olduğu bir düzende, ekolojik tarıma da uygun olacak şekilde, yerel tüketim için üretime öncelik vermesi gıda üretim ve tüketimin yerel toplulukların, halkın ihtiyaçlarına göre örgütlenmesi yerel tüketim için üretime öncelik verilmesi özelliğinden kaynaklanmaktadır.³²⁹ Zira, bu durumda tarım-gıda tekellerinin çıkarlarına göre oluşturulan tahakkümcü global meta zincirleri parçalanacak yerel ekosistemlerin, biyoçeşitliliğin zarar görmesi pahasına yerel gıda olanaklarının ortadan kaldırılması sürecinin önüne geçilmiş olacaktır. Ayrıca gıda egemenliği hareketi ve bu hareketi geliştiren köylü direnişi, gıdada kendi kendine yeterli olma durumundan gıda bağımlılığına geçişe, ulusal gıda sisteminin kolonileştirilmesine ve köylü tarımının yok edilmesine yönelik anti-emperyalist bir hareket olarak da gelişmiştir.³³⁰ Özellikle Venezuela başta olmak üzere, Mali, Bolivya, Ekvador ve Nepal gibi Güney Amerika ülkelerinin siyasal sistemlerinde, siyasal kültürlerinde önemli bir yer tutan gıda egemenliği düşüncesi, sömürgeciliğe karşı, kökleri Bolivarcı devrime dayandırılan, anti-emperyalist kalkışmanın ayrılmaz bir unsuru olarak dikkat çekmektedir.³³¹

³²⁷ Walden Bello-Mora Baviera, “Gıda Savaşları”, **Monthly Review Dergisi**, Haziran, 2010, s.45-46.

³²⁸ Fred Magdoff-Brian Toker, “Tarım ve Gıda Krizi”, **Monthly Review Dergisi**, Haziran 2010, Sayı 23, s. 80.

³²⁹ William D.Schanbacher, **The Politics of Food/The Global Conflict Between Food Security and Food Sovereignty**, Praeger Publications, Oxford/England, 2010, s.58.

³³⁰ Gimenez, **a.g.e.**, s.172.

³³¹ Christina Schiavoni-William Camacar, “Venezuela’nın Yeni Bir Gıda ve Tarım Sistemi İnşa Etme Çabası”, **Monthly Review Dergisi**, Sayı, 22, Ocak, 2010, s.207. “Gıda egemenliği” düşüncesinin siyasal sisteminde temel bir yeri olan Venezuela’nın Anayasası’nın 305.maddesinde gıda güvenliğinin garanti altına alındığı, gıda üretiminin ulusal çıkarların bir parçası olduğu, ulusun ekonomik ve toplumsal gelişimi için temel olduğu belirtilmektedir.

Böylesine geniş bir mücadele hattı içerisinde “gıda egemenliği” kavramı, bireyin gıda hakkı önündeki bütün engellerin kaldırıldığı ve toplumların/ulusların da kendi tarım ve gıda sistemlerini (emperyal şirketlerden ve devletlerden, ülke içi tahakküm mekanizmalarından bağımsız olarak) kendileri belirlemeleri olarak tanımlamıştır. Bu yoğun politik vurgusuyla gıda egemenliği kavramı (bu politik vurguya uygun olarak bazen “gıda özerkliği” veya “gıda bağımsızlığı” terimleri de kullanılmaktadır), geniş anlamda gıda güvencesi (food security) (veya geniş anlamda gıda güvenliği) kavramından daha derin bir anlam ifade etmektedir. Çünkü; “sadece gıda erişimini garanti altına almayı değil, gıda sistemi üzerinde, üretimden işlemeye, dağıtım, pazarlamaya ve tüketime kadar demokratik kontrolü de önermektedir.”³³² Bu anlamda gıda egemenliği ile geniş anlamda biyogüvenlik (biosecurity) kavramlarının büyük ölçüde eş anlamlı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Sadece geniş anlamda biyogüvenlik teriminin kullanım sürecinde biraz daha “biyoteknolojik” süreci çağrıştırdığı ve ekosisteme odaklandığı; gıda egemenliği kavramının ise “biyopolitik” süreci çağrıştırdığı ve toplumsal-politik sisteme odaklandığı düşünülebilir. Aslında uygun olan her iki kavramın da farklı toplumsal düzlemlerdeki kullanımdan kaynaklanan farklılıklarını dikkate almadan iki kavramı da, birbirlerinin yerine kullanılabilecek ikâme kavramlar olarak değerlendirmektir. Bizim bu çalışmamızdaki yaklaşımımız da böyle olacaktır. Bütün bu terimlerin kavramsal ve kullanım farklılıkları dikkate alındığında, gıda sorununun yol açtığı krizler ve riskler ile ilgili mevcut sistem dahilinde ortaya atılan düşünceler, yapılan çalışmalar, uygulamalar, yasal düzenlemeler dar veya (gıda güvenliğini de kapsayan) geniş biyogüvenlik tanımlaması kullanılarak gerçekleştirildiği için mevcut olgularla ilgili çözümlemeler bu çalışmada “biyogüvenlik” kavramı çerçevesinde yapılacaktır. Ayrıca, bu açıdan “olması

Ülkede 2006 yılında Venezuela halkının gıda hakkını teyit eden “Gıda Güvenliği ve Gıda Bağımsızlığı Yasası”, 2008 yılında da bu hakkın engellenmesini, suistimal edilmesini önlemek için “Halkın Gıdaya ve Hizmetlere Erişimini Savunma Yasası” çıkarılmıştır. Venezuela’da tarım topraklarının her şeyden önce halk için gıda üretmek üzere kullanılması ilkesi benimsenmiş ve bu anlayışla tarım topraklarının şirket tarımına açılması ayrıca biyoyakıt vs. gibi gıda dışı amaçlarla kullanılmasının önüne geçilmek istenmiştir. **Y.a.g.e.**, s.209-217.

³³² Gimenez, **a.g.e.**, s.174.

gereken” şeklindeki değerlendirmelerde gıda güvenliği, gıda güvencesi terimleri yerine hepsini kapsayıcı şekilde –özel olarak başka bir ifade kullanmak gerekmediği taktirde- biyogüvenlik (biosecurty) terimi kullanılacaktır. Böylece mevcut emperyalist sistem dahilinde, bu sistemi meşrulaştıracak şekilde gıda sorununu “önleyici” olmaktan ziyade “sonuçların yaratacağı riskler” üzerine odaklanılarak kullanılmakta olan gıda güvenliği veya biyogüvenlik terimlerinin de bu şekilde yanıltıcılığı tespit edilmiş olacaktır. Gıdaya tahakküm sürecinin yarattığı sorunların temelden çözülmesi için yapılan mücadeleler veya eleştirel çözümlemeler ise en genel olarak “gıda egemenliği” perspektifinden gerçekleştirildiği için gıda sorununun ortadan kaldırılma iradesi siyasal olarak, her şeyden önce bir gıda politikası alternatifi olarak “gıda egemenliği” ilkeleri (gıda hakkı ve gıda demokrasisi de bu ilkelerden sayılabilir) doğrultusunda tartışılacaktır.

Burada sonuç olarak şunu söylemek gerekir: gerçek anlamda geniş biyogüvenlik (ve/veya biyogüvence), son kertede ekolojik emperyalizmin ve gıdaya tahakkümün olmadığı bir ekolojik-sosyal durumu gerektirmektedir. Bu da ancak, ekolojik ve sosyolojik anlamda “gıda hakkı”nın, siyaset bilimi anlamında “gıda egemenliği”nin belirleyici olduğu bir toplumsal/siyasal sistem ile mümkün olabilecektir. Bu anlamda geniş bir anlam yüklediğimiz biyogüvenlik alanı (biyogüvence) ile ilgili sorunlar kümesinin anlaşılması açısından daha önceki bölümlerde ele aldığımız biyopolitik disiplinler bakış açısı önemli ölçüde katkı sağlayacaktır.

Bu çerçevede inceleme nesnemizin anlaşılabilmesi açısından ele almamız gereken disiplinler ifadelerden ikisi de “gıda sosyolojisi” ve “gıda politik”tir. Günümüzde, toplumsal-siyasal sistemlerin ve bu sistemleri var eden toplumsal güç dengeleriyle ideolojik-politik aygıtların “yoksulluk” ve “açlık” meseleleri ile doğrudan doğruya bağlantılı olduğu gerçeğinden hareketle, yoksulluğun ve açlığın en somut göstergesi olan gıda güvencesizliği/gıda yetersizliği yani gıda süreci toplumsal ve siyasal bir mesele olarak ele alınmaktadır. Bu ele alınış biçimi, bilimsel anlamda gıda sosyolojisi ve gıda politik adlarıyla yeni disiplinler alanların doğmasına neden

olmuştur. Yine bu süreçte kır sosyolojisi veya köy sosyolojisi olarak adlandırılan alt sosyoloji disiplini eskiden olduğu gibi sadece tarım, kır, köylülük ilişkilerini değil, günümüzün iyice boyutlanmış, karmaşık hale gelmiş tarım-gıda sistemi çerçevesinde gıda odaklı toplumsal ilişkileri (gıda sosyolojisini) de kapsayan bir genişlemeye uğramıştır. Tarım ve gıda sistemlerinin birbirlerini tamamlayan, birbirlerine bağlı olan bir bütünlük içinde ele alınması inceleme nesnesinin tarımsal üretim/gıda üretimi, ürünlerin dolaşımı ve tüketimi ile gözlemlenen bir meta zincirini (zincirin her parçasının diğer parçalarıyla bağlantılandırarak) incelemeyi gerektirmektedir.³³³ Bir sosyal bilim inceleme alanı olarak ele alınan tarım-gıda sürecinin kapitalizmin kendisini yeniden tanımladığı, yeniden ürettiği bir alan olduğunu, dolayısıyla inceleme nesnesi olarak üretimden tüketime kadar (kır mekanlarındaki üretim ilişkilerinden kent mekanlarındaki tüketim ilişkilerine kadar) tarım-gıda sistemini alan tarım-gıda sosyolojisinin siyasal iktidar ve/veya devlet olgusuna da eğilmek durumunda kalarak³³⁴ disiplinlerarası yaklaşımı zorunlu olarak gündeme getirdiğini de belirtmek gerekir. Bir önceki bölümde detaylı olarak irdelediğimiz “biyopolitik” yaklaşım da aynı minvalde değerlendirilmelidir. İçinde bulunduğumuz ekolojik kriz, gıda krizi ve gıdaya tahakküm sorununu çözümlerken bu geniş bakış açısını gözden uzak tutmamak gerekmektedir.

1.2.Küresel Gıda Krizi Bakımından Gıdaya Tahakküm

Günümüzde ve öngörülen gelecekte ciddi bir gıda sorunu ile karşı karşıya olduğumuz gerçeği, artık anonim bir bilgi haline gelmiştir. Özellikle sanayi devrimi ve kentleşme süreci ile birlikte hızlanmaya başlayan nüfus artışı dikkate alındığında nüfus ve gıda-tüketim dengesinin gittikçe bozulduğunu, eşitsiz bir şekilde geliştiğini gözlemlemek mümkündür. Örneğin

³³³ Mehmet C.Ecevit-Nadide Karkıner-Atakan Büke, “Köy Sosyolojisinin Daraltılmış Kapsamından, Tarım-Gıda-Köylülük İlişkilerine Yönelik Bazı değerlendirmeler”, **Mülkiye Dergisi**, Sayı, 262, Bahar/2009, s.44.

³³⁴ Atakan Büke-Aynur Özügürlü, “Tarım Gıda Sosyolojinde Devlet: Ulus Devletten Ulusötesi Devlete mi?”, **Seçim Sürecinde Tarım Sektörü (11-12 Ocak 2007)/Bildiriler Kitabı**, TMMOB ZMO Yayınları, Ankara, 2007, s.93-95.

1750-1950 yılları arasındaki nüfus artışı % 109,2'ye; 1950-2005 arasındaki dünya nüfus artışı %284,1'e ulaşmıştır.³³⁵ Bu hızlı nüfus artışı, sömürgeci/emperyalist bir sürece de tekabül ettiği için, dünya genelinde kronik bir beslenme/gıda sorununu gündeme getirmiştir. Yine, en hızlı nüfus artışının dünyanın yoksul Güney/Doğu bölgelerinde gerçekleştiği (Afrika, Asya, Güney Amerika, Okyanusya) tespit edilmiştir. Bu da özellikle beslenme yetersizliği şeklinde gerçekleşecek olan gıda sorununun esas olarak yoğun nüfus artışının görüldüğü (tarihte Batı ile sömürge ilişkisi içerisine girmiş olan) bu yoksul ülkelerde kendisini hissettireceğini göstermektedir.³³⁶ Mevcut kapitalist tüketim toplumunda³³⁷ tüketim taleplerinin çeşitlenmesi, genel olarak tüketime ayrılan kaynakların ve özellikle gıda tüketiminin dünya genelinde adaletsiz bir şekilde dağıtılıyor olması nüfus artışının yarattığı problemleri daha da derinleştirmektedir. ABD'de aşırı tüketime, fazla beslenmeye (bu beslenmenin çok sağlıklı olduğu şüpheli olmakla birlikte) dayalı obezite ciddi bir sorun olarak görülmekteyken aynı zaman dilimi içerisinde Afrika'da açlıktan ölümler dikkat çekmektedir. Gıda tüketimindeki dengesizliğin her geçen zaman içinde daha da derinleşmesi dolayısıyla biyolojik çoğaltma yöntemleri/teknolojileri (Yeşil Devrim ve Gen Devrimi) kullanılarak tarımsal verimliliğin artırılması yoluyla açlığın giderileceği gibi savların da geçersiz olduğu anlaşılmıştır. Dünyada 1,3 milyara insan aşırı beslenirken 810 milyon insan (760 milyonu Asyalı ve Afrikalı olmak üzere) yetersiz beslenmeden kaynaklanan sağlık sorunlarıyla karşılaşmaktadır.

³³⁵ Didar Eser-Hasan Hüseyin Geçit, **Ekoloji**, A.Ü.Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 2007, s.6.

³³⁶ **Y.a.g.e.**

³³⁷ Gıdaya tahakküm sisteminin hegemonik unsurlarından birisinin "tüketim kültürü" olduğunu söylemek doğru olur. Tüketim kültürü, ekolojik sistem ve tarımsal yapılar üzerinde ciddi baskılara yol açtığı gibi içinde barındırdığı ideolojik aygıtlarla kapitalizmin-metalaşmanın seçenezsiz olduğunu kabul ettirmekte ve tahakküm mekanizmasını meşrulaştırmaktadır. Bu hegemonik ideolojik aygıtlar, açlık ve yoksulluğun bu kadar belirgin olduğu, ciddi bir gıda krizinin yaşandığı dünyada uyarılmış taleplere dayalı, piyasa için üretilmiş aşırı meta-gıda pazarlamasının bir çelişki olduğunu dikkate almamakta aksine gıdanın metalaşmasını gıda sorununa bir çözüm olarak sunabilmektedirler. Oysa, Robert Bocock'un da belirttiği gibi tüketici arzuları (özellikle reklam vs. aracılığıyla tüketime alıştırılarak sosyalleştirilen bir "tüketim nesli" söz konusu olduğu için) bir kere uyarıldı mı, yani tüketim toplumu yapısal olarak bir kere oluşturuldu mu, tüketici arzularının yeniden toplumsal olarak kontrol altında tutulması oldukça güçtür. Robert Bocock, **Tüketim**, Çev.İrem Kutluk, Dost Yayınları, Ankara, 1997, s.115. Sürekli olarak tüketimi (tüketim ürünlerini) artırmaya ve kâr maksimizasyonuna odaklanmış bir piyasa için uygun hale getirilmiş (uyarılmış), kontrolsüz bir tüketici gücünün ise ekolojik krizi ve gıda krizini giderek daha fazla derinleştireceği açıktır.

Afrika’da kiři bařına dűřen et tűketimi, Kuzey Amerika’da kiři bařına dűřen et miktarının sekizde biri, Asya’dakinin dűrtte biri, Gűney Amerika’dakinin yarısı kadardır.³³⁸ Hızlı nűfus artışı ve “yetersiz beslenme”nin ciddi bir meřrulařtırıcı argűman olarak sunularak biyoteknolojik gıda çoęaltma (meta gıda) mekanizmasının yaygınlařtırılmaya bařlandığı Yeřil Devrim sűrecinden sonra dűnyadaki aların sayısında herhangi bir azalıř olmadığı gibi “toklar dűnyası” ortalama %25 daha fazla kalori tűketir hale gelmiř, obezite, bu yűzden geliřmiř űlkelerin/zengin dűnyanın bař etmeye çalıřtığı bir sorun olarak yaygınlařmaya bařlamıřtır.³³⁹

Sanayileřmiř kapitalist űlkelerde gıda tűketiminin fazla olması bu űlkelerde “gıda sorunu”nun olmadığı anlamına da gelmemelidir. Kapitalizmin eřiřsiz geliřme yasasının doęal sonucu olarak bu űlkelerin kendi iç dűnyalarında da ciddi adaletsizlikler sűz konusudur. Örneęin, gıda űretimi ve tűketimi dűnya ortalamasının űzerinde olan ABD nűfusunun %12’lik kısmı gűvenli gıdaya eriřimden yoksundur. Yine bu űlkede beř yařın altındaki çocukların %17’si (3,5 milyon ocuk) yetersiz beslenmeye baęlı akıl ve geliřim eksikliği tehdidi altında bulunmaktadır.³⁴⁰ Aslında gıda sorununun temel nedeni olan “gıdanın metalařması” sűreci³⁴¹ (ve elbette buna eřlik eden ekolojik emperyalizm ve gıdaya tahakkűm sűreci) nce kapitalist merkezi/metropol devletlerin kendi iç coęrafyalarında, tarım alanlarında (kle plantasyonlarından sűzleřmeli řirket tarımına kadar), tűketim sistemlerinde bařladı; gıdanın metalařması űzerinden belli bir sermaye birikimi elde edildikten ve bu ereve de bűyűmeye bařlayan tarım-gıda řirketlerinin çok uluslu hale gelmesinden sonra Afrika’nın, Asya’nın, Gűney Amerika’nın tarım toprakları ve gıda űretimi űzerinde hegemonya ve tahakkűm mekanizması iřletilmeye, gıdanın űretimi ve tűketimi (pazarı) űzerinden yeni bir

³³⁸ Pankobirlik Dergisi, Yıl 20, Sayı 94, 2009, s.41.

³³⁹ Kenan Demirkol, **GDO : Çağdaş Esaret**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, s. 58.

³⁴⁰ Magdoff-Tokar, **a.g.e.**, s.69.

³⁴¹ Magdoff’a göre de gıda krizinin temel nedeni gıdanın metalařmasıdır. Gıda, giysi, otomobil, kalem, műcevherat gibi bir meta-űrűn olarak grűldűęű sűrece bu meta-űrűnű satın alabilme yeterlilięine sahip olamayanlar her zaman için açlık tehlikesiyle karřı karřıya kalabileceklerdir. Oysa, gıda konusu bir meta deęil, biyolojik bir hak olarak ele alınmalıdır. Magdoff, Magdoff, Fred, “Dűnya Gıda Krizi, Kaynaklar ve zűmler”, **Monthly Review Dergisi**, Haziran 2008, Sayı 18, s.98.

sömürgecilik inşa edilmeye başlandı. Bu sömürgeci sistemden elde edilen artı değer, metropol ülkelerin halklarında görece bir refah yükselmesi yaratmış olsa da, bu merkezlerdeki iç çelişkiler ve gıda sorunu hiçbir zaman kaybolmadı. Güney/Doğu coğrafyasında ise gıdada kendi kendine yeten ülkeler gıdaya bağımlı hale gelmeye başladı.³⁴² Çok uluslu şirketlere kâr olarak gittiği için, bu şirketlerin belirleyici olduğu küresel meta zincirine dahil edildiği için yoksul ülkelerdeki gıda üretiminin artan nüfusu besleyememesi dünyayı kitlesel açlık, yetersiz beslenme ile somutlanan bir gıda sorununun ve hatta krizinin eşiğine getirdi.

Gıda krizi dönemlerinde çok uluslu gıda şirketlerinin (ÇUGŞİ) ciddi kârlar elde ettikleri görülmektedir. Örneğin 2008 yılının başlangıcında dünya ciddi bir gıda krizinin eşiğinde iken, 2007 yılının son çeyreğinde Monsanto şirketinin kârının %45, Cargill'in kârının %86 ve Cargill'in yan kuruluşu olan Mosaic Fertilizer'in kârının %1.200 arttığı gözlemlenmiştir.³⁴³ Bu durum çok uluslu gıda şirketlerinin “kıtlık rantı” denilen kapitalist araçtan son derece iyi faydalandıklarını gösterdiği gibi gıda fiyatlarının yükselmesindeki katkılarını da göz önüne sermektedir. Aslında “kıtlık” olarak nitelendirilen olgunun da yapay/yaratılmış bir olgu olduğunu belirtmek gerekir. Neo-liberal iktisat-tarım politikalarıyla az gelişmiş ülkelerin gıda stoklarının kaynağı olan tarımın geriletildiği, bu yüzden bu ülkelerin çoğunun daha önceki yıllarda gıda açısından kendine yeterli ülkeler durumundayken “tarım bağımlısı” durumuna geldiklerini daha önce belirtmiştik. Kıtlık olgusu, ÇUGŞİ'lerin bir nevi küresel piyasayı kontrol edebilme ve bu sayede kâr elde etme stratejilerinin, pazar stratejilerinin bir parçası olarak işlevselleştirilmiştir. Bu sayede üretim süreci (IMF, DB Programları ve DTÖ Antlaşmalarıyla) temelden kontrol altına alındığı gibi, tüketim süreci de tamamen “pahallı gıda” pazarlayan

³⁴²Gıdada kendi kendine yeten ülkelerin gıda bağımlısı durumuna gelmeleri, 1980 sonrasındaki neo-liberal düzen içinde ülkelerin, tarım desteklerini ortadan kaldıran, şirket tarımını destekleyen IMF ve DB Bankası programlarını uygulamak durumunda bırakılmaları ile tam anlamıyla gerçekleşti. Ülkelerin tarımsal üretimlerinin ve tarım stoklarının piyasa mekanizması çerçevesinde azaltıldığı bu süreçte tarım-gıda fiyatları arttı; Meksika mısıır; Filipinler pirinç ithal eder duruma geldi; 1960'lı yıllarda net bir gıda ihracatçısı olan Afrika, Yeşil Devrim ile başlayıp tarımda genetik devrimle devam eden ve neo-liberal politikaların ve tüketim toplumunun eşlik ettiği yarım asırda tükettiği gıdanın %25'ini ithal dere duruma geldi. Bello-Baviera, **a.g.e.**, s.37-40

³⁴³Gimenez, **a.g.e.**, s.171.

ÇUGŞİ'lerin ve/veya tarımsal üretimi kontrol eden kapitalist merkezlerin lehine dizayn edilebilmektedir. Örneğin Dünya'da 2008 ve sonrasında gerçekleşen gıda krizinde gıda fiyatlarının artarken ABD'de bereketli bir mısır rekoltesi gerçekleşebilmiştir.³⁴⁴ Demek ki sorun, gıda arzının yetersizliğinden değil, gıda stoklarının belirli tekellerin denetiminde olmasından ve gıdanın bütünüyle metalaşmaya başlamasından (meta-gıda olarak üretilmeye ve tüketime sunulmaya başlamasından) kaynaklanmaktadır.

Kıtlık rantı, aslında kıt olmayan kaynakların fiyatlarının yükseltilmesi için ihtiyaca sınırlı olarak sunulmasını ve bu sayede fiyatlarının yükselmesini sağlayarak yüksek kâr elde edilmesini sağlayan bir ultra metacı anlayıştır. Kıtlık rantı, bir araç olarak gıda sisteminde uygulandığında sonuç açlık ve ölüm olabilmektedir. Nitekim, Modern çağın en büyük kıtlığı olarak nitelendirilen ve binlerce kişinin açlıktan öldüğü 1974 Bangladeş kıtlığında aslında yeterli gıdanın var olduğu, fiyat artırmak için depolara istiflenmiş olduğu sonradan anlaşıldı.³⁴⁵ Daha önceki yüz yıllarda son derece verimli tarım topraklarına sahip olduğu bilinen Afrika topraklarında kıtlık ve açlık olgusu günümüzde olağan bir hale gelmiş, adeta kanıksanmış ve sanki bu ülkelerde yaşayan halkların yazgılarının “açlık” olduğu gibi bir yanılsama içerisine girilmiştir. Afrika'daki kıtlık ve açlık olgusunun esas olarak sömürge düzeninin bu topraklara girmesiyle başladığını ve bu sömürgeci anlayışın bu ülkelerin bağımsızlıklarını almalarından sonra bile devam ettiğini, geleneksel tarımsal yapıların, tarım kültürünün tüketim kültürü lehine tasfiye edildiğini, ulusal üretim-tüketim dengesinin ve ekolojik dengenin de bozulduğunu kaldırıldığını söylemek yanlış olmaz. Siyasal ve ekonomik sistemlerinin sömürgeci dönemden kalma alışkanlıklarla yürütüldüğü; yegane üretim biçiminin tarım (ve hatta yer yer hâlâ toplayıcılık) olduğu post-kolonyal bir coğrafyada; “kıtlığı önlemek” gibi insani söylemleri de sonuna kadar kullanarak ÇUGŞİ'lerin hedefleri doğrultusunda tarım topraklarını denetim altına almaya ve ayrıca bir tüketim toplumu inşa etmeye çalışmak Afrika'da

³⁴⁴ Deborah Fahy Bryceson, “Güney Sahra Afrikası'nda Yok Olmaya Yüz Tutan Köylü Sınıfı ve Küresel Gıda Krizi”, **Monthly Review Dergisi**, Sayı 22, Ocak 2010, s.187.

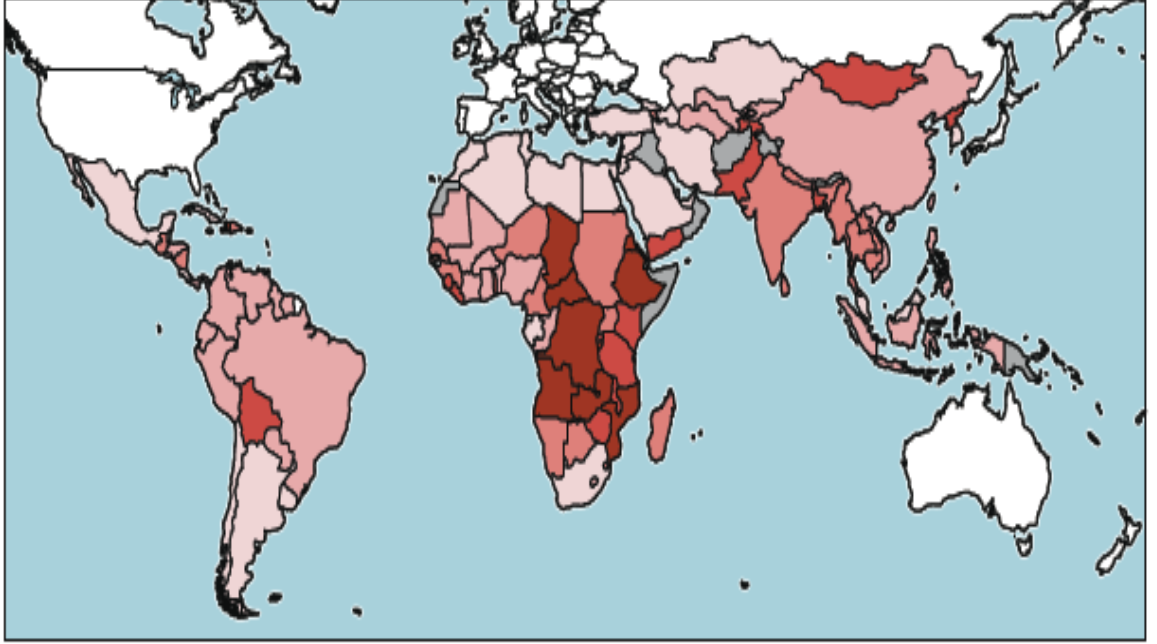
³⁴⁵ Aydın, **a.g.e.**, s.109.

kaçınılmaz bir açlık sorunu doğurmuştur. Özellikle Afrika topraklarındaki hüküm süren “kıtlık” olgusunu, 1960’lı yıllardan itibaren gözlemleyen Osman Nuri Koçtürk, insanından hayvanına, bitkilerinden toprağına kadar her şeyin bereketli, canlı ve renkli olduğı Afrika’da kıtlığa bağılı olarak açlığın, kitlesel ölümlerin nasıl olabildiğini sormuş ve bu durumun kıtlığın bir silah olarak kullanılmasıyla mümkün hale getirildiğı tespitini yapmıştır. Daha o dönemlerde Afrika’daki ekolojik krizin de gıda krizinin de açlığın da yeni sömürgecilikten kaynaklandığını vurgulayan Koçtürk’e göre Batılı sömürgeciler Afrika’nın bakir doğal kaynaklarına sahip olabilmek ve o coğrafyayı bağımlı pazar haline getirebilmek için “kıtlık” ve “açlık” kaynaklı iç savaşları tetiklemişler ve akabinde “gıda yardımı” yoluyla hem psikolojik hem de kültürel bir baskı kurarak kendi gıda kültürlerini (Mc.Donaldslaştırma gibi) yerleştirmeye başlamışlardır.³⁴⁶ Bizce de dünyada belli dönemlerde kendisini gösteren gıda krizleri ile birlikte gündeme gelen açlığın, ülkeleri etkisi altına alan coğrafi veya iklimsel nedenlerden kaynaklanması çok az görülen bir durumdur. Esas nedeni ekolojik emperyalist sistemini dünyaya yerleştirmeye çalışan, bu yerleşim-yayılma üzerinden ciddi kârlar elde eden, tahakküm kurabilen kapitalist-metacı iktisadi-politik merkezlerde aramak gerekmektedir.

FAO’nun 2010 istatistiklerine göre hazırlamış olduğı açlık haritasına göre gelişmekte olan ülkelerdeki yetersiz beslenme düzeyi aşağıdaki gibidir:

³⁴⁶ Osman Nuri Koçtürk, “Afrika’da Kıtlık” **Çalışan Adam Dergisi**, Ağustos 1973, Sayı, 20-2, s.18-19.

Harita 3.1: FAO Açlık Haritası 2010

Kaynak: FAOSTAT 2010 (www.fao.org/hunger)

Beslenme Yetersizliği Yaygınlığı (2005-07)

- Çok Yüksek (Beslenme Yetersizliği % 35'in üzerinde)
- Yüksek (Beslenme Yetersizliği % 25-34 arasında)
- Kısmen Yüksek (Beslenme Yetersizliği % 15-24 arasında)
- Kısmen Düşük (Beslenme Yetersizliği % 5-14 arasında)
- Çok Düşük (Beslenme Yetersizliği %5%'in altında)
- Kayıp veya Yetersiz Bilgi

(Beyaz bölgelerde beslenme yetersizliği durumu yoktur)

Haritada görüldüğü gibi, ülke nüfusunun yüzde 35'den fazlasının beslenme yetersizliği ile karşı karşıya olduğu Çad, Etiyopya, Kongo gibi

lkeler³⁴⁷, “ok yüksek” derecede açlık tehdidiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Nüfusunun %25’i ile 34’ünün yetersiz beslendiği Kenya, Pakistan, Bolivya gibi ülkeler, “yüksek” ; nüfusunun %15’i ile 24’ünün yetersiz beslendiği Sudan, Hindistan, Nijer gibi ülkeler, “kısmen yüksek”; nüfusunun %5’i ile 14’ünün yetersiz beslendiği Mali, Çin, Brezilya gibi ülkeler, “kısmen düşük” ve nüfusunun %5’den daha az bir kısmının yetersiz beslendiği Türkiye, İran, Tunus, Mısır, Libya, Suriye, Azerbaycan gibi ülkeler “ok düşük” derecede açlık tehdidi altında görülmektedirler. Irak, Afganistan ve Somali gibi işgal altında ve iç savaş durumunda olan ülkelerde ise beslenme düzeyi ile ilgili bir veri bulunamamıştır. Haritaya bakıldığında açık bir şekilde görülmektedir ki, yetersiz beslenme sorunu en yaygın olarak geçmişinde sömürge olmuş, sömürge ilişkilerinin bir ölçüde sürdürüldüğü, kapitalist merkezlerin yayılma alanlarında ve ayrıca ironik bir şekilde dünyanın biyoçeşitlilik açısından en zengin bölgelerinde kendisini hissettirmektedir.

Esasında biyoçeşitlilik zenginliği açlığı temelden önleyecek daha doğrusu açlık gibi bir tehlikenin en baştan olmamasını sağlayacak bir ekolojik faktördür. Ancak ekolojik emperyalizmin ve onun bir türevi olan gıdaya tahakkümün sistematik olarak dünyaya hakim olduğu bir durumda hem açlık hem de biyoçeşitlilik kaybı birbirlerini tetikleyen iki olgu olarak ve dolayısıyla ciddi bir biyogüvenlik sorunu olarak karşımıza çıkacaktır. Gerçekten de bugün için biyogüvenlik açısından esas tehlike; insanlığın geleceğinin- gıdanın- garantisi olan biyoçeşitliliğin giderek ortadan kalkma sürecine girmiş olmasıdır. Bir yılda 27 bin, bir günde 74, bir saatte 3 canlı türü yok olmakta, gelecek 30 yıl içerisinde bütün canlı türlerinin yüzde 20 gibi büyük bir kısmı yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır³⁴⁸ Kapitalizmin kr

³⁴⁷ Ayrıca haritada (içinde bulunduğu kaotik durumun etkisinden dolayı olduğu belli olacak şekilde) yeterli veri bulunmayan ülkelerden birisi olarak nitelendirilen Somali’nin de çok yüksek derecede açlık tehdidi altında olduğunu söylemek mümkündür. Hatta Somali’deki durumun 2011 yılı itibariyle bir tehdit olmaktan çıktığını, her gün açlığa bağlı kitlesel ölümlerin grlmeye başladığı bir vakıa durumuna geldiği görülmektedir.

³⁴⁸ Foster, **Savunmasız Gezegen**, s.24-26. Dünyada bugün yaşayan 30 milyon civarında canlı türünün olduğu tahmin edilmektedir. Bunun çok küçük bir kısmı (sadece 1.4 milyon adedi) saptanabilmiş ve katalogu çıkarılmıştır. Biyolojik çeşitliliğin kaybolması sadece yeryüzündeki hayat çeşitliliğini azaltmakla kalmayacak, yeni yiyecekler, kansere karşı yeni

güdüleriyle kullandığı biyoteknolojik tarımın (yeşil devrim ve gen devrimi uygulamalarının, özellikle de GDO'ların) da biyoçeşitlilik üzerinde ciddi olumsuz etkileri bulunduğu gözlemlenmektedir. Günümüzde, dünya ekosistemi içerisinde hali hazırda bulunan aşağı yukarı 300 bin canlı bitki türünün en fazla 50 bin kadarının yenilebilir nitelikte olduğu belirtilmektedir. Yine bunların içerisinde 7 bin bitki türünün tarımsal olarak üretildiği ve gıda olarak kullanıldığı saptanmıştır. Ancak bütün bu ekolojik zenginliğin içerisinde sadece otuz tür, dünya kalori tüketiminin yüzde 90'ını karşılamakta ve sadece dört tür (pirinç, mısır, buğday ve soya fasulyesi) dünya nüfusunun tükettiği kalori ve proteinin çok büyük kısmını sağlamaktadır.³⁴⁹ İşte genetik mühendisliği ve bu temelde oluşturulan biyoteknoloji kapitalizmi, ellerindeki bilimsel olanakları bu büyük biyolojik zenginlikten yeni gıda türleri, insanlık için yeni kalori, besin imkanları geliştirmek yerine, kolaya kaçmakta var olan çeşitliliği ortadan kaldırmak doğrultusunda kârlı çalışmalar yürütmektedirler. Örneğin, Çin'de geleneksel olarak 10 bin buğday çeşidi üretilmekteydi. Bu sayı 1970'lerde sadece bine düştü. Meksika'da geleneksel mısır çeşitlerinin sadece yüzde 20'si bugün varlığını koruyabilmiştir. ABD sınırları içerisindeki 7 bin elma çeşidinin bugün 6 bini kaybolmuştur. Filipinler'de, ki geleneksel pirinç çeşitleriyle meşhurdur, 1980 öncesindeki yeşil devrim kampanyalarının ve sonrasındaki neo-liberal tarım politikalarının etkisiyle tüm pirinç arazilerinin yüzde 98'i sadece sadece iki tane yeşil devrim çeşidine bırakılmıştır.³⁵⁰ Biyoteknoloji kapitalizminin, global gıda kapitalizminin emperyal gücüyle küresel pazarlar yerel pazarların yerini aldıkça monokültürler de (tek çeşit, tekdüze tarımsal üretim) çeşitliliğin yerini almaya başlamışlardır. Zira, endüstriyel tarım, monokültürleri destekler, çünkü gıda üretimi ve dağıtımını merkezi olarak kontrol etme ihtiyacındadır. ÇUGŞİ'lerin sermaye, toprak, su, ormanlar ve biyoçeşitlilik olarak beliren doğal kaynakları kontrol etmesi

ilaçlar ve başka ürünler sağlayabilecek genetik kütüphane de kaybolabilecektir. Şu anda insanlar, gıda stoklarının yüzde 80'i için sadece 20 canlı türüne bağımlıdır. Age., s.26. Biyoteknolojik kapitalizm, biyoteknoloji bilimini bu büyük biyoçeşitlilikten yeni gıdalar, yeni besin kaynakları yaratabilmeyi denemek yerine kısa vadede daha çok kâr getiren, daha az zahmetli bir yolu seçerek mevcut az sayıdaki çeşitten daha fazla yararlanma yolunu seçmektedir. Elbette bu orta vadede bindiği dalı kesmek demektir. Başka bir deyişle de altın yumurtlayan tavuğu, bir günlük yumurtası için ortadan kaldırmaktır söz konusu olan.

³⁴⁹ Shiva, **Çalınmış Hasat**, s.96.

³⁵⁰ Y.a.g.e., s.97.

(gıdaya tahakküm süreci), ülkelerin ulusal egemenliklerine de etki yapmakta, siyasi bağımsızlık sorunu ortaya çıkarmaktadır.³⁵¹

Böylesine bir gıdaya tahakküm mekanizması sonucunda, dünyada açlık sıkıntısı çeken insanların %70'e yakınının dünya gıda üretiminin büyük çoğunluğunu sağlayan kırsal/yoksullar dünyasında (ve %30'u metropol kent varoşlarında) yaşadığı anlaşılmaktadır.³⁵² Bu ülkelerde yaşayan yoksulların bir kısmının yaşadıkları bölgede zaten yeterli ölçüde gıda bulunmamakta daha büyük bir yoksul kesim ise, gıda fiyatları sürekli olarak yükseldiği için³⁵³ elde ettikleri gelirlerle yeterli ölçüde gıda satın almaktan yoksun kalmaktadırlar. Temel gıda fiyatlarının gün geçtikçe yükselmesi, Dünya Bankası Başkanı'nın dahi uyarıda bulunmasına yol açmıştır. Dünya Bankası Başkanı Robert Zoellick, fiyatlardaki bu artışın milyonlarca kişiyi yoksulluğa itebileceğini, siyasal istikrarsızlıkları körükleyebileceğini belirttikten sonra özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki halkların, gelirlerinin yarıya kadarını gıdaya harcamalarından ötürü, bu yükselişten en çok etkilenecek kesim olduğunu eklemiştir.³⁵⁴ Gıda fiyatlarındaki artış bu şekilde devam ederse 2017 yılına kadar yaklaşık 1 milyar 200 bin kişinin "yetersiz beslenme ve açlık yoksulluğu" içerisinde yaşayacağı tahmin edilmektedir.³⁵⁵ Yani genellikle eleştirel metinlerde sorunun asıl nedeni olarak gösterilen sermaye örgütlenmelerinin (mesela Dünya Bankası'nın) dahi kabul ettiği ve görece "tedirgin" olduğu bir yoksullaşma ve daha da önemlisi özellikle az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerde ciddi bir açlık sorunu bütün çıplaklığıyla kendisini göstermeye başlamıştır. Gıdanın metalaşma sürecinin ve çok uluslu

³⁵¹ João Pedro Stedile, "Çokuluslu Şirketlerin Tarıma Karşı Saldırısı", Çev.Ekin Kurtiç, **Mülkiye Dergisi**, Bahar 2009, Sayı 262, s.104.

³⁵² Shiva, **Çalınmış Hasat**, s.124.

³⁵³ FAO tarafından 1990 yılından bu yana takip edilmekte olan gıda fiyatlarının her yıl bir önceki yıla göre katlanarak artmakta olduğu gözlenmiştir. Öyle ki, gıda fiyatlarının endeksinin 2006'da yüzde 12, 2007'de yüzde 24 ve 2008'de de yüzde 50 artış gösterdiği belirtilmektedir. Ayrıca Güney'in gelişmekte olan ülkelerinde, son üç yılın rakamları dikkate alındığında, en çok tüketilen gıdalarda (buğdayda yüzde 130; soya fasulyesinde yüzde 87; pirinçte ise yüzde 74) çok yüksek bir fiyat artışının olduğu vurgulanmaktadır. Erinç Yeldan, "Küresel Gıda Krizine Doğru", **Cumhuriyet Gazetesi**, 02.03.2011.

³⁵⁴ www.topraksuenerji.org, Erişim Tarihi:23.02.2011.

³⁵⁵ Yeldan, **y.a.g.e.**

gıda şirketlerinin küresel hâkimiyetinin genişlemesi ile birlikte daha genel olarak “gıda güvenliği”nden yoksun olanların sayısının ise 3 milyar kişiyi geçtiği yani dünya nüfusunun yarısını etkisi altına aldığı ifade edilmektedir.³⁵⁶

Özellikle 2006 -2008 yılları arasında kendisini hissettiren küresel gıda krizi, meta-gıda fiyatlarının geniş halk kesimlerinin ulaşamayacağı seviyeye ulaştığında kendisini hissettirmiş ve “gıda kıtlığı”, önlenmesi gereken temel küresel sorunlar halini almıştır. Öyle ki, pirinç, buğday ve bitkisel yağların fiyatları iyice artınca az gelişmiş ülkelerin gıda ithalatına ayırdıkları bütçe 2007’den 2008’e gelindiğinde %37 artmıştır.³⁵⁷ Genel olarak gıda ürünlerinin fiyatlarındaki artış 2008 yılında zirve noktasına ulaşınca ve meydana gelen gıda krizi süresince insanların gıdaya yönelik talebi ile tüketime sunulan gıda arzı iyice dengesizleşince ciddi protestoları ve gıda ayaklanmaları kendisini göstermeye başladı. Açlığın en çok hissedildiği Bangladeş, Burkina Faso, Kamerun, Fildişi Sahilleri, Mısır, Gine, Hindistan, Endonezya, Moritanya, Meksika, Fas, Mozambik, Senegal, Somali, Haiti, Özbekistan, Yemen gibi ülkelerde ciddi toplumsal çalkantılarla birlikte siyasal rejimler de sarsılmaya başladı. Örneğin Haiti’de gıda fiyatlarının duyulan tepki bir ayaklanmaya yol açtı ve iktidar değiştirildi.³⁵⁸ 2010 yılında ardı ardına Tunus, Mısır ve diğer Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde baş gösteren ayaklanmalarda gıda krizinin de rol oynadığı söylenebilir.

Genellikle kapitalist dünyanın sözcülerinin söylemlerinde; az gelişmiş ülkelerdeki açlık sorununun esas nedeninin sömürgeci/kapitalist sistemlerden ve buna bağlı olarak gerçekleştirilen (yerel çiftçiliğe karşı) endüstriyel tarım/şirket tarımcılığı hegemonyası vs. nedenlerden kaynaklandığı dikkate alınmayıp, bu temel nedenler gözden uzak tutulup, bu ülkelerdeki açlık sorunu “nüfus fazlalığı” sorununa indirgenmiştir. Hatta bu kanıya uygun olarak, özellikle 1970’lerde -Yeşil Devrim sürecinin sonuna doğru, tarım-gıda sisteminin metalaşmasının ve gıdaya tahakkümün iyice yerleşmeye, buna bağlı olarak gıda sorununun krize dönüşmeye başladığı bir dönemde- neo-

³⁵⁶ Magdoff, **a.g.e.**, s.97.

³⁵⁷ Bello-Baviera, **a.g.e.**, s.33.

³⁵⁸ **Y.a.g.e.**

Malthuscu diyebileceğimiz bazı planlar da geliştirildi. Az gelişmiş ülkelerdeki “nüfus fazlalığı”, tarımdan elde edilen kârlar; değişik Yeşil Devrim teknikleriyle ve makineleşmeyle birlikte az sayıda emek gücüyle tarımsal “çoğaltma”nın gerçekleştirilebildiği dönemde kapitalist tarımsal kârı azaltacak bir unsur olarak görülüyordu. Zira, fazla nüfus hem üretim sürecinde kullanılmayacak hem de ciddi bir gıda tüketim ihtiyacı içerisinde olacağı için az gelişmiş ülkelerin tarımsal sahalarından çıkan ürünlerin (metalaşmanın en temel gereği olarak) dış piyasalara taşınması zorlaşacaktı. Ayrıca, dönemin soğuk savaş psikolojisi düşünüldüğünde, özellikle ABD için çok önemli bir sorun daha vardı: Yeni tarımsal kapitalizm sistemi içerisinde atıl kalan tarımsal nüfusun kentlere göç etmesi³⁵⁹ ve kaybedecek hiçbir şeyi olmayan “kent yoksulları” sınıfının giderek büyümesi bir “sosyalist devrim” kuşkusunun hep taşınmasını sağlıyordu. Bu yüzden az gelişmiş ülkelerdeki nüfus sorununun çözülmesi köylüden daha çok toprağa, tohuma ve tekniğe ihtiyaç duyan şirket tarımcılığının önünün açılmasını, daha da büyümesini sağlamasının ötesinde bir güvenlik sorununun çözülmesi olarak algılanıyordu. Nitekim dönemin tarım-gıda politikalarındaki etkili isimlerinden olan ve ABD dış politikasının dominant aktörü Henry Kissinger’in başkanlığında ABD Ulusal Güvenlik Kurulu’nun gizlilik içerisinde 1974 yılında (dünyada kıtlığın söz konusu olduğu bir yılda) hazırladığı “Ulusal Güvenlik Araştırması Raporu 200: Dünya Nüfus Artışının ABD Güvenliği ve Denizaşırı Çıkarlarına Etkisi” adlı rapor ve projenin (NSSM 200 Planı olarak adlandırılan plan) felsefesi tam anlamıyla “neo-Malthusyan” ve “soğuk savaşçı” bir özellik taşımaktadır. Plan, 15 yıl boyunca büyük bir gizlilik içerisinde tutulurken 1989

³⁵⁹ Bazı analizlerde ifade edildiği gibi, kırsal nüfusun atıl kalan nüfusunun kentlere göç etmesi olgusunun kentlerdeki ucuz işgücü ihtiyacını karşılayabileceği anlamında çok uluslu şirketler tarafından teşvik edildiği, desteklendiği düşünülebilir. Bu tespit, belki sanayi devriminin sömürgecilik siyaseti ile birlikte, merkez-metropol ülkelerin dışındaki çevre ülkelerin tarımını etkisi altına aldığı, şirket yayılmalarının başladığı dönemler için (19. Yüzyıl sonu ve 20.Yüzyıl ilk yarısında), hatta Yeşil Devrim’in ilk yıllarında geçerli olabilirdi, ancak sözü edilen nüfus kontrol planının hazırladığı 1970’li yıllarda kentler çoktan “ucuz işgücü” kıvamına gelmiş kent yoksullarıyla dolmaya başlamıştı. Yarı işçi, yarı köylü, yarı işsiz sınıfsal özelliklere sahip olarak epeyce mevcut bulunan bu yoksulların zaten her an Sovyetlerin yönlendirilmesine açık olacak şekilde komünizme yöneleceklerinden kaygı duyan, şirket çıkarlarını özümsemiş psikolojik soğuk savaş merkezlerinin –hele o dönem için- kentleri etkisine alan yeni sosyal sirkülasyonlardan -bu ucuz işgücü olsa bile- pek memnun olabileceklerini düşünmek zordur.

yılında Katolik Kilisesi'nin baskılarıyla ortaya çıkarıldıktan sonra Schiller Enstitüsü tarafından duyuruldu.³⁶⁰ "Henry Kissinger'in 1974 Gıda Kontrol Soykırımı" olarak nitelendirilen bu 200 sayfalık gizli proje raporuna göre az gelişmiş ülkelerdeki nüfus artışı ABD'nin ulusal güvenliğini tehlikeye sokmaktaydı ve bir plan dahilinde bu nüfus artışı sorunu çözülmeliydi. Bu amaçla, 1975 yılında bir nüfus kontrol planı yürürlüğe sokuldu. Plan'a göre az gelişmiş ülkelerde doğum kontrol sisteminin yaygınlaştırılması nüfus azaltılması için başlıca legal yoldu. Plana göre ayrıca savaş ve/veya açlık gibi olgularla nüfusun azalması olumlu karşılanmaktaydı (hatta teşvik edilmekteydi de denilebilir). Kissinger'in ardından ABD'nin ulusal güvenlik danışmanı olan Brent Scowcroft bu gizli planı uygulamakla görevlendirilmiş ve plan ABD'nin resmi politikası haline getirilmiştir.³⁶¹ Aynı yıllar, metalaşan gıdanın tıpkı petrol gibi "emperyalist" bir dış politika aracı haline getirilmeye başladığı yıllardır.³⁶² Artan nüfustan dolayı ortaya çıkan açlık baskısının, yeşil

³⁶⁰ F.William Engdahl, **Ölüm Tohumları/Kalıtımın Değiştirilmesinin Arkasındaki Oyunlar**, Çev. Özgün Şulekoğlu, bilim+gönül Yayınları, İstanbul, 2009, s.62.

³⁶¹ Demirkol, **a.g.e.**, s.25-26. Kissinger Planı olarak da adlandırılan bu plana göre ABD'nin özel siyasi/stratejik çıkarlarının olduğu 13 stratejik ülkedeki (Hindistan, Çin, Bangladeş, Pakistan, Endonezya, Tayland, Filipinler, Nijerya, Etiyopya, Meksika, Brezilya, Kolombiya ve Türkiye) nüfus artış hızı geriletilmezse bu ülkeler, ABD'nin egemen olduğu sistemi tehdit edebilecek bir duruma gelebilirler. Plan'da bu ülkeler içerisinde doğum kontrol sistemini geliştirerek nüfus kontrolü yapmayanlara gıda yardımlarının kesilebileceği bile gündeme getirilmiştir. **Y.a.g.e.**, s.26.

³⁶² Daha önceki bölümlerde de düşüncelerine yer verdiğimiz Osman Nuri Koçtürk, yazdığı çok sayıda kitap ve makalede daha 1960'lı yıllarda, yani meşhur Kissinger Planı (NSSM 200) hazırlanmadan çok önce bu tür emperyalist politikalara ısrarla dikkat çekmekteydi. Koçtürk'e göre artık eskiden doğrudan doğruya askeri güçle Doğu'ya doğru yayılan sömürgeciler artık davranışlarını değiştirmişlerdir. Ona göre; "emperyalistler, artık ateşli silahlardan çok, günlük ihtiyaç maddelerini ve bu arada yiyecekleri bir araç gibi kullanıp, çatışarak giremedikleri ve sömüremedikleri toplumlara barışçı bir hava içinde ve yalancı bir dost davranışı ile sokulmayı biliyorlar... silahlı savaş yerine ihtiyaç maddeleri ile yönetilen savaşı tercih ediyorlar" Koçtürk, **Yeni Sömürgecilik Açısından Gıda Emperyalizmi**, s.5. Dahası Koçtürk, 1960'lı ve 70'li yıllarda epeyce gündeme gelen nüfus (doğum) kontrolü, gıda yardımı politikalarının ve tarım politikalarının arkasında "biyopolitik" (emperyalist) hesapların yattığını düşünmekteydi. Koçtürk, toplumların "biyolojik ölçütler içinde" emperyalist kontrol altına girmesinin o toplumların bağımsızlıklarını ortadan kaldıracak bir yönelim olduğunu vurgulayarak bizim bu çalışmamızda tartıştığımız biyogüvenlik ve gıda bağımsızlığı perspektifine benzer bir yaklaşım sergilemiştir. Koçtürk, **Açlık Korkusu**, s.10-11. Koçtürk, gıda emperyalizmi olarak nitelendirdiği biyopolitik sürecin hegemonik söylemini de "açlık korkusu" olarak özetlerken şöyle bir tespit yapmıştır: "Bugünkü dünyanın kaderini elinde tutan emperyalist ülkelerin ve bu ülkelerin davranışına yön veren kapitalist grupların çıkarları geri ülke insanların açlıktan daha çok korkmalarındandır. Çünkü açlık korkusuna kapılan toplumlar, daha çok üretme çabasına girer ve bu yoldan ileri ülkelerin tutsağı olurlar. Üretimi artırmak için gübre almak, tarım ilacı almak, traktör almak ve yabancı ülkelere üstün verimli damızlık hayvan ile tohumluk ithal etmek gerekecektir...(oysa) kendisini açlık korkusuna kaptırmış geri ülkelere hiçbir bugüne kadar açlıktan kurtulamamışlardır" **Y.a.g.e.**, s.31-32.

devrim teknikleri/biyoteknolojik çoğaltma mekanizmasıyla yani zorunlu olarak tarımın şirketleşmesiyle önlenebileceği söylemi hem gıdaya hem de nüfusa yönelik emperyalist projelere eşlik ediyordu. Nüfus ve gıda ilişkisini kontrol etme sistemi üzerinden gerçekleştirilen bu tür emperyalist projelerin önceki bölümlerde ayrıntısıyla dile getirmiş olduğumuz biyopolitika ve ekolojik emperyalizm düşüncesini somutlaştırdığını da burada vurgulamak gerekir.³⁶³

Esasen, Miguel A.Altieri ve Peter Rosset'in isabetle belirttikleri gibi; herhangi bir ülkedeki açlık sorunu ile o ülkedeki nüfus yoğunluğu arasında doğrudan bir bağlantı söz konusu değildir. Bangladeş ve Haiti gibi nüfus yoğunluğu yüksek olan ve açlık sorunu yaşayan ülkeler de vardır; Endonezya veya Brezilya gibi nüfus yoğunluğu düşük olmasına rağmen yine açlık sorunu ile karşı karşıya olan ülkeler de vardır. Dünyada bugün kişi başına düşen gıda üretimi, elbette tarımsal biyoteknoloji uygulamalarının verdiği görece artışın da etkisiyle, tarihteki en yüksek seviyesindedir. Hali hazırda her insana günde yaklaşık 1 kilo tahıl, yarım kilo et, süt, yumurta, yarım kilo meyve-sebze, toplam ortalama 2 kilo gıda rahatlıkla verilebilecek bir tarımsal üretim söz konusudur. Açlığın gerçek nedenleri; yoksulluk, eğitimsizlik, gıdaya ulaşmadaki zorluklardır; bu zorluklar içerisindeki milyonlarca insan ne yeterli gıda satın alabilme gücüne ne de kendi gıda üretimlerini yapabilecekleri toprağa, tarımsal olanaklara sahiptirler.³⁶⁴ Elbette bütün bu sorunların iyice hissedilmesini sağlayan olgu, çok uluslu gıda şirketleri tarafından gıda üretimi ve tüketimi üzerine kurulmuş olan emperyalist tahakkümdür. Tarıma ve gıdaya yönelen bu emperyalist baskılar sonucunda içinde bulunduğumuz dönemde milyonlarca insanın tohumu, toprağı, ekonomisi bağımlı hale getirilmiştir. Böyle bir bağımlılık ilişkisi içerisinde açlık sorununu giderme misyonuyla meşrulaştırılarak tarımsal üretim sistemine uygulanan biyoteknoloji teknikleri de sorunu çözmek yerine sorunun esas nedeni olan eşitsizlikçi/tahakkümcü üretim ve iktidar ilişkilerini daha da kökleştirmiş, üçüncü dünya tarımını daha verimli hale getirmekten

³⁶³ Bkz. 1.Bölüm, s.41-44.

³⁶⁴ Miguel A.Altieri-Peter Rosset, "Biyoteknoloji Tarımın Sorunlarını Çözebilir mi?", Çev.Baha Kuban, **Bilim ve Ütopya Dergisi**, Mart 2001, s.66.

çok -üstelik ekolojik sistemi de tahrip etme pahasına- gıda çok uluslu şirketlerinin kâr marjlarını yükseltici bir çoğaltma sisteminin ya da hiyerarşisinin kurulmasının önünü açmıştır.³⁶⁵ Sonuç olarak, tarımsal biyoteknoloji, her ne kadar Vandana Shiva'nın deyimiyle soylu bir amaç için, dünyayı besleme misyonu ile tasarlanmış olsa da yine Shiva'nın belirttiğine göre; hâlâ bir milyar insan açlık çekiyor, seksen iki ülke (ki bunların yarısı Afrika'da) ne kendisine yetecek gıdayı üretebiliyor ne de ihtiyacı olan gıdayı ithal edebiliyor. Bu ülkelerde bebek ölüm oranı hızla artıyor. Yalnızca, Hindistan'da, beş yaşın altındaki çocukların yüzde 85'inin durumu normal, kabul edilebilir beslenme düzeyinin altında.³⁶⁶ Demek ki, tarımsal biyoteknoloji, insanların ihtiyaçlarını karşılayacak "gıda üretimi"nden ziyade piyasanın ihtiyaçlarını karşılayacak "meta üretimi"ni artırmıştır. Elbette, bu süreçte tarım alanları da meta üretim fabrikalarına dönüşmekte, doğal olarak çiftçiler de bu fabrikalarda çalışan geçimlik sözleşmeli işçi konumuna düşmektedirler. Doğal sonuç tarımsal üretim ile ihtiyaçlar arasındaki bağlantısızlık olmakta; ihtiyaçlarını ancak kapitalist kâr mekanizması koşullarında fiyatı belirlenmiş piyasa(lar)dan temin etmek zorunda olan tüketiciler elbette piyasa koşullarında pahalılaşan gıdayı satın alabilecek yeterli gelirden yoksun oldukları için genel üretim fazlasına rağmen açlık sorunu söz konusu olabilmektedir.

Tarım alanları üzerinde uygulamaya geçirilen biyoteknolojik teknikler, tarımsal yapıları ve tarımsal üretim biçimlerini dönüştürmüştür. Bu süreçte gıda ağlarının doğal döngüsünün teminatı olan, geleneksel çiftçilik/aile çiftçiliği yerine piyasaya yönelik meta üreten ve bu yüzden "meta çoğaltıcı" biyoteknolojik tarım uygulamalarını benimseyen "şirket tarımcılığı" teşvik edilmiştir. Bu süreçte; aile çiftçileri global gıda tekellerine çalışan "sözleşmeli çiftçi" konumuna gelmeye başlamışlar ve bu durumun doğal sonucu her geçen gün gıda egemenliğinden daha da fazla uzaklaşılması; özellikle yoksul Güney/Doğu ülkelerin bağımlılıkları arttıkça yoksulluk ve açlık girdabı altında kalmaları olmuştur. Dünyadaki bu çelişkili durumu serbest piyasa düzeninin

³⁶⁵ Y.a.g.e.

³⁶⁶ Shiva, **Çalınmış Hasat**, s.124.

hiç de akılcı olmadığını düşündüğü politikalarına bağlayan ve (daha önce bizim de vurguladığımız gibi) dünyada aynı anda meydana gelen “açlık ve aşırı beslenme” ironisine değinen Oya Köymen bu görüşünü şöyle ifade etmektedir:³⁶⁷

Karşımızda çarpıcı bir olgu var: Gelişmiş (birinci) dünya, en son gen teknolojisiyle de tarımsal üretimi olağanüstü artırmaya çalışırken, Üçüncü Dünya bir yandan yoksullaşıyor ve sık sık mutlak anlamda kitlesel açlıkla karşılaşılıyor ama diğer yandan da, yoksul ülkelere, zengin ülkelere sürekli bir bitkisel yağ ve protein akışı görülüyor. Yani zengin ülkelerin zengin insanları aşırı beslenmeden; yoksul ülkelerin yoksul insanları beslenemeden ölüyor. İşte akılcı olduğunu iddia eden ‘serbest piyasa’ düzeni böyle!

Köymen, az gelişmiş ülkelere tarımın çökmesi ile paralel olarak gelişen açlık olgusunun gelişmiş ülkelere yönelik olarak (açlık ve yoksulluğun dürtmesiyle) ciddi bir göç hareketliliğini de tetiklediğini, buna rağmen, kapitalist medyanın aygıtları ve kamuoyu oluşturma araçlarını sayesinde bu “açlık göçü”ne neden olan serbest piyasa ideolojisinin görmezden gelinerek, sorunun, iklim, nüfus artışı vs. gibi nedenlerden kaynaklandığına özellikle inandırılmak istendiğini belirtmektedir.³⁶⁸ Elbette, tarımsal yapıların dönüştürülmesine ve yerel habitatlarında yaşayan insan topluluklarının kendilerinin (ve bölgelerinin) beslenmesi için yeterli olan gıda üretim olanakları ellerinden alınmış olmasına rağmen, bu ülkelerdeki açlık sorununun bu ülkelerdeki iklim şartlarına veya yoğun nüfusa bağlanmasının gerçeklikle örtüşmediğini söylemeliyiz. Aslında hiç kimsenin açlık sıkıntısı içerisinde olmayacağı bir gıda üretimi dünyada mevcut olmakla birlikte metalaşan gıdaya erişim olanaklarındaki adaletsizlik dünyadaki açlık sorununu kronik hale getirmeye başlamıştır. Elbette bu durumun en önemli nedeni, metalaşan gıdaya tahakküm sistemi kurmaya çalışarak kâr marjlarını olağanüstü artırma ve ayrıca hegemonik bir güç olma peşinde koşan ÇUGŞİ’lerin genel bir sömürüye dayalı endüstriyel faaliyetleri ile bu şirketlerin

³⁶⁷ Köymen, **a.g.e.**, s.83.

³⁶⁸ **Y.a.g.e.**, s.84.

vücut bulduğu dünya iktisadi/siyasi merkezlerinin emperyalist (ekolojik emperyalizm) yönelimidir.

Bütün bu tespitlerden sonra, dünyanın içinde bulunduğu ekolojik emperyalizm çağının en somut görünümünün genel olarak gıda sorunu ve daha politik bir içerikle gıdaya tahakküm sorunu olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Magdof ve Tokar, yukarıda farklı boyutlarıyla ve etkilediği ülkeler çerçevesinde ele aldığımız ve dönem dönem ciddi bir gıda krizi olarak kendisini gösteren gıdaya tahakküm ve/veya gıda sorununun belirtilerini özetle şu şekilde sıralamıştır: (1) Son 40 yıl içerisinde tüketim toplumunun etkisiyle et tüketimini iki katına çıkaran Batı'nın "sınıfsal" gıda üretim tercihi çerçevesinde, dünyada hububat ve soya üretimi azaltılmış bu piyasa tercihi dolayısıyla, alternatifi de ortaya konulmadığı için ciddi kalori kayıpları söz konusu olmuştur. (2) Neo-liberal tarım politikaları (tarımı korumasız bıraktığı için) yoksul ülkelerdeki gıda üretiminin azalmasına yol açmıştır. (3) Aynı süreçte köylülüğün hızlı bir şekilde daraltıldığı, köylülerin kent varoşlarına doğru göç ederek kent yoksulluğunu artırdığı görülmektedir. (4) Topraklarda şirket mülkiyeti yoğunlaşmıştır. Tohumdan, tarım ilaçlarına, gübrelere, tahıl ambarlarına, işleme tesislerine ve bakkallara kadar gıda üretiminin bütün aşamalarında, gıda zincirlerinde şirket denetimi (tahakkümü) söz konusu olmaya başlamıştır. (5) Tarım alanlarının özellikle mısır, soya ve palmiye yağından elde edilen biyoyakıtlar³⁶⁹ için kullanılmaya başlaması zaten gıda

³⁶⁹ Sanayileşmiş ülkelerin küresel ısınmayı önleme çerçevesindeki politikalarından birisi olarak sunulan biyoyakıtlar; kolza (kanola) yağından üretilen biyodizel ve şeker kamışı, şeker pancarı ve buğdaydan üretilen biyoetondur. Dünyada 1 milyara yakın insanın açlık sınırının altında yaşama gayreti verdiği dünyada tarım ürünlerinin ve tarım alanlarının yakıt için kullanılması ciddi etik sorunlar doğurduğu, hatta insani soykırım olarak değerlendirildiği gibi – gıda ayaklanmalarının yaşandığı bir dönemde dünya istikrarı açısından- irrasyonel olarak da nitelendirilmiştir. Anıl İsmet Tortopoğlu, "Biyoyakıt Kullanımı Bir İnsani Soykırımdır", **Cumhuriyet Gazetesi Tarım-Gıda-Hayvancılık Eki**, 8 Nisan 2008, Yıl, 4, Sayı, 44, s.21. Hali hazırda AB'de tarıma elverişli toprakların sadece %2'si, ABD'de ise %20'si biyoyakıt üretimi için kullanılmaktadır. Dünyadaki biyoyakıt tarlaları ABD'dekiler dışında henüz çok fazla değildir. Ancak tehlikeli olan durum ülkelerin biyoyakıt üretimini ciddi oranda artırma eğiliminde olmalarıdır. AB ve ABD 2020 yılına kadar ekilebilir tarım arazilerinin %40'ını biyoyakıt üretimi için planlamış durumdadırlar. Bu hedefe ulaşıldığı taktirde gıda zincirinin ve biyoçeşitliliğin büyük bir zarar göreceği düşünülmektedir. Şerife Başaran, "Biyoyakıt Üretimi", **Stratejik Analiz Dergisi**, Sayı, 98, Haziran, 2008, s.41-42. ABD, Aralık 2007 yılında biyoyakıt üretimini geliştirmek üzere bir yasa da çıkarmıştır. Hükümet, bu yasanın hedef olarak koyduğu yenilebilir yakıt standardı çerçevesinde 2007 yılı itibariyle 29,4 milyar litre olan biyoyakıt üretimini 2022 yılına kadar 136,3 milyar litreye çıkarmayı planlamaktadır. 2015

yetersizliği sorunu ile karşı karşıya bulunan az gelişmiş ülkelerin halklarını gıdaya ulaşma açısından daha da sıkıntıya sokmuştur. Magdoff ve Tokar'a göre beş madde ile sıralanan bütün bu etmenler gıda fiyatlarının artmasına ve gıda krizine yol açan başlıca etmenlerdir.³⁷⁰

Bu beş maddede ifade edilen tespitler, genel olarak gıda krizi üzerinde tartışma yürüten eleştirel araştırmacılar gibi bizim de gıda sorununu ele alırken üzerinde durduğumuz konulardır. Ancak bize göre gıda sorunu sadece yoksulluk veya yetersiz gıda ile değil, daha önce değindiğimiz genişlikte bir biyogüvenlik (veya biyogüvence) sorunu ile birlikte kendisini göstermektedir. Bu çerçevede sorun, biyoteknolojik uygulamalarla şirket tarımcılığının birleşmesi sonucunda ekolojik sistemi ve biyolojik çeşitlilik rezervini de tehdit ettiği, tarımsal üretim zeminini (GDO'lu tohum, kimyasallar vs.) dönüştürerek özellikle yoksul dünyanın mevcut gıda üretim potansiyelini risk altına attığı gibi tüketim sürecinin de doğallığını ortadan kaldırarak sadece yoksul dünyayı değil, dünyanın bütün tüketicilerini tehdit eden bir güvenlik sorunu ortaya çıkarmaktadır. Elbette sonuçta kavramsal açıdan biyogüvenceyi de kapsayan bir biyogüvenlik (biosecurity) sorunu olarak kendisini gösteren gıda sorunu (ve krizi) kökeninde değişik tarihsel-sınıfsal dinamikler olan metalaşma ve tahakküm mekanizmasıyla işleyen bir süreç ile anlaşılabilir. Bu konuyu irdelemek içinde bulunduğumuz ekolojik

yılına kadar mısırdan 56,8 milyar litre biyoyakıt üretmek de hedefleri arasındadır. AB'nin ise 2020 yılına kadar taşımacılıkta kullandığı enerji kaynaklarının %10'unu biyoyakıtlardan sağlama hedefi söz konusudur. Gülcan Eraktan, "Dünya Gıda Krizi ve Türkiye", **Stratejik Analiz Dergisi**, Sayı, 98, Haziran, 2008, s.23. Daha vahim durum ise, gelişmiş ülkelerin yakıttan öte şiddetle gıda üretimine ihtiyaç duyan gelişmekte olan ülkelerin tarım arazilerinin biyoyakıt elde etmek amacıyla kullanılmasını teşvik etmekte olduklarıdır. Artan talep doğrultusunda giderek hacmi artan biyoyakıtların büyük ölçüde zaten gıda sorunu yaşayan az gelişmiş ülkelere ithal edilen gıda ürünlerinden karşılanmaya başlaması belki küresel ısınmaya yol açan carbon emisyonunu çok küçük oranda azaltacaktır ama gıda sorununun da daha da boyutlanmasına, kalıcı hale gelmesine yol açacaktır. Bu gerçeğe rağmen gelişmekte olan ülkelerin topraklarının biyoyakıt üretimi için kiralama planları da yapılmaktadır. Örneğin Kore menşeli Daewoo Logistics şirketi biyoyakıt elde etmek için palmye yağı ve mısır ürünleri yetiştirmek üzere Madagaskar'ın ekilebilir toprakların neredeyse yarısını 99 yıllığına kiralamak üzere Hükümet ile sözleşme imzalamıştır. Ancak, Mart 2009'da muhalefet hareketiyle Hükümet el değiştirilince sözleşme iptal edilmiştir. Bella-Baviera, **a.g.e.**, s.35. Az gelişmiş ülkelerin gıda ihtiyacı için kullanılması gereken tarım alanlarının sanayileşmiş metropol ülkelerin yakıt ihtiyacı için kullanılması ekolojik emperyalizmin çok belirgin, somut bir görüntüsünü oluşturmaktadır.

³⁷⁰ Magdoff-Tokar, **a.g.e.**, s.67-68.

emperyalizm döneminde biyoteknoloji kapitalizmiyle kurumsallaşmaya başlayan gıdaya tahakkümün anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

2.Gıdaya Tahakküm Sisteminin Kökenleri

İçinde bulunduğumuz küreselleşme sürecinde (küresel kapitalist krize eşlik eden) zaman zaman ciddi bir kriz haline dönüşen bir “gıda sorunu”nun varlığını, artık hem dünya ekonomisine yön veren uluslararası ekonomik ve siyasi kuruluşların, bölgesel birlikteliklerin ve hükümetlerin hem de küresel kapitalist sisteme muhalif olan kesimlerin ortak bir görüş olarak kabul ettiğini söylemiştik. Ancak, “gıda sorunu”nun var olduğu ortak görüş olmakla birlikte bu sorunun ne anlama geldiği, nasıl oluştuğu ve nasıl ortadan kaldırılabileceği konusunda temelden yaklaşım farklılıkları bulunmaktadır. Yukarıda tartıştığımız üzere, egemen görüş bağlamında sonunun “ekonomi politik” ve “sınıfsal” boyutu göz ardı edilerek konu bir nevi “kadersi” bir çerçeveye sokulmuştur. Tespitin bu şekildeki yüzeyselliği çözümün de yüzeysel olması sonucunu doğurmuştur: Emperyalizmin, üçüncü dünya/doğu/güney ülkelerindeki ekolojik sistem, biyolojik çeşitlilik, tarımsal üretim ve genel olarak gıda ağları üzerine kurduğu tahribat, tahakküm ve bu tahakkümün sonucunda ortaya çıkan eşitsizlikleri önleyici bir tutum sergilenmemekte; daha ziyade gıda sorununun ortaya çıkardığı sonuçların küresel kapitalizmin işleyişini aksatmasını, istikrarı bozmasını önleyecek –son zamanlarda gıda sorunun ortaya çıkardığı ayaklanmaların da yarattığı tedirginlik dikkate alındığında- bir “çözüm perspektifi” üzerinde durulmaktadır. Halbuki günümüzün gıda sorunu her şeyden önce, metalaşmanın ve biyoteknoloji kapitalizminin doğurduğu bir ekolojik emperyalizm ve gıdaya tahakküm sorunudur. Bu sorunu çözmek için, ekolojik sisteme odaklanan bir biyogüvenlik sistemini ve daha genel olarak da gıda egemenliğini inşa etmek kaçınılmazdır. Bu yüzden gıda sorununun öncelikle bir “gıdaya tahakküm” sorunu olduğunun altını çizmek ve çözüm perspektifi ortaya koyarken de ekonomi politik/sınıfsal bir çerçevede ilerlemek kaçınılmaz olmaktadır. Ama böyle bir çözüm perspektifi sunabilmek için de önce sorunun esasında ne

olduğunu, sorunu üreten tahakküm sisteminin nasıl işlediğini anlamaya çalışmak bunun için de öncelikle sorunun köklerine inmek yani metalaşma süreciyle birlikte tarım-gıda sisteminin dönüşümünü ve Yeşil Devrim sürecini anlamak gerekmektedir.

2.1.Metalaşma Sürecinde Tarım-Gıda Sisteminin İlk Dönüşümü

Karl Polanyi, kapitalist piyasa mekanizmasıyla şekillenen 19.Yüzyıl medeniyetinin ondan önceki dönemlerin politik iktisadi yapısından temelden farklılaştığını ifade ederken bu sürece “büyük dönüşüm” adını vermiş ve büyük dönüşüme tekabül eden temel olgunun topyekun metalaşma olduğunu vurgulamıştı. Polanyi’ye göre sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan karmaşık makineler sistemi ve piyasa toplumu birbirlerini güçlendiren iki olgu olarak topyekûn metalaşmayı doğurmuşlardır. Her üç olguyu güçlendiren ise “kâr güdüsü”dür. Geniş çaplı, birden fazla işlemi içeren karmaşık makinelerden oluşan sistem pahalı bir sistemdir. Bu yüzden bu sistemin işletilmesi, ancak büyük çaplı üretim söz konusu olursa üretim maliyetini karşılayabilecek ve bu pahalı karmaşık makineler sistemi ile gerçekleşen ticaret kârlı hale gelebilecektir. Bu süreçte tüccar kârının garantiye alınabilmesi için hem üretilen malın satışının hem de üretim sürecinin girdilerinin satın alınışının büyük ölçüde garanti altına alınması gerekmektedir. Piyasa toplumunda tüketim sürecinin zaten kendiliğinden bir alım-satım sürecini gerektiriyor olması kaçınılmazdır ve bu duruma ulaşmak nispeten kolaydır. Nitekim 19.Yüzyıl’da genişleyen piyasa çerçevesindeki tüketime göre paranın niteliğinde ve işlevinde bir dönüşüm gerçekleştirilerek bu sorun halledilebilmiştir. Ancak, daha önceki toplumsal-iktisadi örgütlenme biçimlerine göre 19.Yüzyıl’da yeni olan durum, üretim sürecinin topyekûn alım-satım konusu haline getirilmesidir. Yeni olduğu kadar zorlu da olan piyasa mekanizması çerçevesinde üretimin sürekliliğini sağlamak, kâr-zarar dengesizliği riskini azaltmak için üretim sürecinin temeli olan emeğin ve toprağın da alım-satım konusu edilmesi, tüccarın üretim için gerekli olan bütün üretim faktörlerini satın almak istediği zaman satın alabilmesi, yani

“piyasa toplumu”nun bütün unsurları açısından “geçim amacı”nın yerini “kazanç amacı”na bırakmasıdır. Polanyi’ye göre 19.Yüzyıl medeniyeti bu iktisadi (ve aslında psikolojik) mekanizmaya göre kurulmuştur.³⁷¹ Elbette bu durumun kaçınılmaz sonucu ise paranın, emeğin ve toprağın metalaşmasıdır. Bununla birlikte Polanyi, 19.Yüzyıl boyunca belirginleşmeye başlayan böyle bir piyasa mekanizması içerisinde inşa edilmiş olan ticari toplumun hiç de hayırlı sonuçlar doğurmayacağını şöyle ifade etmiştir:³⁷²

Ticari bir toplumda makineyle üretimin içerdiği şey, aslında, toplumun doğal ve insani özünü metalara dönüştürmektir. Sonuç tuhaf görülebilir, ama kaçınılmazdır, amaca ancak bu hizmet edebilir: Bu yöntemin neden olduğu sarsıntı mutlaka insan ilişkilerini altüst edecek ve doğal çevreyi yok etme tehdidini taşıyacaktır.

Polanyi, emeğin niteliğine ve doğaya temelden aykırı olan bu metalaşma düzeninin, aslında hayal olarak var olan (günümüzde kullanılan deyimle ifade edersek sanal olan), hegemonik bir çerçevede kabul ettirilen bir “tasarım düzen” olduğunu, zorlamayla yürütüldüğünü ve sürdürülemeyeceğini düşünmüştür. Çünkü Polanyi’ye göre para, emek ve toprak piyasa düzeni içerisinde meta olarak hayal edilmiş, o şekilde tasarlanmış olsalar bile aslında meta değildirler, meta olmalarına imkân yoktur. Emek, yaşamın bir parçasıdır, yaşamın diğer yönlerinden ayrılmaz, piyasa mantığının gerektirdiği gibi, üretilmediği için saklanması veya işletilmesi imkânı yoktur. Toprak da doğanın başka bir adıdır, insan tarafından üretilmemiştir. Para da aynı şekilde “yalnızca satın alma gücünün kural olarak hiçbir zaman üretilmeyen, bankacılık sistemi ve devlet maliyesince düzenlenen bir simgesidir.” Dolayısıyla, emek, toprak ve paranın bir meta konumuna indirgenmesi, meta olarak kabul edilmesi hayalden başka bir şey değildir.³⁷³ Buna rağmen, 19.Yüzyıl piyasa medeniyetinin üç değeri meta olarak kabul etmiş olması, özünde meta olmadıkları halde/olamayacakları halde bu üç

³⁷¹ Karl Polanyi, **Büyük Dönüşüm/Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, Çev.Ayşe Buğra, Ankara, 2010, s.73-83.

³⁷² Y.a.g.e., s.84.

³⁷³ Y.a.g.e., s.119-120.

değere meta muamelesi yapması ve bu üç “hayali meta”yı gerçek meta ilişkisi içerisinde konumlandırarak, piyasa düzeninin bu üç hayal yardımıyla örgütlenerek devam ettirilmeye çalışması hem insan hem de doğa açısından; hem toplumsal ilişkiler hem de gıda ve hammadde üretme gücü açısından yıkıcı sonuçlar doğurma potansiyeli taşımaktadır ve bu yüzden paranın, emeğin ve toprağın “hayali meta” olarak kabul edilerek piyasa düzeninin devam ettirilebilmesi, bu düzenin sürdürülebilmesi durumu söz konusu değildir.³⁷⁴

Polanyi’ye göre paranın, emeğin ve toprağın, daha önceki iktisadi sistemlerden farklı olarak kendi özel değerinin dışındaki faktörlere göre (küresel piyasaya) göre değerlendirilmeye ve kullanılmaya başlamasıyla birlikte gerçekleşen metalaşmanın temel itici gücü elbette kâr güdüsüydü.³⁷⁵ Böyle kapsamlı bir ölçekte metalaşma olgusu³⁷⁶, o zamana kadar sadece kullanım değeri olduğu kabul edilen bir takım yaşamsal değerlerin (emeğin ve toprağın) değişim değeri haline geldiği bir süreci ifade etmesi açısından 19.

³⁷⁴ Y.a.g.e., s.120-121. Nitekim Polanyi, tanık olduğu, (piyasaları altüst eden) 1.Dünya ve 2.Dünya paylaşım savaşları, dünyayı etkisine alan faşizm saldırganlığı, totaliter rejimlerin yaygınlaşması vs. gelişmelerle öngörüsünün doğrulandığını düşünmüştür. Bu yüzden 1944’de, dünya savaşının sıcaklığı henüz kendisini hissettirirken yazdığı kitabı (Büyük Dönüşüm) “19.Yüzyıl uygarlığı çöktü!” diye başlar. Polanyi, 19.Yüzyıl uygarlığı derken “piyasa toplumu”nu “piyasa ekonomisi”ni kastediyordu. Bu düzenin devam edemeyeceğini düşünürken varsayımı emeğin ve doğanın meta olarak değerlendirilmesinin sürdürülelemeyeceğiydi. İkinci Dünya Savaşı’nda piyasa mekanizması tamamen çökünce tezin doğrulandığını düşündü. Ancak, süreç tersine işledi. Çeşitli iktisadi uluslararası örgütlenmelerle (IMF, GATT, DB, DTÖ) küresel piyasa mekanizması daha da güçlendirilerek yeniden inşa edildi. Konumuz açısından değerlendirsek emeğin ve doğanın metalaşması, az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerin bakir tarımsal alanlarına yayılan yeşil devrim ve gen devrimiyle birlikte daha da yaygınlaştı, Polanyi’nin bahsettiği ve hayal üzerine kurulduğu için uzun sürmeyeceğini düşündüğü 19.Yüzyıl piyasa düzeni, Lenin’in kuramsal bir temele oturttuğu klasik emperyalizmle ve onu besleyen finans kapital ile birlikte var olabiliyordu. Çok uluslu şirketlerin iyice piyasa hâkimiyeti kurmuş olduğu günümüzde ise metalaştırıcı piyasa düzeni ekolojik emperyalizmle ve onu besleyen biyoteknoloji kapitalizmi ile birlikte var olabiliyor.

³⁷⁵ Hannes Lacher, “The Slight Transformations/Contesting the Legacy of Karl Polanyi”, **Reading Karl Polanyi For The Twenty-First Century**, (Ed.Ayşe Buğra-Kaan Ağırtan), **Palgrave Publications**, USA, 2007, s.56.

³⁷⁶ Meta kelimesi sözlüklerde genellikle İngilizce “commodity” ve/veya “marchandise” kelimelerinin karşılığı olarak ve Türkçe “mal” kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır. Orhan Hançerlioğlu, metayı; “kapitalist üretimde bir toplumun belli sayıdaki kişilerinin pazarda satmak için sürekli olarak ürettikleri ve her zaman üretebilecekleri toplumsal değiştirme değeri” olarak tanımlamıştır. Hançerlioğlu, a.g.e., s.48. Bununla birlikte, bu değiştirme değerini sadece “mal” değil, “hizmet” de sağlayabildiği için “meta” kelimesinin karşılığının mal olarak düşünülmesi yanıltıcı olmaktadır. Bkz. Necmiye Alpay, “Meta Üzerine Notlar”, **Radikal İki Gazetesi**, 27.03.2011, s.10.

Yüzyıl kapitalizmiyle başlayıp 20.Yüzyıl boyunca boyutlanan bir dönüşümün temel kavramsal anlatımıydı. Böyle bir kavramsal çözümleme ilk defa içinde yaşadığı ve gelişme sürecine tanıklık ettiği kapitalizmi bütün boyutlarıyla ele alan Karl Marks'ın düşüncelerinde görülmekteydi. Marks, her değişim değerinin aynı zamanda bir kullanım değerinin de olduğunu söylerken tersinin ancak metalaşmayla söz konusu olduğunu, yani her kullanım değerinin mutlaka değişim değerinin de olmayabileceğini vurgulamıştı. Yani kullanım değeri bir "ilk durum"dur, "verili durum"dur, değişim değeri ise sonradan inşa edilmiştir, ancak bir kullanım veya tüketimle gerçekleşmekte ve servetin veya sermaye birikimin de özünü oluşturmaktadır. Her bir meta kendine ait, kendisinden kaynaklanan bir değişim değerine sahiptir. Durand'ın örneğiyle bir bisikletin meta olduğunu gösteren emare o bisikletin mesela bir otelde on geceleme karşılığı olarak verilebilir olmasıdır. Bisiklet yararlı bir nesnedir ama başka bir yararlı nesne veya hizmet ile değiştirilebilir olduğu için potansiyel meta olarak kabul edilmektedir. Buna karşılık güneş ışığı da yararlıdır ancak başka bir yararlı nesne ile değiştirilme durumu söz konusu olmadığı için hiçbir şekilde meta değildir.³⁷⁷ Bir şeyin meta olarak kabul edilmesi için tek başına değişim değeri konusu olması da yeterli değildir, o şeyin aynı zamanda nitelik olarak yararlı, yararlanılan bir şey olması da gerekir.³⁷⁸ Söz gelimi bir kişinin kendi evinde yaptığı yemeği ailesi ile paylaşması bir yararlılıktır ve bu şekilde bir kullanım değeri yaratılmıştır, ancak aynı kişinin ertesi gün, ücretli olarak çalıştığı bir lokantada aynı yemeği yapması halinde yine bir yararlılık ve kullanım değeri söz konusudur, ancak bu emeğin karşılığında bir ücret (Polanyi'nin yaklaşımıyla "meta-para") alındığı için aynı zamanda bir değişim değeri de yaratılmış ve ortaya çıkan sermaye birikimi ile birlikte bir metalaşma durumu söz konusu olmuştur. Aynı şekilde toprağın geçimlik gıda üretimi için kullanılması ile bir kullanım değeri söz konusu olmakta, gıda şirketlerine meta-para karşılığında satılması ile aynı zamanda bir değişim değeri de yaratılarak metalaşma

³⁷⁷ Jean-Pierre Durand, **Marks'ın Sosyolojisi**, Çev. Ali Aktaş, Birikim Yayınları, İstanbul, 2000, s.17.

³⁷⁸ Gaye Yılmaz, **Suyun Metalaşması/Kıtlığın Nedeni Kıtlığa Çare Olabilir mi?**, Sav Yayınları, İstanbul, 2009, s.34-35.

gerçekleşmektedir. Kısacası metalaşma sürecinde “amaç, sadece yararlı bir şeyin üretilmesi değil, bu yararlılığın aracılığıyla bir niceliğin üretilmesidir. Sonuç olarak üretim, somut ürünlerle ve verili bir takım somut ihtiyaçlarla sınırlı olmaktan çıkmış, başlı başına bir amaç haline gelmiştir.”³⁷⁹ İşte Polanyi’nin 19.Yüzyıl medeniyeti ile özdeşleştirdiği yaygın metalaşma böyle bir iktisadi dönüşüm sürecinde başlamış ve emeğin, toprağın metalaşması sürecinde kaçınılmaz olarak gıdanın metalaşması da adım adım gerçekleşmeye başlamıştır.

Gerçekten de Polanyi’nin genel olarak metalaşmayla, piyasa toplumuyla ve elbette hepsinin temelindeki psikolojik faktör olan kâr güdüsüyle açıkladığı 19.Yüzyıl medeniyeti-her ne kadar Polanyi bu medeniyetin devam edemeyeceğini söylese de- günümüzün neo-liberal ve globalleşme düzenine kadar gelen bir dönüşüm sürecinin ilk tohumlarının atıldığı dönemi ifade etmesi açısından bir dönüşüm miladı sayılabilir. Bu dönüşüm süreci, tarımsal yapılar ve tarımsal birikim üzerinde 19.Yüzyıl boyunca özellikle kendisini hissettirdi; daha önce hakim tarımsal artığı ele geçirme sistemi olan “sömürgeci yağmacılık” yerini yavaş yavaş topraktan daha sistematik, düzenli gelir ve kâr kaynaklarının aranmasına bırakmaya başladı. Tarımda metalaşmaya -yerli büyük toprak ağalarının çiftçi üzerindeki tahakkümü yerine büyük tarım şirketlerinin tahakkümünün geçmesi sonucunu doğuracak şekilde- köylü faaliyetlerinin “zorla ticarileşme”si eşlik etti.³⁸⁰ Bu ticarileşme, yerleşik tarımın binlerce yıllık dönemini kapsayan çiftçilikten tarım sektörüne, yani şirket tarımcılığına doğru geçişi sağlayacak ilk zorlayıcı etkendi. Bu ticarileşmeyi hızlandıran süreç sanayi kapitalizminin 19. Yüzyıl’da yerleşmesiyle başladı, çünkü ondan önce köylüler, her ne amaçla olursa olsun 20 milden daha uzak bir mesafeye tahıl taşımazdı, köylünün/çiftçinin bütün ticari hayatı kendi tarımsal bölgesinin içinde yer aldığı en fazla 20 millik bir daire içerisinde geçerdi.³⁸¹ Tarihin uzunca bir dönemi için geçerli olmak üzere, sanayi kapitalizminin

³⁷⁹ Y.a.g.e., s.36.

³⁸⁰ Henry Benstein, **Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri**, Çev.Oya Köymen, Yordam Yayınları, İstanbul, 2009, s.64-66.

³⁸¹ Y.a.g.e., s.80.

yerleşmesine kadar, çiftçilik yerel bir uğraşı alanı ve yerel bir yaşam biçimi olarak görülmekteydi. Çiftçilerin çiftçi olmayanlarla ilişkisi oldukça kısmiydi (rantlar, vergiler, mahalli alışverişler vs.). Çiftçiler, sanayi kapitalizminin iyice yayıldığı 19.Yüzyıl sonlarından itibaren, kapitalizminin doğurduğu daha geniş coğrafi-iktisadi alanlara tekabül eden bir iş bölümünün, tarımsal üretimin yöntemini ve niteliğini bütünüyle değiştirmeye teknolojik/biyoteknolojik gelişimin, yani yeşil devrim süreciyle birlikte zirveye ulaşacak şekilde “(kapitalist) tarımsal sektör” olarak nitelendirilen piyasa dinamiklerinin etkisi altında kalmaya başladılar³⁸², binlerce yıllık çiftçilikten şirket tarımcılığına geçiş çoğu bölgelerde yüz yılda (1800’lü yılların sonlarıyla 1900’lü yılların sonları arasında) tamamlanmış oldu. Bu geçiş sürecine, özellikle çiftçiliğin, hangi kapitalist yönelim sürecinde ve teknolojik değişimle birlikte tasfiye edilmeye başlandığını anlayabilmek açısından biraz daha eğilmek gerekir.

Sanayi Devrimi sonrasında oluşan endüstriyel sermaye birikimi ve hareketliliğinin 19.Yüzyıl boyunca sanayi öncesindeki tarımsal üretim süreçlerini/biçimlerini de etkileyerek tarımın kapitalistleşme ve metalaşma hızını tetiklediği süreç, David Goodman tarafından her biri çoğaltma mekanizmasını tanımlayan “dönüştürmecilik” (appropriationism) ve “ikâmecilik” (substitutionism) kavramlarıyla açıklanmıştır. Sanayileşme sürecinin ve teknolojik gelişimin -tarımsal üretimi çoğaltmak (verimli hale getirmek) üzere- üretim sürecinde yarattığı yeniliklerin etkisiyle endüstriyel kapitalizmin dönüşümüyle birlikte tarım-gıda sisteminin endüstrileşmesinin farklı boyutlarını tanımlamak üzere kullanılan bu iki terimden³⁸³ dönüştürmecilik; tarımsal üretim sürecinin değişik öğelerinin sanayi üretim faaliyetlerine dönüştürülmesi (yani genel olarak tarımın endüsrileşmesi) ve bu süreçte elde edilen yeni ürünlerin aynı zamanda tarım girdileri olarak kullanılması olgusunu tanımlamak için ikâmecilik ise; endüstriyel tarım sisteminde tarımsal girdiler yerine yapay girdilerin kullanılması olgusunu

³⁸² Y.a.g.e., s.83-85.

³⁸³ David Goodman-Michael Redclift, **Refashioning Nature/Food, Ecology and Culture**, Rotledge Publications, London and New York, 2003, s.89.

tanımlamak için kullanılmaktadır.³⁸⁴ Yeni bir endüstriyel sermaye birikim modeli olarak dönüştürmecilik önce 1930'lu yıllarda ABD'de daha sonra da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda Avrupa'da uygulanmaya başladı. ABD, tarımsal üretim sisteminde işgücü kıtlığı çekiyordu, dönüştürmecilik, bu ihtiyaca cevap olmak üzere "tarımın mekanizasyonu" şeklinde kendisini gösterdi. Daha sonra ise biyoteknolojik araçlarla melez tohum üretilerek dönüştürmecilik esas devrimci etkisini gösterdi. İşgücü sorunu olmayıp ekilebilir tarımsal arazi darlığı sorunu olan Avrupa'da ise bu soruna cevap olmak üzere ilk dönüştürmecilik uygulaması tarımsal verimliliği sağlamak üzere kimya sanayi tarafından üretilen kimyasal gübreler ile gerçekleşti. İkameciliğin ilk örneği ise yine ABD'de 1940'lı yıllarda soya fasulyesi ununun hayvan yemi olarak kullanılmaya başlamasıyla gerçekleşti.³⁸⁵ Bütün bu buluşlar, tarımsal meta üretiminde ve gıdanın metalaşması sürecinde büyük bir aşamanın göstergeleriydi. Tarımsal kapitalistleşmeyi ve gıdanın metalaşmasını dünya genelinde, özellikle kapitalist merkezlerin dışındaki 3.Dünya ülkelerinde yaygınlaştıran Yeşil Devrimin de düşünsel temellerini bu kavramlarda bulmak mümkündür.

2.2.Bir Metalaşma Projesi: Yeşil Devrim

İçinde bulunduğumuz dönemde zaman zaman ciddi bir kriz şeklinde kendisini gösteren "gıda sorunu"nun kökenleri ironik bir şekilde gıda sorununa çözüm olarak gerçekleştirildiği söylenen "Yeşil Devrim"i başlatıldığı 2.Dünya Savaşı sonuna kadar götürmek mümkündür. İkinci Dünya Savaşı sonrasında tarım alanında başlayan ileri makineleşme, yeni sulama tekniklerinin geliştirilmesi, yeni geliştirilen zararlı böcek ve bitki ilaçları, suni gübreler ve yüksek verimli tohumlarla birlikte tarımsal verimlikte görülen değişim, ilk kez 1968'de dönemin Birleşmiş Milletler Uluslararası Kalkınma Ajansı Resmi Direktörü William Gaud tarafından kullanılan "Yeşil

³⁸⁴ Deniz Yenal-Zafer Yenal, "2000 Yılına Doğru Dünyada Gıda ve Tarım", **Toplum ve Bilim Dergisi**, Bahar 1993, s.96.

³⁸⁵ Y.a.g.e.

Devrim” tabiriyle nitelendirilmiştir.³⁸⁶ Sanayileşmiş ülkelerde (öncü ülke olarak ABD’de de) başladıktan sonra çeşitli tarımsal yardım programlarıyla geliştirmekte olan/az gelişmiş ülkelere de yaygınlaştırılan Yeşil Devrim uygulamaları, Filistin, Meksika ve Hindistan gibi ülkelerde ilk kez başlatıldığında özellikle mısır, pirinç ve buğday üretiminde ciddi artışlar olduğu kabul edilmekle birlikte, bu artışın kazanımlarının geçici olduğu, zamanla bu ülkelerin tarımının ciddi bir tarımsal girdi bağımlılığı altında kaldıkları ve ürünlerden elde ettikleri kazançtan daha fazlasını bu girdileri elde etmek için sarf ettikleri de tespit edilmektedir. Yine, Yeşil Devrim teknikleri, usulleri daha uygulamaya geçirilir geçilmez hem tarımda monokültürü getirdiği, biyoçeşitliliği yok etmeye başladığı için hem de tarımsal girdilerin ciddi bir kirlilik yaratmaya başlaması açısından çevrecilerin ciddi eleştirilerine konu olmuştur.³⁸⁷ Aslında topyekün metalaşma sürecinin bir gereği olarak gıdanın metalaşması doğrultusunda hızlı bir adım olarak gerçekleştirilen Yeşil Devrim’in, bu çerçevede uygulanan tarımsal biyoteknolojinin bu süreçte önemli bir rol almaya başlamasıyla birlikte biyoteknoloji kapitalizminin de başlangıcını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Daha sonra İkinci Yeşil Devrim olarak nitelendirilecek olan “gen devrimi” ve tarımsal biyoteknoloji döneminde zirveye ulaşan tarımsal ekolojik bozulma ve biyogüvenlik sorunlarının ilk ciddi belirtileri (biyoteknoloji kapitalizminin de köklerini barındıran) bu ilk Yeşil devrim döneminde görülmüştür. Ho’ya göre, Yeşil Devrim sürecinde monokültür (tek biçimli) tohumların ve tarımsal kimyasalların kullanılması yerli biyoçeşitliliğin çökmesine, bu tarımın uygulandığı bölgelerde çevresel yıkıma ve nihai olarak da yerli çiftçilerin işlerinden olmasına, köylülerin yoksullaşmasına neden olmuştur. Ho’nun belirttiğine göre; Yeşil Devrim uygulamalarının gerçekleştirildiği birçok Üçüncü Dünya ülkesi, (ilk verimlilik artışının ardından) gerçekleri görüp bu uygulamalardan çoktan vazgeçmiş bulunmaktalar; uzunca bir dönemden bu yana Yeşil Devrim’in ekolojik sisteme vermiş olduğu zararları telafi etmek üzere kaybolan biyoçeşitliliği yeniden kazanmak için büyük çabalar sarf

³⁸⁶ Peter Dauvergne, **Historical Dictionary of Environmentalism**, The Scarecrow Press, UK, 2009, 87.

³⁸⁷ Y.a.g.e.

etmekteler ve bunun için de geleneksel, organik tarımı geliştirmek için uğraş vermekteler.³⁸⁸

2.2.1.Yeşil Devrime Giden Yol: Gıda Yardım Programları ve

Amerikan Dış Politikası

Yeşil Devrim'in başlatıldığı dönem ABD'nin egemenlik alanını genişletmesi ve ABD merkezli çok uluslu şirketlerin yeni pazar (üretim fazlasını pazarlayabileceği yeni tüketiciler) arayışları ile uyumlu bir şekilde geliştirilen yeni dış politika yönelimine eşlik etmektedir. Amerika'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında (1948) geliştirdiği "Marshall Yardım Programı" ³⁸⁹ ve onun bir benzeri, daha yaygınlaştırılmış hali olan 480 No'lu Kamu Yasası adıyla 1954'te gerçekleştirilen ve yirmi yıl boyunca gıda ticareti yörüngesini belirleyen ABD Gıda Yardımı Programı³⁹⁰ ile şekillenmeye başlayan bu yeni

³⁸⁸ Mae-Wan Ho, **Genetik Mühendisliği**, Çev.Emral Çakmak, İş Kültür Yayınları,1997, s.53. Ho, Yeşil Devrim'in bütün tahrip edici sonuçlarının görülmüş olmasına rağmen (aynı metacı felsefeye dayanan), İkinci Yeşil Devrim'e, yani genetik mühendisliği uygulamalarıyla, GDO'lu tohumla anılan –ekolojik etkisi çok daha kalıcı ve biyogüvenlik riski çok daha belirgin olan- "biyoteknolojik tarım"a itibar edilmesine şaşırdığını da belirtmiştir. **Y.a.g.e.**

³⁸⁹ İkinci Dünya Savaşı sonrasında ciddi hasara uğrayan, ekonomisi çökmüş olan Avrupa'nın yeniden "yapılandırılması" amacıyla başlatılan Marshall ekonomik programına (yardımına) Türkiye'nin de dahil edilmesi -fiili işgale uğramamış bir ülke olmadığı için- aslında söz konusu olamazdı. Ancak, Türkiye, ciddi diplomatik girişimleriyle programa kendisini dahil ettirdi. Bu çerçevede 1948'de imzalanan Türkiye-ABD İktisadi İşbirliği Antlaşması'nda Türkiye'nin, çok uluslu şirketlerin belirleyici olduğu uluslararası iktisadi işbölümü çerçevesinde sanayide, imalatda değil, tarım alanında uzmanlaşması ve tarımını modernize edeceği yardımlar alması kararlaştırıldı. Nevzat Evrim Önal, **Anadolu tarımının 150 Yıllık Öyküsü**, Yazılama Yayınları, İstanbul, 2010, s.102. Marshall Programı, öncelikle Avrupa için başlatılmış olmakla birlikte kısa süre içerisinde Amerikan hükümetinin bilinçli dış ekonomi politik stratejileri çerçevesinde dünyanın ekonomik sıkıntı içerisindeki az gelişmiş ülkelerine de (farklı gıda yardımı programları çerçevesinde) yaygınlaştırıldı. Avrupa'da sanayi iyileştirilmesi çerçevesinde kullanılan Marshall programı (ve onun türevi/benzeri olan diğer iktisadi yardım programları) Türkiye'de ve diğer ülkelerde tarımın yenileştirilmesi, daha doğrusu yerel tarımın küresel piyasaya entegre edilmesi ve ulusal pazarın bir "ulusal tüketim pazar"ı olarak değerlendirilerek tarımın biçimlendirilmesi çalışmaları (Yeşil Devrim sürecine) zemin olmak üzere gerçekleştirildi. Bu süreçte geleneksel tarımın tasfiye edilmeye başlamasıyla birlikte Türkiye'nin tarımının uluslararası şirketlere girdi bağımlılığının önü açıldı. Sanayi merkezli kalkınma stratejisinin ötelenmesi sonucunu da doğuran bu tarımsal bağımlılık, Yeşil Devrim'in tesiri altında kalacağı ileriki yıllarda daha da derinleşecek ve 1970'li yıllarda ciddi bir gıda bağımlılığına da dönüşecektir.

³⁹⁰ Philip McMichael, "Tarihsel Açıdan Dünya Gıda Krizi", **Monthly Review Dergisi**, Ocak 2010, Sayı 22, s.156.

dönemde tarım–gıda politikaları ABD dış politikasında belirleyici olmuştur. Özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinin –daha sonraki Yeşil Devrim uygulamaları sonrasında iyice belirginleşmeye başlayacak olan- gıda bağımlılığı ve gıdaya tahakküm süreci de esas olarak bu dış politika ile uyumlu olarak gerçekleştirilmiştir. Şöyle ki; gıda yardımlarıyla birlikte hem Amerika’nın değişik yeni tarım teknikleri ile (ve elbette kendi ülkesinde endüstriyel tarımın parçası haline getirilmiş olan köylülerin emeğinin ve topraklarının sömürüsüne dayalı olarak) gerçekleştirdikleri gıda üretim fazlası bu şekilde dünyanın yoksul bölgelerine, 3.Dünya ülkelerine aktarılarak hem bu ülkelerde kendisini göstermeye başlayan açlık tehdidinin sosyalist bir devrime kanalizasyonu olmasını önlemiş, hem bu şekilde bir sempati kazanmış hem de Amerikan gıdasının dünyada yaygınlaşmasını sağlayarak geleneksel gıda kültürü karşısında Amerikan gıda kültürünün egemen olmasını sağlamıştı.³⁹¹ Bu süreci “gıda emperyalizmi”nin başlangıcı olarak nitelendiren Osman Nuri Koçtürk’e göre; “İhtiyacını aşan miktarda buğday, pirinç, pamuk yağı ve soya yağı üretmekte olan Birleşik Amerika, bu ürünleri satmak ve üretim fazlaları için kendine sağlam ve kolayca yola getirilebilecek toplumlar arıyordu.”³⁹² Üretim fazlası Amerikan gıdasının ucuz bir şekilde az gelişmiş ülkelere ulaşması elbette bu ülkelerin siyasi iktidarlarına da-kentlerde artan nüfusu

³⁹¹ Ahmet Alpay Dikmen, “Küresel Üretim, Moda Ekonomiler ve Yeni Dünya Hiyerarşisi”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Güz 2000, Sayı 86, s.284.

³⁹² Koçtürk, **Yeni Sömürgecilik Açısından Gıda Emperyalizmi**, s.76. Koçtürk, Türkiye’ye 1950’den sonra başlayan yardımlar içerisinde, karşılığı Türkiye’de rahatlıkla üretilebilecek olan, parasız gıda maddelerinin de yoğun bir şekilde yer aldığını ve bu gıda yardımlarının toplumda, besin-gıda kültüründe ciddi tahribatlara yol açtığını da vurgulamaktadır. Örneğin Koçtürk’e göre bu gıda yardımları belli bir gıda kombinasyonu içerisinde ülkeye getirilmekteydi. Bu kombinasyon, ülke insanlarını ABD’nin gıda kültürüne bağımlı hale getirebilecek gıda ürünlerinden oluşmaktaydı. Türkiye’nin tüketim alışkanlıklarında, dolayısıyla iç üretiminde, et ve sütün ikinci plana itilmesi istenmekteydi. Bu süreçte hayvancılık ağır kayıplara uğradı. Yine Türkiye tahıl ambarı olarak anılmasına rağmen ucuz Amerikan tahılı yardım sistemi çerçevesinde fazlasıyla ülkeye sokuldu. Bu durum, orta vadede tahıl üreticilerinin ürün değiştirmelerine ve Türkiye’nin tahıl gücünün zayıflamasına (*tabii Cargill gibi dönemin dev tahıl şirketlerinin de daha büyümesine*) yol açtı. Lezzetli ve besleyici bir yağ olarak Türkiye’de oldukça yaygın olan zeytinyağı yerine Amerikan soya yağının tüketimi artırılmaya, zeytin yağı ile ilgili olarak yanlış bilgiler bir kara propaganda şeklinde halka benimsetilmeye çalışıldı. Türkiye’ye “yardım” çerçevesinde (damak tadı alışkanlığı yaratmak üzere) çok ucuz fiyatlarla verilen soya ve pamuk yağlarının tüketiminin artması ülkedeki zeytinyağı ve diğer yağlı tohumların üretiminin azalmasına yol açmıştır. Kısa süre içerisinde Türkiye ciddi bir soya yağı ithalatçısı olmuştur. Koçtürk’e göre önce gıda yardımlarıyla başlayan bu sistem zamanla Türkiye’nin her tarafının hiçbir besleyici değeri olmayan ve iyi kontrol edilmeyen işlenmiş yabancı gıdalarla çevrilmesine, milli gıda sisteminin günden güne Amerikanlaşmasına yol açmıştır. **Y.a.g.e.**, s.77-81.

besleme sıkıntısı içinde oldukları için- geçici bir rahatlama sağlamıştı. Ancak bu ülkelerde (özellikle nüfusu çok yoğun olan Doğu Asya ülkelerinde) geleneksel gıda tüketim alışkanlıkları yerine Amerikan tarzı tüketimin geçmesi orta ve uzun vadede emperyalist bir amaca hizmet etmekte, bu ülkelerde gıdanın metalaşması (pazar içinleşmesi) yolunda önemli bir mesafe kat edilmesini sağlamaktaydı. Amerikan gıdasının bu şekilde dünyanın potansiyel tüketicileri arasında yaygınlaştırılması, yerleştirilmesi Amerika'ya (küresel şirketlere) bağımlılığı doğuracak bir sürecin de yapı taşlarını oluşturmaktaydı. Bu aynı zamanda dünyanın Amerikanlaştırılmasının daha doğrusu Amerikan egemenliğinin dünyaya yerleştirilmesinin, kök salmasının da bir aracı olarak düşünülmüştü. 1954 ABD Gıda Yardımı Programı ile bu anlamda ciddi mesafeler alındı. Üçüncü Dünya ülkelerindeki, henüz sanayileşmeye başlayan ve kentleşme sürecine giren bölgelerde yığılan yeni "kentli" nüfusun toplumsal beslenme biçimleri, "ucuz gıda" ve yardım mekanizması ile yeniden şekillendirildi, Batılılaştırıldı. Öte yandan, kentlilerin tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesi, çok uluslu şirketlerin meta-gıda pazarlamasına açık hale gelmesi, kendi ülkesinin kentlerine çeşitli türlerde gıda akışı sağlayan yerel çiftçilerin de sadece temel gıdalarla sınırlı bir üretime mahkûm olmaya başlaması sonucunu doğurdu.³⁹³ Gıdanın metalaşması sürecinde gıda tüketim/beslenme alışkanlıklarının değişmesi, öncelikle gıda kültürünün piyasa sürecine uyum sağlaması çok önemliydi. Bu şekilde Batı'nın çok uluslu şirketlerinin ürettiği meta-ürünler tüketime hazır hale getirildi. Aslında yardım programları ile baştan beri hedeflenen amaç zaten "yardım sürecinden ticaret sürecine geçmek"³⁹⁴ ve ucuz gıdaları "yardım" olarak alan insanları "satın alan" insanlara dönüştürmektir. Nitekim Amerikalı senatör George Mc Govern, bu yardımlarla aslında neyin hedeflendiğini açıkça şöyle dile getiriyordu: "Bugün yardım ettiğimiz insanlar, yarın bizim müşterilerimiz olacaktır"³⁹⁵ Günümüzde de gıda krizi süresince yapılan acil insani yardımların sadece kriz süresince insan yaşamını korumak için yapılmadığı, esas olarak bu ülkelerin "gıda güvenliklerini" teminat altına

³⁹³ McMichael, **y.a.g.e.**

³⁹⁴ **Y.a.g.e.**

³⁹⁵ Dikmen, **y.a.g.e.**

almak için ekonomilerine yapılan bir “yatırım” olarak algılandığı, bu anlamda gıda yardımı stratejilerinin bu doğrultuda değiştiği çoğu resmi metinde sıklıkla vurgulanmaktadır.³⁹⁶ Gıda güvenliğini teminat altına almak için öne sürülen yollardan birisinin biyoteknoloji kapitalizminin, şirket tarımının yaygınlaştırılması olduğunu daha önce belirtmiştik. Yani “yardım” kelimesi ilk önce çağrıştırdığı masum anlamın ötesinde de bir anlam taşıyabilmektedir. Metalaşma sürecini daha da genişletecek, boyutlandırarak olan Yeşil Devrim’in, Dünyaya yayılmış, genişletilmiş bir yardım programından sonra (hatta bu programla birlikte) başladığını söylemek mümkündür.³⁹⁷

2.2.2. Yeşil Devrimin Yol Haritası, Rockefeller Vakfı ve

Metalaştırmacı Yeni Tarım Uygulamaları

Yeşil Devrim, daha önce başlatılmış olan yardım programlarıyla hazırlanan bir zeminde gündeme geldi, uygulamaya geçirilmeye başlandı. Yine Amerikan dış politikası devredeydi. Yine ÇUGŞİ’lere yeni kârlı pazarlar açmak ve bu şekilde gıdaya tahakküm yoluyla Amerikan egemenliğini de sağlamlaştırmak amaçlanıyordu. Yani Yeşil Devrim, yardım programlarıyla birlikte ilk defa sistematik olarak uygulamaya konulmaya başlayan; ABD dış politikasının “tarım politikaları” ile birlikte yürütülmesi stratejisinin radikal bir devamı olarak başlatıldı. Bu kez, Amerikan Hükümeti ile birlikte Hükümetin desteklediği (ABD’nin emperyal/hegemonik aygıtları konumunda da olan)

³⁹⁶ **The State of Food Insecurity in the World/2010**, FAO, Rome, 2010, s.32.

³⁹⁷ Gıdanın, “yardım programı” veya “kamusal hizmetler” çerçevesinde kullanılması, her ne kadar bu programlarda veya hizmetlerde gıdanın muhatabı olan kimselerden maddi bir karşılık beklenmese bile gıdanın kendisinin her ne şekilde olursa olsun bir dolaşım sürecine, aslında piyasa sürecine sokulması durumunu beraberinde getirdiği için öteden beri gıdanın metalaşmasını, gıda girişimciliğinin oluşmasını sağlayacak bir işlev de görmüştür. Örneğin, beslenme tarihi araştırmacısı Boudon’un da söylediği gibi; “Beslenme alanında kapitalistik bir gelişmenin ilk belirtileri, devletin yardımları ve orduların siparişleri sayesinde bir girişimcilik etkinliği geliştirme olanağına bağlı imiş gibi görünüyor...” Christian Boudon, **Mutfak Savaşı: Damak Zevkinin Jeopolitiği**, Çev.Yaşar Avunç, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s.193-194. Yani gıdanın metalaşmasını tetikleyen ilk olgu gıdanın seri üretiminin kamusal ihtiyaçlar için gerçekleştirilmesi ihtiyacından kaynaklanmıştı. Bu ihtiyacın karşılanması çabası “gıda girişimciliği”nin ilk örneklerini meydana getirdi. Örneğin uzun deniz seferlerinde donanmanın sağlıklı gıda ihtiyacını karşılamak üzere, kamusal bir talep ile konservecilik sektörü gelişmiştir.Y.a.g.e., s.194.

özel kuruluşlar (Rockefeller Vakfı, Ford Vakfı vs.) ve şirketler esas rolü üstlenmişlerdi ve artık yeni tarımsal teknik uygulamalar ile yeni çoğaltma mekanizmaları da geliştirilmişti. Yeşil devrim sürecinde bu kez, yardım programlarında olduğu gibi, yoksullaşmış veya az gelişmiş ülkelere/gelişmekte olan ülkelere gıda yardımı yapılmaktan ziyade bu ülkelerin kendi tarımsal üretimlerini “göreceli olarak” çoğaltacak yeni teknikler öğretiliyor ve bu ülkelere verimliliği artıracak tarım kimyasal maddeleri, verimli hibrit tohumlar pazarlanıyordu. Görünürde söylenen insani amaç, açlık sorununu tarımsal verimlilikle çözmekti. Gerçekte ise az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerin tarımsal yapılarının dış tarımsal girdilere (çok uluslu kimya-gıda tekellerine) bağımlı hale getirileceği bir tarımsal dönüşüm süreci yaşanmaktaydı. Kuzey ülkelerinde (ABD’de başlamak üzere) 1940’lı yıllarda başlayan; tarımda gübre, zararlı böcek ve bitki ilaçlarının kullanımı (kimyasallaşma), yüksek verimli tohum, yüksek verimli hayvancılık, tarımda makineleşme gibi faktörlerle kendisini hissettiren tarımsal ilerleme ile birlikte tarımsal girdi şirketleri büyümeye, ciddi bir tarımsal üretim fazlası oluşmaya başladı. Teknolojik dönüşüm ile birlikte tarımsal üretim biçimi de nitelik değiştirerek; daha az emek yoğun (çiftçilik), işgücü verimliliği, daha fazla sermaye yoğun büyük ölçekli şirket çiftlikler oluşmaya başladı. Büyük ve küçük çiftçiler arasındaki rekabet dengesizliğinden kaynaklanan gerilim hem Kuzey ülkelerinin kendi tarımsal üretim sahaları çerçevesinde hem de daha fazla olarak Kuzey ülke büyük tarım şirketlerinin yöneldiği Güney ülkelerinin neredeyse tamamen küçük çiftçilikle tanımlanabilen tarımsal üretim sahalarında küçük çiftçilik aleyhine kendisini gösterdi. Kuzey ülkelerinde teknolojik ilerlemeyle kendisini gösteren “fabrikasyon tarım”, tarımsal üretim fazlası doğurduğundan bu fazla üretim bir ölçüde tüketim toplumunun genişletildiği gelişmiş ülkelerde eritilirken öte yandan dünya genelinde ilk önce gıda yardımı ile daha sonra da meta-gıda zincirleri (ÇUGŞİ’lerin kontrolündeki hipermarketler, gıda sanayi vs.) ile tüketim talebi oluşturularak eritildi. Güney ülkelerinde tarımda modernleşme süreci başlatıldı (Yeşil Devrim), gıda sanayinin tarımsal girdilerinin karşılandığı bir uzmanlaşma

teşvik edildi, metalaşma hız kazandı, sonuçta Üçüncü Dünya'nın yiyecek bağımlılığını getiren süreç başlatılmış oldu.³⁹⁸

Yeşil devrimi finanse eden, ilk programlayan kuruluş ABD Hükümeti ile birlikte çalışan Rockefeller Vakfı'ydı. Ortaya çıkardığı sonuç itibariyle, bir metalaşma ve gıdaya tahakküm projesi olarak tasarlanan Yeşil Devrim'in üç sacayağı Rockefeller Vakfı, Amerikan Hükümeti (ABD Dışişleri Bakanlığı) ve ABD merkezli küresel kimya şirketleriydi. Bu şirketler, Dünya Savaşları süresince Pentagon'un savaş sanayi ile bağlantılı olan kimyasal sanayi şirketleriydi. İkinci Dünya Savaşı sırasında savaş endüstrisinin temel yapı taşları olan, DuPont Dow, Monsanto; hercules Powder gibi dev kimya şirketleri, ellerinde bol miktarda bulunan kimyasalları savaştan sonra da kullanma arayışı içindeydiler. Örneğin TNT gibi bomba yapımı için kullanılan nitrojen aynı zamanda gübre yapımında da kullanılıyordu. Nitrojen, amonyum nitrat, amonyum piyasası büyük ölçüde bu şirketlerin ellerindeydi ve bu maddelerin savaştan sonra tarımsal kimyasallar olarak pazarlanması kârlı bir sektör oluşturacaktı.³⁹⁹ "Tarım kimyasallarının savaştan sonra küresel olarak pazarlanması, Cargill, Continental Grain, Bunge ve ADM gibi şirketlerin oluşturduğu tahıl karteli ve Amerikan petrokimya endüstrisi için yeni pazarlar arama sorununu da ortadan kaldırmıştı."⁴⁰⁰ Büyük ölçüde tarımsal kimyasallara dayalı olarak geliştirilen Yeşil Devrim'in başlangıcında ABD Hükümeti'nin teşviki, yönlendirmesi ile Rockefeller Vakfı'nın şemsiyesi altında petrokimya şirketleri öncelikle Yeşil Devrim'i gerçekleştirmek ve şirket tarımcılığını yaygınlaştırmak üzere tarımsal alana doğru kaydılar. Bu şirketler çok kısa sürede tarım kimyasallarında ve hibrit tohum pazarında tekel olarak dünya tarım piyasasına hâkim oldular.⁴⁰¹ 1960-1970 yılları arasında dünyanın yoksul nüfusunu tamamen etkisi altına alan Yeşil Devrim, yerel gıda üretim mekanizmasının (yerel çiftçiliğin) çökertilmesi ve gıdanın metalaşması sürecinde dönüm noktası oldu.

³⁹⁸ Bernstein, **a.g.e.**, s.92-95.

³⁹⁹ Engdahl, **Ölüm Tohumları**, s.125.

⁴⁰⁰ **Y.a.g.e.**

⁴⁰¹ **Y.a.g.e.**

Bu tarihte gıdanın bir dış politika, jeopolitik ve soğuk savaş silahı olarak da sistematik hale getirilmiş⁴⁰² ve bu strateji gıda şirketleriyle birlikte projelendirilmişti. Bu politikayı ilk kez uygulamaya geçirmeye çalışan dönemin etkili Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, ABD'nin politika oluşturma sürecini temelden etkileyen Rockefeller Vakfı'nın yönlendirmesiyle seçilmişti. Kissinger, 1950'li yıllarda bu vakfın bünyesinde bilfiil çalışmış⁴⁰³ daha sonra gıdaya tahakküm sürecini hızlandıran küresel gıda ve nüfus politikalarının oluşumunda, Yeşil Devrim'in yayılmasında Dışişleri Bakanı ve sonra Rockefeller temsilcisi olarak önemli çabalar harcamıştır. 1970'lerde, yani Yeşil Devrim'in kendisini iyice hissettirdiği, ayrıca "gıda" ve "petrol" krizinin birlikte yaşandığı dönemlerde Dışişleri Bakanı ve Başkan'ın ulusal güvenlik danışmanı olarak ABD'nin dış politikasına yön veren Kissinger, ABD'nin jeopolitik çıkarları açısından gıdanın petrol kadar hatta ondan daha önemli olduğunu vurgulamıştı. Gıdanın uluslararası müzakerelerde kullanılabilecek önemli bir silah olduğunu düşünüyordu. Kissinger'in şu cümlesi, doğrudan doğruya biyoiktidar mekanizması ile işleyen ve gıdaya tahakküm süreci ile kendisini gösteren ekolojik emperyalizm dönemi hakkında içeriden bir betimleme olması açısından dikkate değerdir: "Petrolü kontrol edersen ulusları kontrol edersin, gıdayı kontrol edersen insanları kontrol edersin".⁴⁰⁴ Bu cümle "petrol" ile simgelenen eski emperyalizmden "gıda" ile simgelenen yeni emperyalizm dönemine geçileceğinin de ipuçlarını vermektedir.

Yeşil Devrim, (Rockefeller Vakfı'nın girişimleriyle) ilk önce Güney Amerika ülkelerinde melez buğday ve melez mısır tohumu üzerine yapılan çalışmalarla başladı, 1950-1960 arasında Yeşil Devrim Güney Amerika ülkelerinin tamamına yayıldıktan sonra (nüfus baskısı nedeniyle) asıl etkisini gösterdiği Hindistan ve diğer Asya, Ortadoğu ve Afrika ülkelerine yayıldı. Bu süreçte ABD Hükümet'i tarafından desteklenen Ford Vakfı da Rockefeller

⁴⁰² Yeşil Devrim sürecinin hangi jeopolitik yaklaşımlara denk düştüğü, soğuk savaş konsepti içerisindeki yeri ve bu bağlamda gıda üzerinde gerçekleşen emperyal ist savaşlar, Rockefeller Vakfı'nın bu doğrultudaki faaliyetleri ve ABD güvenlik konseptinin gıdaya egemen olma konusunu nasıl bir soğuk savaş stratejisi haline dönüştürdüğüyle ilgili olarak tarihsel perspektifi olan bir çalışma için bkz. John H.Perkins, **Geopolitics and the Green Revolution/Wheat, Genes, and the Cold War**, Oxford University Press, New York, 1997.

⁴⁰³ Enghdal, **a.g.e**, s.46.

⁴⁰⁴ **Y.a.g.e.**, s.49.

Vakfı'na katıldı ve önce “Yeşil Devrim” daha sonra da “genetik devrim” ile birlikte gerçekleşen gıdaya tahakküm sistemini birlikte yaptıkları çalışmalarla iyice yaygınlaştırdılar, yerleştirdiler.⁴⁰⁵ Yeşil devrim, esas olarak fazla ürün veren yeni buğday ve pirinç çeşitleri gibi üstün verimli tahıl bitkileri geliştirilerek ve bu bitkiler ıslah edilerek başlatıldı. Bu amaçla 1960'ta Rockefeller Vakfı, Tarım Gelişim Konseyi ve Ford Vakfı bir araya gelerek Filipinler'de Uluslararası Pirinç Araştırmaları Enstitüsü (IRRI) kurdular. IRRI, yine Rockefeller-Ford Vakfı'nın katılımıyla 1971'de Meksika'ya da uzandı. Yine tropikal tarım araştırmaları için Nijerya'da benzer bir enstitü kuruldu (IITA). Daha sonra, IRRI ve IITA birleştirildi ve Uluslararası Tarım Araştırma ve Danışmanlık Grubu oluşturuldu (CGIAR). Yeşil devrim mantığıyla kurulan ve çalışan bu grup sayesinde ABD, Rockefeller Vakfı ve ÇUGŞİ'ler 1970'li yıllar boyunca tarım politikalarına yön verdiler⁴⁰⁶, şirket tarımcılığının önünü açmak için geleneksel tarımı daraltmaya ve gıdayı kontrol etmeye başladılar.

2.2.3.Yeşil Devrim Sonuçları

Yeşil Devrim'in temelinde bir çoğaltma düşüncesi söz konusuydu ve ıslah edilmiş bitki ve tohum ile yeni tarımsal-kimyasal gübreler bu çoğaltma mekanizmasının başlıca unsurlarıydı. Yeşil Devrim'in felsefi meşruluk temeli; nüfus-açlık bağlantısını kırmak için tarım arazilerini genişletmeye gerek kalmadan (hızlı şehirleşme bu olanağı büyük ölçüde ortadan kaldırmıştı zaten) tarımsal verimi artırarak açlık tehlikesine çare bulmaktı.⁴⁰⁷ Modern gübre teknikleri, tarım ilaçları bitki tohum ıslah teknikleri ve daha sonra gerçekleştirilecek genetiği dönüştürülmüş organizmalar hep bu felsefi zeminde meşruluk aradılar. Ancak bu tür tarımsal teknoloji yenilikleri “gıdanın meta olduğu” varsayımıyla gerçekleştiği için ve bu yüzden ekolojik gıda zinciri hiçbir şekilde dikkate alınmadığı için ortaya, hiç de başlangıç amacına, yani

⁴⁰⁵ Y.a.g.e., s.126.

⁴⁰⁶ Y.a.g.e., s.128.

⁴⁰⁷ Lester R.Brown, **Dünyayı Nasıl Tükettik**, Çev.M.Fehmi İmre, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.58.

verimlilikle birlikte nüfus-gıda dengesizliğini ortadan kaldırma amacına uygun sonuçlar çıkmadı. Bizatihi, metalaşmanın kaçınılmaz gereği olarak verimlilik artmakla birlikte açlık sorunu azalmadı; mutlak gıda kıtlığı olmasa da gıdaya ulaşmayı sağlayacak yeterli gelir olmadığı için milyonlarca insan açlık sıkıntısı çekmek durumunda kaldı⁴⁰⁸; gıdaya ulaşım adaletsizliği ile paralel olarak gıda sorunu daha da boyutlandı; yeterli gıda, gıda güvencesi sorununun dışında; kimyasal tarım ilaçlarının, biyoteknolojik çoğaltma yöntemlerinin kullanımına bağlı olarak bütün tüketicileri ve ekosistemi hedef alan sağlık riskleri tartışılmaya yani ciddi bir gıda güvenliği ve biyogüvenlik sorunu ortaya çıkmaya başladı. Yine kapitalizmin kıtlık rantı denilen ilke bu süreçte de gerçekleşti. Kıtlık ortamında artan gıda fiyatları, gıdaya tahakküm mekanizmasını işleterek gıda zincirlerini meta zincirleri haline getiren ÇUGŞİ'lerin kârını artırırken geçimlik üretimine bile hakim olamamaya başlayan küçük çiftçiler, ya kentlere göçmeye kent yoksullarının bir parçası olmaya ya da karın tokluğuna ÇUGŞİ'lerin sözleşmeli çiftçisi olarak kalmaya zorlandılar. Aslında Yeşil Devrim sürecinde, her ne kadar felsefi meşruluk temeli farklı gösterilse de, esas itibarıyla özellikle Güney/Doğu toplumlarında başka geleneksel anlamlar yüklenen, binlerce yıllık kültürel birikimle tanımlanan gıdanın tıpkı petrol gibi metalaşması, bu yolla piyasa mekanizmasına dahil edilerek şimdiye kadar bakir kalmış bir yeni kârlı sektör doğurmak, aynı zamanda gıdaya tahakküm kurarak biyolojik bir varlık olarak her şeyden önce gıdaya bağımlı olan insanı en can alıcı noktasından yakalayarak insanlığı kontrol etmek gibi meta/stratejik hedefler vardı. Zaten bu iki hedef birbirini tamamlayan, birbirini doğuran süreçleri anlatıyordu. Bunun için yapılması gereken öncelikli iş de dünya da geleneksel tarımcılıktan şirket tarımcılığına geçişi sağlamaktı.⁴⁰⁹

Yeşil devrim, çok uluslu şirketler tarafından üretilen gübreler, tarımda kullanılan kimyasal ürünler ve yeni “geliştirilmiş” tohumlar ile anılmaktadır. Özellikle, başta ABD olmak üzere kuzey ülkelerinde gerçekleşen tarımda makineleşme ve kimyasallaşma süreci güney ülkelerdeki tarımsal üretim

⁴⁰⁸ Bernstein, **a.g.e.**, s.92.

⁴⁰⁹ Enghdahl, **a.g.e.**, s.132.

tekniklerini ve ilişkilerini de dönüştürdü. Genel sonuç ise, üçüncü dünya uluslarının hem ekonomik bağımlılığının hem de ekolojik savunmasızlığının artması oldu. Hâlâ Yeşil Devrim döneminden kalan bağımlılık ve savunmasızlık söz konusudur.⁴¹⁰ Üçüncü Dünya'ya Yeşil Devrim tekniklerinin getirilmesi aslında 21.Yüzyıl'da da (tahakküm sınırlarını genişleten biyoteknoloji kapitalizmiyle birlikte) sürmekte olan gıda bağımlılığının teknik altyapısını oluşturma girişimi sayılabilir. Nitekim Yeşil Devrim sürecinde kısa sürede artan verimlilik önceleri az gelişmiş ülke çiftçisinin yüzünü güldürse de uzun vadede tarımsal girdilere bağımlılık pahalı bir tarımsal üretim süreci doğurduğu gibi kimyasal ilaçlardan ve hibrit tohumlardan dolayı tarım alanlarının doğal verim kapasitesini etkiledi. "Yeşil Devrim'in mutlak anlamda daha yüksek üretkenliğe sahip bir sistemmiş gibi tanıtılmasına karşılık, kaynak kullanımı hesaba katıldığında üretkenliği önlediği ve verimsiz olduğu görülmektedir.⁴¹¹ Çok pahalı bir girdi bağımlılığına bağlı yapay bir verimlilik çiftçinin iyice zorlandığı, geleneksel tarımsal özerkliğinden vazgeçmeye başladığı, ÇUGŞİ'lerin sözleşmeli çiftçisi konumuna gelmeye başladığı yeni bir tahakküm sistemini doğurdu.

2.3. Gerileyen Köylülük ve Genişleyen Gıdaya Tahakküm

Gıdanın metalaşma sürecini hızlandıran Yeşil Devrim uygulamalarının ortaya çıkardığı önemli sonuçlardan birisi şirket tarımcılığının büyümesi ve buna paralel olarak da metalaşma ile varoluşsal bir zıtlık içerisinde olan

⁴¹⁰ Foster, **Savunmasız Gezegen**, s.108.

⁴¹¹ Shiva, **Çalınmış Hasat**, s.22. Yeşil Devrim uygulamalarının sonrasında (1970-1980 arası) tarımsal üretimdeki artış oranı (% 2) toplam nüfus artış oranının (%1,6) bir miktar üzerinde seyrederek 1970'li yılların kâbusu olarak nitelendirilen nüfus-gıda dengesizliğinin bir ölçüde (en azından istatistiki olarak) giderildiği de düşünülebilir. Taylan Kıymaz-Mehmet Tarakçıoğlu, "Biyoteknoloji Alanındaki Gelişmelerin Yansımaları ve Türkiye'nin Politika Seçenekleri", **Planlama Dergisi/ DPT'nin Kuruluşunun 42.Yılı Özel Sayısı**, Ankara, 2002, s.236. Ancak, bu gıda artışının gıdaya erişimden uzak nüfus için kullanılmadığı da anlaşılmaktadır. Zira, örneğin Latin Amerika ülkelerinde Yeşil Devrim uygulamalarının söz konusu olduğu dönemde toplam yiyecek üretimi ortalama %8 oranında bir artış gösterirken, bu artışa rağmen, aynı dönemde aynı ülkelerde açlık sınırı altındaki insanların sayısı da ortalama %18 oranında artmıştır. Aydın, **a.g.e.**, s.123. Bu durum Yeşil Devrim uygulamalarıyla söz konusu olan besin-gıda artışının piyasaya sunulan meta-gıda artışı olduğunu, (insani anlamda) gıda sorununun gidermek anlamında bir anlam ifade etmediğini göstermektedir.

köylülüğün (küçük köylülüğün, geleneksel köylülüğün) tasfiye edilmeye başlamasıydı.⁴¹² Yeşil Devrim döneminin sona erip yerini yavaş yavaş “gen devrimi” (tarımsal biyoteknoloji devrimi) dönemine bırakmaya başladığı 1980’li yılların başında iyice kendisini hissettirmeye başlayan bu duruma, dünyaya hakim kılınmak istenen yeni bir iktisadi düzen de eşlik ediyordu: İçerdiği yapısal programlarla (IMF, DB vs. kuruluşların belirlediği programlar); şirketlerin lehine, ulusal/yerel tarımın-köylülüğün aleyhine olan iktisadi politikaları dünya ülkelerine “benimseten” bu düzenin adı “neo-liberalizm”di. Hemen ardından, neo-liberalizmin daha geniş bir perspektifle (iktisadi, siyasi, kültürel çerçevede) dünyaya yaygınlaşması anlamına gelen, globalleşme sürecinin de etkilemesiyle birlikte 21. Yüzyıl’a girilirken (her ne kadar hâlâ direniyor olsa da) köylülüğün tasfiyesi yönünde, köylülüğü kısıpacı altına alan çok ciddi bir yapısal dönüşümün gerçekleştiğini görmek mümkün oldu.

Günümüzde uluslararası sermayenin doğa, tarımsal yapılar, tarım ürünleri (ve genel olarak gıda) üzerindeki tahakkümüyle birlikte uzunca bir sürede oluşmaya, yerleşmeye başlayan ve tersine çevrilmesi çok zor hale gelen, endişe verici yeni bir iktidar (biyoiktidar) biçimlenişi söz konusudur.⁴¹³ Bu durum, aslında gıdanın metalaşmasının en üst seviyeye ulaşmasını sağlayan biyoteknoloji kapitalizmi, kapitalizmin bu yeni biçimlenişinin kaçınılmaz sonucu olan ekolojik emperyalizm ve gıdaya tahakküm durumudur. Ülkelerin tarım politikaları da, neo-liberal düzen içerisinde iyice belirginleşmeye başlayan metalaşma süreciyle birlikte yerel tarımı ve çiftçiliği değil, bu düzenin temel aktörleri olan ÇUGŞİ’lerin gıdaya tahakküm sistemini destekler nitelikte kendisini göstermektedir. Bu durum, yoksul Güney

⁴¹² Geriletilmeye, tasfiye edilmeye çalışılan “köylülük”, “çiftçilik” derken kastedilen elbette, küçük ölçekli tarım ile meşgul olan ve hâlâ içerisinde en kalabalık kırsal nüfusu barındıran “küçük çiftçilik”tir. Burada “büyük ölçekli tarım” ile “küçük ölçekli tarım” arasındaki farkı belirtmek gerekir. “Büyük ölçekli tarım, çoğunlukla şirket yapısında olan, maaşlı ve ücretli emek satın alan, ticari çıktıyı maksimize etmek için yoğunlaştırılmış tarımsal teknikler kullanan sermayeleşmiş tarım girişimidir. Küçük ölçekli tarım ise, ticari satış ve hane içi beslenme amacıyla üretim yapan ailelerdir.” Deborah Fahy Bryceson, “Güney Sahra Afrika’sında Yok Olmaya Yüz Tutan Köylü Sınıfı ve Küresel Gıda Krizi”, **Monthly Review Dergisi**, Ocak 2010, Sayı, 22, s.202. Çok uluslu gıda şirketlerinin dünyada hakim kılmaya çalıştıkları meta-gıda zinciri için en büyük engel olarak bu küçük ölçekli tarım gösterilmekte, küçük ölçekli tarımın büyük ölçekli tarıma (şirket tarımına) entegre edilmesi için ciddi çalışmalar yapılmaktadır.

⁴¹³ Stedile, **a.g.e.**, s.103.

lkelerinde z tarımsal mekanizmayı, gıda egemenliğini tamamen ortadan kaldırma tehlikesini doğurmaya başlamıştır.⁴¹⁴ Tarımsal üretimde küçük çiftçiliğe yapılan devlet desteğinin, kamusal denetimin, yerel çevre koşullarının korunması politikalarının giderek ortadan kaldırılması sonucunda günümüzde dünya genelinde yetmiş ülke kendi kendisine yetecek gıdayı üretmekten yoksun hale gelmiştir. Değişik küresel piyasa mekanizmalarının değişik yaptırımları veya dayatmalarıyla gerçekleştirilen yeni küresel işbölümü çerçevesinde yoksul ülkeler, kendilerini besleyecek gıda üretmekten ziyade hammadde olarak tarım ürünü ve maden ihraç etmeye zorlanmakta, bu süreçte küresel kapitalizme entegre olmuş olan yerli büyük çiftçilerle, ulusal kapitalistlerle ÇUGŞİ'ler arasında hiç de halk yararına olmayan bir işbirliği de örgütlenmektedir.⁴¹⁵ Elbette geniş bir tahakküm mekanizmasıyla işleyen bu süreçte, gıdalar üzerinde bazı şirketlerin hâkimiyetinin olması gıda fiyatlarının artmasına neden olmaktadır. Bu durum, (metalaşan gıda söz konusu olduğu için) yeterli gıda temini için geliri olmayanların gıda güvencesini tamamen ortadan kaldırdığı için özellikle 2000'li yılların başlarından itibaren sıkça görlmeye başlanan açlığa-yoksulluğa bağlı halk isyanlarını da beraberinde getirmiş ve küresel kapitalist merkezlerce bile "gıda krizi" olarak kabul edilen bir süreci tetiklemiştir.⁴¹⁶

Özetlemek gerekirse, Yeşil Devrim'in, dünyayı ciddi bir tahakküm ve emperyalizm içerisine sokan/sokmakta olan ilk radikal sonucu; şirket tarımının lehine köylülüğün (ve doğal tarımın, gıda egemenliğinin) geriletilmesi olmuştur. Daha sonraki yıllarda aynı zihniyetle ve aynı maddi amaçla gerçekleştirilen GDO'lu şirket tarımı uygulamalarıyla zirveye çıkan bu süreç, günümüzde –artık hemen her toplumsal kesimin bir yönüyle veya tamamen kabul ettiği- pahalı gıda, açlık, gıda güvenliği ve genel olarak

⁴¹⁴ Gelişmiş ülkelerde ise bu tahakküm sistemi çok önceden kurulmuş ve özellikle ABD kendi ülke sınırları içerisinde zaten bir i sömürgecilik geliştirmişti. Bugün ABD'nin kendi varoşlarında, adeta plantasyon geleneği devam etmekte, buralarda yoksulluk az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerdeki topluluklardan farklı hissedilmemektedir. Zaten ekolojik emperyalizm süreci önce emperyalist sistemin kendi i merkezinde başlamış, bu i tahakküm mekanizması tamamlandıktan sonra dünyanın ekolojik/biyoçeşitlilik açısından bakir bölgelerine yayılma söz konusu olmuştur.

⁴¹⁵ Stedile, **a.g.e.**, s.102-103.

⁴¹⁶ **Y.a.g.e.**, s.103.

biyogüvenlik sorunu olarak beliren gıda sorununun (ve elbette bu soruna karşı geliştirilen gıda egemenliği mücadelelerinin de) temel nedenini oluşturmaktadır.⁴¹⁷ Peki bu olgu kendisini nasıl gösteriyor, köylülüğün mücadele dinamikleri var mı, yoksa şirket tarımının ve ÇUGŞİ'lerin zaferini ilan etmeleri an meselesi midir? Gıdaya tahakküm sisteminin inşa edilmesiyle de doğrudan bağlantısı olan bu konuya biraz eğilmek uygun olacaktır.

Bernstein'e göre köylülüğün üretim sürecindeki, gıda zincirindeki rolünün daraltılmasını ve böylece köylünün marjinalleşmesini başlatan süreç ilk önce sanayileşmiş ülkelerdeki fabrikasyon tarım uygulamalarıyla başlamıştır. Öyle ki, ABD'de şirket tarımcılığının iyice yerleşmeye başladığı 1950-1972 yılları arasında toplam işgücü içinde çiftçilikle uğraşanların sayısı %15'den %5'e düşmüştü, kalan çiftçiler de artık büyük ölçüde geleneksel çiftçilikten uzaklaşmış, gıda tekellerinin sözleşmeli çiftçisi olarak meta-gıda çiftçisi haline gelmişlerdi.⁴¹⁸ Aynı dönemde Yeşil Devrim yoluyla az gelişmiş ülkelerde benzer bir süreç başlatılsa da bu ülkelerdeki geleneksel tarım çok daha köklü ve yaygın olduğu için, ayrıca siyasal yapılar değişkenlik gösterdiği için, daha da önemlisi geleneksel tarımdan koparılmış çiftçileri absorbe edecek bir sanayi-kent sistemi henüz kurulamamış olduğu için bu sürecin tamamlanması kolay olmamaktadır. Ancak, özellikle 1980 sonrasında uygulamaya geçirilen tarımsal desteklerin azaltılması, özelleştirme vs.gibi neo-liberal politikalarla bu doğrultuda epeyce yol kat edilmiş olduğunu da belirtmek gerekir. Hali hazırda 6 milyarlık dünya nüfusunun 1 milyarı (büyük bir kısmı Afrika, Asya ve Latin Amerika'da olmak üzere) çiftçidir. Genel eğilim, çiftçiliğin (küçük geçimlik köylü üretiminin, geleneksel bağımsız

⁴¹⁷ Buna mukabil, Dünya Bankası uzmanlarına göre, gıda sorunun nedenlerinden birisi özellikle Afrika'da şirket tarımının henüz tam olarak yaygınlaştırılmamasıdır. Onlara göre köylüler, geleneksel tarım usullerine sıkı sıkı sarılarak tarımın yenileştirilmesinin önüne geçmektedirler. Dünya Bankası bakışına göre, gıda sorununun çözümü için köylülerin yenilikçi girişimleri desteklemeleri, hatta şirket tarımının işçileri haline gelmeleri gerekmektedir. Bello, **a.g.e.**, s. 41 Uluslararası köylü örgütlenmesi Via Campesina ise gıda fiyatlarının artması köylü tarımının yetersizliğinden değil, bizzatı şirket tarımından kaynaklanmaktadır. Via Campesina savunucularına göre; aşırı kâr hırsıyla dünyaya yayılan tekellerin oluşturdukları küresel üretim ve süpermarket zincirlerinden önce global açlık sorunu yoktu. Dünyaya yayılan bu meta zincirleri, açlığın, yetersiz gıdanın ve tarım kaynaklı çevresel tahribatın sorumluluğunu taşımaktadırlar. **Y.a.g.e.**, s.44.

⁴¹⁸ Bernstein, **a.g.e.**, s.92.

çiftçiliğin) Kuzey ülkelerinde hızlı bir şekilde azalması (mevcut çiftçilerin da neredeyse tamamı şirket tarımına geçmişler, şirket tarımının bir parçası olmuşlardır) Güney ülkelerinde ise ağırlığını koruması (köylülüğün direnmesi) doğrultusundadır.⁴¹⁹ Ciddi tarihsel sosyolojik dinamikleri olan bu durum, küçük meta üretimi ilişkisinin/örgütlenmesinin, emperyalist sistemin meta üretim ilişkisi/örgütlenmesi dayatmasına karşı içsel direnme gücünü de yansıtmaktadır.⁴²⁰ İçinde bulunduğumuz dönem itibariyle örneğin Türkiye’de tarım ve tarım-dışı sektörler arasındaki verimlilik, gelir vs. gibi farklılıklara rağmen; en fazla yoksulluğun tarım kesiminde görülüyor olmasına rağmen hâlâ toplam işgücünün %30’u civarında istihdam yaratmaya devam etmesi, 3 milyona yakın kişinin küçük ölçekli işletmelerde bağımsız, (çok uluslu gıda şirketlerine değil) kendi hesabına çalışıyor olması, 1980’lerden sonra yoğunlaşan bütün olumsuz faktörlere rağmen, insanların çok büyük kısmının kırsal kesimde yaşamaya devam etmesi⁴²¹ bu içsel direnme gücü ile açıklanabilir. Elbette bu içsel direnmenin son derece yaşamsal ayrıca tarihsel ve kültürel nedenleri vardır.

Neo-liberal iktisat politikalarının ve tarım politikalarının Türkiye’deki etkileri de dünya ile paralel olarak 1980 sonrasında (milat 24 Ocak 1980 Kararları olarak kabul edilir) kendisini hissettirmiştir. 12 Eylül 1980 Darbesi’nden sonra anayasal bir temele de oturan neo-liberal düzen içerisinde birbiri ardına gerçekleşen (IMF ve Dünya Bankası’nın) yapısal reform uygulamaları en büyük tahribatı ücretli çalışan kesimlerle birlikte çiftçiler üzerinde (genel olarak tarımda) gösterdi. Özellikle DB ve IMF ile yapılan antlaşmalarının tarım alanında uygulamaya konulması köylülüğü daraltıcı etkiler yaptı. Esas olarak çok uluslu gıda-tarım şirketlerinin “genişleyen piyasa” açılımı doğrultusunda gerçekleşen köylülüğün, küçük çiftçiliğin gerilemesine yol açan politikaları ve uygulamalar özetle şöyle sıralanmaktadır: (1) Ulusal çerçevede belirlenen tarım ürünleri fiyatlarının

⁴¹⁹ Magdoff-Tokar, **a.g.e.**, s.70.

⁴²⁰ Korkut Boratav, “Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi, **Mülkiye Dergisi**, Bahar 2009, Sayı, 262, s.22-23.

⁴²¹ Şevket Pamuk, “Türkiye’de Tarım ve İktisadi Gelişme: 1880-2000”, **Mülkiye Dergisi**, Bahar 2009, Sayı 262, s.72, 73, 75.

küresel piyasada belirlenen fiyatlarla denkleştirilmesi, (2) fiyat desteklerinin, sübvansiyonların kaldırılarak Doğrudan Gelir Desteği (DGD) sistemine geçilmesi; (3) gübre ve kredi gibi tarımsal destek sübvansiyonlarına son verilmesi; (4) Tarım Satış ve Kredi Kooperatiflerinin ayrıcalıklarının kaldırılması; (5) Çok uluslu gıda tekellerinin önünü açacak şekilde tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi.⁴²² Tabii bu özel faktörlere Türkiye'de çok uluslu hipermarketler, McDonalds'lar vs. ile yaygınlaşmaya başlayan "dışa bağımlı tüketim toplumu"nın yerleşik hal almasının, tarım-gıda sistemi üzerinde yarattığı baskıları da eklemek gerekir. Yine Türkiye'nin de imzalamış olduğu TRIPS ve UPOV antlaşmalarının da gereği olarak 2006 yılında çıkarılan 5553 Sayılı Tohumculuk Yasası ile köylünün emeğinin, kimliğinin bir parçası olan "yerel tohum"un kısıtlanmaya başlaması, tohum tekellerinin etki alanına açık hale gelmesi⁴²³ ve ayrıca –çok önemli bir dönüşüm olarak- köylüyü tarım-gıda şirketinin bir parçası haline getirerek onun geleneksel "özerkliğini" ortadan kaldıran, emek sömürüsünün yoğun olarak yaşanmasına yol açan ve küçük köylüyü ciddi bir borçlanma kıskacına sokan sözleşmeli üretim/sözleşmeli çiftçilik modelinin⁴²⁴ günden güne yaygınlaşmaya başlaması kısa vadede köylülük üzerindeki baskıların artmasına yol açacak gibi görünmektedir. Sonuç olarak -yine de genel nüfus içerisinde hatırı sayılır bir kitle barındırmakla birlikte ve kendisini yaşatmak için ciddi bir çaba sarf etmekle birlikte- özellikle 2000 yılı başlarından itibaren köylülük üzerine yapılan baskıların sonuç vermeye başladığını da söylemek gerekir. Türkiye'nin Aralık 1999'da IMF ile imzaladığı "Stand by Antlaşması" ve 2001 yılında Dünya Bankası ile imzaladığı "Tarım Reformu Uygulama Projesi Antlaşması"nın çizdiği çerçeve 2000'li yıllar boyunca tarım politikalarına yön verdi.⁴²⁵ Global piyasa değerlerine, çok uluslu şirketlere ve şirket tarımına yakın olan bu politikalar küçük çiftçilik için pek hayırlı olmadı. Nitekim 2002-

⁴²² Necdet Oral, "Neo-Liberal Politikaların 2000'li Yıllarda Tarıma Yansımaları", **Tarım ve Mühendislik Dergisi**, Sayı, 93/2010, s.19.

⁴²³ **Y.a.g.e.**, s.23.

⁴²⁴ Umut Ulukan, **Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Sözleşmeli Çiftçilik: Bursa Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2009, s.219.

⁴²⁵ Gökhan Günaydın, "Türkiye'de Tarım Politikalarında 'Yapısal Uyum': 2000'li Yıllar", **Mülkiye Dergisi**, Bahar 2009, Sayı 261, s.176.

2009 yılları arasında 2 milyon civarında çiftçi tarımsal süreçten koptu.⁴²⁶ Bu şekilde köylünün “yersiz yurtsuzlaştırılması” durumunun en belirgin sosyolojik sonucu ise kent varoşlarının “göçmen köylü”lerle dolmaya başlaması oldu.⁴²⁷ Yeni istihdam yaratma kapasitesi oldukça sınırlı olan Türkiye’nin kentlerinde bu yeni göçler, zaten var olan kent yoksulluğunu artırdığı gibi bir dizi yeni “varoş” sorunları (barınma, kimlik çatışmaları vs.) ortaya çıkarmaya başladı. Ayrıca elbette, bu sosyolojik faktörlerin ötesinde, köylülerin kentlere göç etmesiyle birlikte zaten fazlasıyla var olduğu için emek ücretlerinin düşük olmasında önemli etken olan “ucuz işgücü” (yedek işsizler ordusu) daha da artmakta, eli daha da güçlenen işletme/işyerleri sahiplerinin yaptığı “ucuz emek rekabeti”nden endüstriyel ilişkiler ve sendikal örgütlenme de etkilenmektedir.

Aslında kapitalist-metacı merkezlerin köylülüğü tasfiye etmek isterken genellikle “iyi” olarak algılanan teknolojist-modernleşmeci argümanları kullanmaları ve gerçekleştirmek istedikleri yeni durumun (ticari tarım, şirket tarımı) “iktisadi gelişim” olduğunu kabullendirmeye çalışmaları, köylülüğü sadece üretim sürecindeki bir maddi biçimleniş olarak algılamalarından kaynaklanmaktadır. Oysaki, köylülük sadece tarımsal faaliyetlerle değerlendirilemeyecek kadar geniş ve köklü bir sosyo-kültürel ve elbette ekolojik yaşam biçimi, hatta özellikle sanayi devrimi yaşamamış Güney/Doğu dünyasında “ulusal kimlik”in bir parçası olarak görülmelidir. Bu yüzden Korkut Boratav’ın sürekli olarak altını çizdiği gibi “köyde neler oluyor?” sorusuna verilecek cevabı bulmak için sadece iktisat bilimine müracaat etmek yeterli olmayacaktır, özellikle sosyolojiden ve siyasal bilimlerden beslenmek gerekmektedir.⁴²⁸ Bello’nun Hindistan özelinde, “köysüzleştirme” ile ilgili tespitleri de bu tez ile uyum içerisindedir.⁴²⁹

Köysüzleştirme, üretim biçimini değiştirerek kırsal bölgeyi yoğun sermaye birikimine açık hale getirmek olarak beliriyor. Köylü üretimi

⁴²⁶ Oral, **a.g.e.**, s.19.

⁴²⁷ Oya Köymen, “**Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar-Üretenler-Patronlar**”, Mülkiye Dergisi, Bahar 2009, Sayı 261, s.38-39.

⁴²⁸ Boratav, **y.a.g.e.**, s.23.

⁴²⁹ Bello, **a.g.e.**, s.43.

sadece bir iktisadi etkinlik olmadığı için bu dönüşüm yüz milyonlarca insanda travma etkisi yaratmaktadır. Bu, eski bir yaşam tarzı ve kültürüdür ve bu nedenle Hindistan’da yerlerinden edilen ve marjinalleştirilen köylüler arasında intihara kalkışanlar olmuştur.

Samir Amin’e göre, sayıları üç milyarı aşan geleneksel çiftçinin, mevcut küresel rekabet koşulları içinde tarımsal faaliyet yapmaya zorlanmaları halinde geleneksel çiftçi olarak yaşama şansları çok zayıftır. Bu durumda bu çiftçilerin gerçekleştirdiği gıda üretimini metalaşma süreci ile paralel olarak yüksek teknolojik olanaklarla donatılmış sayıları otuz milyonu bulan (ve elbette küresel kapitalizm ile bağlantılı olan) modern çiftçiler tarafından gerçekleştirilmesi durumunda (ki teknik olanaklar ve küresel rekabet olanakları dikkate alındığında bu mümkündür) verimli topraklar bu yeni çiftçilerin (dolayısıyla kapitalist çiftçiliğin) denetim alanına geçebilecektir. Ekolojik veya biyogüvenlik açısından yarattığı sakıncaların ötesinde Amin, bu durumda “milyarlarca insan ne olacak?” diye sormakta ve şöyle bir cevap vermektedir:⁴³⁰

Bu koşullar altında, DTÖ tarafından dayatıldığı biçimiyle, tarımsal ürünler ve gıda için genel rekabet kuralını kabul etmek, milyarlarca rekabetçi olmayan üreticinin birkaç on yıllık kısa bir tarih dilimi içinde ortadan kaldırılmasını kabul etmek anlamına gelmektedir. Çoğunluğu zaten yoksulların en yoksulları arasında olan, kendilerini büyük bir güçlkle doyurabilen bu milyarlarca insan neye dönüşecektir? Elli yıllık bir zaman dilimi içinde, yılda yüzde 7’lik sürekli bir büyüme hızı gibi komik bir hipotez altında gerçekleşen bir sanayi büyümesi bile, bu rezervin üçte birini emmeyi başaramaz.

Samir Amin, gıda üretim sürecinin DTÖ ve savunucuları tarafından önerildiği gibi “kapitalist pazar liberalizasyonu” çerçevesinde düşünülen bir modernleşme politikasıyla dönüştürülmesinin, yani gıdanın modern rekabetçi çiftçilerce üretilmesi ile Üçüncü Dünya’nın üç milyar köylüsünün daha da

⁴³⁰ Samir Amin, “Dünya Yoksulluğu, Yoksullaşma ve Sermaye Birikimi”, Çev. sendika.org, **Mülkiye Dergisi**, Bahar, 2009, Sayı, 262, s.91.

yoksullaşmasının, marjinalleşmesinin birbirini doğuran bağlantılı süreç olduğunu düşünmekte⁴³¹ bunun da aynı şekilde genel olarak kentsel halk sınıflarının yoksullaşması ile paralel olarak geliştiğinin altını çizmektedir. Yoksullaştırılan ve topraksızlaştırılan milyarlarca köylünün, -kentlere akışı sonucunda-kent yoksulluğunu besleyeceği açıktır. Kısacası Amin'e göre dünyanın genel olarak yoksullaşması köylü toplumlarının onun deyişiyle "kurbanlaşması" ile bağlantılıdır.⁴³² Bernsetin de, genel olarak küresel köylü yıkımı olarak adlandırdığı bu süreçte sermayenin ya da kapitalist tarımın sömürmek için ihtiyaç duyduğu çiftçi sayısının giderek azalması sonucunda-henüz tam anlamıyla gerçekleşmemiş olmakla birlikte- köylünün mülksüzleşmesi ve dolayısıyla da marjinalleşmesi durumuyla karşı karşıya olduğumuzdan bahsetmektedir.⁴³³

Binlerce yıldır, gıdanın üretimini ve gıdaya ulaşım biçimini belirleyen temel sınıfsal yapı olan köylülüğün bu şekilde tasfiye edilmeye başlaması günümüzde elbette her şeyden önce gıda üzerine kurulan biyoteknolojik bir tahakküm mekanizmasıyla paralel olarak gerçekleşmektedir. Dar anlamda "açlık sorunu" ile geniş anlamda "biyogüvenlik sorunu" ile çıplak bir şekilde kendisini gösteren gıda sorununun da yapısal nedenlerini burada da aramak gerekmektedir.

⁴³¹ Y.a.g.e., s.92.

⁴³² Y.a.g.e., s.96.

⁴³³ Bernstein, a.g.e., s.129.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GIDAYA TAHAKKÜM SİSTEMİ:

BİYOTEKNOLOJİ KAPİTALİZMİ

1.Biyoteknoloji Kapitalizmi Kavramı

Kapitalizm esas olarak meta üretimini artırma mekanizması üzerine kuruldu. Sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan kapitalist/metacı üretim ilişkilerinin doğurduğu üretim teknolojisi meta üretimini sürekli olarak artırma doğrultusunda geliştirildi. Bu süreçte, (Polanyi'nin ifadesiyle özünde meta olmadığı/olamayacağı halde) metalaştırılan emeğin ve toprağın verimliliğinin artırılması kapitalist/metacı teknolojinin temel hedefi oldu. Kapitalist çoğaltma teknolojisi ve yöntemleri, önceleri emek verimliliğini maksimuma çıkararak sermaye birikimini artırma doğrultusunda ilerledi. Büyük meta üretim fabrikalarının makine-emek bütünleşmesini gerektiren Taylorist yöntemlerle çalıştırılmaya başlaması bu anlayışın bir ürünüdür. 19.Yüzyıl sonlarından itibaren, sürekli olarak meta üretiminin ve sermaye birikiminin artırılması üzerine kurulan kapitalist sistemin yeni meta üretim arayışları, yeni çoğaltma teknolojilerinin kapitalizme uyarlanması düşüncesini doğurdu. Bu yeni eğilimle birlikte toprak da meta olarak kabul edilerek toprak, tarım veya gıda üzerinden (meta-gıda üzerinden) sermaye birikimi sağlayacak olan biyoteknoloji yeni bir metacı çoğaltma teknolojisi olarak kabul görmeye başladı.

Çoğaltma tekniğinin geliştirilmesi çerçevesinde ilerleyen biyoteknolojideki yeniliklerin kapitalist mekanizma içerisinde kullanılması ve bu sayede özellikle tarım-gıda alanında yeni yatırım ve kâr alanlarının oluşturulması, “biyoteknoloji kapitalizmi” adını verdiğimiz yeni bir iktisadi sistemi doğurmuştur. Tarımsal üretim ve gıda üzerinde şekillenen bu yeni sistemin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, bir metalaşma projesi olan “Yeşil

Devrim” ile birlikte temelleri atılırken (özellikle metodolojik temelleri), çoğaltma mekanizmasının doğrudan genetik mekanizmaya uyarlanmasıyla (“gen devrimi”yle) birlikte sistem iyice kök salmaya ve biyoteknoloji kapitalizmi ciddi bir global pazarı örgütlemeye başlamıştır. Bu pazar çerçevesinde en son aşamada genetiği dönüştürülmüş tohumun patentlenmesine de yasal olanak sağlanmış ve gıdanın metalaşması en üst noktaya çıkarılmıştır. Bu yeni kapitalist sistemin tohuma genetik müdahaleyi meşrulaştırmaya ve yaygınlaştırmaya başlaması, daha önce değinmiş olduğumuz besin ağları sisteminin olağan gelişiminin kökten değiştirilmesi ve onun yerine meta-gıda zincirlerinin egemen kılınması riskini beraberinde getirmektedir. Bu durum, hem biyoteknolojik tarımın yaygınlaştırılmasının dünyanın bozulmamış biyoçeşitlilik rezerv bölgelerini tehdit etmesi bakımından; hem bu anlamda bu sistemin işleyişini sağlayan teknolojiye sahip olmayan, dolayısıyla rekabet olanağı da olmayan az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerin gıda bağımlılıklarının daha da boyutlanmasıyla ortaya çıkan yeni küresel eşitsizlik bakımından ve her şeyden önce gıdaya tahakkümün kurumsallaşması bakımından eleştirilmektedir.

Biyoteknoloji kapitalizmiyle birlikte ortaya çıkan durumun, ekolojik emperyalizmi ve gıdaya tahakkümü doğuran-önceki bölümde açıkladığımız- bir sürecin ileri bir aşaması olduğunu söylemek mümkündür. Bu yüzden hem bu yeni emperyalizm sürecinin (ekolojik emperyalizmin) kökleşmesini sağlayan biyoteknolojik gelişimlere değinmek ve hem de biyoteknoloji kapitalizminin gıdaya tahakkümü genişletecek şekilde nasıl bir kapitalist ticaret (ve pazar) çerçevesinde işlediğini açıklamak gerekmektedir. Aslında “biyoteknoloji devrimi” denilen süreci doğrudan doğruya kapitalizmin mi doğurduğu veya tetiklediği yoksa küresel kapitalist sistemin zaten hızla gelişmekte olan biyoteknolojik süreçten yararlanarak kendisini yeniden biçimlendirmiş mi olduğu tartışma konusudur. Bizce her iki tespitte de haklılık payı olmakla birlikte içinde bulunduğumuz biyoteknoloji kapitalizminin ulaştığı devasa boyutları göz önüne alırsak giderek ikinci tespitin doğrulanmaya başladığını söyleyebiliriz.

2. Biyoteknoloji, Biyogüvenlik ve Kapitalizm

2.1.Biyoteknolojide Yeni Gelişmeler

Genetik mühendisliği yoluyla çoğaltma tekniklerinin geliştirilmesi (GDO, klonlama vs.) daha yeni sayılabilecek bir zaman dilimi içerisinde (20.Yüzyıl'ın sonlarında) ortaya çıkan biyoteknolojik uygulamalar olmakla birlikte, biyoteknolojik uygulamaların tarihi çok daha eskidir. Bu anlamda Alâeddin Şenel'in sınıflandırmasına uygun olarak biyoteknolojinin en geniş anlamını içeren "geleneksel biyoteknoloji" ve en dar anlamını içeren "çağdaş biyoteknoloji" ayrımını yapmak gerekmektedir. Şenel'e göre, insanlık, ilk maddi aracını yontarken "jeoteknoloji"yi başlatmıştır. Bitkilerin ve hayvanların "seçici üretme" ve "çaprazlama" yöntemleriyle iyileştirilmesiyle birlikte ise geniş anlamda biyoteknolojinin kökenleri oluşmaya başlamıştır. Hamurun mayalanmasıyla elde edilen mayalı ekmek; sütün mayalanmasıyla elde edilen yoğurt; arpanın mayalanmasıyla elde edilen alkollü içkiler geleneksel biyoteknoloji ürünleridir. Çağdaş biyoteknoloji ise teknolojideki, genetik bilimindeki gelişmelerin, genetik mühendisliğindeki uygulamaların sonucu olarak 20.yüzyıl'ın ilk yarısında başlamış, 20.yüzyıl'ın ikinci yarısındaki DNA araştırmalarıyla yeni bir boyut kazanmış ve yüzyılın sonunda "gen devrimi" denilen yeni (ve hala devam eden) bir süreci doğurmuştur.⁴³⁴

Geleneksel biyoteknoloji uygulamalarıyla elde edilen yeni çeşit, kendi türüne yabancı bir özellik taşımaz, sadece farklı çeşitlerin özellikleri yeni bir çeşitte bir araya getirilmiş olur. Çağdaş biyoteknoloji uygulamalarında ise durum temelden değişmektedir. Çağdaş biyoteknoloji, canlıların genetik bilgilerinden yararlanarak ürün veya hizmet elde eden uygulama alanıdır. Çağdaş anlamda biyoteknoloji, ilk önce Avrupa Biyoteknoloji Komisyonu (EFB) tarafından "biyolojik sistemlerin, bilim ve mühendislik ilkelerine dayalı olarak mal ve hizmet üretiminde kullanılması" olarak tanımlanmıştı. Çok açık bir şekilde "meta üretimi" fonksiyonunu ifade eden ve biyoteknolojiyi gıdanın metalaşma aracı olarak ilan eden bu tanımlamaya yönelik itirazlar söz

⁴³⁴ Alâeddin Şenel, "Biyoteknoloji: Dinin Sonu mu?", **Bilim ve Ütopya Dergisi**, Haziran, 1999, sayı 60, s.13.

konusu olunca EFB tanımlamayı şu şekilde değiştirdi: “Biyoteknoloji, insan ve çevre sağlığını olumsuz etkilemeyecek yöntemlerle, bilim ve mühendislik ilkelerine dayalı olarak biyolojik sistemlerin mal ve hizmet üretiminde kullanılmasıdır.”⁴³⁵ Görüldüğü gibi tanımlamada yine “meta üretimi” misyonu açık bir şekilde ifade edilmiş ancak “korumacı” bir argüman da tanıma yerleştirilerek biyoteknolojik uygulama sürecine yönelik biyogüvenlik önlemlerinin de alınabileceğı vurgulanmaya çalışılmıştır. Ancak, çağdaş biyoteknolojik uygulamalarının meta üretimi amacıyla yapıldığı sürece ne kadar güvenli olabileceğı hep tartışma konusu olmuş, nitekim uygulamada “mal ve hizmet üretimi misyonu” genellikle “insan ve çevre sağlığı” duyarlılığından önde gelmiştir. Bu şekilde meta üretimi aracı olarak kullanılan biyoteknolojinin kaçınılmaz sonucu olarak da ekolojik emperyalizm sisteminde ekosistemin dengesinin bozulmasına, biyolojik çeşitlilik rezervlerini en aza indirilmesine yol açabilecek, kirlenmenin yeni biçimi olan “genetik kirlilik” bir risk faktörü olarak gündeme gelmektedir.⁴³⁶ Kısacası, çağdaş biyoteknolojinin, geleneksel biyoteknolojinin aksine kapitalizmi besleyecek bir süreç olarak geliştirildiğini söylemek mümkündür. Elbette bu durumun ekolojik sistem açısından sonuçları olacaktır.

Gıdanın metalaşması, yani toplumsal ve doğal yaşamın devamlılığı için değıl de, global piyasa için (piyasanın kuralları/kâr maksimizasyonu doğrultusunda) üretilmesi sürecinde icat edilen bir biyoteknolojik biçimleniş olan genetiğı değıştirilmiş organizmalar, yarattığı ekolojik emperyalist tahribat ile birlikte gıdaya tahakküm sisteminin de temel unsuru olması açısından üzerinde özellikle durulması gereken bir konudur. Bir canlı türüne başka bir canlıdan –bu canlı; bakteri, virüs veya hayvan da olabilir-, gen alıp aktarılması suretiyle bu canlıya kendi genetik doğasında bulunmayan farklı bir genetik karakter kazandırılması ve asıl genetik özelliğinin dönüştürülmesi yoluyla elde edilen yeni canlı organizmalara “genetiğı değıştirilmiş organizmalar”, kısaca GDO (GMOs/genetically modified organisms) adı

⁴³⁵ Şeminur Topal, **Değıştirilen Sen mi, Gen mi, Evren mi?**, Yeni İnsan Yayınları, İstanbul, 2007, s.104.

⁴³⁶ Jeremy Rifkin, **Biyoteknoloji Yüzyılı**, Çev. Celal Kapkın, Evrim Yayınları, İstanbul, 1998, s.92.

verilmiştir. Biyoteknolojinin; tohumun verimliliğini, ürünün çoğaltımını artırmak ve işlenmiş gıdanın raf ömrünü uzun tutmak gibi bir dizi ticari saiklerle, bu şekilde kullanılmasıyla birlikte Brezilya kestanesi geni taşıyan soya, zehirli bakteri geni taşıyan mısır, akrep geni taşıyan pamuk, balık geni taşıyan domates, tavuk geni taşıyan patates gibi birçok “ucube gıda” oluşturulmuş olduğu için bu ürünler “frankeştayn gıda” olarak da nitelendirilmektedir.⁴³⁷

Çağdaş biyoteknoloji, (1) genetik yapının belirlenmesi, (2) genetik yapının ayrılması, (3) genetik yapının kopyalanması, (4) genetik yapının çoğaltılması ve (5) genetik yapının aktarılması olarak belirtilen beş aşamalı bir süreçte gerçekleştirilmektedir. Her bir aşama için değişik teknikler uygulandığı gibi, her aşamadaki çalışma çok farklı amaçlarla da kullanılabilmektedir. Örneğin genetik yapının belirlenmesi aşamasında kullanılan teknikler biyolojik çeşitliliğin özelliklerinin saptanması için veya genetik bir hastalığın teşhis edilebilmesi için kullanılabilmektedir. Yine genetik yapının organizmadan ayrılması teknikleriyle çeşitli biyolojik ürünler, örneğin teşhis kistleri elde edilebilmektedir. Ayrılan genetik yapının kopyalanması tekniği, yapay organ üretimi için temel oluşturmaktadır. Genetik yapının çoğaltılması ise belli bir ürünün mesela şeker hastalığında kullanılan insülin enziminin çok miktarda elde edilmesini sağlayabilmektedir.⁴³⁸ Yukarıda örnekleri verilen ilk dört aşama kapalı laboratuvar koşullarında ve genellikle mikro organizmalar kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Beşinci aşama olarak belirtilen “genetik yapının aktarılması” basamağından sonra ise elde edilen canlı artık kendi orijinal genetik türünde bulunmayan yeni ve yabancı bir genetik taşımaya başlamaktadır. Bu aşamada herhangi bir canlının belli özelliklerini tamamlayan genler, canlıdan ayrılmakta; bir taşıyıcı canlı yoluyla başka bir canlıya aktarılmaktadır. Elde edilen yeni canlı, (yani genetiği değiştirilmiş organizma), bu şekilde kendi türüne yabancı bir kalıtsal özellik kazanmış

⁴³⁷ Hakan Reyhan-Nesrin Çobanoğlu, “Biyopolitika-Biyoetik açısından Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Tüketici Hakları”, **II.Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu/Bildiriler Kitabı**, (Ed. Aşkın Yaşar-Ali Yiğit-Serdar İzmirli), Konya, 2008, s.279.

⁴³⁸ Vehbi Eser-Hüsniye Kılıçarslan, **Modern Biyoteknolojide Güvenlik**, TAGEM Yayınları, Ankara, 2005, s.6.

olmaktadır. Örneğin bir bakterinin belli bir özelliği bir başka bakteriye aktarılarak yeni bir bakteri çeşidi elde edilmektedir.⁴³⁹ Çağdaş biyoteknolojinin bu çerçevedeki uygulamalarıyla (gen aktarımıyla) kısa sürede çeşitlenip doku ve hücre kültürleriyle yetiştirilen bitkiler, klonlanan hayvanlar üretilmiştir. Hatta bununla da yetinilmeyerek “insan klonlama” gibi tekniklerden söz edilmeye başlanması ciddi etik tartışmalar ortaya çıkarmış, ayrıca bu durum insanın “Tanrı rolü”ne soyunmaya başlaması olarak değerlendirilerek değişik dinsel çevrelerce de şiddetle eleştirilmiştir.⁴⁴⁰

Bütün bu çağdaş biyoteknolojik çalışmalar ve uygulamalar, “organizmaya ait genetik bilgi deposu” işlevi gördüğü için yaşamın devamlılığının belirleyici unsurları olan DNA ve ona bağlı genler üzerinde yapılmaktadır. Gen, DNA’nın bir parçacığı/bölümüdür. Bu parçacık, DNA’nın, özgün bir protein kümesi için gerekli bir mesaj (bilgi) ile kodlanmış bölümüdür. Diğer bir tanımla gen, bir biyolojik ünite olarak tanımlanan organizmanın, gelecek nesle aktarılan (kalıtsal) karakteristikleridir. Bilim insanları genlerdeki kodlama sistemi üzerine çalışmışlar ve bu sistemin nesilden nesile aktarıldığını fark etmişlerdir. Bu kalıtsal geçiş ancak taşıdığı genlerin değişimi ile farklılaşabilmektedir. Yeni bir yapı ise hücreye başka bir kimlik ve farklı ürünleri üretebilme yetisini katabilmektedir. Bu bilgi, genetik biliminde bir devrim yarattığı gibi teknolojik gelişmelerin önemli hareket noktası olmuştur.⁴⁴¹ Daha önce gelişen “Genetik Bilimi”nden (gen devrimine ve biyoteknoloji kapitalizmine kadar götürecek olan) “Genetik Mühendisliği”ne

⁴³⁹ Y.a.g.e., s.7.

⁴⁴⁰ Şenel, a.g.e., s.13.

⁴⁴¹ Topal, a.g.e., s.11. Topal, insanın hücre-organizma yapısının ve elbette genlerin konumunun, işlevinin daha anlaşılabilir olabilmesi için ‘toplumsal’ metaforlu bir örnek-şema yapmıştır. Buna göre, aile ve insan eşdeğeri-nükleotid baz çiftlerinden yola çıkılarak, şehirler eşdeğeri-gene, eyalet eşdeğeri-kromozom parçacığına, ülke eşdeğeri-kromozoma, dünya eşdeğeri-hücre yapısına kadar varabilen bir serüvenle karşımıza çıkmaktadır. Bu serüven, doğal yaşamda, tüm canlıların karakter özelliklerindeki farklılıkları belirleyecektir çünkü bilindiği gibi hücreler birleşerek dokuları, dokular birleşerek organları, organlar birleşerek organizmayı nihayet vücudu (bedeni) oluşturulur. S. 14. Bu şema; bütüncül, birbirine bağlı bir “canlı varlık sistemi”nin olduğunu göstermektedir. GDO’lar bu canlı varlık sisteminin dışarıdan beşeri (sınıfsal) etkilerle bozulması anlamına geldiği için biyopolitik bir zemine oturmaktadır. Ayrıca her bir canlı için gerçekleştirilen mikro düzenlemelerin toplamının ortaya çıkardığı “makro etkiler” bütünüyle canlı yaşamının, ekolojik sistemin, besin ağlarının, gıda zincirlerinin dönüştürüldüğü, doğal yörüngesinden koparıldığı bir ekolojik emperyalizm tablosu ortaya çıkarmaktadır.

doğru geçiş işte genlerdeki kodlama sisteminin dönüştürülebileceği bilgisinin keşfedilmiş olmasıdır. Genetik Bilimi, en genel anlatımla, kalıtım yasalarını inceleyen bir bilim dalıdır. Genetik Mühendisliği ise, sentezlenmesi güç veya imkânsız olan bir takım “faydalı” maddeleri yaptırmak üzere bazı canlı hücrelerin genetik programını değiştirme tekniğidir.⁴⁴² Çağdaş biyoteknolojideki etik ve ekolojik olarak tartışılan (metacı çoğaltmaya yönelik) gelişmeler, genetik mühendisliğinin yol açtığı gelişmelerdir. Elbette, bu eleştirilen biyoteknolojik uygulama sistemleri geliştirilirken genetik biliminin ortaya çıkardığı genetik bilgi sisteminden yararlanılmaktadır.

Çağdaş biyoteknolojinin belirleyici unsuru olan genetik mühendisliği uygulama alanlarına göre değişik renklerle sembolleştirilerek sınıflandırılmıştır. Endüstride kullanılan (örneğin atık sanayisinde) biyoteknoloji sistemine beyaz veya gri gen mühendisliği; tıp ve ilaç alanında kullanılan biyoteknoloji sistemine kırmızı gen mühendisliği ve bitkilerin genetiğini değiştirmek üzere kullanılan biyoteknoloji sistemine ise yeşil gen mühendisliği adı verilmiştir.⁴⁴³ İnceleme konumuz açısından esas olarak üzerinde durduğumuz ve gıdaya tahakküm sürecine yol açan iki önemli aşama olarak belirlediğimiz, birbirlerinin devamı/tamamlayıcısı olan “yeşil devrim” ve “gen devrimi”, elbette yeşil gen mühendisliğinin kapitalizm/metalaşma doğrultusunda kullanılması ile beliren bir dönüşüm sürecini ifade etmektedir.

Daha önceleri, DNA moleküllerindeki değişikliğin veya bozulmanın bir sonraki nesle aktarılıp kalıcı hale gelmesi, sabitlenmesiyle meydana gelen canlılardaki genetik değişim (mutasyon), 20.Yüzyıl’ın başlarında gelişen genetik mühendisliği/biyoteknoloji ile birlikte laboratuvar ortamında gerçekleştirilmeye başlamıştır. İlk biyoteknoloji uygulamaları çerçevesinde özellikle kimyasallar ve radyoaktif izotoplar kullanılarak değişik mutasyon çalışmaları yapılmış, bu çalışmalarla -etkilerinin “yeşil devrim” sürecinde

⁴⁴² Genom terimi, gen ve kromozom kelimelerinin birleşmesinden türetilmiş bir kelimenin bilimsel ifadesidir. Nuray Pekdemir, **Genetik Devrim- İnsan Genom Projesi**, Su Yayınları, İstanbul, 2000, s.16.

⁴⁴³ Demirkol, **a.g.e.**, s.27.

görülmüş olduğu- iki binin üzerinde bitki çeşidinin ıslahı gerçekleşmiştir. İnsan gücü kullanımı anlamında daha zahmetli olan bu ilk biyoteknoloji uygulamaları daha sonra yerini “gen teknolojisi” denilen yöntemlere bırakmıştır.⁴⁴⁴ Genetik mühendisliğinin uygulanış biçimlerinden birisi olan gen teknolojisi, “birçok moleküler biyoloji tekniği kullanılarak genleri izole etmeyi, bunlar üzerinde istenilen değişiklikleri yapmayı ve bu değiştirilmiş genleri ya izole edildikleri canlıya ya da farklı bir canlıya aktarılmaya hazır hale geçirmeyi içerir.”⁴⁴⁵ İki önemli buluş çağdaş biyoteknolojinin (veya GDO teknolojisinin) temelini oluşturmuştur. Bunlardan ilki, tek bitki hücrelerinden *in vitro* tekniklerle hücrenin genetik yapısının değiştirmeksizin yeni bitkilerin elde edilmesi; ikincisi ise bitkilerin kromozom yapılarına yapılan doğal gen aktarımı mekanizmasının keşfedilmesidir. Bu iki buluşun birlikte kullanılmasıyla son 20 yıl içerisinde hemen hemen bütün kültür ürünlerine gen aktarımı mümkün hale gelmiştir.⁴⁴⁶

Bitkiler üzerindeki teknik/biyoteknolojik müdahaleler tarihsel süreç içerisinde üç farklı şekilde gerçekleştirilmiştir. İlk teknik, uygulandığı çok eskilere dayanan “bitki ıslahı” ve klasik melezleme yöntemleridir. Bu yöntemler ticari tarım öncesinin, küçük köylülüğün geleneksel tekniklerdir. İkinci müdahale şekli Yeşil Devrim döneminde, ticari tarımın/şirket tarımının egemen olmaya başlamasıyla yaygınlaştırılan, klasik yöntemlerin verimlilik saikiyle yeniden dizayn edilmiş hali denilebilecek, çoğaltma mekanizması gelişkin “hibrit tohum” yöntemidir. Son olarak da genetik devrimi (ikinci yeşil devrim) döneminde tamamen sermaye artırma hedefiyle geliştirilen, biyoteknoloji kapitalizminin de temel belirleyici unsuru GDO-tohum yöntemidir. Hibrit tohum ile GDO-tohumun kimi zaman birbirleriyle karıştırıldığı görülmektedir. Hibrit tohum yöntemi, doğal süreçte tozlaşma yoluyla aralarında zaten gen alışverişi olan, birbirlerini dölleyebilen bitkilerin çaprazlanmasıyla amaca uygun olarak bir melez elde edilmesi işlemidir.

⁴⁴⁴ Abdullah Tahir Bayraç (vd.), **Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2007, s.4-5.

⁴⁴⁵ **Y.a.g.e.**, s.5.

⁴⁴⁶ Sabahattin Özcan-Cengiz Sancak, **Modern Biyoteknolojinin Bitkisel Üretimde Kullanımı**, TAGEM Yayınları, Ankara, 2005, s.3.

Yani, hibrit tohum yönteminde yeni bir tohum yaratılmamakta doğada zaten var olan bir durum taklit edilmektedir. GDO-tohum yöntemi ise tamamen laboratuvar koşullarında, ileri teknoloji kullanılarak oluşturulan yeni bir tohum, genetiği değiştirilmiş tohum elde etme işlemidir. Kısacası doğa, GDO-tohumu kendisi meydana getiremez, ama hibrit tohum doğada zaten var olabilmektedir.⁴⁴⁷

Günümüzde iktisadi nitelemeyle “gıda sektörü” çerçevesinde ticari sürece sokulan çok çeşitli meta-gıda ürünleri çok ciddi oranlarda yeni kâr alanları ortaya çıkarmış bulunmaktadır. Üstelik, bu mevcut kâr alanlarından çok daha fazla bir potansiyelin olduğu görülmekte, bu potansiyelin gerçeğe dönüştürülmesi yönünde biyoteknolojiye çok ciddi bir işlev yüklenmiş bulunmaktadır. Bu yüzden, biyoteknolojideki gelişmeler, çok uluslu şirketlerin, biyoteknoloji kapitalizminin itmesiyle çok hızlı bir şekilde gelişmeye, boyutlanmaya devam etmektedir. Bu olağanüstü hızlı gelişme 21. Yüzyıl’ın “Biyoteknoloji Çağı” olarak nitelendirilmesine yol açmıştır. Ancak aynı zamanda ve aynı hızda gelişen kapitalist-metacı biyoteknolojik ticaretin getirdiği biyogüvenlik riskler ve etik-ekolojik sorunlar da yine bu süreçte yoğun bir şekilde tartışılmaya devam etmekte, hatta tartışmanın ötesinde biyoteknolojik sürece karşı belli mesafe sağlamış direnç noktaları (köylü hareketi, anti-gen hareketi, tüketici hakları hareketi vs.) da kendisini göstermeye başlamaktadır.

2.2. GDO’lu “Biyoteknoloji Çağı”nda Tartışılan Biyogüvenlik

Jeremy Rifkin, “biyoteknoloji çağı” olarak nitelendirdiği 21.Yüzyıl’da, kapitalizm doğrultusunda yürütülen çağdaş biyoteknoloji uygulamalarının doğurduğu/doğuracağı “genetik kirlenme” riskini şöyle ifade etmektedir:⁴⁴⁸

⁴⁴⁷ Ziraat Mühendisleri Odası (ZMO) İstanbul Şube Başkanı Ahmet Atalık’tan edinilen bilgi.

⁴⁴⁸ Rifkin, **a.g.e.**, s.92.

Yeni teknolojiler insanoğluna kısa vadeli kazançlar için, doğayı sömürme ve kamulaştırma izni verir, ama hep kirletme, tüketme ve süreç içerisinde bir kısım biyosfer dengesinin bozulması pahasına. Aslında, tamamıyla yeni yöntemlerle biçim değiştirme, yeniden yapma ve doğayı sömürme gücü biyoteknoloji devriminin Dünya çevresine kendi yıpratma biçimiyle zarar vereceğini garanti ediyor. Gerçekten, biyosfer için genetik kirlenme, gelen yüzyılda, en az, bu yüzyılda (20.Yüzyıl'da) petrokimya ürünlerinin oluşturduğu kadar önemli bir tehdit oluşturuyor.

Gerçekten de biyoteknoloji çağı aynı zamanda bir ekolojik kriz çağı olarak nitelendirmeyi hak edecek gelişmeleri beraberinde getirdi. Ekolojik krize yol açan etmenler içerisinde büyük bir payın, terimin ilk duyulduğunda çağrıştırdığı bütün olumlu izlenimlere rağmen ("teknolojinin yararlılığı"), "biyoteknoloji"de olduğunu söylemek herhalde abartılı olmaz. Bu anlamda biyoteknoloji çağının aynı zamanda bir "biyogüvenlik risk çağı" olduğunu ve bu risk tartışmalarında en fazla adı geçen sembol kısaltma teriminin "GDO" olduğunu bir kez daha belirtmek gerekir.

GDO'lar, ilk defa gündeme geldikleri 1980'li yıllardan ve özellikle de ticari olarak piyasaya sürülmeye başlandıkları yıl olan 1994'ten bu yana çok hararetli tartışmalara yol açmıştır. GDO'larla ilgili olumlu ve olumsuz görüşler çok değişik platformlarda; akademi dünyasında, sivil toplumda, toplumsal mücadele alanlarında, meydanlarda ve elbette medyada her geçen gün daha da yoğunlaşan bir periyod içerisinde kendilerini hissettirmişlerdir. GDO savunucuları, GDO pazarının getirdiği/getireceği muazzam yeni kârların şirketler açısından çekiciliğini bir kenara bırakırsak, özellikle teknolojik yeniliğin getirdiği olanaklar ve "gıda sorunu"na çözüm bağlamında görüşlerini ifade etmektedirler. Bu anlamda GDO'ların yaygınlaştırılmasının tarımsal verimliliği artırdığı için açlık sorununa bir çözüm olabileceği, daha az kimyasal kullanılmasına yol olabileceği, tarımı zorlaştıran dış faktörleri (yabani bitki, zararlı böcek vs.) etkisiz hale getirebileceği; besinlere entegre teknolojiyle aşı, ilaç olarak kullanılabileceği gibi birtakım argümanlar ileri

sürülmüş ve bu tekniğin geliştirilmesi teşvik edilmiştir. GDO'lar yardımıyla insanlar için kullanılan aşı ve ilaçların daha güvenli ve ucuz bir şekilde üretilebileceği (örneğin genetik olarak değiştirilmiş bakterilerden üretilmiş olan insülin ilacı)⁴⁴⁹; gıdaların besin değerlerinin artırılabilmesi (örneğin genetiği değiştirilerek daha fazla A vitamini ve demir içermesi sağlanan altın pirinç)⁴⁵⁰; genetiği değiştirilmiş hayvanların sütlerinden ilaç üretiminin yapılabilmesi, hayvanlardan insan doku ve organlarının üretilabileceği⁴⁵¹ de ifade edilmiştir. Yine bazı araştırmalara göre son yıllarda gerçekleştirilen biyoteknoloji devrimiyle hastalıklara, böceklerle, virüslere, ot öldürücülere, kuraklığa, dona, toprak tuzluluğuna ve asitleşmeye dayanıklı genetiği değiştirilmiş bitkilerin elde edilebileceği, bitkilerin besleme değerlerinin ve depolama sürelerinin de artırılabilmesi; tarımsal girdi ve işçilik maliyetlerinin azaltılabilmesi iddia edilmekte, gen teknolojisinin bitkisel ürünlerin verim ve beslenme değerlerinin iyileştirilmesinde kullanılabileceği gibi, insan tedavisinde kullanılan çok pahalı aşı ve ilaçların da GDO'lu bitkiler üzerinden bol miktarda üretimine olanak sağlanacağı belirtilmektedir.⁴⁵² 1995-2005 yılları arasında yapılan araştırma sonuçlarına göre GDO'ların, yakıt tüketimini azaltmakta olduğunu ve sıfır veya minimum toprak işleme teknikleri sayesinde daha az yakıt kullanımının gerçekleştiğini belirterek bundan dolayı GDO'ların yaygınlaşmasının küresel ısınmaya olumlu etkisini olabileceğini söyleyen araştırmacılar da olmuştur.⁴⁵³ Ayrıca GDO'lu tarımın tarım kimyasallarının kullanımını azaltacağı için kimyasal kaynaklı çevre kirlenmesini azaltacağı⁴⁵⁴; en teşvik edici neden olarak da GDO teknolojisi yoluyla bitkilerden ve hayvanlardan elde edilen ürün miktarının oldukça yüksek oranda çoğaltılabileceği (çoğaltma teknolojisi), verimliliğin artırılabilmesi iddia edilmektedir.⁴⁵⁵

⁴⁴⁹ Bayraç vd., **a.g.e.**, s.30.

⁴⁵⁰ **Y.a.g.e.**, s.31.

⁴⁵¹ **Y.a.g.e.**, s.34.

⁴⁵² Özcan-Sancak, **a.g.e.**, s.2-3.

⁴⁵³ Okan Ertuğrul, "Türkiye'de Hayvan Gen Kaynaklarının Korunması ve Alınması Gereken Önlemler", **Gıda Güvenliği ve Güvenilirliği Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Biyologlar Derneği Yayınları, İstanbul, 2006, s.388.

⁴⁵⁴ Bayraç vd., **a.g.e.**, s.42..

⁴⁵⁵ **Y.a.g.e.**, s.39.

Bazı araştırmacılar da GDO'ların muhtemel risklerini en aza indirme doğrultusunda Cartagena Biyogüvenlik Protokolü'nün çizdiği çerçevenin uygulamaya geçirilmesi gerektiğini, bununla birlikte küresel rekabet içinde teknolojik düzeyin fazlasıyla etkili olduğu bir dönemde ("biyoteknoloji çağı"nda) biyoteknolojik gelişim sürecinin dışında kalmanın, ayrıca açlığın dünya güvenliğini tehdit etmeye başladığı bir kriz sürecinde biyoteknolojik sistemin getirdiği "besin çoğaltma" mekanizmasını bir kenara itmenin de anlamsız olduğunu vurgulayarak GDO konusuna rezervli bir olumlama getirmektedirler.⁴⁵⁶ Burada genel olarak biyoteknolojik besin çoğaltma sistemleri ve GDO'lar konusunda Birleşmiş Milletler (BM) çevresinde sergilenen faydacı-pragmatik yaklaşımlardan da bahsetmek gerekir. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi BM'ye bağlı FAO, gıda güvenliği/gıda güvencesi (food security) bağlamında önemli hassasiyetler geliştirmiş ve dünya halklarının önemli bir kesiminin öncelikli olarak güvenilir, sağlıklı gıdaya erişebilme olanaklarından yoksun kalmasının dünyanın geleceği (ve istikrarı) açısından önemli tehditleri beraberinde getirdiğini defalarca vurgulamıştır. Ancak bünyesindeki araştırmacılar ve organ temsilcileri tarafından buna benzer birçok görüşün dillendirildiği Birleşmiş Milletler'in GDO konusundaki tutumu "güvenilir, sağlıklı gıdaya erişebilme" çerçevesinde –öncelik sırasına göre (risksiz gıda mı, yeterli gıda mı?) farklıklar taşıyabilmektedir. Nitekim bazen gıdanın yeterli olmasının yanında sağlık açısından risk taşımaması da özel olarak vurgulanmakta ve bu anlamda GDO konusuna ihtiyatlı yaklaşmakta ancak çoğu zaman faydacı-pragmatik yaklaşım galip gelmekte ve dünyanın istikrarını tehlikeye atacak olan açlık krizinin çözümü için her ne kadar sağlık riski taşıdığı kabul edilse de gıda üretimini artırdığı düşünüldüğü için biyoteknolojik tarımın olası riskleri görmezden gelinebilmektedir. Ancak, olguları artıları ve eksileri ile değerlendiren, artılar eksilerden çok ise olumlu olarak kabul eden bu faydacı görüşün teknolojiye bakışı "ekolojik sistemin sürdürülebilirliği" çerçevesinde değil, "ekonomik sistemin sürdürülebilirliği" çerçevesinde olduğu için

⁴⁵⁶ Böyle bir yaklaşımla yazılmış bir makale için bkz. Selim Çetiner, "Türkiye'de ve Dünya'da Tarımsal Biyoteknoloji ve Gıda Güvencesi", <http://www.gdo.gen.tr/31-tarimsal-biyoteknoloji-ve-gida-guvencesi.php>, Erişim Tarihi: 10.05.2011.

sorunludur ve nihayetinde (yoksullar dünyası için) “artı” olarak kabul edilen unsurların da kısa veya orta vadede “eksi”ye dönüşmesi, ihtimal dahilindedir.⁴⁵⁷

GDO’larla ilgili yukarıda aktarılan olumlu değerlendirmelere karşın, hiç de yabana atılamayacak geniş bir kesim (çevreci, tüketici, anti-gen ve köylü hareketi mensupları ile farklı bilim dallarından akademisyenler) de GDO’lu üretim ve tüketimle birlikte hem sağlık, hem ekonomik, hem ekolojik, hem etik açıdan ortaya çıkacak ciddi zararları dile getirmiş ve buna karşı kararlı bir karşı koyuş başlatmıştır. Örneğin Türkiye’deki anti-gen hareketinin en büyük şemsiye örgütü olan, içerisinde –tüketici derneklerinden çevre ve ekoloji örgütlerine; köylü sendikasıdan organik tarım inisiyatiflerine, slow-food hareketinden ziraat mühendisleri odalarına kadar- yüze yakın oluşumu barındıran “GDO’ya Hayır Platformu”, kurulduğu 2004 yılından bu yana genel olarak biyoteknolojik tarım ve GDO’larla ilgili olarak, geniş anlamda biyogüvenlik ve gıda egemenliği perspektifinde kapsamlı bir çalışma ve eylem sürdürmüştür; çeşitli araştırmalar, konferanslar, bilgilendirme toplantıları, protesto gösterileri, imza kampanyaları vs. gerçekleştirilerek konu hakkında kamuoyu duyarlılığı oluşturmuştur. “Tohum Yaşamdır, Yaşam Bizimdir”, “Yaşam Patentlenemez”, “Gıda Tohum Haktır, GDO’ya Hayır” sloganlarıyla başlattığı büyük protesto kampanyalarıyla özellikle Türkiye’deki biyogüvenlik yasası oluşturulması sürecine müdahil olan ve GDO’ların ülkeye girmesini engellemeye çalışan Platform, aynı zamanda farklı bilimsel disiplinlerden uzmanların görüşleri çerçevesinde hazırladığı bilimsel raporlar, kitaplar ve çalıştaylarla da GDO ve genel olarak biyoteknolojik süreç ile ilgili oluşturulmuş hakim “akademik paradigma”ya alternatif bir bilimsel tavır sergilemeye çalışmıştır. GDO’ya Hayır Platformu sözcülerinden Arca Akay GDO teknolojisi ile ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:⁴⁵⁸

⁴⁵⁷ Bu paragrafta (BM ile ilgili olarak) dile getirdiğimiz düşüncelerimize de ilham kaynağı olan benzer bir eleştiri için bkz. Feride Doğaner-Gürel, “Teknolojinin Ekosistemle İmtihani” **Birikim Dergisi**, Kasım 2007, sayı, 223, s.105.

⁴⁵⁸ Arca Atay, “GDO’ların Tarımsal Etkileri”, <http://www.ekolojistler.org/gdolarin-tarimsal-etkileri-arca-atay.html>, Erişim Tarihi: 13.10.2006.

...GDO'lu tarım, kendi haricindeki tarım şekillerini yok sayan totaliter bir teknik olup ekolojik-organik tarımın baş düşmanıdır. Ülkemizde ve dünyada alternatif bir tarım şekli olarak ortaya çıkan ama aslında ekoloji ve insana dost hakim tarım sistemi olması gereken organik-ekolojik tarımın yayılması GDO'lu ekimler ile engellenmektedir. Su ve hava gibi güvenli gıda da insanların temel bir hakkıdır. İnsanlar kendi gıdalarını özgürce seçebilmelidirler. GDO'lu gıda, insanlarımızın seçme hakkına, yemek kültürümüze saldırı demektir. GDO'lar sayesinde canlılar üzerinde yapılan değişiklikler; canlı sağlığı, biyolojik çeşitlilik, ekolojik dengelerin bozulması, ekonomik bağımlılık ve canlıların yaşam hakkının elinden alınması gibi konular açısından çok önemli tehdit ve riskler taşıdığı için GDO'ya Hayır diyoruz...

GDO'ya Hayır Platformu'nun aktif üyelerinden birisi olan ve Türkiye'de GDO'larla ilgili eleştirel çalışmaları ve tüketici eylemleriyle bilinen Tüketici Hakları Derneği'nin hazırladığı ve halka dağıttığı uyarı metinlerinde de; GDO'lu tüketime dikkat çekilmekte ve evrensel tüketici haklarından en önemlilerinden üçü olan tüketicinin bilgilendirme hakkının, sağlıklı gıda tüketme hakkının ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının ihlal edildiği vurgulanarak şu uyarılarda bulunmaktadır:⁴⁵⁹

...bu canavar ürünler ("frankeştayn gıda" olarak nitelenen GDO'lu ürünler) ilgili açıklama yapmaya gerek bile duymayan, üstelik paramızı da alarak tüketmemiz için soframıza getirilmesine izin veren ilgili ve yetkilileri uyarıyor ve önlem almaya çağırıyoruz. Tüketicilerin ve çocuklarımızın sağlığını riske atan, yerli üretimimize kota koyarak çiftçimizi mağdur eden, ülkemizi uluslararası gıda tekellerinin kobayı durumuna sokan bu anlayış terk edilmelidir. Genetik yapısı değiştirilerek sakatlanmış bu ürünlerin ithalatı yasaklansın! Hem tüketiciler, hem çiftçiler, hem de ülkemiz kurtulsun. İlgili yetkililerden sağlık ve güvenlik hakkımıza saygılı olmalarını istiyoruz. Bu canavar ürünleri tüketmek durumunda bırakılan anneler ve babalar, dikkat!

⁴⁵⁹ THD Bildirisi, 11 Eylül 2004

Doğacak çocuklarınız size benzemeyebilir!!! Çünkü, en tehlikeli olanı, bu ürünlerin bilinen risklerinden daha çok bilinmeyen riskleridir.

Tüketici Hakları Derneği'nin değişik bilimsel çalışmalara dayalı olarak hazırlamış olduğu bir raporda GDO'ların zararları üç kademedede toplanarak açıklanmıştır. Bu zararlar özetle şöyle sınıflandırılmıştır: *İnsan ve hayvan sağlığı açısından*; (1) insan ve hayvanda alerjik ve toksik etkiye sahip olan genlerin aktarılması, (2) gıdanın kalitesini ve bazı besin öğelerini azaltıcı maddelerin gıdaya geçmesi. *Ekolojik sistem açısından*; (3) aktarılan genlerin etkili alanlar dışında diğer alanlara ve doğal çevreye sıçraması, (4) ekosistemdeki tür dağılımının ve dengenin bozularak genetik kaynakları oluşturan yabani türlerin doğal değişimlerinde sapmalara sebep olması, (5) genetik kirlilik, (6) GDO'ların toprak mikroorganizma yapısına olumsuz etkileri, (7) doğal türlerde genetik çeşitliliğin kaybı. *Sosyo-ekonomik ve etik açıdan*; (8) bu tür ürünlerin tohumunun üretkenliğinin kaybetmesinden dolayı tohumluğun her yıl yenilenmesi gerektiğinden tohum yönünden dışa bağımlılık ve pahalı tohum, (9) bu teknolojiyi üreten gelişmiş ülkelerin dünya gıda ticaretini ellerinde tutmaları nedeniyle gelişmekte olan ülkelerdeki gıda güvencesini olumsuz etkilemeleri, (10) organik tarıma zarar vermesi, (11) bu ürünlerin genetik olarak değiştirildiklerine dair etiketlenmemelerinin etik olmaması; (12) tüketici haklarına (güvenli gıdaya erişme hakkına) aykırı olması, (13) gıda yardımı kapsamında GDO'lu ürünlerin kullanılmasının etik olmaması.⁴⁶⁰

Burada, "GDO'nun zararları" olarak üst başlık şeklinde özetlenmiş olan konuların her biri elbette ayrıca bilimsel olarak değerlendirilmeyi, incelenmeyi, sonuç itibarıyla doğrulanmayı veya yanlışlanmayı gerektirmektedir. Tıpkı "GDO'ların yararları" şeklinde kabaca ifade edilen görüşler gibi. Nitekim, özellikle GDO teknolojisini kullanan şirketler, ifade edilen zararların yanlış, abartılı olduğunu kanıtlamak için "bilimsel araştırma" bütçelerini ciddi oranda artırmakta, GDO ticaretini meşrulaştırmak üzere bazı üniversitelerle ve/veya akademisyenlerle işbirliği yapmaktadırlar. Ayrıca

⁴⁶⁰ Tüketici Hakları Derneği, **GDO Raporu**, Ankara, 2004, s.2.

kendi tezlerini kamuoyuna aktarmak üzere de halkla ilişkiler örgütlenmelerine büyük önem vermekte, medyadan yoğun bir şekilde yararlanmaktadırlar. Buna mukabil, sayıları epey fazla olan akademisyenler de GDO'ların zararlılığı konusunda çok ciddi bilimsel çalışmalar yapmakta, önemli bulguları kamuoyuyla paylaşmaktadırlar. Tıpkı büyük çok uluslu şirketlerin GDO konusunda olumlu, en azından daha ılımlı yaklaşan akademisyenleri desteklemesi gibi bu tür eleştirel akademisyenler de güçlü köylü örgütleri, çevre örgütleri, tüketici örgütleri, meslek odaları ile işbirliği içerisine girmektedirler. Kısacası GDO konusunda; kabaca; bir tarafını şirketlerin ve şirketlerin kurduğu veya desteklediği sivil toplum örgütlerinin ve bazı akademisyenlerin; diğer tarafını ise toplumsal örgütlerin ve bazı akademisyenlerin oluşturduğu iki farklı cephe vardır. Bir taraf genel olarak “yararcı” bir mantıkla GDO'ların açlık sorununun çözümüne katkı sağlayacağını iddia etmekte diğer taraf ise genel olarak “ihtiyat” ilkesinden yola çıkarak GDO'ların biyogüvenlik açısından taşıdığı risklerden bahsetmekte ve her iki taraf da kamuoyunu etkilemeye çalışmaktadır.

Kabaca “GDO lobisi”nin ve “GDO karşıtı hareket”in sözcüleri arasında yürütülen bu tartışmalar, GDO'ların üretimine ve tüketimine izin verilmesi veya verilmemesi konusunda, bağlayıcı bir hukuk oluşturmak üzere daha önceden yapılmış olsaydı ve tartışmayı izleyen tüketicilerin benimsediği görüşe göre GDO'ların üretimi ve tüketimiyle ilgili bir karar verilecek olsaydı son derece demokratik bir tartışma süreci içerisinde olduğumuzu söylemek mümkün olabilirdi. Ancak durum hiç de öyle değildir. GDO'lar yaklaşık 20 yıldır tarlalara ve tüketim sürecine sürülmüşlerdir. Dünyada giderek artan ölçüde bir GDO'lu ürün üretimi ve tüketimi söz konusudur. Yani ortada bir fiili durum vardır. Dolayısıyla tartışma zaten mevcut olan ve giderek daha da boyutlanan GDO'ların yasaklanmasını veya kısıtlanmasını savunan görüşler üzerinden hiç de demokratik veya eşit olmayan bir noktadan yürümektedir. Zira GDO'lardan olumlu olarak bahseden görüşün ileri sürdüğü “olumluluklar” büyük ölçüde sonradan oluşacak olan “yararlar” değil, GDO'lu üretimin olduğu anda görülecek yararlardır. Sözgelimi, verimliliğin artması veya tarım kimyasallarının azalması GDO'lu tohumun kullanıldığı yıl kendisini

gösterecektir. Ancak, GDO'ların risklerinden bahseden görüşün ileri sürdüğü “zararlar” hemen, anında oluşacak zararlar olmadığı, büyük ölçüde orta veya uzun vadede kendisini gösterecek olan “zararlar” olduğu için ancak bilimsel öngörüyle tespit edilebilecektir. İşte eşitsiz tartışma buradadır: GDO'ların “görece” yararları bizzat gösterilebilmekte, olası zararları ise ciddi bilimsel çalışmalarla ortaya konulabilmekte ve ancak belli bir zaman sonra somut olarak gösterilebilmektedir. Bu yüzden tartışma daha çok her iki cephenin farklı bilimsel çalışmalarının getirdiği öngörüler üzerinden değil, GDO'nun zararlı olabileceği, insan sağlığı ve ekolojik sistemin geleceği açısından ciddi riskler barındırdığını savunan eleştirel görüşün çürütülmeye çalışılması üzerinden yürütülmektedir. Bu yüzden esas olarak üzerinde düşünülmesi, değerlendirilmesi gereken görüşler- ihtiyat ilkesinin ve temel etik ilkelerin de gereği olarak- herhalde GDO'ların kalıcı zararları olacağı konusundaki bilimsel tespitler olsa gerektir. Çünkü, GDO'ların bugün için kabul edilen “iktisadi fayda”larının, bütünsel olarak bakıldığında, yakın veya uzak gelecekte ortaya çıkması muhtemel “ekolojik zararları” yanında ne kadar anlamlı olacağını da bu eleştirel yaklaşımları irdelleyerek anlamak mümkün olabilecektir. Elbette bunu yaparken ele aldığımız konunun (GDO'ların) her şeyden önce bir kapitalizm-metalaşma projesi olarak geliştirildiğini gözden uzak tutamamak gerekir.

Eleştirel akademisyenlerden hücrebilimci (immünolog) Şükran Şahin'e göre de biyoteknoloji ve gen teknolojisi ile ilgili araştırmalar normal bilimsel gelişim sürecinden ziyade sermayenin yeni ürün arayışları, yeni bir pazar oluşturma çabaları çerçevesinde geliştirilmiştir. Bu yüzden, bu teknolojinin uygulanmasında risk faktörü hemen hiç dikkate alınmamakta, bu alanda çok büyük yatırımlar yapan sermaye bir an önce bunun karşılığını almak için bu alanda herhangi bir kurallar rejiminin olmasını istememektedir.⁴⁶¹ Elbette ÇUGŞİ'lerin bu aceleciliği, Şahin'in ifade ettiği “yaşam zinciri”ne karşı (veya bizim daha önce değinmiş olduğumuz “ekolojik gıda zinciri”ne karşı) biyoteknolojik müdahalelerle yeni bir “meta-gıda zinciri” oluşturarak bu

⁴⁶¹ Şükrü Şahin, “Yaşam Zincirine Vurulan Balta: Bitkilere Gen Nakli”, **Bilim ve Ütopya Dergisi**, Sayı, 113, Kasım, 2003, s.18.

sektöre yaptıkları (özellikle teknolojik) yatırımı bir an önce yüksek kâra dönüştürme arzu ve gayretleri yüzünden konunun “risk faktörü” açısından uzun bir süreçte bilimsel olarak değerlendirilmesi çabaları da manipüle edilmeye çalışılmakta ve bu durum GDO’lu üretim ve tüketim sürecindeki kaygıları daha da artırmaktadır. Halbuki Şahin’in hücrebilimi açısından gen aktarımı teknolojisinin kullanılmasıyla ilgili risk değerlendirmeleri dikkat çekicidir, özetle şöyle aktarabiliriz.⁴⁶²

Canlılardaki genetik bilgiler DNA adı verilen molekülde toplanmıştır. DNA’daki tüm bilgiler canlının genomunu oluşturur; yani genom yaşam kütüphanesinin şifresidir. DNA molekülü, hücrenin içindeki kromozomlarda paketlenmiş olarak durur. DNA’yı bir zincir gibi düşünürsek genler de bu zinciri oluşturan halkalardır. Her genin işlevi farklıdır ve farklı bir protein üretilmesini sağlar. Bu proteinler vücut için gerekli her türlü proteindir. ...Bir proteini üretmek için o proteini üretecek genin yanındaki tetikleyici genin harekete geçerek başlatıcı geni harekete geçirmesi onun da esas geni harekete geçirmesi ile üretim başlar. Üretimin sona ermesi için de sonlandırıcı genin devreye girmesi gerekir ve bütün bunların yanında bir de rapor veren gen bulunur. ...Gen naklinden sonra bitkide vektör gen de protein üretir, tetikleyici de protein üretir, başlatıcı da protein üretir, sonlandırıcı ve rapor eden de protein üretir. Görüldüğü gibi aslında tek bir genin nakli gibi görünen ve bitkide sadece fazladan bir protein üretimine neden olacak gibi görünen bu işlemde tam altı gen parçası ve sonuçta altı protein, bitkinin içine sokulmaktadır. ... (sonuçta) o domates artık eski domates değildir, o patates eski patates değildir, o fasulye eski fasulye değildir, çünkü yepyeni bir gen vardır ve her gen kural olarak bir protein üretir. O güne kadar bilmediğimiz, yemediğimiz, vücudumuzun hiç alışık olmadığı, tanımadığı bir PROTEİN!... Ayrıca bu tetikleyici genin, bu bitkilerin yenmesi durumunda, sindirim sırasında bitki hücresinin parçalanmasıyla açığa çıkarak bağırsaklarda bulunan ve bize de yararlı olan bakterilerin içine girmesi de olasıdır. Ya da bu

⁴⁶² Y.a.g.e., s.19.

genin bağırsakta parçalanmadan kana geçmesi ve kandaki akyuvarların, yani bağışıklık sistemi (immün sistem) hücrelerinin DNA'sının içine yerleşmesi de olasıdır. Bütün bunlar düşük olasılıklardır ama sonuçta yine olasıdır...

Hücrebilimcilerin ortaya koyduğu bilimsel tespitler, bitkilere yapılan gen naklinin çevre hukukunun “ihtiyat ilkesi” çerçevesinde özellikle değerlendirilmesi gerektiği konusunda çok ciddi uyarılar içermektedir. Zira, bitkiye yerleştirilen tetikleyici, direnç sağlayıcı ve böcek öldürücü genlerin insan hücrelerine bulaşma riskleri ve bunun sonucunda (alerjik ve zehirleyici etkilerin oluşabileceği göz önüne alındığında) oluşabilecek tehlikeler, üzerinde önemle durulmayı gerektirecek bulgular olarak değerlendirilmektedir.⁴⁶³ Şahin'e göre, bitkilere gen naklinin insanın bağışıklık sisteminde yapacağı tahribat riski dışında sonuçta yine insan yaşamını etkileyecek şekilde bitki popülasyonunu/bitkilerin genetik biçimlenişini de bozucu etkiler yaratabilecektir. Dolayısıyla insan genomuna müdahale ne ölçüde tehlikeli sonuçlar doğurabilecekse bitki ve hayvanlar üzerine gen aktarımı da aynı şekilde tehlikeli sonuçlar doğurabilecektir. Dolayısıyla Şahin'e göre,⁴⁶⁴

Genlerle oynamak, hele onların inci dizilerini bozmak, yaşamın inci dizisini bozmakla eşdeğerdir. ...Bitkileri basit canlılar gibi görüp genleri ile oynamayı sakıncasız “mış gibi” göstermek göz boyamaktan başka bir şey değildir. Bitki genomu insan genomundan daha büyüktür ve bu kadar büyük genomun kontrolü de muhtemel ki daha karmaşıktır.

Ekolojik sistemin bütün unsurları, özellikle de canlı unsurları bir zincirle birbirine bağlıdır. Bu zincirin bir parçasının kopması veya bu zincire yeni bir halkanın eklenmeye çalışılması sonrasında ekolojik bir kaosun ya da en hafifinden bir karmaşıklığın oluşması kaçınılmazdır. Her şeyden önce bu tür genetik müdahaleler ekolojik sistem içerisindeki gıda zincirinin tahrip olmasını sağlayarak ekolojik döngüyü ortadan kaldıracabilecek riskler taşımaktadır.

⁴⁶³ Y.a.g.e., s.20.

⁴⁶⁴ Y.a.g.e., s.21.

Gerçi, GDO teknolojisinin üretildiği, GDO üretim sistemin yerleştirildiği ABD gibi sanayileşmiş ülkelerde söz konusu ekolojik döngünün ve ekolojik gıda zincirinin, çok başka faktörlerle zaten uzunca yıllar önce dönüştürüldüğü düşünülebilir. Bu iki açıdan kaba tabirle “sakat” bir mantıktır. Birincisi; tarihsel süreç içerisinde değişik nedenlere bağlı olarak ekolojik sistemin bozulması mümkün olduğu gibi, bu bozulmayı giderecek, en azından azaltacak “ekolojik yenilenme” de mümkündür. Ancak, “genetik kirlenme” olarak nitelendirilen GDO veya biyoteknoloji kaynaklı kirliliklerde, diğer kimyasal kirliliklerden farklı olarak canlı organizmaların kendilerini var eden genetik özellikleri de bozulduğundan bu kirliliğin yarattığı sonuçların telafisi çok daha güç, hatta imkânsız olabilecektir. İkincisi, dünya sadece Batıdan veya Kuzeyden (“sanayi merkezli dünya” diyelim) ibaret değildir. Dünyada en büyük nüfus hâlâ tarımın, köylülüğün hakim olduğu görece bozulmamış, en azından Batı/Kuzey ülkelerine göre daha temiz kalmış bir ekolojik sistem içerisinde (“tarıma dayalı dünya”da) yaşamaktadır. GDO’ların ve bu çerçevede biyoteknolojik tarımın yaygınlaşması, ÇUGŞİ’lerin kârlı GDO sektörü üzerinden tahakküm alanlarını genişletmeleriyle birlikte genetik kirliliğin “tarıma dayalı dünya”yı da etkilemesi ve buradaki yaşam alanlarının tamamıyla sanayi dünyasının parçası (bağımlısı) haline getirilmesi söz konusu olabilecektir. Bunun için ekolojik sisteme yapılan çok yönlü baskının, bütün yaşam alanlarını metalaştırmacı çabaların nasıl sonuçlar doğurduğunu irdelemek gerekmektedir. Ekolojik gıda zinciri yerine metalaşmış gıda zincirini ikame etme doğrultusundaki (gen aktarımı teknolojisiyle çoğaltma mekanizmasını “piyasa için” artırmak şeklinde geliştirilen) her çaba ekolojik emperyalizm ve gıdaya tahakküm çabası olarak değerlendirilebilir. Robert Falkner’in belirttiği bir ucunu tüketicilerin diğer ucunu ise GDO ticareti yapan biyoteknoloji şirketlerinin oluşturduğu “gobal GDO gıda zinciri” (global GM food chain) kavramı tam da bu gıdaya tahakküm süreci tanımlamaktadır. Falkner’e göre, biyoteknoloji şirketleriyle başlayan bu zincir, sırasıyla tohum şirketlerini, çiftçileri, toptancı tüccarları, ithalat/ihracatçıları, gıda üreticilerini, gıda parakendicilerini içine almakta ve GDO’lu gıda, tüketicilere bu aktörlerin eşliğinde ulaştırılmaktadır. Falkner, tohum üretimi ve pazarlama konusunda

bütünleşmiş bir model geliştiren biyoteknoloji ve kimyasal şirketlerin son zamanlarda GDO gıda zincirinin üretici ucunda giderek daha fazla merkezi bir kontrol gücüne eriştiklerini de belirtmektedir.⁴⁶⁵ GDO teknolojisinin gelişmesi ile birlikte hızlanmakta olan bu sürecin, elbette az sayıdaki ÇUGŞİ'nin gıda alanında tekelleşmesi ile birlikte gıdanın temelden tahakküm altına alınmasını ve dahası; doğal tarım üreticisi olan çiftçinin gıda üretimindeki belirleyiciliğini iyice azaltarak ekolojik gıda zincirinin bütünüyle GDO gıda (meta) zincirine dönüşmesini sağlayacak bir sürece işaret ettiği düşünülebilir.

İnsanların ve diğer tüm canlı türlerinin başlangıcı bilinmeyen zamanlara kadar giden doğal gelişim süreçleri içerisinde belirlenen “genetik kod”lar, çok uzun zaman dönemleri içerisinde yeniden düzenlenmekte, düzeltilmekte ve bu süreçte doğanın kuralları çerçevesinde, doğa tarafından gerekli değişiklikler de yapılmaktadır. Doğal belirleyicilikler sistemine bağlı bu kodu, beşeri-sınıfsal belirleyicilikler sistemine göre (kapitalizme göre) yeniden düzenlemeyi önermek, bunu denemek bu genetik kodu tam anlamıyla kavradığımız ve daha iyi hale getirebilecek bilgi düzeyine ulaştığımız varsayımında uygun olabilir ki, bu şu anda mümkün değildir. Yani evrim sürecine müdahale doğal dengeyi bozacaktır.⁴⁶⁶ Burada şu ayrımı da yapmak gerekir: genel olarak evrim sürecinin, genetik yapının vs. nasıl işlediğini anlamaya çalışmak, bu konuda biyolojik, mikrobiyolojik, genetik araştırmalar yapmak ve elde edilen bilgileri ve bulguları insanın ve genel olarak yaşam sisteminin işleyişini çözümllemek ve bu sistemin aksayan yönlerini gidermek için değerlendirmek; genetik hastalıkların tedavisinde bu tür araştırmalardan ve biyoteknolojik yöntemlerden yararlanmak ayrı konu; biyoteknolojik yöntemleri seri meta-üretimi elde etmek üzere, ekolojik yaşamı temelden değiştirecek şekilde kullanmak ayrı konudur. Her iki genetik müdahale yönteminde ve amacında da etik birtakım sorunların olduğu öne

⁴⁶⁵ Robert Falkner, “The Troubled Birth of the ‘Biotech Century’: Global Corporate Power and its Limits”, **Corporate Power in Global Agrifood Governance** (Ed. Jeniffer Clapp-Doris Fuchs), MIT Press, London, 2009, s.233-234.

⁴⁶⁶ John Fagan, **Genetik Mühendisliği**, Çev. Deniz Yılmaz, Sistem Yayıncılık, Ankara, 2002, s.60

sürülebilir, ancak genetik bilginin, biyoteknolojinin bir meta üretim aracı olarak kullanılmasında hasarın, diğer tıbbi genetik müdahalelerde olduğu gibi muhatap kişiye (veya onun ailesine) değil, toplumun, yaşamın tamamına vermesi açısından hem etik sorunları olan hem de ağır ekolojik sonuçlar doğuran bir durum ortaya çıkacaktır. Örneğin, GDO'lu tohumlarla elde edilen ürünlerin, bitki türlerinin yaydığı polenlerin (gen kaçıışı) başka doğal bitki türleriyle birleşmesinden eski türden farklı yeni, garip bitki türleri meydana gelmekte bu da doğal gen kaynaklarının kirletilmesi riskini doğurmaktadır. Ayrıca, GDO'lu tohumların yakın mesafedeki GDO'suz veya organik tarım alanlarına bulaşması durumuyla genetik kirlenme bulaşıcı hale gelebilmektedir.⁴⁶⁷ Bu şekilde ortaya çıkabilecek olan gen kaçıışı hem geleneksel tohumları saf dışı bırakabilecek ve biyoçeşitliliğin azalmasına yol açabilecektir.⁴⁶⁸ Greenpeace'in hazırlamış olduğu raporda da genetik mühendisliği yoluyla bitkilerin, hayvanların ve mikro-organizmaları normalde oluşmayacakları şekilde yeniden düzenlenmesi halinde, genetik olarak tasarlanmış organizmalar bir kere çevreye bırakıldıklarında bir daha geri toplanamadığından, genetik kirlenmenin kaçınılmaz olduğu belirtilmektedir. Greenpeace raporuna göre de moleküler biyolojide yaşanan bilimsel gelişme, doğa hakkındaki bilgimizi ve anlayışımızı artırmak ve yeni tıbbi araçlar geliştirmek adına büyük bir potansiyel arz etse de, doğayı genetik bir deney laboratuvarı haline getirmek için haklı bir sebep teşkil etmemektedir.⁴⁶⁹ Ayrıca modern biyolojik/biyoteknolojik yöntemlerle gerçekleştirilen tarımın (biyoteknolojik tarımın), ekolojik sistemin devamlılığı için vazgeçilmez bir unsur olan biyoçeşitlilik üzerinde ciddi olumsuz etkiler bıraktığı, biyoçeşitliliğin azalmasına yol açtığı çoğu bilimsel çalışmada somut olarak tespit edilmiştir.⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ Bayraç vd., **a.g.e.**, s. 49.

⁴⁶⁸ Demirkol, **a.g.e.**, s.251.

⁴⁶⁹ **Greenpeace Raporu**, İsviçre, 06.06.2002.

⁴⁷⁰ Krishna Dronamraju, **Emerging Consequences Biotechnology/Biodiversity Loss and IPR Issues**, World Scientific, Singapore, 2008, s.54.

GDO'lu üretim ve tüketim sisteminin orta veya uzun vadede meydana getirebilecekleri ekolojik tahribat ve genel olarak "gıda sorunu" ile bağlantısı konusunda bilim dünyasında ortaya çıkan çok farklı görüşler dikkate alınmadan, yani bu konuda bir bilimsel netlik ortaya konulmadan, aslında bu konuda yeterince test ve araştırma da yapılamadan GDO'lu ürünlerin piyasaya, tüketime sunulması çevre hukukunun temel ilkelerinden birisi olan "ihtiyat" ilkesini gündeme getirmiştir. Aykut Çoban'ın belirtmiş olduğu gibi, risklerle ilgili bilimsel belirsizlik durumu söz konusu olduğunda, 2000 yılında ülkelerin imzasına açılan –Türkiye'nin de taraf olduğu- Cartagena Biyogüvenlik Protokolü taraf ülkelerin GDO konusunda ihtiyat ilkesini göz önünde bulundurmaları hükmünü getirmiştir. Çoban'a göre "ihtiyat ilkesinin anlamı; ilgili şirketler, testlere ve araştırmalara dayanarak ürünlerinin sağlık ve çevre risklerinin bulunmadığını gösteremediği, risklerin varlığıyla ilgili kuşkuları gideremediği sürece, devletin ihtiyatlı davranıp bu GDO'lu ürünlerin kullanımına izin vermemesidir."⁴⁷¹

GDO'lu ürünlerin risk taşımadığını kesin olarak söylenemediği için özellikle ihtiyat ilkesi üzerinde durarak GDO eleştirisi yapan Anthony Giddens'a göre de; "genetik kod oldukça karmaşıktır bitki ya da organizmalara yeni genler aşlamak, maalesef önceden kestirilmesi güç hastalık ya da başka zararlı sonuçlar doğurabilir" derken bazı bulgulardan da örnekler vermiştir. Onun belirttiğine göre; Britanya Hükümeti 2000 yılı Mayıs ayında, çiftçilerin ekmiş olduğu binlerce dönüm konvansiyonel ay çekirdeğine GDO'nun bulaştırılmış olduğunu kabul etmiştir. Birkaç hafta sonra yayımlanan bir Alman araştırması, ay çekirdeğinin yapısını değiştirmekte yaygın olarak kullanılan bir genin, arıların iç organlarına zarar veren bir türü ortaya çıkardığını öne sürmüştür. Bu ve benzeri bulgular, çok sayıda çevre dostunun bir süredir uyarıda bulunduğu şeyleri güçlendirmektedir. Giddens'e göre genetik yapı değişikliğinin pek çok faydası olsa da taşıdığı riskler önceden kestirilemez ve hesaplanamaz. GDO'lu ürünler çevreye yayılır

⁴⁷¹ Aykut Çoban, "Türkiye'de GDO Düzenlemesi ve Sosyo-Ekolojik Sorunlar", **Görünmez Elin Ekolojisi/Biyogüvenlik ve GDO**, Ekoloji Kolektifi (Yay.Haz.), Ziraat Mühendisleri Odası ve Ekoloji Kolektifi Ortak Yayını, Ankara, 2010, s.55.

yayılmaz gözlemi ve denetimi zor zincirleme etkiler yaratabilirler. Bu yüzden ihtiyat ilkesinin de gereği olarak yeni değişikliklerin yol açacağı olanaklı risklere ilişkin kuşkuların olduğu yerde, mevcut ilkeleri değiştirmektense onlara daha sıkı yapışmak en doğrusu olacaktır.⁴⁷²

Burada şunu da ifade etmemiz gerekir ki; bu çalışmada, GDO konusuna özellikle değinmiş olmamız, GDO sorununun esas inceleme konumuz olan “gıdaya tahakküm” süreciyle doğrudan ve/veya dolaylı olarak bağlantılı olmasından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki; daha önceki bölümlerde de tartıştığımız gibi, ekolojik emperyalizm sorunsalının temel sorun alanlarından birisi olan gıdaya tahakküm, geniş anlamda bir biyogüvenlik (biosecurity) sorunu olarak da kendisini göstermektedir. Bunun anlamı; gıdaya tahakküm sorununun, sadece gıdaya ulaşım olanaklarının emperyalist baskılarla kısıtlanması veya ortadan kaldırılması değil, aynı zamanda gıdanın metalaşma sürecinde gıdanın var olduğu ekolojik ortamın tahrip edilmesi, genetik müdahalelerle doğal döngüsünden koparılması ve sonuç olarak çevre ve insan sağlığı açısından da risk doğurması anlamına da geldiğidir. Bu çerçevede gıdaya tahakküm sürecinde GDO’lu üretim ve tüketim sisteminin önemli bir unsur olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan GDO tekniğinin, öncelikle “meta-gıda”ların çoğaltılması işlevi ile geliştirilmiş olması, gıda arzının “kamusal ihtiyaçlar”dan öte “piyasa mekanizması”na göre belirlendiği yeni bir gıda rejimini doğurmuş ve geleneksel gıda kültürünü (köylülüğü, yerel gıda, yerli tohum vs.) dönüştüren bu yeni rejiminin ise bu bölümde üzerinde durduğumuz gibi “biyogüvenlik riski” doğurduğu düşünülmüştür.

Dünya’da genel olarak modern biyoteknolojik uygulamalarının ve özel olarak da GDO’lu üretim ve tüketimin yaygınlaşmaya başlamasının taşıdığı riskler “biyogüvenlik” kavramı bağlamında son zamanlarda sıklıkla tartışılmakta ve bu çerçevede dünya ülkelerinin biyogüvenlik düzenlemeleri de kamuoyu gündeminde epeyce yer edinebilmektedir. GDO’ların yaratacağı risklerle ilgili en geniş çerçeveli ve taraf ülkelere de ulusal biyogüvenlik

⁴⁷² Giddens, **Sosyoloji**, s.619-620.

düzenlemesi şartı getiren uluslararası hukuki metin Cartagena Biyogüvenlik Protokolü'dür. 29 Ocak 2000'de, BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'ne (1992/Rio) EK Protokol olarak kabul edilip 24 Mayıs 2000'de de ülkelerin imzasına açılan ve Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 100 ülkenin imzasıyla 11 Eylül 2003'de yürürlüğe giren Protokol ile GDO'lu ürünlerin taraf ülkelerin iç piyasalarındaki üretimi, dağıtımı ve çevreye aktarılımı konusunda bazı engellemeler veya zorluklar getirilmektedir. Bu çerçevede taraf ülkelerin ihtiyat ilkesi çerçevesinde gerekli hukuki düzenlemeleri yapmaları, GDO'larla ilgili risk değerlendirmesi yapacak bir idari-teknik altyapıyı oluşturmaları ve denetim mekanizmalarını güçlendirmeleri şartı getirilmiştir. Kısacası bu protokolle oluşturulması istenen denetim mekanizması, biyoteknolojik uygulamaların (GDO'ların) yarattığı riskleri "ihtiyat ilkesi" ile önlemeyi veya azaltmayı hedeflemektedir.⁴⁷³ Protokolün başlangıç kısmında modern biyoteknolojinin insan sağlığı üzerindeki olası tehlikelerinin kamuoyunda ilgi uyandırmasına dikkat çekilmiş yani bu konudaki kaygılar paylaşılmış ("ihtiyat ilkesi") ancak modern biyoteknolojinin çevre ve insan sağlığı açısından gerekli tedbirleri alındığında insanların refahı için büyük bir potansiyele sahip olduğu da eklenmiştir. Yine protokolün kapsamının belirtildiği 4.maddede "Bu Protokol, insan sağlığı üzerindeki riskler de göz önünde bulundurularak, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı üzerinde olumsuz etkilere sahip olabilecek olan tüm değiştirilmiş canlı organizmaların sınır ötesi hareketi, transit geçişi, muamelesi ve kullanılması için geçerli olacaktır." Hükmü yer almaktadır. Metinde yer alan bu ibarelerden çıkan sonuç; GDO'ların zararlı olabilme ihtimali yüksek olsa bile yaygınlaşmasında daha büyük faydalar olduğu, gerekli tedbirleri alarak GDO'lu ürünlerin serbestçe dağıtımının-pazarlamasının yapılabilmesinde bir sakınca olmadığıdır. Dar anlamda biyogüvenlik (biosafety) konseptinin ve "faydacı" mantığının somut bir örneğini oluşturan bu anlayış, protokolün ruhunda yer alan ihtiyat ilkesinin etkisini de azaltmaktadır. Bu açıdan Protokol, üzerinde çok farklı akademik görüşlerin olduğu GDO'ları daha baştan meşrulaştırdığı düşünülerek

⁴⁷³ Nükhet Yılmaz Turgut, **Çevre Politikası ve Hukuku**, İmaj Yayınları, Ankara, 2009, s.201.

eleştirilmiştir.⁴⁷⁴ Protokol, her ne kadar şirketlerin gıda üretim sürecinde, ülkelerin gıda politikalarının belirlenmesinde biyogüvenlik açısından ihtiyat ilkesi çerçevesinde bazı önemli kısıtlamaları ve müdahaleleri gündeme getirse de, son noktada çok uluslu şirketlerin gıdanın metalaşması sürecindeki rolünü kabullenmekte ve gıdaya tahakküm sisteminin işleyişini engelleyici bir yaptırım mekanizması ortaya koyamamaktadır. Çünkü protokole göre, GDO'lar, bazı riskler doğurabileceği kabul edilmekle birlikte meşrudur; şirketler asgari güvenlik ölçütlerine uymak koşuluyla GDO'lu meta-gıda üretme kapasitelerini rahatlıkla genişletebilirler. Şirketlerin bu şekilde meta-gıda üretim alanlarını genişletmelerinin ise öncelikle içinde bulundukları merkez-metropol ülkelerdeki ve daha sonra da özellikle Doğu/Güney ülkelerindeki köylülüğün geriletilmesi, ekolojik döngünün bozulması ve buna paralel olarak gıdaya tahakküm sürecinin daha da hızlanması anlamını taşıdığını daha önce söylemiştik. Demek ki, bu Protokol'de ve genel olarak buna uygun olarak düzenlenen ulusal yasal düzenlemelerde GDO konusunun dar biyogüvenlik yaklaşımıyla ele alınması, yani sadece, GDO'ların (ve genel olarak biyoteknolojik uygulamaların) sağlık açısından yaratabileceği olası risklerin önlenmesi üzerinde durulması GDO'lu üretimin yarattığı çok daha geniş çerçeveli etkilerin, gıdaya tahakküm sürecinin ihmal edilmesine yol açmıştır. Ancak şunu da söylemek gerekir ki; etkinliği ve yaptırımı bu kadar dar çerçevede olmasına ve gıdaya tahakkümün ortadan kaldırılmasını çağrıştıran geniş anlamdaki biyogüvenlik kavramına oldukça uzak bir içeriğe sahip olmasına rağmen, GDO ticaretinin merkezi olan ülkeler Cartagena Protokolü'ne de soğuk bakmaktadırlar.

GDO'lar konusunda -GDO üretim lideri olarak- en esnek ülke kabul edilebilecek ABD, (ayrıca dünyada ABD ile birlikte en çok GDO'lu üretimin yapıldığı Arjantin, Kanada, Çin, Brezilya vs. ülkeler), Biyogüvenlik Protokolü'ne taraf olmamıştır. ABD'de GDO bitki ekimi serbest olduğu gibi GDO'lu ürünler diğer gıda ürünleriyle öz olarak eşit değerlendirildiği için

⁴⁷⁴ Protokol ile ilgili olarak çok daha radikal eleştiriler getiren GDO'ya Hayır Platformu'na göre Biyogüvenlik Protokolü esasında sadece ticaretin güvenliğini sağlamaktadır. **GDO'ya Hayır Platformu Hukuk Komisyonu Eleştirisi**, Ankara, 2005, s.14.

etiketleme zorunluluğu da yoktur. Diğer önemli GDO bitki üreticileri olan Arjantin ve Brezilya için de aynı durum söz konusudur. Bu açıdan bu ülkelerden yapılan gıda ithalatı riskli bir durum teşkil etmektedir. Örneğin Türkiye, bu üç ülkeden önemli miktarda soya, soya fasulyesi, soya küspesi, soya yağı, mısır, mısır yağı ve pamuk ithal etmektedir. 1996-2008 yılları arasında bu üç ülkeden (en fazlası ABD, sonra Arjantin ve Brezilya olmak üzere) toplam 9 milyar 300 milyon dolarlık ithalat yapılmıştır. Bu ürünler her üç ülkede de büyük ölçüde GDO'lu tohumla üretilmektedir.⁴⁷⁵ Etiket zorunluluğu da olmadığı için çok büyük bir ihtimalle GDO'lu olan bu ürünlerin girdi olarak kullanıldığı binlerce GDO'lu gıda ürünü Türkiye'nin raflarında tüketiciyle buluşmaktadır. Bu durum Türkiye'deki GDO'lu ithalatın denetimini de işlevsizleştirmekte en azından risk altına sokmakta ve Türkiye (elbette diğer ithalatçı ülkeler) açısından ciddi bir biyogüvenlik açığı doğurmaktadır.

Cartagena Protokolü'nün ihtiyat ilkesinin etkisini en fazla Avrupa Birliği'nde hissettirdiğini söylemek mümkündür. AB, GDO kısıtlamaları konusunda -yine de Cartagena Protokolü'nün dar biyogüvenlik konseptini benimsemekle birlikte- ABD'den çok ileridedir. AB sınırları içerisindeki toprakların büyük kısmında (deneme alanları/tarlaları ve hayvan yemi için olanlar dışında) GDO bitki ekimi tamamen yasaklanmış, yasaklama getirmeyen ülkelerde ise oldukça "sınırlı" bir ekim söz konusu olmuştur. Bu sınırlı GDO bitki ekim alanları da örgütlü toplumsal kesimlerin ve genel olarak kamuoyunun yoğun baskısıyla günden güne azaltılmaktadır.⁴⁷⁶ AB'nde 1998

⁴⁷⁵ Turhan Çakar, "Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Tüketici Hakları", **Farklı Boyutlarıyla Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar**, (Haz.Dilek Aslan-Meltem Şengelen), Ankara Tabip Odası Yayınları, Ankara, 2010, s.82.

⁴⁷⁶ AB ülkeleri arasında ekim alanı 100 bin hektarın altında olmak koşuluyla (2008 Yılı itibariyle) sadece İspanya, Portekiz, Almanya ve Bulgaristan'da GDO mısır; Romanya'da ise GDO-soya ekimi son derece kontrollü olarak gerçekleştiriliyordu. Zeki Bildirici, "Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar (GDO) ve Avrupa Birliği Uygulamaları", 07.02.2008, s.12, <http://blog.bluzz.net/wp-content/uploads/2008/02/avrupa-birligi-ve-gdo.pdf>, Erişim Tarihi: 01.07.2011. Ancak Almanya, 2009 yılında ülke topraklarında GDO-mısır ekilmesini yasakladı. AB'ye üye olan en son Avrupa devletlerinden olan (2007'de üye olmuştur) ve AB'ye üye olmadan önce Avrupa'nın tek GDO-soya üreticisi konumunda olan Romanya'da ise AB mevzuatına göre, AB topraklarında sadece bir GDO bitki türünün (MON 810 mısır) ekimine izin verilmiş olduğu için dolayısıyla fiili olarak AB hukukuna göre yasak olan bir üretimi gerçekleştirilmekte olduğu için kısa süre içerisinde GDO soya tarımının yasaklanması kararı alındı. Ahmet Atalık, "İkinci Yeşil Devrim GDO'lar ve Sonrası Tufan", **Görünmez Elin Ekolojisi**, (Yay.Haz. Ekoloji Kolektifi), Ziraat Mühendisleri Odası ve Ekoloji Kolektifi Ortak

yılında GDO'lu ürünlerin ithalatı da yasaklanmıştır. Ancak bu yasaklama ABD'nin baskıları sonucunda uzun süre devam ettirilememiş, Avrupa Parlamentosu'nun 2003'de kabul ettiği ve 2004'de yürürlüğe giren GDO Yasası uyarınca GDO ithalatına "serbestlik" tanınmıştır. Yalnız bu serbestlik ABD'de olduğu gibi sınırsız olmayacaktı: Bütün GDO'lu ürünlere, GDO'lu olduğu açık bir şekilde gösterilmek üzere etiketleme şartı getirildi. Üstelik bu etiketleme gıdanın her aşaması için geçerli olacaktır. Yani gıdanın herhangi bir aşamasında yapılan bir genetik müdahale, ürün son aşamasında GDO'lu olma özelliğini kaybetmiş olsa bile etikette belirtilecektir.⁴⁷⁷ Ayrıca AB'de her GDO'lu ürüne de izin verilmemekte, ancak yetkili risk değerlendirme kurumu olan Avrupa Gıda Güvenliği Kurumu (European Food Safety Authority, EFSA) tarafından onaylanmış GDO'lu ürünlerin tüketime girişine izin verilmekte, bunlar arasında GDO oranı %0,9'un üzerinde olanlarına etiketlenme zorunluluğu getirilmektedir. EFSA, gıda ve yem amaçlı olarak altı pamuk, on altı mısır, üç kolza, üç soya, bir şeker pancarı ve iki sırf GDO

Yayını, Ankara, 2010, s.14. Bu kararın alınmasında Romanya çevre hareketinin Romanya'nın AB'ye resmi olarak üye olma arefesinde ve sonrasında GDO soyanın zararları ile ilgili ülkede ciddi kampanyalar yürütmüş olmalarının etkisi de büyük olmuştur. Vesna Peric Zimonjic, Inter Press Service, Çev.Ahmet Atalık 19.12.2006, <http://www.ekolojistler.org/romanya-genetigi-degistirilmis-soya-yasaklanmali-cev.ahmet-atalik.html>, Erişim Tarihi: 03.04.2011. Bulgaristan'da da Tarım Bakanı'nın basında yer alan açıklamalarında; ülkede ekimine izin verilen MON 810 GDO-mısırının insan ve hayvan sağlığı ile çevre koruması açısından risk taşıdığı vurgulanmakta ve Hükümet tarafından bu ürünün üretiminin ve ayrıca tüketiminin de yasaklanmasının düşünüldüğü anlaşılmaktadır. **Zaman Bulgaria Gazetesi**, 02.02.2011. AB'de sadece MON 810 patent isimli GDO mısır cinsinin ekimi EFSA'dan onay almıştır. Ancak üye ülkelere kendi ulusal mevzuatları çerçevesinde onay almış ürüne de ekim yasağı getirme hakkı tanınmaktadır. Hali hazırda AB ülkelerinin çoğunda MON 810 üretimi de ciddi oranda azaltılmaya başlanmıştır. Öyle ki; 2005-2009 yılları arasında GDO ekim alanları % 35 oranında azalmıştır. Atalık, **y.a.g.e.** AB topraklarında (2008 yılı itibarıyla) ekili alanlar içerisinde toplam 107.719 hektar alanda GDO bitki üretimi yapılmakta ve bunun da çok büyük kısmını tek başına İspanya (79.269 hektar) oluşturmaktadır. **Y.a.g.e.** Sadece ABD'de 62 milyon 500 bin, Arjantin'de 21 milyon, Brezilya'da 15 milyon 800 bin hektar alanda GDO tohumlu ekin yapıldığı dikkate alındığında bu rakamın oldukça küçük olduğunu söylemek gerekir. **Y.a.g.e.**, s.6. Bununla birlikte, ABD'nin DTÖ aracılığıyla kurmuş olduğu ticari baskılar sonucunda 2004 yılında alınan kararla birkaç GDO ürününün kontrollü olarak ve sadece yem amaçlı olmak üzere ithalatına, işlenmesine ve üretimine izin verilmiştir. Ayrıca AB ülkelerinde 1500 civarında GDO-bitki deneme tarlalarının mevcut olması buralarda GDO deneme ekimlerinin yapılması (Bildirici, **a.g.e.**), GDO ekim alanlarında yaygın olan "gen kaçıışı" durumu dikkate alındığında, eğer ciddi bir denetim söz konusu olmaz ve bu deneme tarlalarının veya yem üretim alanlarının suistimal edilmesinin veya normal tarım alanlarına yakın olmasının önüne geçilmezse bu çerçevede bir biyogüvenlik sorununun yaşanacağı da düşünülebilir.

⁴⁷⁷ Çoban, "Türkiye'de GDO Düzenlemesi...", **a.g.e.**, s.61.

olmak üzere toplam 31 GDO'lu ürüne onay vermiştir.⁴⁷⁸ AB'nin GDO'lar ile ilgili olarak aldığı bütün bu kısıtlayıcı, zorlaştıracı kararlar, başta ABD olmak üzere Arjantin ve Kanada gibi GDO bitki ihracatçılarının tepkisini çekmiş bu üç ülke bu kısıtlama kararları alınır alınmaz Dünya Ticaret Örgütü'ne başvurarak AB'nin GDO'lar üzerindeki yasaklamaları-kısıtlamaları ile ilgili olarak bir tartışma panelinin düzenlenmesini talep etmişlerdir.⁴⁷⁹

Bununla birlikte GDO'lara karşı Avrupa'da ciddi bir kamuoyu oluşturan örgütlü bir köylü ve anti-gen hareketinin olduğunu⁴⁸⁰ ve GDO karşıtı kesimlerin bu kısıtlamaları da yetersiz bulduklarını da söylemek gerekir. Yani, AB karar vericileri GDO'lar ile ilgili olarak kendi kamuoyu tepkileri ve ABD'nin ticari baskıları arasında orta yolu bulmak için uğraşı vermektedirler. Genel olarak dünyada, çok uluslu şirketlerin "gıdaya tahakküm" sürecini geriletmek üzere başlatılan ve Avrupa'daki etkinliğini de günden güne daha fazla hissettirmeye başlayan Gıda Egemenliği Hareketi'nin de önemli eylem alanlarından birisinin GDO'ya karşı mücadele biçiminde kendisini göstermeye başladığını da söylemek mümkündür. Nitekim 16-21 Ağustos aylarında Avusturya'nın Krems şehrinde gerçekleştirilen 100'ün üzerinde toplumsal

⁴⁷⁸ Servet Kefi, "Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların Türkiye Tarımı Açısından Değerlendirilmesi", **Farklı Boyutlarıyla Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar**, s.88.

⁴⁷⁹ Worldwatch Enstitüsü, **Dünyanın Durumu Raporu-2004/Tüketim**, TEMA Yayınları, İstanbul, 2004, s.179.

⁴⁸⁰ Fransız anti-gen ve köylü hareketinin sembol isimlerinden Jose Bove'nin liderliğindeki bir grup aktivistin 1998 yılında Novartis şirketinin GDO'lu mısırlardan oluşan ambarlarını basmaları ve mısırları kullanılamaz hale getirmeleri eylemleri sadece Avrupa'daki değil, dünyadaki GDO karşıtı hareket için de öncü olmuştur. Bove, bu baskından dolayı yargılandığı davadaki savunmasında şunları söylemiştir: "...Böyle davranarak, yasal çerçevenin dışına çıktığımı farkındayım: Bu gerekliydi, başka seçeneğimiz yoktu. Genleri dönüştürülmüş tarım ürünlerinin Avrupa ülkelerine empoze edilme şekli bize başka bir alternatif bırakmadı." Paul Aries-Christian Terras, **Jose Bove: Bir Köylünün İsyanı**, Çev.Mehmet Şahin, Ütopya Yayınları, Ankara, 2000, s.48. Jose Bove'nin öncülük yaptığı bu eylemden sonra –yine Bove'nin etkin bir şekilde içinde yer aldığı- GDO karşıtı kampanya Fransa'da daha da büyük bir hız kazandı. Özellikle 2004 yılından sonra patenti Monsanto şirketine ait olan ve Fransa'da da ekimine izin verilen MON 810 GDO mısırın ekiminin yasaklanması için seferber olundu. Bu eylemler sonucunda nihayet 9 Şubat 2008 yılında Fransa'da GDO bitki ekimi (MON 810 mısır) tamamen yasaklandı. Fransa'daki GDO karşıtı hareketin/köylü hareketinin bu başarısı AB'nin diğer ülkelerinde de etkisini göstermiş ve günden güne artan GDO protestoları yukarıda örneklerini verdiğimiz ülkelerde GDO ekiminin yasaklanması sürecini hızlandırmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki; genel olarak GDO karşıtı hareket sadece GDO bitki ekimini değil, GDO'lu ürünlerin (yem amaçlı ve deneme amaçlı olanları da dahil) her türlü üretiminin, tüketiminin yasaklanmasını; bu şekilde yürütülen endüstriyel veya biyoteknolojik ticari tarımdan tamamen doğal tarıma geçilmesini istemekte ve bu doğrultudaki hareketine değişik ülkelerde değişik kampanyalarla devam etmektedir.

örgüt ve gıda aktivistinın katıldığı Nyeleni 2011 Avrupa Gıda Egemenliği Forumu'nda bütün düzeylerdeki kamu politikalarının, kırsal bölgenin canlılığını, gıda üreticiler için adil fiyatları ve herkes için güvenli, GDO'suz gıdayı garanti etmeyi sağlaması gerektiği vurgulanmış⁴⁸¹ ve sonuç bildirgesinde şu ifadeler yer almıştır.⁴⁸²

Gıdanın üretim ve tüketim biçimini, tüm Avrupa halklarına sağlıklı ve güvenli gıda sağlamak üzere dirençli gıda üretim sistemleri yönünde değiştirmek üzere çalışmanın yanında, biyoçeşitliliği ve doğal varlıkları koruyor, hayvan refahını garanti altına alıyoruz. Bu, ekolojik modellerde üretim ve balıkçılık yanında, gıda sisteminin omurgasını oluşturan yerel gıda üretimini gerçekleştiren çok sayıda küçük çiftçinin, bahçıvanın ve küçük balıkçıların varlığını gerektirir. GDO'ların kullanımına karşı savaşımız sürerken GDO'lu olmayan tohum ve hayvan türlerine ait geniş çeşitliliği, yetiştirmek yoluyla sisteme geri kazandırıyoruz. Sürdürülebilir ve çeşitliliği olan gıda kültürlerini, özellikle de yüksek kalitede yerel ve mevsimsel gıdalar ile yüksek oranda işlenmemiş gıdaları destekliyoruz. Bu destek, sadece yerel ve GDO'lu olmayan hayvan yemiyle beslenmiş, yerel olarak yetiştirilmiş hayvan ve hayvansal ürünlerin dahi az miktarlarda tüketilmesini kapsamakta.

Görüldüğü gibi, GDO karşıtı mücadele, daha önceki bölümlerde de ifade ettiğimiz gibi gıdaya tahakküm sisteminin alternatifi olarak düşünülebilecek olan gıda egemenliği mücadelesinin bir parçası olarak yürütölmekte ve bu mücadelede ÇUGŞİ'lerin GDO'lu üretimini genişletmeleri yerel habitatların doğal gıda döngüsünü, yerel gıda kültürünü tahrip eden ve dolayısıyla canlıların yaşamının sürdürülebilirliği açısından da bir biyogüvenlik tehdidi oluşturmaları açısından sorgulanmaktadır. Aynı mücadele anlayışı Türkiye'de de söz konusudur. Türkiye'de GDO'ya karşı

⁴⁸¹ <http://www.karasaban.net/gida-egemenligi-krize-avrupadan-bir-cevap-krems-avusturya-22-agustos-2011/> , Erişim Tarihi: 26.08.2011

⁴⁸² <http://www.karasaban.net/forum-deklarasyonu-avrupada-gida-egemenligi-simdi/> , Erişim Tarihi: 26.08.2011

mücadele aynı zamanda (emperyalizme ve gıdaya tahakküme) karşı bir “gıda egemenliği” mücadelesi çerçevesinde yürütülmektedir. Nitekim GDO’ya Hayır Platformu’nun 2009 yılında yayınladıkları “GDO’lu Tohum ve Gıda İstemiyoruz” başlıklı el ilanında GDO’ların tarıma, ekolojiye, insan sağlığına, gıda egemenliğine, biyolojik çeşitliliğe ve ülkenin bağımsızlığına karşı en büyük tehdit ve saldırı olduğu vurgulanmıştır.⁴⁸³ Bu çerçevede Türkiye’nin biyogüvenlik mevzuatında son zamanlarda yoğunlaşan düzenlemeler, gıdaya tahakküme karşı mücadele eden toplumsal örgütlenmelerin (“GDO’ya Hayır Platformu”) ve eleştirel çalışmalar yapan akademisyenlerin/araştırmacıların özel olarak üzerinde durduğu, takip ettiği ve bu düzenlemelerin “tahakkümcü” yönlerine karşı durduğu yeni bir hukuki gündem oluşturmuştur. Öte yandan, GDO bağlamında Türkiye’de yeni yatırım alanları arayan, pazarını genişletmeye çalışan ÇUGŞİ’lerin de bu gündemi yakından takip ettiklerini ve daha da ötesi belirlemeye çalıştıklarını belirtmek gerekir. Elbette mücadele eden her iki taraf da öncelikle GDO konusundaki tezlerinin kabul görmesi doğrultusunda geniş bir kamuoyu oluşturmaya çalışmakta ve özellikle de yasa koyucu ve siyasal iktidarı etkilemek doğrultusunda faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu yüzden Türkiye’de gıdaya tahakküm sisteminin nasıl yerleştirilmeye ve işletilmeye çalışıldığını değerlendirebilmek için öncelikle biyogüvenlik/GDO mevzuatının nasıl düzenlendiğini irdelemek ve buna yönelik eleştirileri de belirlemek gerekmektedir.

Türkiye’de, GDO ürünlerinin ilk defa dünyada tüketime sunulmaya başladığı 1990’lı yıllardan Biyogüvenlik Yasası’nın yürürlüğe girdiği 2010 yılına kadar GDO ve genel olarak biyogüvenlik çerçevesinde ciddi bir yasal boşluk söz konusu olmuştur. Oysa Türkiye, en başta böyle bir yasal boşluğun olmamasını şart koşan Cartagena Biyogüvenlik Protokolü’nü ülkelerin imzasına açılır açılmaz 24 Mayıs 2000 yılında imzalamıştı. 17.06.2003 tarih ve 4898 sayılı Kanun ile onaylanması uygun bulunan Protokol, 17.07.2003 tarihinde Bakanlar Kurulu’nca onaylanması karar altına alındıktan sonra 11.08.2003 tarihinde resmi gazetede yayınlanmış ve (Anayasa’nın

⁴⁸³ <http://gdohp.blogspot.com/>, Erişim Tarihi: 12.08.2011

90.maddesini⁴⁸⁴ de göz önünde bulundurursak) Türkiye hukukunun bir parçası haline getirilmişti. Protokol, taraf ülkelere GDO'lu üretim ve tüketim konusunda ihtiyat ilkesini gözeten yasal düzenlemeler yapma sorumluluğu yüklediği halde yasanın (biyogüvenlik açısından çokça eleştirilen bir yasa olduğunu da belirtelim) çıkması oldukça uzun zaman almıştır. Bu uzun zaman süresi içerisinde yasal boşluğun sakıncalarını gidermek maksadıyla 2006 yılında “GDO ve GDO'lu Bileşen İçeren Gıda ve Yem Maddelerinin İthalatı, İşlenmesi ve Kontrolüne İlişkin Hususlar Hakkında Talimat”, 2009 yılında ise “Gıda ve Yem Amaçlı Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizmalar ve Ürünlerinin İthalatı, İşlenmesi, İhracatı, Kontrol ve Denetimine Dair Yönetmelik” çıkarıldı. Gerek Talimat gerekse Yönetmelik temel olarak “kapsam alanı” ve “yaptırımlarının etkisizliği” açısından eleştirilmiş ve genel olarak GDO karşıtı kesimler tarafından GDO ithalatını bir ölçüde meşrulaştırdığı da iddia edilmiştir.⁴⁸⁵ Ayrıca herhangi bir yasası olmayan bir

⁴⁸⁴ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 90.Maddesi'nin 5.fıkrasında geçen ilk cümle aynen şöyledir: “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir...”

⁴⁸⁵ 2006 yılında çıkarılan Talimat'ta ispat yükümlülüğünün GDO'lardan etkilenen çiftçilere ve tüketicilere ait olması, Talimat ile, sadece AB menşeli ürünler için düzenleme yapıp GDO açısından esas risk teşkil eden ABD ve Güney Amerika ülkelerinden gelen ürünlerin denetimlerinin kapsam dışı bırakılması ve bu şekilde Türkiye'ye çok sayıda GDO ürünün girmesinin önünün açılması eleştirilmiştir. GDO'ya Hayır Platformu, **Basın Bildirisi**, 20.07.2007. 2009 yılındaki Yönetmelik (ve değişiklikleri) ise, %0,9 sınırını getirdiği için (bebek mamaları dahil) GDO'lu tüketimi meşrulaştırdığı, insan ve hayvan tedavisinde kullanılan antibiyotiğe karşı direnç geni içeren GDO ve ürünlerinin Türkiye'ye serbestçe girebilmemesinin önünü açtığı, GDO'ların transit geçişini serbest bıraktığı, denetleme mekanizması ile ilgili olarak bürokrasi dışındaki toplumsal kesimleri dışladığı ve esas olarak da biyogüvenlik gibi çok boyutlu bir alanın yönetmelikle düzenlenmesinin sakıncaları çerçevesinde eleştirildi ve Yönetmeliğin (ve değişikliklerinin) iptali için Ekoloji Kolektifi ve Tüketici Hakları Derneği tarafından dava açıldı. Yönetmelik'ten yasaya doğru giden sürecin nasıl işlediği, hukuki sakatlıkları ve dava(lar) süreci ile ilgili ayrıntılı bir hukuki değerlendirme için bkz. Fevzi Özlüer-Emre Baturay Altınok, “Biyolojik Çeşitliliğin Piyasalaştırılması: Türkiye'nin GDO ile İmtihani”, **Görünmez Elin Ekolojisi**, vii-xviii Bu arada sorunlu bir durum da, 26 Ekim 2009 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Yönetmeliğin, 20 Kasım 2009 tarihli yeni bir yönetmelikle değiştirilmesi, söz konusu yeni yönetmelikle GDO'lu ürünlerin 1 Mart 2010 tarihe kadar hiçbir kontrole ve risk değerlendirmesine tabi tutulmadan serbestçe Türkiye'ye girmesine izin verilmesiydi. Bu durum karşısında Tüketici Hakları Derneği, Tarım ve Köy İşleri Bakanı Mehdi Eker'e karşı suç duyurusunda bulundu. Dernek Başkanı Turhan Çakar, yaptığı basın açıklamasında olayın skandal olduğunu, büyük firmaların baskısıyla gerçekleştiğini söyledi ve bütün tüketicileri tepki olarak, ambalajlarına bakıldığında içeriğinde GDO olma riski taşıyan (mesela soya lesitini) işlenmiş gıdaları boykot etmeye çağırdı. <http://www.haber7.com/haber/20091124/GDOlu-urunlerle-ilgili-suc-duyurusu.php>, Erişim Tarihi: 09.02.2011.

alanı yasadan önce yönetmelikle (veya talimatla) düzenlemeye çalışmak yasal düzenleme mantığına uymadığı gibi, geçici işlevli, alelacele çıkarılan bir yönetmelik izlenimi verdiği için de eleştirilmiştir. Nitekim, yasaya dayanmadan çıkarılan yönetmelik kısa bir zaman içerisinde değiştirilmek durumunda kalmış ve yine yönetmelikte düzenleme boşluğu doğuran eksiklikler-çelişkiler olduğu belirtilmiştir. 2010 yılında ise, gerekçesinde Cartagena Biyogüvenlik Protokolü'nün gereği olarak hazırlandığı söylenen, Biyogüvenlik Yasası nihayet yürürlüğe girmiş, ancak bu yasal düzenleme de GDO konusundaki kaygıları ve bu konudaki tartışmaları gidermek bir yana tartışmaları daha da alevlendirmiştir. Bu tartışmalar yasanın GDO'lu ürünlerin Türkiye'ye girmesini engelleyecek bir düzenleme olup olmadığı noktasından hâlâ (2011 yılında da) devam etmektedir.⁴⁸⁶

⁴⁸⁶ Nitekim basına yansıyan haberlere göre 6. 600 ton GDO'lu mısır yüküyle, Ukrayna'dan Türkiye'ye gelerek, Bandırma Limanına yanaşan gemiler suç üstü yakalanmıştır. GDO'lu mısırların Balıkesir ve Bursa da konuşlanmış bir gıda şirketi tarafından ithal edildiği iddia edilmektedir. Konuya dikkat çekmek üzere "Tüketicilerden Tarım Bakanlığı'na" başlıklı bir açık mektup yazarak kamuoyuyla paylaşan Tüketici Örgütleri Federasyonu, Tüketici yurttaşların, bugün sahte, düzmece belgelerle GDO'ların ülkemize girmesine olanak sağlayanların, ekimi yasak olan GDO'lu tohumların, el altından olası ekimini görmezden gelmeleri konusunda kaygılı olduğunu belirterek Türkiye'de yasak olan GDO'lu bitki ekimi konusunu bu vesileyle gündeme taşıdıktan sonra uzunca yıllardır Türkiye kamuoyunun gündeminde olan ve her seferinde her dönemdeki yetkili bakanlık tarafından "Türkiye'ye yasa dışı yollardan GDO girmemiştir" cümlesiyle yanıtlanan şu soruyu bir kez daha sormuştur: "Ülkemize girmiş olması durumunda en az 800 çeşit işlenmiş üründe kullanılarak yaşamımızı risk altına sokacak olan GDO lu mısırlar bu yöntemle haberimiz olmadan yaşamımıza kaç kez sokuldu?" Tüketici Örgütleri Federasyonu, **Basın Bildirisi**, 07.07.2011. Türkiye'de ithalatı ve ekimi yasak olmasına rağmen (en azından Yasa çıkıncaya kadar buna belli oranda dahi izin veren bir düzenleme olmamasına rağmen) GDO'ların yasa dışı yollardan ülkeye girdiği, dünyada GDO ticaretinin yoğunlaşmaya başladığı 1990'lı yıllardan beri özellikle tüketici örgütleri tarafından iddia edilmektedir. Hükümet temsilcileri ve Tarım Bakanlığı ise, defalarca kez, böyle bir durumun söz konusu olmadığını söylemiş hatta kendilerine TBMM'de konuyla ilgili yöneltilen soru önergelerini de kesin bir dille "Türkiye'ye GDO'lu ürün girişi yoktur" şeklinde yanıtlamışlardır. Yine Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü'ne bilgi edinme hakkı kanunu çerçevesinde sorulan sorulara verilen cevapta da ülkeye GDO'lu ürünlerin girişinin olmadığı söylenmiştir. Bu yanıtları pek inandırıcı bulmayan Tüketici Hakları Derneği; 2004 yılında Ankara'da NOTER huzurunda satıcı firmalardan/süpermarketlerden alınan mısırlı ve soyalı gıda ve yem numuneleri aldı. Bu numunelerin Ankara Tarım İl Müdürlüğü laboratuvarında ve İsviçre'de tahlil edilmesi sonucunda mısırlı ve soyalı ürün numunelerinin GDO'lu olduğu ve ürünlerde virüs geni ya da promotor geni (hepatit B ve AIDS hastalığı yapan HIV benzeri işleve sahiptir), kısırlaştırıcı gen(terminatör gen), toprak bakterisinin zehir üreten protein geni (bt-176) bulunduğu saptandı. Tüketici Hakları Derneği, **GDO Resmi Tahlil Raporları**, Ankara, 2004. Bu tahlil

18 Mart 2010'da Meclis'te kabul edilen, 26 Mart 2010'da Resmi Gazete'de yayınlanan ve Resmi Gazete'de yayınlanmasından altı ay sonra 26 Eylül 2010'da yürürlüğe giren Biyogüvenlik Kanunu'nun, genel gerekçesi ve felsefesi itibariyle Cartagena Biyogüvenlik Protokolünden esinlendiğini söylemek mümkündür. Zaten Yasa gerekçesinde de Cartagena Protokolüne gönderme yapılmıştır. Ancak, Yasa'nın, risk değerlendirme yöntemi açısından Protokolün çokça eleştirilen hükümlerinden bile geri kaldığını belirtmek gerek. Zira, Cartagena Protokolünde her ne kadar "olası risk" ile "iktisadi fayda" arasında bir denge tutturulmaya çalışılsa da "ihtiyat ilkesi" ön plana çıkmaktadır. Bu ilkenin -en esnek olarak kullanıldığında dahi- gereği ise herhangi bir GDO'lu ürünün riskleri konusunda bilimsel belirsizlik söz konusu ise bu belirsizliği gidermek; bu ürünün sağlık ve çevre riskleri açısından kamuoyunu tatmin edici bir bilimsel araştırma sonucu gösterilemediği taktirde ürünün yasaklanmasıdır. Biyogüvenlik Yasası'nda ise ihtiyat ilkesi yerine risk değerlendirme mekanizması getirilmiştir.⁴⁸⁷ Risk değerlendirme sistemi, mevcut (o da tartışmalı) bilimsel bulgulara dayalı bir değerlendirme sonucu ortaya koymaktadır. Oysa, şüpheli olarak kabul edilen GDO'lu ürünlerin, hali hazırda kesin olarak tespit edilemeyen zararları orta veya uzun vadede yeni bir takım bilimsel bulgularla kesin olarak tespit edildiğinde telafisi imkansız sonuçlar doğurabilecektir. Bu anlamda ihtiyat

sonuçlarından ve bu sonuçları destekleyen başka araştırmalardan sonra Tüketici Hakları Derneği, tüketicilere yönelik yoğun bir bilgilendirme kampanyası başlattı ve "marketlerde satılan gıda ürünlerinin içeriğinde soya, mısır, kanola ve pamuk (veya türevleri) bulunması halinde o ürünün GDO'lu olma riski yüksektir" şeklinde özetlenecek şekilde bir uyarıyla tüketicilerin bu ürünleri tüketmemesi çağrısında bulundu. Bu çağrılarla birlikte GDO'ya Hayır Platformu ile birlikte tüketici örgütleri GDO'lu ürünlerin ithalatının, ihracatının, ekiminin tamamen yasaklanması yönünde değişik kampanyalar yürüttüler ve kamuoyu duyarlılığı oluşturarak bu doğrultuda bir düzenleme yapılması, yasal boşluğun bir an önce doldurulması için Meclis'e ve Hükümet'e sivil baskı yapılması için çalıştılar. Ancak, elbette yasal boşluğu doldurmak üzere çıkarılan talimatlar, yönetmelikler ve son olarak da Biyogüvenlik Yasası, Türkiye'deki GDO karşıtı kesimler açısından hiç tatmin edici bulunmadığı gibi –örneğin GDO'ların transit geçişine onay veren- bu yasal düzenlemelerin Türkiye'ye kanun dışı yollardan GDO'ların girmesini daha kolaylaştıracağı belirtildi. Nitekim yukarıda belirtildiği gibi Bandırma Limanı'nda ele geçirilen 6600 ton GDO'lu mısır bu kaygıların doğrulanması olarak algılandı.

⁴⁸⁷ Aykut Çoban, "Türkiye'de GDO Düzenlemesi ve Sosyo-Ekolojik Sorunlar", **Görünmez Elin Ekolojisi**, s.55.

ilkesi, şüphe uyandıran bir ürünün şüpheli olmadığının hemen tespit edilmesi ve kamuoyunda o ürün hakkındaki güvensizliğin giderilmesi veya en aza indirilmesi, aksi taktirde ürünün tüketiciye sunulmaması üzerinde dururken Biyogüvenlik Yasası'ndaki risk değerlendirme sisteminde mevcut bilimsel tespit düzeyi dikkate alınmakta ileride yeni bilimsel bulgular elde edildiğinde yeni bir değerlendirme yapılabileceği belirtilmektedir. Sağlık ve çevre açısından risk teşkil edebilecek GDO'lu ürünlerin değerlendirilmesinin Yasa'ya (ve yönetmeliğe) göre oluşturulan 9 kişilik Biyogüvenlik Kurulu'nun ve onun belirlediği 11 kişilik Bilimsel Komite'nin oy çokluğuna dayalı kararıyla yapılması da ayrıca eleştirilmektedir. Zira, Aykut Çoban'ın özellikle üzerinde durduğu gibi; Bilimsel Komite'nin 6'ya 5 oyla, herhangi bir GDO'lu ürüne izin verilmesinin uygun olduğu görüşünü belirtmesi durumunda bu ilk onay kararı Biyogüvenlik Kurulu'nun önüne gelebilecek Biyogüvenlik Kurulu'nda da 5'e 4 oyla ürüne izin çıkması durumunda Biyogüvenlik Kurulu ve Bilimsel Komite'deki toplam 9 üyenin sağlık açısından riskli gördüğü bir ürün piyasaya sunulmuş olabilecektir.⁴⁸⁸ Nitekim, bu anlayışın bir parçası olarak kurulan Bilimsel Komite'nin henüz kurulduktan sonraki ilk toplantılarında 32 çeşit ürüne izin vermesi kamuoyunu tatmin etmemiş ve bu 32 çeşit ürünle ilgili olarak GDO'ya Hayır Platformu'nun bileşenlerinden Ekoloji Kolektifi, Tüketici Hakları Derneği ve Ziraat Mühendisleri Odası ortak davalar açmışlardır.⁴⁸⁹ GDO'ların olası riskleriyle ilgili olarak yukarıda belirttiğimiz bilimsel görüşlere rağmen GDO izninin bu kadar kolaylıkla çıkabiliyor olması hem ihtiyat ilkesine hem de etik ilkelere aykırı bir sonuç ortaya çıkarmakta ve ÇUGŞİ'lerin kâr maksimizasyonu hedefleri doğrultusunda GDO'lu üretim ve tüketim sistemi üzerinde gelişen gıdaya tahakküm sürecini de hızlandırmaktadır.

GDO'lu ürünlerin ithalatına olanak sağlayan Biyogüvenlik Yasası'nda "biyogüvenlik" konsepti içerisinde değerlendirilebilecek en somut tedbir, çoğu AB ülkelerinde de uygulanan şekliyle, GDO'lu bitki ve hayvan üretiminin Türkiye'de yasaklanmasıdır. Ancak, burada da Çoban'ın altını çizdiği gibi;

⁴⁸⁸ Y.a.g.e., s.56.

⁴⁸⁹ Özlüer-Altınok, a.g.e., s.Vii.

ülke içinde üretimi yasaklanan bir ürünün başka ülkelerden ithalatına izin verilmesi genel olarak evrensel biyogüvenlik kavramıyla da çelişen etik bir sorun ortaya çıkarmaktadır. Zira, üretimini engellediğiniz, dolayısıyla üretiminden kaynaklanan telafi edilemeyecek zararların söz konusu olduğunu kabul ettiğiniz bir ürünün ithalatına izin vererek o ürünün üretildiği ülkede ortaya çıkaracağı risklere göz yummuş olmaktadır. Bu, başka ülkelerdeki (biyogüvenlik riski teşkil eden) GDO'lu üretimi desteklemek anlamına gelmektedir. Çoban'a göre; bu çelişki (elbette AB ülkelerinin çoğunda da görülen bu çelişki) ahlaki ve ekolojik açıdan sorgulanması gereken bir durumdur.⁴⁹⁰ Aslında gerek Cartagena Protokolü'nün çizdiği çerçeve ve bu çerçeve dahilinde bir sistemi kabul eden AB uygulamasında ve gerekse yine aynı çerçeve içinde kaldığı, gerekçesinde ifade edilen Türkiye'deki Biyogüvenlik Yasası'nda dar anlamda biyogüvenlik (biosafety) konseptinin benimsenmiş olmasından, hatta zaman zaman (örneğin Türkiye'de olduğu gibi) bu dar biyogüvenlik kavramının daha da dar olarak yorumlanmasından kaynaklanan bir "sakatlık" vardır: Biyogüvenlik kavramının gereği olarak, biyogüvenlik ile ilgili yasal düzenlemelerde büyük oranda "risk önleyici yasaklamalar"ın belirleyici olması gerekir. Bu, "ihtiyat" prensibinin de bir gereğidir. Oysa mesela Türkiye'deki Yasa'da ve Yasa'ya göre çıkarılmış yönetmeliklerde "yasaklama"dan çok "serbestiyet" ön plana çıkarılmıştır. Örneğin Biyogüvenlik Yasası'nda GDO'larla ilgili yasaklamalardan çok (ekim yasağı, bebek mamalarındaki kullanım yasağı vs. sayılabilir) GDO'ların nasıl, hangi hallerde, hangi idari süreçte serbestçe tüketime sunulabileceği üzerinde durulmaktadır. Aslına bakılırsa tam anlamıyla biyogüvenlik kavramının içeriğine uygun bir yasal düzenlemede eğer riskli olarak değerlendiriliyorsa, GDO'ların tamamen (üretimi, ithalatı vs.) yasaklanması gerekmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, üretimi yasaklanan bir ürünün göreceli ve tartışmalı bilimsel risk değerlendirme yöntemleri uygulanarak tüketimine kapı aralanması biyogüvenlik kavramıyla uyuşmamaktır. Buradan GDO'larla ilgili çok farklı yönleriyle gündeme getirilen bilimsel eleştirilerin yasal düzenlemelerde yeteri kadar dikkate alınmadığı, yasal düzenlemelerin

⁴⁹⁰ Aykut Çoban, "Yarım Yamalak Güvenlik", **Radikal Gazetesi**, 29.04.2010.

daha çok GDO eleştirileri ile GDO sektörü arasında bir “uzlaşma” metni olarak kabul edilmesini sağlamaya yönelik olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Oysa, değişik bilimsel çalışmalarda veya farklı toplumsal kesimlerin tespitlerinde ifade edildiği şekliyle GDO’larla ilgili sorunların Yasa’daki risk önleyici tedbirlerle, üstelik GDO ticaretini meşrulaştırarak önlemenin mümkün olmadığı açıktır. Bu gerçeklerden hareketle bugün Türkiye’de, ÇUGŞİ’lerin belirleyici olduğu gıdaya tahakküm sistemini meşrulaştıran bir gıda rejiminin yerleşmesinin önüne geçmek ve gerçek anlamda “biyogüvenlik sistemi” oluşturabilmek için öncelikle GDO ticaretinin; üretiminin, tüketiminin, ithalatının yasal olarak engellenmesinin gerekliliği gıdaya tahakkümü geriletmek üzere mücadele veren toplumsal örgütlerin temel hedefi olarak gündeme gelmektedir.⁴⁹¹

GDO’larla/GDO ticareti ile ilgili olarak değerlendirmeler yaparken yukarıda detaylarına girdiğimiz teknik boyutların ötesinde genel olarak siyasi-felsefi iki nokta üzerinde özellikle durmak gerekmektedir: Birincisi, canlıların yaşamı üzerine kurulan bir iktidar ilişkisinin aracı olabilme doğrultusunda gelişen GDO üretim ve tüketim sistemi, ekolojik emperyalizm ve gıdaya tahakküm sürecinin bir görünümü olmanın ötesinde ciddi bir özgürlük sorunu da ortaya çıkarmaktadır. Günden güne büyüyen biyoteknoloji sektörü yeni ve çok daha kalıcı bir iktidar (biyoiktidar) hiyerarşisi doğuran yeni bir toplumsal mühendislik aygıtı haline de dönüşebilme potansiyeli taşımaktadır. Gelişmiş ülkelerin biyoteknoloji yatırımlarını günden güne artırmaları ile bu teknolojiye hakim olanlarla olamayanlar arasında küresel bir eşitsizlik ilişkisi de doğurmuş, az gelişmiş ülkelerin bağımlılığı bu süreçte daha da artmaya başlamıştır. İkincisi, canlıların evrimi ile canlıların genetik yapıları arasındaki bağlantı noktası olan “evrim halkalarına” (genetik kodlara, DNA-RNA moleküllerine vs.) müdahale etmek, canlıların sağlığı ve ekolojik sistemin devamlılığı açısından, yani en geniş anlamıyla biyogüvenlik açısından çok ciddi, öngörülmeleyen sonuçlar doğurabilme riskini ortaya çıkarmaktadır. Bu

⁴⁹¹ Atalık, Ahmet, “İkinci Yeşil Devrim, GDO’lar ve Sonrası Tufan”, **Görünmez Elin Ekolojisi**, (Yay.Haz. Ekoloji Kolektifi), Ziraat Mühendisleri Odası ve Ekoloji Kolektifi Ortak Yayını, Ankara, 2010, s.19.

yüzden “gen devrimi” şeklinde kendisini gösteren modern biyoteknoloji, doğrudan doğruya canlı varlığın evrimsel gelişim sürecini değiştirme doğrultusunda bir yönelime girmiş olmasından dolayı kendisinden önceki biyoteknolojik uygulamalardan ve genel olarak diğer bütün teknoloji biçimlerinden çok daha fazla tartışılmış, yaşamın geleceği açısından başka teknolojik devrimlerde görülmeyen bir kaygı yaratmıştır.⁴⁹²

Bu kaygıların oluşmasına neden olan etken elbette ki, genetik mühendisliğin veya biyoteknolojinin kendisi değildir. Nitekim çoğu genetik mühendisliği uygulamaları, denetlemeli-kontrollü olarak, kamusal bir işlev ile gerçekleştirildiğinde ve etik sınırları zorlamadığında özellikle sağlık alanında çok yaşamsal sorunların çözümünü sağlayabilmiş veya sağlayabilecektir. Genel olarak teknolojik gelişim ile ilgili olarak da ifade ettiğimiz gibi, sorun genetik mühendisliğin veya biyoteknolojinin (genel olarak) meta üretimi, sermaye birikimi veya bununla bağlantılı şekilde (daha özel olarak) insanları, canlı yaşamını, toprağı, gıdayı kontrol altına almak, tahakküm altına almak gibi “çıkarıcı” amaçlarla kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Biyoteknoloji devrimini önemseyen ve biyoteknolojiyi, insanın doğaya egemen olmasını sağlayan, insanı güçlendiren yollardan birisi olduğunu söyleyen Alaaddin Şenel’e göre de;⁴⁹³

sorun, insanın doğaya egemen olma yollarını araması değil, söz konusu yolları belirleyen üretici güçlerin kimin denetiminde, üretim araçlarının ve teknolojinin kimin mülkiyetinde olduğudur. Teknolojinin

⁴⁹² Rifkin, **a.g.e.**, s.17.

⁴⁹³ Alaaddin Şenel, “Biyoteknoloji Materyalizmi Kanıtıyor”, (söyleşi), **Bilim ve Ütopya Dergisi**, Nisan, 2001, Sayı, 82, s. 30. Katı bir “insan merkezci” yaklaşımı benimsediği anlaşılan Şenel, bu söyleşisinde biyoteknolojinin materyalist tezleri doğruladığını; özellikle İnsan Genom Projesi ile idealizmin toptan çökmeye başladığını; biyoteknolojik gelişmeyle birlikte insanın hem kendi dışındaki doğanın hem de kendi doğasının efendisi olmaya başlayacağını da ifade etmiş ve biyoteknolojinin kapitalizmin mezar kazıcılarından birisi olacağını da eklemiştir. Şenel’in, hali hazırdaki uygulama biçimiyle kapitalizmle içkinliğini belirtmiş olmasına rağmen biyoteknolojik sürece bu kadar “ilerici-devrimci” bir misyon yüklemesi; ekonomi politik gerçekleri ikinci plana atıp konuya büyük ölçüde felsefi düzlemde (idealizm-materyalizm çatışması vs.) bakmasından kaynaklanıyor olsa gerek.

olumsuz, insanlığın zararına kullanılmasının sorumlusu ona sahip olan, onu denetleyen sınıftır.⁴⁹⁴

Kısacası kapitalist/metacı bir iktisadi/toplumsal örgütlenme biçiminin hâkim olduğu bir ulusal veya küresel siyasal sistem dahilinde kullanılan genetik mühendisliğinin –yeni buluşlarıyla ortaya çıkardığı muazzam çoğaltma mekanizması dikkate alındığında- meta üretimini artırmak üzere, herhangi bir sınırlama kabul edilmeksizin veya çok sınırlı kısıtlamalarla kullanılmasından ve bu çerçevede biyoteknolojik devrimle birlikte büyüyen ÇUGŞİ’lerin hegemonik-iktisadi güçleriyle birlikte gıda üzerinden bir tahakküm sisteminin yapı taşlarını örmeye başlamalarından, ekolojik sistemin sürdürülebilirliği, yaşamın geleceği açısından kaygı duyulmaya başlandığını söylemek mümkündür. Bu süreçte, kapitalist bir çoğaltma mekanizması olarak kullanılan genetik mühendisliğinin veya biyoteknolojinin, meta üretimini artırırken nicelik ve nitelik olarak yaşamı azalttığı düşünülebilir. İçinde bulunduğumuz zaman diliminde, büyük ölçüde yukarıda bahsettiğimiz metacı bir çerçevede gerçekleştirilmiş olmasına; tamamen biyoteknoloji yoluyla sermaye artırımını hedefleyen büyük biyoteknoloji şirketlerinin bu genetik mühendisliği uygulamalarını biçimlendirmiş olmasına rağmen çağdaş biyoteknolojinin “yaşam mühendisliği” olarak da nitelendirilmesi ve biyoteknoloji şirketlerinin “yaşam mühendisliği” şirketleri olarak adlandırılması ironi veya çelişki olmanın ötesinde herhalde ciddi bir “şirket propaganda” yöntemi olarak da değerlendirilebilir.⁴⁹⁵

Sonuç olarak biyoteknoloji uygulamalarıyla GDO’ların yaygınlaştırılması ve GDO’lu tohumların patentlenmesi amaçları açısından gözlemlenen temel gerçeklik, çok uluslu şirketlerin tüm gıda zincirini kontrol

⁴⁹⁴ Elbette aşırı “insan merkezci” olmakla birlikte, teknolojik/biyoteknolojik sürecin sınıfsal bir belirlenim çerçevesinde gerçekleşiyor olmasının altını çizmesi açısından bizim de katıldığımız bu yaklaşım da mevcut teknolojinin sadece kullanımının değil, bizatihi yaratımının da sınıfsal olabileceği gerçeğini göz ardı etmesi açısından eleştirilebilir ki bu da ayrı bir teknoloji felsefesi tartışmasıdır.

⁴⁹⁵ Eleştirildiği konu üzerinden kendi kimliğini tanımlamak kapitalizmin propaganda taktiklerinden birisidir. Daha önceki bölümlerde, gıda tekellerinin, kendilerini gıda güvenliği şirketleri olarak nasıl tanımladıklarını, nasıl gıda güvenliği adı altında örgütlendiklerinden bahsetmiştik.

altına alarak diğer alternatifleri yok ettiği gıdaya tahakkümün en ileri safhasını açıklayan bir “gıda totalitarizmi”ni düşündürmektedir. Küresel gıda soygunu olarak da nitelendirilen bu yönelime karşı, biyoçeşitliliği merkezine alan, ekolojik sürdürülebilirlik ve sosyal adaleti hedefleyen bir “gıda demokrasisi”ni yeşertmek gerektiğini dillendiren değişik ekoloji hareketleri/yaklaşımları dünyayı bu konuda uyarmaktadırlar.⁴⁹⁶

Teknolojik araçların yaşamın neredeyse bütün boyutlarına hakim olmaya başladığı “fennileşen” bir dünyada hangi bilimsel ve teknik çalışmaların hangi amaca hizmet ettiği sorununun özünde biyopolitik bir sorun olduğunu daha önceki bölümlerde ifade etmiştik. Söz konusu olan olgu biyoteknoloji kapitalizminin biyopolitik küresel kontrol mekanizması işlevini gören bir biyoiktidar sistemidir ve bu sistem, sınıfsal özelliği belirgin olan alternatifini hiçbir şekilde dikkate alınmayan “mutlakiyetçi teknoloji” görüşüne ve bu görüş çerçevesinde uygulamaya geçirilen bir “biyoteknoloji projesi”ne dayanmaktadır. Biyoteknoloji Projesi tabiri neyi anlatmak için kullanıldığını ve bu projenin nasıl bir çıkar kompleksi içinde yürütüldüğünü Rachel Shurman ve William Munro şöyle açıklamaktadır:⁴⁹⁷

(biyoteknoloji kapitalizmiyle biçimlenen) bu yeni biyo-iktidar sisteminin, tarımın şirketler tarafından kontrolüne, güçlü özel mülkiyet haklarına, ‘uzaktan kontrolü’ kolaylaştıran teknolojilere ve destekleyici düzenleyici çerçevelere dayanan küresel bir tarım düzeni oluşturmak üzere tasarlanmış bir siyasal, ekonomik ve ideolojik taahhüt olduğu hususunu vurgulamak için biyoteknoloji projesi tabirini kullanmaktayız. Bu proje, tarım ticareti, devletler, kilit tarımsal araştırma enstitüleri, bazı araştırma bilimcileri, yardım ajansları ve özel hayır vakıflarını içeren bir çıkar kompleksi tarafından sürdürülmektedir.

⁴⁹⁶ Shiva, **Çalınmış Hasat**, s.28-29. Ayrıca bkz. Vandana Shiva, **Yeryüzü Demokrasisi**, Çev.Ali K.Saysel, bgst Yayınları, İstanbul, 2010,s.228-231.

⁴⁹⁷ Rachel Shurman -William Munro, “Yerel Eylemcilik ve Biyoteknoloji Projesi”, **Teknoloji ve Toplum**, (Ed.Guido Ruivenkamp), Çev.Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2010, s.84.

Görüldüğü gibi, Munro'nun belirttiği “biyoteknoloji projesi”, bizim bu çalışmada ifade ettiğimiz gibi, sadece ekonomi politik değil, biyopolitik bir içeriğe de sahip bulunan “biyoteknoloji kapitalizm”i ile örtüşmektedir. Bu yüzden yinelemek gerekir ki, tek başına sadece bilimsel bir çalışma konusu olarak değerlendirilebilecek biyoteknoloji, bir sonraki konu başlığı çerçevesinde ve çalışmamızın 5. bölümünde üzerinde duracağımız gibi, şirket amaçları doğrultusunda, kâr marjını artırmak için kullanıldığında biyoteknoloji kapitalizmine dönüşmektedir. Günümüzde iyice kurumsallaşmaya başlayan biyoteknoloji kapitalizmi süreci içerisinde yapılan biyoteknolojik çalışmaların büyük bir kısmı, yaşamın temelini oluşturan gıda üzerine kurulacak bir tahakkümün sürekli hale getirilmesi doğrultusunda kullanılmaktadır. Bu çerçevede biyoteknoloji kapitalizminin müdahaleleriyle, dünyada hâlâ gıdanın egemen olmaya devam ettiği/edebildiği yaşam alanlarının bütün ekolojik kökleriyle birlikte tahrip edildiği bir süreç de başlamıştır. Ortaya çıkan sonuç, gıda güvenliğinin ve güvencesinin, daha genel olarak geniş anlamda biyogüvenliğin (biosecurity) tehlike altında olduğu; on binlerce yıllık gıda kültürünün/gıda egemenliği kültürünün ortaya çıkardığı birikimi metalaştırma ile kapitale dönüştürmeye yönelik olarak gelişen bir “gıdaya tahakküm” dönemidir. Bu tahakküm, çok uluslu şirketlerin kontrolündeki biyoteknolojik yatırımların ve bu çerçevedeki biyoteknolojik tarımın dünya geneline yayılmasıyla birlikte daha da kalıcı hale gelme doğrultusunda ciddi bir aşama kat etmiştir.

3. Biyoteknoloji Yatırımlarının Genişlemesi

İçinde bulunduğumuz zamanın “biyoteknoloji yüzyılı” olarak nitelendirilmesini gerektirecek olgular, günden güne artan biyoteknoloji yatırımlarıyla ve biyoteknoloji alanındaki şirketleşmeyle somut olarak kendisini göstermeye başlamıştır. Çağdaş biyoteknolojideki devrim niteliğindeki gelişmeler, özellikle de gen teknolojisindeki ilerlemeler, daha önceki bilimsel/teknolojik buluşlarda görülmedik bir biçimde ve hızda (“biyoteknoloji çağı”nda) teknolojinin iktisadi sonuçlarını ortaya çıkarmaya

başlamıştır. Kapitalizmin meta üretimi şeklinde gelişen büyüme ihtiyacına, doğrudan yaşama odaklanan bir çoğaltma mekanizmasıyla yanıt veren biyoteknolojik uygulamalar, kısa sürede “biyoteknoloji kapitalizmi”ni iyice kökleştirecek olan büyük bir sektör oluşturmuş, bu alanda şirket ve devlet yatırımlarının olağanüstü şekilde yoğunlaşmasına yol açmıştır. Ekolojik sistemin -ve elbette doğrudan doğruya yaşamın- tamamen metalaşması düşüncesi ile paralel olarak gelişen bu süreçte çok uluslu şirketler temel aktör olarak belirmiş ve bu şirketler, denetimleri altına aldıkları biyoteknolojik buluşlarla birlikte yeni bir kârlı sektörü, biyoteknoloji sektörünü meydana getirmişlerdir.

Biyoteknoloji sektörü, ilk kez biyoteknoloji şirketlerinin⁴⁹⁸ kurulmaya başladığı 1980’li yıllardan beri sürekli olarak genişlemektedir. Öncelikle sağlık-tıp alanında, ilaç sektöründe yatırımlara başlayan ve bu alanda daha çabuk ilerleyen çağdaş biyoteknoloji endüstrisi, GDO teknolojisinin uygulanabilirliğinin genişlemesiyle, çok uluslu şirketlerin tarım-gıda alanındaki kârlı yatırımlarının önünü açan gıdanın patentlenmesine olanak sağlayacak şekilde “fikri mülkiyet” (intellectual property) haklarının genişletilmesi, bu alanda bağlayıcı bir uluslararası hukuki düzenlemenin (TRIPS) uygulamaya geçirilmesiyle birlikte tarımsal biyoteknoloji alanında da önemi artmaya başlamıştır⁴⁹⁹ Bu süreçte ABD, İngiltere, Almanya, İsviçre gibi teknolojik birikimi büyük olan ülkeler, büyük ölçüde hükümet-şirket ve üniversite işbirliğiyle gen teknolojisi üzerine büyük yatırımlar yapmaya başlamışlar, biyoteknoloji uluslararası iktisadi rekabetin çok önemli bir aracı haline

⁴⁹⁸ Burada belirtilen biyoteknoloji şirketleri doğrudan doğruya bilimsel çalışmalara odaklanan, biyoteknolojik buluşlar gerçekleştiren ve bu buluşları patent mekanizmasıyla piyasaya (doğrudan doğruya üretim ve ticaret yapan şirketlere) özellikle sağlık (ilaç) ve tarım(tohum-gıda) sektörüne sunan şirketlerdir. Bu şirketler, büyük ölçüde Hükümetlerin teknolojik yatırım politikalarının bir sonucu olarak; kamusal örgütlerle ve üniversitelerle işbirliği içerisinde faaliyet yürütmektedirler. Janet Hope, **Biobazaar/The Open Source Revolution and Biotechnology**, Harvard University Press, London, 2008, s.94. Dolayısıyla bu şirketler, daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz ve sonraki bölümlerde daha ayrıntılı olarak üzerinde duracağımız, çok uluslu gıda şirketlerinden farklıdır. Gerçi büyük tarım-gıda şirketleri, şirket faaliyetlerinin bir unsuru olarak bu türden “ticari bilim” olarak adlandırılacak faaliyetler de yürütmektedirler ancak başka bir işle meşgul olmayıp sadece sektöre yönelik biyoteknolojik araştırmalar yapan firmalar da mevcuttur. Her halükarda bu şirketler, biyoteknoloji kapitalizminin, GDO ticaretinin “olmazsa olmaz” unsurlarıdır.

⁴⁹⁹ Bkz. Hemant Rawat, **Agricultural Biotechnology**, Oxford Book Company, Jaipur-India, 2008.

gelmeye başlamıştır.⁵⁰⁰ 1990'lı yıllarda özellikle ABD, AB, Japonya gibi teknoloji üreten merkezlerde biyoteknolojik AR-GE araştırmaları yoğunlaşmış ve buradan elde edilen teknolojik birikimin teknolojiye ve sanayiye aktarılmasıyla biyoteknoloji sektörü hızla gelişmeye başlamıştır.⁵⁰¹ Gen teknolojisindeki ilerlemeler ve “İnsan Genom Projesi”nin⁵⁰² tamamlanmasının da etkisiyle 2000'li yıllar boyunca ilaç sanayii ve tarımsal biyoteknoloji uygulamalarının daha da genişlediği, sektörün her geçen gün daha da büyüdüğü görülmektedir.⁵⁰³

Biyoteknolojiye en fazla yatırım yapan, biyoteknoloji pazarının en geniş olduğu ve dolayısıyla biyoteknoloji kapitalizminin kökleşmesini sağlayan ülkelerin başında ABD yer almaktadır.⁵⁰⁴ ABD Enerji Bakanlığı'nın (bir nevi biyoteknolojinin üssü olarak kabul edilen) “Genomes to Life” (Genomlardan Yaşama) adlı dairesinde gerçekleşen çalışmaların global biyoteknoloji kapitalizmini beslediği, burada gerçekleşen biyoteknolojik

⁵⁰⁰ Hüveyda Başağa-Dilek Çetindamar, **Uluslararası Rekabet Stratejileri: Biyoteknoloji**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2000, s.61.

⁵⁰¹ DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı/Biyoteknoloji ve Biyogüvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2000, s.12. Bu raporda Türkiye'nin biyoteknoloji alanında yukarıda sözü edilen ülkelere göre oldukça geri kalma nedenlerinden birisi olarak Ar-Ge araştırmalarının yetersizliği üzerinde durulurken. Bu kavramın Türkiye'de nasıl yanlış algılandığı da şu şekilde izah edilmektedir: “Ne yazık ki, ülkemizde uygulanan bilim ve teknoloji politikaları; araştırma (*Research*) ile Ar-Ge (*Research and Development*) kavramlarını birbirinden net olarak ayırmamıştır. Bütün dünyada, bilginin teknolojiye dönüştürülmesi anlamını taşıyan ‘Research and Development R & D.’ ülkemizde yerine göre bazen ‘Research’, bazen de ‘R & D.’ olarak kullanılmaktadır. Bilimsel araştırmaya gerek duymadan teknolojinin geliştirilebileceği mantığından kaynak bulan bu kavram karışıklığı nedeniyle (belki de bilinçli bir politika olarak), ülkenin kısıtlı kaynakları Ar-Ge için kullanılmakta, temel araştırma devlet desteğinin çok kısıtlı olması nedeniyle bir türlü canlanamamaktadır...” **Y.a.g.e.**, s.33.

⁵⁰² İnsanın tek bir hücresinde bulunan DNA'nın bütün ayrıntılarıyla incelenmesi; biyolojik yaşam sisteminin temel unsuru olan genlerin özelliklerinin, sıralamasının ve yerlerinin belirlenmesi amacıyla 1990 yılında başlatılmış olan İnsan Genom Projesi, tam 13 yıl sonra - DNA'nın ilk kez keşfedilmesinin 50.yılı olan 2003'de- tamamlanmıştır. Proje, ABD öncülüğünde, Çin, Fransa, Almanya, İngiltere ve Japonya'dan 20 genom merkezinin bilimsel işbirliğiyle, koordinasyonuyla ve bilim insanlarının bu çerçevede yürüttüğü uluslar arası ortak çalışma ile gerçekleştirilmiştir. Begüm Akman-Taner Tuncer, **Yaşamın Şifresi: İnsan Genom Projesi**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2007, s.3-4.

⁵⁰³ Kandan Aravindaram-Ning Sun Yang, “Applications of Agricultural and Medicinal Biotechnology in Functional Foods”, **Sustainable Agriculture and New Biotechnologies** (Ed.Nureddina Benkeblia), CRC Press, New York, 2011, s.258.

⁵⁰⁴ William Bains, **Venture Capital and the European Biotechnology Industry**, Palgrave Macmillan Press, New York, 2009, s.19.

icatlarla ABD'nin global iktisadi ve siyasi önderliğinin güvence altına alındığı ve elbette ABD merkezli çok uluslu gıda şirketlerinin de önünün açıldığı düşünülmektedir.⁵⁰⁵ Avrupa ülkelerinde biyoteknoloji şirketleşmesi ve yatırımları ABD'ye göre epeyce yavaş ilerlemekle birlikte yine de özellikle 1980 yılından sonra –ABD şirketlerinin çalışmalarının da itmesiyle- ciddi bir hızlanma gözlenmiştir.⁵⁰⁶ 2009 OECD rakamlarına göre ABD'de 3301, Japonya'da 1007, Kore'de 773, Avustralya'da 527, AB ülkelerinin tamamında ise 3377 biyoteknoloji şirketi mevcuttur.⁵⁰⁷

Dünyada son çeyrek asırdır ciddi oranda artmakta olan biyoteknolojik araştırmalara ve bu alanda yoğunlaşan ülke yatırımlarına paralel olarak doğrudan doğruya biyoteknoloji/gen teknolojisi üzerine çalışan biyoteknoloji şirketleri çok ciddi bir kâr marjına ulaşmış; elde ettikleri gelirler ve istihdam yapılarıyla dev şirketler haline gelmişlerdir. Tablo 4.1'de biyoteknoloji sektöründe, yatırım ağırlıkları özellikle sektörün en kârlı alanı olarak gelişen (“acil gıda” olarak da nitelendirilen) ilaç sektöründe yoğunlaşan en büyük 10 biyoteknoloji şirketinin net gelirleri (yıllık) ve çalıştırdıkları işçi sayısı verilmiştir:

⁵⁰⁵ Ökten, **a.g.e.**, s.128.

⁵⁰⁶ Reyhan Oksay, “Biyoteknoloji Patlaması”, **Cumhuriyet Dergi**, Sayı 711, 04.04.2000, s.2.

⁵⁰⁷ OECD, **OECD Biotechnology Statistics 2009**, s.15.

Tablo 4.1: En Büyük 10 İlaç-Biyoteknoloji Şirketinin Net Gelir ve İstihdam Yapısı (2010 Yılı)

Şirket	Ülke	Gelir (milyon dolar)	Çalışan Sayısı
Pfizer	ABD	66.800	116.500
Johnson&Johnson	ABD	61.600	115.500
Novartis	İsviçre	50.600	99.834
Roche Holding AG	İsviçre	46.800	81.507
Bayer	Almanya	46.100	108.800
Glaxo Smith Kline	İngiltere	45.700	98.854
Merck & Co.	ABD	44.000	100.000
Sanofi-Aventis	Fransa	41.200	104.867
AbbotLaboratories	ABD	35.200	73.000
AstraZeneca	İngiltere	33.300	62.700

Kaynak: IMAP, **Pharmaceuticals & Biotech Industry Global Report-2011**, Appendix A.iii-A.vii.

Tablodan da anlaşıldığı gibi; gelir ve istihdam kapasitesi açısından ABD, İsviçre, İngiltere, Fransa ve Almanya merkezli şirketler sektördeki ağırlıklarını hissettirmektedirler.⁵⁰⁸ Büyük ölçüde tıp-ilaç sektöründe faaliyet yürüten bu şirketlerin çoğu ilaç araştırmalarında büyük bir gelişim sağladıktan sonra faaliyet alanlarını genişletmişler ve tarım-gıda alanındaki “biyoteknolojik icat” ihtiyacına da cevap vermeye başlamışlar, biyoteknolojik tarım yatırımlarının da temel itici gücünü oluşturmuşlardır. Bugün biyoteknoloji-ilaç şirketleriyle tohum-gıda şirketleri adeta bir işbölümü içerisinde çalışmaktadırlar. Şirket evlilikleri ve devralmalar sektörde yoğun bir şekilde görülmektedir. Örneğin ilaç sektörünün köklü isimlerinden Pharmacia

⁵⁰⁸ Diğer alanlarda olduğu gibi ilaç-biyoteknoloji sektöründe de ABD’nin ağırlığı kendisini hissettirmektedir. En büyük 50 ilaç şirketinin 22’sinin merkezi ABD’dedir. Bununla birlikte toplam ilaç satışının %46’sı da ABD’de gerçekleşmektedir. Yine yeni ilaçların %65’i ilk kez ABD’de piyasaya sürülmekte, ilaç Ar-Ge harcamalarının %45’i ABD’de yapılmaktadır. Güçlü ilaç sanayi ve pazarı olma anlamında ABD’yi izleyen ülkeler sırasıyla Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya ve İspanya’dır. İsviçre yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi büyük biyoteknoloji şirketlerine sahip olmakla birlikte sektör payı anlamında (elbette ülke büyüklüğünün de etkisiyle) bu ülkelerin gerisinde kalmıştır. ABD ve AB ülkeleri dışında biyoteknoloji-ilaç sektöründe güç olarak gözlenen Asya ülkesi ise Japonya’dır. Dünyadaki ilaç Ar-Ge harcamalarının %13’ü Japonya’da gerçekleşirken yeni ilaçların %3,7’si ilk kez Japonya’da piyasaya çıkmaktadır. Bu arada dünyadaki ilaç satışlarının % 9,4’ü de Japonya’da yapılmaktadır. Deloitte, **Türkiye’de ve Dünya’da İlaç Sanayii**, Aralık, 2009, s.5.

en büyük GDO-tohum şirketi Monsanto şirketi ile birleşmiştir. Bristol-Myers Squibb ilaç şirketi dünyanın ikinci en büyük tohum şirketi olan DuPont'a ait DuPont Pharmaceuticals şirketini devralmıştır. Yine, en büyük ilaç şirketi Pfizer, Pharmacia'yı devralarak⁵⁰⁹ en büyük tohum/GDO-tohum şirketi (Monsanto) ile en büyük biyoteknoloji-ilaç şirketinin (Pfizer) işbirliğini tescillemişlerdir.

Biyoteknoloji şirketleri, bir yandan çoğaltma mekanizmasını ve yaşam üzerinden meta üretimini büyütecek yeni teknolojik buluşlar üzerine çalışırken öte yandan bu buluşlar çerçevesinde diğer çok uluslu şirketlerle ve yerel şirketlerle işbirliği içerisine girerek dünya üzerindeki yatırım alanlarını genişletmişlerdir. Son zamanlarda biyoteknoloji-ilaç patent başvurularında görülen artış bu eğilimin en önemli göstergesidir. Öyle ki, Dünya Fikri Mülkiyet Teşkilatı'nın (World Intellectual Property Organization/WIPO) yayınladığı istatistiklere göre biyoteknoloji-ilaç alanında PCT (Uluslararası Patent İşbirliği Antlaşması)⁵¹⁰ çerçevesinde yapılan toplam başvuru sayısı (2009 yılı için) 13.758 olmuştur. Buna mukabil, aynı yıl için örneğin bilgisayar teknolojisi alanında yapılan patent başvuru sayısı 10.268, medikal teknoloji alanında yapılan patent başvuru sayısı 10.454'tür.⁵¹¹ Biyoteknolojik Ar-Ge çalışmaları sonucunda elde edilen tohum patentlerinin, bir sonraki bölümde ele alacağımız büyük ÇUGŞİ'lerin biyoteknolojik tarımsal üretim alanında tekelleştiği ve dolayısıyla genel olarak gıdaya tahakküm sisteminin kurumsallaşmaya başladığı bir "biyoteknoloji kapitalizmi"nin önünü açtığını söylemek mümkündür. Bir avuç tohum şirketinin global tarım-gıda pazarı

⁵⁰⁹ Feride Saçakçioğlu, İlaçta Patent ve Getirdikleri, Sunu, 2005, s.12.

http://halksagligi.med.ege.edu.tr/seminerler/2005-06/IlactaPatent_FS.pdf. Erişim Tarihi: 01.07.2011.

⁵¹⁰ PCT, WIPO tarafından uygulanan bir uluslararası patent sözleşmesidir. Sözleşmeye Türkiye'nin de (1996'dan bu yana) aralarında bulunduğu 128 ülke dahil olmuştur. Sözleşme, taraf ülkelerde patentlerin koruma altına alınmasını sağlamaktadır. PCT sistemi, birden fazla ülkeye yapılacak patent başvurularının dosyalama işlemlerini kolaylaştırmak ve yenilik araştırmalarının tek merkezden yapılarak tescil kararının ilgili ülke tarafından verilmesini sağlamaktadır. PCT prosedüründe patent başvurusu bölgesel/ulusal ve uluslararası aşamalardan oluşur. Önce uluslararası aşama geçilir, sonra ulusal aşama süreci takip edilir. Bu şekilde patent ile ilgili olarak "uluslararası araştırma" safhası PCT ofislerinde yapıldığı için yerel patent başvuru ofislerinin iş yükü de hafifletilmiş olmaktadır. WIPO, **PCT The International Patent System/Performance Indicators**, 2011, s.4.

⁵¹¹ WIPO, **PCT The International Patent System Yearly Review/Development and Performance in 2010**, s.24.

üzerinde tahakküm kurmalarında, tarımı ticarileştiren bir katalizör olarak, patent sisteminin önemli rolünün olduğunu söyleyen Dronamraju'ya göre; patent sisteminin getirdiği güçle; sadece üç egemen gıda zinciri (Cargill, ConAgra, Novartis/ADM), dünya gıda arzını kontrol etmektedir. Beş büyük şirket (Monsanto, DuPont, Aventis, Novartis, AstraZeneca), dünya GDO üretiminin büyük çoğunluğunu kontrol etmektedir. En büyük 10 global tohum şirketi 30 milyar doların üzerinde olan yıllık tohum ticaretinin yaklaşık üçte birini kontrol etmektedir. En büyük 10 tarım kimyasalları (tarımsal) şirketi, 31 milyar dolarlık dünya tarımsal pazarının %91'inden sorumludur. En büyük beş bitki tohumu şirketi dünya bitki tohumu pazarının %75'ini kontrol etmektedir. Sadece 4 şirket Kuzey Amerika mısır pazarının %69'unu kontrol etmektedir. Sadece bir şirket ABD pamuk tohumu pazarının %71'ini kontrol etmektedir.⁵¹² Kısaca Dronamraju'ya göre patent sisteminin genişlemesiyle tarım-gıda alanındaki tekelleşme paralel gitmekte ve sonuçta ortaya çıkan "yaşamın patentlenmesi" olmaktadır.⁵¹³ Susan Goerge'a de göre bazen tohum, bazen böcek ve ot ilacı bazen de ecza ürünleri üreten ve pazarlayan-bazen hepsini birlikte gerçekleştiren-az sayıdaki dev biyoteknoloji şirketi kendi aralarında genellikle işbirliği yapmakta ve büyük bir sinerji oluşturmaktadır. George'a göre; kendilerini "yaşam bilimi" şirketleri de olarak nitelendiren bu şirketlerin asıl amaçları ise genlere ve tohumlara, dünya tarımının etkin şekilde kontrolüne sahip olmak için kullandıkları tüm teknolojilere hükmetmektir.⁵¹⁴

Bu süreçte biyoteknoloji şirketlerinin-kendi faaliyet alanlarını geliştirecek bilimsel buluşların önünü açmak üzere- finanse ettiği, sponsor olduğu akademik çalışmalar ve iyice yoğunlaşmaya başlayan bilim ve kapitalizm ilişkisi, akademik çevrelerdeki "saygın" bilim insanlarının GDO sektörünün faaliyetleri arasında yer almaları bakımından eleştirilirken⁵¹⁵

⁵¹² Dronamraju, **a.g.e.**, s.221.

⁵¹³ **Y.a.g.e.**, s.260.

⁵¹⁴ Susan George, "Sanayicilerin GDO Aşkı", **Le Monde Diplomatique Türkiye Dergisi**, 15.04.2003, Sayı 13, s.35

⁵¹⁵ Bernard Cassen,, "Akademisyenler", Çev.Esengül Kolcuoğlu, **Le Monde Diplomatique Türkiye Dergisi**, Şubat-Mart 2003, s.53.

“akademik bilimsel özerklik sorunu”nu⁵¹⁶ gündeme getiren “akademik kapitalizm” denilen bir faaliyet alanı da doğurmuştur.⁵¹⁷ Dünyadaki yeni ekonomi yöneliminin tipik bir yansıması olan akademik kapitalizm, kurumsal araştırmalarda sermaye ve ticaretin belirleyici olmasıyla birlikte, ticaret ve sermaye ile daha bağlantılı daha az bağımsız ve daha profesyonel yeni aktörlerin girmesi ile de kendisini göstermektedir.⁵¹⁸ Elbette bu durum yerleşik akademik kültürü de dönüştürmüş, bağımsız araştırmaların önü giderek daha fazla kesilmeye başlanmıştır. Böyle bir akademik dönüşümün yaşanmaya başladığı bu süreçte gen teknolojisini yoğun olarak meta üretimi amacıyla kullanmaya başlayan tarım/gıda şirketlerinin, faaliyetlerinin ortaya çıkardığı yaşamsal risklere karşı oluşabilecek tepkileri de, kendi bünyelerine taşıdıkları akademisyenlerin⁵¹⁹ görüşlerini deyim yerindeyse “satın alarak” etkisizleştirmeye çalıştıkları da düşünülebilir.⁵²⁰

⁵¹⁶ Üniversitelerin ticaret dünyasına dahil olması doğrultusunda dünyada genel bir eğilimin olduğu vurgulanan ancak özel olarak bu eğilimle ilgili ABD’deki gelişim sürecine odaklanan ve bilim ile ticaret arasındaki “patronaj” ilişkisini kabul etmekle birlikte bu ilişkiye yönelik genel eleştirel yaklaşımdan farklı değerlendirmeleri-öngörülerini içeren ayrıntılı bir “çözümleme” için bkz. Daniel Lee Kleinman - Steven P. Vallas, “Bilim, Kapitalizm ve ‘Bilgi İşçisinin Yükselişi’: ABD’de Bilgi Üretiminin Değişen Yapısı”, Çev.Arif Geniş, **Eğitim-Bilim-Toplum Dergisi**, Cilt 2, sayı 6, Bahar 2004. Kleinman ve Vallas’a göre; bilim ve ticaretin giderek artan yakınlaşmasıyla birlikte bilgi üretiminin “safılığı” miti sarsılmaktadır. Bu durumda, bilimsel meşruiyetin temellerinin tehlikeye girebileceği gibi; bilimsel bilgi, eleştiriye daha açık hale gelebilir. Yazarlar, bu sürecin, formel bilgi üretim sürecinin üstünlüğünü, bilimsel araştırmalarda toplumsal katılıma (meslekten olmayanların katılımına) olanak vermeyen katı-kapalı halini sorgulayan bazı toplumsal kesimlerin istemleriyle de örtüştüğünü düşünmekte ve son cümle olarak şunu da söylemektedirler: “İronik bir şekilde, ‘bilimi sermayenin hizmetine koşma’ çabaları bilimin tarafsız hakikat iddialarını zayıflatıp, kamunun bilgi üretimine eskisinden daha fazla katılımını mümkün hale getirebilir.” Y.a.g.e., s.25.

⁵¹⁷ Demirkol, **a.g.e.**, s.293.

⁵¹⁸ Gary Rhoades-Sheila Slaughter, “Academic Capitalism in the New Economy: Challenges and Choices”, **American Academic**, June, 1(1), 2004, s.47.

⁵¹⁹ Üniversitelerin, bilim insanlarının biyoteknoloji firmaları ile olan ilişkilerini “biyoteknoloji ekonomisi” bağlamında inceleyen bir çalışma için bkz. T.V.S. Ramamohan Rao, **Economics of Biotechnology**, New Age International (P) Limited Publishers, New Delhi, 2007.

⁵²⁰ Bu eğilimi doğrulayan bazı alan araştırmaları da yapılmıştır. Örneğin, Harvard Üniversitesi’nden Michael Blumenthal ve meslektaşlarının üniversitelerdeki “yaşam bilimleri” alanında çalışan akademisyenler ve biyoteknoloji şirketleri ilişkisi üzerine yapılan bir ulusal ölçekli ampirik çalışmada elde edilen bulgulara göre; sanayiden destek alan üniversite araştırmacılarının yüzde 30’u araştırma projelerinin seçiminde ticari kaygıların etkili olduğunu belirtmişti. Bu tür bir destek almayanların ise ancak yüzde 7’si ticari faktörlerin proje seçimlerini belirlediğini ifade etmişti. Kleinman - Vallas, **a.g.e.**, s.9. Bilim-teknoloji (akademi dünyası) ve kapitalizm (şirketler dünyası) arasındaki bu ilişki biçimi, daha önce bilim ve (yine şirket politikalarıyla uyumlu olan) Hükümet politikaları arasındaki ilişkilerde de kendisini göstermişti. Örneğin ABD’de İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Teknoloji

Magdoff ve Tokar'a göre özellikle GDO araştırmaları şirketlerin kısıacı altında olup ABD'de daha yoğun olmak üzere bu konudaki bağımsız araştırmaların yerini büyük ölçüde "şirket araştırmaları" almış durumdadır. Magdoff, tohum şirketlerinin akademideki araştırmacılara değişik ödenekler sağlayarak, "şirket danışmanı bilim insanı" statüsünü genişleterek ve bağımsız araştırmaları önleyerek "devlet üniversitesi" kavramını da yozlaştırdığını ifade etmektedir.⁵²¹ Akademik kapitalizmin başka işlevleri de söz konusu olmaktadır: GDO'lu ürünlerin insan sağlığı ve genel olarak ekolojik sistem üzerinde geri döndürülemez tahribata yol açabileceği çok değişik bilimsel çalışmalarda ortaya konulmakla birlikte bu konuda özellikle, güncel tartışmalarda "GDO lobisi" adı verilen biyoteknoloji şirketlerinin baskı grubu mekanizmalarıyla birlikte "akademik kapitalizm" çerçevesinde aksi görüş de fazlasıyla gündeme getirilmiş ve biyoteknoloji şirketleri ile işbirliği içerisinde olan bazı bilim/akademi çevreleri de GDO lobisini destekleyen "bilimsel görüşler" ortaya koyabilmiştir. Mae-Wan Ho'nun ifadesiyle "kötü bilim" ve "büyük sermaye"nin bir araya gelmesi, aslında dünyayı inşa edebilecek ya da yıkabilecek iki büyük gücün; bilim ve ticaretin, bu konudaki ittifakı, tedirginliği daha da artırmaktadır.⁵²² Biyoteknoloji şirketleri ile üniversitelerin ilişkilerinin, daha doğru ifadeyle teknoloji araştırmaları yapan üniversitelerin global biyoteknoloji ticareti ile yoğunlaştığının göstergelerinden birisi de üniversitelerin biyoteknolojik patent başvurularında görülen artıştır. Öyle ki, 2009 yılı verilerine göre teknoloji üniversitelerinden PCT kapsamında yapılan en fazla patent başvurusu toplam 2440 başvuru ile biyoteknoloji-ilaç alanında olmuştur. Oysa aynı yıl içinde üniversitelerin örneğin tıp teknolojisi alanındaki patent başvurusu 648, ölçüm teknolojisi alanındaki başvurusu 504 olmuştur.⁵²³ Biyoteknolojik patent başvurularındaki bu artış, üniversitelerin

enstitülerindeki araştırmaların odağının, esas içeriğinin ve yöneliminin büyük ölçüde Pentagon projeleri doğrultusunda gerçekteşirildiği düşünölmektedir. **Y.a.g.e.**, s.10.

⁵²¹ Magdoff-Tokar, **a.g.e.**, s.71.

⁵²² Ho, **Genetik Mühendisliği**, s.28.

⁵²³ WIPO, **World Intellectual Property Indicators**, 2010. Bununla birlikte, 2009 yılında PCT kapsamında yapılan toplam patent başvurusunun (13.758), aşağı yukarı %20'sinin üniversiteler tarafından yapılmış olması dikkat çekicidir.

“biyoteknoloji kapitalizmi”ni geliştiren önemli aktörlerden birisi olmaya başladığını da düşünmektedir.

Özünde bir bilimsel uğraşı alanı olan biyoteknolojinin, kapitalizm doğrultusunda meta üretimi artırmak şeklinde kullanılması ve akademik çalışmaların da biyoteknoloji kapitalizmiyle içli dışı hale gelmesi (akademik kapitalizm) ve medyanın da bu doğrultuda kullanılmasıyla birlikte GDO konusunda yöneltilen eleştirileri bertaraf etmek üzere ciddi bir propaganda aygıtının oluşması sağlanmışır. Öyle ki, 2002-2008 yılları arasında uluslararası basında biyoteknoloji hakkında çıkan yayınların % 80,3’ü GDO’lu tohumlar hakkında olumlu görüş içermektedir. Yine 2003 yılında GDO övgüsü taşıyan yazılar oranı yüzde 48,6 iken bu oran 2006 yılında %90,5’e kadar çıkmıştır.⁵²⁴ Bu hegemonik durum, bilimsel gelişmenin etik sınırlarını zorladığı gibi yine bu teknolojinin kapitalist üretim ve tüketim sürecine uygulanması sürecinde akademiden gelmesi gereken eleştirileri de sınırlandırmaktadır.

Biyoteknolojideki hızlı gelişmenin altında yatan esas dürtünün çokuluslu şirketler olduğunu söylemek gerekir. Tarım-gıda alanında kâr maksimizasyonu için çaba saf eden şirketler, yukarıda bahsedildiği şekilde biyoteknolojik araştırmaları kendi şirket amaçları doğrultusunda (akademik kapitalizm) desteklemişler, geliştirmişler ve bu gelişmeler doğrudan doğruya biyoteknolojik tarıma yansımıştır. Yeni biyoteknolojik tekniklerle, buluşlarla ve bu şekilde genetiği dönüştürülmüş tohumlarla yapılan tarımsal üretim sürecini ifade eden “biyoteknolojik tarım” her geçen gün önemli ölçüde büyüme göstermektedir. Öyle ki, GDO’lu ekimin ilk kez yapıldığı yıl olan 1995’den 2010 yılına kadar geçen süre içerisinde, yani 15 yılda, biyoteknolojik tarım yapılan alanlar 85 kat artmıştır.⁵²⁵ 2010 yılı itibariyle dünyada–büyük ölçüde soya, mısır, pamuk ve kanola (kolza yağı) tohumuyla olmak üzere-148 milyon

⁵²⁴ Demirkol, **a.g.e.**, s.87.

⁵²⁵ ISAAA, Brief 42-2010:Exccutive Summary, Global Status of Commercialized Biotech/GMCrops:2010, <http://www.isaaa.org/resources/publications/briefs/42/executivesummary/default.asp>, Erişim Tarihi: 02.07.2011.

hektar alanda, 29 ülkede, 15 milyon 400 bin çiftçi tarafından biyoteknolojik (GDO'lu) tarım yapılmaktadır.⁵²⁶, 45 ülke de bu konuda araştırma yapmaktadır.⁵²⁷ 15 yılda gerçekleşen bu olağanüstü artış sektörün nasıl bir “büyüyen piyasa” haline geldiğini göstermektedir.

Çok uluslu gıda şirketlerinin (sadece tohum şirketlerinin değil, işlenmiş gıda şirketlerinin de) esas olarak GDO'lu tohum ekim sahalarını artırmaları ve GDO'lu girdiyle işlenmiş gıdaların market zincirlerinde satımını yaygınlaştırmaları açısından GDO pazarını büyüttüklerini söylemek mümkündür. Ayrıca en büyük GDO'lu gıda-tohum ihracatçısı olan üç ülkenin, ABD, Brezilya ve Arjantin'in bu pazarın büyümesinde ciddi katkıları olmuştur. Tablo 4.2.'de yaygın olarak en büyük biyoteknolojik tarım merkezi konumunda olan sekiz ülkede toplam tarımsal ekim alanı içerisinde ne oranda GDO'lu tarımın yapıldığı gösterilmektedir.

⁵²⁶ 2010 yılı itibarıyla dünyada biyoteknolojik tarım yapan ülkeler yoğunluk sırasıyla şöyledir: 1.ABD (66 milyon 800 bin hektar alan), 2.Brezilya (25 milyon 400 bin hektar), 3.Arjantin (22 milyon 900 bin hektar), 4.Hindistan (9 milyon 400 bin hektar), 5.Kanada (8 milyon 800 bin hektar), 6.Çin (3 milyon 500 bin hektar), 7.Paraguay (2 milyon 600 bin hektar), 8.Pakistan (2 milyon 400 bin hektar), 9.G.Afrika (2 milyon 200 bin hektar), 10.Uruguay (1 milyon 100 bin hektar), 11.Bolivya, 12.Avustralya, 13.Filipinler, 14.Miyanmar, 15.Burkina Faso 16.İspanya, 17.Meksika, 18.Kolombiya, 19.Şili, 20.Honduras, 21.Portekiz, 22.Çek Cumhuriyeti, 23.Polonya, 24.Mısır, 25.Slovakya, 26.Kosta Rika, 27.Romanya, 28.İsveç, 29.Almanya. Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, burada belirtilen ilk 10 ülke dışındakilerin kayda değer bir biyoteknolojik tarım faaliyeti yoktur. Yukarıda belirtilen ilk 17 ülkenin dışındaki ülkelerde ise 50 bin hektardan daha az alanda biyoteknolojik tarım yapılmaktadır ki, bu yok denecek kadar azdır. ABD başta olmak üzere, Brezilya ve Arjantin ise biyoteknolojik tarımda esas ağırlığı oluşturan ülkelerdir. ABD aynı zamanda en çok çeşit GDO bitki üreten ülkedir. ABD'de soya, mısır, pamuk, kanola gibi alışlageldik ürünler dışında şeker pancarı, balkabağı, papaya, kaba yonca gibi türler de GDO bitki olarak üretilmektedirler. Çin'de GDO'lu mısır, soya, kanola üretilmemekte pamuk, domates, kavak, biber ve kavun biyoteknolojik tarıma dahil edilmektedir. Diğer ülkelerde genellikle soya, mısır, pamuk ve kanola (kolza) yaygındır.

Y.a.g.e.

⁵²⁷ TÜSİAD, **Biyoteknoloji Raporu**, İstanbul, 2006, s.35.

Tablo 4.2: Ülkelerin GDO'lu bitki ekim alanları (2010)

Ülke	GDO'lu Bitki Ekim Alanı (milyon hektar)	Toplam Ekim Alanı (milyon hektar)	Toplam Ekim Alanı içinde GD-Bitki Ekim Alanı %
ABD	66.800	170.400	39,20
Brezilya	25.400	59.500	42,68
Arjantin	22.900	32.500	70,46
Hindistan	9.400	158.700	5,9
Kanada	8.800	45.100	19,51
Çin	3.500	140.600	2,4
Paraguay	2.600	4.300	60,46
Güney Afrika	2.200	14.500	15,17
Toplam	141.600	625.600	22,65

Kaynaklar: (1) ISAA, Brief 42-2010:Exccutive Summary, Global Status of Commercialized

Biotech/GMCrops:2010

(2) FAOSTAT 2008 <http://faostat.fao.org/site/567/default.aspx#ancor>

(Bu kaynağı gönderen Arca Atay'a teşekkürler...)

GDO sektöründeki hızlı gelişime rağmen tabloda (4.2.) görüldüğü gibi, biyoteknolojik tarımın serbestçe yapıldığı ve teşvik edildiği ülkelerde bile mevcut faal toplam tarım alanlarının henüz sadece %22,6'sında GDO'lu tarım yapılmaktadır. Dünya ülkelerinin tamamı dikkate alındığında esasında henüz GDO tarım pastasının ne kadar küçük olduğu görülmektedir. Biyoteknoloji şirketleri bu pazarı genişletmek için yoğun çaba sarf etmektedirler. GDO'lu tarımın yapılmasının kısmen veya tamamen yasak olduğu (Avrupa Birliği ülkeleri, Türkiye vs.) veya GDO'lu tarım sahalarının görece az olduğu (Hindistan, Çin vs.) tarım potansiyeli yüksek olan ülkelerdeki biyogüvenlik mevzuatının değiştirilmesine yönelik ÇUGŞİ

baskısının arkasında bu kârlı GDO'lu biyoteknolojik tarım alanlarını genişletme arzusunun yattığı söylenebilir. Özellikle nüfus-gıda dengesizliğinin bir “kıtlık rantı” oluşturma potansiyelinin taşıdığı metalaştırıcı ekolojik emperyalist düzende bu çabaların hızlandırıldığını gözlemlemek mümkündür. Nitekim yukarıda adı geçen sekiz ülkede 2008 yılında GDO'lu tarım ekim alanları toplam ekim alanlarının %19,6'sını oluştuyordu.⁵²⁸ Tablo 4.2.'den anlaşılacağı gibi bu ekim alanlarında iki yılda %3'lük bir artış görülmüştür. Sınırlı sayıda ülkede sınırlı sayıda bitki türleri ile gerçekleştirilmiş olmasına rağmen GDO'lu tarımda gerçekleşen bu artışın önemli olduğunu söylemek mümkündür.

Dünyada GDO'lu tarımın yapıldığı tarlalarda en çok ekimi yapılan bitki türleri soya fasulyesi, mısır, pamuk ve kanoladır. Tablo 4.3'te Dünyada en çok ekilen GDO bitkilerin dağılımı yer almaktadır.

Tablo 4.3: Dünyada en çok ekilen GDO-bitkilerin ekim alanları ve oranları (2008)

GDOlu Bitki	Dünyada toplam ekim alanı (milyon hektar)	GD-bitki oranı %
Soya fasulyesi	90	81
Mısır	158	29
Pamuk	33	64
Kanola	31	23

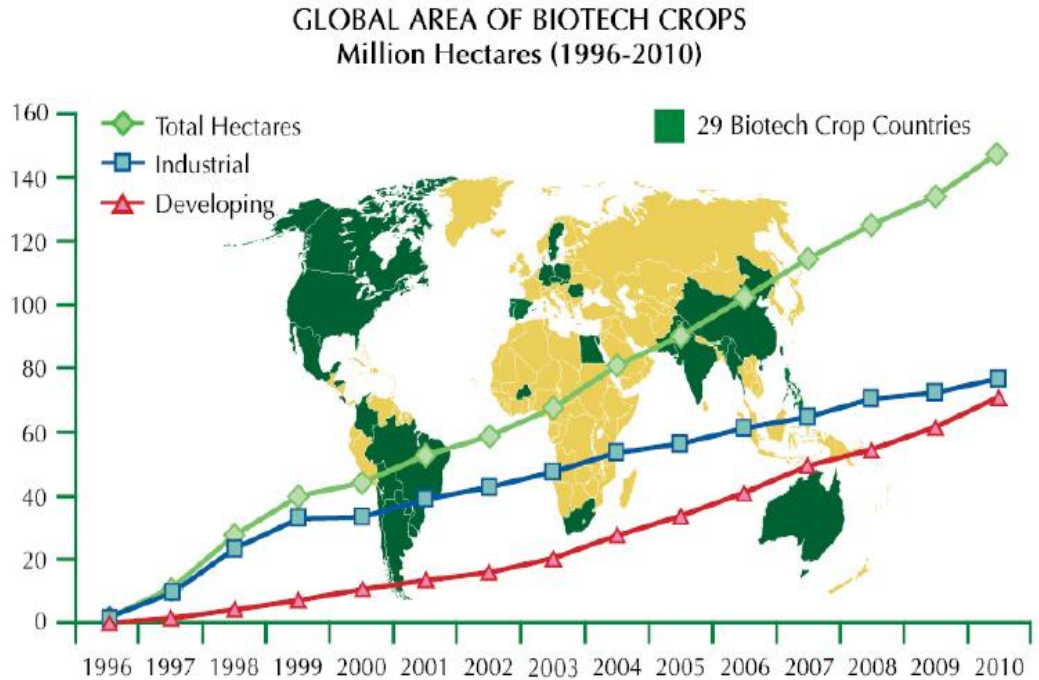
Kaynak: ISAAA, **Report on Global Status of Biotech/GM Crops**, 2010.

⁵²⁸ ISAAA. Global Status of Commercialized Biotech/GM Crops: 2008, <http://www.isaaa.org/RESOURCES/PUBLICATIONS/BRIEFS/39/executivesummary/default.html>, Erişim Tarihi: 13.07.2011

Tablodaki verilere bakılarak da anlaşılabacağı gibi, dünyadaki toplam GDO bitki ekim alanlarının %95'ini dört bitki türü oluşturmaktadır. Bunlar sektördeki ağırlıklarına göre; soya fasulyesi, mısır, pamuk ve kanola bitkisidir. Ayrıca çok az miktarlarda (toplam GDO bitki ekiminin %5'i), daha önce hangi ülkelerde ekildiğinden bahsetmiş olduğumuz şeker pancarı, domates, balkabağı, papaya, kabayonca, kavak, çarliston biber, petunya ekimi yapılmaktadır.⁵²⁹ Dünya'da özellikle yukarıda ekim oranları verilen dört ürün üzerinden gerçekleşen GDO bitki üretiminin her geçen gün artmakta olduğunu söylemiştik. Ancak burada belirtmek gerekir ki; bu artış coğrafi olarak dengeli bir şekilde olmamakta belli ülke coğrafyalarında yoğunlaşmaktadır. Aşağıdaki grafikte (4.1.) dünyada GDO bitki ekim alanlarının coğrafi dağılımını ve coğrafi olarak artış eğilimini göstermektedir.

Grafik 4.1: Biyoteknolojik Ürün Yetiştirilen Bölgeler ve Artış Oranları

(milyon hektar) 1996-2006

Kaynak: ISAAA, Report on Global Status of Biotech/GM Crops, 2010.

⁵²⁹ Bkz.Dipnot 94.

Şekilde görüldüğü gibi, GDO-bitki üretimi, sanayileşmiş ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelere doğrusal bir çizgi ile artmaktadır. Bu artış hızı, GDO'lu ürünlerin ilk kez piyasaya sunulduğu 1990'lı yıllarda sanayileşmiş ülkelere çok hızlı seyerderken, 2000'li yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkelerdeki artış hızının daha fazla olduğu görülmektedir. Nitekim 2010 yılında –gelişmiş ülkelerdeki yavaşlamanın da etkisiyle- her iki çizgi birleşmiştir. Her iki çizginin seyri bu şekilde devam ederse yakın bir gelecekte gelişmekte olan ülkelerdeki artış oranını gösteren çizginin diğer çizginin önüne geçeceği düşünülebilir. Elbette bu sonucun gelişmekte olan ülkelerdeki tarım alanlarının genişliği ve bu ülkelerdeki yasal kısıtlamaların daha gevşek olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Aynı şekilde sanayileşmiş ülkelerdeki GDO bitki üretim alanlarının artış hızının azalmasının da iki sebebi olabilir (1) Bu ülkelerin (özellikle en büyük üretici olan ABD'nin) zaten GDO bitki üretim alanları olarak doğal sınırlarına ulaşmak üzere olması; (2) Sanayileşmiş ülkelerin en yoğunlukla bulunduğu AB coğrafyasında (bir tür dışında) GDO bitki ekiminin yasak olması. Bu durumdan; önümüzdeki dönemde kâr marjını (GDO bitki üretimini) artırmak isteyen ÇUGŞİ'lerin, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki, henüz büyük oranda GDO'ya kapalı olan tarım alanlarının kontrolünü ele geçirmek üzere ciddi bir çalışma yürütecekleri ve bu ülkelerde olası yasal kısıtlamaların önüne geçmeye çalışacakları sonucunu çıkarmak mümkündür ki, bu doğrultudaki şirket çalışmaları zaten devam etmektedir. Kısacası, yukarıda verilen tablolardaki ve şekildeki veriler, gıdaya tahakkümün küresel yayılımının göstergeleri olarak değerlendirilebilir.

Sağlık (ilaç/“acil gıda”) ve tarım (tohum-gıda) alanında; ciddi bütçeleri, devlet-şirket-üniversite destekleri içeren yoğun biyoteknolojik araştırmalarla başlayıp, GDO tekniğinin geliştirilmesi ve nihayetinde ciddi bir kâr marjı oluşturmaya başlayan GDO-bitki ticaretinin yani biyoteknolojik tarımın yaygınlaşmaya başlamasıyla hızla devam etmekte olan “biyoteknolojik devrim” süreci; binlerce yıllık bir birikimle birlikte günümüze ulaşan tarım-gıda kültüründe ciddi bir dönüşüme yol açmıştır. Yeşil Devrim sürecinde egemen tarım kültürü haline getirilmeye başlanan “endüstriyel tarım”, tarımda

biyoteknolojik devrim uygulamalarıyla birlikte “genetik tarım”la da birleşince geleneksel tarım, küçük köylü tarımı büyük bir darbe almış ve grafikte de görüldüğü gibi şirket tarımı egemenliğinde yapılan biyoteknolojik tarım, coğrafi yayılım alanını iyice genişletmeye başlamıştır. Tarım ve gıda alanında metalaşmanın yoğunlaşması-yaygınlaşması olarak özetleyebileceğimiz bütün bu süreç, üç önemli sonuç doğurmaktadır: (1) GDO’lu tohumla yapılan tarımla birlikte tarımın kendi doğal çevresinden ayrılması; -deyim yerindeyse tarımın kendi doğasına yabancılaşması- (2) İşlenmiş gıda şirketlerinin devasa büyüklükleri göz önüne alındığında daha da somutlaştırılabileceğimiz, tarımsal üretim süreci ile gıda üretim sürecinin birbirinden ayrılması; (3) Bu ayrımın doğal sonucu olarak da doğrudan doğruya topraktan gıda üreten çiftçilik faaliyetleri ile topraktan çıkan mahsulü sadece gıda endüstrisinin bir girdisi olarak algılayan endüstriyel gıda sisteminin iyice ayrışması.⁵³⁰ Yani gıdanın, doğrudan doğruya tohumla, toprakla ve çiftçi emeğiyle oluşan öz değerinin yok sayılarak gıdaya ancak fabrikasyon sürecinde meta-gıda olarak, meta zincirleri içerisinde bir “piyasa değeri” biçilmesi. Elbette bütün bu sonuçlar; insanla gıda, ekolojik sistemle gıda arasındaki organik ilişkiyi de sarsmakta, gıda ile ilişkisi doğrudan yaşamıyla bağlantılı olan insanın (ve elbette gıdaya mahkûm-muhtaç diğer canlıların) varoluşsal zeminini sarsacak bir tahakküm mekanizmasının da –sürecin temel aktörleri olan çok uluslu şirketler marifetiyle- inşa edilmeye başladığını göstermektedir ki, işte ekolojik emperyalizmin de en somut belirtisi budur.

⁵³⁰ Guido Ruivenkamp, “Dönüştürülmüş Biyoteknoloji: Biyo-iktidar ile Subpolitika Arasında”, **Teknoloji ve Toplum**, (Ed.Guido Ruivenkamp vd.), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2010, s.235-238.

BEŞİNCİ BÖLÜM

GIDAYA TAHAKKÜM SİSTEMİNİN MİMARLARI:

ÇOK ULUSLU GIDA ŞİRKETLERİ

Önceki bölümlerde; (1) genel olarak “gıda sorunu” başlığı altında incelediğimiz ve zaman zaman güncel tartışmalarda –konunun derinliğine inmeden- “küresel gıda krizi” olarak da nitelendirilen bir sorun alanıyla ilgili aktardığımız bulgularda; (2) gıda ile ilgili sorun alanının konjonktürel nedenlere (yani tesadüflere/kadere) bağlı olarak gelişmediği, sınıfsal temele dayalı politik/biyopolitik bir yönelimle beliren bir gıdaya tahakküm sisteminin doğal sonucu olarak geliştiği tespitinden hareketle, gıdaya tahakküm sisteminin kökenleriyle ilgili yaptığımız çözümlemelerimizde; (3) gıdaya tahakküm sisteminin ekonomi-politik görünümü olarak da değerlendirebileceğimiz, ciddi bir biyogüvenlik riski ile birlikte kökleşmeye, yerleşmeye ve yayılmaya başladığını düşündüğümüz biyoteknoloji kapitalizmi (biyoteknolojik yatırımlar, biyoteknolojik tarım vs.) ile ilgili eleştirilerimizde temel/belirleyici aktör olarak, genellikle “çok uluslu şirketler” teriminin geçmiş olması elbette tesadüf değildir. Gerçekten de çok uluslu şirketler, kâr maksimizasyonu hedefi doğrultusunda, “sürekli büyüme” tabiriyle özetlenecek olan şirket ideolojilerinin (kapitalist anlayışa göre) kaçınılmaz gereği olarak yaşamın her alanını metalaştırma çabalarından hiç vazgeçmemişler ve bu çerçevede (çok uluslu gıda şirketleri) biyoteknoloji kapitalizminin (daha genel olarak gıdaya tahakküm sisteminin ve ekolojik emperyalizmin) de temel aktörleri olmuşlardır. Bu yüzden çok uluslu şirketleri, siyasal/hukuki/iktisadi sistem (Hükümetlerin gıda-ticaret politikaları, Dünya Ticaret Örgütü, TRIPS vs.) ile olan bağlantılarını da dikkate alarak, oluşturdukları “hegemonik güç” açısından irdelemek gerekmektedir. Özellikle daha önceki bölümlerde sıklıkla gönderme yaptığımız çok uluslu gıda şirketlerine; felsefeleri, ticari görünümleri, büyüklükleri, işlevleri açısından

odaklanmak -meydana getirdikleri geniş anlamda biyogüvenlik (biosecurity) riskini ve mimarı oldukları (biyopolitik) gıdaya tahakküm sistemini göz önünde tutarak- şimdiye kadar oluşum sürecini ve sonuçlarını aktardığımız ekolojik emperyalizm sorununun nedenlerini de daha somut olarak anlamamızı sağlayacaktır.

1.Çok Uluslu Şirketler Hegemonyası

19.Yüzyıl'ın sonlarına doğru giderek genişleyen genel metalaşma ve emperyalizm aşamasından sonra, kapitalist sistemi belirleyen temel itici güç büyük ölçüde devletler değil, kendi ülkesinin sınırları dışına taşan şirketler olmaya başlamıştır. 20.Yüzyıl boyunca –içinde bulundukları devletlerin de büyük teşvikleriyle- sürekli olarak büyüyen çok uluslu şirketler⁵³¹; IMF, Dünya Bankası, GATT, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Su Konseyi vs. gibi global kapitalist iktisadi örgütlenmelerin etkisiyle, özellikle 1980'li yıllarda başlayan neo-liberal ekonomik düzen içinde ve esas olarak da 1990'larda bütün dünyayı etkisi altına alan globalleşme sürecinde önlerinin iyice açılmasıyla birlikte, bütçeleriyle devletlerle yarışan, etkinlik alanı olarak devleti ikâme etmeye çalışan devasa büyüklüklere ulaşmışlardır. 20.Yüzyıl'ın sonunda, 2000'li yıllara/21.Yüzyıl'a (Milenyum'a) gelinmeden önce, çok

⁵³¹ Çok uluslu şirketler, genel yönetim mekanizması belirli bir ülkede olmakla birlikte bağlı şubeler veya şirketler vasıtasıyla birden fazla ülkede iktisadi faaliyet yürüten şirketlerdir. Bu bağlı şirketlerin faaliyette bulundukları ülkedeki ticari yatırımlarıyla ilgili genel yönetim ilkeleri, yönetim politikaları ve stratejik kararları ise genel merkezden yürütülür. Coşkun Can Aktan - İstiklal Y.Vural, "Globalleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketler", s.5, <http://www.canaktan.org/ekonomi/cok-uluslu/aktan-makale.pdf>, Erişim Tarihi: 03.03.2011. Ayrıca bir şirketi çok uluslu şirket olarak adlandırabilmek için o şirketin maddi kaynaklarının en az %20'sinin dış ülkelerde olması ve şirket kârlarının en az %35'inin dış ülkelere sağlanıyor olması gerektiği de ifade edilmektedir. Ayfer Gedikli, "Çok Uluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınmalarına Olan Etkileri", **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, Sayı 6/1, Yıl, 2011, s.103. Çok uluslu şirketler (multinational corporations) ifadesi ile birlikte kimi zaman ulus ötesi şirketler (transnational corporations) ifadesi de kullanılmaktadır. Örneğin Birleşmiş Milletler İnsanî Gelişme Raporlarında çok uluslu şirketlerden bahsedilirken "transnational" terimi kullanılmaktadır. Bazı kaynaklarda ise ulus ötesi şirketlerin, çok uluslu şirketlerden farklı olduğu da ifade edilmektedir. Buna göre ulus ötesi şirketler üçten fazla ülkede yönetim merkezine sahip oldukları için çok uluslu şirketlerden ayrılmaktadırlar. Bkz. Mehmet Gürsan Şenalp-Örsan Şenalp, "Ulusötesi Kapitalizm", **Praksis Dergisi**, Sayı, 19, Yıl, 2009/1, s.197. Bizim çalışmamızda, genel merkezinin bulunduğu ülkenin dışındaki ülkelere ticaret-yatırım yapan, o ülkelere şubeleri bulunan bütün şirketler –herhangi bir ayırım yapmadan- "çok uluslu şirket" terimi ile nitelendirilecektir.

uluslu şirketlerin hegemonik güçlerinin artık iyice belirginleşmeye başladığı görülmüştür. Birleşmiş Milletler'in 1999'da yayınladığı İnsani Gelişim Raporu'nda, çok uluslu şirketlerin dünyanın çoğu devletini bile geride bırakan bir büyüklüğe ulaştığı tespit edilmiş ve bu durum ciddi tartışmalara yol açmıştır. Rapora göre; bazı büyük şirketlerin ve ülkelerin 1999'daki ekonomik büyüklük sıralamaları şöyledir: 1.General Motors (163 milyar dolar), 2.Tayland (153 milyar dolar), 3. Norveç (152 milyar dolar), 4. Ford Motor (148 milyar dolar), 5. Mitsui (146 milyar dolar), 6. Suudi Arabistan (143 milyar dolar), 7.Mitsubishi (142 milyar dolar), 8. Polonya (140 milyar dolar), 9.Itochu (139 milyar dolar), 10.Güney Afrika (137 milyar dolar)...Sonraki sıralama da şöyle 11.Royal Dutch Shell, 12.Marubeni, 13.Yunanistan, 14.Sumitomo, 15.Exxon, 16.Toyota Motor, 17.Wal Mart Stores, 18.Malezya, 19.İsrail, 20. Kolombiya.⁵³² Şirketlerle devletlerin ekonomik büyüklük anlamında neredeyse birbirlerinden farkları kalmamış olduğunu gösteren bu tablo, 21. Yüzyıl boyunca kendisini (karşı mücadelelerle birlikte) hissettireceği anlaşılan çok uluslu şirketlerin hegemonyasının ilk işaret fişeği olmuştur.

Bu hegemonya, 18'nci, 19'ncü ve özellikle de 20.Yüzyıl'da tek egemen güç olan ulusal devletlerin egemenlik alanlarının daraltılması pahasına genişleyen bir hegemonya olmaktadır. Öyle ki, bugün dünyadaki yüz büyük ekonomiden elli biri devlet değil şirkettir.⁵³³ Günümüzde çok uluslu şirketler dünya ticaretinin yüzde 70'ini ellerinde bulundurmakta ve en büyük 200 çok uluslu şirket dünya sanayi üretiminin yarısından fazlasını gerçekleştirmektedir.⁵³⁴ Çok uluslu şirketlerin, dünyadaki Batı/Kuzey ülkeleri ve Doğu/Güney ülkeleri arasındaki iktisadi eşitsizliğe uygun bir şekilde yatırım alanlarını genişlettikleri; içinde yer aldıkları merkezi devletlerin emperyalist etki alanlarından yararlandıkları gibi, bu alanları daha da genişletmeye çalıştıklarını söylemek mümkündür. Bu çerçevede, çok uluslu şirketlerin gerçekleştirdikleri lisans/patent antlaşmalarıyla ve bu antlaşmaların

⁵³² OLEYİS Sendikası, **Çalışma Raporu**, Ankara, 2000, s.52

⁵³³ Necmettin Özerkmen, "Uluslararası Eşitsizliği Derinleştiren Bir Süreç Olarak Ekonomik Küreselleşme", **A.Ü.D.T.C.F. Dergisi**, Sayı 44-1, Yıl, 2004, s.139.

⁵³⁴ Cavit Yavuz – Deniz Sivrikaya, "Küreselleşmenin Aktörlerinden Çok Uluslu Şirketler ve Yönetişim", <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/yonetim/yonetim6.pdf>, Erişim Tarihi: 13.05.2011.

sağladığı (teknolojik-hukuki) güçle gelişmekte olan ülkelere yapmış oldukları doğrudan yabancı yatırımlarla (DYY) gelişmekte olan ülkelerde üretilen katma değerlerin önemli kısmının gelişmiş ülkelere aktarıldığı, yani gelişmekte olan ülkeler aleyhine bir kâr transferinin söz konusu olduğu düşünülebilir.⁵³⁵ Burada şunu da söylemek gerekir ki, çok uluslu şirketlerin etkinliklerinin önemli bir parçasını oluşturan DYY'ler 1970'li yıllardan bu yana sürekli artmakta ancak bu yatırımlar daha çok gelişmiş ülkelerin, büyük ekonomilerin kendi aralarında gerçekleştirilmektedir.⁵³⁶ Örneğin Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü'nün (UNCTAD) yayınladığı 2011 Dünya Yatırım Raporu'na (World Investment Report-2011) göre, 2010 yılı itibariyle en fazla DYY çeken ülkeler ABD, Çin, Belçika, Brezilya, Almanya, İngiltere, Rusya, Fransa gibi büyük ülkelerdir.⁵³⁷ Başka ülkelerde en fazla DYY yatırımı yapan ülkeler ise ABD, Almanya, Fransa, Çin, İsviçre, Japonya, Rusya, Kanada ve Belçika'dır.⁵³⁸ Görüldüğü gibi, DYY çeken ülkeler ile bu yatırımları yapan ülkeler büyük ölçüde aynı büyük ve/veya "gelişmiş" olarak nitelendirilen ülkelerdir. ABD'nin durumu bu açıdan özellikle dikkat çekmektedir. Şöyle ki, ABD 228,3 milyar dolarlık yatırımla 2010 yılında en çok DYY'nin yapıldığı ülke olmuştur. Bu rakam örneğin 2010 yılında büyük bir sıçramayla 9.sıraya yükselen Singapur'da 38,6 milyar dolardır.⁵³⁹ En fazla DYY yatırım yapan ülke de 328,9 milyar dolarlık yatırım ile yine ABD'dir. Ayrıca Rapor'a göre toplam DYY yatırımlarının %24,5'i AB'nde; %20,2'si

⁵³⁵ Gedikli, **a.g.e.**, s.134-135. Gedikli'ye göre, DYY yatırımlar Çin örneğinde görüldüğü gibi yabancı teknolojiye en fazla ihtiyaç duyulan alanlarda yoğunlaştırılırsa ve doğru hedefe yönlendirilirse sanayileşmede olumlu rol oynayabilmektedir. **Y.a.g.e.**, s.112.

⁵³⁶ Birleşik Metal-İş Sendikası, **Dünya'da ve Türkiye'de Yatırımlar**, İstanbul, 2001, s.9.

⁵³⁷ YASED, **UNCTAD Dünya Yatırım Raporu-2011**, (Sunum), 26.07.2011, İstanbul, s. 4-7. Rapora göre bunların arasına 2009 yılında 20.sırada yer alan Singapur da girmiştir. Singapur'un bir yıl içerisinde 20.sıradan 9.sıraya yükselmesinin çok uluslu şirketlere sunduğu oldukça kolaylaştırıcı faktörlerden (en başta ucuz emek, ucuz hammadde, vergi istisnaları vs.) kaynaklandığı düşünülebilir. Aynı şekilde Endonezya da DYY çeken ülkeler arasında 2009 yılında 41.sıradayken 2010 yılında 20.sıraya yükselmiştir. Bu ani sıçramalar, bu ülkelere yapılan DYY yatırımlarının konjonktürel olduğunu düşündürmektedir.

⁵³⁸ **Y.a.g.e.**

⁵³⁹ **Y.a.g.e.**

Kuzey Amerika’da gerçekleştirilirken bütün Afrika’da gerçekleşen DYY’lerin toplam DYY’ler içindeki oranı sadece % 4,4’tür.⁵⁴⁰

Çok uluslu şirketlerin büyük iktisadi-teknolojik gücü ile gerçekleşen DYY’lerin az gelişmiş ülkelerin kalkınma sürecine ne kadar katkıda bulunduğu da tartışma konusudur. Daha önce de değindiğimiz gibi, gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ya da yoksul ülkelere yönelen “yatırım” adı altındaki faaliyetler büyük ölçüde doğal kaynaklarıyla veya kârlarıyla birlikte “toprak” veya “kamusal işletme”, “özel işletme” satın alma/devralma (özelleştirme) işlemleri olarak belirmekte⁵⁴¹ ve ucuz emek gücünü ve hammadde kaynaklarını kullanma şeklinde gerçekleşen çok uluslu şirket faaliyetlerine uyumlu olarak gerçekleşmektedir. Ortaya çıkan sonuç ise genellikle gelişmiş/metropol ülke merkezlerine doğru akan bir kaynak/kâr transferi ve

⁵⁴⁰ **Y.a.g.e.**, s.11. Bununla birlikte uluslararası metinlerde genellikle “gelişmekte/kalkınmakta olan ülkeler” kategorisinde gösterilen ülkelere yönelik DYY faaliyetlerinin 2000’li yıllarda oldukça hızlı bir şekilde arttığı istatistiki bir veri olarak kaydedilmektedir. Bu artışın 2010 yılında daha da belirginleştiği, bu yıl içinde G20 ülkelerinden kaynaklanan 417 milyar dolarlık yatırım kaynağının 106 milyar dolarlık kısmının gelişmekte olan ülkelere yapıldığı ifade edilmektedir. Yine 2001 yılında, gelişmekte olan ülkelere yapılan yatırımların toplam DYY yatırımlarının ancak %1’ini oluşturmaya karşılık bu oranın 2010 yılında %20’yi geçtiği de ifade edilmektedir. Ancak OECD kaynaklarına dayalı olarak bu istatistiği belirten Gedikli’ye göre bu durum, yatırım yapma kararı alan şirketlerin gelişmekte olan ülkelere yönelmesinden daha çok, gelişmekte olan ülkelerin kendi aralarında meydana gelen geçişten kaynaklanmaktadır. Yani çok uluslu şirketler, bir gelişmekte olan ülkeden daha uygun koşullar vaat eden başka bir “gelişmekte olan” ülkeye yatırımlarını kaydırabilmektedirler. Gedikli, **a.g.e.**, s.126. Ayrıca belirtmek gerekir ki, uluslararası metinlerde ve istatistiklerde “gelişmekte olan ülkeler” kategorisine Çin, Rusya gibi büyük ülkeler de dahil edilmektedir. Oysa bu ülkeler bizim çalışmamızda, çok uluslu şirketlerin emperyalist baskıları altında kalan az gelişmiş/yoksul ülkeler içinde değerlendirdiğimiz ülkelerden değildir.

⁵⁴¹ Sınır ötesi satın alma ve birleşmeler DYY faaliyetlerinin çok önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Öyle ki, 2000 yılından 2010 yılına kadar (11 yıl) dünyadaki uluslararası satın alma ve birleşme işlemlerinin toplam değeri 5 trilyon 400 milyar doları bulmuştur. YASED, **a.g.e.**, s.14. Yoğunlaşan bu satın alma sürecine ana konumuz olan gıda alanında ve sadece işlenmiş gıda-parakende gıda sektöründe, Türkiye’den örnekler verebiliriz. Örneğin dünya gıda devi Unilever, Türkiye’de Besan Besin Sanayii (2000), Çapamarka Gıda Sanayii (2000), Bozkurt Helva (2000), Dosan Konserve (2000) işletmelerini; Nestle, Miss Süt’ü (2002), Erikli Su’yun %60’ını (2006); Catbury Kent Gıda’nın %51’ini (2002); Pepsi, Fruko AŞ’yi (2002); Kraft Foods, Kar Gıda’yı (2002); Global A.Ş., Mudurnu Tavukçuluk’un %51’ini; CarrefourSa (Carrefour-Sabancı ortaklığı), Endi’yi (2005), Gima’nın %61’ini (2005); Texas Pacific Group, Mey İçki’yi (2006); Coca-Cola, Doğadan Gıda’yı (2007); İsrail Beer Breweries (CBC Group), Türk Tuborg’un (Carlsberg Breweries) %95,7’sini (2008); Moonlight Capital, Migros Türk’ün (Koç Grubu) %50,8’ini (2008); Golden Horn Investments B.V. , Bizim Toplu Türketim’in (Yıldız Holding) %20’sini (2008); Seef Foods (Bedminster Capital), Ana Gıda’nın (Anadolu Grubu) %44,8’ini satın almıştır. Necdet Oral, “Tarım ve Gıda Sektöründe Yabancılaşma”, 03.12.2010, <http://www.karasaban.net>, Erişim Tarihi: 10.06.2011.

“kirlilik ihracı” ile meydana gelen bir ekolojik tahribat olmaktadır.⁵⁴² Kısacası az gelişmiş/yoksul ülkelerin, genellikle çok uluslu şirketlerin tüketim ürünlerinin satıldığı “ticari pazar”⁵⁴³ veya çok uluslu şirketlerin meta-üretim sürecine hammadde-girdi temin etme merkezleri olarak algılandıklarını söylemek pek yanlış sayılmaz. Yani çok uluslu şirketler, içinden çıkmış oldukları büyük sanayileşmiş devletlerle olan ticari bağlantıları/işbirliğini – bağımsızlaşmış olsalar da-devam ettirirken, aynı devletlerin sömürgeci geleneklerini de bir ölçüde devralmış gibi görünmektedirler.⁵⁴⁴

Aşağıdaki tabloda (5.1), 2011 yılı itibarıyla Global 500 listesinde yer alan en büyük 10 çok uluslu şirketin gelirleri ile bazı ülkelerin gayri safi yurt içi hasılları (GSYİH) karşılaştırılmaktadır.

⁵⁴² Bkz. Aykut Çoban, “Çok Uluslu Şirketler-Ekolojik Zarar İlişkisinin Ekonomi Politikası”, **Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar** , (Ed.M.C.Marin-U.Yıldırım), Beta Yayınları, İstanbul, 2004.

⁵⁴³ Uluslararası iş ve yatırım çevrelerinin dünya ülkelerini sınıflandırırken kalkınmış/gelişmiş ülkeler (“developed countries”) ve gelişen pazarlar (“emerging markets”-yeni-yeniden doğan/yıldızı parlayan pazarlar) tanımlamasını kullanmalarını da bu zihniyetin bir yansıması olarak değerlendirmek isabetli olabilir. Bu sınıflandırmaya göre; ABD, Kanada, İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Yunanistan, İrlanda, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, İspanya, İsveç, Norveç, İsviçre, İzlanda, Cebelitarık, Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda ve İsrail “developed countries” iken diğer ülkeler “emerging markets” olarak önem kazanmaktadır. Böyle bir sınıflandırma için bkz. Columbia Program on International Investment, **World Investment Prospects to 2011**, The Economist Intelligence Unit Publishers, New York, 2011, s.195.

⁵⁴⁴ Elbette burada ifade etmek gerekir ki, çok uluslu şirketler ile devletler genellikle sanıldığı gibi kategorik olarak zıt yapılanmalar değildir. Çok uluslu şirketlerin iktisadi/hegemonik gücü; bütünüyle devlet kurumunu değil, devletin kamusal-sosyal-iktisadi işlevlerini daraltıcı bir etki yaratmakta ayrıca kimi zaman da çok uluslu şirketler devletlerin siyasi-askeri-polisiye gücünü artırıcı bir işlev görmektedirler. Elbette bu durum genellikle, çok uluslu şirketlerin içinde doğdukları devletler için (yani genellikle Kuzey/Batı sanayileşmiş ülkelerin devlet kurumları için) geçerli olmaktadır.

Tablo 5.1: En Büyük 10 Çok Uluslu Şirketin Gelirleri ve Bazı Ülkelerin GSYİH / 2010

	Şirket	Sektör	Gelir (milyon dolar)		Ülke	GSYİH (milyon dolar)
1	Wal-Mart Stores (ABD)	Genel Ticaret/ Parakende	421.849	1	İran	407.400
2	Royal Dutch Shell (HOLLANDA)	Petrol	378.152	2	Avusturya Arjantin	376.841 370.269
3	Exxon Mobil (ABD)	Petrol	354.674	3	Danimarka.	310.760
4	BP (İNGİLTERE)	Petrol	308.928	4	Yunanistan Venezuela	305.415 290.678
5	Sinopec Group (ÇİN)	Petrol	273.422	5	Çek Cumhuriyeti	192.152
6	China National Petroleum (ÇİN)	Petrol	240.192	6	Pakistan	174.866
7	State Grid (ÇİN)	Enerji	226.294	7	Kazakistan	138.429
8	Toyota Motor (JAPONYA)	Otomotiv	221.760	8	Macaristan	128.960
9	Japan Post Holdings (JAPONYA)	Posta-İletişim	203.958	9	Bangladeş	104.919
10	Chevron (ABD)	Petrol	196.337	10	Libya	77.912

Kaynak:1)Fortune500-2011,

http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune500/2011/?iid=F_Sub,Erişim Tarihi: 13.07.2011. 2) IMF Verileri, <http://www.imf.org/external/country/index.htm>,

Erişim Tarihi: 13.07.2011

Tabloda da görüldüğü gibi, daha önce verilerini belirtmiş olduğumuz 1999 yılındaki çok uluslu şirketlerin büyüklükleri, dolayısıyla hegemonik güçleri 2010 yılı itibariyle epeyce artmıştır ve daha da artacak gibi görünmektedir. Fortune 500-2011 listesine baktığımızda en ön sıralarda petrol-enerji sektörüne ait şirketler ağırlıklı olarak görülmekte ve ABD, Çin ve Japonya merkezli şirketlerin ağırlığı kendisini hissettirmektedir. 2011 yılının en büyük 500 şirketi içerisinde 133 ABD'li, 68 Japon ve 61 Çinli şirket yer almıştır. En yüksek gelirli şirketlere sahip olan bu üç ülkenin aynı zamanda toplam milli gelir (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla/GSYİH) açısından da dünyanın ilk üç ülkesi olması dikkat çekicidir.⁵⁴⁵ Bu durum, global şirketlerin yatırımlarıyla kendi ülkelerine kaynak aktardıklarını, yani çok uluslu şirketlerinin çıkarlarının bağlı oldukları devletlerin çıkarlarıyla örtüştüğünü göstermektedir.⁵⁴⁶ Bu istatistiklerden ortaya çıkan başka bir dikkat çekici durum da Fortune 500 listesinin zirvesinde yer alan ilk beş şirketin gelirlerinin toplamının (1 trilyon 737 milyar dolar) bütün Afrika ülkelerinin toplam milli gelirlerinden (1 trilyon 730 milyar dolar) daha fazla olduğudur.⁵⁴⁷ Bu durumu da çok uluslu şirketler hegemonyasının dünya genelinde nasıl bir “eşitsiz gelişim” sonucunu doğurduğunun göstergelerinden birisi olarak kabul etmek mümkündür. Ayrıca bu tablo, Afrika’da müzminleşen açlık ve gıda sorununun neden bir türlü çözülemediği konusunda da bazı “çağrışımlar” uyandırmaktadır.

Fortune 500 listesinde gıda meta zincirinin (dolayısıyla gıdaya tahakküm sürecinin) önemli aktörlerinden olan çok uluslu şirketlerin de büyük

⁵⁴⁵ Fortune 500-2011, http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune500/2011/?iid=F_Sub,

Erişim Tarihi: 13.07.2011 ve IMF Verileri, <http://www.imf.org/external/country/index.htm>,

Erişim Tarihi: 13.07.2011. Fortune 500 listesinde en çok gelire sahip 10 şirketin 3’ü ABD merkezli (Wal-Mart, Exxon Mobil, Chevron), 3’ü Çin merkezli (Sinopec Group, China National Group, State Grid) ve 2’si de Japonya merkezlidir (Toyota Motor, Japan Post Holdings). 2010 verilerine göre, Dünya ülkelerinin sahip olduğu milli gelir sıralamasında da ilk üçü aynı ülkeler oluşturmaktadır. 1.ABD (14 trilyon 909 milyar dolar), 2.Çin (5 trilyon 878 milyar dolar), 3. Japonya (5 trilyon 458 milyar dolar).

⁵⁴⁶ Bu değerlendirmeyi yaparken elbette Çin merkezli şirketleri ayrı tutmak gerekir. Zira, “devlet kapitalizmi” sistemini benimseyen Çin’in global şirketlerinin, bağlı oldukları devlet ile olan içkinlikleri zaten verili bir bilgi ve durumdur.

⁵⁴⁷ Y.a.g.e. (tablo kaynakları)

çok uluslu şirketler içerisinde, yükselen şirketler arasında yer aldıkları görülmektedir. Öncelikle gıda zincirinin parakende devi olarak kabul edilebilecek Wal-Mart'ın yükselişi dikkat çekicidir. Dünyanın en büyük 500 şirketinin belirlendiği "Fortune 500" sıralamasında ilk sırada yer alan Wal-Mart'ın yükselişinde –her ne kadar Wal-Mart'ın ticaret portföyünde çok çeşitli ürünler/hizmetler yer almakla birlikte- gıdanın metalaşma sürecinde gıda üzerinden kazanılan yeni kârların etkisi büyüktür. Bunun dışında Carrefour, Metro, Seven & I Holdings, Sodexo, McDonald's, Compass Group gibi parakende-gıda şirketleri; Nestle, Kraft Foods, Unilever, Philips Morris, PepsiCo, Coca-Cola, Tyson Foods, Danone, gibi işlenmiş gıda-içecek şirketleri; Bayer, BASF AG, Dow, DuPont, Deere gibi tarımsal kimyasal şirketleri Fortune 500 listesinde yer almışlardır.⁵⁴⁸ Fortune 500 listesi, şirketlerin yıllık gelirleri dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bu yüzden Monsanto gibi etkinliği çok güçlü tohum-gıda devi, "Fortune 500: 2011" listesinde ilk 500 şirket arasında yer alamamıştır. Bunun şirket devinimi açısından konjonktürel bir durum olduğunu düşünebiliriz. Nitekim şirketlerin yıllık gelirleri değil de, piyasa değerleri, varlık değerleri açısından yapılan "Financial Times Global 500: 2011" listesinde en büyük 500 şirket arasında Monsanto yer almaktadır.⁵⁴⁹ Yine, ÇUGŞİ içerisinde sembol isimlerden olan Cargill de kamuya açık şirket statüsünde olmadığı, şahıs şirketi olduğu için "Fortune 500: 2011" ve "Financial Times Global 500: 2011" listelerinde yer almamakla birlikte Cargill, 2010 yılı itibarıyla sahip olduğu 108 milyar dolar geliriyle en büyük şirketler arasında sayılabilecek güce sahiptir.⁵⁵⁰ Genel olarak büyüme eğiliminde olan çok uluslu şirketlerin içerisinde özel olarak gıda şirketlerinin gücünü öğrenebileceğimiz verileri, özellikle tüketici ürünleri sektöründeki

⁵⁴⁸ Fortune 500-2011, http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune500/2011/?iid=F_Sub, Erişim Tarihi: 13.07.2011.

⁵⁴⁹ Financial Times Global 500:2011 Report, <http://www.ft.com/intl/reports/ft-500-2011> , Erişim Tarihi: 14.07.2011. Pazar değeri açısından yapılan FT Global 500 sıralamasında, (piyasa değeri açısından) en büyük 10 şirket şöyledir: 1.Exxon Mobil, 2.Apple, 3.Petro China, 4.Industrial & Commercial Bank of China, 5.BHP Billiton, 6.Royal Dutch Shell, 7. Microsoft, 8.Nestle, 9.Petrobras, 10.IBM. Görüldüğü gibi bu sınıflandırmada yıllık gelire göre yapılan sınıflandırmadan tamamen farklı bir şirketler grubu ilk 10 sırayı oluşturmaktadır. Örneğin yıllık gelire göre yapılan sınıflandırmada birinci olan Wal-Mart burada 17.sırada, 42. Olan Nestle burada 8. sırada yer almıştır. Monsanto ise listede 208. sırada bulunmaktadır.

⁵⁵⁰ <http://www.cargill.com/news/releases/2010/NA3032488.jsp>, Erişim Tarihi: 14.07.2011.

şirketlerin değerlendirildiği “Global Powers of the Consumer Products Industry-Top 250” listesinde bulmak mümkündür. Buna göre, tüketim ürünleri sektöründe yer alan en büyük 250 şirket içerisinde 143’ü gıda ile ilgili şirketlerdir. Bu sınıflandırmada en büyük şirket elektronik üreticisi Samsung olurken, Nestle (2.sırada), Unilever (8.sırada), Pepsi (9.sırada), Kraft Foods (10.sırada), Coca Cola (14.sırada), Tyson Foods (19.sırada), Philips Morris (20.sırada) gibi, gıda alanında faaliyet yürüten önemli şirketler en büyük 20 şirket içerisinde yer almışlardır.⁵⁵¹ Yine, 2010 yılı için en çok kazanç elde eden ilk dört şirket (Kraft Foods, Coca Cola, Pepsi, Heineken) gıda ile ilgili şirketler olmuştur.⁵⁵² Kısacası, gıda ile ilgili (içecek ve tütün de dahil) çok uluslu şirketlerin, tüketim ürünleri sektöründe açık bir üstünlüklerinin, büyüklüklerinin olduğunu söylemek mümkündür.⁵⁵³ Gıda şirketlerinin giderek artan etkinlikleri Türkiye’de de kendisini göstermektedir. Öyle ki, İstanbul Sanayi Odası (İSO)’nın Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu (İSO-500) Araştırması’na göre 2010 yılında 500 büyük sanayi kuruluşu listesinde 99 gıda şirketi yer almakta ve bu şirketlerin 24’ü de ilk 100 büyük şirket içerisinde görülmektedir. Bu araştırmaya göre 2009 yılında listede görülmeyen 79 gıda şirketi İSO 500-2010’da kendisine yer edinebilmiştir.⁵⁵⁴

⁵⁵¹ Deloitte, **Global Powers of the Consumer Products Industry 2011**, Mart, 2011, s.11.

⁵⁵² **Y.a.g.e.**, s.36.

⁵⁵³ **Y.a.g.e.**, s.23.

⁵⁵⁴ **Gıda Hattı Dergisi**, Sayı 32, Ağustos-Eylül 2011, s.32. Listede gıda şirketleri içerisinde en ön sıralarda yabancı/yabancı ortaklı çok uluslu gıda şirketleri yer almaktadır. Türkiye’nin en büyük sanayi şirketleri arasında Unilever 16. Sırada, Coca-Cola 29.sırada Philips Morris ise 32.sıradadır. En ön sıralarda yer alan yerli gıda sanayi kuruluşları ise genellikle kamu şirketleridir. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. 17.sırada, Konya Şeker 34.sırada, Çay İşletmeleri 36.sırada bulunmaktadır. Yerli özel gıda şirketleri arasında en ön sırada 39. sırada yer alan AK Gıda bulunmaktadır. Aynı şirket grubuna ait olan Ülker Çikolata (79.sıra) ve Ülker Bisküvi de (104.sıra) listede yer almaktadır. Listenin ilk 100’ünde yer alan özel gıda şirketleri arasında ayrıca BANVİT (46.sıra), Anadolu Efes (51.sıra), Süttaş (59.sıra), Abalıoğlu Yem Soya (70.sıra), Eti Gıda (74.sıra), Erpiliç (83.sıra), Keskinoglu Tavukçuluk (88.sıra), Besler Gıda (92.sıra), Pınar Süt (93.sıra), BEYPI/Beypazarı Tarımsal Üretim Pazarlama San. Ve Tic. A.Ş. (94.sıra), Şenpiliç (99.sıra) dikkat çekmektedir.
<http://www.iso.org.tr/tr/web/besyuzbuyuk/turkiye-nin-500-buyuk-sanayi-kurulusu--iso-500-raporunun-sonuclari.html> , Erişim Tarihi: 26.07.2011.

Bütün bu istatistikler, çok uluslu şirketlerin giderek artan, genişleyen bir güce sahip olmaya başladıklarını ve bununla birlikte gıdanın metalaşmasına paralel olarak bu alanda da ciddi bir şirketleşme ve tekelleşme eğiliminin kendisini hissettirmeye başladığını göstermektedir. Bugün dünya ticaretinin %70'inin çok uluslu şirketlerin kontrolünde olması, "eski dünya"nın iktisatta belirleyici olan devlet olgusunu da dönüştürmüş, "yeni dünya düzeni"nde artık devletler arasındaki ticari-iktisadi ilişkilerin yerini şirketler arası ilişkiler; kamu maliyesini artırma amaçlı kamu yatırımlarının yerini "kâr maksimizasyonu" sağlama amacındaki şirket yatırımları almaya başlamıştır. Bu sürece karşı kararlı bir şekilde direnmekte olan toplumsal-siyasal hareketler ve devletler olmakla birlikte, çok uluslu şirketler hegemonyasının belirleyici olduğu bu yeni dönemde "ulus-devlet" ile bağlantılı olan "yurttaşlık" kavramı da sorgulanmaya başlamış ve hatta "şirket yurttaşlığı" gibi düşünceler ortaya atılmıştır.⁵⁵⁵ Çok uluslu şirketlerin dünyaya

⁵⁵⁵ 26 Temmuz 2000'de, global vizyona sahip yeni bir şirket kültürü geliştirmek, (veya zaten gelişen yeni kültürü dünyaya yaymak) dünyadaki bütün şirketlerin benimseyecekleri ortak bir değerler bütünü inşa etmek üzere kabul edilen, bu çerçevede özellikle şirketlerin ve sivil toplumun öncülüğünde "sorumlu vatandaşlık" kavramını yaygınlaştırmayı hedef edinen Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi'ni (UN Global Compact), (sözleşme metni için bkz. <http://www.denetimnet.net/Pages/KureselIlkelerSozlesmesiileilgiliBilgiler.aspx>) de bu doğrultuda atılmış bir adım olarak kabul eden görüşler vardır. Yasemin Özdek'e göre, çevre, insan hakları ve emek konularını da kapsayan "dokuz ilke"den oluşan Sözleşme, esas olarak; "şirket yurttaşlığı (corporate citizenship) fikri üzerinde temellenmekte ve bu fikri pratiğe geçirmeyi amaçlamaktadır." Yasemin Özdek, "Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kışkacında İnsan Hakları", **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, (Ed.Yasemin Özdek), TODAİE Yayınları, Ankara, 2002, s.38. Bu ilkelere bağlı olduğunu söyleyen çoğu şirketin de aynı fikri benimsediğini belirtmek gerekir. Şirketlerin söylemlerinde genellikle "şirket yurttaşlığı" yerine büyük ölçüde aynı anlamı ifade etmek üzere "kurumsal yurttaşlık" ifadesi kullanılmaktadır. Örneğin, Türkiye'deki ilaç sektörünün 1936 yılından bu yana hammadde tedarikçilerinden birisi olan YILBAK Ticaret A.Ş.'nin hazırladığı Küresel İlkeler Sözleşmesi İlerleme Bildirimi Raporu'nda (Türkiye'deki 33 ilaç şirketi bu sözleşmeyi imzalamıştır) sözleşmenin ruhuna uygun olarak "kurumsal yurttaşlıkla" ilgili yeniliklerin, eğitim çalışmalarının hayata geçirileceğinden söz edilmektedir. YILBAK Ticaret A.Ş., **İlerleme Bildirimi 2010**, s.25. Şirket yurttaşlığı kavramının, genel olarak yönetim sürecinde devletin (sosyal devletin-kamusal ekonominin) rolünü azaltmayı; şirketlerin ve (şirketlerle bağlantılı olan) sivil toplumun rolünü, etkinliğini artırmayı hedefleyen yönetim sürecinde anlam kazandığını düşünmek mümkündür. Çok uluslu şirketlerin ve bu şirketlerle bağlantılı uluslar arası kuruluşların ile güçlü devletlerin "katımlı yönetim", "şeffaf yönetim", "hesap verebilir yönetim" vs. gibi kabul edilebilir, "pozitif" argümanları da kullanarak küresel kapitalizmle uyumlu yeni bir küresel yönetim arayışında oldukları ve yönetim modelinin de bu arayışın bir sonucu olarak uygulamaya geçirilmeye başlandığı değişik çalışmalarda ortaya

yayılma durumları ve hegemonik güçleri böyle tartışmaların yapılmasını sağlayacak boyuttur. Hali hazırda 60.000 civarında çok uluslu şirket dünyanın her bölgesine yayılmış yaklaşık 1.500.000 şubesiyle dünyayı bir örümcek ağı gibi kuşatmış durumdadır.⁵⁵⁶ Üstelik bu şirketlerin birleşmelerle ve değişik ortak karar alma mekanizmalarıyla birlikte birleşik bir güç haline gelmeye başladıkları da görülmektedir. Buna paralel olarak; (1) demokratik sistemlerin ana unsuru olan yurttaşın, yerini “müşteri”ye (“şirket yurttaşlığı”na) bırakmaya başladığı; (2) şirketlerin artı değer yaratan unsurları olan emekçilerin sınıf kavramının dışında başka aidiyetlerle (etnik-dinsel kimlik vs.) tanımlanmaya başladıkları ve (3) yeni şirket konseptine uygun olarak geliştirilen “esnek çalışma” biçimlerinin sendika kavramının etkisizleştirilmesine yol açtığı görülmektedir.

Şirketlerin ve şirketlerin yaymaya çalıştığı ideolojinin 150 yıllık bir süre içerisinde nasıl bir egemen/hegemonik güç olmaya başladıklarını Joel Bakan şu şekilde ifade etmektedir.⁵⁵⁷

Bugün hayatımızı şirketler yönetiyor. Ne yiyeceğimizi, neyi seyredeceğimizi, neyi giyeceğimizi, nerede çalışacağımızı ve ne yapacağımızı belirliyorlar. Şirketlerin kültürleri, ikonografileri ve ideolojileriyle topyekun kuşatılmış durumdayız. Ve tıpkı kilise ve monarşinin diğer dönemlerde yaptığı gibi onlar da heybetli yapılar ve inceden inceye düşünülmüş gösterilerle kendilerini yücelterek, yanılmazlık ve her şeye kadirlik taslıyorlar. Şirketler giderek, hükümette kendilerini denetlemekle yükümlü olanlara kararlarını zorla

konulmuştur. Bkz. Sonay Bayramoğlu, **Yönetişim Zihniyeti: Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.413. Bu anlamda “şirket yurttaşlığı”, küresel yönetim sürecinde ulusal devletlerin dönüştürülmesi sürecinde, bu dönüşüm sürecine paralel bir şekilde, “kaçınılmaz olarak” dönüştürülmesi icap eden klasik yurttaşlığın yerine geçen “yeni küresel yönetim yurttaşlığının” kavramsallaştırılması olarak da düşünebilmek olasıdır. Yönetişim ile şirket yurttaşlığı kavramı arasındaki ilintiyi irdeleyen bir çalışma için bkz. Ingo Pies-Peter Koslowski (Ed.), **Corporate Citizenship and New Governance/The Political Role of Corporations**, Springer Publishers, New York-London, 2011.

⁵⁵⁶ Başkaya, a.g.e., s.199.

⁵⁵⁷ Joel Bakan, **Şirket: Kâr ve Güç Peşindeki Patolojik Kurum**, Çev. Rahmi G. Ögdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000., s.15.

kabul ettiriyor ve toplumun, bir zamanlar kamusal alanın içine iyice yerleşmiş olan nüfuz bölgelerini kontrol ediyorlar.

Çok uluslu şirketlerin hareket planında, tarihsel ufkunda ekoloji düşüncesinde olduğu gibi geçmiş-şimdi ve gelecek aynı bütünsel duyarlılık çerçevesinde algılanmamaktadır. Çok uluslu şirket mantığında genişlemesi gereken pazar ve artması gereken kâra göre biçimlendirilmiş bir “şimdiki zaman” duyarlılığı söz konusudur. Kısa dönem kârı, bütün canlı yaşamından ve tarihten önemlidir.⁵⁵⁸ Bu yüzden yerli halkların ekolojik varlıkları ve ekosistem ancak firmaların kısa ve orta vadedeki çıkarlarının zarar görme ihtimali söz konusu olduğunda dikkate alınmaktadır. İkili ticaret anlaşmaları bu zeminde gerçekleşmiş, küresel bir ticari meta haline getirilen gıda üzerinde belirleyici olmaya çalışma yani gıdaya tahakküm ve ekolojik emperyalizm bu “mantıksal”/“felsefi” zeminde gelişmiştir.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, 21.Yüzyıl’a girerken büyük çok uluslu şirketlerin çoğunun devletten daha büyük bir ekonomiye sahip hale gelmeleri, ulusal devletlerin egemenlik alanlarını da daraltacak bir global düzenleme için kendilerinde güç görmeye başlamışlarına yol açmıştır. Günümüzde çok uluslu şirketlerin, dünyadaki ekonomik faaliyetlerin çok büyük bir dilimini meydana getirerek kamu sektörünün (devletlerin) bu çerçevedeki ağırlıklarına son verdiklerini söylemek mümkündür. Hali hazırdaki eğilim de çok uluslu şirketlerin ağırlıklarının daha da artması doğrultusundadır. Bu süreçte, gıdanın metalaşması ile birlikte; tohumdan, tarladan, süper/hipermarketlere kadar gıdaya tahakküm kurmaya başlayan gıda meta zincirlerinin belirgin bir şekilde kendisini hissettirmeye başladığı; gıda şirketlerinin (ÇUGŞİ’lerin) çok uluslu şirketler içerisindeki ağırlıklarının artmaya başladığı ve biyoteknoloji kapitalizmi ve gıdaya tahakküm (GDO’lu tohum-gıda üretimi) açısından özellikle dikkat çeken –daha sonra ayrıntısıyla değineceğimiz- bazı sembol şirketlerin (Cargill, Monsanto) dev şirketler haline gelmeye başladıkları görülmektedir. Yani genel olarak çok uluslu şirketlerinin ve -çalışmamız açısından baktığımızda- özel olarak da gıda

⁵⁵⁸ Çoban, “Çok Uluslu Şirketler...”, s.23.

şirketlerinin kendilerini iyice gösterecek, etkilerini hissettirecek bir büyüklüğe eriştikleri açıktır. Üstelik bu şirketlerin ulusal düzeyde faaliyet yürüten ‘yerli’ şirketleri de bu süreçte satın aldıkları; kendi faaliyet alanlarının bir parçası (şubesi) haline getirdikleri ve bu şekilde çok ciddi bir tekelleşmenin olduğu da gözlenmektedir. Örneğin ciddi bir iktisadi baskı altında tutulan çok sayıda küçük tarım üreticisi, küçük köylü, -daha önce gerileyen köylülük konusunda ayrıntısıyla bahsettiğimiz gibi- çok uluslu gıda şirketlerinin (uluslararası süper market zincirlerinin) bu şirketlere “sözleşmeli statü”de faaliyet göstererek katkı sağlayan bir parçası haline getirilmiştir.⁵⁵⁹

Bütün bu hegemonik eğilimleri, kapitalizmin gelişim sürecinde 20.Yüzyıl’ın sonlarına doğru yaşanan gerilimlerin; krizlerin, yeni çözüm arayışlarının, meta üretimi ve sermaye birikimini artırma çabalarının doğal sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Şöyle ki; kapitalist iktisadi sistemin 1970’li yıllarda yaşadığı dünya krizi 1980’li yıllardan itibaren yeni bir iktisat ve siyaset sürecinin başlaması sonucunu doğurdu. Para politikası anlamında monetarizm, iktisat politikası anlamında neo-liberalizm, uluslararası politik iktisat anlamında globalizm (küreselleşme) olarak adlandırılan bu olgu 1980’li yıllardan başlayarak yeni kapitalizmin belirlediği üretim ve tüketim sürecine damgasını vurdu. Sosyal devletin küçültülmesi, piyasaların önünün açılması, gümrüklerin indirilmesi, tarımsal desteklerin azaltılması, kamu ekonomisinin küçültülmesi, özelleştirmelerin tamamlanması, çok uluslu şirketlerin önündeki yasal-yapısal engellerin kaldırılması, ulusal egemenliğin sınırlandırılması kısacası küresel kapitalist/metacı piyasa değerlerinin ve kurallarının hâkim olduğu bir ekonomik, sosyal, siyasal düzenin inşa edilmesi bu döneme damgasını vuran temel eğilimler oldu. Özellikle 1980 sonrasında kurumsallaşmaya başlayan neo-liberal dünya düzeniyle birlikte, GATS, Uluslararası Tahkim, TRIPS gibi bir dizi bağlayıcı yeni global antlaşmalar (“Dünya Ticaret Örgütü Antlaşmaları”) ortaya atıldı ve nihayetinde çok uluslu şirketlerin önünü

⁵⁵⁹ Tayfun Özkaya-Gökhan Günaydın (vd.), “Tarım Politikaları ve Tarımsal Yapıda Değişimler”, **Ziraat Mühendisliği VII.Teknik Kongresi Bildiriler Kitabı**, Ziraat Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara, 2010, s.19.

açmak, genişlemelerini sağlamak üzere düzenlenen bütün bu antlaşmaların düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlamak üzere en geniş kurumsal yapı olarak Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ, WTO) güçlendirilmeye, genişletilmeye çalışıldı.

2. Dünya Ticaret Örgütü Antlaşmaları

Çok uluslu şirketlerin giderek artan bir şekilde güçlenmeye ve ulusal hukuku da “liberal ticaret ilkeleri” doğrultusunda, çeşitli uluslararası antlaşmalar yoluyla dönüştürmeye başladığı bir dönemde, 1995’te kurulan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), çok uluslu şirketlerin hegemonik gücünü perçinleyen en büyük kurumsal güç olarak işlev gördü. DTÖ, aslında çok daha eski bir anlaşma olan Genel Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Antlaşması (GATT) kapsamında örgütlenmiş, bu anlaşmanın daha da etkinleştirilerek bağlayıcı kurumsal bir yapıya dönüştürülmesiyle meydana getirilmiştir. 1947 yılında bağítlanarak yürürlüğe giren GATT, DTÖ kuruluncaya kadar dünya ticaretini, liberalleşme doğrultusunda düzenleyen en önemli antlaşmaydı. Kurulma amacı o dönemlerde oldukça yaygın olan korumacılığın azaltılması, gümrük duvarlarının indirilmesi ve uluslararası ticaretin genişleyerek ve elbette daha da liberalleştirilerek artmasıydı.⁵⁶⁰ DTÖ ise, ciddi yaptırımlarla donatılmış resmi bir örgüt hukuku bulunmayan, hükümlerinin ülke yasalarına adapte edilmediğı, yani örgüt şeması olmayan GATT’tan tamamen farklı olarak; etkin bir yönetim mekanizması olan, kurumsal etkinliğı güçlü bir global sermaye örgütlenmesi olarak kuruldu. Bu güçlü yapının bir sonucu olarak da DTÖ, kapsam dahilindeki antlaşmaların koyduğu kurallara uyulmaması halinde etkili yaptırımlarla donatıldı. Bu şekilde, 1995 öncesindeki GATT’a göre çok daha etkili ve nüfuzlu bir örgüt haline getirildi.

⁵⁶⁰ Gaye Yılmaz, **Kapitalizmin Kaleleri-II: Dünya Ticaret Örgütü**, MAI ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu Yayınları, İstanbul, 2001, s. 10

GATT görüşmeleri her dönemine bir tur (round) adı verilen ve her bir turda dünya ticaretinin liberalleşmesi doğrultusunda belli adımların atıldığı, global antlaşma metnlerinin kabul edildiği görüşmeler olarak önem kazanmıştır. Bu süreçte her antlaşma turunda, IMF ve Dünya Bankası'nın da ülke ekonomilerini (ve hükümetlerini) yönlendirilmesiyle, başta gümrük vergilerinin azaltılması olmak üzere ulusal devletleri global piyasa ekonomisine açacak bir dizi antlaşma imzalandı. İlk gümrük indirim antlaşması 1949 yılında Fransa'da imzalandıktan sonra, her GATT turu, çok uluslu şirketlerin önünü açıcı bir dizi serbest ticaret antlaşmasını ve ülkelerin bu doğrultuda aldıkları ekonomik kararları da beraberinde getirmiştir. Örneğin 1973-1979 Tokyo Roundu olarak nitelendirilen GATT görüşmelerinin sonunda dünyada, sosyal devleti küçültmek doğrultusunda neo-liberal ekonomi rüzgarları esmeye başlamış ve Türkiye'de de bu çerçevede alınan 24 Ocak Kararları yürürlüğe sokulmuştur.⁵⁶¹ GATT görüşme turlarının sonuncusu 1986 yılında başlayıp 1994 yılında Fas'ta yapılan antlaşma ile son bulan, en radikal ticari serbestleşme kararlarının alındığı "Uruguay Roundu"ydü. Tur sonunda imzalanan antlaşma ile daha önceki turlarda gündeme getirilmesi tartışma yaratan ve antlaşma kapsamına dahil edilmeyen tarım da dahil olmak üzere mal ve hizmet ticaretindeki sınırlamalar büyük ölçüde kaldırılmış.⁵⁶², tarımsal desteklerin azaltılması, bütün hizmetlerin bir meta olarak algılanarak ticaret kapsamına alınması, patent, telif vs. fikri mülkiyet haklarının GATT kapsamına dahil edilmesi kabul edilmiştir.

Uruguay Roundu'nun tamamlanması ile artık DTÖ'nün kurulmasını ve faaliyete geçmesini gerekli kılacak bir dizi bağlayıcı küresel antlaşma metni mevcut hale gelmişti. Daha sonra DTÖ'nün temel uygulama-yaptırım metinleri olarak (çok uluslu şirketlerin kendi aralarındaki veya ulusal devletlerle olan ticari uyuşmazlıklarını gidermek üzere geliştirilen) tahkim mekanizmasının da temel referans metinleri olacak olan -DTÖ, kurulunca

⁵⁶¹ Gaye Yılmaz, **MAI Nedir, Neden Karşıyız?**, DİSK/Genel-İş Sendikası Yayınları, Ankara, 1999, s.4.

⁵⁶² Genel-İş Sendikası, **Tahkim Nedir, Neden karşıyız?**, Ankara, 2000, s.6.

onun bünyesine taşınan- bu antlaşmaların konu başlıkları şöyleydi: tarım, tekstil-giyim, fikri mülkiyet hakları (TRIPs), yatırım (TRIMs), hizmetler (GATS), gümrük fiyatları ve son olarak da genel sağlık ve bitki sağlığıyla ilgili standartlar (SPS).⁵⁶³ İlk kez tarım-gıda sistemi de liberal serbestleştirme-kuralsızlaştırma rejimine dahil edildiği için Uruguay Turu antlaşmasını “gıdaya tahakküm ekonomisinin” ilk geniş-küresel bağlayıcı metni olarak değerlendirmek uygun olabilir.

Uruguay Turu sürecinde kabul edilen çok taraflı antlaşmalar üye ülkelerin parlamentoları tarafından onaylandı. Hemen aynı dönem içerisinde OECD bünyesinde bu kararların daha radikal, bağlayıcı hale getirilmiş hali olan Çok Taraflı Yatırım Antlaşması (MAI) taslağı OECD bünyesinde hazırlanmıştı. Zaten DTÖ, bütün bu antlaşmaların uygulanabilirliğini sağlamak üzere kurulmuştu. Bu yüzden GATT, bütün fonksiyonlarıyla bu yeni örgüte aktarılırken örgüt, yeni yetkilerle de donatılmıştı.⁵⁶⁴ Amaç, bütün antlaşmaların bağlayıcı-yaptırımlı olarak tek bir büyük, merkezi güç oluşturarak o çerçevede yürürlüğe girmesini sağlamaktır. Böylece 1995 öncesindeki global ticareti düzenleyen ve GATT turları sürecinde oluşturulmuş olan “parça parça antlaşmalar” dönemi de sona ermiş; çok uluslu şirketlerin dünya üzerindeki yatırımlarını, ticari faaliyetlerini destekleyecek daha bütünlüklü ve güçlü bir yapı oluşturulmuş olacaktı. Nitekim büyük ölçüde öyle de oldu.

Hali hazırda 150’den fazla üyesi bulunan DTÖ, dünya ticaretinin yüzde 90’dan fazlasını kontrol etmekte, çok uluslu şirketlerin, dünya tekellerinin önünü açacak, egemenliklerini pekiştirecek antlaşmaların uygulanabilmesinin koşullarını sağlamaktadır.⁵⁶⁵ Çok uluslu şirketlerin küresel ticareti belirlemedeki hegemonik gücü açısından 1995’te çalışmaya başlayan DTÖ dönemini GATT döneminden ayıran ve bu dönemin esas olarak gücünü belirleyen unsur bu dönemde uygulamaya geçirilen “Tahkim Mekanizması”

⁵⁶³ Peter Gibbon-Stfeano Ponte, **Trading Downs**, Temple University Press, Philadelphia, 2005, 53.

⁵⁶⁴ Yılmaz, **MAI..**, s.11.

⁵⁶⁵ Yılmaz, **Kapitalizmin Kaleleri**, .22.

olmuştur. DTÖ antlaşmalarından birisi olan, Uyuşmazlıkların Çözümü İle İlgili Kural ve Prosedürler Antlaşması (DSU), DTÖ'ye üye olan ülkelerde meydana gelen ticaret uyuşmazlıklarının çözümü için DTÖ bünyesinde oluşturulan tahkim mekanizmasının yetkili olduğunu belirtmektedir. Küresel sermaye örgütlenmesinin iktidarının “çoğulcu” görünümünü yansıtan küresel yönetim sisteminin de en etkili mekanizmalarından birisi olarak nitelendirilen DSU⁵⁶⁶, fikri sınai mülkiyet haklarından gümrük indirimine veya tarımsal korumalara kadar ticareti düzenleyen bütün diğer DTÖ antlaşmalarının uygulanmasını sağlayan temel denetleme mekanizmasını oluşturan antlaşmadır.

Bu antlaşma ile uygulamaya geçirilen tahkim mekanizması, ulusal ticaretin çok uluslu şirketlerin denetimindeki küresel ticarete uygun olarak işlemesini sağlayacak ulusal mevzuat değişikliklerini de gündeme getirmiş ve bu çerçevede bu küresel tahkim mekanizmasıyla uyumlu ulusal düzenlemeler yapılarak çok uluslu şirketlerin yatırımlarını sekteye uğratan ulusal siyasetlerin (policy) tahkim mekanizmasına taşınmasına olanak sağlanmıştır.⁵⁶⁷ DTÖ kurulmadan önce veya DTÖ'den farklı kurumsal yapı bünyesinde, farklı toplantı süreçlerinde kabul edilmiş olsalar bile dünya ticaretini serbestleştirme, çok uluslu şirketlerin önünü açma, yasal engelleri kaldırma doğrultusunda gerçekleştirilen bütün antlaşma metinlerini “DTÖ antlaşmaları” olarak nitelendirmek mümkündür. Zira, DTÖ, esas olarak dünya ticaretinin

⁵⁶⁶ Bayramoğlu, a.g.e., s.100.

⁵⁶⁷ Türkiye’de de bu doğrultuda anayasal ve yasal düzenlemeler yapılmıştır. İlk önce 13.08.1999 tarihinde kabul edilen 4446 nolu yasa ile Anayasa’nın 125’nci maddesine şu hüküm eklenmiştir: “Kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaza şartlaşma ve sözleşmelerinde bunlardan doğan uyuşmazlıkların milli ve milletlerarası tahkim yoluyla çözülmesi öngörülebilir. Milletlerarası tahkime ancak yabancılık unsuru taşıyan uyuşmazlıkları için gidilebilir.” Daha sonra bu anayasal düzenlemenin uyum yasası olarak 21.01.2000’de kabul edilen 4501 nolu “Kamu Hizmetleri İle İlgili İmtiyaz Şartlaşma ve Sözleşmelerinden Doğan Uyuşmazlıklarda Tahkim Yoluna Başvurulması Halinde Uyulması Gereken İlkeler Dair Kanun” yürürlüğe girmiştir. Bu yasa ile birlikte en başta çok uluslu şirketlerin ilgi gösterdiği özelleştirmelerin önü açılmıştır. Zaten aynı dönemde, anayasaya “özelleştirme” hükmü de getirilerek özelleştirme anayasal bir iktisadi politika haline getirilmiş, ayrıca Danıştay’ın özelleştirme sürecindeki yetkileri iyice azaltılarak özelleştirmelerin önündeki ulusal yasal sınırlamalar iyice zayıflatılmıştır. Uluslararası Tahkim mekanizması Türkiye ve benzeri ülkelerde, neo-liberal politikaları benimseyen iktidarların “rasyonel iktisat politikaları” gereği ülkelerine çekmek istedikleri çok uluslu şirketlerin yatırımlarının önündeki bürokratik engelleri ortadan kaldırıcı bir faktör olarak gündeme getirilmiş olmakla birlikte, büyük bir güç haline gelen Dünya Ticaret Örgütü’nün “zorlayıcı” etkisini de göz önünde bulundurmamak isabetli olacaktır. Konuyla ilgili Türkiye özelinde detaylı bir çalışma için bkz. Genel-iş sendikası, **Tahkim Nedir, Neden Karşız?**, Ankara, 2000.

serbestleştirilmesini sağlamak işlevi ile donatılmıştır ve bu yüzden bu çerçevedeki bütün antlaşmaları da kapsamına alarak uygulamaya geçirilmesini sağlayan en büyük şemsiye örgüttür. DTÖ'nün bu gücünü sağlayan en önemli mekanizma ise, belirttiğimiz gibi, "Tahkim Mekanizması"dır.

DTÖ antlaşmalarını, taslak halinde kalan ve uygulamaya geçirilen olmak üzere iki grupta toplamak uygun olacaktır. MAI gibi taslak halinde kalan anlaşma metinleri, küreselleşme karşıtı hareketin yoğun tepkisiyle, bir bütün olarak, "dünya antlaşması" çerçevesinde yürürlüğe sokulamamış ve gündemden kaldırılmak zorunda bırakılmışlardır. Ancak yine de DTÖ'nün önünü açtığı ikili ticaret antlaşmaları, tahkim mekanizmasının ülke mevzuatlarına dahil edilmesinin sağlanması ve bunun gibi dolaylı düzenlemeler ile "taslak halinde kalan" en radikal antlaşmalar bile tek tek ülke bazında faaliyete geçirilmeye başlanmıştır. Taslak halindeki DTÖ antlaşmalarından MAI'yi⁵⁶⁸, DTÖ'nün esas amacını ve çok uluslu şirketlerin nasıl bir dünya ticaret düzeni arzuladıklarını göstermesi açısından bir "zihniyet belgesi" olarak değerlendirmek gerekmektedir.

"21.Yüzyıl'ın çok uluslu şirket hakları bildirgesi", "globalist totaliterliğin anayasası" olarak anılan ve (*Türkiye bağlamında*) "kapitülasyonların yeniden ihyası" olarak da nitelendirilen MAI (Multilateral Agreement on Investment/Çok Taraflı Yatırım Antlaşması), çok uluslu şirketlerin nihai amaçlarını ve ticaret zihniyetlerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Gerçekten de 1995-1997 yılları arasında büyük bir gizlilik içinde, OECD bünyesinde görüşülerek tamamlanan⁵⁶⁹ ve Türkiye'nin de zamanında, otuz

⁵⁶⁸ MAI, öncelikle OECD bünyesinde hazırlanmış olmakla birlikte biz bu anlaşmayı yukarıda bahsettiğimiz nedenlerden dolayı "DTÖ anlaşması" olarak nitelendiriyoruz. Zaten OECD bünyesinde taslak metin hazırlandıktan kısa bir süre sonra, bu taslağa yöneltilen tepkilerle MAI'nin OECD bünyesinden daha güçlü, üye ülke sayısı fazla olan kapsayıcı bir örgüt olarak DTÖ'ye taşınması fikri geliştirilmiştir.

⁵⁶⁹ Gizlilik içinde hazırlanan ve 1997 yılında tamamlanan Anlaşma Taslağı ile ilk bilgiler, Fransa'nın anlaşmanın kültürel boyutu ile ilgili çekincelerinin kamuoyuna yansımalarıyla edinilmiştir. Hemen akabinde ABD tüketici hareketinin önder isimlerinden Ralph Nader'in kurucu lideri olduğu Tüketici Haklarını Koruma Derneği'nin anlaşmanın taslak metnini ele geçirmesinden ve internet ortamına sunmasından sonra konuyla ilgili ciddi tartışmalar başlamıştır. Deniz Özyakışır, "Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI): Teorik ve Eleştirel Bir Değerlendirme", **Stratejik Öngörü Dergisi**, Sayı, 11, 2007, s.77.

çekince koyarak kabul ettiği MAI⁵⁷⁰ antlaşma ilkelerine göre yabancı yatırımcılara karşı her türlü kısıtlama ortadan kaldırılıyor, yabancı yatırımları düzenlemeye ya da denetlemeye yönelik hükümet kararlarına karşı ulusal devlet sınırları dışındaki tahkim organlarında itiraz yolu açabiliyor ve ulusal hukuk büyük ölçüde devre dışı bırakılıyordu.⁵⁷¹

DTÖ antlaşmalarından uygulamaya geçirilenler ise hali hazırda bağlayıcı olan, antlaşma metinlerine uyulmadığı takdirde üye ülkelere, antlaşma taraflarına ağır yaptırımlar getiren antlaşmalardır. (1) DTÖ Kuruluş Antlaşması, (2) Daha önce GATT kapsamında kabul edilmiş olan Tarım Antlaşması (AOA)⁵⁷², Sağlık uygulamalarına ilişkin antlaşma (SPS), tekstil ve

⁵⁷⁰ MAI'nın dışında, MAI ile paralellik taşıyan ve onun tamamlayıcısı veya tamlayanı olan MIGA yani Çok Taraflı Yatırım Garanti Antlaşması vardır. Kuruluşu daha da eski olan ve Türkiye'nin de imzalamış olduğu MIGA Antlaşması'nın en önemli amacı, yabancı şirketlerin özellikle gelişmekte olan ülkelere yatırım yapması için o ülkelerde gerekli "kolaylaştırıcı" ortamın sağlanması için bir hukuki-idari-iktisadi normlar oluşturmaktır. Yatırımlarda MIGA'nın işlevi ise, yatırım yapılan ülkelerdeki kur ve transfer risklerine, kamulaştırmalara, savaş ve sivil hareketlere ve her türlü politik risklere karşı garanti sağlamaktır. Şevket Tüylüoğlu-Levent Necmi Aktürk, "Doğrudan Yabancı Sermaye Çekme Çabalarının Kurumsallaşması: Yatırım Promosyon Ajansları", **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı, 3, Yıl, 2006, s.101. Yatırım yatırım risklerine karşı koruyucu programlar geliştirip risk giderici destekler sunan MIGA'nın MAI tartışmalarının yaşandığı dönemde (1999) 144 üyesi vardı ve MIGA Başkanı aynı zamanda Dünya Bankası Başkanlığı görevini de yürütüyordu.

⁵⁷¹ MAI antlaşmasına göre, "yabancı yatırımcı, gittiği ülkede o ülke yurttaşlarının sahip olduğu haklara eşit veya daha fazla hak ve yetkiler talep edebilecektir... Yabancı yatırımcı, gittiği ülkede emek standartlarına, çevre yasalarına uymak ya da belli düzeyde iş olanağı yaratmak, ihracata katkıda bulunmak, üretim sürecinde yerli girdi kullanmak, teknoloji transferinde bulunmak gibi kısıtlamalar tabi tutulamayacaktır... Yabancı yatırımcılar yatırımları ile ilgili her kademedeki elemanı, istedikleri ülkeden yatırım yapacakları ülkeye getirebileceklerdir. Bu kişiler ulus devletin vatandaşları ile eşit haklara sahip olacak ve eşleri için ulus devletlerin iş ayarlaması gerekecektir... Her türlü kamulaştırma, dolaylı kamulaştırma veya benzer sonuç yaratabilecek her türlü devlet girişi yasaklanmaktadır... Uyuşmazlıkların çözümü için Uluslararası Tahkim Kurulları'na gidilecek ve şirketler devletleri dava edebileceği halde, devletler şirketleri uluslararası tahkimde yargılatma hakkına sahip olmayacaktır... Her türlü sivil itaatsizlik, grev ve tüketici boykotları vb. toplumsal demokratik hareketler ulus devletler tarafından engellenecektir. Aksi takdirde devletler şirketler tarafından tek taraflı olarak belirlenecek bir tazminat tutarını ödemekle yükümlü olacaktır..." Gaye Yılmaz, **MAI Nedir?, Ne Değildir?**, DİSK Genel-İş Yayınları, Ankara, 1999, s. 13-15.

⁵⁷² DTÖ Antlaşmaları içerisinde çok uluslu gıda şirketlerinin TRIPS ile birlikte en çok üzerinde durdukları antlaşma, Tarım Antlaşması olmuştur. GATT Uruguay Turu Antlaşmalarından birisi olarak 1 Ocak 1995 yılında yürürlüğe giren bu antlaşma, tarımsal liberalizasyon açısından dönüm noktası olarak ifade edilmektedir. Ulusal tarım politikalarını sınırlandıran ve büyük ölçüde büyük tarım-gıda şirketlerinin önünü açan antlaşmanın ilk taslağının hazırlanmasında önce Cargill yöneticisi daha sonra da ABD Hükümeti'nin ticaret temsilcisi olan Don Amstutz'un etkin bir rol alması manidardır. Özkaya-Günaydın (vd.), "Tarım Politikaları ve Tarımsal Yapıda Değişimler", **a.g.e.**, s.6. Tarım Antlaşması'nın tahıl tekelisi Cargill'in ulus ötesi ticaret stratejileriyle örtüştüğü düşünülmektedir. Öyle ki, bu antlaşma, "Cargill

Hazır Giyim Antlaşması (ATC), Ticaretle İlgili Yatırım Tedbirleri Antlaşması (TRIMS) gibi Çok Taraflı Mal Ticareti Antlaşmaları; (3) Hizmet Ticareti Genel Antlaşması (GATS), (4) Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları antlaşması (TRIPS), (5) Uyuşmazlıkların Çözümü İle İlgili Kural ve Prosedürler Antlaşması (DSU); (6) Ticaret Politikası İnceleme Mekanizması (TPRM); (7) Ekseri Çoğunluklu Ticaret Antlaşmaları gibi⁵⁷³ bir dizi bağlayıcı metinlerden oluşan bu antlaşmalardan gıdaya tahakküm sürecini anlamak açısından esas olarak üzerinde duracağımız antlaşma tohumun ve gıdanın patentlenmesinin global hukuki gerekçesi olan TRIPS antlaşması olacaktır.

DTÖ antlaşmaları, çok uluslu şirketlerin hem tarım-gıda üretim sürecine hem de bu üretim sürecinin var olduğu ekolojik sistemi tahrip etmesi faaliyetlerinde hukuki engelleri ve yerleşik çevre yönetimi ilkelerini de ortadan kaldıracı bir fonksiyon yüklenerek⁵⁷⁴ ekolojik emperyalizmin genişlemesine de yol açabilecek mekanizmaları içermektedir. Bunu sağlayan temel araç, daha önce bahsetmiş olduğumuz gibi uluslararası tahkim mekanizmasıdır. Bu mekanizma sayesinde, çok uluslu şirketler, ticari faaliyetlerde bulundukları veya “yatırım” yaptıkları ülkelerdeki, işçi sağlığı, çevre, güvenlik vs. gibi nedenlerle yürürlüğe girmiş olan koruyucu hukuk mevzuatını, DTÖ tahkim mekanizmasını işletmesiyle devre dışı bırakabilmektedir.⁵⁷⁵ Çok uluslu

Antlaşması” olarak da nitelendirilmektedir. Shiva’ya göre, “Cargill’in, yani Tarım Antlaşması’nın birincil amacı Güney pazarlarını açmak ve köylü tarımını şirket tarımına dönüştürmektir. Fakat pazarların Cargill’e açılması, rızıkların çiftçilere kapanması anlamına gelmektedir. Asya, dünyanın en büyük tarımsal ekonomisidir ve nüfusun çoğunluğu tarımla uğraşmaktadır. Cargill açısından Asya pazarlarını ele geçirilmesi kilit önem taşımaktadır. Kendi kendine yeterli gıda ekonomilerinin gıda bağımlısı ekonomilere dönüştürülmesi, Cargill’in vizyonu ve DTÖ’nün stratejisidir.” Vandana Shiva, **Yeryüzü Demokrasisi**, Çev. Ali.K.Aysel - Elçin Gen - Onur Günay, bgst Yayınları, İstanbul, 2000, s.55.

⁵⁷³ Gaye Yılmaz, **Kapitalizmin Kaleleri**, s.23.

⁵⁷⁴ Bülent Duru, “Küresel Sermaye Birikimi ve Ekolojik Bunalım”, **Devlet ve Sermayenin Yeni Biçimleri**, (Haz. Ramazan Günlü), Dipnot Yayınları, Ankara, 2008, s.104.

⁵⁷⁵ Duru, **y.a.g.e.**, Görüldüğü gibi çok uluslu şirket son kertede yine DTÖ vasıtasıyla iş görebilmekte, DTÖ de devletlerden oluşan bir mekanizma olduğuna göre, çok uluslu şirketlerin devleti ortadan kaldıracağı gibi bir tez geçerli görünmemektedir. Bu konuda Joel Bakan’ın şu tespitine katılmamak mümkün değildir: “Şirketler devletler olmadan var olamazlar, piyasalar da öyle. Deregülasyon, devletin şirketlerle ilişkisini azaltmaz; sadece doğasını değiştirir.” Bakan, **a.g.e.**, s.189. Sosyal özelliklerinden arındırılmış, piyasa düzenleyici (piyasaların önünü açıcı) bir rol üstlenmiş, şirket çıkarlarını koruyan, ticaretin sağlıklı işleyişi için güvenlik sağlayan ve hatta gerektiğinde (kapitalist kriz dönemlerinde) ekonomiye müdahale de eden bir devlet mekanizmasının devamlılığı çok uluslu şirketlerin istediği bir durumdur.

şirketlerin bu doğrultudaki faaliyetlerinin en büyük hukuki dayanağı ise elbette, bütün canlı yaşamının ve doğal değerlerin meta olduğu varsayımıyla bütün yaşam unsurlarının, yani ekosistemin bütün bileşenlerinin özel mülkiyet konusu haline getirilmesinin, bu anlamda suyun ticarileşmesinin, tohumun patentlenmesinin (bir başka deyişle tarihsel-kolektif mülkiyet alanından konjonktürel-özel mülkiyet alanına sıkıştırılmasının) önünü açan, DTÖ antlaşmalarının (ve elbette gıdaya tahakküm mekanizmasının) motorize gücü olarak kabul edilebilecek TRIPS antlaşmasıdır.

Gıdaya Tahakkümün Hukuku Olarak TRIPS

Ticarette Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları antlaşması, TRIPS, DTÖ'yü kuran antlaşmaların 1-C eki olarak yayınlanmıştır. Antlaşma metninde genel amaç; "uluslararası ticaretteki engelleri ve bozuklukları azaltmak isteğiyle fikri mülkiyet haklarının korunmasında yeterliği ve etkinliği artırma ihtiyacını göz önüne alarak, fikri mülkiyet hakların uygulanmasına ilişkin usul ve önlemlerin bizzat yasal ticaret için bir engel oluşturmamasını sağlamak" olarak belirtilmiştir. Antlaşma, fikri mülkiyet haklarının özel haklar olduğunu kabul etmekte ve bu hakların ulusal/yerel hukuki düzenlemelerle kullanımının engellenmemesi ve global ticaretin serbestçe yapılması için bu doğrultuda alınan bir dizi yasal önlemleri içermektedir. Antlaşmanın 26.maddesinin 1.fıkrası bu antlaşma çerçevesinde korunan bir sınai tasarım sahibinin, kendisinden izin almamış üçüncü tarafların korunan tasarımın kopyası veya esas itibarıyla kopyası olan bir tasarımı taşıyan veya kapsayan malları üretmelerini, satmalarını veya ithal etmelerini, bu filler ticari amaçlarla gerçekleştirildiği takdirde, engelleme hakkına sahip olacaklarını belirtmektedir. Yine antlaşmanın 27.maddesine göre sınai tasarım olarak kabul edilerek patentlenebilen konular arasına mikroorganizmalarla ilgili olanlar ve mikrobiyolojik usuller de dahil edilmiş, yani GDO'lu tohumun bir sınai tasarım ürünü olarak patentlenebilmesi uluslararası bağlayıcılığı olan, yaptırım gücüne sahip kurumları olan bir antlaşma ile bir kural haline getirilmiştir. Esas dikkat çekici nokta ise, Antlaşma'nın 28.maddesinde

belirtilen patent sahibine verilen haklardır. Buna göre patent sahibi; patent konusu bir ürün olduğunda, patent sahibinin iznini almamış üçüncü kişilerin bu ürünü imal etmelerini, kullanmalarını, satışa arz etmelerini, satmalarını veya bu gibi fiilleri/malların ithalini ya da başka şekilde dağıtılmasını engellemek hakkına sahip olacaktır.

Bu haklar genel olarak, özel mülkiyetin dokunulmazlığı esasında dayanan kapitalist sistem içerisinde evvelden beri makul sayılagelen bir hak olarak kabul edilebilir. Konumuz açısından daha da önemlisi, genetiği değiştirilmiş tohumun da bir “sınai tasarım” ve aynı zamanda yeni bir “biyoteknolojik usul” olarak kabul edildiğini düşünürsek usul, yöntem konusundaki düzenlemedir. Zira 28.maddenin (b) bendine göre; patent konusu eğer bir ürün değil de –tıpkı GDO’larda söz konusu olduğu gibi- bir usul ise; iznini almamış üçüncü kişilerin bu usulü kullanmaları, en azından doğrudan bu usul ile elde edilmiş ürünü kullanmaları, satışa arz etmeleri, satmaları veya bu amaçla ithal etmeleri halinde patent sahibine engelleme hakkı verilmektedir. Söz gelimi, yeni geliştirmiş olduğu bir biyoteknolojik usul ile soya tohumunun genetik yapısını değiştirerek yeni, verimli bir tohum elde eden çok uluslu şirket, bu verimli tohumu satın alan çiftçinin bir sonraki ekim döneminde yeniden bu tohumu kullanması halinde patent sahibi şirkete yeniden para ödemek durumunda kalacaktır.

GDO’lu tohumun yol açtığı ekolojik riskler bir tarafa bu durum, “tohumluk kültürü” olarak nitelenen çiftçinin binlerce yıllık geleneksel usulünü değersizleştirmektedir. Yani bireysel çok uluslu şirketlerin tekeliindeki sınai mülkiyet hakkını köylülerin sahip olduğu kolektif sınai mülkiyet hakkına üstün tutan bir anlayış hakim kılınmak istenmektedir. Konunun bu felsefi boyutuna daha sonra tekrar dönmek üzere antlaşmanın 34.maddesinde geçen usul patentlerinin ispat yükümlülüğüne de burada değinmek gerekmektedir. Zira, burada belirtilen hükme göre patent sahibinin haklarının ihlali ile ilgili hukuki takibatlarda patentli ürün elde etme usulüne benzer ürün elde etme usulü kullandığı öne sürülen kişi veya kuruluşa ispat etme yükümlülüğü getirilmektedir. Bu maddeye göre patent sahibinin izni olmadan üretilen

benzer ürün elde etme usulü, aksi kanıtlar öne sürülmediği takdirde, patent usulle elde edilmiş kabul edilmektedir. Bu hüküm, özellikle köylülerin patentli tohum kullandıklarını öne sürerek ciddi davalar açan çok uluslu gıda tekellerine büyük bir güç sağlamıştır. İspat yükümlülüğünün dava açılan tarafta olması, davaların (bilirkişi raporları, avukatlık masrafları, delil elde etme işlemleri vs.) oldukça yüksek masraflar getirmesi çiftçilerin dava süreçlerinden kaçınmalarına ve çok uluslu gıda şirketlerinin gıdaya tahakküm mekanizmasının daha da kuvvetlenmesine yol açmaktadır. Antlaşma, fikri mülkiyet haklarının ihlal edildiği tespit edilmesi halinde ağır yaptırımlar da getirmekte ve antlaşmanın 41.maddesinde belirtildiği gibi, ulusal yasaların da antlaşma hükümlerini içerecek, bu hükümlerin uygulanmasını sağlayacak şekilde düzenlenmesini içermektedir. Buna göre antlaşmanın 45.maddesi fikri mülkiyet hakkının ihlal edildiği tespit edilene (örneğin şirkete) zararının ihlâl eden (örneğin çiftçi) tarafından –bu ihlâli bilmeden yapmış olsa bile- tazminat ödeme, elde edilen/edilecek kârın ödenmesi, mahkeme masraflarının karşılanması yükümlülüğünü getirmektedir.

DTÖ'nün kurulmasından önceki son GATT turu olan Uruguay raundunda kabul edilen en tartışmalı, ekoloji-köylü hareketlerinin de en fazla eleştirdiği antlaşma TRIPS'tir. Zira bu antlaşma, neredeyse yaşamın her alanının, aslında yaşamın kendisinin bir "ticaret süreci" olarak algılanmasını sağlayacak, dolayısıyla en geniş anlamda bir biyoiktidar hiyerarşisi oluşturacak kapsamlı bir patentleme ve telif hakları yetkisini çok uluslu şirketlere tanımaktaydı. Konumuz açısından en önemli kısımlarını yukarıda aktarmış olduğumuz TRIPS antlaşması, özellikle biyoteknolojik araçları kullanarak meta üretimini artırmak isteyen çok uluslu gıda şirketlerinin bu amaçlarını gerçekleştirecek bir dizi düzenlemeyi içermektedir. Telif haklarının, ticari markaların, patent uygulamalarının güçlendirilmesi, koruma altına alınması ve daha da önemlisi patent sistemi içerisine dahil olmayan "yerli" ürünlerin ticaret dışı bırakılmaya çalışılması bu düzenlemelerin temel çerçevesini oluşturmaktadır.⁵⁷⁶ Bu düzenlemelerin, en çok küresel meta

⁵⁷⁶ Yılmaz, **Kapitalizmin Kaleleri**, s.44.

zincirlerinin dışında kalan yerel üreticilerin aleyhine işlediği açıktır.⁵⁷⁷ Bu antlaşmayla şirketler, genetik yapısını değiştirdikleri tohumu patent altına alabilmektedirler. Böylece çiftçiler kendi hasat ettikleri bitkilerin verdikleri tohumluklardan yararlanma hakkından yoksun kalmaktadırlar. Bu tohumlardan yararlanırlarsa bir fikri mülkiyet hakkını ihlal etmiş durumuna düşmektedirler. Bu şekilde işleyen bir tahakküm sisteminin; yerli halkların tohum ve bitki hakkındaki eski çağlara kadar dayanan bilgilerini (patentleme yoluyla) sahiplenme⁵⁷⁸; köylülerin, orman yetiştiricilerinin ve yerel toplulukların binlerce yıllık bilgi birikimini gasp etme anlamına geldiği düşünüldüğü için bu sisteme “biyokorsanlık ” (biopiracy) adı verilmiştir.⁵⁷⁹ Uluslararası Küreselleşme Forumu önderlerinden olan çevre ve ekoloji düşünürü ve aktivisti Vandana Shiva; dünya düzeminde zengin-yoksul; kazanan-sömürülen; egemen-bağımlı ikilemlerini doğuran bu hakkaniyet dışı sürece küresel gıda soygunu, ortaya çıkan duruma da “çalınmış hasat” ismini vermektedir. Shiva’ya göre, endüstriyel ekonominin “büyüme” olarak adlandırdığı şey de aslında doğa ve insanlar aleyhine yapılan bir tür hırsızlıktır.⁵⁸⁰

İlk kez, Kanadalı aktivist Pat Mooney tarafından kullanılan biyokorsanlık terimi, esas olarak, büyük çok uluslu şirketlerin, az gelişmiş ülkelerdeki fiziki varlıklar ile bu varlıklarla ilgili geleneksel bilgiler, kolektif fikri haklar üzerindeki tahakkümünü anlatmak üzere, bir karşı argüman oluşturma

⁵⁷⁷ Örneğin TRIPS sistemi içerisinde patentlenmiş ilaç sektörü sisteme dahil olmayan ve yoksullar için daha makul bir fiyatla sunulan yerli ilaç sanayisini daraltmaktadır. Y.a.g.e., s.45.

⁵⁷⁸ Bob Jessop, “Intellectual Property Rights”, tarihsiz, s.1. <http://www.dime-eu.org/files/active/0/Jessop1.pdf>, Erişim Tarihi: 13.04.2011. Jessop, sermayenin patentleme yoluyla kendine mal etmeye çalıştığı bilgi birikiminin aslında “insan genomu”nun bir parçası olduğunu belirtmiştir. Jessop’a göre Amerika’daki yerli bitkilerin patentlenmesi biyokorsanlık olarak değerlendirildiği için Amerikan yerlilerinin ve çiftçilerinin bugün için esas mücadelesi GDO’lu tohumla karşı mücadele şeklinde gerçekleşmektedir. Jessop, biyokorsanlık sistemini meşrulaştıran TRIPS’e karşı mücadelenin de genel olarak hegemonyaya karşı mücadelenin bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtirken ayrıca TRIPS’in teknik-hukuki bir terim (kısaltma terim) olmasının ötesinde ideolojik bir terim olarak algılanmaya başladığı şeklindeki bir görüşün altını çizmiştir. Y.a.g.e., s.2.

⁵⁷⁹ Bkz. Vandana Shiva, **Biopiracy: The Plunder of Nature and Knowledge**, South And Press, Boston, 1997.

⁵⁸⁰ Shiva, **Çalınmış Hasat**, s.1 ve 14.

arayışıyla geliştirilmiştir.⁵⁸¹ Yerli halkların herhangi bir bedel ödemeksizin kolektif olarak yaşamın doğal gelişim süreci içerisinde yararlandıkları bitkilerin, hayvanların, mikroorganizmaların, genlerin veya biyolojik zenginlikler hakkındaki kolektif bilgilerin -herhangi bir bedel ödemedi, yetkisizce (yani bir nevi korsanlık yoluyla)–patentlemek suretiyle kullanım hakkını kendi tekeline alan şirketlerin bu eylemleri biyolojik hırsızlık, biyokorsanlık olarak değerlendirilmektedir. Bu şekilde, az gelişmiş ülkelerin biyolojik zenginliklerinin –ortaya çıkardığı ekolojik, ekonomik ve sosyal zararlarla birlikte- gelişmiş ülkeler tarafından adaletsiz bir şekilde yağmalanmasına dayalı olarak gelişen ve TRIPS hukuku ile meşrulaştırılan ekolojik emperyalist tahakküm sistemi, başka bir vesileyle yukarıda ifade ettiğimiz gibi, “kalkınmış ülkelerin” kolonyal alışkanlığının şirketler aracılığıyla devam ettirildiği bir düzen olarak da nitelendirilmiştir.⁵⁸² Eski sömürgeci yağmacılık döneminde sömürge ülkelerinde inşa edilen ekonomik düzen, şimdiki ekolojik emperyalizm döneminde kendisini hem ekonomik hem de biyolojik bir düzen tasarımı ile göstermektedir. Bu yeni kolonyal sisteme uygun olarak Güney’in/Doğu’nun kalkınmakta olan ülkelerinde “biyokorsanlık” amacı doğrultusunda gerçekleştirilen biyolojik ve kimyasal araştırmalar da “bioprospecting” terimi ile karşılanmıştır.⁵⁸³ Türkçeye aşağı yukarı “biyolojik kaynak araştırması” olarak çevrilebilecek bioprospecting, türlerin genetik bilgisini edinme sürecini ifade etmekte ki şirketler genetik patentleme öncesinde böyle bir “ekolojik emperyalist araştırma” aşamasını yönetmekte ve (klasik sömürgecilik dönemindeki oryantalist araştırmalara benzer şekilde) biyolojik varlıklar üzerindeki mülkiyet hakkını (ekolojik emperyalist zaferi) ilk önce bu araştırmalara dayanarak elde etmektedirler. TRIPS hukuku çerçevesinde şirketlere sağlanan sınai mülkiyet haklarına dayanarak tohumun patentlenmesini ve bu anlamda köylü ile tohum arasındaki ontolojik bağın ortadan kaldırılmasını kuvvetlendiren bazı biyoteknolojik buluşlar da gerçekleştirilmektedir. Örneğin farklı bir gen nakli yapılarak genetiği değiştirilmiş olan tohumu yeni gen ile birlikte bir de “terminatör gen” adı

⁵⁸¹ Dronamraju, **a.g.e.**, s.152.

⁵⁸² **Y.a.g.e.**

⁵⁸³ **Y.a.g.e.**, s.151.

verilen yok edici gen nakledilerek o tohumun yeni hasat döneminde çiftçiler tarafından bir daha kullanılamaz hale getirilmesi, bu sayede tohumun şirketlerden bağımsız olarak kullanılmasının engellenmesi, tohum açısından bağımlılığın kurumsallaşması sağlanmaya çalışılmıştır.⁵⁸⁴ Bu durumda tohumun özünü yenileme yetisi ortadan kalktığından, çiftçiler her yıl tohumu yeniden bir daha satın almaya zorlanmaktadır.⁵⁸⁵ Böylece, TRIPS antlaşması çerçevesinde, biyoteknolojik müdahaleyle tohumun varlığı üzerinde hak sahibi olan şirket, bu “hakın” ihlâl edilmesini kökten önlemiş olmaktadır. Bu anlayışla şekillendirilen TRIPS anlaşmasında bitki ve hayvan neslinin devamını sağlamaya yönelik belli tanımlamalar bulunmamaktadır.⁵⁸⁶ Aksine kolektif yaşam açısından, yaşamın tarihselliği açısından “sonlandırıcı teknolojiyi” (terminatör gen vs.) hukuki statüye kavuşturma çalışmaları söz konusudur. TRIPS Anlaşmasıyla, patentlerin korunma süreci, yani patent hakkının geçerlilik süresi asgari 20 yıl olarak belirlenmiştir. Yine, Antlaşma, gelişmekte olan ülkelerdeki şirketlerin, yabancı şirketlerin sıkı koruma altına aldıkları teknolojilere erişme, öğrenip özümseme olanaklarını da ortadan kaldırmaktadır.⁵⁸⁷

Bu kadar açık bir şekilde “şirket merkezli” hükümler içermesine rağmen TRIPS, hali hazırda yalnızca asgari standartları belirleyen bir anlaşma olarak kabul edildiği için anlaşmada yer alan hükümlerin kimi durumlarda çok uluslu şirketlerin çıkarlarını tam olarak gerçekleştirmeye yetmediği düşünülmüştür. Bu yüzden, çok uluslu şirketlerin yönlendirmesiyle sanayileşmiş ülkelerin, yoksul ülkelerin tek tek müzakere masasına oturmalarını sağlayarak; ikili, bölgesel ya da yöresel antlaşmalar üzerinden “TRIPS-plus” adı verilen “extra hükümleri” uygulatmaya çalıştıkları görülmektedir.⁵⁸⁸

Bu türden (TRIPS-plus) antlaşmalar yapılırken genel olarak, özellikle tarım ve gıda ile ilgili olanlar açısından, Yeni Bitki Çeşitlerinin Korunması

⁵⁸⁴ Soner, **a.g.e.**, s.21.

⁵⁸⁵ Necla Yıkılmaz, **Yeni Dünya Düzeni ve Çevre**, SAV Yayınları, İstanbul, 2003, s.286.

⁵⁸⁶ Yılmaz, **Kapitalizmin Kaleleri**, s.45

⁵⁸⁷ Yıkılmaz, **a.g.e.**, s.280.

⁵⁸⁸ Yılmaz, **Kapitalizmin Kaleleri**, s.44.

Uluslararası Birliği (International Union for the Protection of New Varieties of Plants/UPOV) Antlaşması referans gösterilmektedir. UPOV, 1960'lı yıllarda Avrupa'da ticari amaçlı tarım üreticilerini koruma altına almak amacıyla özel olarak tasarlanmış özel bir çeşit Patent Konvansiyonu olarak gerçekleştirilmiştir.⁵⁸⁹ İlk defa bu antlaşmayla bitki üreticilerine, yapay yollarla geliştirilen bazı çeşitler için mülkiyet hakkı verilmesi kabul edilmiştir. Bu çerçevede antlaşmadan hemen sonra zengin biyoçeşitlilik yapısına sahip olan Güney ülkelerinin, insanlığın ortak mirası olarak algıladıkları genetik rezerv alanlarında ticari kaygılarla araştırma yapılması ve “yerli halkların gerçek yenilik girişimleri inkâr edilirken, yeniliklerin Kuzey şirketleri tarafından keyfi olarak kategorize edilebilmesi” karar altına alınmıştır.⁵⁹⁰ Bu konvansiyon ile birlikte Kuzey ülkelerinin (elbette çok uluslu şirketleri vasıtasıyla) Güney ülkelerinin zengin biyoçeşitlilik varlıkları üzerindeki baskısı daha da artmış, üstelik şirketlerin, genetik kaynakları Güney'den serbestçe alıp, işleyip yüksek fiyatlarla tekrar Güney ülkelerinin halklarına pazarladıkları eşitsiz bir ticari ilişkiler sistemi oluşmaya başlamıştır.⁵⁹¹ Yine UPOV ilkelerinin çiftçi haklarını engellediği, genetik kaynakların da “özelleştirme” kapsamına alınması yoluyla Kuzey'in tohum şirketlerinin Güney'in genetik kaynaklarına el koymalarının önünü açtığı ve hatta bu radikal düzenlemelerin TRIPS sözleşmesindeki “mülkiyet hakkı” düzeyinden de farklılık taşıdığı o düzeyle dahi çeliştiği yolunda değerlendirmeler yapılmaktadır.⁵⁹² Aslında TRIPS antlaşmasını ve ona bağlı olarak gündeme gelen TRIPS-plus antlaşmalarını UPOV hükümlerinin daha genel ve sistematik-bağlayıcı hale geldiği global antlaşmalar olarak algılamak mümkündür. Yani her iki antlaşmanın arasında bir çelişki değil, kapsam farklılığı söz konusudur. UPOV'un ve -UPOV'u müracaat ettiği uygulama araçlarından birisi olarak kullanan- TRIPS'in temel amacı ve zihniyeti aynıdır. UPOV gibi TRIPS de Ho'nun ifadesiyle “bilimden beslenen genetik mühendisliğini arkasına alan Kuzey şirketlerinin Güney'in genetik kaynaklarını yağmalamaya devam etmesi için yapılan son atak olarak

⁵⁸⁹ Y.a.g.e., s.45.

⁵⁹⁰ Ho, a.g.e., s.41.

⁵⁹¹ Y.a.g.e.

⁵⁹² www.grain.org/briefings/?id=1, Erişim Tarihi: 01. 05. 2011

değerlendirilmektedir.”⁵⁹³ Ülkelerin UPOV’a dahil olmaya mecbur edilmesi de açıkça TRIPS-plus olarak nitelendirilen çok uluslu şirketleri koruyucu extra hükümler bütünü’nün kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Bu süreçte Kamboçya, Ürdün, Fas, Tunus, Vietnam, Bangladeş ve Irak gibi fakir ülkeler katı kurallara bağlanmış ikili antlaşmalarla sessiz sedasız UPOV’a katılmaya mecbur edilmişlerdir.⁵⁹⁴ Türkiye de 13 Mart 2007’de 5601 sayılı “Yeni Bitki Çeşitlerinin Korunması Uluslar arası Sözleşmesi(UPOV) Katılmamızın Uygun Bulunduğu’na Dair Kanun”u kabul ederek UPOV’a dahil olmuştur.⁵⁹⁵

Genel olarak ülkeler arasındaki ikili antlaşmalarla tamamen erdirilen TRIPS anlaşması, taraf olan az gelişmiş ülkelerin yenilik yaratma, özgür karar verme ve kendi çıkarlarına göre gelişme potansiyelini etkisizleştirecek ve “teknolojik bağımlılığı” kurumsallaştıracak hükümler içermektedir. Üstelik antlaşmanın taraf olan ülkelerin ulusal egemenlik sınırlarını da ciddi anlamda ihlal ettiği görülmektedir. Bu durumla ilgili olarak iki örnek vakıa konunun daha somut olarak anlaşılabilmesini sağlayacaktır:

Birinci örneğimiz Guatemala’dan. Guatemala hükümeti, Birleşmiş Milletler Sağlık Örgütü WHO ve UNICEF önerileri doğrultusunda bebek mamalarının pazarlanmasıyla ilgili olarak yeni bir yasal düzenleme yaptı ve uygulamaya koydu. Buna göre bebek mamalarının ambalajlarının üzerinde anne-babayı yanlış eğilimlere yöneltecek, yanıltıcı resimlerin; örneğin sağlıklı, besili bebek resimlerinin bulunması yasaklanmıştı. Çünkü, hükümet bebeklerin yapay bebek mamalarından çok, bebek sağlığı açısından çok daha faydalı olan anne sütü ile beslenmesini teşvik etmek istiyordu. Nitekim yasa uygulamaya geçirilince –ana sütünü teşvik eden bir dizi başka uygulamaların da katkısıyla- etkilerini hemen gösterdi; yapay bebek mamalarının tüketimi azaldı, bebek ölümlerinde ciddi oranda azalmalar oldu. Hatta Guatemala hükümeti, UNICEF’in bebek beslenmesi ile ilgili şartını iyi uygulayan sembol ülke olarak kabul edildi. Ancak, bu durumdan

⁵⁹³ Ho, **a.g.e.**, s.41.

⁵⁹⁴ Yılmaz, **Kapitalizmin Kaleleri**, s. 45.

⁵⁹⁵ Tayfun Özkaya, “Orada Kimse Var mı? UPOV ile İlgilenen Yok mu?”, 29.01.2007, http://www.tarimmerkezi.com/yazar_kose.php?hid=10845, Erişim Tarihi: 28.05.2011.

Guatemala'daki piyasa hâkimiyetinin giderek kaybolacağından endişelenen, yapay bebek maması üreticisi ve pazarlayıcısı Gerber adlı ABD'li şirket rahatsızlık duyuyordu. Şirket, yasal zorunluluk olan, bebek maması paketleri üzerindeki resimleri kaldırmayı kabul etmedi. Bunun üzerine Hükümet, yasal hükümlere uymamayı sürdüren şirketin ülkede satılan diğer ürünlerinin de yasaklanması kararını aldı. Bu karardan hemen sonra şirket, Hükümet'e bir mektup yazarak; bebek maması paketi üzerindeki resimlerin şirketin ticari markasının bir parçası olduğunu, ticari yasaların serbestçe kullanılmasını engelleyen ulusal yasaların TRIPS antlaşması gereği olarak yabancı şirketlere uygulanamayacağını, uygulamayı devam ettirmeleri halinde DTÖ Tahkim mekanizmasına başvuracağını bildirdi. Bunun üzerine DTÖ-Tahkim Kurulu'nun aleyhine bir karar vermesi halinde çok ciddi miktarda tazminat ödeme durumunun söz konusu olabileceğinden endişelenen Guatemala hükümeti, yeni bir yasa çıkararak önceki yasanın yabancı şirketlere uygulanamayacağı hükmünü getirdi. Yani TRIPS hükümleri ve tahkim sistemi çok uluslu şirket lehine ciddi bir caydırıcılık işlevi görmüş oldu.⁵⁹⁶

Başka bir örnek de Güney Afrika'dan. Dünyada AIDS hastalığına yol açan HIV virüsünün ve AIDS ölümlerinin en yaygın olarak görüldüğü, buna rağmen HIV virüsü aşılarının yalnızca %1'inin bu bölgeden sağlandığı Güney Afrika ülkelerinden birisi olan Güney Afrika Cumhuriyeti, tamamen ilaç tekellerinin belirleyiciliğinde pahalı bir fiyatla ülkeye giren HIV aşısının, daha çok seçenekli bir şekilde tedarik edilmesini, böylece daha ucuz olarak edinilmesini sağlamak amacıyla 1997 yılında "zorunlu lisans uygulaması" olan bir yasa çıkardı ve paralel ithalatı, alternatifli ithalatı yasal hale getirdi. Bunun üzerine, yabancı ilaç tekellerinin denetimindeki Güney Afrika İlaç İmalatçıları Birliği (PMA), yasayı geri çekmesi için hükümete baskı kurmaya başladı. Burada da yine aynı şekilde TRIPS hükümleri hatırlatılmaktaydı. PMA'ya göre, hükümetin getirdiği zorunlu lisans uygulamasıyla birlikte tedarik için başka, alternatif imkânlar sağlanarak, TRIPS antlaşmasıyla patent sahibi ilaç şirketlerine tanınan haklar ihlal edilmiş oluyordu. Bu savları ileri süren PMA, bir yandan ilaç tekellerinin en büyük destekçisi ABD hükümetini

⁵⁹⁶ Yılmaz, **Kapitalizmin Kaleleri**, s.71.

devreye sokarken öte yandan da DTÖ-Tahkim mekanizmasını işleteceğini de ifade etti. Dönemin ABD hükümeti, bu konuya fazlasıyla ilgi gösterdi, çünkü küresel sermaye aynı durumun başka ürünler için de yaşanabileceğini ve TRIPS aracılığıyla elde edilen avantajların kaybedilebileceğinden endişe ediliyordu. Bu yüzden ABD kongresinde, Güney Afrika'daki bu uygulamanın durdurulması için ciddi çalışmalar, kampanyalar yapıldı. Ancak, ABD hükümetine yönelik karşı kampanyalar da kendisini göstermeye başlayınca-konu kapanmamakla birlikte-o dönemde rafa kaldırıldı. Konu daha sonra da çok uluslu ilaç şirketleri aracılığıyla değişik küresel zirvelerde (G7, G8, BM) gündeme getirilmiş, tartışılmıştır.⁵⁹⁷ Bu vakıa örneklerinden de anlaşıldığı gibi TRIPS hükümleri veya genel olarak TRIPS felsefesi, endüstrileşmiş/kapitalist/Kuzey ülkeleri ve bu ülkelerden güç alarak yayılan çok uluslu şirketlerin lehine olarak geliştirilirken, (“az gelişmiş”) Güney/Doğu/Üçüncü Dünya ülkelerinin kendi sorunlarıyla ilgili (örneğin gıda ve vakıada “acil gıda” olan ilaç sorunu ile ilgili) karar alma özgürlüklerini büyük ölçüde zedeleyecek bir donanım ile uygulamaya geçirilmiştir.

TRIPS'in bitki ve tohumları sanki birer şirket buluşuymuş gibi algılayan fikri mülkiyet hakları sistemi çiftçinin en temel görevini -tohum saklama ve onu komşularıyla değiş tokuş etme yükümlülüğünü- bir suç haline getirmektedir. Daha da vahimi, sözleşmenin tarafı olan ülkelerde TRIPS'e uygun olarak hazırlanan tohum yönetmelikleri çiftçileri yalnızca “kayıtlı” çeşitleri kullanmaya zorlamaktadır. Ekilen çeşitler kayıtlı olmadığı ve küçük bireysel çiftçilerin kayıt maliyetini karşılaması güç olduğu için çiftçiler yavaş yavaş tohum endüstrisine bağımlı olmaya itilmektedirler.⁵⁹⁸ Türkiye’de de 31.10.2006 yılında kabul edilen 5553 sayılı Tohumculuk Yasası’nın “yurt içinde sadece kayıt altına alınmış çeşitlere ait tohumlukların ticaretine izin verilir” hükmünü getiren 7.maddesiyle çiftçilerin yerel tohumlarını satması fiili olarak yasaklanmıştır. Çünkü yasa, bir tohumun kayıt altına alınabilmesini o tohumdan elde edilen ürünün farklı biçimlerde olmaması, yeknesak olması, ürünün her aşamada özelliklerinin aynı kalması (durulmuşluk) şartını

⁵⁹⁷ Y.a.g.e., s.70.

⁵⁹⁸ Shiva, **Çalınmış Hasat**, s. 110.

getirmektedir. Türkiye'deki gibi zengin biyoçeşitliliğe; doğal, farklı yetiştirme koşullarına göre oluşturulmuş yerel tohumlarda bu özellikleri bulmak güçtür. Üstelik, farklılığın-çeşitliliğin önemli olarak kabul edildiği tarım alanlarında “yeknesak” ürün elde etme tohum için aranan bir özellik de değildir. Buna rağmen, yasa, böylesine bir genetik zenginlikten elde edilen tohumlukların yerli köylüler tarafından değiş tokuşuna izin vermekle birlikte ticaretini, engelleyerek çiftçiyi çok uluslu tohum şirketlerine bağımlı hale getirmektedir.⁵⁹⁹ Tohumculuk Yasası'nın “Yetki Devri” başlığını taşıyan 15.maddesi de çok tartışılmıştır. Buna göre, Bakanlık, gerekli gördüğü hallerde “tohumluk üretimi”, “tohumluk sertifikasyonu”, “tohumluk ticareti”, “piyasa denetimi” ile ilgili yetkilerini kısmen veya tamamen, bu yasa ile birlikte kurulan, Tohumculuk Birliği'ne, kamu kurum ve kuruluşlarına, özel hukuk tüzel kişilerine veya üniversitelere devredilebilecekti. Tohum denetiminin çok uluslu şirketlere devredilebilmensin önünü açtığı için çokça eleştirilen bu

⁵⁹⁹Özkaya, “Tohumculuk Yasası Ne Getiriyor”, 26.12.2006, http://www.tarimmerkezi.com/yazar_kose.php?hid=1901, Erişim Tarihi: 07 12 2010. Türkiye'deki Tohumculuk Yasası'nın benzeri olan bir düzenleme ABD'nin Irak'ı işgal etmesinden sonra Irak'ta “81 Nolu Direktif” olarak kabul edilmişti. ABD işgal kuvvetlerinin komutanı Paul Bremer tarafından 26 Nisan 2004'te imzalanan ve "patent, endüstriyel tasarım, gizli enformasyon, entegre devreler ve bitki çeşitleri ile ilgili kanun" adıyla yasalaşan bu direktifin Irak'a getirdiği hükümlerle tohumculuk kanununun Türkiye'ye getirdiği hükümler ciddi benzerlikler taşımaktadır. Iraklı çiftçilerin 10 bin yıllık birikimlerini yansıtan yerel tohumları üzerindeki egemenlik haklarına son vermeyi hedefleyen bu direktif, işgal altındaki Irak'ın geçici yönetiminin Tarım Bakanlığı'na yardımcı olmak üzere atanan Dan Amstutz'un önerisiyle düzenlenmişti. Dan Amstutz, Cargill şirketinin önemli yöneticilerinden birisiydi. Amstutz'un Irak'taki bu görevine Avustralyalı buğday tekellerinin temsilcisi olan Treceer Flugge eşlik ediyordu. Her iki şahsiyet, danışmanlıklarını (bizzat yürütücüsü oldukları da diyebiliriz) yaptıkları Irak Tarım Bakanlığı vasıtasıyla, işgal döneminde tahıl stokları tükenmiş olan Iraklı çiftçilere Cargill ve Monsanto tohumlarından dağıtmışlardı. Yeni düzenleme, TRIPS hukukuna uygun olarak, bu tohumların üreticilerce bedelsiz yeniden kullanımını yasaklıyordu. Tayfun Özkaya, “Amerikan Emperyalizmi, Şeriat ve Tohumlar”, 15.03.2008, http://www.tarimmerkezi.com/yazar_kose.php?hid=13611, Erişim Tarihi. 03.01.2011. Zaten çok uluslu tohum şirketlerinin “tohum kısıkcısı” altına girdiğinde Iraklı çiftçiler, sürüm sonrası yeni tohum bırakma özelliğini yok eden GDO “terminatör tohum” etkisiyle kısa veya orta vadede kendi tohumlarının sürekliliğini sağlayamayacaklar, işgal sonrasında bile bağımlı hale geleceklerdi. İşte –Kaymakçı'nın trespit ettiği gibi- Türkiye de; çiftçinin özerkliğini ortadan kaldıracabilecek, çok uluslu şirketlerin egemenlik alanını genişletecek bir içeriğe sahip olduğu anlaşılan tohumculuk yasasıyla (ve UPOV'a dahil olmasıyla) buna benzer bir düzenleme yapılmış oldu. Irak'tan farklı tarafı ise, bu düzenlemelerin işgal altında olunmadan gerçekleştiriliyor olmasıydı.

maddenin sadece “özel hukuk tüzel kişilerine” ibaresi Anayasa Mahkemesi’nin 13.01 2011 tarihli kararıyla iptal edildi. Ancak sorun ortadan kalkmadı, zira, çok uluslu gıda şirketlerinin etkin olduğu Tohumculuk Birliği’ne yetki devrinin söz konusu olması, “tohum üreten ve pazarlayan şirketlerin kendi kurdukları birlikleri vasıtasıyla kendilerini denetlemeleri”nin önünün açılması, tohumun kamusal denetim alanının dışında bırakılması ve adeta tohum alanının özelleştirilmesi kuşklarını hep barındırdı.⁶⁰⁰ Biyolojik çeşitlilik açısından dünyanın zengin bölgelerinden birisi olan, bu açıdan sayılı gen merkezlerinden sayılan Türkiye’nin, buna rağmen sebze tohumunda %90 üzerinde dışa bağımlı olması, sertifikalı tahıl tohumluğu ihtiyacının ancak %25’ini karşılayabilmesi gerçekliği dikkate alındığında; çok uluslu tohum şirketlerinin içerisinde etkin bir şekilde yer aldığı Tohumcular Birliği’ne bu kadar geniş yetkiler verme olanağı tanıyan Tohumculuk Yasası’nın, Türkiye’nin tohum bağımlılığını daha da artıracaklarını, tohumun metalaşması ve küçük köylünün güçsüzleştirilmesi yönünde bir sonuç doğuracağını düşünmek mümkündür.⁶⁰¹ Türkiye’nin bu ve benzeri düzenlemelerle (Tohumculuk Yasası, UPOV’a dahil olma vs.) birlikte, tohum patent sistemi açısından dünyadaki genel “şirket merkezli” eğilime paralel bir yönelim içerisinde olduğu görülmektedir.

Dünyada GDO’lu tohum-patent sisteminin yaygınlık kazanmaya, TRIPS hukukunun hakim olmaya başlamasıyla birlikte geleneksel çiftçilik radikal bir dönüşüm içerisine girdiği görülmektedir. Çünkü, tohumun patentlenmesi sisteminin, geleneksel çiftçilerin tohum saklama, tohumu değiştirme, tohumu satma, tohumu paylaşma ve elbette tohumu ekme gibi binlerce yıla dayanan artık deyim yerindeyse “kalıplaşmış” veya köylü yaşamı ile “içselleştirilmiş” davranış biçimlerini ortadan kaldırmaya yönelik bir etki kapsamı bulunmaktadır.⁶⁰² Bu etki, Monsanto gibi çok uluslu şirketlerin etki alanının da yayılmasına paralel olarak giderek dünya üzerinde daha

⁶⁰⁰ Demet Altındal-İlknur Akgün, “Yeni Tohumculuk Yasası ve Türk Tarımına Etkileri”, **SDÜ Ziraat Fakültesi Dergisi**, Yıl, 2, Sayı, 2, 2007, s.32.

⁶⁰¹ Gökhan Günaydın, “Türkiye Tarım Politikalarındaki ‘Yapısal Uyum’: 2000’li Yıllar”, **Mülkiye Dergisi**, Bahar 2009, Sayı 262, s.213.

⁶⁰² David Lea, **Property Rights, Indigenous People and the Developing World**, Martinus Nijhoff Publishers, London-Boston, 2008,s.10.

hissedilir olmaya başlamıştır. Bu süreçte, patentli tohum eken çiftçilerin hasat sonrasında aynı tohumu bir daha, patent sahibi şirket ile yeni bir ticari ilişki içerisine girmeden kullanmaktan men edildikleri bir hukuk sisteminin DTÖ üyesi ülkelerin neredeyse tamamında etkili olmaya başladığını gösteren olgular giderek daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır.⁶⁰³

TRIPS'in genelleştirmeye çalıştığı “tohumun (yaşamın) patentlenmesi” hukuku, ilk önce tohum şirketlerinin yayılma merkezi olan ABD'nin kendi iç tarımsal alanlarında uygulamaya geçirilmiştir. Hâlihazırda ABD'de de sadece çiftçiden çiftçiye tohum satışı değil, tohum değiş tokuşu da yasadışıdır. Üstelik bu durum, mahkeme kararlarıyla da tescillenmiştir.⁶⁰⁴ Yani patentlenmiş tohumu saklamak ya da patentlenmiş tohumu şirkete ödeme yapmadan tarlaya ekmek suç sayılmıştır. Bunun tespit edilmesi halinde çiftçi ciddi tazminat ödemek zorunda kalmaktadır. Bu tür “kanun dışı” faaliyetleri tespit etmek üzere tohum sektörüne hakim olan Monsanto şirketine bağlı olarak “gen polisleri” adı verilen bir birim de oluşturulmuştur. Patentlenmiş tohum hırsızlığı peşinde koşan bu polisler, komşu tarladan rüzgar yoluyla kaçan tohumlardan bile hesap sorabilme yetkisini kendilerinde görebilmektedirler. Kısacası tohum tekeli Monsanto'nun etkisiyle hazırlandığı belli olan ABD patent kanunları, geleneksel çiftçilik usullerini dönüştürmek ve biyoteknoloji ürünlerini koruma altına almak işlevini yüklenmiştir.⁶⁰⁵ Reklam, rekabet, ticari etiket kanunları da bu doğrultuda yeniden düzenlenmiştir. Tüketicilerin ürün hakkında bilgi edinme hakları, şirketlerin ticari sırlarını ifşa etmeme haklarının altında kalmaktadır. Bir gıda ürünü hakkında olumsuz propaganda yapmak suç sayılmakta, şikâyetini ifade eden kişiyi şirketin avukatlar ordusuyla ve ciddi tazminatlarla karşı karşıya bırakabilmektedir. Robert Kenner'in yönetmenliğini yaptığı “Food, Inc.” belgeselinde ifade edildiği gibi; “Kolarado'da da bir gıdayı eleştirmek neredeyse bir cinayet işlemek gibidir...”⁶⁰⁶ Bu kanunlardan destek alan Monsanto, tarladan

⁶⁰³ Lea, **a.g.e.**, s.181.

⁶⁰⁴ Shiva, **Çalınmış Hasat**, s.113.

⁶⁰⁵ Marie-Monique Robin, **Monsanto'ya Göre Dünya**, Belgesel Fransa, 2008.

⁶⁰⁶ Robert Kenner, **Food Inc.**, Participant Media and River Road Entertainment Present, USA, 2008.

markete kadar bütünüyle gıdanın meta(laştırılmış) zincirlerini kontrol altına almak istemekte ve bu doğrultuda ABD hükümetiyle doğrudan bir ilişki içerisine girmektedir. Şirketin hem politik hem hukuki hem de iktisadi gücü sayesinde patentli tohum alanında kısa zamanda ciddi bir büyüme kat ettiği ifade edilmektedir. Monsanto'nun 1996'da piyasaya sunmaya başladığı kimyasal dirençli soya fasulyesinin o tarihte sadece %2'si patentli gen taşıırken 2008'de bu oran %90'a çıkmıştır.⁶⁰⁷ Monsanto, ABD'de hakim olan patent yasalarının, yatırımlarını yoğunlaştırdığı diğer bütün ülkelerde de geçerli olması için ciddi çalışmalar yapmakta ve TRIPS bu anlamda önemli bir araç olarak işlev kazanmaktadır.

DTÖ antlaşmaları içerisinde ekolojik emperyalizm ve gıdaya tahakküm sürecini doğrudan doğruya ilgilendiren, hatta gıdaya tahakküm sisteminin bir ölçüde kurumsallaşmasını sağlayan en önemli antlaşmanın TRIPS olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çünkü bu antlaşma ile ekolojik değerler ve en önemlisi de gıda da özel fikri mülkiyet hakları kapsamına alınmış, üzerinde biyoteknolojik müdahale yapılan tohum ve gıdanın sınai ürün sayılarak mülkiyet konusu haline getirilmesi sağlanmıştır. Bu yeni durum, binlerce yıllık bir insanlık birikiminin ekolojik mirası olarak, köylülerin kolektif mülkiyeti içinde kabul edilen tohumun patentlenerek çok uluslu şirket mülkiyeti haline getirilmesini hukuki olarak meşrulaştırmaktadır. Roma'daki Uluslararası Bitki Gen Kaynakları Enstitüsü Genel Müdürü Dr.Geoffrey Hawtin tohum patentlenmesinin, genetiği değiştirilmiş tarım sisteminin ekolojik emperyalizmi meşrulaştıracak olan hukuki boyutunu şu şekilde açıklamaktadır: "Söz konusu genin ne olduğundan ve bunların nasıl aktarıldığından bağımsız olarak bir türün genetiği değiştirilmiş tüm çeşitleri için patent vermek, çiftliklerimizde ve bahçelerimizde yetiştirdiğimiz her şeyin kontrolünü tek bir buluş sahibine teslim etmek etmektir. Sayısız çiftçinin ve bilim insanının araştırmaları küçük bir kalem oyunuyla, bir tek yasal ekonomik soygun eylemiyle potansiyel olarak yok sayılmaktadır."⁶⁰⁸ Bu sürecin kaçınılmaz sonucu olarak daha önce yaşanmamış bir gıdaya tahakküm mekanizması

⁶⁰⁷ Y.a.g.e.

⁶⁰⁸ Shiva, **Çalınmış Hasat**, s.41

geliştirilmekte; bizim “gıdanın ontolojik mülkiyeti”nin değişmesi olarak nitelendirdiğimiz bir geçiş yaşanmaktadır. Zira daha önceleri; feodalizmin, sömürgeciliğin veya klasik kapitalist-emperyalizmin belirleyici olduğu dönemlerde de gıda stokları üzerinde bir tahakküm kurulmaktaydı; köylünün ürettiği tarımsal ürünlere el konulmakta; köylü emeğinin artık değeri üzerinden bir sömürü mekanizması işletilmekteydi. Ancak köylü üretimi, dolayısıyla gıda üretimi üzerinde yağma ve sömürü olarak işleyen bu sistemlerde nihayetinde köylü ile tohum arasında tarihsel olarak mevcut olan iyelik bağlantısı kopartılmamıştı yani tohum üzerinde son kertede yine köylü mülkiyeti söz konusu olduğu için gıdanın ontolojik mülkiyeti değişmemişti. 20.Yüzyıl’ın ikinci yarısından itibaren yerleşmeye başlayan “biyoteknoloji kapitalizmi” ile birlikte ise sadece “tarladan sofraya gıda üretim ve tüketim zincirinin” metalaşması değil; tarlayı, gıdayı var eden tohumun da biyoteknolojik bir dönüşüme tabi tutularak metalaştırılması ve böylece gıdanın ontolojik mülkiyetinin el değiştirmesi söz konusu olmaktadır.⁶⁰⁹ İşte DTÖ antlaşmalarından olan TRIPS, “biyokorsanlık” olarak da adlandırılan, bu el değiştirme mekanizmasını hukuki zemine oturtması ve bir nevi biyokorsanlığı meşrulaştırması açısından eleştirilmektedir. Bu eleştirilerde TRIPS’in esas amacının genetik bilgiyi özelleştirmek olduğu;⁶¹⁰ biyokorsanlığa ve yaşamın patentlenmesine kapı araladığı vurgulanmaktadır.⁶¹¹

TRIPS (ve elbette daha önce yürürlükte olan UPOV da), bilgi felsefesi (epistemoloji) açısından da, özellikle teknolojik indirgemecilik ve Batı/Avrupa merkezci (etno-santrik) pozitivizm boyutuyla sorgulanmaktadır. Öyle ki, bilimsel yeniliği sadece –patentleme yoluyla kâr amaçlayan- Kuzey’in baskın

⁶⁰⁹ Zaten çalışmamızın ilk bölümlerinde de belirttiğimiz gibi, içinde bulunduğumuz (biyoteknoloji kapitalizmiyle biçimlenen) iktisadi-politik düzen içerisindeki yeni emperyalizm yönelimini özellikle “ekolojik emperyalizm” olarak nitelendirmemiz de, bu yeni emperyalizm döneminde esas olarak gıdanın ontolojik mülkiyetinin dönüştürüldüğünü tespit etmemizden kaynaklanmaktadır.

⁶¹⁰ Lea, **a.g.e.**, s.262.

⁶¹¹ **Y.a.g.e.**, s.265. TRIPS hukukunun ve bu hukukun getirdiği patentleme sisteminin yaşam biçimlerini metalaştırması ve bu süreçte yerel/yerli bilgiyi de değersizleştirme özelliğiyle ilgili olarak ayrıca bkz. Aykut Çoban, “Caught Between State Sovereign Rights and Property Rights: Regulating Biodiversity”, **Review of International Political Economy**, n.4, October 2004, s.736-762.

bilimsel geleneği içinde gerçekleşen bir süreç olarak tanımlamasıyla TRIPS'in, diğer bütün bilgi sistemlerini dışladığı, Kuzey'in yerli ya da folklorik kaynaklarını ve Üçüncü Dünya'daki bütün bir tarihsel-kültürel geleneği, kısacası tarihi, genetik determinizmin indirgemeciliğiyle yok saydığı, başarıyı bilimin ilerlemesine göre değil, kazanılan patent sayısına göre ölçümlendiren bir bilimsel anlayışı hâkim kılmaya çalıştığı ifade edilmiştir.⁶¹² Gerçekten de TRIPS hukuku ile birlikte; yaşamın kutsal sayıldığı, doğanın ve biyoçeşitliliğin kutsandığı Doğu'nun/Güney'in geleneksel değerlerini dikkate almayıp Doğu/Güney yaşamını maddi ve manevi unsurlarıyla birlikte tüketecek bir tahakküm hukukunun inşa edilmeye başladığı gözlemlenmektedir. Yegâne bilgi kaynağının Batı gelişmişliğinin yani Batı merkezli bilimsel bilgi olduğu tezi (Batıcı/Avrupa merkezli bilim paradigması) ve Batı'nın sahip olduğu bilginin bütün Batı dışı toplumlardaki bilgi birikiminin- yerli sığır yetiştiricilerinin, çiftçilerin, kadınların ve hayvanların bilgisinin yerini alması gerektiği yerel tarihsel birikimi ortadan kaldıran patentleme hukuku dayatmasını haklı çıkarmaya yöneliktir. Batı merkezli akademi (ve "akademik kapitalizm") böyle bir bilim paradigması dayatmakta, gıda zinciri çerçevesinde gelenekselliği, kutsallığı, çok kültürlülüğü dışlamaktadır.⁶¹³ Burada, bilim tarihinin en önemli –güdüleyici- kavramı olan "keşif"in neo-kolonyal bir içerikle yeniden tanımlandığı, bilimin kolektif genetik zenginlikleri özel mülkiyet haline getirecek genetik araştırmalara (bioprospecting) ve buluşlara indirgendiği akademik kapitalizmle birlikte gelişmeye başlayan yeni bir bilim paradigmasının hakim kılınmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir. Bu sürecin kaçınılmaz sonucu olarak ise bilimin de özerkliğini yitirmeye ve çok uluslu şirketlerin denetimi altına girmeye başladığı görülmektedir.

3.Çok Uluslu Gıda Şirketleri

Kapitalizmin ve dolayısıyla emperyalizmin yeni teknik-sosyal gelişmelere bağlı olarak sürekli biçim değiştirmekte olduğu görülmektedir.

⁶¹² Ho, **Genetik Mühendisliği**, s.52

⁶¹³ Shiva, **Çalınmış Hasat**, s.92

Örneğin sınai kapitalizm, finans kapitalizmi, medya-bilişim kapitalizmi veya biyoteknoloji kapitalizmi; klasik emperyalizm, çağdaş emperyalizm, bilim-kültür-medya emperyalizmi veya ekolojik emperyalizm bu yeni biçimlenişleri yansıtmaktadır. Her yeni kapitalist-emperyalist biçimleniş kendi çok uluslu şirket örgütlenmesini de doğurmakta veya gerektirmektedir. Örneğin, sanayi kapitalizmi, çok uluslu maden, petro-kimya ve otomotiv şirketleriyle; finans kapitalizmi, çok uluslu bankacılık şirketleriyle; bilim-kültür-medya kapitalizmi, çok uluslu bilgisayar-medya şirketleriyle ve biyoteknoloji kapitalizmi ise çok uluslu genetik, tohum ve gıda şirketleriyle anlam kazanmaktadır. Genetik-biyoteknoloji sektörünün genel işleyişine, bu alandaki bilimsel ve sektörel gelişmelerin biyoteknoloji kapitalizminin hâkimiyeti açısından nasıl bir işlev gördüğüne ve ortaya çıkan biyogüvenlik sorunlarına yukarıda değinmiştik. Bu bölümde ise içinde bulunduğumuz –her biri birbirinin tamamlayıcı olan ya da aynı sosyal, ekonomik, siyasal örgütleniş biçimlerinin farklı kavramsal yüzlerini oluşturan- biyoteknoloji kapitalizminin, ekolojik emperyalizmin ve gıdaya tahakkümün temel itici gücü /mimarı olarak nitelendirebileceğimiz çok uluslu gıda şirketlerine, daha özel olarak odaklanılacaktır.

Günümüzde çok uluslu gıda şirketlerini (tekellerini) üç grupta toplamak mümkündür: (1) Üretim girdilerini kontrol eden ve özellikle tohumlardaki genetik müdahalelerle gündeme gelen Monsanto, Sygenta, Dow, DuPont , Bayer, Novartis gibi tohum, GDO-tohum, tarımsal kimya (tarım ilacı), tarımsal girdi şirketleri, (2) Yüzlerce farklı gıda ürünü ile kitlesel gıda pazarı üzerinde hakimiyet oluşturmuş olan Nestle, Unilever, Cargill, Kraft Food, Phillip Morris, Nabisco, Danone, Nippon, Coca-Cola ve Pepsi gibi endüstriyel, işlenmiş gıda şirketleri, (3) Esas olarak işlenmiş gıdaların tüketiciye ulaştırma merkezi olarak işlev gören, ayrıca kendine bağlı “sözleşmeli çiftçi” aracılığıyla doğrudan doğruya tarla ürünlerini de pazarlayan ayrıca (ev eşyası gibi) gıda dışı perakende satışları gerçekleştiren Wal-Mart, Carrefour, Metro ve Tesco gibi gibi megamarket, hipermarket, süpermarket ve mağaza zincirlerinden (meta-mekânlardan) oluşan global perakende gıda şirketleri. Her gruptaki şirketler tarım-gıda sektörünün, meta-gıda zincirinin üretim, dağıtım ve tüketim sürecinde birbirlerini desteklemekte, tamamlamakta ve mevcut

“global gıda rejimi”nin hukuki ve iktisadi statüsünün belirlenmesinde de büyük ölçüde etki sahibi olmaktadır.⁶¹⁴ Örneğin Cargill, bir yandan GDO-tarım, tahıl şirketi özelliği gösterirken öte yandan işlenmiş gıda sektöründe ağırlığını hissettirmekte ve bu sektöre önemli ölçüde girdi sunmaktadır. Yine, Monsanto şirketi, hem GDO-tohum sektöründe çok büyük ölçüde hâkim konumdadır hem de GDO-tohum (“terminatör gen”) ile beraber kullanılmak zorunda bırakılan kimyasal tarım girdileri üretiminde de önemli bir pay sahibidir. Kısacası, işlenmiş gıda sektörüne, gıda market zincirlerine, GDO-tohum, kimyasal tarım sektörüne hâkim olan az sayıdaki çok uluslu gıda şirketinin geleneksel tarımı ve gıda sistemini kendi şirket çıkarları doğrultusunda dönüştürmeye ve artık somut olarak görünmekte olan bir gıdaya tahakküm mekanizması oluşturmaya başladıklarını söylemek mümkündür. Burada, aynı meta-gıda zincirinin halkaları olarak işlenmiş gıda şirketleri ile bu şirketlerin ürünlerini tüketiciye ulaştıran perakende şirketlerini birlikte değerlendirmek, biyoteknoloji kapitalizminin ve gıdaya tahakküm sisteminin temel zeminini (zincirin ilk halkasını) oluşturan üçüncü gruptaki GDO-tohum-tarım şirketlerini ise öncelikle ele almak uygun olacaktır.

2.1. Tarımsal Kimyasal Girdi ve Tohum-Gıda Şirketleri

Gıdanın meta zincirlerinin ilk ve temel halkasını oluşturdıkları için, gıdaya tahakküm sürecini anlamak açısından daha anlamlı bilgileri, yukarıdaki sınıflandırmada ilk grupta gösterdiğimiz (biyoteknoloji kapitalizminin itici gücü olan) GDO-tohum-tarım (biyoteknolojik tarım) şirketlerini ve faaliyetlerini gözlemleyerek edinmek mümkündür. Esas olarak, önceki bölümlerde ifade ettiğimiz gibi, biyoteknoloji, genetik ve kimya bilimini kullanarak elde ettikleri tarımsal buluşları veya yenilikleri “fikri mülkiyet hakları” çerçevesinde dünya üzerinde kabul ettirmeleri ve bu doğrultuda kendi belirledikleri bir (ulusal hukuk aleyhine) uluslararası hukuk ve ticaret rejimi inşa etmeleri ile gelişen-büyüyen bu çok uluslu gıda şirketlerini de –

⁶¹⁴ Kaan Evren Başaran, “Küreselleşme Açısından Besin Rejimlerinde Ulusaşırı Şirketlerin Rolü”, **Seçim Sürecinde Tarım Sektörü Sempozyumu(11-12 Ocak 2007)**, TMMOB Yayınları, Ankara, 2007, s.102

büyük ölçüde her bir şirket grubu diğer şirket grubunun da içinde yer almakla birlikte- iki alt grupta toplayabiliriz: (1) Genel olarak tarım geliştirme, tarım kimyasalları, tarım ilaçları şirketleri, (2) Genel olarak tohum ve GDO-tohum şirketleri. Her iki grupta da faaliyet yürüten az sayıda çok uluslu şirket sektöre hakim olmakta, sektörde belirleyici olmalarını sağlayan biyoteknoloji araştırmalarına yoğun bir kaynak ayırmakta ve hem uluslararası sözleşmelerle (DTÖ antlaşmaları) edindikleri haklar hem de tarımsal üretim-tüketim sürecindeki güçleriyle elde ettikleri üstünlüklerle ülkelerin tarım politikalarına da yön verebilmektedirler.

Yukarıda, 1.Grup'ta "tarım geliştirme, tarım kimyasalları, tarım ilaçları şirketleri" olarak sınıflandırmanın başına koyduğumuz çok uluslu şirketlerin görünümü Tablo 5.2'de gösterilmektedir. Bu tabloda dünyanın en büyük 10 tarımsal-kimyasal şirketinin sahip oldukları toplam varlıklara göre büyüklük sıralaması ve istihdam durumları görülmektedir.

Tablo 5.2: Dünyanın en büyük 10 çok uluslu tarımsal-kimyasal şirketinin toplam varlıklarına göre sıralı hali, 2007 (milyon dolar ve işçi sayısı)

Şirket	Bağlı Ülke	Toplam Varlıklar	Toplam İstihdam
Bayer AG	Almanya	75634	106200
BASF AG	Almanya	68897	95175
Dow Chemical Company	ABD	48801	45900
Deere&Company	ABD	37176	52000
El Du Pont De Nemours	ABD	34131	60000
Kubota Corp.	Japonya	12691	23727
Syngenta	İsviçre	12585	21200
Monsanto Company	ABD	12253	18800
Potash Corp. Of Saskatchewan.	Kanada	9766	5003
The Mosaic Company	ABD	9164	7100

Kaynak: UN World Investment Report, 2009, s.240.

Tablodan da görüldüğü gibi; sektörde, iki Almanya (Bayer ve BASF) ile üç ABD (Dow, Deere, Du Pont) menşeli şirketin toplam varlıkları itibariyle

açık bir üstünlüğü bulunmaktadır. Yine çalışan işçi sayısı bakımından da bu beş şirketin sektörde önemli bir büyüklükleri olduğu görülmektedir. Şirket varlıklarına göre büyüklük sıralamasının yapıldığı tablo 5.2.'de ilk 5 sırada yer alan şirketler, en çok satış geliri elde eden 500 şirket (Fortune 500-2011) listesinde de yer almışlardır.⁶¹⁵ Tabloda adı geçen şirketler genellikle tarımsal ürünler, ürün koruma, tohum, bitki bilimi, hayvan sağlığı, tarım zararlılarıyla (yabani bitki- böcek) mücadele gibi alanlarda faaliyet yürütmekle birlikte bu şirketlerden ilk üçü (Bayer, BASF ve Dow) genel ilaç/tarım ilacı ve kimya faaliyetleri de yürütmekte olup bu alanda belirgin bir yer de edinmişlerdir.⁶¹⁶ Dünyanın en büyük 10 pestisit⁶¹⁷ (bitki zararlılarını öldürücü tarım-kimyasal ilacı) şirketi toplam pestisit pazarının %89'unu kapsamaktadır. Bu şirketler, pestisit alanındaki pazar paylarına ve satışlarına göre sırasıyla şöyledir: Bayer, Syngenta, BASF, Dow, Monsanto, DuPont, Makhtesim Agan (İsrail), Nufarm (Avustralya), Sumitomo Chemical, Arysta Lifescience. Toplam pestisit ilaç satışları 35-40 milyar dolar olan bu şirketlerin ilk 5'inin dünya pazar payı %59'tur.⁶¹⁸

Sınıflandırmamızda, büyük ölçüde 1.gruptaki şirketlerin faaliyet kapsamı içerisinde özel bir alt grup niteliğiyle oluşturulan 2. gruptaki "tohum şirketleri", toplam satış değerleri ve büyüme oranları itibarıyla Tablo 5.3'de verilmiştir.

⁶¹⁵ **Fortune 500-2011.** Satış gelirleri açısından tarımsal-kimyasal şirketlerinin sıralaması (2010 yılı itibarıyla) şöyledir: 1. BASF AG (84.597 milyar dolarlık satış geliri), 3. Dow Chemical (53.674 milyar dolar), 2.Bayer (46.473 milyar dolar), 5.Du Pont (32.733 milyar dolar), 4.Deere (26.005 milyar dolar), **Y.a.g.e.**

⁶¹⁶ **UN World Investment Report**, 2009, s.240.

⁶¹⁷ Pestisit, geniş bir kavramsal ifadedir. İnsektisit (böcek öldürücü), herbisit (yabani ot öldürücü), fungusit (küf öldürücü), rodentisit (kemirgen öldürücü) kimyasal maddelerinin tümünü kapsamaktadır.

⁶¹⁸ ETC Group, **Who Own Nature? Corporate Power and the Final Frontier in the Commodification of Life**, 2008, s.11.

Tablo 5.3: Dünyanın en büyük 10 tohum şirketi (milyon ABD doları), 2008

Şirketler	Ülkesi	Satış değerleri	% (tescilli global tohum pazarının)
Monsanto	ABD	4,964	%23
DuPont	ABD	3,300	%15
Syngenta	İsviçre	2,018	% 9
Groupe Limagrain	Fransa	1,226	% 6
Land O'Lakes	ABD	917	% 4
KWS AG	Almanya	702	% 3
Bayer Crop Science	Almanya	524	% 2
Sakata	Japonya	396	< %2
DLF-Trifolium	Danimarka	391	< %2
Takii	Japonya	347	< %2
Şirketlerin Toplamı		14,785	% 67

Kaynak: ETC Group, a.g.e., 2008, s.11.

Tablodan da anlaşıldığı gibi 10 büyük tohum şirketi dünya tohum sektörünün ticaret hacminin üçte ikisini ele geçirmiş durumdadır. Başka bir tohum-biyoteknoloji devi olan Delta & Pine Land şirketini de satın alan Monsanto'nun sektörde ciddi bir payı olduğu görülmektedir. Tek başına Monsanto şirketi, toplam tohum satışlarının beşte birini gerçekleştirmekte, diğer önemli tohum şirketi olan DuPont ile birlikte Monsanto'nun, yani iki şirketin sektördeki payı ise % 31.7 gibi yüksek bir oranı bulmaktadır. Görüldüğü gibi hem pestisit sektöründe hem de tohum sektöründe ve genel olarak tarım-kimya alanında az sayıdaki şirket belirgin bir şekilde tekelleşmeye başlamıştır. Tohumdaki tekelleşme görüntüsü, bir avuç dev şirketin meta-gıda zincirini en temel unsurundan, temel zincirinden kontrol ettiğini ve bu anlamda "gıdaya tahakküm" sürecinin en önemli boyutunu göstermesi açısından da çarpıcıdır.

Tohum sektörünün sürekli gelişim halinde olduğu ve çok uluslu şirketlere bağlı tohum satışlarında ciddi bir artış olduğu da

gözlemlenebilmektedir.⁶¹⁹ Elbette bu durumun kaçınılmaz sonucu olarak yerel tohumla bağılı çiftçiliğin giderek azalmakta olduğunu, çiftçilerin her geçen zamanda daha fazla çok uluslu şirketlere bağımlı hale gelmeye başladığını söyleyebiliriz. Yukarıdaki tablo (5.3.), genel olarak tohum şirketlerini göstermektedir. Bir de, daha özel olarak, gıdaya tahakküm sisteminin esas belirleyici unsuru olan “GDO’lu tohum” üreten şirketlere odaklanmak gerekir. Böyle bir değerlendirme yaptığımızda GDO-tohum alanında Monsanto’nun açık bir tekel oluşturmaya başladığını söyleyebiliriz. TRIPS antlaşmasının çok uluslu gıda şirketlerine tanıdığı olanakları yeterince kullanan⁶²⁰ ve bu çerçevede elde ettiği ciddi patentlerle gücünü iyice artıran Monsanto, GDO’lu tohum pazarının %90’ını kontrol etmektedir.⁶²¹ Monsanto’nun bu gücü elde etmesini sağlayan en büyük atılımı, Delta&Pine Land şirketini satın aldıktan sonra bu şirketin elinde bulunan “terminatör gen” teknolojisini de patentini elde etmiş olmasıdır. Zira, kendi embriyolarını imha ederek tohumun hasat dönemi sonunda yeniden kullanılmasını önleyen “terminatör gen”li tohumları pazarladığı (bu tohum türü 78 ülkede kullanılmaktadır) çiftçiler sürekli olarak Monsanto’ya bağımlı hale gelmişlerdir.⁶²² Buna benzer bir teknolojiyi uygulayarak, “işbirlikçi tohumlar” olarak adlandırılan tohum geliştiren ve patentini alan, sektördeki diğer büyük çok uluslu şirket Syngenta da aynı şekilde tohumdan kendisine bağımlı çiftçilerin sayısını artırmış ve sektörde Monsanto’nun en büyük rakibi olmuştur.⁶²³ Dünya tarım kimyasalları sektörüne egemen olan şirketlerin aynı zamanda tohum sektörüne de hakim oldukları görülmektedir. Bunun en önemli görünümünden birisi GDO tohum

⁶¹⁹ ETC Group, **a.g.e.**, s.16-19.

⁶²⁰ William D.Schanbacher’e göre, TRIPS, özellikle dev biyoteknoloji ve kimya şirketlerinin ortaya çıkmasına neden olmuş; Monsanto, DuPont, Syngenta, Dow gibi şirketlerin tekelleşme sürecini, gıda üzerine kurdukları hâkimiyeti tetikleyen kuvvetli bir unsur olmuştur. Schanbacher, William D., **The Politics of Food/The Global Conflict Between Food Security and Food Sovereignty**, Praeger Publications, Oxford/England, 2010, s.37.

⁶²¹ The Center for Food Safety (CFS), **Monsanto vs. U.S. Farmers Report**, California, 2005, s.9

⁶²² Monsanto, çiftçilerin GDO tohumla bağlandıktan sonra, tohumdaki bu tekel gücünü de kâr maksimizasyonu için sık sık kullanmaktadır. Örneğin şirket, 2009 yılında bazı mısır tohumluluklarının fiyatını %25 artırdı. Bu artış, özellikle küçük çiftçilerin oldukça zarar görmesine neden olurken, şirketin çiftçiler ve elbette gıda üzerinde egemenliği iyice arttı. Olhan, **a.g.e.**, s.13.

⁶²³ Hayri Kozanoğlu-Nurullah Gür-Barış Alp Özden, **Neoliberalizmin Gerçek 100’ü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.157-158.

ile tarım kimyasalları arasındaki bağlantıdır. Şöyle ki, GDO'lu tohumla üretilmiş olan bitkiye dokunmadan o bitkinin etrafındaki bütün canlılarla birlikte bitki zararlılarını da yok eden kimyasal ilaçlar üretilmiştir. Bu kimyasal tarım ilaçları ancak patentlenmiş GDO'lu tohumla yapılan tarım alanlarında kullanılabilmekte, dolayısıyla çiftçi aynı şirkete ait olan hem GDO'lu tohuma hem de kimyasal ilaca bağımlı hale getirilmektedir. Örneğin Monsanto'nun ürettiği kimyasal tarım ilacı olan Roundup ilacı çiftçinin bitki zararlılarıyla mücadelesinde ciddi kolaylıklar sağlamıştır. Monsanto'nun biyoteknolojik ürün olarak geliştirdiği ve "Roundup Ready" adını verdiği genetiği değiştirilmiş soya fasulyesi ve mısır, içindeki yeni gen sayesinde herbisit zararlı etkilerinden korunmaktadır.⁶²⁴ Ancak bu ilaç, sadece aynı şirkete ait olan patentli tohumlarla yapılan tarımda işe yaramaktadır. Hatta Roundup Ready soyanın yaygınlaştırılmasının esas amacının daha fazla kimyasal madde satmak olduğu da söylenebilir.⁶²⁵ Yani Monsanto şirketi, elde ettiği bu biyoteknolojik güçle tarımsal faaliyetler üzerinde temelden bir hâkimiyet kazanma yolunda ilerlemektedir. Bu yönüyle Monsanto şirketi, çalışmamız açısından odaklandığımız ekolojik emperyalizmi, gıdaya tahakküm sürecini ve bu sürecin itici iktisadi gücü olan biyoteknoloji kapitalizmini anlamak açısından anlamlı bir örnek teşkil etmektedir. Bu yüzden biyoteknoloji kapitalizminin sembol unsurlarından birisi olan bu dev çok uluslu şirketin yapısına, felsefesine ve faaliyetlerine biraz daha yakından eğilmek faydalı olacaktır.

⁶²⁴ Aykut Çoban, "Türkiye'de GDO Düzenlemesi ve Sosyo-Ekolojik Sorunlar", **Görünmez Elin Ekolojisi**, s.49.

⁶²⁵ Shiva, **Çalınmış Hasat**, s.38. Shiva'ya göre, ABD'de üretilen genetiği değiştirilmiş soya, AB'deki tüketicilerin etiket duyarlılığı nedeniyle bu bölgede satılamamakta, buna mukabil GDO'lu soya ticareti yapan şirket(ler) (Monsanto) , ellerindeki soya stoklarını eritmek ve kâr maksimizasyonunu sağlamak için her yolu denemekte öncelikle de Hindistan gibi büyük nüfuslu pazarlara yönelmekte ve sonuçta çiftçilerin/köylülerin aleyhine şirketlerin lehine olarak gelişen yeni bir soya piyasası oluşturmaktadırlar. Shiva'nın belirttiğine göre; "ABD ve Hindistan'daki her hükümet kuruluşu, soya lobisi tarafından, soya monokültürünü yaygınlaştırmak ve gıda çeşitliliğini yok etmek için kullanılmaktadır. Büyük tarımsal şirketlerin kârları artarken ABD çiftçilerinin ürettikleri soya karşılığında aldığı fiyatlar dibe vurmuştur. Küresel serbest ticaret büyük şirketlerin yararına işlemekte, hem ABD hem de Hindistan çiftçileri kaybeden taraf olmaktadır." **Y.a.g.e.**, s.99.

2.1.1. Monsanto Şirketi

1901 yılında ABD'nin Missouri eyaletinde kurulan Monsanto'nun uzmanlaştığı ilk ürün, günümüzde büyük ölçüde Cargill'in hakimiyetinde olan şeker sektörü içerisindeki "sakarin tatlandırıcı" idi. 1920'lerde şirket, üretimini kimyasal endüstriye doğru genişletti. İkinci Dünya savaşı boyunca, atom bombasının geliştirilmesi için uygulamaya geçirilen Manhattan Projesi kapsamında uranyum araştırmalarına katıldı. 1980'lere kadar da ABD hükümetinin nükleer araştırmalarına katkı vermeye devam etti. 1940'lar boyunca Monsanto, Çevre Koruma Ajansı (EPA)'nın en fazla tehlikeli atık meydana getiren kimyasallar listesinde 5.sırada gösterilen sentetik lif sanayiindeki temel üreticilerden birisiydi.⁶²⁶ 2007 yılında ortaya çıkan belgelerle Monsanto'nun 67 çeşit kimyasalı yasa dışı yollarla Güney Galler'deki geçirgen bir çukura boşalttığı ve bu atıkların etkisiyle yer altı su kaynaklarının kirlendiği tespit edildi.⁶²⁷ Şirket, 1940'ların ilerleyen tarihlerinde ABD'nin en büyük on kimyasal şirketinden birisi oldu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Monsanto, tarımda kimyasal zehir (pestisit) kullanımını savundu ve bu konuda öncülük etti. Bu çabalar, aynı zamanda tarımda verimliliği artırma propagandasıyla başlatılan Yeşil Devrim dönemine eşlik ediyordu. Monsanto, Yeşil Devrim'in de şirket aktörlerinden birisiydi. Şirketin en fazla ürettiği tarım kimyasalları; 2,4,5-T işaretli herbisitler, DDT, Lasso ve Argent Orange (Turuncu Madde) adıyla bilinen ürünlerdi. Şirketin yoğun şekilde tarım için ürettiği bu kimyasal maddeler (kansere neden olan dioksin içerikli), ABD tarafından Vietnam Savaşı süresince kullanılmış ve bu kullanım sonrasında bölgede büyük ölçüde kanser vakıaları gözlenmiştir. Özellikle Monsanto tarafından üretilen Argent Orange etkisine bağlı olarak 3 milyondan fazla sivil ve asker zehirlendi; 500 binden fazla Vietnamlı çocuk sakat doğdu ve bu çerçevede insan hakları savunusu yapan değişik toplumsal çevreler Monsanto'nun savaş suçlusu olarak yargılanması için çağrı yaptılar. Şirket, Vietnam savaşı sırasında Monsanto şirketinin ürettiği

⁶²⁶ <http://www.gmwatch.org/gm-firms-mobile/10595-monsanto-a-history>, Erişim Tarihi: 12.06.2011

⁶²⁷ Enghdal, a.g.e., s.234.

kimyasallardan etkilenen asker emeklilere bazı ödemeler yapmasına karşın Vietnamlı sivillere verdiği zarardan dolayı hiçi bir tazminat ödemedi. Çoğu ABD’li askerin de tazminat talepleri kabul edilmedi. Çünkü, şirket, kendi yaptırdığı bir araştırmaya göre Argent Orange’nin içeriğinde yer alan dioksin maddesinin kanserojen madde olmadığını iddia etmeye başlamıştı. Ancak, daha sonra bir EPA üyesi uzmanın yaptığı incelemede Monsanto’nun yaptırdığı araştırmadaki bulguların yine Monsanto tarafından tahrif edildiği ve kamuoyunun dioksin maddesi konusunda kasıtlı olarak yanıltıldığı ortaya çıktı.⁶²⁸

Monsanto, Yeşil Devrim’in dünya tarımını etkilemeye başladığı dönemde (ki bu etkide onun da payı büyüktür) kimya alanındaki genel şirket tecrübesini tarım kimyasalları doğrultusunda kullanmaya ve Yeşil Devrim sürecinde iyice yaygınlaşmaya başlayan tarım ilaçları üretmeye başladı. Ürettiği en tanınmış tarım ilacı ilk defa 1974’de satışa sunulan Roundup’tu. Çiftçiler için en sıkıntılı uğraşılardan birisi olan “zararlı” (yabani) bitkileri yok edici bir ilaç olan Roundup, 1970’li yıllardan bu yana en çok satan zararlı bitki öldürücü olarak Monsanto ile özdeşleştirilen bir marka oldu. Monsanto, bu markanın çiftçiler için vazgeçilmez olmasını çok çarpıcı reklam kampanyalarıyla sağlamıştı. Şirket, daha sonra biyoteknolojik müdahalelerle değiştirdiği bitki tohumlarını da Roundup’a dirençli şekilde üreterek bu ilacın kolaylıkla kullanılmasını sağladı. Örneğin şirketin GDO tekniği uygulayarak markalaştırdığı, Roundup ilacına dirençli “Roundup-hazır soya” bitkisi tohumunu eken çiftçiler, bu sayede Roundup ilacını rahatlıkla kullanmakta, bu şekilde soya haricindeki bütün bitkileri yok edebilmekteydiler. Ancak yapılan araştırmalar sonucunda Roundup bitki öldürücü ilacının da – Monsanto’nun daha önce üretmiş olduğu kimyasallar gibi- kansere yol açtığı tespit edildi. Roundup-hazır soya, ABD’de onaylanan ilk biyo-mühendislik ürünüydü ve bu GDO ürünün (aslında genel olarak GDO’ların) yaygınlaşmasının önünü açmak için bu ilk onaylı biyoteknolojik ürünle birlikte kullanılan Roundup tarım ilacının zararlı etkileri yıllarca kamuoyundan

⁶²⁸ <http://www.gmwatch.org/gm-firms-mobile/10595-monsanto-a-history>

gizlenmiş, üstelik ürünün toprağı kirletmediğı ve çevreye zararsız olduğı tanıtım reklamlarında sürekli olarak vurgulanmıştı.⁶²⁹ Ayrıca GDO'lu Roundup soya fasulyesi tohumunun verimliliğı artırdığı ve daha az kimyasal ilaç kullanımına yol açtığı şeklindeki şirket iddiaları da çoğı yerde gerçekte örtüşmüyordu. Örneğın, 1996 yılında Monsanto'ya ait Roundup Ready için üretim izni verilen Arjantin'de 2004 yılına kadar GDO soya fasulyesi ekili alanları 14 milyonun üzerine çıkmıştı. Bu bütün ekili alanların yüzde 48'ine tekabül ederken GDO soya ekili alanların %97'sinde Monsanto şirketi hakimdi.⁶³⁰ Engdahl'ın ifadesiyle Arjantin dünyanın en büyük kontrol edilemeyen (biyoteknolojik) deney laboratuvarı haline geldi⁶³¹ ve bu deney sonuçları pek iddia edildiğı gibi sonuçlar vermedi. Monsanto, patentine sahip olduğı tohumu kullanan çiftçilerden (ki başka seçenek de bırakılmamıştı zaten) TRIPS antlaşmasına uygun olarak telif ödentisi almaya başladı.⁶³² Bu durumdan çiftçilerin olduğı kadar Arjantin hükümeti de rahatsız olmakla birlikte Monsanto'nun uluslararası ekonomik abluka altına alma tehditlerine, ekonomik zorluklarla mücadele eden Hükümet karşı koyamadı. Ayrıca, Roundup'un, geleneksel soya tohumundan daha az mahsul verdiğı üstelik söylendiğinin tersine kimyasal ilaç ihtiyacı normalin üç katına çıktığı da gözlemlendi.⁶³³ Böylece İkinci yeşil devrimin başlangıcı olarak nitelendirilen, Arjantin'deki Monsanto'nun GDO-soya uygulamaları tıpkı birinci Yeşil Devrim'de olduğı gibi çiftçilerin şirkete bağımlılığıyla sonuçlandı, daha doğrusu yeni ve daha kalıcı bir bağımlılığın, ekolojik emperyalizmin ilk işaret fişegiini ateşledi.

Monsanto'nun GDO-tohum sektöründe tekelleşmesinde, yukarıda da yeri geldiğinde değindiğimiz gibi, özellikle 90'lı yılların ikinci yarısında "agresif kazanç" (aggressive acquisition) girişimleri çerçevesinde yoğunlaştırdığı şirket/hisse satın almalarının etkisi büyüktür. Monsanto, özellikle 1996 ile 2008 yılları arasında dünyadaki ve ABD'deki büyük biyoteknoloji ve tohum

⁶²⁹ Robin, **a.g.e.**

⁶³⁰ Engdahl, **a.g.e.**, s.191.

⁶³¹ **Y.a.g.e.**

⁶³² **Y.a.g.e.**, s.194.

⁶³³ **Y.a.g.e.**, s.197.

şirketleriyle ortaklıklar kurma ve hisse satın alma stratejisi geliştirdi. Bu yatırım anlayışı çerçevesinde Calgene, Inc., Asgrow Agronomics, Asgrow and Stine Seed, Agregetus, Holden's Foundation Seeds, Delta and Pine Land, Brezilya soya şirketi Monsoy, Cargill'in uluslararası tohum birimi (Asya, Afrika, Avrupa, Orta ve Güney Amerika'daki işletmeleri), Plant Breeding International, Dünya'nın ikinci büyük tohum şirketi olan DeKalb Genetics⁶³⁴, Seminis, Emergent Genetics ve De Ruiter⁶³⁵ Monsanto'nun şirket gücüne dahil oldu. Monsanto, bu satın almalarla birlikte, 2007 yılında, sadece ABD'de pamuk tohumunda % 60'ın üzerinde, mısır tohumunda da %32 kazanç elde etti.⁶³⁶ Dahası, yukarıda da aktardığımız gibi (Tablo 5.3.) dünya tohum sektörünün büyük bir kısmını ve GDO tohum pazarının neredeyse tamamını kontrol eder hale geldi.

Şirket satın almalarıyla varlıklarını ve gücünü artıran Monsanto, öncelikle biyoteknoloji çalışmalarıyla ve biyoteknolojik ürün ticaretiyle olağanüstü gelişen bir şirket olmuştur. Bu süreçte 1980'li yılların sonlarına doğru ABD hükümetinin biyoteknoloji şirketlerinin tohum konusundaki "dönüştürücü" teknoloji uygulamalarını kolaylaştırması Monsanto'nun önünü açmıştır. Monsanto ve benzeri GDO şirketlerinin ilk aşamada en büyük amacı GDO bitkilerinin diğer bitkilerle denk sayılmasını sağlamaktır. Biyoteknoloji kapitalizminin en büyük "sivil toplum" ve "mali" destekçisi Rockefeller Vakfı'nın da desteğiyle bu çabalar sonuca ulaştı ve ABD Başkanı George Bush, -tamamen Monsanto'nun görüşleri doğrultusunda- 1992 yılında GDO'lu gıdaların diğer (GDO'suz) doğal bitkilerle "özünde denk" olduğunu, yani GDO'lu gıdaların kimyasal yapıları, besin değerleri ve dolayısıyla sağlık riskleri açısından herhangi bir sorun teşkil etmediği ile ilgili olarak ABD Gıda ve İlaç Dairesi (FDA)'nın kararını açıkladı. Bu karar GDO'lu gıdadaki niteliksel tahrifatı inkar ederek Monsanto'nun GDO ticaretini yasal olarak "meşru" bir zeminde genişletmesini sağlayan bir karar oldu.⁶³⁷ Karar

⁶³⁴ The Center for Food Safety (CFS), **Monsanto vs. U.S. Farmers Report**, s.8.

⁶³⁵ Center on Globalization/Governance & Competitiveness, **A Value Chain Analysis of Selected California Crops**, Duke University, 2008, s.3.

⁶³⁶ **Y.a.g.e.**

⁶³⁷ Enghdal, **a.g.e.**, s.19.

ABD'deki konuyla ilgili akademik çevrelerde ve toplumsal örgütlerde epeyce eleştirildi. Bunlardan birisi olan biyoteknoloji araştırmacısı Jefrey Smith'e göre "denklik" ilkesi sayesinde GDO'lu ürünleri genetik olarak güvenli bir kategori içerisine soktular. Oysa bir ürünün genetik olarak güvenli sayılabilmesi için bu fikri (güvenli olduğu fikrini) benimseyen çok sayıda (hakemli dergide yayınlanmış) bilimsel makalenin ve bilim adamlarının bu konuda bir görüş olması gerekirdi. Oysa GDO'lu ürünler için bu durum söz konusu değildi. ABD Tüketici Sendikası araştırmacısı Dr. Michel Hansen de, karar ile "özünde denklik" veya "hakiki denklik" ilkesi çerçevesinde GDO'ların katkı maddesi olarak bile değerlendirilmemesini eleştirirken şöyle söylüyordu:⁶³⁸

Biz bunların katkı maddesi olarak değerlendirilmesi gerektiğini söylüyorduk. Bir gıda maddesine ufacık bir renklendirici veya koruyucu madde eklediğinizde, azıcık bir kimyasal eklediğinizde, bu katkı maddesi olur ve 'ürünün zararsız olduğuna dair makul kesinlik' kriterini karşıladığını göstermek için bir dizi prosedür takip etmeniz gerekir. Fakat bir gıdayı genetik olarak değiştirdiğinizde, ki bu bitkide muazzam farklar yaratabilir, hiçbir şey talep etmiyorlar!

Hakiki denklik ilkesini ilk defa kamuoyuna ifşa eden kişi olan Ekonomik Trendler Vakfı Başkanı Jeremy Rifkin, denklik ilkesinin, çok uluslu gıda şirketlerinin, özellikle de Monsanto'nun işlerini kolaylaştırmaları, GDO'lu ürünleri herhangi bir müdahale olmadan piyasaya sürebilmeleri için bulunmuş bir kelime oyunu olduğunu düşünmektedir. Rifkin bu ilkenin tamamen Monsanto için, Monsanto'nun etkisiyle kabul edildiğini söylerken Monsanto'nun GDO politikasının tamamen ABD hükümetinin içinde olduğunu da belirtti. Bu tespiti doğrulayan "içeriden" tanıklar da vardı: FDA'da 1985-2006 yılları arasında Biyoteknoloji Koordinatörü olarak görev yapan Dr. James Maryanski, görev yaptığı süre içerisinde, Monsanto'nun bilim insanlarıyla (denklik kararını veren) FDA'nın bilim insanlarının birlikte

⁶³⁸ Robin, a.g.e.

toplantılar yaptıklarını ve Monsanto’lu bilim insanlarının FDA’yı (ve buradaki bilim insanlarını) açıkça yönlendirdiklerini ifade etti.⁶³⁹

Monsanto’nun piyasada tutunmasını ve genişlemesini sağlayan bu karar (özünde denklik/hakiki denklik ilkesi) amacına ulaştıktan sonra Monsanto ve biyoteknoloji kapitalizminin diğer unsurları, “denklik” konusunda yeni çıkarları doğrultusunda fikir değiştirmişler, GDO’lu gıdanın doğal benzeriyle aynı olmadığını, GDO’lu bitkinin yeni bir buluş olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade ederek “tohum patenti” fikrinin de tohumunu atmışlar ve genetiğini değiştirdikleri bitkinin patentini almak için yoğun bir çaba sarf etmişler⁶⁴⁰, hatta bunu sağlayan TRIPS antlaşması da bu uğraşların sonunda gıdayı da kapsayıcı bir şekilde uygulamaya geçirilmiştir. Monsanto’nun özellikle Roundup tarım ilacı ve bu ilaca bağlı olarak çalışan patentli GDO tohum üretimi ile çok ciddi satış gelirleri elde ettiği ve patent hukukunun da bu gelirlerini daha da artıracak şekilde çiftçilere yönelik bir tahakküm mekanizması meydana getirdiğini söylemek mümkündür. Öyle ki, dolaylı da olsa bu patentli tohumu ücret ödemedi kullandığı düşünülen ve bu iddiayla patent ile mahkemelerde dava açılan çiftçiler Monsanto şirketine ağır tazminatlar ödemek durumunda kalmışlardır. Örneğin 1997 yılında Kanadalı çiftçi Percy Schmeiser, kanola yetiştirdiği tarlasının bir kısmındaki ürünlerin Roundop ilacına dayanıklı olduğunu tespit etti. GDO’lu (ve elbette patentli) tohumların ekildiği başka bir tarladan “gen kaçıışı” ile tarlası GDO’lu, markalı (“Roundup Ready”) tohumla tanışmıştı. Çiftçinin, bu GDO’lu tohumları, diğer tohumlarla karışmamasını sağlamak için sakladığı Monsanto tarafından tespit edilince çiftçiye karşı patent haklarını ihlal ettiği iddiasıyla Kanada Federal Mahkemesi’nde dava açıldı. Mahkeme, çiftçi aleyhine çok ağır bir karar verdi: Çiftçinin Monsanto şirketine 400 bin dolar tazminat ödemesi kararının dışında ayrıca çiftçinin Monsanto’ya tescilli patentli tohumla elde edilen ürünlerin (1997 ve 1998’deki tarla hasılası) karşılığı olan bedelinin de şirkete ödenmesini hükmetti.⁶⁴¹ Shiva’ya göre bu dava sürecinde

⁶³⁹ Y.a.g.e.

⁶⁴⁰ Enghdal, a.g.e., s.19.

⁶⁴¹ Zaman Gazetesi, 13 12 2009.

çiftçilere karşı iki suç birden işlenmişti: Birincisi, bu dava ile gayri meşru olarak tohumun patentlenmesi meşrulaştırıldığı gibi çiftçinin en doğal hakkı olan tohum saklamak da yasak hale getiriliyordu. İkincisi de gıdayı kirleten şirket cezalandırılacağına ödüllendiriliyordu. Yani çevre hukukunun temel ilkelerinden birisi olan “kirleten öder” ilkesi yerine “kirletene ödenir” hükmü geçerli kılınıyordu.⁶⁴² Bütün bu düzenlemeler, uygulamalar aslında çok geniş bir pazar olmaya aday olan tohumun kapitalist piyasa mekanizmasına dahil edilebilmesi içindi. Bunun için de öncelikle kapitalist piyasa sürecinde dahil olmayan, hali hazırda dünyada çok geniş bir alanı kapsayan geleneksel tarım için, geleneksel usullerle, geleneksel anlayışla gerçekleştirilen tohumculuğu, tarımı ve elbette gıdayı dönüştürmek gerekmekteydi.

2.2. İşlenmiş Gıda Şirketleri

Tohumu ve ham bitkiyi endüstriyel sistem içerisinde, gıda mühendisliği uygulamalarıyla işleyerek, piyasa yönelik, seri, belirli standart ürün özellikleri olan kitlesel, toptan mamul gıda ürünleri üreten işlenmiş gıda şirketlerinin, bir önceki başlıkta incelediğimiz, meta-gıda zincirinin ilk halkasına (tohuma) hâkim olan şirketlerin faaliyet alanları üzerinde, bu şirketlerle bağlantılı şekilde –meta-gıda zincirinin ikinci halkası olarak- gelişim gösterdiklerini söylemek mümkündür. Örneğin bir önceki başlık içeriğinde Monsanto şirketinin genetiği değiştirilmiş soya (mısır vs.) ticaretinin yaygınlaştırılması çerçevesinde yapmış olduğu çalışmalardan bahsetmiştik. Endüstride işlenen gıdaların %80’nin soya içeriyor olması⁶⁴³ soya tohumunun gıda şirketleri açısından nasıl bir stratejik gıda olduğunu gösterdiği gibi birinci grupta ele aldığımız tarımsal (ilaç, tohum vs.) şirketler ile işlenmiş gıda şirketlerinin nasıl bağlantılı olduğunu da göstermektedir. Aynı durumu başka bir stratejik gıda olan mısır örneğinde de tespit etmek mümkündür. Tıpkı Monsanto şirketinin soya tohumu (patent, marka, GDO soya ticareti) üzerinden elde ettiği ticari üstünlük gibi, aynı zamanda işlenmiş gıda sektörünün en büyük

⁶⁴² Shiva, **Yeryüzü Demokrasisi**, s.135-136.

⁶⁴³ Shiva, **Çalınmış Hasat**, s.40.

şirketlerinden birisi olan (bir sonraki başlıkta ayrıntılı olarak ele alacağımız) Cargill de büyük ölçüde GDO'lu mısırdan elde ettiği şeker üzerinden ciddi bir ticari kazanç elde etmektedir. Burada, her iki örnekte görüldüğü gibi, endüstriyel-işlenmiş gıda sisteminde en çok ihtiyaç duyulan stratejik ham gıdalar (soya, mısır vs.), endüstriden gelen (ve elbette meta-gıda zincirinin son halkası olan parakende sektöründen gelen) talebin karşılanabilmesi için biyoteknolojik çoğaltma mekanizmasına (GDO tekniğine) muhatap olmuşlardır. GDO tekniği, bu stratejik ürünlerin sadece hızlı, (Roundup gibi GDO'lu tohumu uygun tarım ilaçları ile birlikte) sorunsuz bir şekilde çoğaltılmasını değil, aynı zamanda tam da işlenmiş gıda şirketlerinin ve parakende şirketlerinin istedikleri gibi raf ömrünü uzatacak, ısıya soğuğa dayanıklı hale gelecek şekilde yeni bir genetik yapıyla (aslında farklı bir gıdaya) piyasaya sunulmasına da olanak tanımaktadır. Görüldüğü gibi, bütün (tekelleşmiş) gıda şirketleri arasında adeta bir iş bölümü söz konusudur. Zaten bizim gıdaya tahakküm zinciri olarak da adlandırdığımız “meta-gıda zinciri”nin anlamı da budur. Bu zincirin bir ucunda Monsanto gibi tarımsal girdi, tarım ilacı, tohum şirketleri değer ucunda ise Cargill ve Wal-Mart gibi işlenmiş gıda ve parakende şirketleri bulunmaktadır.⁶⁴⁴ Yine bu meta-gıda, endüstriyel-işlenmiş gıda zincirinin (the industrial food chain), köylünün gıda zincirinin (the peasant food web) aleyhine olarak büyüdüğünü de düşünmek mümkündür.⁶⁴⁵

İşlenmiş gıda piyasasında gelişmiş Batı ülkelerinin çok büyük bir ağırlığının olduğu görülmektedir. Çok uluslu gıda şirketleri, içinde oldukları ülkeyi merkezi üs olarak belirledikten sonra, gıda sanayii için gerekli olan tarımsal girdiyi karşılamak ve tüketim pazarını genişletmek üzere gelişmekte olan ülkelere doğru yayılmaya başlamışlardır. En büyük 100 işlenmiş çok uluslu gıda şirketinin 34'ü ABD'de bulunmaktadır. Bu şirketler, toplam işlenmiş gıda satışının %42'8'ini gerçekleştirmektedirler. En büyük işlenmiş gıda şirketi ise toplam satışların %6,9'una sahip olan İsviçre merkezli Nestle'dir. Fransa ilk 100 içerisinde yer alan 7 işlenmiş gıda şirketine sahip

⁶⁴⁴ ETC Group, **Who Will feed Us?**, 2009, s.3.

⁶⁴⁵ Y.a.g.e., s.1

olmakla birlikte toplam satışların %5,3'üne sahiptir. Japonya'da ise 18 büyük işlenmiş gıda şirketi bulunmakta ve bu şirketler toplam satışlarda %11,2'lik bir paya sahip bulunmaktadır.⁶⁴⁶ Çok uluslu işlenmiş gıda şirketlerinin küreselleşme sürecinin hız kazandığı ve ülkelerin tüketim toplumu özelliğinin giderek daha da ağırlık kazanmaya başladığı 90'lı yıllardan sonra daha da büyümeye başladıklarını söylemek mümkündür. Tablo 5.4'de işlenmiş gıda piyasasına hâkim olan en büyük çok uluslu gıda şirketlerinin 1996 ila 2005 yılları arasındaki hızlı gelir artışı görülmektedir. Buna göre; en büyük işlenmiş gıda şirketi olan Nestle, 10 yıl içerisinde %45; Cargill, % 25; Coca Cola, %25; Bunge Limited, %80 oranında gelir artırırken en büyük 15 işlenmiş gıda şirketi gelirlerini toplamda % 21 artırmışlardır.

⁶⁴⁶ TÜSİAD, **Uluslararası Rekabet Stratejileri: Türkiye Gıda Sanayii**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2007, s.18.

Tablo 5.4: En büyük 15 çok uluslu işlenmiş gıda şirketinde görülen gelir artışı (1996-2005)

1996				2005			
	Şirket Adı	Köken Ülkesi	Gelir (milyar dolar)	Şirket Adı	Köken Ülkesi	Gelir (milyar dolar)	1996-2005 (dğş.)
1	Cargill Inc.	ABD	56.000	Cargill Inc.	ABD	69.900	%25
2	Nestlé	İsviçre	47.141	Nestlé	İsviçre	68.354	%45
3	Philip Morris	ABD	32.011	Kraft Foods	ABD	34.113	
4	PepsiCo Inc	ABD	31.645	PepsiCo Inc.	ABD	32.562	%3
5	Unilever	Hollanda	25.658	Unilever plc	Holland	27.607	%8
6	Con Agra	ABD	24.822	Tyson Foods	ABD	25.961	
7	Coca-Cola	ABD	18.546	Coca-Cola	ABD	23.104	%25
8	Danone	Fransa	15.236	Bunge Lmtl.	Bermud	21.601	%80
9	Mars Inc	ABD	14.000	Arc. Daniels	ABD	18.286	%37
10	Grand Mtrpl.	İngiltere	13.491	Mars Inc.	ABD	18.000	%29
11	Arc. Daniels	ABD	13.314	Danone	Fransa	16.250	%7
12	IBP Inc.	ABD	12.539	Con Agra	ABD	14.567	-%41
13	Bunge&Bom	Arjantin	12.000	Heineken	Holland	13.450	%29
14	Eridania B.	Fransa	10.646	InBev.	Belçika	13.155	
15	Anheuser B.	ABD	10.144	Diageo Plc.	İngilter	12.249	
	İlk 15 (toplam)		337.193	İlk 15 (toplam)		409.259	%21

Kaynak:

1. TÜSİAD, **Uluslararası Rekabet Stratejileri: Türkiye’de Gıda Sanayii**, s.39.
2. http://www.forbes.com/lists/2006/21/biz_06privates_Cargill_5ZUZ.html.
Erişim Tarihi: 11.07.2011
3. Brewster Kneen, **Invisible Giant/Cargill and its Transnational Strategies**, Pluto Press, London, 2002, s.18.

Çok uluslu gıda şirketleri arasında şirket birleşmelerine, bağlı birimlerin ana şirketten ayrılarak başka bir şirket adı altında faaliyet yürütmesine ve genel olarak satın alma operasyonlarına sıklıkla rastlanıldığı

için gıda şirketlerinin genel olarak hasılatları açısından gelişim durumunu net olarak saptamak güçleşmektedir. Örneğin yukarıdaki tabloda 1996 yılı itibariyle ilk 15 şirket arasında yer alan Grand Metropolitan, başka bir İngiliz şirketi Guinness ile birleşmiş ve 2005’de Diageo Plc. ismiyle listeye girmiştir. Yine Tyson Foods, IBC Inc. şirketini satın almış ve bu sayede 2002’den itibaren en büyük ilk 15 şirket arasında yer bulmuştur. Bu arada bu dönemde tütün devi Philip Morris, isim değiştirerek Altria adını alırken alt dallarını da borsaya kaydettirerek bağımsız şirketler haline gelmelerini sağlamıştır. Bu sayede Kraft Foods⁶⁴⁷ Philip Morris’in gıda sanayindeki kolu olarak 2005’de ilk 15 sıralamasına girmiştir.⁶⁴⁸ Yine Cargill, hisseleri halka açık bir şirket olmayıp şahıs şirketi olduğu, bu yüzden şirketler arasında ticari işlemler/büyüklükler açısından sıralama yapan çoğu istatistik raporlarının (örneğin Fortune 500) veri bankasında görülmediği ve ayrıca “gıda üretimi” dışındaki işleri de yoğun olduğu için bu şirketin işlenmiş gıda ile alanındaki ticari büyüklükleri ile ilgili veriler zaman zaman farklı rakamlarla ifade edilebilmektedir. Ayrıca sektörde yoğun bir şekilde görünen şirket bölünmeleri, birleşmeleri ve satın almaları şirket gelirlerinde ani artış ve çıkışların olmasına, bazı şirketlerin göstergelerinin kısa sürede radikal bir şekilde değişmesine yol açmaktadır. Ancak çalışmamız açısından elbet önemli olan gıdaya tahakküm sisteminin mimarları olarak kabul ettiğimiz ÇUGŞİ’lerin genel özellikleri, genel olarak kat ettikleri büyüme-genişleme ve bu şirketler arasında ön plana çıkan gıda şirketleridir. İstatistik veriler bu genel özellikleri; gelişimi ve hareketliliği açık bir şekilde ortaya koymaktadırlar. Gerçekten de sektördeki bütün bu hareketliliğe rağmen ciroları ve gelirleri açısından neredeyse son yirmi yıldır gıda sanayindeki en büyük beş şirketin (kurumsal temel açısından) hiç değişmediğini, en büyük 10 şirketin ise büyük ölçüde konumlarını muhafaza ettiğini ve her geçen gün büyüyen bu şirketlerin gıda üretimi üzerindeki egemenliklerini iyice kökleştirdiklerini söylemek mümkündür.

⁶⁴⁷ Ancak daha sonra, 2007 yılında, Kraft Foods Philips Morris’ten tamamen ayrılarak bağımsız bir şirket olarak faaliyet yürütmeye devam edecektir.

⁶⁴⁸ TÜSİAD, a.g.e.

Tablo (5.4), gıdanın metalaşması sürecinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilebilecek gelişmelerin yaşandığı (GDO tohum ticaretinin yaygınlaşmaya başlaması, TRIPS'in uygulamaya geçirilmesi vs.) 1990'lı yılların ikinci yarısından sonraki 10 yıllık dönem içinde etkin olan işlenmiş gıda şirketlerini ve bu şirketlerin ciro artışlarını göstermesi açısından önem taşıyor. Aşağıdaki Tablo da (5.5) ise işlenmiş gıda şirketlerinin 2010 yılı itibariyle gelirlerini ve büyüklük sıralamasını ortaya koymaktadır.

Tablo 5.4: En Büyük 10 işlenmiş gıda/gıda üretimi şirketi (2010)

	Şirket Adı	Köken Ülkesi	Geliri (milyon dolar)
1	Cargill	ABD	107.900
2	Nestlé S.A.	İsviçre	99.398
3	Unilever Group	Hollanda-İngiltere	55.538
4	PepsiCo, Inc.	ABD	43.232
5	Kraft Foods	ABD	40.386
6	Anheuser Busch InBev SA/NV	Belçika	36.758
7	The Coca Cola Company	ABD	30.990
8	Mars Inc.	ABD	28.000
9	Tyson Foods, Inc .	ABD	26.704
10	Philip Morris Co Inc .	ABD	25.035

Kaynaklar:

1. Deloitte, **Global Powers of the Consumer Products Industry 2011**, Mart, 2011, s.11.
2. <http://www.cargill.com/news/releases/2010/NA3032488.jsp>, Erişim Tarihi: 14.07.2011.

Tabloda görüldüğü gibi, işlenmiş gıda sektöründeki, ve özellikle bu sektörün dahil olduğu tüketici ürünleri sektöründeki, büyük “mimar” gıda şirketleri konumlarını iyice sağlamlaştırmışlar ve bir önceki tablo ile beraber değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılacağı üzere 1996 yılından itibaren cirolarını artırmışlar ve ciddi bir büyüme kat etmişlerdir. Bu büyüme, daha önce de belirttiğimiz gibi, gıdanın giderek artan ve boyutlanan metalaşma sürecine paralel olarak gıda alanının bütününde, çok uluslu gıda şirketleri açısından dikkat çeken bir durumdur.

Çok uluslu işlenmiş gıda şirketlerinin bir kısmının ilk gelişim dönemlerinde tarımsal girdi sanayii, tütün işleme sanayii, kimya ürünleri ve ilaç sanayii gibi gıda sektörünün diğer alanlarında da faaliyet yürüttükleri görülmekteydi. Zamanla işlenmiş gıda şirketleri –çok uluslu gıda şirketlerinin kendi aralarındaki genel, zımni sektörel işbölümü görüntüsüyle paralel olarak- bu alanlardan çekilmişler, bu alanlarda faaliyet yürüten şirketlerini satmışlardır. Örneğin Cargill, Agracetus, Holden, Unilever gibi şirketlerin tohum işlerini satın alan Monsanto, bu satın alımlarla birlikte, kendi uzmanlık alanı olan GDO-tohum alanında büyük bir güce ulaşmıştır.⁶⁴⁹

GDO tohum-kimyasal tarım girdisi şirketlerini ve özellikle bu alanda tam bir tekelleşmeye doğru gelişen Monsanto’yu daha önce ele almıştık. Monsanto’nun, gıdaya tahakküm zincirinin ilk halkasını oluşturan tohum sektöründeki belirleyiciliğine benzer bir gücü tablodan (5.5) anlaşıldığı gibi, diğer sembol isim Cargill, bu zincirin ikinci halkası olan işlenmiş gıda sektöründe elde etmiştir. Bu yüzden, kullandıkları tarımsal girdilerle GDO’lu üretim ve tüketim sistemini de iyice genişlettiklerini söyleyebileceğimiz yukarıda gösterilen endüstriyel, işlenmiş çok uluslu gıda şirketleri içerisinde GDO konusunda sembol şirketlerden birisi olan Cargill üzerinde durmak aydınlatıcı olacaktır. Çünkü Cargill, hem endüstriyel gıda üretimi için girdi sağlayan bir büyük gıda şirketi hem de bu girdilerden (örneğin mısır özlü şeker) üretim yapmak üzere faaliyette bulunan büyük bir endüstriyel tarım şirkettir.

⁶⁴⁹ Shiva, **Çalınmış Hasat**, s.41.

1998 yılında tohumculukla ilgili birimlerini Monsanto'ya devreden ve hali hazırda Monsanto'nun GDO'lu tohumlarının da en büyük alıcısı olan Cargill, gıdaya tahakküme karşı mücadele anlamında da hem dünyada hem de Türkiye'de sembolleşmiş bir tarım ve gıda şirketi olmuştur. Ülkemizde de önemli etkinliği olan bu şirket tarımsal yapıyı ve gıdayı dönüştürmek üzere kimya şirketleriyle de işbirliği içerisinde çalışmaktadır.⁶⁵⁰ Cargill'i tarihsel gelişim süreci içerisinde, genel olarak şirket felsefesi, ticari girişimleri ve şirket imajının olumlu hale getirilmesi doğrultusunda yürüttükleri halkla ilişkiler ("sosyal sorumluluk") faaliyetleri ile birlikte biraz daha yakından tanımak biyoteknoloji kapitalizminin "iç yüzü"nü ve genel olarak çok uluslu şirketlerin işleyişini anlamak bakımından önemlidir.

Cargill Şirketi

Cargill şirketinin 150 yıllık bir geçmişi vardır. William Cargill'in 1865'te, ABD'nin Minnesota ve Wisconsin demiryolu hattı boyunca faaliyet yürütmek üzere işletmeye açtığı basit tahıl ambarıyla bugünkü (tahıl devi olan) şirketin temeli atıldı. Hemen ardından, 1867'de, William Cargill; kardeşleri Sam, Sylvester ve James F. ile birlikte, Cargill & Brothers Şirketini kurdu. Şirketi büyütmek için çaba gösteren Cargill kardeşler, ABD'de de 1873'de meydana gelen "finansal panik" döneminde fırsatlardan yararlandılar ve şirketin sermayesini ciddi oranda artırdılar. Bu dönemde şirketin faaliyet alanını genişletmek üzere yeni ortaklar da buldular. Ortaklarıyla birlikte şirketlerinin adı Cargill&Van oldu ve bu birleşmeden sonra tahıl dışında da yün, domuz eti, tavuk eti gibi ürünleri de üretmeye başladılar.⁶⁵¹ Kısa bir zaman süresi içerisinde Cargill&Van şirketi, yeni, geniş tarım sahaları satın aldı ve 1879'un sonuna gelindiğinde Cargill&Van, 1000 koyun, 300 domuz, at ve küçük domuzluktardan oluşan küçük bir köye sahip olarak tarım alanında kayda değer bir gelişim göstermiş oldu.⁶⁵²

⁶⁵⁰ Yıkılmaz, **a.g.e.**, s.194

⁶⁵¹ Kneen, **a.g.e.**, s. 20.

⁶⁵² **Y.a.g.e.**

Bu süreçte William Wallace Cargill, tohum ıslahı deneylerine de başlamıştı. Cargill'in tohumla ilgili bu çalışmalarının, modern hibrid mısırın icat edilmesinden, ilk defa geliştirilmesinden yarım yüzyıl önce olması ilginçtir.⁶⁵³ 1881'de Cargill kardeşler, diğer kişilerle ortaklıklarını bitirdiler ve yeniden Cargill Brothers olarak faaliyet yürütmeye, tarımdan keresteciliğe kadar, işlerini genişletmeye başladılar. Şirket, 1884'de, merkezini, o dönemde ülkenin en elverişli tarım işleme merkezi olmaya başlayan Minneapolis'e taşıdı ve burada faaliyetlerini yürütmeye, gelişmeye başladı. Şirket, demiryolu hattı üzerinde konuşlanmasının verdiği stratejik güçle 1900'lara gelindiğinde özellikle tahıl ve kerestecilik alanında ciddi bir güç olmaya başladı. Ancak, kısa bir süre sonra şirketin kurucusu olan William Cargill'in ölümünden (1909) sonra yeni bir döneme giren Cargill, genel kapitalist ekonomik krize de bağlı olarak ciddi sıkıntılar içerisine girdi. Kerestecilik birimini tasfiye edip oradan elde ettiği gelir ile tarım birimini güçlendirme çabası içerisine girerek krizden çıkma yolunu denedi ve bu başarılı oldu. Bu şekilde Cargill, tarım alanında daha fazla bir yoğunlaşma yaşayarak⁶⁵⁴ bugünkü gıda şirketine giden yolda önemli bir dönemece girmiş oldu. Bu arada tarım biyolojik analiz çalışmalarına da hız verildi, ilk kez 1922 yılında tahıl analiz laboratuvarı kuruldu. Bu çalışmalar, sonraki yıllarda yoğunlaşacak olan biyoteknolojik araştırmaların, GDO çalışmalarının ilk belirtilerini ortaya koyuyordu. Şirket, 1920'lerin sonuna doğru ilk kez dışa açılmaya başladı ve ilk dış yatırım 1928 yılında Kanada'nın Montreal şehrinde şirket ofisi açılarak gerçekleştirildi. Hemen akabinde, 1930'ların başında Hollanda, Arjantin ve İngiltere'de özellikle pazarlama olanaklarını ortaya çıkarma işleviyle yüklü şirketler kuruldu.⁶⁵⁵

Bu dış yatırımlarla birlikte çok uluslu bir şirket haline gelen Cargill, İkinci Dünya Savaşı boyunca Hükümetle yapmış olduğu tarım-yiyecek-taşıma, gemi yapım antlaşmalarının getirdiği yüksek kazanç ile finansal ve kurumsal açıdan daha da güçlendi.⁶⁵⁶ 1950'lerden sonra dışa açılma

⁶⁵³ Y.a.g.e.

⁶⁵⁴ Cargill Haberler, Temmuz 2008, s.23.

⁶⁵⁵ Y.a.g.e., s.25.

⁶⁵⁶ Kneen. a.g.e., s.21.

alışmalarını daha da artıran Cargill, özellikle tarım-tahıl alanına yoğunlaşarak büyümesini sürdürdü. 1950’li yılların sonuna gelindiğinde şirketin satışları 1,3 milyar doları bulmuştu.⁶⁵⁷ 1960’lı yıllarda artık Cargill, tarım ürünlerinin ve diğerk ürünlerin ticaretinde oldukça büyük bir çok uluslu şirket haline gelmişti. 1964’te iştirakilerine yönelik hazırladığı ilk resmi yıllık raporunda şirketin 2 milyar dolar satış rakamı ve 5 binin üzerinde çalışanı olduğu belirtiliyordu. Rapora göre, Cargill, gıda sektöründe ABD dışında genişlemeye başlamıştı; İspanya’da bir soya fabrikası, Arjantin’de iki yiyecek fabrikası ve bir tohum fabrikası bulunuyordu. Ayrıca yiyecek sektörünün Avrupa’daki güçlü şirketlerinden birisi olan Hen Voeders Company de satın alındı ve Cargill rnlerinin boydan boya Avrupa’ya yayılması sağlandı. Bu atılımlarından sonra özellikle tahıl ticareti ve pazarlaması, işlenmiş soya fasulyesi, un ve mısır öğütme, tohum ve hayvan yemi üretimi vs. alanlarda etkin çalışmalarını srdrd⁶⁵⁸ ve zamanla bu sektörlerde biyoteknolojiyi, GDO teknolojisini de kullanarak şimdiki Cargill’in baskın (“tahakkümcü”) gücünü oluşturdu. Cargill’in 2000 yılı cirosu, 28 yoksul ülkenin gayri safi milli hasılasının toplamına aşağı yukarı eşit bir miktara tekabül ediyordu.⁶⁵⁹ Bu gelir artışı –GDO üretiminin ve tüketiminin yaygınlaşması, şirketin dış yatırımlarını kolaylaştıran küreselleşmeci ülke politikalarının da etkisiyle- her geçen gün daha da artmaktadır. Öyle ki, yukarıdaki tablolarda görüldüğü gibi (Tablo 5.4 ve Tablo 5.5.) Cargill’in yıllık toplam geliri 1996’da 56 milyar dolar iken 2005 yılında 69.900 milyar dolara, 2010 yılında ise 107.900 milyar dolara ulaşmıştır.

Böylesine büyük bir hasılaya sahip olarak hali hazırda dünyanın on birinci büyük şirketi ve en büyük şahsi şirketi (private company) olan Cargill, 2011 yılı itibariyle 63 ülkede, 800 bölgede, 50 bağlı firma ile birlikte 130.000 kişi çalıştırarak faaliyetlerini yürütmektedir. Cargill’e bağlı bu firmaların ilgi alanları, tahıldan, hayvan yemlerine, işlenmiş et ürünlerine et paketlemeye,

⁶⁵⁷ Cargill Haberler, s.25.

⁶⁵⁸ www.cargill.com/wcm/groups/public/@ccom/documents/document/doc-cargill-history-summary.pdf, “A Summary of Cargill’s History”, Erişim Tarihi: 22 5 2011.

⁶⁵⁹ John Madeley, **Herkese Gıda** ev. Ali Ekber Yıldırım, itlenbik Yayınları, İstanbul, 2003, s.130.

gübre, fındık, tuz, kahve, çelik, lastik, meyve ve sebze alanlarına kadar çok değişik alanlarda olabilmektedir. Gıda üretiminin tamamında temel ürün ise genetiği değiştirilmiş mısırdır.⁶⁶⁰ Şirket, finans ve metalurji gibi birçok değişik alanda görülse de, bu şirketin esas olarak dünyasal gıda kaynaklarına egemen olma amacı belirgindir. Şirketin sürekli olarak özellikle gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirmeye çalıştığı tohum, tarım ve gıda projeleri de elbette bu egemenliğin kurumsallaştırılması içindir. Dünya tahıl ticaretinin dörtte birini kontrol eden Cargill, aynı zamanda dünyanın en büyük tahıl şirketidir. Üretim ve ticari faaliyetleriyle gıda-meta zincirinde önemli yer edinen şirket, Nestle, Unilever, Wal-Mart, Coca-Cola, PepsiCo, McDonalds, Kraft gibi zincirin diğer büyük şirketleri olan üretim ve pazarlama tekelleri ile de “müşteri ve ortaklık” ilişkisi içerisine girmektedir.⁶⁶¹ Cargill, 2000’li yılların başından itibaren tohum alanında bariz üstünlük elde eden Monsanto şirketinin piyasayı büyük ölçüde ele geçirmesinden önce tohumculuk alanında da önde gelen şirketlerden birisiydi. Ancak, Cargill, ani bir kararla, 1998’de uluslararası tohum ünitelerini büyük ölçüde Monsanto şirketine sattı. 24 ülkedeki tohum araştırma, deneme, üretim tesisleri ve 51 ülkedeki dağıtım ve satış işletmeleri bu satışa dahildi. Ancak, sadece Cargill’in ABD ve Kanada’daki tohum işletmeleri bu satışa dahil edilmedi.⁶⁶² Monsanto, o zamanlarda dünyada elinin uzanabildiği her yerdeki tohum şirketlerini bünyesine katmak istiyordu.⁶⁶³ Bu amaçla Delta and Pines Land Company ile De Kab tohum şirketlerini de satın alınca tarım ve tohum alanında iki dev şirket, Cargill ve Monsanto, belirgin bir şekilde etkinliğini göstermeye başladı. Tarım alanının farklı sektörlerinde hakim konumda olarak “işbirliği” içerisinde de olan iki şirket tohumların geliştirilmesinden üretimine, ekiminden hasat sürecine, ürünün işlenmesinden gıda ürünü olarak tüketiciye sunulmasına, hayvan yeminden, et pazarlamasına kadar bütün safhalarında söz sahibi oldular.⁶⁶⁴

⁶⁶⁰ www.cargill.com, Erişim Tarihi: 30.04.2011

⁶⁶¹ Kneen, **a.g.e.**, s.19.

⁶⁶² **Y.a.g.e.**, s.172

⁶⁶³ **Y.a.g.e.**

⁶⁶⁴ Yıkılmaz, **a.g.e.** s.195.

Cargill, gıda zincirinin tümünün bütünleşmesi bakımından gıda sisteminin yapısal hakimiyetini elinde bulundurmak istemektedir. Bu çerçevede temel propaganda, endüstriyel seri gıda üretiminin (somut olarak Cargill'in) gıda sorununun çözümünde temel bir faktör olduğudur. Bu anlamda ülkelerin gıda anlamında kendi kendilerine yeterli olmaları (ve elbette gıda egemenliği) şirket yönelimi ve gelişimi açısından hiç de istenilmeyen bir durum ortaya koymaktadır.⁶⁶⁵ Cargill, tarım potansiyeli yüksek olan az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelere yönelik olarak, (tıpkı Monsanto ve benzeri çok uluslu gıda şirketlerinin de yapmaya çalıştığı gibi) “militan yatırım”⁶⁶⁶ olarak adlandırmanın uygun olacağı ticari faaliyetlerde bulunmakta, bu ülkelerin tarım-gıda piyasalarını (kâr maksimizasyonu güdüsü ile belirlenen) kendi şirket stratejileri doğrultusunda dönüştürmeye çalışmaktadır. Bu açıdan Cargill'in Türkiye piyasasına girme süreci ve Türkiye'deki “militan yatırım” faaliyetleri dikkat çekici bir örnek oluşturmaktadır. Cargill'in Bursa Orhangazi'de İznik Gölü yakınlarında kurduğu Nişasta Bazlı Şeker Fabrikası, birinci sınıf tarım arazisi olarak imara kapalı bir arazide kurulduğu için kamuoyunda büyük tepki çekmişti. Şirketin o tarım arazisinde fabrika yapması Başbakanlık Yüksek Planlama Kurulu'nun 1997'de; Bursa Valiliği İl İdare Kurulu'nun da 2008'de verdiği izin/onama kararları ile mümkün olmuştur. Aynı yıl içinde Cargill Fabrikası için yapı

⁶⁶⁵ Madeley, a.g.e. s.130.

⁶⁶⁶ “Militan yatırım” kavramı, çok uluslu şirketlerin, etik, yasal, ekolojik sınırları zorlayarak şirket çıkarları doğrultusunda hedef piyasalarda egemen olmak üzere yapmış oldukları hegemonik “yatırımlar”ı ifade etmek üzere (daha önce değindiğimiz “agresif kazanç” ifadesiyle benzeştirilebilir) ürettiğimiz bir kavramdır. Militan yatırımların başlıca özelliği, şirketlerin yatırım yapmak istedikleri ülkenin hukukunu abluka altına almak istemeleri, bu ülkelerin iktisadi-siyasi sistemlerine yönelik bir tazyik oluşturmuş olmaları, kendi güçlerini de hedef ülkelerin siyasi iktidarlarına kabul ettirmiş olmaları ve bu doğrultuda –bütün toplumsal itirazlara rağmen- gerekirse kendilerine göre (yatırımlarının önünü açacak) bir “hukuk” dizayn etmiş olmalarıdır. Bütün su hakkı mücadelelerine rağmen-suyu çok uluslu şirketlerin denetimine sokacak “su özelleştirmesi yatırımları”, “militan yatırım” olarak değerlendirilebilir. Türkiye’de de, genel olarak ekolojik sisteme daha özel olarak da tarıma zarar verdiği, gıda sektörüne aktardığı girdiler açısından gıda güvenliği sorunu doğurduğu düşüncesiyle vatandaşların, örgütlü toplumsal kesimlerin yoğun itirazlarına ve karşı mücadelelerine rağmen Cargill, siyasal iktidarın, “Cargill yasası” denen kolaylaştırıcı bir hukuki düzenleme yapmasıyla militan bir yatırım örneği sergileyerek Türkiye’ye yerleşmiştir. Bu bölümde bahsedildiği gibi, Cargill, sadece siyasi iktidarı veya parlamentoyu değil, yargı sürecini etkilemek açısından da etkin, baskın (dominant) bir çalışma yürütmüş, “militan yatırımcı” niteliğini hak etmiştir.

ruhsatı da verilmiştir.⁶⁶⁷ Aynı dönemde Çevre Bakanlığı Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) Yönetmeliği'nde bir değişiklik yapıp tarımsal işletmeler için ÇED zorunluluğunu kaldırınca Cargill fabrikasının kurulması için bütün engeller ortadan kaldırılmış oldu.⁶⁶⁸ Tabii bu uzun soluklu bir süreçti, çünkü Cargill fabrikasının kurulmasına izin veren düzenlemelerin iptali için davalar açıldı. İlk önce Bursa 2.İdare Mahkemesi'ne Cargill fabrikasına verilen yapı-inşaat onama kararlarının iptali davası açıldı. Mahkeme (8 Kasım 2004'de); Cargill'in Orhangazi'deki fabrikasının toplumsal amaçlı bir tesis değil, sanayi tesisi olduğu; bu tesisinin faaliyetleriyle çevreye zarar verme riski taşıdığı; tesisin yakınında bulunan İznik Gölü ve çevresinin Bursa Koruma Kurulu'nun çeşitli kararlarıyla koruma altına alınmış bir yer olduğu; tesisinin atık sularının şehre giden içme suyunu kirletebileceği gibi gerekçelerle Cargill ile ilgili alınmış olan türm onama kararlarının ve ruhsatın iptaline karar verdi. Cargill fabrikası ile ilgili olarak 1998'den 2004 yılına kadar altı yıl boyunca devam eden davalar, temyizler, yürütmeyi durdurma kararları sonucunda Cargill'in Orhangazi'deki fabrikasının yasaya aykırı olarak inşa edilmiş ve faaliyete geçmiş olduğu hukuk tarafından net olarak tescillendi.

Ancak, "militan yatırımcı" Cargill, bu kararlara rağmen, fabrikayı çalıştırmaya devam etti ve ABD Başkanı'nın da bizzat girişimlerde bulunmasını sağlayarak Hükümet nezdindeki lobi çalışmalarını hızlandırdı. Bu çalışmaların etkisiyle Cargill firmasına hukukilik kazandıracak bir yasal girişim yapıldı: 4737 sayılı Endüstri Bölgeleri Kanunu'nda 22.06.2004 tarih ve 5195 sayılı kanun ile bir değişiklik yapıldı. Bu değişikliğin getirdiği olanakla 5 Temmuz 2005 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Cargill'in yatırım yaptığı, birinci sınıf tarım arazisi olarak geçen arazi "Özel Endüstri Bölgesi" ilan edildi. Bu kararın iptali için de Bursa Barosu ve ilgili sivil toplum kuruluşları tarafından Danıştay 10.Dairesi'ne dava açıldı. Danıştay 10.Dairesi, kararı "idari yargının daha önce vermiş olduğu kararların uygulanmasının yasal

⁶⁶⁷ İsmail İşyapan, "Cargill NBS Fabrikası'na İlişkin Yasal Süreç", **Seçim Sürecinde Tarım Sektörü Sempozyumu (11-12 Ocak 2007) Bildiriler Kitabı**, ZMO Yayınları, Ankara, 2007, s.61.

⁶⁶⁸ Gökhan Günaydın, "Cargill Sürecine Bakış", 21.03.2007, <http://www.karasaban.net> , Erişim tarihi: 23 05.2011.

düzenlemelerle etkisiz kılınmayacağı, bu kararlara itirazın 30 gün içinde yapılabileceği, bu itirazın da zamanında yapılmadığı için kesinleştiği” gerekçesiyle kararın yürütmesinin durdurulmasına karar verdi. Buna yapılan itiraz da Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu’nun 23 Haziran 2006 tarihinde aldığı kararla reddedildi ve hukuki süreç Cargill’in aleyhine olarak sonuçlanmış oldu.⁶⁶⁹ Bu karardan sonra Cargill Nişasta Bazlı Şeker Fabrikası, bütün tesisleriyle birlikte 20 Ekim 2006’da kapatıldı. Ancak bu kapatılma durumu da kısa sürdü; Cargill şirketine af getiren yasa 5557 sayılı “Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” 23 Kasım 2006’da TBMM’de kabul edildi. Bu kanunun gereği olarak Cargill fabrikası, kapatıldıktan 47 gün sonra, 7 Aralık 2006’da yeniden faaliyete geçti.⁶⁷⁰ Kanun’un Cargill’e af getiren ilgili maddesi, iptali için dönemin Cumhurbaşkanı (Ahmet Necdet Sezer) tarafından Anayasa Mahkemesi’ne götürülmüştü. Bu iptal istemi de Anayasa Mahkemesi’nin 14 Nisan 2011’deki toplantısında oy çokluğu ile reddedildi.⁶⁷¹ Böylece süreç tamamen Cargill lehine tamamlanmış oldu ve Cargill, başka ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de bir “militan yatırım”ı daha başarıyla gerçekleştirmiş oldu. Gerçekten de Cargill’in (ve diğer çok uluslu gıda şirketlerinin de) büyümesinde bu tür militan yatırımların, hukuki-yasal süreçte etkin müdahil olmalarının payı büyük olmuştur.

Cargill’in, genişleme stratejisi açısından Türkiye’deki yatırımlarına özel bir önem verdiği de anlaşılmaktadır. Türkiye, Cargill’in Ortadoğu ve Kuzey Afrika için yatırım üssü olarak belirlendiği Cargill’in üst düzey yöneticileri tarafından açıkça ifade edilmektedir.⁶⁷² Cargill, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde (ABD’nin Marshall yardım programı ile de paralel olarak)

⁶⁶⁹ İşyapan, **a.g.e.**, s.63-64.

⁶⁷⁰ Günaydın, **y.a.g.e.**

⁶⁷¹ Anayasa Mahkemesi kararının gerekçesi 23 Temmuz 2011 tarihli Resmi Gazete’de yayınlandı. Anayasa Mahkemesi kararına karşı oy kullanan iki üyeden birisi olan (diğer üye Zehra Ayla Pektaş’tır) Fettah Oto’nun, karşı oy gerekçesinde şu cümleler yer almaktadır: “...Meclis görüşmelerinde öne sürülen, bu yasal düzenlemelerin Cargill Firmasının çıkarlarının korunması amacıyla getirildiğine ilişkin iddiaların doğruluğunu ortaya koymaktadır. Açık kanıt niteliğindeki bu belgeler ve Meclis görüşmeleri görmezden gelinerek bu düzenlemenin kamu yararı amacıyla çıkarıldığı söylenemez... “ Bu cümleler bir Anayasa Mahkemesi üyesinin de yasayı bir “Cargill Yasası” olarak algılamakta olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

⁶⁷² **Cargill Haberler**, Temmuz 2011, s.5.

başlattığı dünyaya yayılma stratejisini “militan yatırım” ilkesi çerçevesinde sürdürerek sürekli bir büyüme sağlamıştır. Şirketin kuruluş ve ilk yayılma bölgesi (Kuzey Amerika) ile birlikte 1947’den bu yana Arjantin, Venezuela, Brezilya, Meksika, Hindistan, Endonezya, Çin, Tayvan ve nihayet Türkiye gibi büyük/önemli tarım-gıda merkezlerinde ve Afrika’nın Mısır, Etiyopya, Kenya, Malawi, Nijerya, Güney Afrika, Tanzanya, Uganda gibi ağırlıklı olarak gıda ihtiyacı içinde olan bölgelerinde/bölgelerine doğru (hali hazırda 63 ülkede) gıda üzerindeki hegemonik etki alanını genişletmeye başlayan Cargill’in yayılma stratejisi büyük ölçüde militan yatırım anlayışı ile birlikte gerçekleşmektedir. Yerli tarım ve toplum düzenini tahrip ettiği için bu yayılma şekli (ABD emperyalizmiyle de paralellik taşıyacak şekilde) “gıda emperyalizmi” olarak da anılmaktadır.⁶⁷³

Elbette gıdaya tahakküm sonucunu doğuran bu yeni emperyalist yayılma biçimi kaçınılmaz olarak ekolojik sistemi de tehdit edecek bir yönelimdir. Cargill ve diğer ÇUGŞİ’lerin yayıldıkları bölgelerdeki biyoçeşitlilik üzerinde (biyoteknolojik müdahaleler ve patent sistemi ile birlikte) özel şirket mülkiyeti oluşturma çabaları sadece o bölgede yaşayan ve üreten çiftçileri iktisadi olarak şirket çıkarlarına bağlayan bir yayılmayı değil, o bölgenin (ekosistemin) bütün canlı varlıklarını tehdit edecek bir zihniyeti de yansıtmaktadır. Cargill’in Hindistan’a girdiğinde bir Cargill temsilcisinin “Hindistan çiftçilerine arıların poleni gasp etmesini önleyen akıllı teknolojiler getiriyoruz” şeklindeki beyanı bu zihniyeti özetlemektedir.⁶⁷⁴ Gerçekten de, Cargill’in dünyadaki genişleme/büyüme çabalarıyla birlikte yol açtığı düşünülen ekolojik tahribat da ayrıca bir tartışma konusu olmuştur. Cargill, her ne kadar değişik imaj çalışmaları ile kendisini “çevre dostu” şirket olarak nitelendirse de⁶⁷⁵ çevre kirliliği açısından oldukça sorunlu şirketlerden birisi olarak kabul edilmektedir. Örneğin Cargill tahıl işleme tesislerinin havaya yüksek miktarda -karbon monoksit gibi- kirlletici madde bırakarak hava kirliliğine yol açtığı belirtilmiştir. Yine hayvan kesim, et işleme ve paketleme

⁶⁷³ Kneen, **a.g.e.**, s.142.

⁶⁷⁴ Shiva, **Çalınmış Hasat**, s.26.

⁶⁷⁵ **Cargill Haberler**, Temmuz 2011, s.20.

alanındaki tedarik zincirinde önemli bir oyuncu olan şirketin et ile ilgili faaliyetlerine bağlı olarak ciddi salgın hastalıklar söz konusu olmuştur. Öyle ki, 2000 yılından itibaren geniş bir bölgede yaklaşık 5 milyon pound değerinde et toplatılmıştır. 2002 yılında Cargill'e bağlı bir şirket olarak faaliyet yürüten Emmepak'ın ürettiği gıdalar aracılığıyla 50'den fazla kişiye, ciddi bağırsak enfeksiyonuna neden olan, E.Coli bakterisi bulaşmış, buna neden olan işleme tesisleri geçici olarak kapatılmıştır.⁶⁷⁶ Cargill'in dikkat çekici başka "çevre zararlısı" faaliyetleri de gündeme gelmiştir. Örneğin 1988'de bir Cargill tesisinin, 40.000 galon zehirli fosforik asidi Florida'daki Alafia nehrine döktüğü ve büyük balık ölümlerine neden olduğu bilinmektedir.⁶⁷⁷ Şirketin "militan yatırım" hedefleri çerçevesinde Endonezya'nın Sumatra adasında kurmayı planladığı dev hurma yağı tesislerinin işlemesi için gerekli olan binlerce hurma fidesini yetiştirmek üzere geniş bir tarım alanına ihtiyaç duyduğu bilinmekteydi. Bu çerçevede binlerce hektarlık orman alanının yok olduğu ve ciddi bir çevre felaketinin söz konusu olduğu adadaki 1997 Temmuzunda meydana gelen büyük orman yangınında payı olduğu iddia edilmiştir.⁶⁷⁸ Yine 1993 yılında Cargill, Ekonomik Öncelikler Konseyi tarafından ABD'nin en kötü çevre suçluları listesinde yer almıştır. Aynı dönemde şirket, bir derginin (Mother Jones Magazin) yayınladığı en zehirli 10 şirket arasında gösterilirken ABD Çevre Koruma Ajansı'na göre en fazla zehirli atık çıkaran iki şirketten birisi olarak tescil edilmiştir.⁶⁷⁹ Cargill'in, gıda üretiminin neredeyse her alanındaki varlığı ile elde ettiği yüksek kârlara çevreye, tüketicilere, çiftçilere ve işçilere verdiği zararlar eşlik etmiştir.⁶⁸⁰

Şirketin, büyük ölçüde kendi geleneksel tarım sisteminden kopartılarak şirkete bağlı olarak çalışan çiftçilerin hakları açısından da sicilinin pek parlak olduğu düşünülemez. Cargill'in ulus ötesi operasyonlarında "yatırım" yapılan

⁶⁷⁶ Food & Water Watch, **Cargill/A Threat to Food and Farming**, Washington, 2009, s.5.

⁶⁷⁷ <http://www.antimai.org/mkl/arm99carg.htm>, Erişim Tarihi: 03.08.2011

⁶⁷⁸ Y.a.g.e.

⁶⁷⁹ Y.a.g.e.

⁶⁸⁰ Food&Water Watch, **a.g.e.**, s.12.

bölgede bir yandan bölgedeki ekolojik gıda zincirlerini meta gıda zincirine dönüştüren gıdaya tahakküm mekanizması işletilirken öte yandan bu zincirin temel bir unsuru olan çiftçilerin de hem çalışma koşullarının ağırlaştırıldığı, hem de gelir açısından tamamen şirkete bağımlılaştırıldığı görülmektedir. Şirketin yatırım yaptığı birçok bölgedeki şirkete ait tarlalarda ve gıda üretim fabrikalarında önceki çağların köle plantasyonlarını çağrıştıran bir çalışma biçiminin ve hukuki statünün olduğu belirtilmektedir. Örneğin David Gilbert'in Papua Yeni Gine'deki Cargill operasyonları ile ilgili yapmış olduğu gözlemlerde; Cargill'in, palmiye yağı üretmek üzere Papua Yeni Gine'de geniş tarla alanlarının mülkiyetini ele geçirdiği; tarlalarında değişik ürünler yetiştiren köylülerin köyün kalkınmasına ilişkin (yol, köprü, kredi vs.) yardım vaadleriyle palmiye ekimine geçmelerinin sağlandığı ve bu süreçte şirket tarafından palmiyeden yağ elde etmek üzere üç adet işleme tesisi açıldığı; ciddi bir toprak ve emek sömürüsü ile birlikte faaliyete geçen bu işletmelerin eski sömürgeci plantasyon sisteminin devamı olacak şekilde, meta kolonyalizmi ("commodity colonialism") adı verilen yeni bir sömürgecilik ilişkisi doğurduğu, köylülerin şirket istemlerine uygun olarak yetiştirmeye başladıkları yeni ürün için ciddi oranda tarımsal girdi (gübre, pestisit vs.) kullanmaya, ayrıca kredi kullandıkları için borçlanmaya başladıkları ve bütün bu sürecin sonunda toprak ile uyum içerisinde olan "bağımsız" köylü yaşam biçiminin dönüştürülmesi durumunun söz konusu olduğu vurgulanmaktadır.⁶⁸¹ Cargill'in (ve diğer şirketlerin) tarım-gıda yatırımları yaptıkları bölgelerdeki tarımsal ve toplumsal yaşam üzerinde Papua Yeni Gine'de görüldüğü gibi, geleneksel/yerel tarımdan şirket tarımına doğru bir dönüşümü tetiklemekte olduklarını daha önce ifade etmiştik. Sürecin sonunda köylüleri nasıl bir akıbetin beklediği konusundaki öngörülerden birisini yine Gilbert'in Papua Yeni Gine'deki izlenimlerinden çıkarmak mümkündür. Gilbert'in aktardığına göre köylülerin en büyük korkusunu bir

⁶⁸¹ David Gilbert, "Commodity Colonialism/ACase Study of Cargill's Palm Oil Operations in Papua New Guinea", September, 2009.

http://ran.org/fileadmin/materials/comms/mediacontent/reports/Case_Study_PNG.pdf,
Erişim Tarihi: 26.06.2011.

Papualı şöyle dile getirmektedir: “Bizim torunlarımız muhtemelen şirket için sadece işe yaramaz birer köle konumunda olacaklardır.”⁶⁸²

Cargill, 2000’li yıllardan itibaren esas olarak işlenmiş gıda sektörü içerisinde hem hammadde tedariki (özellikle mısır) hem de gıda ürünlerinin dizayn edilmesi, geliştirilmesi açısından en önemli –stratejik- bir şirket olarak güçlenmektedir. Özellikle şirketin mısır şurubundan elde ettiği şeker (Cargill, bu alanda piyasaya hakimdir) işlenmiş gıda üretiminde temel bir girdi olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Cargill’in, şekerin geleneksel olarak yapıldığı gibi şeker pancarı yerine, tohumu biyoteknolojik yöntemlerle oluşturulmuş, yani genetiği değiştirilmiş tohumla üretilmiş mısırdan elde edilen nişasta şurubundan (nişasta bazlı şeker) temin edilmesi doğrultusundaki yoğun çalışmaları hem ekolojik tarım taraftarlarının hem de geleneksel yollarla şeker üretimi yapan çiftçilerin yoğun tepkisini çekmiştir. Ayrıca, GDO’lu mısır (nişasta) şurubunun hipermarketlerde tüketicilere sunulan binlerce gıda ürününün bileşiminde yer alması, tüketiciler açısından ciddi bir gıda güvenliği ve/veya biyogüvenlik riski taşıdığı için eleştirilmektedir. Şirket, bugün dünyada gıdaya tahakküme karşı gıda egemenliği mücadelesinde sembol şirketlerden birisi haline gelmiştir. Türkiye’de de, daha önce değinildiği gibi, biyoteknoloji kapitalizmine karşı mücadele eden toplumsal güçlerin (örneğin GDO’ya Hayır Platformu’nun), faaliyetlerini biyogüvenlik açısından riskli olarak kabul edip hedef aldığı şirketlerden birisidir.⁶⁸³ Bu yüzden şirket, kamuoyunun tepkisini azaltmak,

⁶⁸² Y.a.g.e.

⁶⁸³ Türkiye’de, özellikle 19 Nisan 2001’de kabul edilen 4634 sayılı Şeker Yasası ile birlikte, Cargill’in belirleyici olduğu nişasta bazlı şeker sektörüne önemli tavizler verildiği düşünülmektedir. Bu yasaya göre Türkiye’de şeker pancarı kaynaklı klasik şeker üretimin dışında, (Cargill’in hakim olduğu) nişasta bazlı şeker üretim kotası %10’dur. Bu oran Bakanlar Kurulu kararı ile %50 oranında artırılabilen veya azaltılabilen yani %15’e çıkarılabilen ya da %5’e indirilebilmektedir. Ancak uygulama, Cargill şirketinin de istemleri doğrultusunda genellikle artırma yönünde olmuştur. Oysa AB ülkelerinde nişasta bazlı şeker kotası ortalama %2 olarak uygulanmaktadır. Kota sistemi ve kotanın artırılması ile birlikte Türkiye’de şekerin, pancar yerine mısırdan da elde edilmeye başlaması ve şeker pancarı üretimin daraltılması (şeker fabrikalarının özelleştirilmeleri de) doğrudan doğruya “Cargill Türkiye’nin büyümesini sağlamaktadır. İsa Gök, “Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmelerinin Analizi”, **Seçim Sürecinde Tarım Sektörü Sempozyumu (11-12 Ocak 2007) Bildiriler Kitabı**, s.67. Türkiye’de yıllık mısır üretimi 2 milyon, ton tüketimi ise 3 milyon tondur. Yani Türkiye, mısır açısından dışa bağımlıdır. Oysa şeker pancarı üretiminde Türkiye Dünya 4.südür. Buna rağmen şekerin Türkiye’nin üstün olduğu şeker pancarı yerine

biyogüvenlik sorunu yaratmadığına inandırmak için yoğun bir halkla ilişkiler çalışması yürütmektedir. Örneğin açlık ve yoksulluk ile; yetersiz gıda ve gıda adaletsizliği ile; iyi (ekolojik) olmayan tarım ve güvenilir olmayan gıda ile somutlanan “dünyadaki gıda sorunu” Cargill metinlerinde sıkça yer almakta, Cargill, kendi tarım yöntemlerini gıda sorununa bir çözüm olarak sunmaktadır. “İyi tarım uygulamaları, açlığın önlenmesi ve Cargill ürünleri”, arasındaki bağlantıyı vurgulayan şu cümledekine benzeyen çok sayıda değerlendirme Cargill metinlerinde vardır:⁶⁸⁴

Daha iyi tarım uygulamalarını öğrenmeleri, Çinli çiftçileri Cargill’in kaliteli yem ürünlerine yatırım yapmaya teşvik etti. Sonuç olarak da daha etkili tarım daha fazla kârlılık, daha büyük bir kırsal kalkınma ve açlıkta azalma sağlandı... Tüm ticari faaliyetlerinin de ötesinde açlıkla mücadele, sağlıklı, yeterli ve dengeli beslenmeyle ilgili konular Cargill’in kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarının odağında yer alıyor.

Bütün bu imaj oluşturma çabalarına karşılık şirketin gıda krizleri döneminde ciddi bir kâr artırımını (kıtlık rantı etkisi) içerisinde olduğunu da gözlemlemek mümkündür. Örneğin 2008 yılında dünya halkları ciddi bir açlık tehdidi altındayken, gıda sorunu bir salgın kriz haline dönüşmüşken ve buna karşı milyonlarca insanın katıldığı “gıda ayaklanmaları” söz konusuysa Cargill, dünyanın dört bir yanına dağılmış olan gıda işletmeleri aracılığıyla, gıda üzerinden milyarlarca dolar kâr elde etmişti.⁶⁸⁵ Cargill o dönemdeki üst düzey

hammaddesi mısırı (üstelik Arjantin veya ABD’den ithal edildiği için GDO’lu olma ihtimali çok yüksek olan mısırı) ithal etmek suretiyle mısırdan elde etme çalışmaları Türkiye’nin kendi köylüsü/üreticisi yerine Cargill’i ve ABD’nin mısır üreticilerini desteklediği anlamına geldiği için de oldukça çelişkili bulunulmuştur. Ahmet Atalık, “Cargill + Arttırılan Nişasta Bazlı Şeker Kotası = Kaybeden!!!”, Şubat 2004. <http://www.antimai.org/bs/aataliknbs.htm>, Erişim Tarihi: 07.02.2010.

⁶⁸⁴ **Cargill Haberler Dergisi**, Ocak 2011, s.14.

⁶⁸⁵ 2008 yılında gıda kıtlığı yüzünden dünyada kitlesel ayaklanmalar olurken Cargill, 2007 yılına göre 2008 yılının ilk çeyreğinde kârının %86 arttığını bildirdi. ABD merkezli tüketici örgütü food & watcher’e göre dünyada açlık-gıda krizinin oluşmasında dünya tahıllarının çok büyük kısmında hâkimiyet kuran Cargill’in payı büyüktür. <http://www.ethicalconsumer.org/CommentAnalysis/CorporateWatch/Cargill.aspx>, Erişim Tarihi: 06.12.2010. Ayrıca, endüstriyel tarım-gıda sistemi içerisinde tarımsal üretimin devamlılığı için “zorunlu” hale getirilen pahalı tarım-gıda girdi kullanımının gıda fiyatlarının artmasının nedenlerinden birisi olduğu da açıktır. Dolayısıyla bu ürünlerin pazarlamasında

yöneticisi Greg Page gıda krizinden yararlanma durumunu şu sözleriyle kabullenmişti: “Bu konuda açık sözlü olmak zorundayız ki, Cargill, bu ortamda (kriz ortamında) daha fazla para kazanacağı bir fırsat yakalamıştı.”⁶⁸⁶

Biyoteknolojik uygulamalarıyla “gıda güvenliği” açısından ciddi şüpheler uyandıran Cargill, Monsanto ve benzeri sembolleşmiş çok uluslu gıda şirketlerinin sosyal sorumluluk projelerinde ve halkla ilişkiler faaliyetlerinde “gıda güvenliği” kavramının üzerinde özellikle durulduğu görülmektedir. Cargill’in bu çerçevedeki projeleri, son zamanlarda dünya genelinde yoğunlaşmaya başlamıştır. Örneğin Cargill’in resmi metinlerinde, ABD’nin güçlü derneklerinden birisi olan Amerikan Beslenme Derneği ile ilişkili olan bölgesel girişimlere 382 bin dolar bağış yapılmasından; yine ABD’de halkın beslenme yönünde eğitimi ile ilgili bir programa 250 bin dolar kaynak sağlanmasından; Honduras’ta Cargill çalışanlarının kırsal bölge okullarında mutfaklar oluşturmamasından; Brezilya’da beslenme ve tarım eğitimi veren kırsal bölge okullarına destek verilmesinden; Türkiye’de şirketin eğitim ve sağlık alanında yaptığı sosyal sorumluluk çalışmalarından, çevre koruma faaliyetlerinden ve yapılan bağışlardan övgüyle bahsedilmektedir.⁶⁸⁷

Cargill’in büyümesi, daha geniş bir alanda yayılabilmesi için geleneksel çiftçiliğin tasfiye edilmesi, bunun için de çiftçilere şirketin endüstriyel tarımsal yöntemlerinin benimsetilmesinin gerektiği düşünülmektedir. Cargill, bu doğrultuda özellikle geleneksel tarımın geniş sahalarda etkinliğini sürdürdüğü az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerde, nihai olarak, kendi tarım-gıda ağına bağlı bir çiftçi kitlesi oluşturmayı da hedefleyen sözleşmeli tarımı benimsetmek için ciddi bir eğitim seferberliği başlatmıştır. Örneğin Çin’de başlatmış olduğu “çiftçi eğitim programı”yla her gün 20-25 kişiye eğitim verilmektedir. Çin’de son 17 yıl içerisinde 2.1 milyon çiftçi Cargill’in ücretsiz seminerlerine katılmıştır.⁶⁸⁸ Cargill, Türkiye’de de mısır işleme tesislerinin

tekel durumunda olan Cargill ve diğer ÇUGŞİ’lerin gıda fiyatlarının artmasındaki rolünün bu çerçevede de olduğu düşünülebilir.

⁶⁸⁶ Food&Water Watch, **a.g.e.**, s.8.

⁶⁸⁷ **Y.a.g.e.**, s.17.

⁶⁸⁸ **Y.a.g.e.**, s.27.

bulunduğu Bursa-Orhangazi'deki çiftçileri Cargill'e bağlı "sözleşmeli çiftçi" statüsüne getirmek için 2002 yılından itibaren önemli çalışmalar başlatmıştır. Bu çerçevede çiftçilerin Cargill işleme tesislerine girdi sağlayacak mısır elde etmek üzere çalışmaları ve bu doğrultuda banka kredileri ve Cargill tarımsal desteği sağlanarak sözleşmeli üretim modeline geçmeleri için Ziraat Bankası ile işbirliği içerisinde projeler gerçekleştirilmiştir.⁶⁸⁹ Cargill'in büyümesinin başlıca koşulu olan "sözleşmeli çiftçilik" modelinin geliştirilmesi şirket stratejileri içerisinde özellikle dikkat çekmektedir. Şirket, tarıma destek sağlıyor gibi görünmekle birlikte aslında, "sözleşmeli çiftçiler" ile kendisine bağlı güçlü bir şirket ağı oluşturmak üzeredir. Cargill şirketi tarafından, Zimbawe, Zambia ve Malawi'de 200 bin civarında yetiştiriciye her tarımsal üretim sezonunda tohum, pestisit gibi girdiler verilmekte böylece hem tohum hem de pestisit alanında çok uluslu şirketlere bağlılık artırılmaktadır. Bu tür girdi yardımlarının karşılığında Cargill'in istediği çiftçilerin ürünlerinin bir kısmı ve para karşılığında ürünlerinin şirkete satılmasıdır. Yani aslında yardımlar yoluyla fiili olarak sözleşmeli çiftçilik uygulaması yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır. Cargill'in resmi metinlerinde sürekli olarak altını çizdiği "kırsal kalkınma" stratejisi de aslında sözleşmeli çiftçilik stratejisinden farklı değildir.⁶⁹⁰ Şirketlerin bu stratejileri, FAO bünyesinde dahi destek görebilmektedir. Örneğin FAO Genel Direktörü Jacques Diof'un 12-13 Kasım 2009'da gerçekleştirilen "gıda güvenliği" konulu bir özel sektör forumunda, özelleştirme ve küreselleşme sürecinde "tarladan sofraya gıda zinciri"nde özel sektörün öneminden özellikle bahsetmesi, gıda şirketlerinin tarımsal endüstri alanında daha önce girmeye cesaret edemedikleri (geleneksel tarım yapan) ülkelere girmelerini teşvik etmesi, çok uluslu gıda şirketlerinin kırsal kalkınma konusundaki rolünden bahsetmesi anlamlıdır.⁶⁹¹ Bir başka anlamlı durum ise bütün bu şirket merkezli ticari önerilerin "gıda güvenliği" konulu bir toplantıda dile getirilmesidir. Gıda güvenliği "duyarlılığı" ile "kâr maksimizasyonu" hedeflerinin iç içe geçtiği yeni şirket konseptinde bu tür toplantılara sıklıkla rastlanılmaktadır.

⁶⁸⁹ <http://www.cine-tarim.com.tr/dergi/arsiv42/sektorel05.htm>, Erişim Tarihi: 25 05 2011

⁶⁹⁰ Y.a.g.e., s.26-27.

⁶⁹¹ Gıda Hattı Dergisi, Aralık 2009-Ocak 2010, Sayı 22, s.13.

İçinde bulunduğumuz süreçte temel koordinatlarını DTÖ'nün belirlediği küresel iktisadi sistemi içerisinde “gıda güvenliği” kavramının devletin/kamunun denetim alanı ile ilgili bir kavram olmaktan çıkarılmaya çalışıldığını ve daha önceki şirket tasarrufları ile “gıda güvenliği” açısından oldukça sorunlu olarak bilinen çok uluslu gıda şirketlerinin “sosyal sorumluluk” alanına kaydırılmak istendiğini görmek mümkündür. Gıda güvenliği açısından en çok eleştiri alan, hatta tüketici ve çevre örgütlerinin en çok dava açtığı şirketlerden birisi olan Cargill'in şirket stratejilerini oluştururken, “gıda güvenliği” kavramı açısından kendisine bir sorumluluk atfetmesi manidardır. Büyük ölçüde genetik mühendisliğiyle gelişen biyoteknoloji kapitalizmine verilen örgütlü toplumsal mücadelenin ve bu konuda ciddi bir tepkili kamuoyu oluşturulmasının etkisiyle gerçekleşen bu yeni yönelim doğrultusunda son zamanlarda çok uluslu gıda şirketlerinin ve bu şirketlerin yan kuruluşlarının organize ettiği çok sayıda gıda güvenliği konferansları düzenlenmiş, raporlar hazırlanmış, hatta –daha önce sözünü ettiğimiz gibi- şirketlerin desteklediği gıda güvenliği⁶⁹² dernekleri, vakıfları kurulmuştur. Çok uluslu gıda şirketlerinin zedelenmiş imajlarını tamir etmek amaçlı bir “halkla ilişkiler” çalışması olan bu yeni strateji için dünyanın büyük şirketleri sıklıkla bir araya gelmekte, “gıda krizi” ile birlikte kâr marjı günden güne artan (kıtlık rantı) “gıda ticareti”ni ve içerisinde bir dizi biyogüvenlik sorunu taşıyan bu ticaretin doğurduğu sakıncaları kendilerinin belirlediği yeni gıda güvenliği konsepti ile meşrulaştırmaya çalışmaktadırlar. Aslında şirketlerin, gıda güvenliği konusunda yarattıkları riskleri yine kendi belirledikleri “öz denetim” mekanizması çerçevesinde ele almaya çalışarak kamusal-toplumsal denetimden, yaptırımlardan ve her türlü yasal aynı zamanda etik sınırlamadan kurtulmayı, gıda ticaretinde tam anlamıyla özel sektörün belirleyici olduğu bir ekonomik sistemi güçlendirmeyi amaçladıklarını düşünmek çok da yanlış sayılmaz.

⁶⁹² Daha önceki (kavramsal çözümleme ile ilgili) bölümlerde de ifade ettiğimiz gibi, şirketler, “gıda güvenliği” kavramını –gıdayı meta olarak gördükleri için- en dar tanımlamayla bir nevi “ürün güvenliği” anlamında değerlendirmekte, daha doğrusu kavramın “yeterli ve sağlıklı gıdaya erişebilme hakkı”nı içeren esas anlamını daraltmakta ve bu çerçevedeki algılamalarıyla piyasa için ürettikleri gıdanın güvenli olduğu konusunda duyarlılık oluşturmaya çalışmaktadırlar.

Cargill'in zaman zaman "gıda güvenliği" kavramından daha geniş bir anlam içeren "gıda güvencesi" kavramına da atıf yaptığı bu anlamda yani kendi hedefleri doğrultusunda en geniş anlamıyla bir "biyogüvenlik" konsepti oluşturmaya çalıştığı da görülmektedir. Örneğin Cargill Avrupa, Orta Doğu ve Afrika Gıda Teknolojileri Uygulamaları Başkanı Luis Fernandez, "tüm insanların her zaman yeterli miktarda güvenli, besleyici ve ekonomik gıdaya ulaşımını olanaklı kılmak" anlamında sürdürülebilir bir gıda güvencesi için çalıştıklarını belirtirken⁶⁹³ nihayetinde kapitalist olan bir işletmenin, üstelik gıda güvenliği konusunda ciddi eleştiriler yöneltilen bir gıda şirketinin kendini tanımlama anlamında ortaya koyduğu söylem-gerçeklik ilişkisinin sınırlarını aşmaktadır. Ancak, Fernandez, bu iddialı sözlerinin akabinde sürdürülebilir gıda güvencesi amacının gerçekleştirmek için hükümetlerin şirketlerle ve sivil toplumla birlikte çalışması gerektiğini de vurgulamıştır. Yani yönetim modelini önermiş, buna göre; kamusal bir sorunun, kamunun sorumlu olduğu bir sorunun (gıda güvencesi sorununun) ancak şirket rasyonalizasyonu (yani kâr maksimizasyonu), piyasa kuralları (serbest piyasa ekonomisi ve onun hukuku) ve bu çerçevedeki demokratik katılım (sermaye destekli "sivil toplum") ile çözüme kavuşturulabileceğini savunarak Cargill'in "gıda güvencesi" konseptinin gerçek niyetini ortaya koymuştur. Sürdürülebilir gıda güvencesinin sağlanması için Cargill'in tüm birimlerinde benimsendiği söylenen şu altı temel ilke de bu görüşümüzü doğrulamaktadır: (1) Sürdürülebilir üretim, (2) pazarın verimli kullanımı, (3) serbest ticaret, (4) gıda güvenliği, (5) tarımsal araştırma yatırımları ve (6) kamu, özel sektör ve STK işbirliği.⁶⁹⁴ Şirketin, "kapitalizm" ve "yönetişim" odaklı bu temel ilkeleri içerisinde "gıda güvenliği" kavramının veya başka metinlerde gündeme getirilen daha geniş anlamı "gıda güvencesi" kavramının da özellikle yer alıyor olmasını, sürekli olarak, gıda güvenliği riskini yaygınlaştıran GDO'lar ile geleneksel tarımı devre dışı bırakan "sözleşmeli çiftçilik" ile anılan ve bu faaliyetleriyle gıda güvenliği/gıda güvencesi/biyogüvenlik savunucularının ciddi bir taarruzuna hedef olan Cargill'in bir savunma mekanizması olarak değerlendirmek gerekir.

⁶⁹³ Cargill Haberler, Eylül 2010, s.19.

⁶⁹⁴ Y.a.g.e., s.20.

Cargill'in genel olarak gıda sektöründe temel bir girdi sağlayıcı, tedarikçi özelliği ile sektörün diğer şirketleriyle uyumlu bir işbirliği içerisinde olduğu ve bu çerçevede diğer büyük şirketlerin Cargill'in imajının onarılması için önemli katkılar da yaptığı görülmektedir. Örneğin Cargill Türkiye, Coca Cola Türkiye tarafından güçlü tedarikçi ilan edilmekte, McDonald's tarafından ilk kez verilen Jim Cantalupo Mükemmel Global Tedarikçi Ödülü'ne Cargill layık görülmekte⁶⁹⁵; Nestle'nin 2010 için hazırladığı raporda "sinerjik ortaklarımız" başlıklı bölümünde ilk sıra Cargill'e verilmekte⁶⁹⁶ ve yine McDonald's, en büyük kümes hayvanları tedarikçisi Cargill Et Avrupa'ya 2010 Sürdürülebilirlik Ödülü verirken aynı zamanda şirket, McDonald's 2009 "Dünyanın En İyi Yeşili" raporunda yer vermektedir.⁶⁹⁷ Uluslararası Gıda Bilimi ve Teknolojisi Birliği (IUFOST) tarafından da Cargill'in küresel gıda güvenliği faaliyetlerinin ödüllendirildiğini de burada zikretmek gerekir.⁶⁹⁸ Cargill ile ilgili olarak sektörün/sektördeki diğer gıda şirketlerinin sergilediği olumlu tablo, Cargill'in özellikle işlenmiş gıda sektöründeki lokomotif şirket olma özelliğiyle örtüşmektedir. Ayrıca Cargill örneğinden anlaşıldığı gibi, az sayıdaki güçlü çok uluslu gıda şirketleri arasında, gıda sektörünün değişik ticaret alanları için bir nevi iş bölümü yapılmış, her şirketin kendi sektöründeki egemenliği diğer sektörlerdeki egemen şirketler tarafından bir ölçüde koruma altına alınmıştır. Çünkü gıda meta zincirleri içerisinde her sektör bünyesindeki şirket grubu başka sektör bünyesinde faaliyet gösteren şirket gruplarını beslemekte ve şirketlerin hammadde, girdi, tedarik, pazarlama açısından birbirlerine bağımlılığı söz konusu olmaktadır. Gıda şirketleri arasında kabaca tohum-tarım şirketleri, işlenmiş gıda şirketleri, parakende gıda şirketleri olarak yapılan ayırım aynı zamanda gıda sektörünün bütünü dikkate alındığında ciddi bir işbölümünü de açıklamaktadır.

⁶⁹⁵ Cargill Haberler, Mart 2009, s.5.

⁶⁹⁶ Cargill Haberler, Eylül 2009, s.7.

⁶⁹⁷ Cargill Haberler, Temmuz 2010, s.6.

⁶⁹⁸ Cargill Haberler, Eylül 2010, s.18.

2.3. Parakende Gıda Şirketleri

İşlenmiş gıda sektörünün parakende satış alanında da ciddi bir şirketleşme doğurduğu görülmektedir. İşlenmiş gıdanın (ve ayrıca işlenmemiş tarım ürünlerinin de) tüketiciyle buluştuğu hipermarket, süpermarket, süper mağaza, süper merkez gibi büyük “meta-mekan” alanları, tohum-gıda meta zincirlerinin son halkası olma işlevini de görmektedirler. Dünyaya yayılma alanı açısından oldukça geniş bir çember oluşturan, dünyanın en ücra bölgelerine bile şube açmakta olan bu parakende şirketleri, endüstriyel-işlenmiş gıda şirketlerinin gıda üzerindeki egemenliklerini pekiştirdikleri gibi aynı zamanda yerel çiftçilerle kurmuş oldukları doğrudan tedarik sistemiyle geleneksel çiftçiliğin biçimini değiştirebilmektedirler. Söz gelimi; çok çeşitliliğe dayanan geleneksel tarım yerine; global piyasa ajanları ile (reklam, kredi kartı, promosyon vs.) uyarılmış tüketim kültürünün ihtiyaçları doğrultusunda uzmanlaştırılmış-sözleşmeli çiftçiliğe dayalı tek ürüne bağlı tarım teşvik edilmektedir. Bu şekilde sözleşmeli tarımın yaygınlaştırılması esas olarak tarımsal hammaddeye fazlasıyla ihtiyaç duyan çok uluslu işlenmiş gıda şirketlerinin yarattığı bir sonuç olmakla birlikte parakende sektörünün de etkileri (özellikle sebze ve meyve reyonları için) söz konusu olabilmektedir. Ayrıca dev hipermarketlerde, mağazalarda gıda dışı diğer tüketim ürünlerinin satımı da gerçekleştirilmektedir. Bu yüzden metalaşan gıda sisteminin işleyişini ve büyüklüğünü, yukarıda ele aldığımız tarım-tohum ve işlenmiş gıda şirketlerini irdelemeden sadece bu parakende sektörünü ele alarak tam anlamıyla kavrayabilmek mümkün değildir. Ancak yine de, meta-gıda zincirlerinin son halkası durumunda bulunan; bütün gıda şirketlerinin nihai hedefi olan tüketicilerle kitlesel olarak yüzleşildiği yegâne mekânlar konumunda olan ve ayrıca biyogüvenlik riski taşıyan binlerce GDO’lu gıda ürününü raflarından doğrudan tüketiciye taşıyan parakende-gıda şirketlerinin/hipermarketlerin mevcut büyüklüklerini, öne çıkan parakendecilerin gelir düzeylerini ortaya koymak gıdaya tahakküm mekanizmasının meta-mekansal düzeyini tespit etmek ve biyogüvenlik sorununun kapsamını daha da netleştirmek açısından faydalı olacaktır.

Tablo 5.6’da, toplam varlıklarına göre dünyanın en büyük on çok uluslu parakende gıda şirketi gösterilmektedir. Tabloda görüldüğü gibi, gıda sektörünün bu alanında, hem sahip olduğu varlıklar hem de bünyesinde çalışan işçi sayısı bakımından Wal-Mart’ın açık bir üstünlüğü söz konusudur. Dünya üzerinde yaygınlığı oldukça geniş olan ve sembol hipermarketlerden birisi olarak bilinen Carrefour’un da önemli sayılabilecek bir varlığının olduğu görülmektedir. Hızlı gıda ve tüketim toplumu ile özdeşleşen, “kültürel emperyalizm” ve “kapitalist gıda”nın başlıca çağrışım markalarından olan ve bu özelliklerinden dolayı içinde bulunduğu ülkenin toplumsal muhalefетinin sembolik hedeflerinden olan McDonalds’ın da şirket varlıkları dikkate alındığında en büyük altı çok uluslu parakende gıda şirketinden birisi olduğu tablodan anlaşılmaktadır.⁶⁹⁹

⁶⁹⁹ Parakende-gıda şirketlerinin durumunu gösteren istatistiklerin bazılarında McDonalds gibi fast-food/restaurant zincirleri de yer almaktayken bazılarında bu şirketler parakende şirketleri içerisine dahil edilmemekte ayrı bir sınıflandırma (fast food/restaurant şirketleri) içerisinde gösterilmektedirler. Çalışmamızda çok uluslu parakende-gıda şirketleri üst başlığıyla kast edilen şirketler; çok farklı gıda üretim/işlenmiş gıda şirketleri tarafından üretilmiş, işlenmiş ve tüketime hazır hale getirilmiş olan gıdayı (ayrıca tüketime hazır ham tarım ürünlerini de) doğrudan doğruya, belli bir gruba/bölgeye değil, asgari satın alma gücü olan kitlesel tüketicilerle buluşturan şirketlerdir ki, bu açıdan fast-food/restaurant zincirleri de parakende-gıda şirketleri kapsamında düşünülmektedir. Tabloda (5.6) görüldüğü gibi Birleşmiş Milletler’in yatırım istatistiklerinde de bu şekilde bir sınıflandırma yapılmıştır.

Tablo 5.6: Dünyanın en büyük 12 çok uluslu parakende gıda şirketinin toplam şirket varlıklarına göre sıralı hali, 2007

Şirket	Bağlı Ülke	Toplam Varlıklar (mil. dolar)	Toplam İstihdam (işçi sayısı)
Wal-Mart Stores, Inc.	ABD	163.514	2 055 000
Carrefour S.A.	Fransa	76.449	490 042
Tesco plc	İngiltere	60.425	413 061
Metro AG	Almanya	49.863	253 769
Seven & I Holdings Company Ltd.	Japonya	37.042	55 815
McDonalds Corp.	ABD	29.392	390 000
Koninklijke Ahold NV	Hollanda	19.845	118 715
George Weston Limited	Kanada	18.539	140 000
Safeway Incorporated	ABD	17.651	201 000
Delhaize Group	Belçika	12.889	138 000
Compass Group PLC	İngiltere	12.615	361 327
Sodexo	Fransa	11.671	342 380
Sonae Sgsp	Portekiz	10.074	26 251

Kaynak: UN World Investment Report, 2009, s.242.

Yukarıdaki tablo, “gıda satışı” yapan parakende şirketlerinin varlıklarına göre yapılan bir sıralamayı göstermektedir. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki, listenin tepesinde yer alan Wal-Mart, Carrefour, Tesco, Metro gibi şirketler mağazalarında gıda dışı satış da yapmaktadırlar. Ancak elbette yine de bu dört dev şirketin, büyüklükleriyle gıda sisteminde belirleyici oldukları için “parakende gıda şirketi” içerisinde değerlendirilmeleri gerekir. Aşağıdaki tabloda da (Tablo 5.7.) en büyük dört parakende-gıda şirketinin 2009 yılı itibariyle parakende satış rakamları, satışlarındaki artış ve yayıldıkları ülke sayısı gösterilmiştir.

Tablo 5.7: Dünyanın en büyük dört parakende-gıda şirketinin parakende satışları, iş yaptıkları ülke sayısı ve satışlarındaki artış, 2009

Sıra	Şirket Adı	2009 Yılı Parakende Satışları (mil.dolar)	Yayıldıkları/ Şube Açtıkları Ülke Sayısı	Satışlarının Artış Oranı (2004-2009)
1	Wal-Mart Stores, Inc.	405.046	16	% 7,3
2	Carrefour S.A.	119.887	36	% 3,4
3	Metro AG	90.850	33	% 3,0
4	Tesco plc	90.435	13	% 10,9

Kaynak: Deloitte, **Global Powers of Retailing 2011**, s.11.

Tabloda da görüldüğü gibi, Global Fortune 500 listesinde dünyanın en büyük şirketi olarak görülen Wal-Mart⁷⁰⁰, satışları açısından parakende şirketleri arasında açık ara öndedir. Öyle ki, Wal-Mart'ın satışları diğer parakende devleri Carrefour, Metro ve Tesco'nun toplam satışlarından epeyce fazladır.⁷⁰¹ Tablodaki dört şirket arasında, beş yıllık dönem içerisinde

⁷⁰⁰ Toplam gelirlerinde gıda dışı satışlarının da önemli payı olmakla birlikte Wal-Mart'ın gıda departmanına özel bir önem verdiği ve şirketin gıda satışlarının artırılması için özel olarak düzenlendiği gözlemlenmiştir. Erin Johansson, "Checking Out: The Rise of Wal-Mart and the Fall of Middle Class Retailing Jobs", **Connecticut Law Review**, Volume 39, Number 4, May 2007, s.1478.

⁷⁰¹ Kurucusu Sam Walton'un ABD'nin Arkansas şehrinde 1962'de açtığı mağaza ile ilk kez kendisini göstermeye başlayan Wal-Mart, hızla büyümüş ve 1972 yılında borsaya dahil olarak etkin parakende şirketlerinden birisi olarak faaliyetlerini yürütmüştür. Wal-Mart'ın, dünyanın büyük şirketi oluncaya kadar devam eden sürekli ve çok hızlı yükselişi gerçekten dikkat çekicidir. Öyle ki, şirketin 1968 yılındaki satış rakamı 13 milyon dolara yakındır. borsaya girdiği yıl olan 1972'de, yani on yıl içinde bu rakam 78 milyon dolara çıkmıştır. Üç yıl sonraki satış rakamı 238 milyon dolardır. 1980 yılına gelindiğinde artık toplam satış rakamı 1 milyar doları epey aşmıştır (1 milyar 250 milyon dolar). Şirketin esas büyük yükselişi ise nitelik ve nicelik olarak iyice gelişmeye başladığı 1980'li yıllarda olmuştur. Bu dönemde hipermarkete dönüşmüş, market sayılarını artırmış ve dış operasyonlarını genişleterek çok uluslu şirket olma sürecini de başlatmıştır. Şirketin satışları 1985 yılında 6,5 milyar doları bulurken satışlardaki hızlı yükselme -şirketin yenilenme, büyüme ve dışa açılma operasyonlarıyla da paralel olarak- sistematik olarak devam etmiştir. 1990 yılındaki toplam satış, 26 milyar dolara yakındır. 1995'de bu rakam 82 milyar doları geçmiştir. 2000'deki satış, 165 milyar dolar; 2005'deki 285 milyar dolardır. Richard Vedder - Wendel Cox, **The Wal-Mart Revolution**, The AEI Press, Washington, 2006, s.55-61. Kısacası Wal-Mart, ilk defa borsaya dahil olduğu, halka açık şirket halini aldığı 1972 yılında 78 milyon dolar olan yıllık satışını günümüzde (Global Fortune 500-2011 istatistiklerine göre) 421 milyar dolara çıkarmış ve sıradan bir şehir-kasaba mağazası iken 40 yıl içinde dünyanın en yüksek gelirli şirketi olmuştur. Wal-Mart'ın format değiştirerek "gıda parakendeciliği"ne geçtiği 1980'li yıllardan sonra büyüme hızını daha da arttırdığını söylemek mümkündür. J.Dennis Lord,

(2004-2009) satışlarını en fazla artıran parakendeci %10,9 ortalama artış sağlayan Tesco olmuştur. Büyük perakende gıda şirketlerinin, genel olarak (tamamen gıda dışı faaliyetlerde bulunanlar da dahil) perakende sektöründe ağırlıklarını hissettirmeye ve satış hasılatlarını da her geçen gün artırmaya başladıkları görülmektedir. İyice yaygınlaşan ve çeşitlenen medya-iletişim araçlarının da etkisiyle reklam-tüketim kültürünün tüketici taleplerini daha fazla etkilemeye başlaması, kredi kartı sisteminin hemen bütün ülkelerde geçerli hale gelmesi ve küresel piyasa ekonomisine entegre olan ülkelerdeki hükümetlerin ortaya koyduğu diğer kolaylaştırıcı etkilerle birlikte çok uluslu şirketler arasında dünyaya en hızlı yayılanlarının perakende gıda şirketleri olduğunu söylemek mümkündür. Çok uluslu perakende gıda şirketleri (hipermareketler-süpermarketler) arasında dünya genelinde en yaygın olanı 36 ülkede faaliyet yürüten Fransa merkezli Carrefour'dur. Almanya merkezli Metro'nun 33, İngiltereli Tesco'nun 13, en büyük perakende şirketi olan ABD'li Wal-Mart'ın ise 16 ayrı ülkede kolları bulunmaktadır.⁷⁰²

Gıdanın metalaşmasının en somut ve belirgin olduğu meta-mekanlar olan hipermarketler, devasa büyüklükleriyle ve raflarını/reyonlarını dolduran binlerce çeşit gıda ürünü ile gıda güvenliği/biyogüvenlik açısından denetlemeyi güçleştirecek bir gıda sistemi oluşturmaktadırlar. Zira, perakende şirketleri, dünyanın dört bir yanına yayılmış kollarıyla, tüketiciye sundukları gösterişli, cazip ve çok fazla tüketim seçeneğiyle ihtiyaç fazlası tüketimin (ve elbette doğal zenginliklerin tüketiminin) olağanüstü artmasına neden olmaktadır. Tüketicilerin büyük ölçüde kredi kartlarıyla borç altına girerek, gelirleriyle paralel olmayan bir tüketim davranışını benimseyerek

"Wal-Mart Supercenter Market Share of Grocery Retailing in U.S. Metropolitan Areas", **Wal-Mart World/The Worlds Biggest Corporation in the Global Economy**, (Ed.Stanley D.Brunn), Routledge Press, New York, 2006, s.60.

⁷⁰² Burada şirket yapısı itibarıyla dünyada daha yaygın örgütlenme ve yayılma koşullarına sahip olan McDonalds, BurgerKing, Pizza Hut gibi perakende fast-food/restaurant şirketlerini, kurulmaları çok daha zor olan ve çok daha büyük mekânlara sahip bulunan hipermarketlerin/süpermarketlerin yayılma sürecinden ayrı tutmak gerekir. Elbette daha esnek kurulma biçimlerine ve daha küçük mekânlara sahip olan fast-food/restaurant şirketlerinin çok daha fazla ülkede çok daha fazla sayıda şubelerinin bulunması kaçınılmazdır. Örneğin McDonalds şirketinin 118 ülkede, 33 binden fazla restoranı vardır. Yani McDonalds, neredeyse dünyanın tamamında şubeleriyle etkinliğini hissettirmektedir. http://www.aboutmcdonalds.com/mcd/our_company.html , Erişim Tarihi: 11.09.2011.

normal tüketim kalıplarının dışına çıkmaları ve bununla birlikte hiç de doğal olmayan -şirketler tarafından adeta kurgulanmış- yeni bir tüketim zihniyetini benimsemeye başlamaları da bu sürece eşlik etmektedir. Örneğin Wal-Mart, Barney Warf ve Thomas Chapman'a göre, dünyanın en büyük pazarlama zinciri olmaktan veya çeşitli ucuz ürünlerin satın alındığı yer olmaktan çok daha fazla bir şeydir. Yazarlara göre Wal-Mart aynı zamanda, tüketim kültürünün insan zihnine yerleştirildiği özel bir meta alanıdır. Wal-Mart tarzı mekanlar, "ölene kadar alışveriş" ("shop till you drop") felsefesinin inşa edildiği, alışverişin adeta bir "ibadet" gibi sunulduğu ve değişik ritüellerle kanıksatıldığı tüketim kültürünü yaygınlaştırmayı hedefleyen bir "tüketim katedrali" örneğini yansıtmaktadır.⁷⁰³ Parakende-gıda şirketlerinin, tüketimi teşvik eden ve "tüketim toplumu"nu genişleten dev yapılarıyla ekolojik sistem üzerinde önemli bir baskı unsuru oldukları ve bu şirketlerin "ekolojik ayak izleri"nin oldukça büyük olduğu da tespit edilmiştir. ABD'nin etkili çevre örgütlerinden Sierra Club'ün hazırladığı rapora göre, Wal-Mart'ın atmosfere saldığı carbon emisyonu son birkaç yıl içinde 20 milyon metrik ton civarında olmuştur. Buna mukabil, Carrefour'un 4,8 milyonluk, Tesco'nun 4 milyonluk carbon emisyonu salınımı söz konusudur. Rapor'da aktarıldığına göre mesela "Wal-Mart" bir şirket olmasaydı da, bir "Wal-Mart ulusu" söz konusu olsaydı, onun bıraktığı karbon ile çıkan ayak izi, onu dünyanın kirleten ülkeleri arasında Ürdün, Yemen, Dominik Cumhuriyeti ile birlikte 80.sıraya yerleştirebilirdi.⁷⁰⁴ Yani Wal-Mart, dünyada çok sayıda ülkeden daha büyük

⁷⁰³ Barney Warf and Thomas Chapman, "Cathedrals of Consumption: A Political Phenomenology of Wal-Mart", **Wal-Mart World/The Worlds Biggest Corporation in the Global Economy**, (Ed.Stanley D.Brunn), Routledge Press, New York, 2006, s.163.

⁷⁰⁴ Sierra Club, "What is Wal-Mart's True Environmental Footprint?", s.2. <http://www.sierraclub.org/pressroom/media/2011/2011-06-walmart.pdf>, Erişim Tarihi: 13.08.2011. Wal-Mart'ın "çalışma koşulları" ve "sendikalaşma" anlamında da sicilinin pek parlak olmadığına dikkat çekilmektedir. Wal-Mart'ın benimsediği maliyet tasarrufuna yönelik istihdam uygulamalarının ve katı bir şekilde sürdürdüğü "işgücü kontrolü"nün ancak sendikasız bir çalışma düzeninde mümkün olabileceği belirtilmektedir. Şirket, sendikal örgütlenme özgürlüğünü sınırlandıran bu politikalarını sürdürerek işletme maliyetlerini rakiplerinden yaklaşık yüzde 25 oranında daha az seviyede tutabilmektedir. Wal-Mart'ın politikaları sendikalara ve sendikalaşma çabalarına karşı mücadeleyi içermektedir. Şirketin sendikanın girmesini engellemek için hukuk ihlalleri dahil, çalışma sisteminde her yolu denediği belirtilmektedir. Ellen I Rosen, "Wal-Mart: The New Retail Colossus", **Wal-Mart World/The Worlds Biggest Corporation in the Global Economy**, (Ed.Stanley D.Brunn),

bir ekolojik ayak izine sahip bulunmaktadır. Carrefour, Metro, Tesco gibi diğer dev parakende-gıda şirketlerinin atmosfere bıraktıkları karbon salınımı da eklendiğinde parakende-gıda şirketlerinin –her ne kadar özellikle 2000’li yıllardan itibaren yoğun şekilde, şirketlerin bozuk imajını düzeltmek üzere “çevreci şirket” programı uygulama hedeflerini ortaya koysalar da⁷⁰⁵ - ekolojik sisteme olan baskılarının hatırı sayılır bir düzeyde olduğu anlaşılacaktır. Belli bir gelir düzeyinin üzerinde bulunan veya en azından belli bir gelir sahibi olan tüketicilerin yaşadıkları bölgelere yayılan hipermarketlerin dünyadaki gıda tüketim dengesizliğinin önemli görünümünden birisi olduğunu da söylemek mümkündür. Zira dünyanın bir bölümünde asgari yaşam ölçüsünde bile gıda bulmak söz konusu olamazken hipermarketlerin gıda reyonlarının normal/gündelik ihtiyaçların çok ötesinde ürünleri, reklam vs. gibi değişik “uyarılmış talep yaratma” aygıtlarıyla tüketiciyle buluşturması -bu tüketim kültürünün biyolojik çeşitlilik ve ekolojik gıda zinciri üzerinde yarattığı olumsuz baskı⁷⁰⁶ da göz önüne alındığında- ekolojik sistem içerisinde sürdürülmesi

Routledge Press, New York, 2006, s.95. Wal-Mart’ın eski personel yöneticilerinden birisi Wal-Mart için en tehlikeli kelimenin “sendika” olduğunu söylüyordu. **Y.a.g.e.**, s.96. Bu şekilde katı bir “anti-sendikal” görüşe sahip olan Wal-Mart’a yönelik en büyük eleştiriler de elbette sendikalardan gelmektedir. Çevreciler, tüketici örgütleri, sendikalar ve şirket çevresinde cinsiyet ayrımcılığı yapıldığını düşünen kadın örgütleri Wal-Mart’ı her platformda eleştirmekte ve kamuoyunda mahkûm etmeye çalışmaktadırlar. Şirkete yöneltilen bütün bu eleştirilerin haksız olduğunu söyleyen görüşler de vardır. Örneğin, Wedder ve Cox’a göre, Wal-Mart, onu eleştirenlerin söylediklerinin aksine çalışanlarına insanca muamele etmekte ve müşterilerinin de yaşam standartlarını geliştirmeye çalışmaktadır. Bu yazarlara göre, elbette diğer büyük şirketlerde olduğu gibi Wal-Mart içinde de bazı etik olmayan, illegal faaliyetler söz konusu olmuştur. Ancak, bu durum, şirketi bütünüyle mahkûm etmeyi haklı kılacak düzeyde değildir. Wal-Mart, aziz olmayabilir ama, bu yazarlara göre günahkâr da değildir. Wedder – Cox, **a.g.e.**, s.6.

⁷⁰⁵ Wal-Mart, 2005 yılında şirket faaliyetleri çerçevesinde yeni çevresel önlemler paketi hazırladığını kamuoyuna duyurmuştur. Buna göre şirket, yeni hedeflerinden bazılarını “çevre dostu” bir anlayış çerçevesinde enerjini verimliliğini artırmak, yüzde yüz yenilenebilir enerji kullanmak, parakende satış ürünlerinin “sıfır atık” ve “sürdürülebilir satış” ilkelerine uygun olarak yeniden düzenlenmek şeklinde açıklamıştır. Sierra Club, “What is Wal-Mart’s True Environmental Footprint?”, s.2. Bu şekilde özellikle çevreci örgütlerin ve tüketici hareketinin şirket aleyhine yoğunlaşan kampanyalarının şirket imajına yönelik olarak yarattığı olumsuz imajı dengelemek istemiştir.

⁷⁰⁶ Parakende-gıda şirketleri içerisinde “yerinde tüketim” mekânları olarak dikkat çeken ve Vandana Shiva’nın “abur cubur zincirleri” olarak nitelendirdiği Mc.Donalds, Pizza Hut gibi restaurant zincirlerinin ekolojik sisteme olan etkisiyle ilgili olarak Shiva, şöyle dikkat çekici bir değerlendirmede bulunmaktadır: “...Bu restaurantlar için yapılan yoğun hayvan üretimi ormansızlaştırma, toprak vasıfsızlaştırılması, su ve diğer doğal kaynakların kirlenmesine neden olmuştur. Üretilen her kilogram kırmızı et, tavuk eti, yumurta ve süt için çiftlik

gereken gıda hakkını ortadan kaldırma doğrultusundaki bir “gıda transferi” kavramını düşündürmektedir.

Parakende-gıda şirketleri, bir yandan dünya genelindeki bölgeler arasında kendisini gösteren “aşırı tüketim” ve “yoksulluk” olgusunun bir arada yaşandığı dengesiz, çelişkili ve ironik toplumsal-iktisadi yapının en somut görünümü olarak dikkat çekerken öte yandan GDO-tohum ve işlenmiş gıda sektörünün yarattığı GDO’lu, katkılı veya kimyasal etkilere sahip binlerce çeşit gıdanın tüketicilere ulaştığı en geniş meta-mekanlar olmaları ve büyüklüklerinden dolayı tüketici denetiminin de daha zor olması açısından biyogüvenlik risklerinin en geniş çerçevede hissedildiği, biyogüvenlik/gıda güvenliği sorunlarının yaygın olarak gündeme geldiği bir sektör olarak görünmektedir.⁷⁰⁷ Ancak bu biyogüvenlik sorunu, elbette temel olarak diğer iki grup çok uluslu gıda şirketlerinin, yani GDO-tohum, tarım ve işlenmiş gıda şirketlerinin yarattığı bir sorundur. Bu yüzden, hipermarket, süpermarket, fast-food restaurant gibi doğrudan satış şirketleri ile diğer gıda üretim/sanayii şirketlerini ayrı değerlendirmek ve parakende-gıda şirketlerini meta-gıda zincirinin (veya gıdaya tahakküm sisteminin) son halkası olduğu için, işlenmiş gıda şirketleriyle birlikte, onun bir uzantısı olarak ele almak gerekmektedir.

Çok uluslu şirketlerin hâkimiyeti, herhalde çok az alanda tarım-gıda sisteminde olduğu kadar belirgin/belirleyici durumda bulunmaktadır. İçinde bulunduğumuz ekolojik emperyalizm sürecinde ve giderek kurumsallaşmaya başlayan gıdaya tahakküm sisteminde, Monsanto, Cargill, Nestlé, Wal-Mart gibi çok uluslu gıda şirketleri, tohumdan, tarım ürünlerine, gıda tedarik zincirlerine ve süpermarket raflarına kadar meta-gıda zincirinin bütün aşamalarında tahakküm kurmakta, gıda sistemini büyük ölçüde kontrol

arazilerinden 5 kilogram yenilenemez toprak örtüsü kaybedilmektedir. Yoğun besicilik için gerekli su miktarı hayvan başına günde 860 litreyi, yani normal bir Hint ailesinin –eğer bulabilirlerse-kullandığı varsayılan suyun on mislini bulmaktadır.” Vandana Shiva, **Çalınmış Hasat**, s.87.

⁷⁰⁷ Örneğin Vandana Shiva, “dünya gıdalarının McDonalddlaştırılması” olarak tanımladığı bu süreçte sürdürülebilir gıda sistemlerinin yok oluşa sürüklendiğini, doğal çeşitliliği tahrip edilmiş, tektipleştirilmiş bu gıda sisteminde; “hamburger kültürü”nün, “abur cubur gıda tüketimi”nin hâkim kılınmak istendiğini vurgulamaktadır. Shiva’ya göre bu yeni gıda kültürü ve ekonomisinde “deli dana” gibi (fabrikasyon/meکانikleştirilmiş gıdadan türeyen) salgın hastalıkların da gündeme gelmesi kaçınılmazdır. Shiva, **y.a.g.e**, s.86.

etmektedirler.⁷⁰⁸ Bugün on büyük çok uluslu şirket, ticari tohum pazarının yüzde 32'sini, yani 23 milyar dolarlık bölümünü GDO tohum pazarının da yüzde 100'ünü elinde bulundurmaktadır. Bu şirketler aynı zamanda küresel tarım kimyasalları ve pestisit pazarlarını da kontrol etmektedirler. Yine küresel tahıl pazarı sadece beş şirketin egemenliği altındadır. 1998 yılında bu beş şirketten en büyüğü olan Cargill, ikinci büyük Continental'i satın alarak tahıl ticaretinde tek büyük belirleyici olmuştur. DTÖ'yü de bu çok uluslu şirketler biçimlendirmişlerdir.⁷⁰⁹ Günümüzde şirketler tohumlar, suni gübrelelere ve ekipmandan, işleme, nakliye ve pazarlamaya kadar çiftlik üretim ve dağıtımının neredeyse her yönünü tekelleştirmişlerdir.⁷¹⁰ Özellikle, 2000'li yılların başından itibaren bir dalga halini alan tarım-gıda endüstrisindeki satın almalar, şirket birleşmeleri, iş ortaklıkları da sektördeki az sayıdaki şirketin pazar gücünü artırmış ve sektördeki tekelleşmeyi hızlandırmıştır.⁷¹¹ TRIPS antlaşmasının sağladığı kolaylık çerçevesinde gıda üzerinde patent edinme faaliyetlerinin hızlanması da bu şirketlerin gücünü pekiştiren bir başka unsur olmaktadır. Dört biyoteknoloji/tarımsal şirketi (Du Pont, Syngenta, Monsanto, Mitsui), dünyanın en önemli gıda ürünleri üzerindeki patentlerin yüzde 44'ünün sahibidir. Altı şirket, dünya tahıl ticaretinin yüzde 85'ini gerçekleştirmektedir: sekizi, dünya kahve satışlarının yüzde 55-60'ını; yedisi, Batı ülkelerinde tüketilen çayın yüzde 90'ını; üçü dünya kakao ticaretinin yüzde 83'ünü; üçü muz ticaretinin yüzde 80'ini idare etmektedir. Tahılı dünyada taşımak için gereken tahıl vinçleri, demiryolu bağlantıları, terminaller, mavnalar ve gemilere sahip olan özel şirket Cargill, dünya tahıl dağıtımının yüzde 80'ini idare etmektedir. Dört şirket, Amerikan sığır etinin yüzde 87'sini ve dört başka şirket de Amerikan tahılının yüzde 84'ünü yönetiyor. Üç sınai-tarım şirketi (Syngenta, Dupont ve Monsanto), küresel böcek öldürücü pazarının üçte ikisine yakını, dünya tohum

⁷⁰⁸ Mohamed Behnassi – Sanni Yaya, "Food Crisis Mitigation: The Need for an Enhanced Global Food Governance", **Global Food Insecurity/Rethinking Agricultural and Rural Development Paradigm and Policy**, (Ed.Mohamed Behnassi–Sidney Draggan-Sanni Yaya), Springer Press, New-York-London, 2011, s.117.

⁷⁰⁹ Shiva, **y.a.g.e.**, s.17.

⁷¹⁰ Madeley, **a.g.e.**, s.129-130.

⁷¹¹ Behnassi-Yaya, **a.g.e.**

pazarının neredeyse dörtte birini ve GDO tohum pazarının yüzde 100'ünü elinde tutmaktadır.⁷¹²

Daha önce (Tablo 5.3.'de) gördüğümüz gibi, dünya tohum pazarının (2008 yılı itibariyle) yıllık ortalaması yaklaşık 23 milyar dolardır. Bununla birlikte, tohum pazarı sürekli olarak artarken, dünya çiftçilerinin hâlâ çok büyük kısmının şirket tohumunu değil, geleneksel tarım sürecine uygun olarak, kendi tohumunu kullanmaya devam ettikleri de görülmektedir. Toplam çiftçiler arasından kendi tohumlarını kullananların oranı; Arjantin, Avustralya, Kanada ve Polonya gibi endüstriyel tarımın görece gelişme gösterdiği ülkelerde bile ortalama %75 civarındadır.⁷¹³ Elbette bu oranlar, büyük ölçüde geleneksel tarımın devam ettirildiği Asya, Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde daha da yüksektir. Şirket tohumunun kullanma oranının henüz oldukça düşük olmasına rağmen dünya şirket tohumu pazarının bu kadar yüksek gelir sağlıyor olması çok uluslu gıda şirketlerinin potansiyel kâr öngörülerini gündeme getirmiştir. Buna göre, dünyadaki bütün çiftçilerin kendi yetiştirdikleri tohum yerine şirket tohumunu kullanmaları halinde yıllık tohum pazarının 73 milyar dolara çıkacağı tahmin edilmektedir.⁷¹⁴ Bu yüzden, çok uluslu şirketler, pazar paylarını daha da artırmak üzere geleneksel çiftçilerin şirket tohumu kullanmaları için önemli yatırımlar, yoğun çalışmalar yapmaktadırlar. Bu çabalar, sadece geleneksel çiftçilik üzerinde değil, -kullanılan GDO'lu tohumun etkileri dikkate alındığında- genel olarak ekolojik sistem üzerinde ciddi bir baskı oluşturmakta, biyoçeşitliliğe zarar vermektedir. Ayrıca şirketlerin tohumlarını tarım kimyasallarıyla birlikte satmaya başlamaları, yukarıda Monsanto örneğinde bahsi geçtiği gibi, çiftçilerin tohum satın aldıkları şirketten tarım kimyasalı da satın almak zorunda kalmaları hem bu alanda faaliyet yürüten şirketlerin kârlarını katlamakta hem de tohum ve

⁷¹² Madeley, **a.g.e.**

⁷¹³ Tayfun Özkaya, "Tohumda Tekelleşme ve Etkileri", 27.05.2008, <http://www.ekolojistler.org/tohumda-tekellesme-ve-etkileri-prof.-dr.-tayfun-ozkaya.html>, Erişim Tarihi: 18.03.2011.

⁷¹⁴ **Y.a.g.e.**

gıda egemenliğini ortadan kaldıran gıdaya tahakküm sisteminin derinleşmesine yol açmaktadır.⁷¹⁵

Çok uluslu gıda şirketlerinin Türkiye'deki etkinlikleri de, özellikle 1980'li yıllardan sonra, Türkiye'de iyice belirginleşen "dışa açılma" ve "serbest piyasa" politikalarıyla birlikte epeyce artmıştır. 1960'lı yıllardan bu yana Türkiye'de yatırımlar yapan Cargill'in 1990'ların sonuna doğru nişasta bazlı şeker tesisleri kurmasıyla başlayan süreçte Türkiye'de nasıl bir "militian yatırım" örneği sergilediğinden bahsetmiştik. 2011 yılına gelindiğinde Cargill, aktardığımız değişik yasal düzenlemelerle birlikte Türkiye'deki kurumsal varlığını güvence altına almıştır. Şirket, ayrıca nişasta bazlı şeker kotası uygulamasıyla üretim sürekliliğini de sağlamlaştırmış durumdadır. Bugün için Şeker Kurulu tarafından nişasta bazlı şeker için ayrılan kotanın %80'ninden fazlası, en büyük ağırlığını Cargill'in oluşturduğu yabancı şirketlerden temin edilmektedir.⁷¹⁶ Türkiye'nin tohumluk sektöründe çok uluslu gıda şirketlerinin pazar payları oldukça yüksektir. Örneğin 2009 yılı itibariyle hibrit mısır tohumluğunun 3/4 kadarı 5 tane büyük çok uluslu tohum şirketi tarafından sağlanmaktadır. Pinooer şirketinin payı %25,4; Monsanto'nun payı %25,1; Syngenta'nın payı ise %8,3'tür. Bu üç şirketin ayçiçeği tohumluğundaki payı ise %70'ten fazladır. Pamuktada Bayer, Monsanto ve Pinooer'in toplam pazar payları %50'dir. Bu şirketler, Türkiye'nin tohumculuk örgütlenmesinde çok ciddi bir etkinliğe sahiptirler. Daha önce bahsettiğimiz Tohumculuk Yasası ile bu etkinlik çok daha artmış bulunmaktadır. Ayrıca Monsanto'nun mısır tohumunda Cargill ile işbirliği içerisinde olması, Monsanto'nun (ve elbette Cargill'in de) Türkiye mısırı üzerindeki hakimiyetinin boyutlarını artırmakta⁷¹⁷ ve aynı zamanda her iki şirketin de biyogüvenlik karnesinin pek iyi olmadığı, özellikle GDO karşıtı hareket tarafından sürekli olarak vurgulandığı için, "GDO'lu mısır" ihtimalini gündeme getirmektedir.

⁷¹⁵ Y.a.g.e.

⁷¹⁶ Oral, a.g.e.

⁷¹⁷ Y.a.g.e.

İşlenmiş gıda sektörü ve parakende gıda sektöründe de –son yıllarda yoğunlaşmaya başlayan birleşmeler ve satın almaların da etkisiyle- çok uluslu gıda şirketlerinin Türkiye’deki pazar paylarının giderek artmakta olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin Oral’ın yapmış olduğu araştırmalara göre nişasta bazlı şeker sektöründe Cargill, Amylum, Cargill/Ülker (Pendik nişasta) şirketlerinin payı %80’dir. Yine Uniliver’in (Algida markasıyla) dondurma sektöründeki payı %70’i bulmuştur. Kolalı içeceklerde Coca-Cola ve Pepsi pazarın %75’ine hakimdir. Çikolatada Nestle, Kraft (Milka markasıyla) ve Unilever %30; hazır kahvede Nestle (Nestcafe markasıyla) ve Kraft (Jacops markasıyla) %80; Rakıda Texas Pasific Group/Mey %70; Kâse margarinde Unilever (sana ve Becel markalarıyla) %50; şekerlemede Cadbury (Kent markasıyla), Haribo %70; cipste Frito-Lay (ruffşes ve Doritos markalarıyla), Kraft (Cipso ve Patos markalarıyla), P&G (Pringles markasıyla) %90 oranında pazar hakimiyetine sahip çok uluslu gıda şirketleri olarak dikkat çekmektedirler.⁷¹⁸ Bu ürünlerin çoğunun bileşiminde; büyük ihtimalle GDO’lu mısırdan elde edilen nişasta bazlı tatlandırıcıların (glikoz şurubu ve fruktoz şurubu); mısır nişastasının, büyük ihtimalle GDO soyaдан elde edilmiş soya lesitininin, soya ununun, soya proteinin kullanılıyor olması özellikle Türkiye’deki tüketici hareketi sözcüleri tarafından, gıda güvenliği açısından “yüksek riskli” olarak değerlendirilmekte ve tüketiciler bu konuda sürekli olarak uyarılmaktadır.⁷¹⁹ Bu ürünlerin tüketiciye sunulduğu parakende gıda

⁷¹⁸ **Y.a.g.e.**

⁷¹⁹ Tüketici Hakları Derneği’nin yapmış olduğu araştırmalara göre genel olarak dünyada GDO’ların kullanıldığı ürünler şöyle sıralanmıştır: (1) *GDO’lu mısırdan tamamen kendisinden üretilen ürünler*: Mısır yağı, mısır gevreği, mısır unu, mısır cipsi, mısır nişastası, mısır konservesi. (2) *GDO’lu mısırdan elde edilen nişasta bazlı tatlandırıcıların, yani glikoz şurubu ve fruktoz şurubunun kullanıldığı ürünler*: Kolalar, gazozlar, meyve suları, kekler, bisküviler, bebek bisküvileri, çubuk krakerler, mısırlı bebe kahvaltısı. (3) *GDO’lu mısır nişastasının kullanıldığı ürünler*: Gofretler, bebek bisküvileri, hazır çorbalar, et suyu tabletleri, mayonez, çikolatalı pudingler, makarna sosu, ketçap. (4) *GDO’lu soyanın tamamen kendisinden üretilen ürünler*: Soya yağı, soya etli kıyma, soya cipsi, soya unu, hazır soya köftesi. (5) *GDO’lu soya ununun kullanıldığı ürünler*: Gofretler, bisküviler. (6) *GDO’lu soyaдан elde edilen soya lesitininin kullanıldığı ürünler*: Kekler, bisküviler, gofretler, bebek bisküvileri, çubuk krakerler, pudingler, çikolatalı kremler, sütü peynirli bebek kahvaltıları, devam sütü, çikolata, margarin. (7) *GDO’lu soya proteinin kullanıldığı ürünler*: Hazır hamburger köftesi, salam, sucuk, sosis, çikolata. (9) *GDO’lu kanolanın/kolzanın kullanıldığı ürünler*: Kanola yağı, margarin. (10) *GDO’lu pamuğun kullanıldığı ürünler*: Margarin. Turhan Çakar, “Genetiği Değiştirilmiş organizmalar ve Tüketici Hakları”, **a.g.e.**, s.80. Türkiye’de bu ürünlerin hepsinin hipermarket raflarında bulunuyor olması ve bu ürünlerin etiketlerinde GDO’lu olma riski taşıyan “glukoz şurubu”, “fruktoz şurubu”, “soya lesitini” gibi maddelerin açıkça görülüyor

sektöründe de bir tekelleşme doğrultusu görülmektedir. Bu alanda etkin olan dört çok uluslu şirketin (yabancı sermayeli veya yabancı ortaklı); Migros, CarrefourSa, Metro Group ve Tesco-Kipa'nın Türkiye'deki pazar payları %60'tır. Fast-Food parakende sektöründe de çok uluslu gıda şirketleri kendilerini göstermektedirler: 2007 verilerine göre; Türkiye'de BurgerKing'in (İngiltere) 193 restoranı vardır ve 300 milyon dolar satışı olmuştur. McDonalds'ın restoran sayısı 104 satışı 125 milyon dolardır. ABD kökenli diğer restoranları Pizza Hut, Dominos Pizza ve Kentucky FC, toplam 161 restorana ve 122 milyon dolar ciroya sahiptirler. Türkiye kökenli sadece iki restoran; 72 restoranı, 72 milyon dolar satış rakamı olan Sultanahmet Köftecisi ve 112 restoranı, 15 milyon dolar satış rakamı olan Pizza Pizza bu şirketlerin arasında yer alabilmişlerdir.⁷²⁰

Görüldüğü gibi, Türkiye'de çok uluslu gıda şirketlerinin ağırlığı gün geçtikçe daha da artmakta ve bu ağırlık hem gıda üretiminin tarihsel öznesi olan köylülüğün daralmasına, bununla birlikte çok uluslu şirketlere bağlı sözleşmeli çiftçiliğin, şirket tarımının yaygınlaşmasına yol açmakta hem de (neo-liberal ekonomi politikaların etkisiyle devletin rolünün de azaldığını dikkate alırsak) tüketim sürecinin ulusal-yerel (hukuki-iktisadi ve sosyal) denetleme mekanizmaları gevşediğinden bir gıda güvenliği ve biyogüvenlik (biosafety) açığı doğurmaktadır. Daha önce bahsettiğimiz sorunları içerisinde barındıran Tohumculuk Yasası, Biyogüvenlik Yasası, Şeker Yasası, vs. gibi düzenlemelerle ve tarım-gıda alanındaki özelleştirmelerle de desteklenen bu süreç sonuç olarak Türkiye'nin önüne geniş anlamda bir biyogüvenlik (biosecurity) ve/veya gıda egemenliği sorununu da getirmiş gibi görünmektedir.

Bütün bu olgular, bulgular ve tespitler, çok uluslu gıda şirketleri dünyadaki üretim ve tüketim sürecini kontrol altına alma konusunda ciddi bir atılım içerisinde olduklarını göstermektedir. Biyoteknoloji kapitalizminin çok

olması, bu ürünlerin büyük bölümünün çok uluslu gıda şirketlerine ait olması gerçeğiyle birleşince "GDO'lu tüketim" konusunda şüpheler artmış, özellikle Biyogüvenlik Yasası tartışmaları süresince bu konu sürekli olarak gündeme taşınmıştır.

⁷²⁰ Oral, y.a.g.e.

uluslu şirketleri, az gelişmiş ülkelerin hem binlerce yılda oluşmuş gıda sistemlerini hem de gıda sistemini de kapsayan eko sistemlerini de tahrip etmeyi (ekolojik emperyalizm) “üretimin artması” çerçevesinde meşrulaştıracak bir düşünce ile donatılmışlardır. Örneğin –daha önce değindiğimiz gibi- Cargill’in, 1992’de Hindistan’a girince “Hindistan çiftçilerine arıların poleni gasp etmesini önleyen akıllı teknolojiler getiriyoruz” açıklaması; Monsanto’nun, zararlı bitkilerin güneş ışığını çaldığından bahsetmesi⁷²¹ ve benzeri şekildeki gıda üretimi için ekosistemi gözden çıkaran düşünceler, ilk algılamada belki abartılı bir “insan merkezilik” olarak değerlendirilebilir. Ya da insani çıkarlar uğruna yaşamın diğer unsurlarının feda edilmesi, tahakküm altına alınması anlamında bir “post-modern Makyavelizm” olarak da anlaşılabilir. Ancak, her coğrafyaya, topluluğa, ulusa göre değişik propaganda teknikleri ile, çok etkileyici ideolojik aygıtlarla gerçek ne kadar çarpıtılmaya çalışılırsa çalışılsın; biyoteknoloji kapitalizminin gıdaya tahakküm zinciriyle esas olarak insanın/insanlığın tutsak edildiğini gösteren bulgular artık kendisini bütün çıplaklığıyla göstermektedir.

Kissinger’in 1970’lerde sarf ettiği; “petrolü kontrol altına alırsanız, ülkeleri kontrol altına alırsınız; gıdayı kontrol altına alırsanız, nüfusu kontrol altına alırsınız”⁷²² sözü bu konuda bir ipucu vermişti. Burada “nüfusun kontrolü” derken elbette kastedilen nüfusun azaltılması değildi. Gerekirse o da yapılabilirdi (nitekim yapıldı da) ancak esas kastedilen şey; nüfusun, insanların, insanlığın biyopolitik kontrolüydü. Yaşamın temeli olan “gıda”nın ontolojik mülkiyetine (patentlenen tohum, biyoteknolojik şirket tarımı vs. ile) sahip olmak bu açıdan en elverişli silah oldu. Irak’ın ABD tarafından işgal edilmesinden sonra işgalcilerin yaptıkları ilk ivedi iş, (biraz da kuyuların direnişçiler tarafından tahrip edilmesini de önlemek için) petrol kuyularını sıkı askeri abluka altına almak oldu. Ama işgalciler aynı zamanda ivedilikle bir iş daha yaptılar: On bin yıllık birikimle bugüne ulaşmış olan Irak’ın yerli tohumun yerine çok uluslu gıda şirketlerinin tohumunun yerleşmesi için – daha önce değinmiş olduğumuz- alelacele bir tohum yasası çıkarılmasını

⁷²¹ Shiva, **Çalınmış Hasat**, s.16.

⁷²² “If you control the oil you control the contry; if you control food, you control population”

sağladılar. Yani işgalciler, büyük ihtimalle Irak topraklarında kalıcı olabilmeleri için nüfusu gıda yoluyla biyopolitik bir kontrol mekanizmasına dahil etmek gerektiğini düşünüyorlardı. Sadece petrol üzerinden tahakküm kurmak, daha kısa süreli etki gösteren, daha fazla direnişe fırsat veren ve daha maliyetli bir “eski emperyalizm” anlayışını gösteriyordu. Aynı zamanda gıda üzerinden bir tahakküm sistemi oluşturmak ise; daha kalıcı, daha az maliyetli ve doğrudan yaşamı bağladığından (tohum ve açlık denklemi) direnç unsurlarını daha fazla pasifize edici bir yeni emperyalizm, “ekolojik emperyalizm” anlayışıyla örtüşüyordu.

Kissenger’in o manidar sözü elbette çok uluslu gıda şirketlerinin, biyoteknoloji kapitalizminin amaçlarını dile getiriyordu. Çok uluslu gıda şirketlerinin bu amacını, biyoteknoloji kapitalizminin merkezi ABD’nin DP’li senatörü James Weaver çok çarpıcı bir şekilde, iyice serzenişli bir şekilde, şöyle betimliyor: ⁷²³

...Bu şirketler birer devdir. Sadece tahıl alım satımını değil, onun nakliyesini, depolanmasını ve geriye kalan her şeyi kontrol etmektedirler. Bu iğrenç bir şey. Onlara karşı defalarca ve defalarca harekete geçtim. Bence gıda en önemli... Gıda arzını kontrol edenler insanların hayalarından yakalamış demektir ve biz hala altı şirketin bunu gizli bir şekilde yapmalarına ses çıkarmıyoruz. Akıl alır gibi değil.

“Gıda arzını kontrol edenler, insanların hayalarından yakalamış demektir” Biyoteknoloji kapitalizminin ve biyopolitik gıdaya tahakküm sisteminin özünü Weaver’in bu basit sözünden daha çarpıcı şekilde anlatmak mümkün değildir. Sadece bir ekleme yapmak gerekir: İnsanları hayalarından yakalanmış hissettiren olgu, sadece “gıda arzının kontrolü” değil, zira bu kontrol eski emperyalizm çağında da mümkündü, ontolojik mülkiyeti değiştirilmiş, patentlenmiş, kökten (tohumdan) metalaştırılmış gıdanın arzının kontrolüdür. Bu durum ise ancak “ekolojik emperyalizm çağı”nda mümkün olabilmektedir.

⁷²³ Shiva, **y.a.g.e.**, s.39.

SONUÇ

Bu çalışmada “gıdaya tahakküm” sorunu; siyaset bilimi ve ekolojik düşünce temelinde gerçekleşen bir perspektifte; belirli bir tarihsel süreç ve iktisadi durum çerçevesinde, öncelikle bir “ekolojik emperyalizm” sorunu olarak ele alınmıştır. Kapitalizm/metalaşma süreci ile paralel olarak tohumları atılmaya başlanan gıdaya tahakküm sisteminin, ilk filizleri İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki (1970’li yılların sonuna kadar uzanan) geniş bir döneme tekabül eden Yeşil Devrim sürecinde görülmeye başlanmıştır. Çalışmada bu süreç (nedenleri, etkileri ve sonuçlarıyla birlikte Yeşil Devrim dönemi) metalaşma olgusu ile bağlantılandırılarak ele alınmıştır. Yeşil Devrim sonrasında gerçekleşen, bir ölçüde onun devamı olarak düşünüldüğü için “İkinci Yeşil Devrim” olarak da nitelendirilen biyoteknoloji/tarımsal biyoteknoloji devrimi ise gıdaya tahakküm sisteminin iyice boyutlandığı, genişlediği ve adeta kurumsallaşmaya başladığı koşulları yaratmıştır. Çalışmanın esas odaklandığı olgu (veya sorun), ekolojik emperyalist bir zeminde gerçekleşen ve mimarları çok uluslu gıda şirketleri olan bu “koşullar”dır.

Gıdaya tahakkümün iyice kök salmaya başladığını ve bir ekolojik emperyalizm sorunu olarak nitelendirilmesi gerektiğini gösteren eğilimler esas olarak genetik/biyoteknolojik devrimin ve bununla birlikte neo-liberal iktisat (tarım) politikalarının şekillendirdiği 1980 sonrasındaki yeni küresel tarım-gıda sisteminde görülmektedir. Çalışmada, hem biyoteknolojik devrim; bu devrimin tarım-gıda sistemine olan etkileri; bu süreçte yeni, kârlı ve geniş potansiyeli olan bir meta alanı oluşturarak büyüyen GDO ticareti; bu ticaretin ortaya çıkardığı/çıkarma riski taşıdığı biyogüvenlik sorunları; hem de bu süreci kolaylaştıran “DTÖ Antlaşmaları” (özellikle TRIPS) ve bu sürecin esas mimarı olan çok uluslu gıda şirketleri (ÇUGŞİ) irdelenerek farklı açılardan görülebilecek bir “gıdaya tahakküm anatomisi” ortaya konulmaya çalışılmış

ve gıdaya tahakküm sisteminin hem düşünsel temellerinin hem de somut olarak işleyişinin anlaşılmasına katkı sağlanmıştır.

Böyle bir çözümleme yapılırken değişik ekonomi-politik (ÇUGŞİ) ve hukuki (TRIPS) araçlarla adeta kurumsallaştırılmaya çalışılan gıdaya tahakküm sistemi ile zaman zaman krize dönüşen “küresel gıda sorunu” arasında bağ kurulmuş ve dünyanın belli bölgelerinde kendisini hissettiren açlık sorununun esasında çoğunlukla resmi söylemlerde dillendirildiği gibi, “kuraklığa bağlı doğal bir felaket” veya “konjonktürel iktisadi dalgalanmaların geçici bir sorunu” olmadığı, gıdanın metalaşmasıyla başlayan ve buna bağlı olarak gerçekleşen gıdaya tahakkümle birlikte kendisini hissettiren emperyalist bir nedene bağlı olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Bu emperyalist süreç, eski emperyalist biçimlenişlerden farklı bir görünüm ortaya çıkarmaktadır ki; bu görünüm, ekolojik ve sosyolojik bir hak olan/olması gereken gıdanın insan emeği ile birlikte var olduğu habitatların bütün ekolojik ortamlarıyla tahakküm altına alındığı, ekolojik sürdürülebilirliklerinin tahrip edildiği bir ekolojik emperyalizm halidir. Bu yüzden çalışmada, gıdaya tahakküm sorununun önceki emperyalizm kuramlarıyla anlaşılmasının güç olduğu düşünülmektedir. Ekolojik emperyalizm sorunu olarak beliren gıdaya tahakküm sürecinin tam olarak anlaşılması için yeni bir kuramsal çerçeveye (“ekolojik emperyalizm kuramı”na) dayanılması gerektiğinden hareketle, öncelikle emperyalizm olgusu ile ilgili mevcut emperyalizm kuramları üzerinden kuramsal bir tartışma yapılmıştır.

Emperyalizm, esas olarak, kapitalist yayılmayla birlikte kurumsallaşmaya başladığı 20.yüzyılın başlarından günümüzdeki küreselleşme sürecine kadar kapitalizmin yeni özelliklerine bağlı olarak, önemli niteliksel değişimler geçirmiş ve bu değişimle birlikte farklı emperyalizm kuramları oluşturulmuştur. Bütün bu evrimsel süreç içerisinde, ekolojik emperyalizmi çağrıştıran olgular da mevcut olmakla birlikte, böylesine bir emperyalist süreci kuramsal olarak açıklamak için, ekolojik

sisteme yönelik daha belirgin, köklü bir tahribat ve tahakküm oluşmasına yol açan hissedilir, somut sorunlar (suyun metalaşması, iklim adaletsizliği, gıdaya tahakküm vs.) son zamanlarda iyice belirginleşmeye başlamıştır.

Emperyalizmin önceki biçimlenişleri (formları) çerçevesinde çözümleme yapan klasik ve onu izleyen çağdaş emperyalizm kuramları, özellikle de kapitalizmle emperyalizmi ilişkilendiren Marksist emperyalizm kuramları, kapitalizmin veya metalaştırıcı ideolojik sistemlerin hangi aşamalardan gelerek bugünkü ekolojik emperyalizm dönemine geldiğini anlamamız açısından ciddi bir birikim sunmaktadırlar. Ancak bu kuramlarda, Batı dışı veya çevre ekonomilerinin kapitalist merkezlere bağımlı hale gelmesi ve bu süreçte emeğin metalaşması üzerinde ağırlıklı olarak durulurken emperyalizmin ekolojik sistemi tahrip etmesi, yerel habitatların dönüştürülmesi (mesela sömürge ülkelerindeki ekolojik yıkım) ile ilgili – olgusal tespitler yapılmakla birlikte- sırf bu sürece odaklanan kuramsal bir çözümleme yapılmadığı bu çalışmada tespit edilmiştir.

Ekolojik sistemi temel alan, ekolojik gerçeklikten beslenen kuramsal çalışmalarda ve özel olarak ekolojik siyasal düşünce içerisinde ise, dünya üzerindeki ekolojik tahribatın toplumsal-siyasal-ekonomik neden ve sonuçlarını anlayabileceğimiz tespitler yapılmıştır. Ekoloji biliminin yasaları belirtilerek bu yasaların nasıl dönüştürüldüğünü, ekolojik döngünün bozulmasının dinamiklerini anlayabileceğimiz bilimsel/çözümlemeci tespitler de yine ekoloji kuramlarının/ekolojik siyasal düşüncelerinin altını çizdiği temel gerçeklikler olmuştur. Ekolojik emperyalizmin yarattığı siyasal ve ekolojik sorunları, doğa-toplum ilişkilerinde metalaşmanın etkisiyle ortaya çıkan tahakküm veya hiyerarşik sistemi anlayabilmemiz için bu tür ekolojik-siyasal çözümlemelerin önemli katkıları olmaktadır. Ancak, bu çerçevedeki kuramsal çözümlemelerde de ayrıntılı bir tahakküm, sanayileşme, büyüme, teknoloji, uygarlık eleştirisi yapılırken genellikle sorunun merkezi kaynağı olan, emperyalizmin/emperyalist sistemin dünya ekolojik sistemini yağmalaması süreci göz ardı edilmiş veya bu süreç kuramsal bir temele oturtulmamıştır. Burada emperyalist ilişkilere daha sık değinmesi açısından ekososyalist

düşünceyi istisna olarak göstermek doğru olabilir. Ancak ekososyalist düşüncede de emperyalizm vurgusu –var olmakla birlikte- düşüncenin temeline oturmamakta kavramsal olarak “ekolojik kriz” ile “kapitalizm” ilişkisi “ekolojik kriz” ile “emperyalizm” ilişkisinin önüne geçmektedir. Kapitalizm ile emperyalizm arasına, klasik Marksist emperyalizm kuramlarının aksine, mesafe konulduğu için ekolojik emperyalizm sürecini besleyecek kavramsal unsurlar zayıf kalmaktadır. Bununla birlikte, ekososyalist düşüncenin, ekolojik krizle ilgili olarak detaylandığı somut tespitler ekolojik emperyalizm sürecini de açıklayıcı unsurlar içermektedir.

Yaşam üzerine doğrudan etkili olan bazı önemli gelişmeler yeni ve daha kapsamlı, bütüncül bir emperyalizm kuramı oluşturma ihtiyacını ortaya koymaktadır. Örneğin biyoteknoloji alanındaki devrim olarak nitelendirilen (genetik devrimi) gelişmeler, su ve gıdanın metalaştırılması süreci, gıda-ilaç sanayisindeki tekelleşme, nükleer teknolojinin ve nükleer, kimyasal, biyolojik silahlanmanın geldiği boyutlar, küresel iklim değişikliğinin nedenleri ve yarattığı sonuçlar ... Bütün bu gelişmelerin yaşam alanlarında ve toplumsal sistemler içerisinde, insanın da yaşama özgürlüğünü yok edecek tehlikelerle beliren yeni tahakküm ilişkilerinin doğuruyor olması, ekolojik emperyalizm kavramını klasik (ve ardıllarındaki) bilinen emperyalizm kuramlarının ve ekolojik siyasal düşüncenin kavramsal koordinatlarıyla açıklamanın yetersizliğini ortaya çıkarmıştır.

Ayrıca günümüzde, tohumun patentlenmesi, biyoteknoloji kapitalizmi, GDO’ların üretim ve tüketimi vs. belirtilerle somutlaşan gıdaya tahakküm üzerinden siyasal iktidar ilişkilerinin ve yeni bir toplumsal-sınıfsal hiyerarşinin oluşmaya başlaması, kapitalist iktidar aygıtlarının yeniden örgütlenmesini de sağlamakta olduğu için bu tahakküm sürecinde “gıda” konusu iktisat veya ziraat mühendisliğinden öte, artık bir siyaset bilimi sorunu olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda özellikle çalışmamızda ayrıntısıyla ele aldığımız “biyopolitika” ve “biyoiktidar” kavramlarına bu sorunu anlamak için de müracaat etmek kuşkusuz, hem siyaset biliminin disipliner bakış olanaklarını genişletecek ve hem de ekolojik emperyalizmin, biyoteknoloji

kapitalizminin ortaya çıkardığı yeni “emperyal iktidar” biçimlenişinin ve bu çerçevedeki gıdaya tahakküm sürecinin de daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Gerçekten de, kapitalizmin hizmetine sunulan biyoteknolojinin toplumsal ekolojik sistemler üzerindeki dönüştürücü ve tahakkümcü niteliğinin ortaya çıkardığı sonuçlar, ekolojik emperyalizmi göstermek üzere biyopolitika açısından ciddi argümanlar sunmaktadır. Çünkü, biyopolitika en çok, yaşamın temeli olan, ancak ciddi bir kârlılık marjı da oluşturan gıda üzerinde şekillendirilmektedir ve gıdaya ulaşma zorluğu üzerinden de ciddi bir tahakküm mekanizması kurulmaya çalışılmaktadır.

Bu konuda esas olarak etrafında dönüp dolaşılan kavram ise açlıktır. Biyopolitika ve biyoteknoloji, bu bağlamda birbirleriyle ilintili kavramlar olarak önem kazanmaktadır. Gıda, yaşamın temelidir ve yaşam üzerine kurulan iktidar en önce açlık sorunuyla meşgul olacaktır. Böyle bir iktidarın kurulabilmesi için gıdanın çoğaltılma tekniğine, biyoteknolojiye hâkim olunması gerekmektedir. Bu çoğaltma işlevi ise –her ne kadar (bir meşrulaştırıcı paradigma olarak) açlık sorununu çözmek için gerçekleştirildiği söylene de- öncelikle kapitalizmin var olduğundan bu yana vazgeçilmez güdüsü olan kâr maksimizasyonu için ve elbette bu “kâr maksimizasyonu”nun kaçınılmaz alternatif maliyeti olan “açlık” ve “yoksulluk” sarmalı altında ezilen kitleleri, nüfusu küresel kapitalizmin hiyerarşik sistemine bağımlı kılmak için de gerçekleştirilecektir. Buna biyopolitika çerçevesinde “açlıkla terbiye etmek” de denilebilir. İşte biyoteknolojik devrim denilen olgu esas itibarıyla bu doğrultuda gelişmiş, bağımlılığı ve hiyerarşiyi kurumsallaştıran bir sonuç doğurmaya başlamıştır. Zaten modern toplumda, bedenden (hatta embriyodan⁷²⁴) nüfuslara kadar bütün canlı yaşamı üzerindeki belirleyici olan biyopolitikanın ve biyoiktidar mekanizmasının mikro iktidar alanlarında yararlandığı bilim esas itibarıyla genetik bilimi ve onun uygulama tekniği olan biyoteknoloji olmaktadır.

⁷²⁴ Bkz. Aykut Çoban, “Türkiye’de Ana Rahmindeki Embriyonun Hukuki Statüsü”, **6.Ankara Biyoteknoloji Günleri: Biyoteknoloji, Biyogüvenlik ve Sosyo-Ekonomik Yaklaşımlar**, A.Ü. Biyoteknoloji Enstitüsü Yayını, Ankara, 2007, s.85-110.

Kısacası, kapitalizmin ve emperyalizmin doğrudan canlılık ve canlılığın gerekli unsurları (gıda, su, ilaç, gen, iklim vs.) üzerinde tahakküm kurmaya başladığı en son aşamasında artık klasik emperyalizm kuramları veya onları eleştiren çağdaş emperyalizm kuramlarının (değerlerini yitirmemekle birlikte) ve ayrıca bu klasik siyaset bilimi argümanlarının da yetersizliği görülmektedir. Bu yüzden ekolojik emperyalizmin kuramsal içeriğini, yeni kavramsal koordinatları, yeni somut gerçekliklerle besleyerek oluşturmak gerekmektedir. Bu çalışma, ekolojik emperyalizm sorunsalının sorun alanlarından birisi olarak gördüğümüz “gıdaya tahakküm süreci”ne odaklanırken bu sürecin net olarak anlaşılmasını ve çözümlemelerin sağlam bir temele oturmasını sağlayıcı kuramsal çerçeve olarak ekolojik emperyalizm kuramı üzerinde durmuştur. Bu çerçeve belirlendikten ve gıdaya tahakküm, bir ekolojik emperyalizm sorunu olarak tespit edildikten sonra, öncelikle gıda olgusu kavramsal ve tarihsel bir temele oturtularak, gıdaya tahakküm sisteminin temel özellikleriyle ilgili aşağıdaki tespitler ve bulgular ortaya konulmuştur:

(1) Gıda üzerinde denetim kurma süreci aslında ilkel çağlardan bu yana olagelen, sömürgecilik döneminde tarımsal yapılar üzerine kurulan ve köle emeğiyle şekillenen “gıda gaspı” ile birlikte iyice kurumsallaşmaya başlayan bir tarihsel süreci ifade etmektedir. Dolayısıyla, gıda stoklarının emperyalist güçler tarafından talan edilmesinin (gıda emperyalizminin) yeni bir olgu olduğunu düşünmek mümkün değildir ve bu sürecin tarihsel-politik, yani iktidar ilişkilerini belirleyen, o ilişkilere göre belirlenen bir süreç olduğunu söylemek doğru bir tespit olacaktır. Ancak, gıdaya tahakkümün doğal, tarihsel işleyişine göre şekillenen ve temeli köleliğe dayanan bu siyasal/ekonomik süreç, modern-demokratik zamanlardan sonra “teorik olarak” beklendiği gibi ortadan kalkmamış, fakat farklı bir hâl alarak evrilmiş ve içinde bulunduğumuz çağın en “demokratik” düzeyinde bile ironik bir şekilde en kapsamlı, yaygın bir iktidar-tahakküm (biyoiktidar) ilişkisine konu olmaya başlamıştır. Üstelik günümüzde sadece gıda stokları üzerine tahakküm mekanizması işlememekte, gıdanın üretildiği ekolojik alanlar tahrip edilmekte, ekolojik döngü bozulmakta ve ayrıca gıdaya tahakküm üzerinden

global toplumsal-siyasal bir hiyerarşik tahakküm-iktidar mekanizması da kurulmaya çalışılmaktadır.

(2) Bunun sonucunda daha önceki sömürgeci-emperyal dönemlerde görülmedik bir şekilde, içinde binlerce yıllık bir tarihsel birikimi ve kolektif kültürü barındıran tohumun genetiğinin dönüştürülmesi ve patentlenmesiyle birlikte gıdanın ontolojik mülkiyeti değiştirilmekte, bu süreçte köylülüğü ve gıda egemenliğini var eden temel unsur da ortadan kaldırılmak istenmektedir. TRIPS, UPOV vs antlaşmalar, biyoteknoloji kapitalizmi lehine bu ontolojik mülkiyet değişimini meşrulaştıran bağlayıcı hukuki metinler olarak dikkat çekmektedir. Yani artık yeni yönelim, sadece emeğin değil, emek ile birlikte emeğin de içinde var olduğu topyekun ekolojik sistemin metalaştırıldığı bir dönüşüme doğrudur. Çalışma boyunca tespit ettiğimiz bulgular bu sürecin önemli bir ivme kazandığını göstermektedir.

(3) Gıdaya tahakküm sisteminin genişlemeye, bu sistemin mimarı olarak kabul ettiğimiz çok uluslu gıda şirketlerinin hegemonyasının iyice belirginleşmeye başlamasıyla birlikte, dünya genelindeki tarım alanlarında geleneksel ulusal/yöresel pazara veya köylünün kendisine/ailesine yönelik olarak işleyen “köylü merkezli tarım”dan doğrudan doğruya piyasa mekanizmasına yönelik olarak işleyen “şirket tarımı”na geçiş eğiliminin güçlendiği görülmektedir. Çiftçinin ÇUGŞİ’lere sözleşmeyle bağlandığı şirket tarımı sisteminin yaygınlaşması ile sosyolojik bir kategori olarak köylülüğün tasfiye edilmeye başlandığı görülmektedir. Ayrıca, şirket tarımı, kimyasal girdilerin yoğun olarak kullanıldığı, GDO tohumların ekiminin yapıldığı mekanik-biyoteknolojik bir tarım modeli getirdiği ve ürün çeşitliliği yerine “tek çeşit ama fazla ürün” anlayışı üzerinde gerçekleştiği için “biyoçeşitlilik zararlısı” bir model olarak anılmayı hak etmektedir. Bu süreçte köylülüğün kolektif mülkiyetinde olan tohumun genetik yapısı değiştirilerek özel mülkiyete (şirket mülkiyetine) dahil edilmeye başlaması tahakkümü daha da boyutlandırırken genetiği değiştirilmiş tohum üzerinden yapılan ticaretin genişlemesi, GDO’lu tüketimin yaygınlaşması ciddi bir biyogüvenlik sorunu da doğurmaya başlamıştır. Bitkinin tohumuna kendi embriyolarını öldürecek

toksik bir madde içeren bir gen katmak yoluyla “intihtar tohumlar”ı üreten biyoteknoloji şirketleri hem ekolojik denge, hem tarımsal süreklilik hem de gıda güvenliği ve biyogüvenlik açısından son derece tehlikeli bir “emperyalist” çalışma içerisine girmişlerdir. Uluslararası ticaret hukukunda, DTÖ Antlaşmalarıyla elde ettikleri “tartışmalı” patent hakkıyla bütünleşen bu teknoloji (biyoteknoloji) gıda üretimini artırarak ülkelerin artan nüfusuyla birlikte daha da müzminleştiği belirtilen açlık sorununu giderecek bir buluş olarak dünyaya takdim edilmekte ve bu yok edici teknolojiye masumiyet görünümü verilmektedir.⁷²⁵ Oysa süreç içerisinde açlık sorunu, gıda yetersizliği sorunu çözülmemiş, dahası hem ülkelerin kendi içinde hem de ülkeler arasında ciddi bir “gıdaya erişim adaletsizliği”nin söz konusu olduğu görülmüştür. Üstelik, daha da müzminleşen gıda sorununa, giderek GDO ticaretinin ve dolayısıyla GDO tüketiminin de eşlik etmesiyle birlikte dünyanın, geniş anlamda, ciddi bir “biyogüvenlik riski” ile karşı karşıya olduğu da düşünülmektedir.

(4) Gıda tekellerinin dünya üzerinde (ekosistemler üzerinde) yaratmış oldukları “biyoteknolojik tahribat” ve bu çerçevede iyice yoğunlaşan GDO tartışmaları, içinde bulunduğumuz ekolojik emperyalizm ve gıdaya tahakküm sürecinin temel araçlarından birisinin teknoloji olduğunu gösteren belirtiler sunmaktadır. Teknolojinin her geçen gün yaşama daha fazla müdahale etmesi, yaşamın hemen her alanında belirleyici olmaya başlaması, bu bilimsel/teknik gücü elinde bulunduranlar açısından ciddi bir üstünlük yaratırken yaşam sistemine kendi üretimleri olan teknolojiyi dahil etmede iyice geride kalan az gelişmiş/gelişmekte olan ülkeler, teknolojinin belirleyici olduğu globalleşmecî yayılma süreciyle birlikte mevcut ekolojik imkanlarını bile kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Nitekim, ekolojik emperyalizmin bir unsuru olarak “biyoteknoloji kapitalizmi” ifadesiyle adlandırdığımız süreç, teknoloji üreten kapitalist ülkelerin lehine işleyen bir global ekonomi düzeninin de bir parçası olarak belirmektedir. Bu ekonomi

⁷²⁵ Aydın, a.g.e, s.119.

düzeninin itici gücü ise epey uzunca bir zamandır çok uluslu şirketler olmuştur.

(5) Çok uluslu şirketler kendi çıkarları çerçevesinde kullandıkları biyoteknoloji uygulamalarını “yaşam bilimleri” adıyla sunmaktadırlar. Kendisini yaşam bilimleri şirketleriymiş gibi göstererek yaşam üzerinde kurduğu iktidarı gizlemeyi ya da meşrulaştırmayı amaçlayan biyoteknoloji kapitalizmi dünyasal tarımı ve gıdayı; genetik mühendisliği, şirket birleşmeleri (tekelleşme) ve patentleme yoluyla kontrol etmektedir.⁷²⁶ Gerçekte bütün bu yöntemler, çiftçilerin üretecekleri bitkiyi seçme özgürlükleri ve tüketicinin beslenecekleri gıdayı seçme özgürlüğünü ortadan kaldıran bir gıdaya tahakkümün yapı taşlarını örmeye yardımcı olmuşlardır. 1980’lerde başlayan yeni iktisadi-siyasi dünya düzeninin (neo-liberalizm, globalleşme vs..) doğurduğu sonuçlardan birisi olarak günümüzde gıda sisteminde, gıda üretim ve tüketim sürecinde devletlerin rolü azaltılmakta, çok uluslu şirketlerin rolü artmakta ve bu süreçte tarımsal kapitalizm/fabrikasyon gıda üretim mekanizması küçük köylülüğün, geleneksel çiftçiliğin yerini almaya başlamaktadır. Bağımsız köylüler biyoteknoloji kapitalizmi çerçevesinde global gıda meta zincirine tamamen hakim olmaya başlayan/hakim olmaya çalışan çok uluslu şirketlerin sözleşmeli çiftçileri haline dönüştürülmeye başlamıştır. Çok uluslu gıda şirketlerinin, kapitalizmin yeni bir boyutu olan “biyoteknoloji kapitalizmi” çerçevesinde elde ettikleri büyük güç, elbette her şeyden önce teknolojiyi yeni bir meta üretme/çoğaltma aracı olarak tamamen sınıfsal bir amaç doğrultusunda kullanmalarıyla oluşan bir güçtür.

Ortaya çıkan sonuç meta-gıda zincirlerinin, bütün canlıların gıda hakkını sistematize eden ekolojik gıda zincirlerinin aleyhine genişlemesi, meta dışı alanların giderek daralamaya başlaması olmuştur. Bu sürecin mimarları ise her geçen dönemde büyüklüklerini ve etkinliklerini artıran ÇUGŞİ’lerdir. Biyoteknolojik ve endüstriyel çoğaltma (gıdanın metalaşması ve meta-gıda çoğaltımı) mekanizması üzerinden çalışmalarını, yatırımlarını, etkinliklerini yürüten global tohum, tarım, endüstriyel, parakende gıda

⁷²⁶ Shiva, **Çalınmış Hasat**, s.9

şirketleri veya tekellerinin giderek daha etkin hale gelmeleri, tahakküm alanlarını genişletmeleri; bu emperyalist genişlemeyle birlikte yaşama ortamlarını (habitatlarını) kaybetmeye başlayan yerli halkların, köylülerin, temel gıda hakkından yoksun bırakılan emekçilerin, gıdaya tahakküm sistemine karşı “gıda egemenliğı” temelinde yeni bir ekolojik mücadele başlatmalarına neden olmuştur. Hali hazırda -eşitsiz koşullarda olmakla birlikte- devam eden bu mücadele esasında ekolojik emperyalizme karşı sürdürülen yegane mücadele olarak giderek büyümektedir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia, **Felsefi Terimler Sözlüğü**, Savaş Yayınları, Ankara, 1984.
- Akman, Begüm – Tuncer, Taner, **Yaşamın Şifresi: İnsan Genom Projesi**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2007.
- Aktan, Coşkun Can - Vural, İstiklal Yaşar, “Globalleşme Sürecinde Çokuluslu Şirketler”, <http://www.canaktan.org/ekonomi/cok-uluslu/aktan-makale.pdf>, Erişim Tarihi: 03.03.2011.
- Alpay, Necmiye, “Meta Üzerine Notlar”, **Radikal İki Gazetesi**, 27.03.2011, s.10.
- Altındal, Demet – Akgün, İlknur, “Yeni Tohumculuk Yasası ve Türk Tarımına Etkileri”, **SDÜ Ziraat Fakültesi Dergisi**, Yıl, 2, Sayı, 2, 2007, s.27-35.
- Altieri, Miguel A. – Rosset, Peter, “Biyoteknoloji Tarımın Sorunlarını Çözebilir mi?”, Çev. Baha Kuban, **Bilim ve Ütopya Dergisi**, Mart 2001, s.66-71.
- Amin, Samir, “Dünya Yoksulluğu, Yoksullaşma ve Sermaye Birikimi”, Çev. Sendika.org, **Mülkiye Dergisi**, Cilt, XXXIII, Sayı, 262, Bahar, 2009, s.89-97.
- Amin, Samir, **Kapitalizmden Uygarlığa/Sosyalist Perspektifi Yeniden İnşa Etmek**, Çev. Yağmur Dönmez-Naim Atabağsoy, Özgür Üniversite Yayınları, Ankara, 2010.
- Aravindaram, Kandan - Yang, Ning Sun, “Applications of Agricultural and Medicinal Biotechnology in Functional Foods”, **Sustainable Agriculture and New Biotechnologies** (Ed. Nureddina Benkeblia), CRC Press, New York, 2011, s.257-274.
- Ariés, Paul – Terras, Christian, **Jose Bove: Bir Köylünün İsyanı**, Çev. Mehmet Şahin, Ütopya Yayınları, Ankara, 2000.
- Arrighi, Giovanni, “Emperyalizm”, (Maddeyi) Çev. Alev Erkilet Başer, **Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü**, (Ed. William Outhwaite), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.224-227.
- Atalık, Ahmet, “Cargill + Arttırılan Nişasta Bazlı Şeker Kotası = Kaybeden!!!”, Şubat 2004. <http://www.antimai.org/bs/aataliknbs.htm>, Erişim Tarihi: 07.02.2010.

- Atalık, Ahmet, “İkinci Yeşil Devrim, GDO'lar ve Sonrası Tufan”, **Görünmez Elin Ekolojisi**, (Yay.Haz. Ekoloji Kolektifi), Ziraat Mühendisleri Odası ve Ekoloji Kolektifi Ortak Yayını, Ankara, 2010, s.1-20.
- Atay, Arca, “GDO'ların Tarımsal Etkileri”, <http://www.ekolojistler.org/gdolarin-tarimsal-etkileri-arca-atay.html>, Erişim Tarihi: 13.10.2006.
- Aydın, Zülküf, “Genetik Mühendisliği, Azgelişmiş Ülkelerde Yoksulluk ve Gıda Sorunu”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı, 85, Yaz, 2000, s.108-132.
- Aysu, Abdullah, **Küreselleşme ve Tarım Politikaları**, Su Yayınları, İstanbul, 2008.
- Aytaç, Ahmet, “İmparatorluk: Bir Manifesto Çağrısı”, **SBF Tartışma Metinleri**, No:48, Haziran, 2002.
- Baağa, Hüveyda – Çetindamar, Dilek, **Uluslararası Rekabet Stratejileri: Biyoteknoloji**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2000.
- Bağce, H. Emre, “Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı, 28, Mart 2003, s.63-79.
- Bahro, Rudolf, **Nasıl Sosyalizm, Hangi Yeşil, Niçin Tinsellik**, Çev. Tanıl Bora, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Bains, William, **Venture Capital and The European Biotechnology Industry**, Palgrave Macmillan Press, New York, 2009.
- Bakan, Joe, **Şirket: Kâr ve Güç Peşindeki Patolojik Kurum**, Çev. Rahmi G. Ögdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
- Balow, Maude, **Mavi Sözleşme/Küresel Su Krizi ve Su Hakkı Mücadelesi**, Çev. Barış Cezar, Yordam Yayınları, İstanbul, 2008.
- Bamford, Sandra, **Biology Unmoored/Melanesian Reflections On Life And Biotechnology**, University of California Press, London, 2007.
- Başaran, Kaan Evren, “Küreselleşme Açısından Besin Rejimlerinde Ulusaşırı Şirketlerin Rolü”, **Seçim Sürecinde Tarım Sektörü Sempozyumu (11-12 Ocak 2007)**, TMMOB Yayınları, Ankara, 2007, s.99-104.
- Başaran, Şerife, “Biyoyakıt Üretimi”, **Stratejik Analiz Dergisi**, Sayı, 98, Haziran, 2008, s. 40-45.
- Başkaya, Fikret, **Çığırından Çıkış Dünya**, Özgür Üniversite Yayınları, Ankara, 2006.

- Bayraç, Abdullah Tahir (vd.), **Genetiği Değiştirilmiş Organizamalar**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2007.
- Bayramoğlu, Sonay, **Yönetişim Zihniyeti: Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Beck, Jan Mansvelt, **Çevre ve Üçüncü Dünya**, Çev. Kadir Canatan, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1990.
- Beck, Ulrich, “World Risk Society as Cosmopolitan Society: Ecological Questions In a Framework of Manufactured Uncertainties”, **Human Footprints on The Global Environment**, (Eugene A.Rose-Andreas Diekmann v.d. Ed.), MIT Press, London, 2010, s. 47-82.
- Behnassi, Mohamed – Yaya, Sanni, “Food Crisis Mitigation: The Need for an Enhanced Global Food Governance”, **Global Food Insecurity/Rethinking Agricultural and Rural Development Paradigm and Policy**, (Ed.Mohamed Behnassi–Sidney Draggan-Sanni Yaya), Springer Press, New-York-London, 2011, s.97-125.
- Beinart, William–Hughes, Lotte, **Environment and Empire**, Oxford University Press, Toronto, 2007.
- Bello, Walden – Baviera, Mora, “Gıda Savaşları”, **Monthly Review Dergisi**, Sayı, 23, Haziran, 2010, s.33-48.
- Benlisoy, Stefo, “Çözüm İklim Adaleti Hareketi”, www.ekolojistler.org, Erişim Tarihi: 19 Aralık 2009.
- Benlisoy, Stefo, “Joel Kovel’le Söyleşi: Ekolojik Krizin Nedeni Kapitalizmin Ahlaksızlığıdır”, **Mesele Dergisi**, Sayı, 20, Ağustos, 2008.
- Bentein, Henry, **Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri**, Çev. Oya Köymen, Yordam Yayınları, İstanbul, 2009.
- Benton, Ted, “Marksizm ve Doğal Sınırlar: Ekolojik Eleştiri ve Bir Yeniden İnşa Denemesi”, Çev. Tuncay Birkan, **Birikim Dergisi**, Sayı 57-58, Ocak-Şubat 1994, s.121-147.
- Benton, Ted, “Sorunsal”, Çev. Bülent Peker, **Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü**, (Ed.William Outhwaite), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 686.
- Bewes, Timothy, **Şeyleşme**, Çev. Deniz Soysal, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.

- Bildirici, Zeki, “Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar (GDO) ve Avrupa Birliği Uygulamaları”, 07.02.2008, <http://blog.bluzz.net/wp-content/uploads/2008/02/avrupa-birligi-ve-gdo.pdf>, Erişim Tarih: 01.07.2011.
- Birleşik Metal İş Sendikası, **Dünya’da ve Türkiye’de Yatırımlar**, İstanbul, 2001.
- Blank, Robert H. and Hines, Samuel M., **Biology and Political Science**, Routledge, London and Newyork, 2002.
- Bocock, Robert, **Tüketim**, Çev. İrem Kutluk, Dost Yayınları, Ankara, 1997.
- Bookchin, Murray, **Özgürlüğün Ekolojisi**, Çev. Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.
- Bookchin, Murray, **Toplumsal Ekolojinin Felsefesi/Diyalektik Doğacılık Üzerine Denemeler**, Çev. Rahmi G. Ögdül, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Bookchin, Murray, **Ekolojik Bir Topluma Doğru**, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, 1996.
- Bookchin, Murray, **Toplumu Yeniden Kurmak**, Çev. Kaya Şahin, Metis Yayınları, İstanbul, 1999.
- Boratav, Korkut, “Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt, XXXIII, Sayı, 262, Bahar, 2009, s.9-23.
- Boudan, Christian, **Mutfak Savaşı: Damak Zevkinin Jeopolitiği**, Çev. Yaşar Avunç, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
- Brewer, Anthony, **Marxist Thoeries of Imperialism/A Critical Survey**, Routledge, London, 2001.
- Brown, Lester R., **Dünyayı Nasıl Tükettik**, Çev. M. Fehmi İmre, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- Bryceson, Deborah Fahy, “Güney Sahra Afrikası’nda Yok Olmaya Yüz Tutan Köylü Sınıfı ve Küresel Gıda Krizi”, **Monthly Review Dergisi**, Sayı 22, Ocak 2010, s.187-203.
- BTWC 6th Review Conference 2006/EU Paper**, Germany, 19th September 2006.
- Buharin, Nikolay, **Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi**, Çev. Uğur Selçuk Akalın, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005.

- Burkett, Paul, **Marks ve Doğa/AI-Yeşil Bir Persepektif**, Çev. Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, Ankara, 2004.
- Burkett, Paul, **Marxizm and Ecological Economics: Toward a Red and Green Political Economy**, Brill Leiden Press, Boston, 2006.
- Büke, Atakan – Özüğurlu, Aynur, “Tarım Gıda Sosyolojinde Devlet: Ulus Devletten Ulusötesi Devlete mi?”, **Seçim Sürecinde Tarım Sektörü (11-12 Ocak 2007)/Bildiriler Kitabı**, TMMOB ZMO Yayınları, Ankara, 2007, s.93-104.
- Cangızbay, Kadir, **Sosyolojiler Değil Sosyoloji**, Ütopya Yayınları, Ankara, 1999.
- Cargill Haberler**, Temmuz, 2008.
- Cargill Haberler**, Mart, 2009.
- Cargill Haberler**, Eylül, 2009.
- Cargill Haberler**, Kasım, 2009.
- Cargill Haberler**, Temmuz, 2010.
- Cargill Haberler**, Eylül, 2010.
- Cargill Haberler**, Ocak, 2011.
- Cargill Haberler**, Temmuz, 2011.
- Carson, Rachel, **Sessiz Bahar**, Çev. Çağatay Güler, Palme Yayıncılık, Ankara, 2004.
- Cassen, Bernard, “Akademisyenler”, Çev. Esengül Kolcuoğlu, **Le Monde Diplomatique Dergisi**, Şubat-Mart 2003, s.53-54.
- Cevger, Yavuz – Yalçın, Cengiz – Aral, Yılmaz, “Türkiye’de Hayvansal Üretimde Gıda Güvencesi ve Hayvancılık Politikaları”, **Gıda Güvenliği ve Güvenilirliği Sempozyumu(20-22 Ekim 2005)/Bildiriler Kitabı**, Biyologlar Derneği Yayınları, Ankara, 2006, s.272-284.
- Chawla, Ambika, “İklim Adaleti Hareketi Güçleniyor”, **The Worldwatch Institute Dünyanın Durumu 2009: Isınmakta Olan Bir Dünyaya Bakış**, Çev. Ayşe Başçı, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.209-213.
- Christoff, Peter, “Ecological Citizens and Ecologically Guided Democracy”, **Democracy and Green Political Thought** (Ed. Brian Doherty - Marius de Geus), Routledge, New York, 2005, s.148-166.
- Columbia Program on International Investment, **World Investment Propects to 2011**, The Economist Intelligence Unit Publishers, New York, 2011.

- Connelly, James, "The Virtues Of Ecological Citizenship", **The Environmental Responsibility Reader** (Ed. Martin Reynolds vd.), Zed Books, London, 2009.
- Connelly, Matthew, **Fatal Misconception/The Struggle to Control World Population**, Harvard University Press, London, 2008.
- Crosby, Alfred W., **Ecological Imperialism the Biological Expansion of Europe, 900-1900**, Cambridge University Press, UK, 1991.
- Crosby, Alfred F., "Ecological Imperialism", **Encyclopedia of World Environmental History**, Volume 1, Routledge Press, 2004, s.368-370.
- Çakar, Turhan, "Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Tüketici Hakları", **Farklı Boyutlarıyla Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar**, (Haz. Dilek Aslan-Meltem Şengelen), Ankara Tabip Odası Yayınları, Ankara, 2010, s.75-84.
- Çalgüner, Tahir, **Çevre mi Ekoloji mi?**, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2003.
- Çepel, Necmettin, **Çevre Koruma ve Ekoloji Terimleri Sözlüğü**, TEMA Yayınları, İstanbul, 1996.
- Çetiner, Selim, "Türkiye’de ve Dünya’da Tarımsal Biyoteknoloji ve Gıda Güvencesi", <http://www.gdo.gen.tr/31-tarimsal-biyoteknoloji-ve-gida-guvencesi.php>, Erişim Tarihi: 10.05.2011.
- Çoban, Aykut, "Çevreciliğin İdeolojik Unsurlarının Eklemlenmesi", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 57, Sayı, 3, 2002, s.3-30.
- Çoban, Aykut, "Küreselleşmeye Karşı Olanaklar: Olanaklar ve Sınırlılıklar", **Praksis Dergisi**, Sayı, 7, Yaz, 2002, s. 117-164.
- Çoban, Aykut, "Biyoteknoloji, Habermas ve Kendimiz Olmak", **Mülkiye Dergisi**, Cilt 28, Sayı 242, Kış, 2004, s.237-253.
- Çoban, Aykut, "Çok Uluslu Şirketler-Ekolojik Zarar İlişkisinin Ekonomi Politikası", M. C. Marin - U. Yıldırım (Ed.), **Çevre Sorunlarına Çağdaş yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetmelik Perspektifler**, Beta Yayınları, İstanbul, 2004, s.273-298.
- Çoban, Aykut, "Caught Between State Sovereign Rights and Property Rights: Regulating Biodiversity", **Review of International Political Economy**, n.4, October 2004, s.736-762.

- Çoban, Aykut, “Türkiye’de Ana Rahmindeki Embriyonun Hukuki Statüsü”, **6.Ankara Biyoteknoloji Günleri: Biyoteknoloji, Biyogüvenlik ve Sosyo-Ekonomik Yaklaşımlar**, Ankara, 2007, 85-110.
- Çoban, Aykut, **Sosyal Çevrebilime Giriş Dersleri**, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 2008.
- Çoban, Aykut, “Türkiye’de GDO Düzenlemesi ve Sosyo-Ekolojik Sorunlar”, **Görünmez Elin Ekolojisi/Biyogüvenlik ve GDO**, (Yay.Haz.Ekoloji Kolektifi), Ziraat Mühendisleri Odası ve Ekoloji Kolektifi Ortak Yayını, Ankara, 2010, s.43-65.
- Çoban, Aykut , “Yarım Yamalak Güvenlik”, **Radikal Gazetesi**, 29.04.2010.
- Dauvergne, Peter, **Historical Dictionary of Environmentalism**, The Scarecrow Press, UK, 2009.
- Deléage, Jean-Paul, “Ekonomi politüğün Eko-Marksist Eleştirisi”, **Marksizm ve Ekoloji**, (Der. Göksel N.Demirer-Metin Duran-Gökçer Özgür), Öteki Yayınevi, Ankara, 2000, s.61-81.
- Dellapenna, Joseph W.-Gupta, Joyeeta (Ed.), **The Evolution of The Law and Politics of Water**, Springer Press, Netherlands, 2008.
- Deloitte, **Türkiye’de ve Dünya’da İlaç Sanayii**, Aralık, 2009.
- Deloitte, **Global Powers of Retailing 2010**.
- Deloitte, **Global Powers of the Consumer Products Industry 2011**, Mart, 2011.
- Demirbaş, Nevin–Atış, Elif, “Türkiye Tarımında Gıda Güvencesi Sorununun Buğday Örneğinde İncelenmesi”, **Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, Sayı 42, 2005, 179-190.
- Demirkol, Kenan, **GDO : Çağdaş Esaret**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.
- Des Jardins, Joseph R., **Çevre Etiği : Çevre Felsefesine Giriş**, Çev: Ruşen Keleş, İmge Yayınları, Ankara, 2006.
- Devall, Bill, “Ekoloji Politikası”, **Derin Ekoloji**, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994, s.17-24.
- Diamond, Jared, **Tüfek, Mikrop, Çelik**, Çev. Ülker İnce, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2008.
- Dictionary of Agriculture**, A&C Black Publishers, London, 2006.
- Dikmen, Ahmet Alpay, “Küresel Üretim, Moda Ekonomiler ve Yeni Dünya Hiyerarşisi”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı 86, Güz 2000.

- Dobson, Andrew - Lucardie, Paul (Ed.), **The Politics of Nature: Explorations in Green Political Theory**, Routledge, London and New York, 2003.
- Dobson, Andrew, **Green Political Thought**, Taylor & Francis e-Library Publications, New York, 2007.
- Doğaner, Feride, "Teknolojinin Ekosistemle İmtihanı" **Birikim Dergisi**, Sayı, 223, Kasım, 2007, s.100-105.
- Dronamraju, Krishna, **Emerging Consequences Biotechnology Biodiversity Loss and IPR Issues**, World Scientific Publishers, New Jersey-USA, 2008.
- Durand, Jean-Pierre, **Marks'ın Sosyolojisi**, Çev. Ali Aktaş, Birikim Yayınları, İstanbul, 2000.
- Duru, Bülent, "Küresel Sermaye Birikimi ve Ekolojik Bunalım", **Devlet ve Sermayenin Yeni Biçimleri**, (Haz. Ramazan Günlü), Dipnot Yayınları, Ankara, 2008, s.97-118.
- Duygu, Ergin, **Çevre El Broşürü**, Çankaya Belediyesi Yayınları, Ankara, 2007.
- Duygu, Ergin, "Küresel Isınma ve Küreselleşme Çağında Türkiye", **Mülkiye Dergisi**, Cilt, 32, Sayı, 259, Yaz, 2008, s.51-82.
- Dyson, Anthony and Harris, John (Ed.), **Ethics and Biotechnology**, Routledge, London and New York, 1994.
- Ecevit, Mehmet C. – Karkıner, Nadide – Büke, Atakan, "Köy Sosyolojisinin Daraltılmış Kapsamından, Tarım-Gıda-Köylülük İlişkilerine Yönelik Bazı Değerlendirmeler", **Mülkiye Dergisi**, Cilt, 23, Sayı, 262, Bahar/2009. s.41-61.
- Engdahl, F. William, **Ölüm Tohumları/Kalıtımın Değıştirilmesinin Arkasındaki Oyunlar**, Çev. Özgün Şulekoğlu, bilim+gönül Yayınları, İstanbul, 2009.
- Encyclopedia of World Environmental History**, Routledge, USA, 2004.
- Eraktan, Gülcan, "Dünya Gıda Krizi ve Türkiye", **Stratejik Analiz Dergisi**, Sayı, 98, Haziran, 2008, s.22-32.
- Ergun, Doğan, "Bilimsel Yöntem ve Bütünlük", **Cumhuriyet Bilim ve Teknik Dergisi**, 1996.
- Ergun, Doğan, **Sosyoloji ve Tarih: Sosyolojide Yöntem Sorunu**, İmge Yayınları, Ankara, 2005.
- Ergun, Doğan, **Yöntemi Bulmak**, İmge Yayınları, Ankara, 2006.

- Ernest Callenbach, **Ekoloji**, Çev. Egemen Özkan, Sinek Sekiz Yayınları, İstanbul, 2010.
- ETC Group, **Who Own Nature? Corporate Power and the Final Frontier in the Commodification of Life**, 2008.
- Ertan, Birol, **Çevrebilim Açısından Canlı Hakları**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998.
- Ertuğrul, Okan, "Türkiye’de Hayvan Gen Kaynaklarının Korunması ve Alınması Gereken Önlemler", **Gıda Güvenliği ve Güvenilirliği Sempozyumu (20-22 Ekim 2005)/Bildiriler Kitabı**, Biyologlar Derneği Yayınları, Ankara, 2006, s.375-381.
- Eser, Dida–Geçit, Hasan Hüseyin, **Ekoloji**, A.Ü.Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 2007.
- Eser, Vehbi – Kılıçarslan, Hüsnüye, **Modern Biyoteknolojide Güvenlik**, TAGEM Yayınları, Ankara, 2005.
- Euchner, Walter, "Baba Ben Niye Faşist Oldum?", **Biyo-Politikanın Temelleri ve Sınırları Üzerine**, Çev. Kaan H.Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004.
- Evans, J.Claude, **With Respect for Nature/Living as Part of the Natural World**, State University of New York Press, New York, 2005.
- Fagan, John, **Genetik Mühendisliği**, Çev. Deniz Yılmaz, Sistem Yayıncılık, Ankara, 2002.
- Falkner, Robert, "The Troubled Birth of the 'Biotech Century': Global Corporate Power and Its Limits", **Corporate Power In Global Agrifood Governance** (Ed. Jeniffer Clapp-Doris Fuchs), MIT Press, London, 2009, s.225-251.
- FAO’s Experience and Outlook, **Building Biosafety Capacities**, FAO Publications, Rome, 2009.
- FAO, **Climate Change and Food Security: A Framework Document**, FAO Publications, Rome, 2008.
- FAO, **The State of Food Insecurity in the World/2010**, Rome, 2010.
- Fiala, Nathan, "Measuring Sustainability: Why the Ecological Footprint is Bad Economics and Bad Environmental Science", July 15, 2008, <http://www.nathanfiala.com/Measuring%20Sustainability.pdf>, Erişim Tarihi: 17.04.2011.

- Financial Times Global 500:2011 Report, <http://www.ft.com/intl/reports/ft-500-2011>, Erişim Tarihi: 14.07.2011.
- Food & Water Watch, **Cargill/A Threat to Food and Farming**, Washington, 2009.
- Fortune500-2011, http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune500/2011/?iid=F_Sub, Erişim Tarihi: 19.04.2011.
- Foster, John Bellamy, "Marks ve Çevre", Çev. Göksel N. Demirer, **Marksizm ve Ekoloji**, (Der.Göksel N.Demirer-Metin Duran-Gökçer Özgür), Öteki Yayınları, Ankara, 2000, s.147-193.
- Foster, John Bellamy, **Marks'ın Ekolojisi/Materyalizm ve Doğa**, Çev. Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, Ankara, 2001.
- Foster, John Bellamy, **Savunmasız Gezegen-Çevrenin Kısa Ekonomik Tarihi**, Çev. Hasan Ünder, Epos Yayınları, Ankara, 2002.
- Foster, John Bellamy **Emperyalizmin Yeniden Keşfi**, Çev. Çiğdem Çidamlı, Devin Yayınları, İstanbul, 2005.
- Foster, John Bellamy, "Marks ve Küresel Çevre Tartışması", **Montly Review Dergisi**, Ekim, 2008, Sayı, 19, s.195-197.
- Foster, John Bellamy – Clark, Brett - York, Richard, "Ekoloji: Karar Anı Bir Giriş", **Monthly Review**, Sayı, 19, Ekim, 2008, s.29-39.
- Foster, John Bellamy, "Ekoloji ve Kapitalizmden Sosyalizme Geçiş", **Monthly Review Dergisi**, Ocak 2010, Sayı 22, s.49-62.
- Foucault, Michel, **Ders Özetleri (1970-1982)**, Çev. Selahaddin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.
- Foucault, Michel, **İktidarın Gözü**, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2007.
- Foucault, Michel, **Toplumu Savunmak Gerekir**, Çev. Şehsuvar Aktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Frank, Andre Gunder, **Yeniden Doğu/Asya Çağında Küresel Ekonomi**, Çev. Kamil Kurtul, İmge Yayınevi, Ankara, 2010.
- Frieden, Jeffry A.-Lake, David A. (Ed.), **International Political Economy/Perspectives on Global Power and Wealth**, Routledge, London and New York, 2003.

- Gardner, Gary - Assadourian, Eric - Sarin, Radhika, "Günümüzde Tüketim", **Worldwatch Enstitüsü Dünyanın Durumu: Tüketim Toplumu/2004**, TEMA Yayınları, İstanbul, 2004, s.
- GDO'ya Hayır Platformu, **Hukuk Komisyonu Eleştirisi**, Ankara, 2005.
- Gedikli, Ayfer, "Çok Uluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınması Üzerine Etkileri", **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, Sayı:6/1, 2011, s.96-146.
- Genel-İş Sendikası, **Tahkim Nedir, Neden Karşınız?**, Ankara, 2000.
- George, Susan, "Sanayicilerin GDO Aşkı", **Le Monde Diplomatique**, Sayı 13, 15.04.2003, s.35-37.
- Gıda Hattı Dergisi**, Sayı, 22, Aralık 2009-Ocak, 2010.
- Gıda Hattı Dergisi**, Sayı, 32, Ağustos-Eylül, 2011.
- Gibbon, Peter – Ponte, Sfeano, **Trading Downs**, Temple University Press, Philadelphia, 2005.
- Giddens, Anthony, **Sosyoloji**, (Haz. Cemal Güzel), Ayraç Yayınları, Ankara, 2005.
- Giddens, Anthony, **The Politics of Climate Change**, Polity, USA, 2009.
- Gimenez, Eric Holt, "Gıda Krizinden Gıda Özerkliğine: Sosyal Hareketlerin Meydan Okuması", **Monthly Review Dergisi**, Sayı, 22, Ocak, 2010, s.169-186.
- Goodman, David – Redclift, Michael, **Refashioning Nature/Food, Ecology and Culture**, Rotledge Publications, London and New York, 2003.
- Gorbaçov, Mihail, **Yerküre Manifestom**, Çev. Ömer Faruk Turan, Bbky Yayınları, İstanbul, 2003.
- Gök, İsa, "Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmelerinin Analizi", **Seçim Sürecinde Tarım Sektörü Sempozyumu (11-12 Ocak 2007) Bildiriler Kitabı**, ZMO Yayınları, Ankara, 2007, s.65-73.
- Greenpeace Raporu**, İsviçre, 06.06.2002.
- Grove, Richard H., **Green Imperialism**, Cambridge University Press, New York, 1995.
- Guattari, Felix, **Üç Ekoloji**, Çev.Ali Akay, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000.
- Gurvitch, Georges, **Sosyoloji ve Felsefe** (Haz. Kadir Cangızbay), Ütopya Yayınları, Ankara, 1999.

- Güler, Birgül Ayman, **Türkiye'nin Yönetimi: Yapı**, İmge Yayınları, Ankara, 2010.
- Günaydın, Gökhan, "Açılış Konuşması", **Dünya Gıda Günü 2009/Küresel Kriz, Türkiye ve Gıda Güvencesi Sempozyumu (15 Ekim 2009)/Bildiriler Kitabı**, TMMOB Kimya Mühencileri Odası ve Ziraat Mühendisleri Odası Yay., Ankara, 2010.
- Günaydın, Gökhan, "Cargill Sürecine Bakış", 21.03.2007, <http://www.karasaban.net>, Erişim Tarihi: 23 05.2011.
- Günaydın, Gökhan, "Türkiye Tarım Politikalarındaki 'Yapısal Uyum': 2000'li Yıllar", **Mülkiye Dergisi**, Cilt 23, Sayı 262, Bahar 2009, s.175-221.
- Gürbüz, Mahir, "Gıda Hakkı Temasının Hukuksal Boyutta İncelenmesi", **Gıda Hakkı Sempozyumu(19-20 Ekim 2007) Kitabı**, Payda Yayıncılık, Ankara, 2008, s.31-41.
- Gürel, Filiz, <http://genotyping.files.wordpress.com/2007/02/biyotek-sektoru-fg.pdf>, Erişim Tarihi: 16.05.2011.
- Habermas, Jürgen, **İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim**, Çev. Mustafa Tüzel, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Hançerlioğlu, Orhan, **Felsefe Ansiklopedisi**, Cilt: 6, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Handelman, Howard, **Üçüncü Dünyanın Meydan Okuyan İlerleyişi**, Çev. Kerim Kaya ve Saadet Yıldız, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2004.
- Hardt, Michael - Negri, Antonio, **İmparatorluk**, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2008.
- Hens, Luc - Susane, Charles, "Ethics and Environmental Sciences", **Observatorio Medioambiental**, no: 1, Servicio de Publicaciones. Universidad Complutense. Madrid, 1998, s.29-61.
- Hill, Peter J., "Environmental Problems Under Socialism", **Cato Journal**, Vol, 12, No, 2, 1992, s.321-335.
- Ho, Mae-Wan, **Genetik Mühendisliği**, Çev. Emral Çakmak, İş Kültür Yayınları, 1997.
- Hobson, John A., **Imperialism: A Study**, J. Nisbet, Londra, 1902.
- Hope, Janet, **Biobazaar/The Open Source Revolution and Biotechnology**, Harvard University Press, London, 2008.

- Hughes, Jonathan, **Ecology and Historical Materialism**, Cambridge Press, UK, 2000.
- IMAP, **Pharmaceuticals & Biotech Industry Global Report-2011**.
- ISAA, Brief 39-2008:Exxcutive Summary, Global Status of Commercialized Biotech/GMCrops:2008.
- İşyapan, İsmail, "Cargill NBŞ Fabrikası'na İlişkin Yasal Süreç", **Seçim Sürecinde Tarım Sektörü Sempozyumu (11-12 Ocak 2007) Bildiriler Kitabı**, ZMO Yayınları, Ankara, 2007, s.61-73.
- Jardins, Joseph R. Des, **Çevre Etiği: Çevre Felsefesine Giriş**, Çev. Ruşen Keleş, İmge Yayınları, Ankara, 2006.
- Jessop, Bob, "Intellectual Property Rights", tarihsiz, s.1. <http://www.dime-eu.org/files/active/0/Jessop1.pdf>, Erişim Tarihi: 13.04.2011.
- Johannson, Erin, "Checking Out: The Rise of Wal-Mart and the Fall of Middle Class Retailing Jobs", **Connecticut Law Review**, Volume 39, Number 4, May 2007, 1461-1490.
- Kapan, İsmail, **Dünyayı Su Savaşları Mı Bekliyor?/Suyun Stratejik Dalgaları**, bky Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kapani, Münci, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.
- Kaplan, Ayşegül, **Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.
- Kartal, Filiz, "Suyun Metalaşması, Suya Erişim Hakkı ve Sosyal Adalet", **Su Politikaları Kongresi**, 2. Cilt, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, Ankara, 2006, s.478-485.
- Kasuhik, Anubha-Kaushik,C.P., **Perspectives in Environmental Studies**, New Age Puplishers, New Delhi, 2004.
- Kaymakçı, Mustafa, "Gıda Egemenliği Açısından Türkiye Hayvancılığı", **Gıda Hakkı Sempozyumu(19-20 Ocak 2007)/Bildiriler Kitabı**, Ziraat Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara, 2008, s.68-86.
- Kefi, Servet, "Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların Türkiye Tarımı Açısından Değerlendirilmesi", **Farklı Boyutlarıyla Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar**, (Haz. Dilek Aslan-Meltem Şengelen), Ankara Tabip Odası Yayınları, Ankara, 2010, s.85-92.

- Keleş, Ruşen, “Çevre, Yurttaş, Sorumluluk”, **İnsan Çevre Toplum**, (Haz. Ruşen Keleş), İmge Yayınları, Ankara, 1997, s.413-422.
- Keleş, Ruşen – Hamamcı, Can, **Çevrebilim**, İmge Yayınları, Ankara, 1998.
- Keleş, Ruşen-Hamamcı, Can-Çoban, Aykut, **Çevre Politikası**, İmge Yayınları, Ankara, 2009.
- Kenner, Robert , **Food Inc.**, Participant Media and River Road Entertainment Present, USA, 2008.
- Kılıç, Selim, **Çevre Etiği**, Orion Yayınları, Ankara, 2008.
- Kılıç, Tuba – Ananias, Victor, “Ekolojik Tarım, Doğa Koruma ve Gıda Güvenliği”, **Gıda Güvenliği ve Güvenilirliği Sempozyumu(20-22 Ekim 2005)/Bildiriler Kitabı**, Biyologlar Derneği Yayınları, Ankara, 2006, s.298-300.
- Kışlalıoğlu, Mine - Berkes, Fikret, **Ekoloji ve Çevre Bilimleri**, Remiz Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Kışlalıoğlu, Mine - Berkes, Fikret, **Çevre ve Ekoloji**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.
- Kıymaz, Taylan – Tarakçıoğlu, Mehmet, “Biyoteknoloji Alanındaki Gelişmelerin Yansımaları ve Türkiye’nin Politika Seçenekleri”, **Planlama Dergisi/ DPT’nin Kuruluşunun 42.Yılı Özel Sayısı**, Ankara, 2002, s.235-242.
- Kleinman, Daniel Lee – Vallas, Steven P., “Bilim, Kapitalizm ve ‘Bilgi İşçisinin Yükselişi’: ABD’de Bilgi Üretiminin Değişen Yapısı”, Çev.Arif Geniş, **Eğitim-Bilim-Toplum Dergisi**, Cilt, 2, Sayı, 6, Bahar, 2004, s.4-33.
- Kneen, Brewster, **Invisible Giant/Cargill and its Transnational Strategies**, Pluto Press, London, 2002.
- Koçtürk, Osman Nuri, **Yeni Sömürgecilik Açısından Gıda Emperyalizmi**, Toplum Yayınevi, Ankara, 1966.
- Koçtürk, Osman Nuri, **Sessiz Savaş**, Ararat Yayınevi, Ankara, 1968.
- Koçtürk, Osman Nuri, **Açlık Korkusu**, Ata Yayınları, Ankara, 1969.
- Koçtürk, Osman Nuri, “Afrika’da Kıtlik” **Çalışan Adam Dergisi**, Sayı, 20-2, Ağustos, 1973, s.18-19.
- Koont, Sinan, “Küba’nın Gıda Güvenliği Mücadelesi”, **Monthly Review Dergisi**, Sayı, 18, Haziran, 2008, s.169-179.

- Kovel, Joel - Löwy, Michael, Ekososyalist Manifesto-2005, Çev: Emre Ergüven, www.sendika.org, Erişim Tarihi: 21.12.2005.
- Kovel, Joel-Löwy, Michael-İlan Angus, Belem Ekososyalist Manifesto Taslağı-2008, Çev: Ekoloji Kolektifi, www.ekolojistler.org, Erişim Tarihi: 28.06.2008.
- Kovel, Joel, **Doğanın Düşmanı**, Çev. Gürol Koca, Metis Yayınları, İstanbul, 2005.
- Kovel, Joel – Löwy, Michael - Angus, İlan, Belem Ekososyalist Manifestosu, Çev: Ekoloji Kolektifi, www.ekolojistler.org, Erişim Tarihi: 12.03.2009.
- Kozanoğlu, Hayri – Gür, Nurullah Gür – Özden, Barış Alp, **Neoliberalizmin Gerçek 100'ü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Köymen, Oya, **Kapitalizm ve Köylülük**, Yorsam Kitap, İstanbul, 2008.
- Köymen, Oya, “Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar-Üretenler-Patronlar”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt, XXXIII, Sayı, 262, Bahar, 2009, s.25-39.
- L.Knutsen, Torbjon, **Uluslararası İlişkiler Teorisi**, Çev. Mehmet Özay, Açılım Kitap, İstanbul, 2006.
- Lacher, Hannes, “The Slight Transformations/Contesting the Legacy of Karl Polanyi”, **Reading Karl Polanyi For The Twenty-First Century**, (Ed.Ayşe Buğra-Kaan Ağartan), Palgrave Publications, USA, 2007, s.49-64.
- Lea, David, **Property Rights, Indigenous People and the Developing World**, Martinus Nijhoff Publishers, London-Boston, 2008.
- Lee, Richard-E. Wallerstein, Immanuel, “Giriş: İki Kültür”, **İki Kültürü Aşmak-Modern Dünya Sisteminde Fen Bilimleri ile Beşeri Bilimler Ayrılığı**, (Ed.Richard E.Lee – Immanuel Wallerstein), Çev. Aysun Babacan, Metis Yayınları, İstanbul, 2007.
- Lefebvre, Henri, **Diyalektik Materyalizm**, Çev. Barış Yıldırım, Kanat Yayınları, İstanbul, 2006, s. 71.
- Lenin, Vladimir İ., **Kapitalizmin En Yüksek Aşaması: Emperyalizm**, Çev. Olcay Geridönmez, Evrensel Yayınları, İstanbul, 2008.
- Loomba, Ania, **Kolonyalizm ve Postkolonyalizm**, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
- Lord, J.Dennis, “Wal-Mart Supercenter Market Share of Grocery Retailing in U.S. Metropolitan Areas”, **Wal-Mart World/The Worlds Biggest Corporation in**

- the Global Economy**, (Ed.Stanley D.Brunn), Routledge Press, New York, 2006, s.55-61.
- Lovelock, James, **The Vanishing Face of Gaia**, Basic Books, New York, 2008.
- Löwy, Michael, “Eko-Sosyalist Bir Etik İçin”, Çev. Uraz Aydın, **Yeni Yol Dergisi**, Kış, 2006.
- Löwy, Michael, “What Is Ecosocialism?”, **Capitalism Nature Socialism**, Volume 16, Number 2, June, 2005, s.15-24.
- Madeley, John, **Herkese Gıda** Çev. Ali Ekber Yıldırım, Çitlenbik Yayınları, İstanbul, 2003.
- Magdoff, Fred – Toker, Brian, “Tarım ve Gıda Krizi”, **Monthly Review Dergisi**, Haziran 2010, Sayı 23, s.67-82.
- Magdoff, Fred, “Dünya Gıda Krizi, Kaynaklar ve Çözümler”, **Monthly Review Dergisi**, Haziran 2008, Sayı 18, s.97-112.
- MAI ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu Seattle Delegasyonu, **Seattle Raporu**, tarihsiz, <http://www.antimai.org/rp/rpseattle.htm>, Erişim Tarihi: 12.12.2010.
- MAI ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu, **Basın Açıklaması**, 13.12.2009.
- Mamedov, Nizami, “Toplum ve Doğanın Karşılıklı Etkileşimi: Sosyal Ekoloji”, **Ekoloji Dergisi**, Sayı, 21, Ekim-Kasım-Aralık, 1996, s.13-15.
- Marks, K.-Engels, F., **Sömürgecilik Üzerine**, Çev. Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1997.
- Mathews, Freya (Der.), **Ecology and Democracy**, Frank Cass Press, London, 2005.
- Mayor, Federico - Forti, Augusto, **Bilim ve İktidar**, Çev. Mehmet Küçük, Tübitak Yayınları, Ankara, 2008.
- McMichael, Philip, “Tarihsel Açıdan Dünya Gıda Krizi”, **Monthly Review Dergisi**, Ocak 2010, Sayı 22, s.149-168.
- Mellor, Mary, **Sınırları Yıkmak: Feminist, Yeşil Bir Sosyalizme Doğru**, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Moran, Emilio F., **Environmental Social Science**, Wiley-Blackwell Publishers, UK-USA, 2010.

- Mosley, Stephan, **The Environment and World History**, Routledge, London and New York, 2010.
- Mutlu, Ahmet, "Türkiye'de Çevre Sorunları Literatürünün Baskın Niteliği ve Sosyal Bilimler Yaklaşımının Gerekliliği", **Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, Ankara, 2009, s.74-84.
- Mutlu, Ahmet, "Ekolojik Marks'ın Eleştirisi", **Çevre ve Politika/Başka Bir Dünya Özlemi**, Ruşen Keleş'e Armağan, (Ed.Ayşegül Mengi), İmge Yayınları, Ankara, 2007, s.123-144.
- Naess, Arne, **Life's Philosophy: Reason and Feeling in a Deeper World**, (Harold Glasser, "İntroduction") The University of Georgia Press, Athens and London, 2002, s.xxv.
- Naess, Arne, "Derin Ekolojinin Temelleri", **Derin Ekoloji**, (Der. Günseli Tamkoç), Ege Yayınları, İzmir, 1994, s.9-17.
- Negri, Antonio, **Yıkıcı Politika/21.Yüzyıl İçin Bir Manifesto**, Çev. Akın Sarı, Otonom yayınları, İstanbul, 2006.
- Negri, Antonio, **İmparatorluktaki Hareketler: Geçişler ve Görünümler**, Çev. Kemal Atakay, Otonom Politika Yayınları, İstanbul, 2005.
- Neson, Robert H., "Environmental Colonialism: Saving Africa from Africans", **The Independent Review**, v.VIII, n.1, Summer 2003, s.65-86.
- OECD, **OECD Biotechnology Statistics 2009**.
- Oğuz, Şebnem, "Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Mekansal Farklılaşmalar ve Devletin Dönüşümü", **Kapitalizmi Anlamak**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, s.147-212.
- Oksay, Reyhan, "Biyoteknoloji Patlaması", **Cumhuriyet Dergi**, Sayı 711, 04.04.2000, s.2.
- OLEYİS, **Çalışma Raporu**, Ankara, 2000.
- Ollman, Bertell, **Diyalektiğin Dansı: Marks'ın Yönteminde Adımlar**, Çev. Cenk Saraçoğlu, Yordam Yayınları, İstanbul, 2006.
- Oral, Necdet, "Neo-Liberal Politikaların 2000'li Yıllarda Tarıma Yansımaları", **Tarım ve Mühendislik Dergisi**, Sayı, 93/2010, s.19-32.
- Oral, Necdet, "Tarım ve Gıda Sektöründe Yabancılaşma", 03.12.2010, <http://www.karasaban.net>, Erişim Tarihi: 10.06.2011

- Ökten, Kaan H., “Sosyo-Politik Dünyanın Fennileşmesi”, **Biyo-Politikanın Temelleri ve Sınırları Üzerine**, Çev. Kaan H.Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004, s.114-136.
- Önal, Nevzat Evrim, **Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü**, Yazılama Yayınları, İstanbul, 2010.
- Özcan, Sabahattin – Sancak, Cengiz, **Modern Biyoteknolojinin Bitkisel Üretimde Kullanımı**, TAGEM Yayınları, Ankara, 2005.
- Özdek, Yasemin, “Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kıskaçında İnsan Hakları”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, (Ed.Yasemin Özdek), TODAİE Yayınları, Ankara, 2002, s.1-44.
- Özerkmen, Necmettin, “Uluslararası Eşitsizliği Derinleştiren Bir Süreç Olarak Ekonomik Küreselleşme”, **A.Ü.D.T.C.F. Dergisi**, Sayı 44-1, Yıl, 2004, 135-148.
- Özkaya, Tayfun, “Tohumculuk Yasası Ne Getiriyor?”, 26.12.2006, http://www.tarimmerkezi.com/yazar_kose.php?hid=1901, Erişim Tarihi: 07 12 2010.
- Özkaya, Tayfun, “Orada Kimse Var mı? UPOV ile İlgilenen Yok mu?”, 29.01.2007, http://www.tarimmerkezi.com/yazar_kose.php?hid=10845, Erişim Tarihi: 28.05.2011.
- Özkaya, Tayfun, “Amerikan Emperyalizmi, Şeriat ve Tohumlar”, 15.03.2008, http://www.tarimmerkezi.com/yazar_kose.php?hid=13611, Erişim Tarihi: 03.01.2011.
- Özkaya, Tayfun, “Tohumda Tekelleşme ve Etkileri”, 27.05.2008, <http://www.ekolojistler.org/tohumda-tekellesme-ve-etkileri-prof.-dr.-tayfun-ozkaya.html>, Erişim Tarihi: 18.03.2011.
- Özkaya, Tayfun – Günaydın, Gökhan (vd.), “Tarım Politikaları ve Tarımsal Yapıdaki Değişimler”, **Ziraat Mühendisliği VII.Teknik Kongresi Bildiriler Kitabı**, Ziraat Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara, 2010, s.3-22.
- Özlem, Doğan, “Doğa Bilimleri-Sosyal Bilimleri Ayrımı Üstüne”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı 76, Bahar, 1998, s.3-40.
- Özlüer, Fevzi – Altınok, Emre Baturay, “Biyolojik Çeşitliliğin Piyasalaştırılması: Türkiye’nin GDO ile İmtihani”, **Görünmez Elin Ekolojisi/Biyogüvenlik ve**

- GDO**, (Yay. Haz. Ekoloji Kolektifi), Ziraat Mühendisleri Odası ve Ekoloji Kolektifi Ortak Yayını, Ankara, 2010, s.vii-xviii.
- Öztürk, Özgür, "Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması", **Kapitalizmi Anlamak**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, s.213-276.
- Özyakışır, Deniz, "Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI): Teorik ve Eleştirel Bir Değerlendirme", **Stratejik Öngörü Dergisi**, Sayı, 11, 2007, s.75-83.
- Paarlborg, Robert, **Starved for Science/How Biotechnology is Being Kept Out Of Africa**, Harvard University Press, London, 2009.
- Pakdemir, Nuray, **Genetik Devrim- İnsan Genom Projesi**, Su Yayınları, İstanbul, 2000.
- Pamuk, Şevket, "Türkiye'de Tarım ve İktisadi Gelişme: 1880-2000", **Mülkiye Dergisi**, Cilt, XXXIII, Sayı, 262, Bahar, 2009, s.63-76.
- Pankobirlik Dergisi**, Yıl 20, Sayı 94, 2009.
- Parenti, Michael, **İmparatorluğa Karşı**, Çev. Özcan Buze, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.
- Perkins, John H., **Geopolitics and the Green Revolution/Wheat, Genes, and the Cold War**, Oxford University Press, New York, 1997.
- Pettit, Philip, **Cumhuriyetçilik: Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi**, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Pies, Ingo – Koslowski, Peter (Ed.), **Corporate Citizenship and New Governance/The Political Role of Corporations**, Springer Publishers, New York-London, 2011.
- Polanyi, Karl, **Büyük Dönüşüm/Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, Çev. Ayşe Buğra, Ankara, 2010.
- Ponting, Clive, **Dünyanın Yeşil Tarihi: Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü**, Çev. Ayşe Başçı, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Rao, T. V. S. Ramamohan, **Economics of Biotechnology**, New Age International (P) Limited Publishers, New Delhi, 2007
- Revel, Judith, **Michel Foucault: Güncelliğin Ontolojisi**, Çev. Kemal Atakay, Otonom Yayınları, İstanbul, 2005.
- Reyhan, Hakan – Çobanoğlu, Nesrin, "Biyopolitika-Biyoetik açısından Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Tüketici Hakları", **II.Ulusal Veteriner Hekimliği**

- Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu/Bildiriler Kitabı**, (Ed. Aşkın Yaşar-Ali Yiğit-Serdar İzmirli), Konya, 2008, s.275-294.
- Rifkin, Jeremy, **Biyoteknoloji Yüzyılı**, Çev. Celal Kapkın, Evrim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Roades, Gary – Slaughter, Sheila, “Academic Capitalism in the New Economy: Challenges and Choices”, **American Academic**, June, 1(1), 2004, s.37-60.
- Roberts, J. Timmons - Parks, Bradley C., **A Climate of Injustice:Global Inequality, North-South Politics, and Climate Policy**, MIT Press, London, 2007.
- Robin, Marie-Monique, **Monsanto'ya Göre Dünya**, Belgesel Film, Fransa, 2008.
- Rosa, Eugene A. (vd.) (Ed.), **Human Footprints on Global Environment**, MIT Press, London, 2010.
- Rosen, Ellen I, “Wal-Mart: The New Retail Colossus”, **Wal-Mart World/The Worlds Biggest Corporation in the Global Economy**, (Ed.Stanley D.Brunn), Routledge Press, New York, 2006, s.91-97.
- Ruivenkamp, Guido, “Dönüştürülmüş Biyoteknoloji: Biyo-iktidar ile Subpolitika Arasında”, **Teknoloji ve Toplum**, (Ed.Guido Ruivenkamp), Çev.Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2010, s.223-253.
- Saçakçioğlu, Feride, İlaçta Patent ve Getirdikleri, Sunu, 2005,
http://halksagligi.med.ege.edu.tr/seminerler/2005-06/IlactaPatent_FS.pdf.
Erişim Tarihi: 01.07.2011.
- Sarkar, Saral, **Eco-Socialism or Eco-Capitalism?**, Zed Books, Londra, 1999.
- Savran, Sungur, **Kod Adı Küreselleşme: 21.Yüzyıl'da Emperyalizm**, Yordam Yayınları, İstanbul, 2008.
- Saybaşılı, Kemali (Der.), **Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar**, Doruk Yayınları, Ankara, 1999.
- Schanbacher, William D., **The Politics of Food/The Global Conflict Between Food Security and Food Soverignty**, Praeger Publications, Oxford/England, 2010.
- Schandl, Heinz - Schulz, Niels, “Using Material Flow Accounting to Operationalize the Concept of Society's Metabolism. A preliminary MFA for the United

Kingdom for the Period of 1937 – 1997”, **University of Essex ISER Working Paper**, 2000-3.

Schiavoni, Christina – Camacar, William, “Venezuela’nın Yeni Bir Gıda ve Tarım Sistemi İnşa Etme Çabası”, **Monthly Review Dergisi**, Sayı 22, Ocak, 2010, s.205-220.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Biyoteknoloji ve Biyogüvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yayınları, Ankara, 2000.

Shapiro, Judith, **Mao’s War Against Nature: Politics and the Environment in Revolutionary China**, Cambridge University Press, 2001.

Shiva, Vandana, **Biopiracy: The Plunder of Nature and Knowledge**, South And Press, Boston, 1997.

Shiva, Vandana, **Su Savaşları**, Çev. Ali Kerem, Arama Yayınları, İstanbul, 2003.

Shiva, Vandana, **Çalınmış Hasat-Küresel Gıda Soygunu**, Çev. Ali K. Saysel, bgst Yayınları, İstanbul, 2006.

Shiva, Vandana, **Yeryüzü Demokrasisi**, Çev. Ali K.Saysel vd., bgst Yayınları, İstanbul, 2010.

Shurman, Rachel – Munroe, William, “Yerel Eylemcilik ve Biyoteknoloji Projesi”, **Teknoloji ve Toplum**, (Ed.Guido Ruivenkamp vd.), Çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2010, s.81-116.

Sierra Club, “What is Wal-Mart’s True Environmental Footprint?”, s.2. <http://www.sierraclub.org/pressroom/media/2011/2011-06-walmart.pdf>, Erişim Tarihi: 13.08.2011.

Skirberkk, Gunnar, “Marksizm ve Ekoloji”, **Marksizm ve Ekoloji** (Der. Göksel N.Demirer vd.), Öteki Yayınları, Ankara, 2000, s.49-60.

Smith, Mark J. - Pangsapa, Piya, **Environment and Citizenship**, Zed Books, London-Newyork, 2008.

Snow, C.P., **İki Kültür**, Çev. Tuncay Birkan, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2005.

Stedile, João Pedro, “Çokuluslu Şirketlerin Tarıma Karşı Saldırısı”, Çev.Ekin Kurtiç, **Mülkiye Dergisi**, Cilt, XXXIII, Sayı, 262, Bahar, 2009, s.99-105.

Sunaryo, “Çevre ve Ekoloji: Kavramlar ve Hareketler”, **İki Kültürü Aşmak** (Ed.Richard E.Lee-Immanuel Wallerstein), Çev. Aysun Babacan, Metis Yayınları, Ankara, 2007, s.233-243.

- Şahin, Şükrü, “Yaşam Zincirine Vurulan Balta: Bitkilere Gen Nakli”, **Bilim ve Ütopya Dergisi**, Sayı, 113, Kasım, 2003, s.18-22.
- Şenalp, Mehmet Gürsan – Şenalp, Örsan, “Ulusötesi Kapitalizm”, **Praksis Dergisi**, Sayı, 19, Yıl, 2009/1, s.191-240.
- Şenel, Alâeddin, “Biyoteknoloji: Dinin Sonu mu?”, **Bilim ve Ütopya Dergisi**, Sayı, 60, Haziran, 1999, s.5-45.
- Şenel, Alâeddin, “Biyoteknoloji Materyalizmi Kanıtlıyor”, (söyleşi), **Bilim ve Ütopya Dergisi**, Sayı, 82, Nisan, 2001, s.24-31.
- Tamkoç, Günseli, “Derin Ekolojinin Genel Çizgileri”, **Birikim Dergisi**, Sayı, 57-58, Ocak-Şubat, 1994, s.87-105.
- Thiele, Leslie Paul, **Environmentalism for a New Millennium**, Oxford University Press, Oxford, 1999.
- Ticktin, Hillel, “Rudolf Bahro: A Socialist Without a Working Class”, **Critique: Journal of Socialist Theory**, Volume 10, Spring 1979, s.133-139.
- Timur, Taner, **Felsefi İzlenimler**, İmge Yayınları, Ankara, 2005.
- Topal, Şeminur, **Değiştirilen Sen mi, Gen mi, Evren mi?**, Yeni İnsan Yayınları, İstanbul, 2007.
- Tortopoğlu, Anıl İsmet, “Biyoyakıt Kullanımı Bir İnsani Soykırımdır”, **Cumhuriyet Gazetesi Tarım-Gıda-Hayvancılık Eki**, Yıl, 4, Sayı, 44, 8 Nisan 2008, s.21.
- Turgut, Nükhet Yılmaz, **Çevre Politikası ve Hukuku**, İmaj Yayınları, Ankara, 2009.
- Tüketici Hakları Derneği, **Tüketici Hareketi**, Ankara, 1998.
- Tüketici Hakları Derneği, **GDO Raporu**, Ankara, 2004.
- Tüketici Hakları Derneği, **Basın Bildirisi**, 11 Eylül 2004.
- Tüketici Örgütleri Federasyonu(TÖF), **Basın Bildirisi**, 07.07.2011.
- TÜSİAD, **Biyoteknoloji Raporu**, İstanbul, 2006.
- TÜSİAD, **Uluslararası Rekabet Stratejileri: Türkiye Gıda Sanayii**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2007.
- Tüylüoğlu, Şevket – Aktürk, Levent Necmi, “Doğrudan Yabancı Sermaye Çekme Çabalarının Kurumsallaşması: Yatırım Promosyon Ajansları”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt, 2, Sayı, 3, Yıl, 2006, s.85-105.

- Ulukan, Umut, **Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Sözleşmeli Çiftçilik: Bursa Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2009.
- UN World Investment Report**, 2009.
- United Nations Environment Programme, **Natural Disasters and Desertification**, tarihsiz, http://postconflict.unep.ch/publications/sudan/03_disasters.pdf, Erişim Tarihi: 19 05.2011.
- USİAD, **Su Raporu**, (Ed. Dursun Yıldız), Ankara, 2007.
- Vaccaro, İsmail – Alden, Eric Alden – Aswani, Shankar (Ed.), **Environmental Social Sciences: Methods and Research Design**, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- Van Dam, Petra J.E.M. - S. Vestegen, Wybren, “Environmental History: Object of Study and Methodology”, **Principles of Environmental Sciences**, (Ed. Jan J. Boersema - Lucas Reijnders), Springer, United Kingdom, 2009, s.25-32.
- Vanek, David, “Murray Bokchin ile Söyleşi”, Çev. Anarşist Bakış, <http://www.anarkismo.net/article/9870> , Erişim Tarihi: 13.05.2009.
- Vedder, Richard – Cox, Wendel, **The Wal-Mart Revolution**, The AEI Press, Washington, 2006.
- Wallerstein, Immanuel, (Ed.), **Gulbenkian Komisyonu Raporu**, Sosyal Bilimleri Açın, Çev. Şirin Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.
- Wallerstein, Immanuel, **Modern Küresel Sistem**, Çev. M. Kürşad Atalar, Pınar Yayınları, İstanbul, 2005.
- Wallerstein, Immanuel, “Sonuç”, **İki Kültürü Aşmak** (Ed. Richard E.Lee-Immanuel Wallerstein), Çev. Aysun Babacan, Metis Yayınları, Ankara, 2007 s.263-265.
- Waltz, Kenneth - Quester, George H., **Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyasal Sistemi**, Çev.Ersin Onulduran, SBF Yayınları, Ankara, 1982.
- Wanderheiden, Stee, **Atmospheric Justice/A Political Theory of Climate Change**, Oxford University Press, New York, 2008.
- WIPO, **PCT The International Patent System Yearly Review/Development and Performance in 2010**.
- WIPO, **World Intellectual Property Indicators**, 2010

- WIPO, **PCT The International Patent System/Performance Indicators**, 2011.
- Wilks, Sarah (Ed.), **Seeking Environmental Justice**, Rodopi, Amsterdam-New York, 2008.
- Wimberley, Edward T., **Nested Ecology: The Place of Humans in the Ecological Hierarchy**, Johns Hopkins University Press, Baltimore-Maryland, 2009.
- Worldwatch Enstitüsü, **Dünyanın Durumu Raporu-2004/Tüketim**, TEMA Yayınları, İstanbul, 2004.
- Yavuz, Cavit – Sivrikaya, Deniz, “Küreselleşmenin Aktörlerinden Çokuluslu Şirketler ve Yönetişim”,
<http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/yonetim/yonetim6.pdf>,
Erişim Tarihi: 13.05.2011.
- Yeldan, Erinç, “Küresel Gıda Krizine Doğru”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Mart 2011.
- Yeldan, Erinç, **Küreselleşme Kimin İçin**, Yordam Yayınları, İstanbul, 1998.
- Yenal, Deniz – Yenal, Zafer, “2000 Yılına Doğru Dünyada Gıda ve Tarım”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı, 56-61, Bahar, 1993, s.93-114.
- Yıkılmaz, Necla, **Yeni Dünya Düzeni ve Çevre**, SAV Yayınları, İstanbul, 2003.
- YILBAK Ticaret A.Ş., **İlerleme Bildirimi 2010**.
- Yılmaz, Gaye, **MAI Nedir, Neden Karşıyız?**, DİSK/Genel-İş Sendikası Yayınları, Ankara, 1999.
- Yılmaz, Gaye, **Kapitalizmin Kalaları-II: Dünya Ticaret Örgütü, MAI ve Küreselleşme Karşısı Çalışma Grubu Yayınları**, İstanbul, 2001.
- Yılmaz, Gaye, “Su Sorununa Eleştirel Bir Yaklaşım: Üretimin Bir Faktörü Olarak Su”, **Toplum ve Hekim Dergisi**, Cilt 23, Sayı, 1, Ocak-Şubat 2008.
- Yılmaz, Gaye, **Suyun Metalaşması/Kıtlığın Nedeni Kıtlığa Çare Olabilir mi?**, Sav Yayınları, İstanbul, 2009.
- Zaman Gazetesi**, 13 Aralık 2009.
- Zaman Bulgaria Gazetesi**, 2 Şubat.2011.
- Zimonjic, Vesna Peric, “Romanya: Genetiği Değiştirilmiş Soya Yasaklanmalı” (Inter Press Service/19 Aralık 2006), Çev. Ahmet Atalık
<http://www.ekolojistler.org/romanya-genetigi-degistirilmis-soya-yasaklanmali-cev.ahmet-atalik.html>, Erişim Tarihi: 03.04.2011.

İnternet Kaynakları

<http://www.antimai.org/mkl/arm99carg.htm>
<http://www.iso.org.tr/tr/web/besyuzbuyuk/turkiye-nin-500-buyuk-sanayi-kurulusu--iso-500-raporunun-sonuclari.html>
<http://www.denetimnet.net/Pages/KureselilkelerSozlesmesiileilgiliBilgiler.aspx>
<http://www.cargill.com/news/releases/2010/NA3032488.jsp>
<http://www.ekolojistler.org/romanya-genetigi-degistirilmis-soya-yasaklanmali-cev.ahmet-atalik.html>
<http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=77>
http://halksagligi.med.ege.edu.tr/seminerler/2005-06/IlactaPatent_FS.pdf
http://sosbilens.ankara.edu.tr/?bil=anabilim&durum=5&menu=1&ens_birim=3800
<http://www.ggd.org.tr>
<http://www.gmwatch.org/gm-firms-mobile/10595-monsanto-a-history>
<http://www.haber7.com/haber/20091124/GDOLu-urunlerle-ilgili-suc-duyurusu.php>
<http://www.isaaa.org/RESOURCES/PUBLICATIONS/BRIEFS/39/executivesummary/default.html>
<http://www.karasaban.net/forum-deklarasyonu-avrupada-gida-egemenligi-simdi/>
<http://www.karasaban.net/gida-egemenligi-krize-avrupadan-bir-cevap-krems-avusturya-22-agustos-2011/>
http://www.tarimmerkezi.com/yazar_kose.php?hid=10845
http://www.tarimmerkezi.com/yazar_kose.php?hid=13611
http://www.tarimmerkezi.com/yazar_kose.php?hid=1901
<http://www.cine-tarim.com.tr/dergi/arsiv42/sektorel05.htm>
<http://www.350gram.blogspot.com>
<http://www.cargill.com.tr>
<http://www.cargill.comwcmgroupspublic@ccomdocumentsdocumentdoc-cargill-history-summary.pdf>
<http://www.delaltte.com/consumerbusiness>
<http://www.foodandwaterwatch.org/water/films/blue-gold/>

<http://www.grain.org/briefings/?id=1>

http://www.nuclearcompetitiveness.org/.../Council_123_White_Paper-Final.doc

<http://www.springerlink.com/index/TN6P53281480M28J.pdf> - [Similar](#)

<http://www.topraksuenerji.org>.

<http://www.imf.org/external/country/index.htm>

ÖZET

Bu çalışmada öncelikle, içinde bulunduğumuz zaman içerisinde ekolojik sistemi bütün unsurlarıyla birlikte tahrip etmeye başlayan ve ekolojik döngünün bozulmasına yol açan bir “ekolojik emperyalizm” sürecinin yaşanmakta olduğu tespit edilmektedir. Önce, emperyalizmin yeni ve kapsamlı bir yönelimi olarak beliren bu sürecin doğal ve toplumsal etkileri ve ortaya çıkardığı yeni sorun alanları belirlenmiş, daha sonra özellikle emperyalizm kuramları, ekolojik siyasal düşünceler çerçevesinde “ekoloji-emperyalizm” ilişkisi ve biyopolitika temelinde gelişmeye başlayan yeni siyaset bilimi argümanları irdelenerek bir kuramsal tartışma yapılmıştır. Bu kuramsal tartışma ile birlikte, doğrudan doğruya ekolojik emperyalizm sorunsalı çerçevesinde bir literatür incelemesi de yapılmış ve ekolojik emperyalizm sürecini anlamayı kolaylaştıracak kuramsal katkılar göz önüne serilmiştir. Tezin birinci ve ikinci bölümlerinde yoğunlaşan bütün bu tartışmalardan ve çözümlemelerden sonra çalışmanın ekolojik emperyalizm sorunlarından biri olarak odaklandığı gıdaya tahakküm sürecinin kuramsal ve disipliner çerçevesi oluşturulmuştur.

Tezin üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümleri, bir ekolojik emperyalizm sorunu olarak belirlenen gıdaya tahakküm sürecine; genel olarak gıda sorununa, biyoteknoloji kapitalizmi ile gıdanın dönüştürülmesine ve gıdaya tahakküm sürecinin mimarları olarak tespit edilen çok uluslu gıda şirketlerine odaklanmıştır. Ortaya konulan bulgularla gıdaya tahakküm sisteminin özellikle çok uluslu gıda şirketlerinin belirleyiciliğinde, Dünya Ticaret Örgütü Antlaşmaları’nın (özellikle TRIPS) ve neo-liberal ekonomi düzeni ile paralel olarak gelişen biyoteknoloji kapitalizminin de kolaylaştırıcı etkisiyle kurumsallaşmaya başladığına dikkat çekilmiştir. Gıdaya tahakküm sistemi ile beliren ekolojik emperyalizm döneminde özellikle geleneksel-köylü tarımının yerini şirket tarımına bıraktığı; biyoteknolojik tarımın yaygınlaşmasıyla birlikte biyogüvenlik konusunun daha fazla tartışılmaya başladığı; bu süreçte belli başlı büyük gıda şirketlerinin gelirlerini artırdıkları, giderek daha fazla büyümeye ve tekelleşmeye başladıkları da gözlemlenmiştir.

ABSTRACT

In this study, it is firstly determined the fact that a course of “ecological imperialism” is going on, which begins to demolish the ecological system with its all elements and leads to the decomposition of ecological cycle. First of all, it is assigned the social and natural effects of this process appearing as the new and comprehensive inclination of imperialism, and then the imperialism theories and the new politics arguments, which begin to develop in the basis of biopolitics and “ecological imperialism” in the context of ecological political ideas, are studied and discussed. By this theoretical discussion, a literature study is fulfilled in the context of problem of ecological imperialism, and it is pointed out the theories which are helpful to understand the imperialism process. After the first and second parts of this thesis in which we concentrate all these discussions and analyses, the theoretical and disciplinary frame of the domination process on food as one of the ecological problems is constituted.

In the third, fourth and fifth parts of our thesis, we concentrate the domination process on food defined as a problem of ecological imperialism; in general the food problem, the transformation of foods as a result of biotechnological capitalism and the multinational food companies which are the architects of this domination process on food. By the evidence, it is underlined the fact that the system of domination on food begin to make up by the decisiveness multinational companies and the facilitative effect of neo-liberal economic order and the World Trade Organization treaties (especially TRIPS). In the period of ecological imperialism defined by the system of domination for food, the traditional rustic agriculture gave place to the company based agriculture; by pervading the biotechnological agriculture, the biosecurity issue began to be discussed further; in this process certain food companies achieved to increase their incomes, and they began to grow further and to be monopoly.